romulus vuia

STUDII DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR

Scanned with OKEN Scanner

STUDII DE ETNOGRAFIE ŞI FOLCLOR

I

Ediţie îngrijită de

MIHAI POP şi IOAN ŞERB

Prefaţă de

MIHAI POP

Bibliografie comentată de

IOAN ŞERB

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚA

Profesorul Romulus Vuia va ocupa în istoria etnografiei românești un loc deosebit ale cărui rosturi nu au putut să fie încă pe deplin reliefate din cauză că opera lui abia acum apare în formă completă. Acest loc nu se va datora numai faptului că este socotit cel care a creat la noi etnografia ca o disciplină de sine stătătoare și cel care a întemeiat primul muzeu român de etnografie, Muzeul etnografic al Transilvaniei, ci se va datora înainte de toate formației și concepției sale științifice, rezultatelor la care a ajuns în cercetarea realităților primordiale ale culturii populare românești : așezările rurale, păstoritul, portul, se va datora caracterului său ferm, ființei sale de nobilă înfățișare.

Romulus Vuia s-a născut (1887) într-o familie de intelectuali bănățeni, în care rezonanța numelor, tata Iuliu, fiul Romulus, trădează buna tradiție latinistă și un sentiment de mîndrie și de afirmare românească, marcat prin această subliniere a afinităților romane, într-o familie ce număra printre ascendenți pe gramaticul Constantin Diaconovici-Loga. Și-a început studiile secundare în Orăștia hunedoreană, stabilind, parcă încă de la începutul învățăturii, legătura cu locurile care vor forma apoi, pentru toată viața, centrul cercetării sale științifice. După ce a urmat Școala pedagogică (normală) din Timișoara și apoi Școala normală superioară din Budapesta, pe care a terminat-o în 1910, a fost numit profesor la Hațeg. Dornic să se dedice cercetării științifice, n-a profesat aici, ci a plecat la Berlin unde a urmat cursurile de etnografie și antropologie ale profesorului Felix von Luschau și a lucrat la muzeul de etnologie (Museum für Völkerkunde). După întîlnirea cu Hunedoara, scurtă și tinerească, dar cum se va dovedi ulterior marcantă, la Berlin a urmat cea de a doua întîlnire hotărîtoare pentru drumul științific al lui Romulus Vuia. A fost întîlnirea cu G. Vîlsan, cu geograful C. Brătescu și cu neobositul drumeț Emanoil Bucuța, care studiau la aceeași universitate. Întors în țară, rămîne profesor la Hațeg pînă în 1919, apoi lucrează scurt timp (1919—1920) ca director al Școlii medii din Diciosînmartin. De aici G. Vîlsan, profesor la Universitatea nou înființată, îl aduce la Cluj și îl numește asistent la Institutul de geografie. Un fapt deosebit contribuie apoi la formarea lui științifică : cursurile pe care marele geograf francez Emmanuel de Martonne le-a ținut la universitatea clujeană în primăvara anului 1921 și cercetările de teren, excursiile

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţifice, făcute sub conducerea acestuia, în vara aceluiaşi an, în Munţii Apuseni, în Retezat, în Banat, în munţii Rodnei, în Moldova şi Dobrogea.

Licenţiat în geografie al Facultăţii de ştiinţe de la Universitatea din Cluj în toamna anului 1921, el obţine în 1924 titlul de doctor al aceleiaşi universităţi cu teza *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor*, după ce cu un an înainte (1923) fusese numit director al Muzeului etnografic al Transilvaniei. În 1926 este numit profesor la catedra de etnografie şi folclor, fiind primul profesor care predă cursuri de etnografie de sine stătătoare în învăţămîntul nostru superior. La Universitatea din Cluj el continuă să fundamenteze, să dezvolte învăţămîntul nostru etnografic pînă în 1946, cînd, în urma pensionării, se stabileşte la Bucureşti. Romulus Vuia îşi reia activitatea de cercetare în 1955, mai întîi în colaborare cu arheologia la Muzeul de antichităţi şi la Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, apoi, conducînd un grup de cercetări etnografice la Institutul de istoria artelor şi, în sfîrşit, conducînd secţia de etnografie a Institutului de etnografie şi folclor pînă la decesul său neaşteptat (1963).

Punctarea acestor date biografice dă cadrul formării şi orientării sale ştiinţifice şi a bogatei activităţi pe care a desfăşurat-o, înmănunchind, după cerinţele specialităţii, cercetarea cu munca didactică, cu cea muzeistică şi cu acţiunile susţinute de a face cunoscute cultura noastră populară cercurilor ştiinţifice internaţionale, de a folosi în experienţa românească tot ceea ce a dobîndit ca principii şi metode etnologia europeană.

La 9 noiembrie 1926 Romulus Vuia a deschis cursul său de etnografie la Universitatea din Cluj cu tema *Etnografie, etnologie, folclor. Definiţia şi domeniul.* Lecţia de deschidere a fost publicată apoi în vol. IV al Lucrărilor Institutului de geografie al Universităţii. Trecuseră 17 ani de cînd Ovid Densusianu inaugurase la Universitatea din Bucureşti cursul de folclor cu tema *Folclorul. Cum trebuie înţeles* şi era anul în care la această universitate se înfiinţa catedra de dialectologie şi folclor a profesorului I. A. Candrea. În cercetarea culturii populare româneşti se petrecuseră mari prefaceri. Orientarea filologică se impusese la nivelul universitar, în culegerea şi studierea literaturii orale.

Ovid Densusianu protestase în 1920 contra modului vechi şi necorespunzător în care se aduna şi se înţelegea folclorul de către cei ce rămăseseră tributari vechii orientări romantice. În domeniul muzicii populare se desfăşurase o activitate remarcabilă de către D. G. Kiriac, T. Brediceanu şi B. Bartók, şi se pregătea etapa nouă care va fi dominată de personalitatea lui C. Brăiloiu. Apărea interesul pentru artele populare prin lucrările lui N. Iorga şi prin muzeul de artă populară din Bucureşti întemeiat de Tzigara-Samurcaş. În domeniul geografic se dezvoltă cercetările de antropogeografie, prin studiile lui S. Mehedinţi şi G. Vîlsan. Era momentul în care începeau să se contureze disciplinele particulare care studiază diferitele domenii ale culturii populare. Moment important ce se va intersecta cu cel al cercetărilor interdisciplinare inaugurate de şcoala sociologică de la Bucureşti sub conducerea lui Dimitrie Gusti.

În noua universitate de la Cluj se desfăşura o remarcabilă activitate ştiinţifică în domeniul filologiei în sensul clasic al conceptului, — lingvistică — istorie literară şi folclor — în domeniul istoriei şi al geografiei.

În acest context prelegerea lui Romulus Vuia era menită să clarifice termenii şi să delimiteze domeniile arătînd ce aparţine studiului etnografiei şi ce altor discipline ca etnologia, folclorul etc. „Terminînd un ciclu de trei ani — mărturiseşte

el la publicarea prelegerii — și reluînd același curs, am crezut că nu ar fi fără folos să publicăm această lecție cu unele completări și pentru motivul că la noi s-a scris puțin asupra acestui subiect și adeseori întîlnim păreri greșite privitor la întrebuințarea acestor termeni. Ne-am străduit să dăm în această lecție o expunere clară și concisă a evoluției concepției despre scopul și domeniul acestei științe la popoarele mai însemnate care s-au ocupat cu ea." (*Etnografie, etnologie, folclor*, Cluj, 1930, p. 3.)

Prelegerea începe cu un amplu excurs în istoria disciplinei așa cum ne apare din pozițiile luate în diferitele momente ale conturării ei, de către specialiștii francezi, anglo-americani și germani. În excurs sînt puși în discuție termenii etnografie, antropologie culturală, socială, în raport cu delimitarea domeniului cercetărilor generale sau a celor particularizate și cu scopurile lor, în raport cu caracterul descriptiv sau interpretativ al cercetărilor pe care le denumesc. Se discută apoi în viziunea istoriei cercetărilor etnografice, raportul acestora cu filologia comparată, cu antropologia biologică, cu istoria culturii, cu psihologia și sociologia. Menită să clarifice pozițiile este și discutarea raportului dintre cercetarea istorică și cea orientată spre contemporan, ca și raportul dintre orientarea exclusivă sau cu precădere a cercetării spre popoarele „primitive" și cercetarea care cuprinde în sfera ei și cultura populară tradițională a popoarelor europene.

Romulus Vuia încheie discuția asupra delimitărilor disciplinelor care se ocupă de studierea culturii populare, insistînd îndeosebi asupra diferențelor dintre etnologie și etnografie, raliindu-se părerilor seniorului de atunci al etnografilor europeni A. Haberlandt. Asemeni celor mai mulți dintre colegii săi germani, acesta deosebește trei ramuri ale disciplinei : a) etnologia sau etnografia generală (allgemeine Völkerkunde) ; b) etnografia descriptivă sau specială (beschreibende Völkerkunde) și c) folclorul (Volkskunde).

„*Etnologia* cercetează în mod comparat diferitele varietăți ale popoarelor spre a cunoaște legile generale ale convieţuirii lor, evoluția culturii omenești, formele generale ale vieții popoarelor, spre a înțelege cauzele multiple ale nașterii, propășirii și dispariției popoarelor. *Etnografia descriptivă* urmărește două scopuri : ne învață să cunoaștem popoarele după particularitățile lor exterioare și interioare ; apoi în baza criteriilor importante, cum sînt caracterele fizice, limbă și civilizație, ne dă clasificația etnografică a popoarelor. Folclorul — «Volkskunde» — la rîndul lui va trebui să îndeplinească pentru cunoașterea popoarelor civilizate ale Europei ceea ce a făcut etnologia pentru cunoașterea popoarelor primitive și semicivilizate extraeuropene : adică să ne dea descrierea fidelă a etnicului — «Volkstum» — integral, a cuprinde și a înțelege avutul tipic extern și intern al unui popor în dezvoltarea lui istorică și în condițiile sale spirituale." (*Ibidem*, pp. 12—13.)

Oprindu-se în încheierea considerațiilor sale asupra istoriei disciplinei, terminologiei, delimitării domeniului și scopurilor lui, la poziția teoretică a lui A. Haberlandt din care nu lipsesc neclaritățile și nici o doză de încărcătură naționalistă dacă ne dăm seama că *Volkstum* va deveni în etnografia hitleristă *Germanentum*, Romulus Vuia încearcă dezlegări personale care vor fi apoi fructificate în cercetările sale concrete și ținute în seamă în discuțiile specialiștilor noștri, care au încercat să definească domeniul sau domeniile de cercetare al căror obiect îl formează cultura populară tradițională sau unele aspecte particulare ale ei.

Pentru el „etnologia este știința care studiază din punct de vedere general și unitar elementele vieții economice, sociale și culturale la toate popoarele". Dar,

Scanned with OKEN Scanner

„deoarece cu diferitele ramuri din viața popoarelor și mai ales ale celor civilizate se ocupă în mod special și alte științe, ca istoria culturală, sociologia, științele economice etc., etnologia are ca obiect special al cercetărilor sale studiul comparat al vieții și civilizației popoarelor primitive, semicivilizate sau aspectul popular al grupărilor etnice civilizate, deci a popoarelor sau straturilor care și-au păstrat încă individualitatea etnică față de curentul nivelator al civilizației moderne" (*ibidem*, pp. 13—14).

În definiția pe care o dă, Romulus Vuia implică opoziția primitiv-civilizat, curentă atunci cînd încă europocentrismul era dominant. Dar mai înainte își formulase clar poziția față de europocentrism prin negarea posibilității de a diferenția omenirea în civilizată și primitivă : „umanitatea fiind aceeași, legile vieții popoarelor trebuiesc urmărite la toate popoarele, fără a lua în seamă gradul de civilizație ce au atins" (*ibidem*, p. 12). De pe această poziție el încearcă să precizeze care ar fi domeniul de cercetare al etnologiei la popoarele europene, determinînd mai de aproape conceptul vag de popular prin tradițional : „Întocmai cum nu putem admite limitarea etnologiei în spațiu, adică restrîngerea cercetărilor numai la popoarele naturale, nu putem admite limitarea în timp, mai ales azi, cînd elementele culturale care formează obiectul etnologiei sînt cercetate nu numai în extensiunea lor geografică, dar și în profunzimea istorică" (*ibidem*, p. 12).

Cu această premisă în delimitarea etnologiei și etnografiei își afirmă poziția clară, asociindu-se părerii „acelora care nu fac deosebire între etnologie, considerată ca o știință care se ocupă numai cu popoarele primitive, și etnografie, care se ocupă numai cu popoarele europene. Considerăm că ambele au același teren atît ca extensiune geografică cît și în privința domeniului. Deosebirea este numai, după cum arată și etimologia acestor termeni, că : etnologia urmărește studiul vieții și civilizației popoarelor în mod sintetic și comparativ, după capitolele și unitățile ce îi aparțin ; iar etnografia tratează același material însă analitic, după unitățile etnice sau geografice. Aceste unități pot fi grupuri de popoare, un popor, părți dintr-un popor, mici grupuri etnice, populația unui teritoriu mai vast sau al unei provincii, compuse dintr-un popor sau mai multe popoare, populația unei regiuni, a unei văi sau chiar a unui sat sau cătun. Cu un cuvînt, cercetările monografice ce au în vedere studiul grupărilor etnice. Acest material poate fi tratat după împrejurări : pur descriptiv sau comparativ. Întocmai ca în domeniul altor științe, și aci va trebui să facem deosebiri între partea generală și partea specială a acelei științe : prima este etnologia, iar a doua etnografia. Scopul etnologiei este stabilirea și lămurirea condițiilor generale în care se dezvoltă viața popoarelor și civilizația lor, iar etnografia este știința despre grupările etnice cercetînd îndeosebi nota specifică și comună din viața și cultura fiecărei grupări" (*ibidem*, pp. 32—33).

După ce a delimitat în acest chip etnologia și etnografia, Romulus Vuia încearcă să traseze și limita dintre etnografie și folclor ținînd seamă de faptul că în cercetarea românească de pînă atunci a culturii populare tradiționale folcloristica ocupase mult mai mult loc decît etnografia. Și aici el începe prin a prezenta și discuta părerile înaintașilor. Arată într-un succint tablou cum a fost definit folclorul de către specialiștii englezi, francezi, italieni și germani. Acestora le adaugă apoi contribuția românească prin L. Șăineanu, Gr. G. Tocilescu, O. Densusianu, T. Papahagi, I. A. Candrea. Socotește orientarea specialiștilor români apropiată de filologie și o balansează cu cea antropogeografică a lui S. Mehedinți, G. Vîlsan și E. Racoviță. Arată deci că după părerile întîlnite, etnografia — știința descriptivă

Scanned with OKEN Scanner

despre popoare — se ocupă numai de mărturiile civilizației lor materiale, pe cînd folclorul se ocupă de tradițiile populare păstrate prin grai viu sau de întreaga civilizație populară. Scopul cercetării folcloristice este de a studia tradiția păstrată prin grai viu, iar a etnografiei pe cea păstrată prin materiale și a desprinde din acestea „nota caracteristică a unui popor".

În just dezacord cu această delimitare, Romulus Vuia consideră că „nu putem face distincție între etnografie, care se ocupă numai cu civilizația materială, și folclorul, care la rîndul său se ocupă numai cu cultura spirituală, pentru motivul că între aceste două ramuri este o strînsă legătură internă organică. Fenomenele din ambele părți apar în realitate strîns legate și sînt aproape inseparabile... Atît civilizația materială cît și cea spirituală sînt părți componente ale unui întreg bine definit : civilizația rurală. E deci natural ca o singură știință să se ocupe de această civilizație. Deosebirea ce se face între aceste două părți e o tendință a specialistului, în realitate lucrurile formează un întreg care trebuie studiat în complexitatea sa organică... Dacă filologul în cercetările sale mai recente a ajuns la convingerea cît de greșit a fost să separe cuvîntul de obiect și să-l studieze izolat, cu atît mai mult e dator etnograful să cerceteze obiectele în strînsă legătură cu întreaga parte spirituală aparținătoare lor" (*ibidem*, pp. 33—34).

Concluzia la care ajunge Romulus Vuia, estompînd limitele dintre etnologie și etnografie și dintre etnografie și folclor, insistînd și asupra caracterului mai mult terminologic al disputei înaintașilor cu privire la etnologie și etnografie, concordă întrucîtva cu cele la care s-a ajuns astăzi.

Inversînd termenii, cercetătorii de astăzi ai culturilor populare tradiționale sînt de acord să numească disciplina lor etnologie și să o definească europeană, americană, africană, după zonele în care își desfășoară investigațiile. În concepția lor, ceea ce constituia domeniul etnologiei sau etnografiei, al folclorului, ca și al etnografiei în accepțiunea anterioară a acestor termeni, constituie domeniul de cercetare al etnologiei ca disciplină ce cercetează întreaga cultură populară tradițională. Dar cum ambiguitatea celor doi termeni, popor și tradiție, persista, ei neputînd fi încă dezghiocați peste tot și pentru toți de încărcătura de sensuri neobiective, am propus la primul congres de etnologie europeană, care a avut loc la Paris în august 1971, o ieșire din impas punînd problema în ecuația teoriei comunicațiilor. Prin raportarea faptelor de cultură negramaticalizate la cele gramaticalizate am încercat delimitări care să ducă la o mai clară conturare a domeniului disciplinei etnologice. Obiectul disciplinei în limitele ei europene — deci a etnologiei europene — este acea parte a culturii continentului nostru cu toate expansiunile ei dincolo de limitele geografice, pe care „insiderii" grupurilor sociale care o practică nu și-o explicitează. Adică acea parte a culturii societății preindustriale și a societății industriale care n-a ajuns la cunoașterea teoretică a codurilor întrebuințate de diferitele limbaje prin care ele se exprimă, nu le-au elaborat gramaticile, cu toate că aceste gramatici există și sînt folosite cu multă consecvență. Acea parte a culturii în care la nivelul fiecărui limbaj mesajele sînt codate și decodate prin coduri proprii, fără ca cei care folosesc aceste coduri să fi ajuns la cunoașterea științifică a lor, la formularea lor teoretică coerentă. Acea parte în care lucrurile nu au fost „explicitate" în sensul în care acest termen îl are în limbajul științific de astăzi. (*Problèmes généreaux de l'ethnologie européene* — Paris, 1971.)

Scanned with OKEN Scanner

Discutînd probleme de tipologie a culturii, care l-au preocupat şi pe Romulus Vuia, I. M. Lotman determină, în lumina teoriei comunicaţiilor şi a semioticii, două sisteme de organizare internă a ei. Primul se organizează ca un sistem de precedenţe, de deprinderi, de obiceiuri, de texte. Al doilea este organizat ca o injoncţiune de norme, de reguli. În primul se consideră real ceea ce există, în al doilea ceea ce este reglementat conştient. Primul se exprimă prin texte, al doilea prin gramatică. I. M. Lotman şi alţi etnologi moderni folosesc termenul text pe planul discuţiei teoretice şi metodologice, şi prin analogie cu lingvistica socotesc text orice fapt de cultură determinat, constituit într-un sistem de legături funcţionale a elementelor între ele şi a lor cu structura întregului.

Cultura sistemului dintîi ridică la rang de principiu cutuma, a celui de al doilea, legea. I. M. Lotman propune ca prima cultură să fie denumită cultura textelor, iar cea de a doua cultura gramaticii (I. M. Lotman, *Stat'i po tipologii Kultury*, Tartu, 1970, 36—37).

Regăsim în reflexiunile lui I. M. Lotman asupra diferenţelor de articulare a elementelor celor două părţi ale culturii, cea negramaticalizată şi cea gramaticalizată, opoziţia stabilită de semiotică între regulile reglementative şi regulile normative. Primele organizează manevrarea sistemului, iar celelalte instituite sistemul.

Dacă stabilim legătura dintre delimitările lui I. M. Lotman între cele două jumătăţi ale culturii şi delimitările făcute de P. G. Bogatyrev şi R. Jakobson între literatura orală şi literatura scrisă (*Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens — Domum natalicium Schrijnen-Njemegen*, Utrecht, 1929, 900—913) şi le punem în legături şi cu accepţiunea pe care Cl. Lévi Strauss o dă inconştientului, formă neteoretizată a logicii sensibilului (*Gîndirea sălbatică*, Bucureşti, 1970, pp. 137—138), ajungem să determinăm intrinsec domeniul etnologiei şi să înlăturăm în mare parte oscilările ce am văzut că s-au produs la înaintaşi din cauza ambiguităţii termenului popor folosit de ei ca denominator extrinsec. Precizarea pe care o aduce Sanda Golopenţia-Eretescu poate înlătura şi ambiguităţile termenului tradiţie. Punînd elementele reale în ecuaţie semiotică, ea constată că printre partenerii comunicării etnologice putem distinge alături de emiţătorul imediat, situat la nivel de suprafaţă, un grup de emiţători situaţi la nivel de adîncime — creatorii, care cuprind pe lîngă emiţătorul imediat seria amorfă infinită a strămoşilor. Deci un emiţător real declarat şi un emiţător colectiv implicit. Şi receptorul mesajului poate fi considerat format dintr-un receptor de fapt şi seria, virtual infinită, a descendenţilor. Din această perspectivă faptele de cultură negramaticalizată sînt acte de comunicare — schimburi de informaţii, de bunuri, de membri ai grupurilor sociale, de servicii — între ascendenţi şi descendenţi, care au ca delegaţi semiotici, interpreţi reali care emit şi receptează mesajele. Tradiţia ca element al investigaţiei noastre, ca al doilea denominator al culturii alături de termenul popular, se perpetuează prin comunicarea neîntreruptă între grupe infinite de emiţători şi receptori atunci cînd este vorba de cultura negramaticalizată. Spre deosebire de aceasta, în cultura gramaticală comunicarea se limitează întotdeauna la un emiţător sau receptor sau cel mult la grupuri restrînse finite, de emiţători şi de receptori reali declaraţi. (*Problemele semiotice în cercetarea folclorului*, în *Revista de etnografie şi folclor*, XV, 1971, 2, p. 117—121.)

Alături de aceste contribuţii pe care cercetarea etnologică modernă le aduce unor probleme de delimitare a disciplinei prin definirea mai exactă, mai clară

Scanned with OKEN Scanner

a domeniului de cercetare, se cere a fi relevată și contribuția ei la înlăturarea absurdei separații dintre cultura materială și cultura spirituală. Examinînd faptele de cultură negramaticalizată în raport cu funcția și substanța lor, apare ca necesară înlăturarea acestei delimitări nedialectice. Orice fapt de cultură ca act de comunicare se realizează printr-o materie, dar sensul lui nu stă în această materie, ci în funcția ce o are în sistem, în ceea ce ca semn comunică, în sensul lui. Un basm se realizează ca material prin limbă, precum o unealtă se realizează ca material prin lemn sau metal. Dar față de limbă mijloacele de expresie ale literaturii orale constituie un sistem propriu de semne, precum concepția ce stă la baza uneltelor constituie un sistem logic. Rostul lor nu stă în materia din care sînt făcute, ci în funcția pentru care au fost create. Și într-un caz și într-altul semnificația este dată de funcție și de sistemul de corelare a elementelor, de logica internă, nu de materia prin care se concretizează.

Cuprinzînd întreaga cercetare a culturii negramaticalizate sub denumirea de etnologie, cercetarea modernă își fundamentează pozițiile pe teoria comunicațiilor și semiotică. Dar ea confirmă în fapt ceea ce Romulus Vuia preconiza cînd propunea să se cuprindă sub denumirea de etnografie întreaga cercetare a culturii pe care el și contemporanii lui o numeau populară-tradițională. Dar așa cum a simțit el, acest proces de integrare merge paralel cu tendința de specializare a celor ce cercetează diferitele aspecte ale culturii negramaticalizate. Apar deci în ansamblul cercetării etnologice cercetările de literatură orală, care avînd o veche tradiție își zic de folclor sau de folclor literar, de etnomuzicologie, de coregrafie sau coreologie, de ergologie, etnojuridice sau de istoria religiilor, cum le întrevedea și Romulus Vuia. În lumina cercetărilor moderne, mai cu seamă atunci cînd se vorbește despre cercetările interdisciplinare menite să lumineze cît mai mult aspecte ale faptelor și fenomenelor de cultură negramaticalizată privite ca realități globale complexe, se cere ca viziunea teoretică a tuturor acestor discipline să fie unică. În această viziune unică dată de teoria comunicațiilor și de semiotică, fiecare disciplină dinlăuntrul etnologiei cercetează, de fapt, sistemul unui mod de comunicare, un anumit limbaj care participă în sincretism cu altele la realizarea faptului, fenomenului etnologic complex : limbaj verbal, limbaj poetic, limbaj muzical, limbaj coregrafic, limbaj gestic și mimic, limbaj al comportamentelor, dar și limbajele speciale ale relațiilor economice, sociale, politice, ale miturilor, riturilor etc. Etnologia în ansamblul ei și fiecare disciplină subiacentă folosind procedee proprii de investigare caută să determine codul de comunicare al fiecărui limbaj, gramatica lui, strategia pe care o folosește pe diferitele planuri de realizare a mesajelor ; planul social, ceremonial, tehnic, artistic, cotidian etc. Ea trebuie să țină seama nu numai de sincretismul de limbaj, ci și de sincretismul de planuri ce exprimă un sincretism ideologic. Și trebuie să studieze nu numai faptele ca atare, ci și dinamica raporturilor lor în ansamblul macrosistemelor, mutațiile în raport cu schimbările de funcție.

Lecția de deschidere a lui Romulus Vuia n-a fost numai un act academic, ci și o pledoarie pentru disciplina pe care o fundamenta și o va dezvolta. A fost un moment important în strădania lui pentru autonomia etnografiei ca disciplină științifică. Referirea la bogata literatură teoretică de specialitate română și străină, precizările terminologice și delimitările de domenii, precizarea scopurilor fiecărei cercetări particulare și viziunea unitară a cercetării culturii populare, do-

Scanned with OKEN Scanner

meniu larg al unei singure discipline pe care el a numit-o etnografie şi pe care noi o numim azi etnologie, dau lecţiei de deschidere caracterul de act orientativ, îndrumător pentru toţi cei care se vor ocupa de studierea jumătăţii negramaticalizate a culturii româneşti.

Act teoretic de prim ordin, lecţia de deschidere se situează într-un ansamblu de acţiuni menite să afirme existenţa etnografiei româneşti ca disciplină autonomă.

La 1 ianuarie 1933 Romulus Vuia fusese numit director al Muzeului etnografic al Transilvaniei, şi de la această dată pînă la părăsirea Clujului în 1946, el şi-a dedicat o mare parte a activităţii organizării acestui muzeu, îmbogăţirii patrimoniului lui, creării secţiei în aer liber. În anii ocupaţiei hortiste a Clujului, cînd Universitatea şi-a continuat activitatea în Sibiu, Romulus Vuia şi-a desfăşurat activitatea muzeistică organizînd colecţiile muzeului Astrei.

De îndată ce a primit conducerea muzeului, Romulus Vuia a lansat un chestionar care să dea impuls adunării de obiecte pentru patrimoniul nostru etnografic: *Muzeul etnografic al Ardealului şi Banatului. Chestionar.* Lista obiectelor care trebuie colectate pentru Muzeul etnografic — Bucureşti, 1922.

Dacă primul chestionar urmărea incitarea la culegere de obiecte pentru patrimoniul muzeului, cele două ce i-au urmat erau menite adunării de date asupra obiceiurilor de Crăciun şi Anul nou. (*Chestionarul I al Muzeului etnografic din Cluj.* Obiceiuri de Crăciun — Bucureşti, 1926 şi *Chestionarul II al Muzeului etnografic.* Obiceiurile de la Crăciun şi Anul nou — Bucureşti, 1927.) Aceste chestionare arată că Romulus Vuia nu făcea în cercetările sale deosebirea nedialectică între cultura materială şi cea spirituală. El îngloba nu numai teoretic, ci şi practic cercetarea obiceiurilor în etnografie. Le îngloba nu numai ca desfăşurare ceremonială sau ca momente rituale, ci şi ca poezie. Dovadă stau numeroasele texte poetice şi în proză ce au rămas în manuscrisele lui pe care le va cuprinde ediţia aceasta. Cele două chestionare au fost apoi reunite în 1933 în a doua ediţie. (*Chestionar şi îndrumări privitoare la culegerea obiceiurilor de Crăciun şi Anul nou,* Cluj, 1933. Extras din *Culegătorul,* Cluj, 1933, I/1, pp. 8—19.)

Metoda adunării de date prin chestionare fiind folosită de Muzeul Limbii Române la alcătuirea *Atlasului limbii române,* Romulus Vuia a colaborat cu dialectologii clujeni la elaborarea chestionarului cu privire la unul din elementele primordiale ale culturii populare tradiţionale: Casa, punînd în valoare orientarea curentă atunci în lingvistică de a nu despărţi cuvintele de lucruri. (*Casa. Chestionarul II al Muzeului limbii române,* Sibiu, 1926.) Poate că importanţa pe care o acorda constituirii patrimoniului muzeului şi culegerii de date a făcut să numească buletinul Arhivei etnografice şi folclorice a muzeului, *Culegătorul.*

La un an după înfiinţarea muzeului, a luat fiinţă la Cluj Societatea etnografică română şi Romulus Vuia a devenit secretarul ei. În această direcţie activitatea lui a continuat mai tîrziu prin Cercul de studii etnografice şi folclorice.

Am marcat aceste acte — făcute să îmbogăţească patrimoniul Muzeului etnografic al Transilvaniei nu numai cu obiecte, ci şi cu un tezaur de date etnologice, menite să consolideze etnografia ca disciplină de sine stătătoare —, pentru a le corobora cu acţiunile întreprinse de Romulus Vuia pentru a face cunoscute realitatea muzeului şi realizările etnografiei româneşti în ţară şi peste hotare. Cu această intenţie de a obţine pentru noua disciplină recunoaşterea socială nece-

sară, Romulus Vuia a publicat în limba română şi în limba franceză broşura *Muzeul etnografic al Ardealului* (Bucureşti, 1928) şi articolul *Le Musée Ethnographique de Transylvanie à Cluj* — apărut în revista *Museion* (Paris, 1923). El a prezentat apoi în 1937 la al XVII-lea Congres internaţional de antropologie şi de arheologie preistorică, ţinut la Bucureşti, comunicarea : *Histoire et état actuel des études ethnographiques et folkloriques en Roumanie. Avec une bibliographie des auteurs et des principaux ouvrages* (Bucureşti, 1939).

În cadrul comisiei Muzeului etnografic al Transilvaniei, Romulus Vuia a întocmit un plan de cercetare sistematică a faptelor şi fenomenelor culturii populare tradiţionale din Transilvania şi Banat. Potrivit acestui plan, între 1922—1929 el a cercetat Ţara Haţegului, zona Pădurenilor, Banatul, zona Beiuşului, Maramureşul, zona Baia Mare, Bistriţa, Făgăraşul, am putea spune întreaga Transilvanie, adunînd obiecte pentru muzeul pavilion şi cel în aer liber şi date pentru cunoaşterea ştiinţifică a culturii tradiţionale a Transilvaniei. (Cf. T. Onişor, *Romulus Vuia*, Cluj, 1966, pp. 277—278.)

Despărţit de Cluj, de catedra şi muzeul pe care l-a întemeiat şi pentru un timp şi fără putinţa de a se manifesta ca etnograf, Romulus Vuia şi-a reluat după aproape 10 ani, în 1955, nu activitatea ştiinţifică, pe care n-a întrerupt-o niciodată, ci acţiunea pentru etnografie. S-a întors mai întîi la Pădureni, simţind probabil ca Anteu nevoia de a lua contact cu pămîntul, cu locurile unde şi-a început cercetările de teren. A condus apoi colectivul de cercetare etnopoetică a microzonei Bicaz în cadrul cercetărilor complexe ce s-au făcut asupra localităţilor inundate apoi de lacul de acumulare al hidrocentralei. S-a străduit şi a obţinut crearea unui grup de etnografi în noul sistem de organizare a cercetării ştiinţifice în cadrul Academiei. A reîntemeiat disciplina în condiţiile noi pe care cultura socialistă le oferea cercetării ştiinţifice.

Un aspect deosebit al activităţii lui Romulus Vuia îl constituie acţiunea sistematică pentru a face cunoscută cultura noastră populară şi rezultatele cercetării etnologice peste hotare. Participînd între 1930—1936 la mai multe congrese internaţionale de artă populară, de antropologie şi etnologie, el a fost ales în 1934 membru permanent în comitetul congresului de ştiinţe antropologice şi etnologice, iar în 1938 membru al comisiilor pentru stabilirea terminologiei antropologice şi etnologice şi pentru introducerea antropologiei şi etnologiei în învăţămînt, comisii a căror instituire o iniţiase ca şi pe cea a studierii rezervaţiilor etnografice. Iniţiativele lui şi prezenţa în aceste comisii, care au dezbătut probleme şi astăzi actuale, arată rolul pe care etnografia românească a început să-l joace în colaborarea ştiinţifică internaţională. Călătoriile lui peste hotare au avut, pe lîngă scopul de a marca prezenţa românească la reuniunile internaţionale, şi pe acela de a se documenta asupra activităţii de cercetare şi muncii muzeistice la cele mai de seamă muzee etnografice din Europa.

Întemeierea Muzeului etnografic al Transilvaniei, activitatea didactică de la catedra de etnografie a Universităţii din Cluj, prezenţa activă la reuniunile internaţionale de specialitate, documentarea asupra cercetării ştiinţifice şi asupra muncii muzeistice, continua cercetare concretă de teren şi neîntrerupta activitate ştiinţifică dau imaginea completă a rolului pe care l-a avut Romulus Vuia în dezvoltarea etnografiei româneşti.

În viziunea ştiinţifică a lui Romulus Vuia cercetarea culturii populare presupunea înainte de toate investigare de teren, cunoaşterea nemijlocită a realităţii

Scanned with OKEN Scanner

vii, adunarea de date cît mai complete şi cît mai exacte asupra acestei realităţi, apoi sistematizarea datelor adunate, cuprinderea realităţii aparent atît de diversificate în sisteme tipologice — reducerea variantelor la tipuri şi analize ştiinţifice a tipurilor pentru a se putea caracteriza aspectele esenţiale ale culturii populare: aşezările, ocupaţiile, portul etc.

Sub acest aspect trebuie remarcate în chip deosebit lucrările lui: *Satul românesc din Transilvania şi Banat* şi *Tipuri de păstorit la români*, opere fundamentale ale etnografiei româneşti, texte definitive ale unor îndelungate elaborări.

Interesul pentru aşezări apare la Romulus Vuia devreme şi se concretizează pe parcurs în studii succesive: *Cîteva observaţiuni şi constatări asupra păstoritului şi asupra tipurilor de case la români*, publicat în lucrările Institutului de geografie al Universităţii din Cluj (1922, I, pp. 323—334); *Aşezările, casa şi portul ţăranului român din Ardeal şi Banat*, publicat în lucrarea de aniversare a unui deceniu de activitate românească constructivă *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918—1928* (vol. I, pp. 603—612); *Types of villages and houses in Roumania, and their connection with the cultural circles in the south-east of Europe*, comunicare prezentată la Londra, în 1934, la Congresul internaţional de ştiinţe antropologice şi etnologice; *Chronologie des types de villages dans le Banat et la Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, III, (1936), 1, pp. 33—68; *Le village roumain de Transylvanie et du Banat* în *La Transylvanie*, Bucureşti, 1937.

Simpla enumerare a acestor titluri arată evoluţia studierii tipologice a satelor româneşti din Banat şi Transilvania de la primele lucrări din 1922 şi 1928, lucrări ce tind să înfăţişeze doar o anumită realitate, pînă la *Satul românesc din Transilvania şi Banat*, studiu antropologic şi etnografic, tipărit doar parţial în 1945 la Cluj, nedifuzat, şi pus în circulaţie ştiinţifică în forma sa definitivă doar în colecţia pe care o prezentăm. Trecerea de la primele forme la cele din 1934, 1936, 1937, la cele din 1945 şi 1963 nu înseamnă numai saltul de la simpla înfăţişare a realităţii, la sistematizarea ei tipologică, ci şi demonstraţia pertinentă pentru modul în care cunoaşterea temeinică, analiza profundă a datelor contemporane, a acelor date ce i-au stat la dispoziţie timp de cîteva decenii în realitatea vie, poate să arunce lumină asupra evoluţiei istorice a faptelor de cultură populară, să ducă la concluzii necontestabile.

În intenţia de a da o cît mai largă circulaţie internaţională rezultatelor cercetărilor etnografice româneşti, mai cu seamă acelora care aduc noi dovezi despre continuitatea şi vechimea noastră în Transilvania, Romulus Vuia a formulat succint rezultatele studiilor sale şi le-a publicat în limba maghiară sub titlul *A roman település és lakoházkutatás legujabb eredményei (Cele mai noi rezultate ale cercetărilor în legătură cu aşezările şi casele româneşti)* în *Műveltség és Hagyomány* — Anuarul institutului de etnografie din Debreţin (1960, pp. 35—60).

Pornind de la factorii pe care geografii şi etnografii i-au pus la baza tipologiei aşezărilor rurale, cel geografic — condiţionate prin relief, altitudine, sol, climat, ape şi căi de comunicaţie — cel etnografic — raportul dintre aşezări şi grupurile etnice — Romulus Vuia întregeşte criteriile de stabilire a tipurilor de aşezări cu factorii istoric, politic şi economic.

„Factorul istoric intervine atunci cînd evenimentele istorice acţionează, direct sau indirect, asupra înfiinţării, mutării sau nimicirii aşezărilor. Astfel de cazuri sînt colonizările în mase, cum a fost de exemplu colonizarea elementului săsesc în Transilvania, a celui şvăbesc în Banat, sau mutările de populaţie dintr-o

regiune într-alta, de exemplu muntenii din regiunea Pădurenilor, colonizările recente ale macedo-românilor din Dobrogea. Factorul politic sau administrativ îşi are şi el rolul său însemnat. Împărţirile administrative din diferite epoci, dispoziţiile de ordin administrativ, au putut şi ele modifica configuraţia aşezărilor. Ca exemplu putem cita dispoziţiile din timpul lui Iosif al II-lea, referitor la comunele răsfirate din Valea Someşului (în 1766) spre a le sili să formeze sate mai adunate, care erau astfel mai uşor de administrat, iar populaţia mai bine supravegheată. Factorul economic este unul din cei mai însemnaţi. Structura aşezărilor şi forma satelor, precum şi numărul şi felul clădirilor accesorii, depind, în bună parte, de felul de economie a regiunii. ...Aşadar, există un întreg complex de factori, fiecare acţionînd şi modificînd din caz în caz şi în proporţii deosebite structura şi forma aşezărilor" *(Satul românesc...*, pp. 8—9.)

Analizînd satul românesc din Transilvania şi Banat în limitele acestor coordonate, Romulus Vuia stabileşte tipologia lui, apoi cronologia diferitelor tipuri şi relaţia dintre ele în timp şi în raport cu tipul, cu vechimea, originea etnică.

Operînd cu un remarcabil corpus de date informative, unic pînă acum în cercetările aşezărilor rurale româneşti, şi prin proporţiile lui, dar mai cu seamă prin faptul că se bazează pe observarea directă a realităţii satului, analiza lui Romulus Vuia foloseşte următoarele criterii : planul satului, structura lui internă, densitatea şi felul de grupare al gospodăriilor, raportul dintre uliţe şi case, locul şi direcţia clădirilor şi gruparea lor faţă de uliţă şi intravilan, moşia dacă este în jurul casei sau este împărţită între sat şi hotar, felul şi proporţia acestor împărţiri, hotarul comunei, sistemul de împărţire a hotarului, ocupaţia locuitorilor, poziţia satului faţă de altitudinea şi relieful terenului ; mărimea comunei, forma exterioară şi aspectul tipic al hotarului. La acestea se adaugă şi ocupaţia predominantă a locuitorilor, structura proprietăţii şi sistemul culturilor.

După analiza datelor provenite din observaţia directă, coroborate cu cele demografice, economice şi istorice, Romulus Vuia stabileşte următoarele tipuri de sate : cu case izolate, — în raport cu care discută şi problema hodăilor şi sălaşelor — sate răsfirate, sate îngrămădite, sate aşezate de-a lungul văilor şi sate aşezate de-a lungul drumului. Toate acestea fac parte din stratul cel mai vechi al aşezărilor din Transilvania şi Banat. Distribuţia lor teritorială, situaţia demografică şi o serie de date istorice arată că sînt în copleşitoarea lor majoritate sate româneşti. Raportarea cronologiei tipurilor la apartenenţa etnică a locurilor şi la situarea lor în anumite zone dezvăluie, dincolo de rezultatele cercetării, principii metodologice demne de a fi puse în valoare şi în cercetările contemporane de acest fel. Tipurile de sate împreunate ale căror planuri trădează o construcţie geometrică — aşa-zisele sate compacte de formă dreptunghiulară circulară sau polipoidală —, sînt fără îndoială mai noi şi fiind locuite în general de germani şi maghiari. Ele aduc dovada în negativ a celor arătate despre vechimea satelor româneşti.

Dacă analiza sincronică a aşezărilor rurale româneşti constituie baza tipologiei elaborate de Romulus Vuia în strategia argumentării lui privitor la vechimea şi originea etnică a acestor aşezări, compararea aşezărilor din Transilvania şi Banat cu aşezările altor popoare, confruntarea rezultatelor analizei sale cu rezultatele cercetărilor etnografice din alte ţări, constituie elementul de susţinere complementară. Aici Romulus Vuia dovedeşte stăpînirea unei informaţii rar întîlnită în studiile româneşti de această natură, informaţie pe care ştie să o pună în

Scanned with OKEN Scanner

valoare cu ponderea marelui specialist. Materialul comparativ aduce noi date asupra variatelor tipuri de aşezări ale aproape tuturor popoarelor europene şi îi permite să observe în evoluţia istorică a diferitelor tipuri nu numai fenomene progresive, ci şi fenomene regresive, destrămări de aşezări îngrămădite pentru a da sate răsfirate. El acorda o deosebită atenţie acestor fenomene, căutînd de fiecare dată motivările lor social-economice şi făcînd disocierea între tipurile de aşezări naturale cu veche tradiţie şi cele de acelaşi tip care rezultă din fapte particulare, ca fenomene regresive. Punerea în discuţie a celor din urmă constituie în argumentarea lui Romulus Vuia categoria excepţiilor care întăresc regula.

Dacă dintre ocupaţiile principale ale poporului român Romulus Vuia a studiat în chip deosebit păstoritul, n-a făcut-o în spiritul tradiţiei romantice, care punea accent pe rolul deosebit al păstoritului în viaţa economică, în modul de trai al românilor în trecut. N-a făcut-o nici pentru a exalta „mioritic" virtuţile ciobăneşti ale românului. A făcut-o pentru a clarifica pe bază de temeinică documentare ştiinţifică, cu luciditate şi în spirit de mare obiectivitate, una din problemele mult discutate în legătură cu continuitatea şi vechimea românilor pe teritoriul lor etnic actual. Studiind în această viziune păstoritul, el a ajuns să demistifice problema, să epureze din discuţia ei încărcătura romantică şi aspectele mitologizante cu care a fost copleşită în timp, de mulţi din cei ce au luat parte la această dispută.

Cum s-a văzut din unele lucrări citate, şi interesul pentru păstorit apare la Romulus Vuia devreme şi este o temă permanentă a cercetărilor lui. Păstoritul constituie, ca şi aşezările, una din cercetările ale cărei rezultate le pune în circulaţie pe plan internaţional în comunicarea : *Les types de vie pastorale chez les Roumains* ţinută în 1960, la Paris la al VI-lea Congres internaţional de ştiinţe antropologice şi etnologice — şi în studiul *Das Hiztenwesen in rumänischen Gebirgen* scris pentru revista *Acta Ethnographica* din Budapesta.

Lucrarea sa *Tipuri de păstorit la români (sec. XIX începutul sec. XX)*, (Bucureşti, 1964), ne oferă „sinteza de mult aşteptată asupra acestei ocupaţii, sinteză bazată pe o documentare amplă, pe date culese timp de decenii pe teren, şi pe consultarea unei vaste bibliografii". (T. Morariu, *Prefaţă*, p. 5.)

În formularea rezultatelor cercetării sale asupra păstoritului Romulus Vuia porneşte de la afirmarea cu sens de axiomă că păstoritul „a constituit în trecut una din ocupaţiile de seamă ale poporului român, dar niciodată exclusivă, deşi au fost şi autori care au încercat să prezinte poporul român ca practicînd, într-o anumită perioadă, un păstorit nomad străin aproape cu totul de o viaţă agricolă sedentară. Cercetările făcute pe baze ştiinţifice au demonstrat însă îndeajuns neteemeinicia acestor păreri scoţînd în evidenţă pe de o parte caracterul istoric al acestei îndeletniciri, iar pe de altă parte subliniind că viaţa economică a unui popor nu poate fi tratată pe capitole izolate, între ramurile economiei existînd o strictă interdependenţă. Această legătură organică s-a dovedit deosebit de accentuată între cele două ocupaţii de seamă ale poporului român : agricultura şi păstoritul, ele existînd împreună şi dezvoltîndu-se într-o strînsă interdependenţă. Unul dintre obiectivele cele mai de seamă spre care a tins studiul întreprins de noi — după cum se va constata în cursul lucrării — este tocmai confirmarea acestei dezvoltări comune şi a legăturii organice ce există, în cele mai multe cazuri, între agricultură şi păstorit... Studiul păstoritului la români poate aduce lămuriri preţioase şi cu privire la perioadele mai puţin cunoscute din istoria poporului român. Într-adevăr, în cadrul acestei ocupaţii s-au menţinut multe

forme de trai şi cultură arhaice şi astfel, cu ajutorul acestora, putem reconstitui unele aspecte din modul de viaţă al poporului român din epoci mai îndepărtate, insuficient ilustrate de materialul documentar" (pp. 9—10.)

Ca şi în cazul aşezărilor, Romulus Vuia prezenta, şi pentru păstorit, întîi criteriile care vor sta la baza sistematizării tipologice a datelor pe care după o lungă observaţie le-a cules asupra formelor variate sub care apare păstoritul în diferitele părţi ale pămîntului românesc: „Plecînd de la concepţia că baza economică constituie fundalul pe care se dezvoltă întreaga viaţă socială, pe primul plan va sta nivelul economic al aşezărilor care practică păstoritul respectiv. Acest element pe care îl considerăm ca cel mai important şi hotărîtor pentru scopul urmărit, a fost cu totul nesocotit sau prea puţin luat în considerare în cercetările de pînă acum care s-au ocupat aproape numai cu păstoritul propriu-zis de la stînă în perioada verii" (p. 17.)

Pe baza criteriului economic, Romulus Vuia distinge patru tipuri de grupuri social-economice care practică păstoritul: aşezări agricole, aşezări agricole-pastorale, aşezări pastorale din zona fîneţelor, aşezări pastorale care dispun de fîneţe restrînse.

Criteriul economic va fi urmat, în ordinea importanţei, de cel socio-economic, de modul de asociere a stăpînilor de oi sau de lipsa asocierii cînd stîna aparţinea unui stăpîn care o îngrijea singur sau cu persoane salariate, pe teren propriu sau arendat. În ce priveşte asocierea, Romulus Vuia a distins: asocierea unui număr redus de proprietari de oi, cu oi mai multe şi asocierea celor cu oi mai puţine, la stînile celor cu oi mai multe, a celor care arendau muntele.

Al treilea criteriu de bază al tipologiei păstoritului îl constituie etapele şi perioadele păstoritului fiindcă în viaţa păstorească acestea sînt deosebit de bine reliefate. Perioadele primordiale erau firesc cele ale văratului şi iernatului cu etapele lor legate de perioada de vegetaţie a locurilor unde se păstorea. Acestea favorizau diferite tipuri de păstorit; zona luncilor, a luncilor Dunării şi a şesurilor era bună pentru iernat şi favoriza păstoritul pendulator. O parte a zonei şesului şi zona de deal, agricolă prin excelenţă, favoriza un păstorit local scutit de pendulări; zona fîneţelor cu nutreţuri bogate permitea să se dezvolte păstoritul în care oile iernează în hotarul satului, pe cînd zona şesurilor alpine favoriza dezvoltarea păstoritului bazat pe văratul oilor la munte.

Un alt criteriu important este prezenţa mai restrînsă sau mai largă a grupului uman la văratul oilor la munte şi iernatul lor pe hotar sau la baltă. Acest criteriu implică participarea întregii familii sau numai a unora din membrii ei şi prezenţa femeilor la stînă sau interzicerea prezenţei lor, precum şi varianta ciobanilor cu simbrie.

Pe lîngă aceste patru criterii de clasificare tipologică pe care Romulus Vuia le socoteşte indispensabile, el mai ia în considerare dacă pentru vărat stîna era numai de oi sau dacă pe lîngă oi mai sînt şi alte vite. De fapt în felul acesta el pune în general problema creşterii vitelor, oi şi vite mari, pe păşuni alpine şi găseşte în stînele îmbinate legături între păstorit şi agricultură.

Abia după ce trece în revistă toate aceste criterii de natură economică sau derivînd din structura grupurilor sociale pastorale sau agropastorale, ajunge Romulus Vuia la acele elemente ce au format multă vreme centrul de interes al cercetării etnografice: tipul de stînă şi strungă ca instalaţii, raportul de funcţii dintre ele şi variantele lui locale deosebite. Apoi la modalitatea de a măsura

Scanned with OKEN Scanner

laptele, la constituirea stînelor prin asociere și la stabilirea baremurilor pentru distribuirea produselor. Apoi la modul de preparare a produselor și de valorificare a lor în familie sau pe piață. Și în sfîrșit la distribuția teritorială și prezența în diferitele tipuri a tuturor elementelor sau numai a unora dintre ele.

Pornind de la criteriul economic, ceea ce i-a permis să distingă patru tipuri de grupuri socio-economice care practică păstoritul, și aplicînd practicii lor, îndeletnicirii, celelalte criterii enumerate, Romulus Vuia distinge patru mari categorii de păstorit : 1) păstoritul agricol-local, 2) păstoritul agricol cu stîna la munte, 3) păstoritul din zona fînețelor și 4) păstoritul bazat pe pășune alpină și iernare la șes. El analizează fiecare din aceste tipuri, prezintă toate elementele pe care le implică și face referiri concrete la anumite localități pe care le-a cercetat personal și pe care le socotește caracteristice pentru tipul dominant al anumitor zone. Aplică deci în prezentarea distribuției teritoriale a diferitelor tipuri, a variantelor zonale, principiul foarte modern al cercetării prin eșantion. Datele informative pe care își bazează studiul sînt deosebit de bogate și de elocvente și privesc, pentru fiecare unitate cercetată, atît așezarea geografică cît și situația economică, structura socială și elementele tehnice ale păstoritului și raportul lui cu agricultura. Ajungînd la sfîrșitul analizei sale, Romulus Vuia constată că este dificil să se separe tipurile de păstorit unele de altele și păstoritul de agricultură. Cele două ocupații se completează formînd o unitate organică, adaptată la condițiile economice : „Această tratare complexă și sistematică a păstoritului din trecut ne arată extrema bogăție a tipurilor, a variantelor și a formelor de tranziție din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În ciuda formelor atît de variate ale realităților de pe teren cît și a conexiunii lor cu toate elementele componente și adiacente, sînt totuși tipuri și mai ales categorii de păstorit care se desprind clar și distinct, putîndu-se determina și delimita atît din punct de vedere morfologic, cît și structural de celelalte tipuri de păstorit" (p. 209).

Tipul cel mai răspîndit este păstoritul agricol local care prezintă mai cu seamă în ce privește unul din elementele etnografice esențiale, stîna mutătoare, asemănări surprinzătoare nu numai în spațiul carpato-balcanic, ci și dincolo de acesta, în centrul și vestul Europei. Al doilea ca frecvență și distribuție teritorială, păstoritul agricol cu stîna la munte lasă să se distingă trei subtipuri în raport cu distanța dintre așezarea de baștină și munte : 1) păstorit agricol la care așezarea avea un pronunțat caracter agricol, 2) păstoritul agricol al satelor din zona de contact a regiunilor de șes cu cele muntoase cu caracter agricol și pastoral și cu stîna în munții ce le aparțineau, 3) păstoritul agricol al satelor din jurul Munților Rodnei cu munți de vărat și munți de iernat.

Păstoritul din zona fînețelor îmbină creșterea oilor cu creșterea vitelor mari și este forma economică a unităților sociale de crescători de vite în general, nu numai de oi. Ea caracterizează economia locală din aceste zone. Așezările sînt aici formate din case risipite așezate în mijlocul fînețelor, completate cu salașe, hodăi, colibe. Una din trăsăturile ei distinctive este nevoia de continuă mișcare a locuitorilor după anotimp între sat, salașe și pășunea alpină.

Cel mai redus ca răspîndire teritorială se dovedește a fi tipul de păstorit pe care cei ce au hipertrofiat importanța acestei ocupații în trecutul poporului nostru l-am considerat cel mai tipic : păstoritul bazat pe pășune alpină și iernat la cîmpie, păstoritul pendulator între munte și delta Dunării, luncile fluviului și alte zone de șes cu climă mai blîndă iarna, așa-zisul păstorit transhumant în

Scanned with OKEN Scanner

legătură cu care speculațiile istorice și folclorice depășesc uneori realitatea obiectivă. Romulus Vuia arată că dacă zona în care acești păstori își iernau oile era foarte largă și drumurile de pendulare foarte numeroase și lungi, zonele de baștină ale celor ce practicau acest tip de păstorit erau relativ restrînse. Ele se limitau la mărginimea Sibiului, la mocanii din Țara Bîrsei, la breţcani și covăsneni, la ungurenii de pe versantul sudic al Carpaților Meridionali și la păstori din Areful Argeșului. Era un tip de păstorit strict limitat la cîteva zone ale Carpaților Meridionali.

Analiza pertinentă pe care Romulus Vuia o face păstoritului românesc, ca și clasificarea tipologică pe care o degajează din această analiză, îi permit să ajungă la concluzii cu valoare deosebită. Se aduc noi elemente în sistemul de argumentare privind problemele evului mediu timpuriu, probleme pentru care istoria nu ne poate oferi întotdeauna date documentare suficiente.

„Cercetînd multiplele aspecte ale păstoritului la români în secolul trecut și la începutul secolului nostru, putem constata că o mare parte dintre ele erau în strînsă legătură cu agricultura, încît cele două ocupații principale... se întregeau reciproc pentru a asigura echilibrul economiei țărănești de atunci care avea nevoie de produsele vegetale și de cele animale, atît pentru hrană cît și pentru îmbrăcăminte... În favoarea agriculturii în această simbioză a celor două ocupații, înclină atît mărimea numărului populației, cît și vastitatea teritoriului ocupat de aceste forme de păstorit «agricol-pastoral», care cuprindea cea mai mare suprafață cultivată a țării... Rezultă deci că la populația agricolă din țara noastră nu a existat o transhumanță, deoarece aceasta, în majoritatea ei, practica așa-numitul «păstorit agricol local», care nu-și trimitea turmele nici chiar la munte. Iar populația agricolă-pastorală, care își trimitea oile la munte, își cobora turmele de la pășunea alpină îndată ce se termina secerișul ca să pască cu ele pe miriștile din hotarul comunei pentru a le gunoi, iernarea lor făcîndu-se în sat. Chiar și populația pastorală din zona fîneţelor practica o pendulare mai redusă și numai atunci cînd nu poseda fîn suficient pentru iernarea turmelor de oi. O pendulare de proporții mai mari s-a practicat doar de către mărgineni și mocani care în majoritatea lor se ocupau mai puțin cu agricultura, iar cei mai mulți, cum este cazul poienarilor și al mocanilor din Săcele, aveau fîneţe restrînse, păstoritul lor fiind bazat astfel pe pășunea alpină și iernat în zonele de cîmpie. Teoria «nomadismului» la poporul român apare astfel în toată absurditatea ei, căci atît dovezile istorice, cît și cele etnografice, pledează și pentru trecut pentru o viață agricolă pastorală, chiar dacă uneori a existat o mai ridicată proporție în favoarea celei din urmă. De altfel și în sudul Dunării atunci cînd însoțirea turmelor atît la vărat, cît și la iernat se făcea cu o parte mai mare din grupul uman, nu avem de-a face cu un «nomadism», ci cu o «transhumanță complexă», deoarece și în acest caz există o pendulare cu sistemul celor două pășuni : vara la munte și iarna la șes. «Transhumanța complexă» s-a dezvoltat din «transhumanța simplă» numai sub influența anumitor factori de ordin economic și politic bine determinați" (pp. 218—219).

După o îndelungată muncă de analiză și de sistematizare tipologică a datelor etnografice pe care cele două domenii ale culturii populare tradiționale le puteau oferi pentru o mai bună cunoaștere a modului de trai al poporului nostru în sec. XIX și începutul sec. XX și pentru a completa prin etnografie unele lacune ale istoriei, Romulus Vuia a formulat argumentele etnografice în favoarea conti-

Scanned with OKEN Scanner

nuității în două lucruri cu pondere deosebită în dezbaterea internațională asupra acestei probleme: *Dovezile etnografice ale continuității*, în *Transilvania*, 74 (1943), p. 21—32 și *Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen*, în volumul *Siebenbürgen* publicat de Institutul de istorie națională din București (1943, pp. 35—56). Studiul a apărut apoi pentru o mai largă popularizare a argumentărilor etnografice în biblioteca Astra (nr. 27) sub titlul *Problema continuității în Dacia*, în colaborare cu C. Daicoviciu, E. Petrovici și I. Moga.

Un alt domeniu al culturii populare tradiționale care a ocupat un loc bine conturat în cercetările etnografice ale lui Romulus Vuia, alături de așezări, casă, și cele două ocupații simbiotice, păstoritul și agricultura, a fost portul popular.

În cercetările sale Romulus Vuia a privit portul popular nu numai sub latura lui estetică, ca element al artei populare, ci a studiat și tehnica de confecționare și funcționalitatea lui. Un aspect al tehnicii țesutului, țesutul cu bețe, i-a dat lui Romulus Vuia prilejul să scrie primul său studiu de etnografie: *Flechterei mit Stäbchen bei den Rumänen* — publicat în *Zeitschrift für Ethnologie* (Berlin, 1914, VI, 824—828). Cu aceeași intenție de a descoperi tehnici străvechi ale muncii textile publică mult mai tîrziu în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1957—1958* studiul *Tocălia și începutul torsului* (Cluj, 1958, pp. 79—93).

Fără să realizeze o lucrare de sinteză asupra portului, cele două monografii zonale *Portul popular al Pădurenilor din regiunea Hunedoara* (București, 1958) și *Portul popular din Țara Hațegului și bazinul de la Hațeg* (București, 1962) ne arată cu prisosință care a fost metoda pe care a folosit-o în cercetare și care era scopul pe care l-a urmărit în studierea acestui domeniu. O situare istorică și geografică a ținutului studiat, cîteva note caracteristice ale culturii ei tradiționale, apoi o prezentare a pieselor de port și a ansamblurilor, după sexe și vîrste — portul fetelor, portul femeilor, portul bărbaților. Romulus Vuia a cuprins în sfera portului și elementele de podoabe și pieptănătura și a acordat o atenție deosebită problemelor de croit, dar și elementelor decorative ale diferitelor piese. Sub acest aspect, prin faptul că toate elementele sînt denumite și în graiul local, cele două lucrări pot fi și o importantă sursă de lexicologie dialectală. Dacă în lucrările anterioare ilustrația este redusă, cele două volume scot în evidență două din calitățile deosebite ale muncii de etnograf, de cercetător de teren a lui Romulus Vuia, precizia, acuratețea desenului și calitățile excepționale ale fotografiilor.

Cele două volume prezintă portul zonelor în care Romulus Vuia și-a început activitatea etnografică, a zonelor spre care s-a îndreptat ca tînăr profesor secundar și unde a revenit tot timpul pînă la ultima perioadă a vieții sale, Țara Hațegului și ținutul Pădurenilor.

Rezultatele cercetării sistematice, minuțioase și perseverente a culturii populare tradiționale din aceste locuri s-au concretizat în importanta monografie *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor — Studiu antropogeografic și etnografic* (Cluj, 1926); despre ea Ovid Densusianu, care cu unsprezece ani înainte publicase *Graiul din Țara Hațegului* și care a făcut aici interesante cercetări dialectologice și folclorice de teren, scrie în revista *Grai și suflet* (anul III, p. 281): „Ne bucură activitatea de bune orientări care se desfășoară de Institutul Geografic din Cluj, condus de G. Vîlsan, cum dovedește și această lucrare plecînd de la

cercetări temeinice pe care Romulus Vuia le-a întreprins de mai mulți ani și care așteptăm să aducă și alte contribuții la studiile de etnografie prea puțin cunoscute la noi. Ținutul Hațegului și cel învecinat al Pădurenilor sînt descrise sub diferitele lor aspecte și asupra ocupației locuitorilor, în special asupra păstoritului, ni se dau multe informații, care vin să completeze ce am publicat în *Graiul din Țara Hațegului*, unde am relevat numai cît mi s-a părut că poate interesa dialectologia și folclorul. Sînt ținute în seamă și unele date istorice, așa că din expunerea lui Vuia se poate reconstrui în linii generale viața din trecut a elementului românesc din aceste părți, atingerile lui cu cel slav și felul cum s-a întins de la o vreme, formînd așezări noi."

Faptul că Romulus Vuia și-a început activitatea științifică temeinică cu monografia unor ținuturi pe care le-a cercetat nemijlocit mai mulți ani, orientează toate cercetările sale în domeniul etnografiei. Ele au la bază cunoașterea directă a culturii populare tradiționale în concretizările ei variate ce se îmbină în unitățile teritoriale bine conturate, în ansambluri, în sisteme de organizare. Cercetînd nemijlocit aceste realități concrete, Romulus Vuia a avut în eșantioane bine alese imaginea rotundă a culturii populare tradiționale și a putut aprecia ponderea diferitelor ei domenii, importanța diferitelor aspecte, pentru a desprinde trăsăturile esențiale ale modului de trai al poporului român. El a putut să sesizeze în sincronia faptelor dinamica vieții, procesele de transformare, formele diverse și motivările lor sociale, economice și istorice. Cum a remarcat Arthur Haberlandt în *Wiener Zeitschrift für Volkskunde* (1926, 31, p. 142), încă de pe atunci Romulus Vuia a acordat o atenție specială tipurilor de case, așezărilor și formelor de viață economică, raportului dintre agricultură și păstorit. Monografiile satelor *Bătrîna* și *Alun* din aceeași zonă vor fi noi dovezi în acest sens.

Chestionarele pe care le-a publicat Muzeul etnografic al Transilvaniei și textele de colinde ce au rămas în manuscris arată că Romulus Vuia a fost preocupat de studierea obiceiurilor de Crăciun și Anul nou, dar n-a ajuns să le prezinte nici într-una din realizările lor zonale, nici într-un studiu de ansamblu. A realizat însă studii interesante și a emis ipoteze ce urmează încă să fie validate asupra jocului călușului în *Originea jocului de Călușari* (*Dacoromania*, 1922/II, 215—254), *Călușarii dans vindecător*, în *Revista științelor medicale*, București, 1924, XIII, 1, 106—109 și în comunicarea prezentată la festivalul internațional de dansuri populare de la Londra în 1935, *The roumanian hobby-horse, the Călușari.*

Tema studiului său *Legenda lui Dragoș, contribuțiuni pentru explicarea originii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei* publicat în *Anuarul Institutului de istorie națională al Universității din Cluj* pe anul 1921 (pp. 300—310) a fost reluată recent de Mircea Eliade în volumul său *De Zalmoxis à Gengis Khan* (Paris, 1970, pp. 131—161) sub titlul *Le Prince Dragoș et la „chasse rituelle"*.

Din activitatea lui Romulus Vuia de după 1955 se cer a fi menționate pe lîngă cercetările etnografice din microzona Bicaz, ale căror rezultate sperăm că vor apărea în curînd, studiul multidisciplinar: *Cercetări antropologice de tip complex în două sate de profil demografic diferit: Nucșoara și Cîmpu lui Neag* și studiul în limba rusă despre influențele caselor velico și malo-ruse asupra casei rurale din Moldova de Nord, publicat în *Sovetskaia Etnografia* (1962, 3, pp. 90—92).

Preocupat pe drept cuvînt mai mult de observarea, de cercetarea realității,

Scanned with OKEN Scanner

decît de îndrumarea ei, Romulus Vuia a publicat totuşi un studiu despre *Acţiunea de păstrare a porturilor, cîntecelor, dansurilor şi obiceiurilor strămoşeşti* în revista *Transilvania* (68/3, 1937, pp. 180—190), întregind parcă prin aceasta bogata, complexa sa activitate de cunoaşterea, păstrarea şi promovarea ştiinţifică şi culturală mai largă a patrimoniului culturii populare tradiţionale. Debutînd ca antropogeograf şi ca etnolog, în orientarea pe care a avut-o această disciplină în primele decenii ale veacului nostru în Germania, Romulus Vuia a întemeiat etnografia românească fundamentînd-o teoretic şi trasînd liniile principale ale metodei ei de cercetare. A pus bazele şi a îmbogăţit patrimoniul Muzeului etnografic al Transilvaniei şi ne-a lăsat lucrări fundamentate asupra cîtorva din aspectele principale ale culturii noastre populare. O operă temeinică şi cuprinzătoare care va fi cunoscută şi va putea fi apreciată deplin numai după ce va apărea în ansamblul ei în ediţia pe care o deschide acest volum.

Dacă privim această operă prin perspectiva orientărilor actuale din domeniul etnologiei, îi recunoaştem rezultatele care la stadiul actual al cercetărilor par definitive, îi apreciem ipotezele chiar dacă uneori au fost infirmate, dar şi mai mult dacă urmează încă să fie validate. Privim cu respect munca lui, viziunea lui de ansamblu, aprecierea lucidă a lucrurilor, activitatea sa ştiinţifică susţinută, neobosită şi sistematică, bazată pe cercetare concretă şi sistematizare tipologică. Dar dincolo de toate acestea sesizăm cu mulţumire că o anumită orientare a cercetărilor sale apare astăzi sub un nume nou, cel de antropologie economică şi trezeşte un interes sporit la cei ce vreau să pătrundă pînă la nivelul de adîncime al realităţilor culturii populare tradiţionale (cf. Michel Panoff, *La naissance de l'Anthropologie économique*, în *La Recherche*, vol. III, nr. 20, pp. 129—136). Fără să fi teoretizat în sensul noii orientări, deci fără să-l putem aşeza în rîndul celor pe care Michel Panoff îi socoteşte promotorii ei : Max Weber, Karl Bücher, Marcel Mauss şi B. Malinowski şi fără să fi ajuns la formulări pregnante de principii şi constatări cu valori de generalizare care să stîrnească atenţia şi interesul internaţional larg al cercetătorilor, Romulus Vuia a privit realităţile culturii populare tradiţionale româneşti din perspective similare cu cele pe care le postulează această nouă orientare. Acest fapt permite ca unele dintre rezultatele cercetărilor lui să fie transcrise în limbajul noii cercetări şi dovedeşte astfel actualitatea lor.

Publicarea tuturor rezultatelor cercetării sale, act de mare importanţă pentru dezvoltarea etnologiei româneşti, poate deci constitui nu numai o piatră de temelie, ci şi un punct de pornire, un imbold pentru edificiul ei nou.

MIHAI POP

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față năzuiește să cuprindă, pentru prima dată, după riguroase criterii de selecție, ansamblul valoroasei opere etnografice și folclorice a lui Romulus Vuia, lucrările cele mai importante și rezistente ale omului de știință, care pe drept cuvînt este recunoscut de creator al etnografiei românești ca disciplină independentă.

În primele volume ale acestei ediții intenționăm să cuprindem cercetările, comunicările, monografiile importante ale lui R. Vuia din domeniul etnologiei și etnografiei poporului român, lucrări redactate în limba română sau în limbi străine, tipărite în reviste de specialitate din țară și străinătate sau prezentate la congrese internaționale, cunoscute și apreciate de oameni de știință de mare prestigiu ca Raffaele Corso, Artur Haberlandt, Ovid Densusianu, Nicolae Iorga, G. Vîlsan, E. Racoviță, Artur Gorovei, I. Mușlea etc. Un volum aparte merită culegerile sale de folclor, îndeosebi din Transilvania, din ținutul Pădurenilor și al Hațegului, dar și din alte ținuturi și zone ale țării, mai ales din Bicaz, cuprinse în peste 100 caiete, în transcriere fonetică, reprezentînd o colecție de literatură populară, mai ales de poezie tradițională, comparabilă cu marile colecții ale lui B. P. Hasdeu, N. Densușianu, M. Friedwagner etc. Astfel, între anii 1910 și 1960 R. Vuia a adunat, din zonele asupra cărora a alcătuit cercetări monografice, peste 1.500 de piese folclorice în versuri sau în proză, de o excepțională valoare științifică (lingvistică și etnografică) și literară. A colecționat vreo 400 *colinde*, 120 *povești*, 70 texte de medicină populară *(descîntece)*, 140 texte de *Anul nou*, 70 variante ale *bradului*, 220 texte de *credințe și superstiții*, 150 *cîntece*, 20 *balade*, 80 texte de *obiceiuri cu caracter agrar*, 20 texte de *obiceiuri cu caracter pastoral*, 50 texte de *meteorologie populară*, *strigături*, *jocuri de copii*, *proverbe*, *ghicitori* etc.

Cu o excepție sau două (*Satul românesc...*, publicat parțial în 1945, nedifuzat, și *Tipuri de păstorit la români*, apărut postum în 1964) putem afirma că abia acum se editează în volume opera lui R. Vuia, reprodusă după reviste în proporție de jumătate, iar cealaltă jumătate tipărindu-se întîia oară acum după manuscrisele autorului, puse la dispoziție de către familie.

Așa cum se poate reconstitui imaginea de ansamblu a operei lui R. Vuia din această ediție, ea reprezintă zbuciumul autorului, dibuirile și victoriile sale marcate în trepte și etape, spre opere tot mai importante, cu semnificații din ce în ce mai

Scanned with OKEN Scanner

bogate, spre constituirea etnografiei românești, proces la care și-a adus atît înainte, cît și după Eliberare o contribuție fundamentală. Iată de ce unele lucrări sînt trepte depășite de către autorul însuși, altele reprezentînd reveniri sau reluări ale unor teme mai vechi, în formulări fie mai concentrate, mai lapidare, fie, dată fiind experiența sa mai bogată, cunoscînd dezvoltări și elaborări mai ample, mai adîncite. Am reținut în ediție numai lucrări care reprezintă etape necesare ale cercetării, care nu au fost cuprinse întocmai în lucrările cu caracter general, monografic.

Dacă cea mai mare parte a operei lui R. Vuia o constituie cercetările aplicate, de teren, monografiile asupra unor ținuturi sau zone, asupra unor ocupații sau obiceiuri, nu puține sînt și studiile sale teoretice, de etnologie, de etnografie comparată. Creație științifică riguroasă, obiectivă, recunoscută ca atare în lumea științifică internațională, opera lui R. Vuia, dorind să servească cu argumente etnografice, de cultură materială și spirituală istoria popoarelor din sud-estul Europei, aduce numeroase dovezi despre vechimea și continuitatea românilor pe aceste meleaguri. Din această cauză opera sa etnografică a fost publicată de către autor și în versiuni străine, cu ample rezumate în limbi străine. Specialiștii români vor avea la îndemînă versiunile complete, în extensiune ale lucrărilor lui R. Vuia, pe cînd specialiștii străini vor putea face cunoștință cu concluziile autorului, cu semnificațiile mai generale ce se desprind din scrierile sale, așa cum reies din studiul introductiv.

Pentru sublinierea liniilor directoare ale activității științifice ale lui R. Vuia, a temelor dominante și a contribuțiilor fundamentale, precum și pentru a marca creșterea organică a operei sale, care pînă la un punct se confundă cu dezvoltarea etnografiei românești, în cadrul acestei ediții am creat 4 secțiuni tematice ale ei :

Secțiunea I, Studii și cercetări etnologice cuprinzînd mai ales scrierile sale etnografice cu caracter teoretic : 1. *Etnografie, etnologie, folclor. Definiția și domeniul,* 1930 ; 2. *Contribuții etnografice cu privire la formarea culturii noastre populare și a poporului român* (inedit) ; 3. *Dovezi etnografice pentru vechimea și continuitatea românilor în Transilvania* (în germ. *Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen* — 1943) ; 4. *Legenda lui Dragoș,* 1921 ; 5. *Originea jocului de Călușari,* 1922 ; etc. etc.

Secțiunea a II-a, Studii antropogeografice și etnologice, cuprinzînd importanta monografie etnografică comparată asupra mediului rural românesc : 1. *Satul românesc din Transilvania și Banat* (redactat începînd din 1933 și publicat parțial în 1945) ; 2. *Le village roumain de Transylvanie et du Banat* (apărută în 1937 — versiunea franceză, deși rezumată, este mai completă decît cea românească, ocupîndu-se și de case, curte și gospodărie, nu numai de așezări).

Secțiunea a III-a, Cercetări asupra ocupațiilor și a tehnicilor populare, cuprinde studiile autorului asupra ocupațiilor poporului român (monografic fiind tratat doar păstoritul) : 1. *Agricultura la români* (inedit) ; 2. *Hautes cultures en terrasses en Transylvanie,* Copenhaga, 1938 ; 3. *Păstoritul în munții românești ;* 4. *Tipuri de păstorit la români* (1964) ; 5. *Vînătoarea și curse țărănești din Țara Hațegului,* 1934, etc. etc.

Scanned with OKEN Scanner

Secţiunea a IV-a

a) *Cercetări monografice antropogeografice şi etnografice,* cuprinzînd monografiile sale asupra unor ţinuturi din Transilvania : 1. *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor.* Studiu antropogeografic şi etnografic, 1926 ; 2. *Alun* (inedit) ; 3. *Bătrîna* (inedit) ; 4. *Nucşoara ;* 5. *Cîmpu lui Neag ;* 6. *Portul popular din Ţara Haţegului,* 1962 ; 7. *Portul popular al Pădurenilor,* 1958 ; 8. *Portul din bazinul de la Pui* (inedit) ; 9. *Portul din valea inferioară a Streiului* (inedit) etc.

b) *Cercetări monografice antropogeografice şi etnografice,* cuprinzînd monografiile sale asupra unor ţinuturi din Moldova :

1. *Monografia zonei Bicazului (Aşezările de pe valea Bistriţei ; Locuinţa, curtea şi gospodăria. Elementele decorative ale casei) ;* 2. *Aşezările şi casa ţăranului român (şi cea huţulă) de pe valea superioară a Moldovei.*

La fiecare lucrare se va publica şi materialul ilustrativ necesar pregătit de autor.

Întreaga ediţie a fost pregătită fie după textul din reviste sau volume (confruntîndu-se cu manuscrisele, unde existau), fie după manuscrisele lui R. Vuia, în cazul materialului inedit.

Am procedat la unificarea formelor de limbă folosite de autor în decursul unei activităţi de o jumătate de secol, spre formele corecte ale limbii literare, folosite şi de autor în ultimii ani. Astfel am unificat formele de limbă care reprezentau particularităţi ale limbii epocii cum ar fi : *tradiţiuni, contribuţiuni, instituţiuni* etc. în formele scurte ale cuvintelor, impuse în limba literară : *tradiţii, contribuţii, instituţii* ; sau forme ca : *peisagiu, demopsicologie, eraldic, origină* etc. le-am transcris : *peisaj, demopsihologie, heraldic, origine* etc. ; de asemenea genitiv-dativul în *ei* din cuvinte ca *lumei, venirei, şcoalei* etc. l-am transcris în *ii* : *lumii, venirii, şcolii* etc. etc. Am unificat în măsura în care a fost posibil şi forma trimiterilor bibliografice din notele autorului.

Publicarea operei lui R. Vuia se justifică pe baza principiului valorificării moştenirii culturale, a sublinierii evoluţiei parcurse de ştiinţa etnografică românească, a întîietăţii sale în multe cercetări şi opinii exprimate. În studiul introductiv, în notele finale ale ediţiei, editorii vor face trimiterile şi precizările bibliografice necesare.

Materialul ilustrativ, constituind eşafodajul concret, documentar al studiilor lui R. Vuia, care se publică pentru prima dată acum împreună, deoarece se repetă unele reproduceri, a fost renumerotat şi ordonat pentru întregul volum, separat pentru figuri, planşe şi hărţi, făcîndu-se permanent trimiterile necesare.

Ediţia se va încheia cu o bibliografie comentată şi cu un indice analitic.

Ţinem să mulţumim pe această cale familiei lui R. Vuia, d-nei Honoria Vuia, precum şi d-nei Apostolescu pentru sprijinul acordat la pregătirea acestei ediţii, pentru bunăvoinţa cu care ne-au oferit textele inedite, precum şi materialul documentar şi ilustrativ original.

EDITORII

Scanned with OKEN Scanner

I. STUDII ȘI CERCETĂRI ETNOLOGICE

Scanned with OKEN Scanner

ETNOGRAFIE, ETNOLOGIE, FOLCLOR

DEFINIŢIA ŞI DOMENIUL

Etnografia este o ştiinţă relativ tînără [1]. Deşi s-au putut înregistra din cele mai vechi timpuri lucrări din domeniul ei, totuşi dacă naşterea unei ştiinţe se socoteşte de acolo de unde se simte nevoia unei sistematizări a materialului adunat şi a unei coordonări în baza principiilor proprii, nu putem coborî începuturile disciplinei noastre mai departe decît întîia jumătate a veacului trecut [2].

---

[1] Lecţie de deschidere a cursului „Introducere în Etnografie şi Folclor" de la Universitatea din Cluj (9 noiembrie 1926). Terminînd un ciclu de trei ani şi reluînd acelaşi curs, am crezut că nu ar fi fără folos să publicăm această lecţie cu unele completări şi pentru motivul că la noi s-a scris puţin asupra acestui subiect şi adeseori întîlnim păreri greşite privitor la întrebuinţarea acestor termeni. Ne-am străduit să dăm în această lecţie o expunere clară şi concisă a evoluţiei concepţiei despre scopul şi domeniul acestei ştiinţe la popoarele mai însemnate care s-au ocupat cu ea.

[2] Lucrări din domeniul etnografiei au apărut mult mai curînd decît această dată, care marchează numai începutul unei perioade noi de activitate mai intensă.

În antichitate, etnografia apare, la început, ca o anexă a istoriei (Herodot, Strabo). Sînt însă şi autori care ne-au dat adevărate monografii etnografice (Poseidonios, Tacitus) sau materialuri preţioase pentru diferitele capitole ale folclorului antic (Ovidiu, Pausanias).

Evul mediu este o perioadă de puţin progres în dezvoltarea cunoştinţelor noastre despre popoare şi civilizaţia lor. Abia cîţiva misionari şi călători (Plano Carpini, Rubruk, Fraţii Polo şi tînărul Marco Polo), ne aduc relaţii asupra popoarelor din Centrul Asiei şi din Extremul Orient.

Un nou avînt începe cu epoca marilor descoperiri, care au contribuit mult la lărgirea orizontului etnografic, cînd apar mai ales popoarele naturale în cercul de interese al popoarelor europene.

Veacul al XVIII-lea aduce şi primele lucrări de etnografie comparată cu caracter universal. Astfel sînt lucrările de importanţă istorică pentru etnografie ale lui J. Fr. Lafitau (*Moeurs des Sauvages Américains, comparées aux moeurs des premiers temps*, Paris, 1724, IV vol.) şi ale lui A. Y. Goguet (*De l'Origine des Lois, des Arts et des Sciences, et de leurs progrès chez les anciens peuples*, Paris, 1758, II vol.) ; iar *Istoria naturală* a lui Buffon (*Histoire naturelle de l'Homme*, Paris, 1749) poate fi privită ca cel dintîi tratat de etnografie. Ch. Brosses publică la 1760 o lucrare din domeniul vieţii religioase a popoarelor (*Dissertation sur le culte des dieux fétiches*, Dijon).

Alături de definiţiile mai de seamă, vom cerceta cu deosebită luare aminte şi evoluţia concepţiilor despre scopul şi domeniul acestei ştiinţe în epoca cea mai recentă. Nu vom face un istoric amănunţit, ci vom arăta numai curentele principale care au determinat dezvoltarea ei pînă la formele de azi. Căci este deosebire între programul ştiinţelor şi definiţiile date de savanţi şi evoluţia reală a ştiinţelor respective. De multe ori aceste programe şi definiţii, făcute a priori, rămîn nişte deziderate, iar ştiinţa ia o altă cale, după cum ii dictează evoluţia şi împrejurările. Trecutul ştiinţelor ne oferă numeroase exemple în această privinţă.

În prima fază a dezvoltării disciplinei noastre, se constată o nesiguranţă nu numai în privinţa scopului şi a domeniului, ci şi în privinţa numelui său. La început, întîlnim mai mulţi termeni dintre care, cu timpul, s-au păstrat trei : *etnologie, etnografie* şi *folclor*. Vom urmări cu deosebită luare aminte interpretările ce li s-au dat acestor noţiuni spre a stabili ce înţeles va trebui să le atribuim.

La începutul veacului al XIX-lea, etnografia [3] se ocupă cu genealogia şi clasificarea popoarelor în cadrele mai largi ale raselor cu ajutorul filologiei comparate, a cărei primă dezvoltare mai însemnată cade tocmai în această epocă. Filologia, bazată în primul rînd pe originea comună a limbii, descoperă şi alte înrudiri între popoare decît cele de rasă. De la această etapă n-a fost atît de greu de a trece la alta şi a descoperi şi alte elemente de înrudire, luate din domeniul vieţii sociale şi culturale a popoarelor [4].

Pe la mijlocul veacului al XIX-lea, noţiunea se schimbă. Etnografia devine o ştiinţă care se ocupă mai mult cu descrierea singuratecelor popoare [5]. În afară de caracterele fizice şi de limbă se descopăr cu încetul şi alte elemente caracteristice pentru viaţa popoarelor, ca : port, obiceiuri, credinţe ş.a. Acest sens nou, după cum vom vedea, se păstrează pînă în ziua de azi. De aici încolo, evoluţia noţiunii de etnografie este strîns legată de un nou cuvînt introdus în domeniul acestei ştiinţe, de cel al etnologiei.

Cuvîntul etnologie este mai nou. El apare la anul 1893 în titlul Societăţii Etnologice din Paris (Société ethnologique de Paris). Noul termen este datorit naturalistului Edward, care a fost nemulţumit cu caracterul mai mult descriptiv al etnografiei şi a căutat un termen pentru o ştiinţă raţională a popoarelor [6].

Etnologia, al cărei scop trebuia să fie numai studiul comparativ al vieţii popoarelor, avea perspectiva unei frumoase dezvoltări, dacă n-ar fi venit de la început cu un program prea vast, fenomen caracteristic pentru faza iniţială a ştiinţelor. Ea ţinea să fie de la început ştiinţa generală despre om, studiind umanitatea sub raportul fizic, social şi cultural.

---

[3] Cuvîntul *etnografie* apare pentru întîia oară la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, în titlul cărţii *Ethnographische Bildergalerie*, Nürnberg, 1791.

[4] Cf. P. W. Schmidt, *Die moderne Ethnologie*, Anthropos, I (1906), pp. 144, 328.

[5] Acest înţeles i-a fost atribuit mai întîi de către J. C. Prichard în lucrarea sa : *Researches into the physical history of Mankind*, London, 1841, I, p. 20.

[6] P. W. Schmidt, *op. cit.*, pp. 146, 328.

Scanned with OKEN Scanner

Îndeosebi dăunătoare a fost pentru propășirea de la început a tinerei discipline împrejurarea că și-a întins activitatea și asupra studiului raselor, domeniu care aparține unei alte științe surori, antropologiei. De aici urmează o perioadă de luptă între aceste două științe, caracterizată prin lipsa de siguranță în privința domeniului propriu, și prin lupta pentru supremație. Urmările acestei lupte au fost o deplină confuzie în privința definiției și a domeniului lor, antropologia și etnologia fiind considerate multă vreme ca sinonime.

Primul care a contribuit în mod însemnat la soluționarea litigiului dintre aceste două științe este Topinard. Meritul său e de a fi scos studiul raselor din etnologie, pe care a socotit-o ca o știință independentă și a făcut distincție între etnologie și etnografie, care în cursul acestei epoci au fost considerate și ele ca sinonime. În lucrarea sa fundamentală, *Éléments d'Anthropologie générale* (Paris, 1885), dă o schemă în care arată raporturile între aceste științe și din care rezultă că antropologia, în sens mai larg, are două ramuri : 1) *antropologia propriu-zisă* și 2) *etnografia* care și ea se împarte în două : a) *etnografie generală,* ocupîndu-se cu chestiuni comune la toate popoarele și b) *etnografie specială,* care se ocupă cu descrierea fiecărui popor în parte.

În schema lui Topinard, cuvîntul etnologie a fost înlocuit cu termenul de etnografie generală și este interesant de a urmări cum în Franța cuvîntul etnologie a fost cu totul părăsit. Mai mult, el a fost chiar înlocuit cu cel de etnografie, întrebuințat în sensul mai larg al etnologiei. În acest sens a fost folosit și de „Société d'Ethnographie", constituită la 1859 și care se consideră ca o continuare a vechii Societăți Etnologice. Din vremea aceasta termenul de etnografie este întrebuințat de mai mulți autori francezi, belgieni și italieni în sensul de etnologie [7].

Dintre etnografii francezi, din perioada mai recentă, ne ocupăm îndeosebi cu definițiile date de doi învățați, care prin activitatea lor au influențat timp mai îndelungat dezvoltarea acestei științe și mai ales pentru că problema definiției și a domeniului au format obiectul cercetărilor lor. Aceștia sînt Léon de Rosny și Arnold van Gennep.

Primul consideră etnografia ca o știință a civilizației [8], concepție pe care o vom întîlni și la alți învățați și mai ales la reprezentanții unei direcții mai recente din Germania. La început, el întrebuințează termenul de etnografie în sensul de etnologie, în urmă însă face deosebire între „ethnographie théorique" și „ethnographie descriptive", prima noțiune corespunde etnologiei, iar a doua etnografiei propriu-zise [9].

După al doilea autor, obiectul etnografiei este studiul populațiilor sau al grupărilor actuale care nu au atins încă stadiul de producție carac-

---

[7] *Ibid.*, p. 360.

[8] *La Science de la Civilisation,* Paris, 1900, p. 3.

[9] Menționăm la acest loc definiția propusă de Léon de Rosny și acceptată de Congresul societăților etnografice ținut la Paris în 1889 : „L'ethnographie devenait l'étude de l'évolution intellectuelle des sociétés humaines tandis que l'anthropologie, qualifiée d'histoire naturelle de l'homme, n'avait à s'occuper que de l'homme individuel et des races d'hommes au point de vue zoologique".

Scanned with OKEN Scanner

terizat prin marea industrie modernă. Îi aparţin şi resturile străvechi ale civilizaţiilor precedente păstrate în civilizaţia noastră actuală. El păstrează termenul de etnografie generală, dat de Topinard, pentru partea generală a acestei ştiinţe, iar etnologiei îi atribuie un cîmp cu totul neobişnuit : dovedirea înrudirilor între diferitele varietăţi umane şi clasificarea lor, utilizînd documentele furnizate de antropologie. Faţă de această clasificare dată de etnologie, etnografia se ocupă cu clasificarea grupurilor umane pe baza civilizaţiei lor [10].

Nu putem încheia partea referitoare la Franţa, fără să ne ocupăm şi cu definiţia lui M. Th. Gollier, care ne-a dat nu numai o preţioasă schiţă istorică, dar şi o definiţie arătînd în mod evident deosebirea între aceste două ramuri : „Etnografia propriu-zisă, asemenea tuturor ştiinţelor al căror nume se termină cu -grafie, este o ştiinţă prin esenţă concretă şi descriptivă, studiind fenomenele umane la un loc determinat şi într-o epocă particulară. Etnologia, ca toate ştiinţele ce se termină în -logie, este o ştiinţă abstractă, studiind relaţiile care unesc fenomenele similare în toate timpurile şi în toate locurile“ [11].

Dacă facem abstracţie de partea ce aseamănă ştiinţele ce se termină în -grafie şi -logie, definiţia lui Gollier este una dintre cele mai bune ce s-a dat pentru timpul său şi care corespunde în bună parte cu vederile actuale asupra rostului acestor ştiinţe şi deosebirile dintre ele.

În Anglia s-a păstrat pînă în ziua de azi şi pentru ramura culturală a ştiinţei despre om, „science of man“, termenul de antropologie. Aceasta în urma influenţei covîrşitoare a marelui învăţat E. B. Tylor, care şi el a aparţinut epocii cînd antropologia era considerată ca ştiinţă generală despre om. Astfel în lucrarea sa *Anthropology*, cu toate că poartă titlul de antropologie, se ocupă cu chestiuni din domeniul etnologiei [12]. În lucrările sale cercetează origina şi prima dezvoltare a culturii ; pentru el antropologia este ştiinţa generală despre om şi civilizaţie.

Mai în urmă, Tylor face deosebire între „physical anthropology“ şi „cultural anthropology“. Primul termen corespunde antropologiei fizice, iar al doilea etnologiei actuale [13].

Celălalt mare învăţat al Angliei în acest domeniu, J. G. Frazer, întrebuinţează termenul de „social anthropology“ pentru ramura culturală a ştiinţei despre om [14].

---

[10] *Religions, Moeurs et Légendes*, IV serie, cap. *Remarques sur l'Ethnographie*, p. 23.

[11] *L'ethnographie et l'expansion civilisatrice*, în *Rapports des „Congrès international d'Expansion économique mondiale"*, Mons, 1905, p. 23.

[12] *Anthropology : An introduction to the study of man and civilisation*, London, 1881.

[13] Vezi programul de studii şi examene al Universităţii din Oxford publicat în revista *Man*, 1906, pp. 56—57.

[14] *The Scope of Social Anthropology*, 1908.

Scanned with OKEN Scanner

În genere putem constata că în Anglia şi America de Nord, chiar şi în epoca cea mai recentă, se întrebuinţează atît noţiunea de antropologie, cît şi cea de etnologie în ambele înţelesuri [15].

La învăţaţii germani, care şi-au creat o nomenclatură proprie, cu care ne vom ocupa mai tîrziu, întîlnim la început termenul de antropologie, al epocii anterioare lui Topinard, întrebuinţat în sensul mai larg. Etnografia este considerată o bună vreme sinonimă cu etnologia.

În acest sens au fost întrebuinţaţi aceşti termeni în lucrarea lui Th. Waitz întitulată *Anthropologie der Naturvölker,* apărută la 1859. Acesta este între primii autori, care a încercat să ne dea o sinteză a evoluţiei întregului neam omenesc sub cele două aspecte ale ştiinţelor naturale şi a istoriei culturale.

După Waitz între cele patru scopuri ale antropologiei este şi cercetarea înrudirii singuraticelor popoare sau grupuri de popoare. Acest scop îl îndeplineşte etnografia sau etnologia. Deci o concepţie care a dominat în prima jumătate a veacului trecut.

Multă claritate şi o justă apreciere a raporturilor între cele două discipline o găsim în definiţia lui Fr. Müller. Ca filolog a observat foarte bine că noţiunea de popor nu este legată de caractere fizice, ci aparţine domeniului cultural. După el poporul este o societate de indivizi de origine comună, uniţi prin aceeaşi limbă şi obiceiuri [16]. Pentru etnologie utilizează termenul de etnografie generală după cum se vede din titlul lucrării sale.

A. Bastian, considerat ca părintele etnologiei la germani, a fost dintre cei dintîi care s-au ocupat mai pe larg cu această noţiune. Introduce şi popularizează termenul etnologie în literatura ştiinţifică germană. După dînsul etnologia trebuie să cuprindă totalitatea cunoştinţelor noastre despre umanitate, cu excepţia popoarelor istorice, pentru aspectele : tehnică, artă, ştiinţă politică şi religie [17]. Etnologia va avea în vedere în primul rînd popoarele naturale, iar popoarele istorice numai atunci cînd au resturi de civilizaţie arhaică.

Fr. Ratzel, care a adus etnografiei servicii tot aşa de preţioase ca şi antropogeografiei, dă astfel definiţia etnografiei : „Scopul etnografiei este de a cunoaşte omenirea în toate părţile sale, aşa cum trăieşte ea azi“ [18]. El face deosebire între „beschreibende Völkerkunde“ şi „forschende Völkerkunde“. Scopul celei dintîi ar fi : „descrierea diferitelor relaţii culturale ale popoarelor“, iar al celei de a doua : „a arăta cauzele acestor deosebiri“. Evident că „beschreibende Völkerkunde“ corespunde etnografiei ca ştiinţă descriptivă despre popoare, iar „forschende Völkerkunde“ etnologiei, ca ştiinţă comparativă despre popoare. În tot cazul Ratzel, în definiţia sa, ne dă în mod pregnant deosebirea între cele două ramuri ale ştiinţei noastre.

---

[15] De pildă Al. A. Goldenweiser, numeşte lucrarea sa : *Early Civilization,* New-York, 1926, în care se ocupă cu chestiuni din domeniul etnologiei *„an introduction to Anthropology“.*

[16] *Allgemeine Ethnographie,* Wien, 1873, p. 1.

[17] *Allgemeine Grundzüge der Ethnologie,* Berlin, 1884, p. IX.

[18] *Völkerkunde,* Leipzig, Wien, 1894, p. 3. (Prima ediţie 1885).

Scanned with OKEN Scanner

Din bogata bibliografie germană mai recentă asupra acestei chestiuni ne vom ocupa îndeosebi cu părerile a trei autori : Winternitz, Günther şi Schmidt.

M. Winternitz a adunat la un loc o seamă de definiţii spre a arăta vederile deosebite ale etnografilor în această privinţă. La sfîrşitul acestui articol dă şi o definiţie proprie.

După părerea sa, etnologia este identică cu „Völkerkunde" şi o consideră ca o ramură a antropologiei generale, înţeleasă în sensul mai larg al ştiinţei despre om. Această antropologie generală are trei subîmpărţiri : a) somatologia sau antropologia fizică ; b) preistoria ; c) etnologia, pe care o defineşte ca ştiinţă despre omul psihic şi social ; ea se ocupă cu omul ca individ intelectual, membru al unei grupări sociale (Volk) şi cu aceste grupări sociale înseşi. Pasajul important în definiţia lui Winternitz este următorul : „Deoarece însă ceea ce face un popor este comunitatea limbii, religiei, obiceiurilor, relaţiilor sociale, artele şi ştiinţele şi îndeosebi comunitatea aceluiaşi avut cultural, şi mai departe, deoarece viaţa culturală a omenirii constă în procurarea şi dezvoltarea acelei comori pe care o numim cultură, consider ca scop propriu al etnologiei cercetarea popoarelor cu privire la avutul lor cultural şi dezvoltarea lor culturală" [19].

Definiţia lui Winternitz o socotim importantă pentru două motive : întîi, la el etnologia este considerată ca o ştiinţă a civilizaţiei popoarelor ; al doilea, pentru părerea sa că popoarele pot fi caracterizate mai bine prin civilizaţia lor proprie. De aici încolo vedem pronunţîndu-se tot mai mult convingerea că etnologia este o ştiinţă sintetică a civilizaţiei popoarelor ; iar etnografia, prin studiul civilizaţiilor populare, aduce elementele necesare pentru crearea unei ştiinţe a întregii civilizaţii omeneşti.

S. Günther consideră etnografia ca o ştiinţă descriptivă, al cărei scop este de a aduna materialul din care apoi etnologia va deduce legile generale ale vieţii popoarelor [20].

P. W. Schmidt ne-a dat cea mai temeinică lucrare din toate punctele de vedere asupra originii, naturii şi scopului etnologiei moderne. În urma cercetărilor sale, ajunge la următoarele concluzii : existenţa şi independenţa etnologiei se bazează întîi pe constatarea că asocierile omeneşti, adică popoarele, nu sînt condiţionate de latura fizică, ci psihică a oamenilor. În al doilea rînd numai în aceste asocieri a popoarelor se poate dezvolta pe deplin spiritul omenesc. În consecinţă, defineşte etnologia astfel : „etnologia este o ştiinţă care are ca obiect dezvoltarea spiritului şi a acţiunilor exterioare ale oamenilor ca popor condus de spirit" [21]. Prin urmare P. W. Schmidt subliniază în definiţia sa importanţa momentului cultural şi a momentului social pentru viaţa popoarelor.

În cele următoare, se ocupă şi cu o problemă foarte importantă, anume cu caracterul colectiv al acestei ştiinţe. După dînsul civilizaţia po-

---

[19] *Völkerkunde, Volkskunde und Philologie*, în *Globus*, LXXVIII (1900), p. 371.

[20] *Ziele, Richtpunkte und Methoden der modernen Völkerkunde*. Stuttgart, 1904, p. 12.

[21] *Die moderne Ethnologie, ihr Ursprung, ihre Natur und ihre Ziele*, în *Anthropos*, I, 1906, p. 356.

Scanned with OKEN Scanner

poarelor este avutul comun al unei colectivităţi, iar etnologia se ocupă cu această civilizaţie colectivă, iar nu cu cercetări individuale. Credinţele şi obiceiurile d.p. sînt concepţii generale ale colectivităţii, prin ele este exprimat felul de a gîndi şi a trăi al unui popor, pe care individul, ca membru al acestei colectivităţi, le acceptă [22]. Caracterul colectiv al etnologiei a fost relevat şi de Bastian. El numeşte acest spirit colectiv „Gesellschaftsgedanke" [23].

În definiţiile de pînă acum, după cum am văzut, predomină elementul cultural. Cei mai mulţi consideră ca scop principal al etnologiei studiul vieţii culturale a popoarelor. Acest element cultural este subliniat îndeosebi la Winternitz şi P. W. Schmidt. Dintre autorii, cu care nu ne-am ocupat, aparţine acestei direcţii şi E. Schmidt, care vede scopul etnologiei în căutarea legilor vieţii culturale [24].

Cel mai de seamă reprezentant al acestei direcţii este W. Foy [25], care, împreună cu F. Graebner [26], consideră etnologia ca un ram al istoriei culturale ; şi pentru că în definiţia lui Foy este exprimată această direcţie mai evident o cităm : „Sub etnologie va trebui să se înţeleagă în genere toate cercetările referitoare la cultura omenirii ce trăieşte în grupuri numite popoare" [27]. Deoarece însă civilizaţia popoarelor europene formează obiectul unei alte ştiinţe, a istoriei civilizaţiei propriu-zise, etnografia se va ocupa cu viaţa popoarelor semicivilizate şi primitive din celelalte continente şi în special cu începuturile civilizaţiei omeneşti.

Faţă de această direcţie istorico-culturală, întîlnim şi păreri cu totul contrare, care privesc etnologia ca un fel de biologie a popoarelor, deci un ram al ştiinţelor naturale. Din această direcţie fac parte Bastian, Ratzel, Schurtz şi în parte G. Thilenius [28].

Întemeietorii etnopsihologiei Lazarus şi Steinthal considerau şi partea propriu-zisă a etnologiei ca făcînd parte din etnopsihologie. Wundt atribuie etnopsihologiei numai studiul limbilor, miturilor şi al obiceiurilor [29], astfel *Etnopsihologia* sa are mai mult caracterul unei etnologii în sens mai larg decît al unei etnopsihologii în sens mai restrîns. Succesorul

---

[22] *Op. cit.*, p. 624.

[23] *Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen*, Berlin, 1881, p. 6.

[24] *Das System der anthropologischen Disziplinen*, în *Zentralblatt für Anthropologie. Ethnologie und Urgeschichte*, 1897, p. 97.

[25] *Cuvînt înainte* în F. Graebner, *Methode der Ethnologie*, Heidelberg, 1911.

[26] *Ibid.*, p. 3.

[27] *Ethnologica*, Leipzig, 1909, p. 25.

[28] Cf. Fr. Ratzel, *Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive*, în *Historische Zeitschrift*, vol. 93 (1904), pp. 18, 19 ; G. Thilenius, *Das Hamburgische Museum für Völkerkunde*, în *Beiheft zu* Bd. XIV (1916) *der Museumskunde*, cap. *Die Stellung der Völkerkunde zu anderen Wissenschaften*, pp. 17—22, „Umso mehr kann es daher der Völkerkunde genügen, eine selbständige Geisteswissenschaft zu sein, die insofern ein Grenzgebiet darstellt, als sie ein starkes naturwissenschaftliches Element enthält", p. 22.

[29] *Völkerpsychologie*, Leipzig, 1911, vol. I, partea I, p. 2. Cf. şi *Logik der Geisteswissenschaften*, Stuttgart, 1908, pp. 482—492.

Scanned with OKEN Scanner

său, F. Krueger, pretinde din nou ca psihologia etnică să se ocupe cu întreg complexul vieţii sociale, economice şi culturale a popoarelor [30].

Există şi o a treia direcţie, care consideră etnologia ca un ram al disciplinelor sociale. Fără îndoială că între etnologie şi sociologie sînt numeroase puncte de contact, ambele avînd ca obiect studiul grupărilor sociale, cum sînt triburile şi popoarele. Studiul vieţii sociale a popoarelor a format de la început unul din capitolele principale ale etnologiei, iar materialul adunat de etnografi a contribuit mult la dezvoltarea ştiinţelor sociale. Asupra legăturilor dintre aceste ştiinţe, care datează încă din epoca de formare a lor, nu vom stărui. Importanţa celebrelor *Cours de philosophie positive* (1830—42) ale lui Comte pentru dezvoltarea ambelor ştiinţe este îndeajuns cunoscută. Mai cităm numai două nume deopotrivă de însemnate pentru aceste discipline, dintre cei vechi, pe a lui Herbert Spencer, iar dintre cei mai noi a lui Durkheim şi şcoala sa, care consideră studiul tuturor manifestărilor sociale, chiar şi al celor tradiţionale, ca făcînd parte din domeniul ştiinţelor sociale.

În privinţa extinderii domeniului etnologiei, părerile sînt împărţite. Unii ca Steinthal [31], Bastian [32], Günther [33], Foy [34] şi Max Schmidt [35] sînt de părere ca el să fie restrîns numai la studiul popoarelor semicivilizate şi primitive ; alţii, între care putem număra pe : Fr. Müller [36], Schurtz [37], Winternitz [38], P. W. Schmidt [39], Thilenius [40], nu admit această restrîngere a domeniului etnologiei, ci pretind ca şi popoarele europene să intre în obiectul cercetărilor etnologice : umanitatea fiind aceeaşi, legile vieţii popoarelor trebuiesc urmărite la toate popoarele, fără a lua în seamă gradul de civilizaţie ce au atins.

În afară de definiţiile care subliniază importanţa elementului cultural pentru viaţa popoarelor, întîlnim şi un alt grup de definiţii, în care se relevă că obiectul etnologiei este însuşi studiul vieţii popoarelor şi îndeosebi al vieţii lor de azi. Acest element, întîlnit de pildă în definiţia lui Ratzel, a fost utilizat mai înainte şi în definiţia lui Steinthal [41] şi în aceea a lui K. Weule [42], Max Schmidt [43] a accentuat importanţa lui.

---

[30] *Entwicklungspsychologie*, Leipzig, 1915, pp. 13—16 şi 155—220.

[31] *Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen*, Berlin, 1864, p. 28.

[32] *Allgemeine Grundzüge der Ethnologie*, Berlin, 1884, p. IX.

[33] *Ziele, Richtpunkte und Methoden der modernen Völkerkunde*, Stuttgart, 1904, p. 44.

[34] *Ethnologica*, p. 25, şi *Cuvînt inainte* în Graebner, *Methode der Ethnologie*, Heidelberg, 1911.

[35] *Völkerkunde*, Berlin, 1924, p. 24 ; *Grundriss der ethnologischen Volkswirtschaftslehre*, Stuttgart, 1920, pp. 5, 6.

[36] *Allgemeine Ethnographie*, Wien, 1873, p. 1.

[37] *Völkerkunde*, Bremen, 1903, p. 3.

[38] *Globus*, LXXIII, (1900), p. 373.

[39] *Die moderne Ethnologie*, p. 93.

[40] *Das Hamburgische Museum für Völkerkunde*, Berlin, Beiheft zu Bd. XIV der Museumskunde, p. 27.

[41] *Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen*, Berlin, 1864, p. 28.

[42] *Leitfaden der Völkerkunde*, Leipzig und Wien, 1912, p. 1.

[43] *Völkerkunde*, Berlin, 1924, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

Întocmai cum nu putem admite limitarea etnologiei în spaţiu, adică restrîngerea cercetărilor numai la popoare naturale, nu putem admite limitarea nici în timp, mai ales azi, cînd elementele culturale, care formează obiectul etnologiei, sînt cercetate nu numai în extensiunea lor geografică, dar şi în profunzimea istorică.

Cele mai multe dintre aceste definiţii sînt unilaterale, căci au în vedere mai mult latura culturală din viaţa popoarelor. Nu s-a stăruit îndeajuns şi asupra altor factori însemnaţi, ca de pildă cel social şi cel economic, care împreună cu cel cultural dau cele trei părţi principale ale etnologiei : viaţa socială, economică şi culturală a popoarelor.

Încheiem seria definiţiilor asupra etnologiei şi etnografiei cu părerile seniorului etnografilor europeni M. Haberlandt. Ca cei mai mulţi dintre colegii săi germani, el deosebeşte trei ramuri ale disciplinei noastre : a) *etnologie* sau *etnografie generală* (allgemeine Völkerkunde) ; b) *etnografie descriptivă* sau *specială* (beschreibende Völkerkunde) ; şi c) *folclor* (Volkskunde).

Etnologia cercetează în mod comparat diferitele varietăţi ale popoarelor spre a cunoaşte legile generale ale convieţuirii lor, evoluţia culturii omeneşti, formele generale ale vieţii popoarelor, spre a înţelege cauzele multiple ale naşterii, propăşirii şi dispariţiei popoarelor.

Etnografia descriptivă urmăreşte două scopuri : ne învaţă să cunoaştem popoarele după particularităţile lor exterioare şi interioare ; apoi în baza criteriilor importante, cum sînt caracterele fizice, limbă şi civilizaţie, ne dă clasificaţia etnografică a popoarelor [44].

Folclorul — „Volkskunde" — la rîndul lui va trebui să îndeplinească pentru cunoaşterea popoarelor civilizate ale Europei ceea ce a făcut etnologia pentru cunoaşterea popoarelor primitive şi semicivilizate extraeuropene ; adică să ne dea descrierea fidelă a etnicului — „Volkstum" — integral, a cuprinde şi a înţelege avutul tipic extern şi intern al unui popor în dezvoltarea lui istorică şi în condiţiile sale spirituale [45].

În afară de studiul popoarelor naturale, unii atribuie etnologiei, ca un domeniu special, studiul începuturilor civilizaţiei omeneşti în toate ramurile sale. Evident, etnologia, ocupîndu-se îndeosebi cu studiul civilizaţiilor primitive şi al civilizaţiei populare, deci a păturilor de jos, a trebuit să aibă ca obiect al cercetărilor sale tocmai fazele iniţiale ale civilizaţiei omeneşti. Etnologia astfel concepută este o introducere în istoria culturală a popoarelor [46].

O altă urmare a acestor împrejurări : etnologia şi-a cules elementele dintr-un domeniu care era comun cu al altor ştiinţe în faza lor iniţială. Deosebirea este însă, că pe cînd celelalte ştiinţe se ocupă numai cu problemele fiecăreia, etnologia se ocupă dintr-un punct de vedere general şi unitar cu toate începuturile civilizaţiei omeneşti. Aceasta, îndeosebi după ce s-a constatat că elementele civilizaţiei omeneşti, în faza lor iniţială, sînt în strînsă legătură organică şi deci trebuiesc studiate în co-

---

[44] *Völkerkunde*, Berlin und Leipzig, 1917, p. 11.
[45] *Einführung in die Volkskunde*, Wien, 1924, p. 7.
[46] Cf. A. van Gennep, *Religions, Moeurs et Légendes*, Paris, 1911, IV, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

mun, arătînd influenţa lor reciprocă. Astfel Ernst Grosse[47] a arătat că există o strînsă legătură între organizaţia socială şi viaţa economică a popoarelor primitive. Acest fond comun îl poate da numai etnologia. De unde la început se credea că punctul cel slab al etnologiei este caracterul ei eterogen, s-a dovedit că tratarea din punct de vedere unitar al acestui domeniu eterogen îi dă etnologiei tăria şi dreptul la existenţă[48].

Prin urmare putem defini scopul etnologiei astfel : *etnologia este ştiinţa care studiază din punct de vedere general şi unitar elementele vieţii economice, sociale şi culturale la toate popoarele.* Deoarece cu diferitele ramuri din viaţa popoarelor şi mai ales ale celor civilizate se ocupă în mod special şi alte ştiinţe, ca istoria culturală, sociologia, ştiinţele economice etc., etnologia are ca obiect special al cercetărilor sale studiul comparat al vieţii şi civilizaţiei popoarelor primitive, semicivilizate şi aspectul popular al grupărilor etnice civilizate, deci a popoarelor sau straturilor care şi-au păstrat încă individualitatea etnică faţă de curentul nivelator al civilizaţiei moderne.

*

Străvechile civilizaţii populare din ţările Europei, în lupta seculară cu tendinţa nivelatoare a oraşelor, s-au refugiat în stratele umile ale populaţiei de la ţară. Aici cu timpul, pierzîndu-şi rosturile şi înţelesul de la început, au rămas ca nişte antichităţi vii sub formă de tradiţii, păstrate cu tenacitate din generaţie în generaţie. Acest material, neglijat de etnologi şi privit cu dispreţ de populaţia orăşenească, a devenit cîmpul de cercetări al unei noi ramuri : *folclorul.* El s-a dezvoltat adesea deosebit de etnologie, avînd societăţile şi publicaţiile sale proprii.

Cuvîntul folclor, după cum se ştie, este de origine englez. El cuprinde în cele două părţi ale sale cuvîntul „folk", care e germanicul „Volk", adică popor şi cuvîntul „lore", care înseamnă ştiinţă, cunoştinţă, deci amîndouă cuvintele laolaltă înseamnă „the lore of the people", adică „cunoştinţele poporului". Vedem, cum sensul de la început al acestui cuvînt nu este identic cu cel de azi. El însemna mai întîi materialul adunat din popor şi numai cu timpul s-a modificat acest înţeles primordial şi a devenit termenul ştiinţei ce se ocupă azi cu acest material.

Cuvîntul „folclor" se datoreşte arheologului englez W. Thoms, care, la 1846, într-un articol, apărut în revista *Atheneum,* sub pseudonimul A. Merton, propune ca numirile de „antichităţi populare, tradiţii populare", cum se numeau pe atunci producţiile culese din popor, să fie înlocuite cu termenul „folklore"[49].

---

[47] *Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft,* Freiburg-Leipzig, 1896.

[48] Cf. Solymossy S., *Az ethnológia tárgyköre és módszere,* în *Ethnographia,* XXXVII (1926), pp. 1—19.

[49] Chiar şi din domeniul mai restrîns al foclorului, cuprinzînd numai capitole ca : credinţe, superstiţii, obiceiuri şi literatură populară, au apărut lucrări mult mai curînd decît data la care ştiinţa tradiţiilor populare a fost botezată cu atît de popularul cuvînt englez.

Acest cuvînt cuprinzător a fost acceptat nu numai de folcloriștii englezi, dar a fost adoptat, cu excepția învățaților germani, în toate țările din Nord și Apus și în special la popoarele latine. El a devenit astfel în scurt timp termenul internațional al unei științe pentru care chiar în acea epocă s-a deșteptat interesul în diferitele țări ale Europei.

După unii folclorul are un cîmp mai restrîns : literatura populară, credințele, superstițiile și obiceiurile ; iar după alții, are un domeniu mult mai vast : întreaga viață a unui popor sub cele două aspecte ale culturii materiale și spirituale. Concepția primă a fost răspîndită la început în Anglia și în țările latine ; a doua este împărtășită mai mult de învățații germani.

Pentru folcloriștii englezi, adunați în jurul societății engleze de folclor „The Folklore Society", fondată la 1878, folclorul este o știință a tradițiilor sau a antichităților populare [50]. Pentru ei aceste tradiții sînt niște relicvii neînțelese ale unor instituții și concepții dintr-o epocă anterioară [51], iar după primul raport al Consiliului Societății de Folclor „folclorul este știința care cercetează lucrurile cele mai vechi, cele mai permanente și mai răspîndite în instituțiile omenești" [52].

Evul vechi ne dă date fragmentare, veacul de mijloc știri sporadice și opere cu caracter mai mult literar. Combaterea superstițiilor în această epocă și în veacurile următoare ne-a salvat un prețios material și a dus la primele lucrări din acest domeniu : T. Brown, *Enquiries into vulgar and common errors*, 1646 ; Thiers, *Traité des Superstitions*, 1667 ; Buffier, *Examen des préjugés vulgaires*, 1732 ; A. Bourne, *Antiquitates Vulgarenses*, 1725. Ultima lucrare se ocupă și de obiceiuri.

Din domeniul literaturii populare, basmele au atras mai întîi atenția. La început apar alterate și sub formă literară, cum sînt de pildă cele mai vechi colecții din genul acesta : *Piacevole Notte* a lui *Straparola* (1560), *Pentameronul lui Basile* (1634—36) în Italia ; colecția de basme a lui Perrault (1694—97) și a contesei D'Aulnoy (1708) în Franța și ale lui Musäus (1782) în Germania. Fontenelle (*L'origine des fables*, 1724), arată originea mitologică a basmelor. Aci trebuie relevată și colecția de vechi poezii populare a episcopului Th. Percy (*Reliques of ancient english poetry*, 1765), sub influența cărora scrie Bürger baladele sale populare (*Lenore*, 1774).

Abia la începutul veacului al XIX-lea se dezvoltă un interes mai pronunțat pentru manifestările spiritului popular în forma sa nealterată. Apar colecțiile de poezii germane ale lui Arnim și Brentano (*Des Knaben Wunderhorn*, 1806) ; celebra colecție de basme a fraților Grimm (*Kinder und Hausmärchen*, 1812—1814) ; importanta colecție de poezii populare sîrbești ale lui Vuk Karagic', (*Srpske narodne pjesme*, 1814), precum și eposul național al finlandezilor *Kalevala*, cules între 1828—1831 de Dr. Elia Lönnrot, primite cu mult interes în toate țările Apusului.

Completăm această schiță sumară și cu cîteva vechi contribuții românești din acest domeniu, puțin cunoscute în străinătate. În afară de operele cronicarilor noștri, din care putem spicui materialuri prețioase, relevăm minunata operă a lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae* (1715), care, încă la începutul veacului al XVIII-lea ne dă o descriere a obiceiurilor, credințelor și superstițiilor vechilor moldoveni. O altă lucrare, vrednică de menționat, este cea a lui Vasile Pop, despre obiceiurile de înmormîntare la români, apărută la 1817 (v. I. Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasile Popp*, Cluj, 1928).

[50] E. S. Hartland, *Folk-Lore : What it is and what is the good of it*. Ed. II, 1904, p. 3.

[51] E. B. Tylor, *Primitive Culture*, 1903, p. 70.

[52] *The Folk-Lore Record*, II, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

A. Lang, care, împreună cu Tylor, a contribuit mai mult pentru dezvoltarea acestei noi ştiinţe, în prima ei fază, dă următoarea definiţie : „Folclorul adună şi compară relicviile raselor vechi, superstiţiile şi povestirile ce au supravieţuit, ideile care există în vremurile noastre, dar nu sînt actuale [53].

O deosebită însemnătate trebuie să atribuim celor două tratate ale Societăţii engleze de folclor, alcătuite de G. L. Gomme şi Gh. S. Burne. După primul, folclorul compară şi identifică resturile credinţelor, obiceiurilor şi ale tradiţiilor arhaice în epoca modernă [54], iar după al doilea autor, folclorul este termen generic, care cuprinde credinţele tradiţionale, obiceiurile, povestirile, cîntecele şi proverbele popoarelor primitive ori păstrate de clasele inculte ale popoarelor civilizate [55].

E interesant de a vedea, cu un exemplu dat de Burne, cum unii dintre folcloriştii englezi exclud din domeniul folclorului studiul civilizaţiei materiale. „Nu forma plugului, zice Burne, este ceea ce atrage atenţia folcloristului, ci riturile practicate de ţăran cînd samănă ; de asemenea nu interesează nici fabricarea plasei şi a harpunei, ci tabuul observat de pescar pe mare ; nu arhitectura unui pod sau a unei case, ci sacrificiul făcut cu ocazia construcţiei, precum şi viaţa socială a acelora care o întrebuinţează“ [56]

În privinţa domeniului, deşi la unii autori se accentuează principiul că folclorul trebuie să îmbrăţişeze toată cultura populară [57], totuşi putem constata că cei mai mulţi dintre autorii englezi sînt de acord ca el să fie restrîns la credinţe, obiceiuri şi literatură populară, care constituie cele trei capitole principale ale folclorului după concepţia şcolii engleze [58].

Numai rareori întîlnim păreri care sînt pentru lărgirea domeniului. Astfel A. Nutt pretinde ca el să fie lărgit în sensul şcolii germane, ocupîndu-se şi cu unele capitole din domeniul civilizaţiei materiale [59].

Cu toate restricţiile, cerute de unii autori în definiţiile lor, domeniul folclorului s-a extins în realitate. Astfel A. Lang, preşedintele celui de al doilea Congres internaţional de folclor, ţinut în anul 1891 la Londra, în discursul său de deschidere, constată că folclorul, care la început a avut un cerc mai restrîns, şi-a extins domeniul treptat, astfel că astăzi cuprinde studiul întregii vieţi umane şi adaugă că, dacă cineva l-ar întreba ce deosebire este între folclor şi antropologie (înţelege etnografie), cu greu i-ar şti răspunde [60].

Folclorul englez şi-a întins însă domeniul în altă direcţie, şi în privinţa aceasta diferă de concepţia învăţaţilor de pe continent. Anume, pe cînd la cei din urmă studiul folclorului se mărgineşte numai la popoa-

---

[53] *Custom and Myth*, London, 1884, p. 11.
[54] *The Handbook of Folklore*, London, 1890, p. 5.
[55] *The Handbook of Folklore*, London, 1914, p. 1.
[56] Burne, *op. cit.*, p. 1.
[57] First, *Report* et., *Folk-Lore Record*, II, p. 4 ; „Tradition as an object of science means the whole body of the lore of the uneducated“. Hartland, *o.c.*, p. 3.
[58] Lang, *op. cit.*, p. 11 ; *Gomme*, *op. cit.*, p. 5 ; *Burne*, *op. cit.*, p. 1.
[59] *The Folk-Lore Journal*, II, p. 312.
[60] *The International Folk-Lore Congress*. London, 1892, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

rele europene, şcoala engleză introduce în domeniul său şi studiul folclorului la popoarele primitive [61], care, după concepţia unor etnologi germani, aparţine exclusiv etnologiei.

O altă caracteristică a folcloriştilor englezi este faptul că ei au rămas pînă azi la concepţia lor de la început, pe care am putea-o numi cea tradiţionalistă, şi anume, că privesc în materialul folclorului nişte relicvii ale unei civilizaţii mai vechi, pentru care au şi inventat un termen special : „survivals".

Folcloriştii englezi nu studiază civilizaţia populară, cum fac etnografii şcolii germane, ca prin cunoaşterea ei să poată caracteriza poporul căruia îi aparţine această civilizaţie ; nici chiar cunoaşterea vieţii de azi a poporului nu-i scopul imediat ce-l urmăresc. Pentru şcoala engleză materialul folcloristic are valoare mai mult prin faptul că conţine resturi rudimentare ale unei civilizaţii mai vechi, păstrate în stratele inferioare ale populaţiei. Pentru ei aceste rudimente sînt un fel de antichităţi ce au supravieţuit, iar ştiinţa lor, un fel de arheologie a antichităţilor populare. Această concepţie a folcloriştilor englezi este atît de evidentă încît ea se poate urmări ca un fir roşu în toate lucrările lor teoretice începînd cu primul raport al Consiliului Societăţii de folclor şi terminînd cu tratatul lui Burne, care consideră studiul acestor rudimente ca : „primul fruct al studiului ştiinţific al folclorului"[62]. Şi deoarece ei dau acestor relicvii o însemnătate deosebită, cităm cîteva păreri. În primul raport al Consiliului Societăţii de folclor, iată cum se explică formarea acestor rudimente : „Cu dezvoltarea vieţii civilizate, multe din vechile apucături, obiceiuri, credinţe şi ceremonii ale timpurilor din trecut au fost părăsite de stratele superioare ale societăţii şi au devenit treptat superstiţiile şi tradiţiile claselor inferioare. La popoarele primitive toate acestea există nu ca rudimente (survivals), ci ca părţi ale stării sociale actuale" [63].

Iar Burne le explică astfel : „Studiul acestor cunoştinţe tradiţionale a început cu observaţia că în toate regiunile Europei moderne, la populaţia mai puţin cultivată, există un vast material de credinţe curioase, obiceiuri şi povestiri păstrate prin *grai viu* din generaţie în generaţie şi care este în general proprietatea stratelor necultivate şi înapoiate ale societăţii. Mai departe, s-a constatat că credinţe, obiceiuri şi povestiri similare sau identice există şi la popoarele primitive. Această asemănare a dus în mod logic la ipoteza că astfel de idei şi practici la popoarele civilizate trebuiesc privite ca o moştenire din epoca cînd şi ele au fost în faza primitivă sau barbară. În consecinţă, aceste idei şi practici au primit termenul tehnic de «survivals», relicvii şi s-a stabilit existenţa «relicviilor în civilizaţie», — «survivals in culture»" [64].

---

[61] În această privinţă ei sînt urmaţi de mai mulţi autori olandezi şi americani care stau sub influenţa şcolii engleze.

[62] „the first-fruits of the scientific study of folklore". *Op. cit.*, p. 2.

[63] *Folk-Lore Record*, II, 1878, p. 4.

[64] *Op. cit.*, p. 2. Cf. W. Crooke, *The Interpretation of Survivals. Folklore*, XXX, p. 132 ; şi îndeosebi capitolul : *Survival in Culture* din E. B. Tylor, *Primitive Culture*, London, 1871.

Scanned with OKEN Scanner

Ideea tradiţionalismului a fost dusă de unii folcloriști atît de departe, încît au considerat tradiţiile ca documente istorice, iar folclorul ca un ram al ştiinţei istorice. Astfel, în primul raport al consiliului Societăţii engleze de folclor, aflăm următorul pasaj : „Se poate zice că în sensul mai larg folclorul ocupă în istoria unui popor aceeaşi poziţie cu a legilor nescrise faţă de legile codificate şi putem deci considera folclorul ca o istorie nescrisă“ [65]. De asemenea şi Gomme consideră folclorul ca o ştiinţă istorică ce se ocupă cu relicviile populare tradiţionale [66].

În Franţa şi Italia, ţări în care interesul pentru tradiţii şi literatură populară s-a manifestat mult mai de timpuriu decît epoca la care în Anglia s-a propus întrebuinţarea termenului de folclor, găsim, la început, aceeaşi concepţie tradiţionalistă, iar ca termen pentru ramura de ştiinţă a cărei fizionomie se conturează tot mai mult, întîlnim şi aici numele de „tradiţii populare“ [67].

Vechiul[ui] termen „etnografie“, consacrat acestei ştiinţe, i s-a dat, după cum am văzut mai ales în Franţa, înţelesul de etnologie, care se ocupă cu chestiuni generale şi îndeosebi cu studiul popoarelor extraeuropene. Cum interesul pentru studiul civilizaţiei populare din ţările Europei se manifestă tot mai mult, este uşor de înţeles cum învăţaţii care s-au dedicat acestei noi ramuri sînt în căutarea unui nou termen mai corespunzător. Astfel s-au creat în acea epocă, mai ales în ţările latine, mai mulţi termeni de durată efemeră ca : demologie, demopsihologie, mitografie etc., iar în Grecia : laografia [68].

Nu e mirare deci, dacă în astfel de împrejurări sonorul şi cuprinzătorul termen anglo-saxon a pătruns şi în ţările latine, fiind întrebuinţat azi cu preferinţă. Mai greu a pătruns acest termen în Italia, unde a avut să se lupte cu un alt termen care a cîştigat o consacrare oficială, cel de : *demopsihologie,* întrebuinţat alături de cel de *etnografie.*

Dacă cercetăm definiţiile învăţaţilor din aceste două ţări latine, constatăm şi aici aceeaşi trecere de la tradiţionalism cu cerc mai restrîns la o lărgire a domeniului folclorului şi o evoluare înspre concepţia şcolii germane. Ca reprezentanţi ai tradiţionalismului în Franţa trebuiesc consideraţi : Gaidoz, Puymaigre şi Sébillot.

Definiţia lui Puymaigre este o simplă enumerare a domeniului folclorului după concepţia tradiţionalistă, cu un adaus vag, care reaminteşte definiţiile din epoca de formare a etnologiei [69].

Asemenea şi Sébillot se inspiră din definiţiile tradiţioniştilor englezi. Pentru el, folclorul este un fel de enciclopedie a tradiţiilor, a cre-

---

[65] *Folk-Lore Record,* II, 1878, p. 4.

[66] *Folk-Lore as an Historical Science,* London, 1908.

[67] Această numire se întîlneşte de pildă în cele două reviste mai vechi : *Revue des Tradition populaires* (1886) a lui Sébillot şi *Archivo per lo Studio delle Tradizioni Popolari* (1882—1907) a lui Pitré, precum şi în numele operei sale monumentale *Biblioteca delle Tradizioni Popolari Siciliane.* Cf. şi revista *La Tradition* a lui Belmont şi Carnoy, Paris, (1888—1898) şi *Rivista delle Tradizioni Popolari Italiane* a lui A. de Gubernatis, Roma (1893—1894).

[68] Cf. P. Sébillot, *Le Folk-Lore,* Paris, 1913, p. 4.

[69] *Folk-Lore,* Paris, 1885, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

dinţelor şi a obiceiurilor claselor populare sau a naţiunilor mai puţin avansate [70].

Mai original în privinţa felului cum îşi împărţeşte domeniul folclorului în tratatul său e Sébillot [71]. Deşi această sistematizare nu e potrivită, căci ea are în vedere categoriile naturale, iar nu însăşi natura materialului folcloristic. Astfel legătura dintre unităţile sale se bazează mai mult pe legătura ce o au elementele folclorice în natură, iar nu pe legătura organică a acestui material.

El împărţeşte manualul său în două mari diviziuni : I. *Literatura orală* şi II. *Etnografia tradiţională*. Trebuie să constatăm că etnografia tradiţională a lui *Sébillot* este şi ea mai mult tradiţie decît etnografie, căci se ocupă numai cu credinţele, obiceiurile şi legendele referitoare la viaţa şi lumea înconjurătoare. El face deosebire între etnografia propriu-zisă şi folclor. Pentru ilustrarea acestei deosebiri dă următorul exemplu, care aduce mult cu cel citat de noi din tratatul lui Burne : „Astfel tatuajul, atît ca procedeu cît şi ca semn al tribului, aparţine etnografiei propriu-zise ; dacă însă indică un totem explicat prin legende şi este însoţit de acţiuni magice aparţine folclorului“ [72].

Dintre autorii francezi actuali, mai mult a contribuit la clarificarea definiţiei şi la promovarea acestei ştiinţe eminentul etnograf A. van Gennep. El ia hotărît poziţie faţă de „mania istorică“ a tradiţionaliştilor şi pretinde ca folclorul să se ocupe şi cu fapte vii şi actuale. El nu vede ca tradiţionaliştii englezi în folclor o ştiinţă istorică, care se ocupă cu antichităţi populare, ci o ştiinţă a prezentului, care se ocupă şi cu formele actuale ale vieţii de la ţară. Faţă de „survivals“, relicvii a tradiţionaliştilor, el opune ideea „faptelor actuale“, sau, cum le zice el cu un alt cuvînt, „faits naissants“ [73].

În acţiunea sa de a combate direcţia tradiţionalistă, A. van Gennep merge şi mai departe. El nu atribuie tradiţiilor o valoare istorică deosebită. Pentru a se convinge de valoarea lor istorică, cercetează vechimea şi puterea lor de conservare la diferite popoare. După cercetările sale, se pare că este un raport invers între vechimea tradiţiilor şi civilizaţia poporului respectiv. Adică cu cît un popor este mai înapoiat în civilizaţie, cu atît este mai mare puterea conservatoare a tradiţiilor sale şi invers, cu cît un popor este mai civilizat, cu atît mai mult scade şi puterea tradiţiei. Puterea de conservare diferă şi după categoria materialului. Mărturiile civilizaţiei materiale, ca de pildă : obiectele uzuale, tehnica, au o vechime mai considerabilă decît subiectele tradiţiilor orale [74].

În afară de completarea tradiţiilor cu faptele actuale ale vieţii de la ţară, A. van Gennep pledează şi pentru o lărgire a domeniului folclorului în cadre mult mai largi decît indicau programele înguste ale tradi-

---

[70] *Revue d'Anthropologie*, 3e série, I (1886), p. 293.

[71] *Le Folk-Lore*, Paris, 1913.

[72] *Op. cit.*, p. 7. Exemplul este luat de altfel din Chestionarul de Sociologie şi Etnografie al Societăţii de Antropologie din Paris.

[73] *Le Folklore*, Paris, 1924, p. 30.

[74] *La valeur historique du Folklore*, în *Revue des Idées*, 1908 ; *La formation des légendes*, Paris, 1920, pp. 155—200.

Scanned with OKEN Scanner

ţionaliştilor. În micul, dar excelentul său tratat de folclor, el pretinde ca folclorul să se ocupe şi cu civilizaţia materială a populaţiei de la ţară ca : sate, case, ustensilii de menaj, unelte etc. [75].

Deşi termenul de folclor a găsit în Franţa o largă întrebuinţare, mai ales pentru culegerile de materialuri din diferite regiuni ale ţării, o seamă de cercetători susţin cu tenacitate şi vechiul nume consacrat, cel al etnografiei, păstrat îndeosebi în titlul unor reviste conduse de savanţi de seamă şi cu un rol preponderent [76].

Aceeaşi concepţie largă a domeniului folclorului o întîlnim şi în definiţia marelui folclorist italian Giuseppe Pitré, după care „folclorul îmbrăţişează viaţa fizică şi morală a omului în toate manifestările sale, începînd cu vestmintele, cu îndeletnicirile casnice şi terminînd cu credinţele, cu obiceiurile, cu tradiţiile verbale ce relevează gîndurile şi spiritul său multiform în povestiri, în cîntece, în sentinţe, plecînd de la mijloacele primitive pentru a-şi procura cele necesare traiului (vînătoare, pescuit, agricultură) şi coborînd pînă la toate meseriile şi ocupaţiile de care atîrnă viaţa pe pămînt şi pe mare, în oraş şi la ţară, pe munţi şi în mine" [77]. Vedem deci că Pitré admite nu numai capitolele despre casă şi îmbrăcăminte, ci şi ocupaţiile, ca făcînd parte din domeniul folclorului.

Acelaşi domeniu vast îi atribuie Pitré şi mai tîrziu „demopsihologiei", cum numeşte el această ştiinţă la 1911. În cursul său de inaugurare, ţinut la Universitatea din Palermo, dă următoarea definiţie : „După noi demopsihologia studiază viaţa morală şi materială a popoarelor civilizate, necivilizate şi primitive, care viaţă e documentată prin diferite genuri de tradiţii şi obiecte" [78]. Trebuie însă să remarcăm că deşi în ambele sale definiţii fixează atît de larg limitele acestei ştiinţe, în al său *Archivio* publică materialuri în mare parte din domeniul mai restrîns al folclorului.

Lamberto Loria, întemeietorul muzeului etnografic din Florenţa, păstrează termenul de etnografie. În articolul introductiv al revistei *Lares* (1912), pretinde ca etnografia italiană să se ocupe nu numai cu manifestările spirituale, dar şi cu civilizaţia materială a poporului italian. Mai departe constată că partea din urmă a fost neglijată sau în tot cazul n-a fost tratată suficient şi în mod organic cu partea primă, cercetată mai cu atenţie pînă acuma de folclorişti.

Eminentul folclorist italian Raffaele Corso, prin publicaţia sa *Il Folklore Italiano* (1925), generalizează termenul de folclor. În tratatul său, ce poartă şi el titlul de *Folklore*, consecvent şi documentat, arată lărgirea domeniului folclorului prin o evoluţie treptată. După părerea sa, a res-

---

[75] *Le Folklore*, p. 30.

[76] *Revue d'Ethnographie* (1881) a lui E. T. Hamy ; *Revue d'Ethnographie et de Sociologie* (1908) a lui A. van Gennep ; *Revue d'Ethnographie*, organul Institutului internaţional de etnografie, fondat la 1910 şi *Revue d'Ethnographie et des Traditions populaires* (1920), publicaţia Societăţii Etnografice Franceze.

[77] *Bibliografia delle Tradizioni Popolari d'Italia*, 1894.

[78] *Per la inaugurazione del Corso di Demopsicologia nella R. Università di Palermo*, Atti della R. Accademia di Scienze, *Lettere ed Arti*, Serie 3-a, vol. IX.

trînge azi domeniul folclorului numai la literatură populară, obiceiuri şi tradiţii nu mai corespunde cu concepţia actuală ştiinţifică. Aceste părţi trebuiesc completate cu „folclorul material", adică studiul vestmintelor, obiectelor, ustensilelor, produselor rustice, precum şi cu toată partea tehnologică, spre a îmbrăţişa astfel toată viaţa şi civilizaţia poporului [79].

R. Corso face deosebire între *etnografia generală,* care cercetează legile universale ce prezidează la dezvoltarea activităţii magico-religioase şi a instituţiilor sociale şi *etnografia specială* (folclore), care cercetează faptele şi cauzele lor locale ce reglează variaţiile lor. Cea dintîi nu suportă restricţii nici în timp, nici în spaţiu ; a doua depinde de criteriul teritorial şi al poporului, ţinînd seamă de distribuţia geografică şi cronologică a faptelor [80].

În schimb Giuseppe Cocchiara, în micul său manual de folclor [81], consideră etnografia o ştiinţă care se ocupă cu studiul popoarelor primitive, iar folclorul cu tradiţiile poporului de rînd (popolino) a naţiunilor europene. El pune în primul plan tradiţiile orale, păstrînd numai cîteva observaţii sumare pentru mărturiile civilizaţiei populare, dînd o oarecare însemnătate abia obiectelor de artă populară şi portului popular. Atribuie o deosebită importanţă relicviilor prin tradiţie, deci reprezintă o revenire la concepţia tradiţionalistă în viaţa folclorului italian.

Mai mult s-a discutat asupra folclorului în literatura germană, unde a fost refuzat termenul folclor şi înlocuit cu *Volkskunde,* care, spre deosebire de etnografie — *Völkerkunde,* se ocupă cu mărturiile civilizaţiei populare din ţările Europei.

Faţă de concepţia mai restrînsă a folcloriştilor englezi, dintre care cei mai mulţi se ocupă cu credinţe, obiceiuri şi literatură populară, folcloriştii germani au atribuit folclorului de la început un domeniu mult mai larg. Ei introduc cercetări şi asupra civilizaţiei materiale a poporului : aşezări, case, port, tehnică. Dar şi alte capitole : ocupaţii şi artă populară.

Acest cîmp vast i-a atribuit folclorului K. Weinhold, care, în introducerea sa din primul număr al revistei *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde,* apărută la 1891, a dat o schemă în care arată cadrele şi materialul folclorului.

În schema lui Weinhold domeniul folclorului este împărţit în două mari categorii : 1) condiţiile exterioare (äussere Zustände) şi 2) condiţiile interioare (innere Zustände). Primei categorii îi aparţin : hrana, portul şi locuinţa ; iar categoria a doua cuprinde : obiceiurile, dreptul popular, limba şi poezia populară. Cele două categorii sînt precedate şi de un capitol despre caracterele fizice ale poporului. Weinhold consideră folclorul ca o ştiinţă naţională şi istorică, ocupîndu-se în special cu studiul unui anumit popor.

Cei mai mulţi dintre folcloriştii germani au acceptat domeniul vast indicat de Weinhold, cu excepţia capitolului despre caracterele fizice

---

[79] *Folklore,* Roma, 1923, pp. 14, 26, 28, 33.
[80] *Il Folklore Italiano,* II (1926), p. 7.
[81] *Hoepli,* Milano, 19, 7.

Scanned with OKEN Scanner

ale poporului, şi numai puţini, ca H. Schurtz şi K. Woretzsch [82], pretind ca cercul cercetărilor să fie restrîns la manifestările şi tradiţiile care izvorăsc din viaţa spirituală a poporului, adică la credinţe, obiceiuri şi literatură populară.

Deosebită importanţă a avut pentru lămurirea noţiunii de folclor discuţia provocată de articolul lui E. Hoffmann-Krayer. Obiectul discuţiei a fost dacă sub noţiunea popor se înţelege întreg poporul cu toate clasele sociale, sau numai poporul de rînd.

E. Hoffmann-Krayer înţelege sub cuvîntul „Volk" poporul de jos, vulgus, care este sărac în individualităţi şi care reprezintă originalul caracter popular, iar nu poporul întreg, adică naţiunea. Prin urmare, „concepţiile primitive, tradiţiile populare, obiceiurile, credinţele superstiţioase, poezia, arta, muzica, dansul, modul de a vorbi al maselor populare" sînt obiectul folclorului.

După părerea sa, etnografia se ocupă cu studiul popoarelor exotice, iar folclorul cu ceea ce a rămas primitiv, arhaic şi popular la popoarele civilizate. El face deosebire între „stammheitliche" şi „allgemeine Volkskunde". Prima se ocupă cu unităţile grupărilor omeneşti, fie un sat sau chiar un popor, iar a doua se ocupă cu principiile şi legile fundamentale ale vieţii şi concepţiilor populare [83].

Părerea lui Hoffmann-Krayer, referitor la noţiunea de popor — vulgus in populo — este viu combătută de Adolf Strack. După dînsul obiectul folclorului nu este poporul de rînd — vulgus —, ci însuşi poporul. Diferenţierea între vulgus şi populus este un rezultat al evoluţiei culturale. De pildă, concepţii superstiţioase există şi în stratele cele mai înalte ale societăţii. Populaţia de la ţară are o mai mare importanţă pentru folclor numai pentru faptul că ea a păstrat mai mult din vechile concepţii şi pentru că ea reprezintă adevăratul caracter popular [84].

În privinţa noţiunii de popor este de acord cu A. Strack şi A. Dietrich. El susţine că multe din neînţelegerile între folclorişti provin din faptul că noţiunea engleză a folclorului, o ştiinţă a tradiţiilor populare, cu un domeniu bine definit, a fost considerată identică cu „Volkskunde", care este ştiinţa despre popor „eine vollständige Kunde vom Volke" [85].

Mai mult a contribuit la lămurirea acestei probleme Eugen Mogk. El admite importanţa populaţiei de la ţară pentru cercetările folclorice numai pentru prezent. Căci, cum zice el : „cu cît ne apropiem mai mult de trecut, cu atît scade şi importanţa ţărănimii ca acea parte a poporului care reprezintă spiritul colectiv. În anumite împrejurări, şi la membrii claselor intelectuale întîlnim concepţii ce se găsesc de obicei numai la populaţia de rînd".

---

[82] *Verhandlungen der 47. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner*, Leipzig, 1904, p. 130.

[83] *Die Volkskunde als Vissenschaft*, Zürich, 1902, p. 6 şi 9.

[84] *Hessische Blätter für Volkskunde*, I (1902), p. 146 şi 160.

[85] *Über Wesen und Ziele der Volkskunde*, în *Hessische Blätter für Volkskunde*, I (1902), pp. 169—194.

Scanned with OKEN Scanner

Fiecare om are o natură dublă : a omului natural şi a omului cultural. Ultimul reflectează şi gîndirea sa este stăpînită de logică, iar primul stă sub stăpînirea asociaţiei psihice, adică judecă şi gîndeşte ca părtaş al spiritului colectiv, iar nu ca individ. Tradiţia este rezultatul impresiilor lumii înconjurătoare asupra sufletelor înaintaşilor, impresii ce s-au moştenit din generaţie în generaţie. Populaţia de la ţară, care este deţinătoarea materialului folcloric, este mai mult sub stăpînirea asociaţiilor psihice şi de aceea ea reprezintă spiritul colectiv. Mogk aşază ideea asociaţiei psihice în mijlocul noţiunii de folclor, dînd următoarea definiţie : „folclorul ştiinţific are ca obiect al cercetărilor sale produsele spirituale ale unui popor care s-au format prin asociaţia psihică şi prin ea au fost transmise sau transformate“ [86].

Nemulţumit cu gruparea materialului folcloristic dată de Weinhold, el face o nouă împărţire, aşezînd în primul plan manifestările spirituale ale poporului, prin care, după părerea sa, se exprimă în mod mai pregnant spiritul colectiv. El împărţeşte domeniul folclorului în patru capitole : 1) limba şi literatura populară ; 2) credinţele şi superstiţiile ; 3) obiceiurile din viaţa socială şi juridică a poporului ; 4) civilizaţia materială : curtea şi casa, îmbrăcămintea şi hrana.

Discuţia atît de fructuoasă, stîrnită de Hoffmann-Krayer în jurul termenului popor, se poate încheia cu contribuţia preţioasă adusă în urmă de către H. Naumann.

H. Naumann, la origine filolog, întocmai ca şi Mogk, utilizează şi generalizează rezultatele obţinute în domeniul literaturii populare pentru întregul domeniu al folclorului. Discuţiile cu privire la originea poeziei populare, zice Naumann, au dus la rezultatul important că numai o parte a poeziei populare este de origine cu adevărat populară, iar restul sînt împrumuturi luate din poezia cultă, care cu timpul au fost transformate şi adoptate, încît astăzi ele au devenit cu totul populare.

Astfel s-a ajuns la stabilirea a două noţiuni : avutul cultural comun, „Gemeinschaftsgut“, şi elementele culturale împrumutate din civilizaţia burgheză, „gesunkenes Kulturgut“. Civilizaţia populară este formată din un substrat primitiv comun, „primitive Gemeinschaftskultur“, şi un strat suprapus, de origine burgheză, „gesunkenes Kulturgut“. Scopul principal al folclorului (Volkskunde) modern ar fi de a distinge şi a stabili această stratificare atît în privinţa cuvintelor, poeziei, cît şi a obiectelor. Numai astfel vom putea să definim fiinţa acestei colectivităţi primitive, lipsită de individualităţi şi a stabili raportul ei faţă de civilizaţia diferenţiată şi bogată în individualităţi a stratelor superioare. După Naumann folclorul cuprinde următoarele capitole : poezie populară, credinţe, obiceiuri, casa şi curtea, aşezări şi port [87].

Aceste constatări au însă valoare numai pentru o parte din ţările Apusului, a căror civilizaţie populară a fost de fapt puternic influenţată

---

[86] *Wesen und Aufgaben der Volkskunde*, în *Mitteilungen des Verbandes deutscher Vereins für Volkskunde*, Nl. 6, 1907, p. 5.

[87] Cf. *Primitive Gemeinschaftskultur*, Jena, 1921 ; *Grundzüge der deutschen Volkskunde*, Leipzig, 1922.

Scanned with OKEN Scanner

de civilizaţia oraşelor. La noi însă, influenţa civilizaţiei burgheze este foarte redusă [88]. Civilizaţia noastră rurală şi-a păstrat aproape în întregime caracterul ei original autohton. Dimpotrivă, se poate vorbi la noi mai mult de o influenţă inversă, a civilizaţiei populare asupra celei culte, dînd naştere la un puternic curent cultural, binecunoscut, cel poporanist.

Naumann trece cu vederea chiar partea cea mai însemnată şi importantă a materialului etnografic, partea ce este între substratul primitiv şi stratul suprapus din civilizaţia burgheză, care formează adevăratul material caracteristic fiecărui popor şi care variază de la un popor la altul şi de la o provincie culturală la alta.

În afară de domeniul mai larg, o altă caracteristică a şcolii germane este faptul că cei mai mulţi dintre ei consideră ştiinţa lor, „Volkskunde", ca o ştiinţă naţională, care are drept scop principal studiul unui anumit popor sau mai bine zis al propriului popor. Scopul ei este de a descoperi ceea ce este particular acelei naţiuni, adică ceea ce formează după concepţia lor sufletul poporului (Volksseele). Această concepţie se întîlneşte îndeosebi la R. F. Kaindl, A. Dietrich, E. Mogk, J. Sahr, K. Reuschel şi V. Geramb [89].

*

Privirea asupra definiţiei şi domeniului etnografiei, la popoarele ce s-au ocupat mai intens cu această problemă, nu ar fi completă dacă nu am cerceta cum a fost ea privită şi la noi. Aceasta şi pentru a vedea dacă cercetările la noi sînt în concordanţă cu principiile şi gradul atins de disciplina noastră în streinătate.

Poporul nostru nu a avut un rol în ce priveşte dezvoltarea etnografiei în genere, deşi s-a putut constata la noi destul de timpuriu interes, însă mai mult pentru adunări de materialuri şi cercetări speciale, decît pentru probleme de ordin teoretic şi general. Nu lipsesc nici studii mai aprofundate din acest ram ; definiţia şi domeniul a interesat însă un cerc mai restrîns de cercetători.

L. Şăineanu, care poate fi considerat printre cei dintîi folclorişti români, avînd cunoştinţe de specialitate mai temeinice, în a sa *Istorie a filologiei române,* pe lîngă bogate indicaţii bibliografice pentru epoca sa, atinge problema ce ne interesează. Deşi nu ne dă definiţii, dar din întrebuinţarea celor trei termeni : etnologie, etnografie şi folclor se poate preciza părerea sa referitor la scopul şi domeniul lor.

După dînsul, folclorul este complexul produselor sufleteşti ale poporului, exprimate prin obiceiuri, credinţe şi literatură populară. Cea din urmă formează partea cea mai însemnată a acestei ştiinţe. Comparare şi elucidarea materialelor din aceste trei capitole, adunate din toate părţile lumii, a devenit obiectul unei ştiinţe speciale, a folclorului,

---

[88] Cf. G. Vilsan, *O ştiinţă nouă : Etnografia,* 1911 şi 1927, p. 24.

[89] Cf. V. Geramb, *Die Volkskunde als Wissenschaft,* în *Zeitschr. für Deutschkunde,* 1924, Jahrg. 38, pp. 330—333.

Scanned with OKEN Scanner

pe care o consideră cînd o ramură a etnopsihologiei, cînd a etnologiei sau etnografiei [90].

Etnografia la rîndul ei se ocupă cu originea, migrațiunile, extensiunea teritorială din trecut și prezent a popoarelor. Îi aparțin îndeosebi cercetările monografice, regionale sau studiile asupra grupurilor etnice din prezent și trecut [91].

E de remarcat faptul că, după cunoștințele noastre, el introduce și utilizează pentru întîia oară mai des termenul etnologie, însă fără să ne lămurească asupra scopului ce-l urmărește. E regretabil că acest termen, atît de potrivit pentru partea generală a științei noastre a fost abandonat în literatura științifică română. Părerile sale, în multe privințe foarte juste, în ceea ce privește întrebuințarea acestor termeni, nu au fost păstrate de toți cercetătorii care i-au urmat în acest domeniu.

Gr. G. Tocilescu începe *Precuvîntarea* de la voluminoasele sale culegeri de materialuri, cu o definiție a folclorului, care este o înșirare a materialului, așa cum se obișnuia în epoca tradiționalismului în țările din Apus. Deși subliniază că : „tradițiunea populară în accepțiunea cea mai largă a cuvîntului, cuprinzînd tot ce se transmite în popor din generațiune în generațiune, constituie știința «folclorului»“, îi restrînge domeniul la cele trei capitole : a) credințe și superstițiuni, b) partea privitoare la datinele și obiceiurile lui și c) literatura și arta populară. Numai adausul din urmă, anexarea artei populare la studiile de folclor, dă definiției lui Tocilescu o notă deosebitoare față de concepția din epoca de la început a școlii engleze [92].

Mai intens s-a ocupat la noi cu definiția și domeniul folclorului O. Densusianu, care se pronunță împotriva direcției reprezentată de școala germană și exclude cercetările referitor la îmbrăcăminte, artă populară etc., pe care le atribuie exclusiv etnografiei, care deci, după dînsul, este o știință deosebită, auxiliară a folclorului întocmai ca și dialectologia.

În schimb, lărgește domeniul în altă direcție și cere folcloristului să se ocupe cu „tot ce exprimă țăranul prin grai, tot ce alcătuiește judecata lui asupra diferitelor împrejurări în care trăiește, tot ce crede despre actualitate“.

Influențat de metoda și rezultatele obținute în domeniul dialectologiei prin studiul formelor vii și actuale ale limbii, se pronunță întocmai ca și van Gennep împotriva „maniei arheologice“ a acelora care au avut ochii ațintiți numai spre trecut și cere cercetătorului să se ocupe nu numai cu fapte tradiționale, dar și cu cele actuale ; concepție ce se reflectă și în definiția sa, după care : „folclorul trebuie să ne arate cum se răsfrîng în sufletul poporului de jos diferitele manifestațiuni ale vieții, cum simte și gîndește el fie sub influența ideilor, credințelor,

---

[90] *Istoria filologiei române*, București, 1895, pp. 263, 264, 283, 308 și 383.
[91] *Ibid.*, pp. 267, 308, 309, 314—319.
[92] *Materialuri folkloristice*, București, 1900, vol. I, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

superstiţiunilor moştenite din trecut, fie sub aceea a impresiunilor pe care i le deşteaptă împrejurările de fiecare zi“ [93].

Aceeaşi concepţie o reprezintă la noi şi discipolul său T. Papahagi. Deşi atribuie şi el folclorului „întreaga producţie a unui popor care se naşte sau se împrumută în cursul timpurilor şi se transmite prin tradiţie din generaţii în generaţii“, îi restrînge domeniul numai la partea ce se transmite prin grai, adică : literatura populară, credinţe, superstiţii şi obiceiuri, precum şi întreaga lui producţie artistică, îndeosebi muzica populară, dînd următoarea definiţie : „folclorul este imaginea vie, oglinda fidelă a sufletului unui popor, oglindă în care se reflectă întreaga sa lume însufleţită sau neînsufleţită, reală sau închipuită, în mijlocul şi sub influenţa căreia el trăieşte“ [94].

În privinţa raportului între etnografie şi folclor, deşi recunoaşte că „de fapt etnografie şi folclor sînt două noţiuni ce se suprapun“, totuşi le separă şi face distincţie între ele. După dînsul : „folclorul urmăreşte tot ce este abstract sau fluid, care, în general, poate fi perceput cu ajutorul auzului, în timp ce etnografia studiază tot ce e concret, perceptibil pe calea văzului şi a pipăitului“.

În această privinţă, găsim şi la dînsul o surprinzătoare asemănare cu concepţiile relatate mai sus la Burne şi Sébillot, fapt ilustrat chiar şi prin exemplul dat de el : „Bunăoară muzica, vocală sau instrumentală, e un element folcloric. Ca atare, minunata şi mult caracteristica doină a poporului român nu poate forma un obiect de cercetare sau de studiu etnografic. Dacă însă ar fi să urmărim fluierul sau cavalul din care păstorii români cîntă această doină, atunci intervine etnografia“ [95].

Acestei direcţii îi aparţine şi I. A. Candrea, după care : „Folclorul cercetează producţiunile imaginaţiei populare, credinţele şi datinele, reminiscenţele din timpurile cele mai depărtate“. Dar pentru dînsul aceste „reminiscenţe“ nu sînt „survivals-relicvii“, nişte fosile culturale ce şi-au pierdut rostul şi înţelesul după concepţia şcolii tradiţioniste, ci „nişte organisme vii care şi-au păstrat structura primordială din timpurile cele mai îndepărtate.“

Definiţia sa, cu toată frumuseţea ei, ne reaminteşte definiţiile primilor tradiţionalişti, după care folclorul este o enciclopedie a tuturor cunoştinţelor poporului exteriorizate prin grai, cîntec, datine şi obiceiuri [96].

Faţă de această direcţie cu domeniu mai restrîns şi mai apropiată de filologie, pe care am putea-o numi cea pronunţat folcloristică, există la noi şi alta, cu domeniu mai larg şi mai apropiată de geografie şi pe care am putea-o numi cea pronunţat etnografică. Ea este reprezentată prin doi geografi de seamă, care au urmărit în activitatea lor ştiinţifică şi problemele etnografice cu o deosebită atenţie. Aceşti reprezentanţi sînt S. Mehedinţi şi G. Vîlsan.

---

[93] *Folklorul. Cum trebuie înţeles*, Bucureşti, 1910, pp. 8, 10, 12 şi 21.
[94] *Din Folklorul romanic şi cel latin*, Bucureşti, 1923, p. 9 şi 10.
[95] *Images d'Ethnographie Roumaine*, Bucureşti, 1928, pp. 3—4.
[96] *Iarba fiarelor*, Bucureşti, 1928, pp. 7—8.

Scanned with OKEN Scanner

Nimeni nu era mai indicat să inaugureze această direcţie ca S. Mehedinţi. Întocmai ca şi ilustrul său maestru, Fr. Ratzel, a dezvoltat o activitate egal de fructuoasă în ambele domenii, al geografiei şi etnografiei. Îndeosebi în cursurile sale de la Universitatea din Bucureşti, se ocupă tot mai intens cu problemele din domeniul etnografiei, reuşind astfel să umple, cel puţin în parte, lipsa unei catedre de etnografie de la prima şi cea mai de seamă universitate a ţării.

În recenta sa lucrare, plină de idei, interpretează cei doi termeni cardinali pentru definiţia acestei ştiinţe : *civilizaţie şi cultură.* Face distincţie între aceşti termeni : primul priveşte lumea materială, cel de al doilea în schimb este exclusiv de natură sufletească. Astfel civilizaţia este : „suma tuturor descoperirilor tehnice, care au înlesnit omului adaptarea la mediul fizic", iar cultura este : „suma tuturor creaţiilor sufleteşti care înlesnesc individului adaptarea la mediul social". Cu toată deosebirea fundamentală ce există între aceşti doi termeni, tehnica materială (civilizaţia) şi tehnica sufletească (cultura), sînt intim legate una de cealaltă, încît formează o unitate organică aproape inseparabilă [97].

În conformitate cu această concepţie, domeniul etnografiei este împărţit în două ramuri principale : primul al civilizaţiei, care îmbrăţişează partea ce înţelegem noi sub „civilizaţia sau cultura materială", avînd capitolele : hrana (ocupaţiuni), haina (îmbrăcăminte şi adăpost) şi circulaţie (mijloace de transport). A doua ramură corespunde părţii pe care noi o numim „cultură spirituală", avînd capitole : religie, ştiinţe şi artă [98].

O altă contribuţie, deosebit de preţioasă în această direcţie, este lucrarea lui G. Vîlsan, o adevărată pledoarie pentru importanţa cercetărilor etnografice, atît de neglijate la noi [99].

După dînsul, în sensul mai larg, etnografia este o disciplină care se ocupă cu tot ce poate caracteriza un popor, ca : înfăţişarea fizică, limbă, cultură materială şi spirituală, deci descrierea popoarelor sub toate aspectele. În sens mai restrîns, etnografia se ocupă cu civilizaţia materială şi spirituală a diferitelor popoare. Unele capitole din domeniul culturii spirituale, ca : poezie populară, basme, ghicitori, credinţe etc., aparţin folclorului, pe care îl consideră o ramură a etnografiei.

Etnografia însă nu este numai descriptivă, ci merge şi mai departe : „clasifică, paralelizează, compară, şi din toate acestea scoate observări generale, regule şi uneori legi". Prin urmare defineşte etnografia astfel : „ştiinţa care dă icoana grupărilor etnice de pe toată faţa pămîntului, descurcă originile lor şi făgăduieşte să afle legile, după care evoluează aceste grupuri" [100].

---

[97] *Coordonate etnografice : civilizaţia şi cultura,* Bucureşti, 1930, pp. 19, 59, 60, 103 şi 106.

[98] *Ibid.,* p. 20.

[99] *Datoriile noastre etnografice,* apărută întîi în : *Pentru minţile şi inimile ostaşilor noştri,* Bucureşti, 1912, pp. 25—40 ; apoi în Biblioteca Secţiunii Geografico-Etnografice a „Astrei", nr. 2, Cluj, 1927.

[100] *Op. cit.,* pp. 7, 8 şi 11.

Scanned with OKEN Scanner

Mai recent, E. Racoviță, în cuvîntarea sa ținută la inaugurarea Muzeului etnografic al Ardealului, consideră etnografia ca o disciplină a științelor naturale și pretinde ca ea să fie cercetată cu metodele acestor științe [101].

Din cele expuse mai înainte se poate constata că felul de a înțelege la noi rostul folclorului este în dezacord cu direcția urmată în timpul din urmă de cei mai autorizați reprezentanți ai disciplinei noastre din țările Apusului. Se impune deci o nouă îndrumare. Amatorismul va trebui înlocuit cu cercetători crescuți în spiritul acestei discipline și înarmați cu noile mijloace de investigații. Însăși știința noastră va trebui să treacă din stadiul de știință auxiliară în acel de știință independentă îmbrățișînd întregul domeniu al civilizației noastre populare, dînd egală importanță atît civilizației materiale, cît și celei spirituale.

*

Avînd în vedere diversitatea părerilor în privința celor trei noțiuni : etnologie, etnografie și folclor, se pune în mod firesc întrebarea ce atitudine vom lua noi față de diferitele interpretări ce li s-au dat.

Înainte de toate vom face cîteva observații referitor la originea acestor interpretări.

Diversitatea părerilor asupra unei probleme atît de importante, cum este definiția și domeniul, se explică prin împrejurarea că ele datează în mare parte din epoca de formare, am putea zice de tinerețe a disciplinei noastre. Chiar diversitatea părerilor este dovada unei epoci de zbucium, de continuă frămîntare spre a se fixa asupra scopului și domeniului propriu. Nimic nu ilustrează mai bine această epocă, decît faptul întîlnit și relevat chiar în definițiile aceluiași autor, care este alta la sfîrșitul activității sale ca cea de la început. (Lang, Pitré). Multe dintre aceste definiții marchează o etapă nu numai în ce privește dezvoltarea concepției cercetătorilor respectivi, dar și în evoluția acestei științe.

Diversitatea părerilor are însă și o altă explicație, la origine subiectivă. Aproape în fiecare din aceste definiții se resimte specialitatea de origine a autorului. Etnografia în prima sa perioadă nu și-a avut încă cercetătorii formați în spiritul propriei sale discipline. Cîmpul virgin și plin de interes al acestei noi științe a atras cercetători din cele mai diferite discipline înrudite : filologi, istorici, arheologi, naturaliști, geografi și alții au părăsit specialitatea lor de baștină și cu timpul mai mulți dintre ei au devenit cei mai de seamă reprezentanți ai științei noi, adoptive. În toată cariera lor au fost însă influențați de spiritul disciplinei la care s-au format.

W. Thoms a fost arheolog și astfel se explică faptul pentru ce el a văzut în tradiții niște „antichități populare". Această influență a nașului științei tradițiilor se resimte pînă tîrziu în concepțiile folcloriștilor englezi și a celor străini, care au stat sub influența lor.

---

[101] *Transilvania*, 59 (1928), nr. 7—8, p. 521.

Scanned with OKEN Scanner

Bastian a fost naturalist și de aceea el vede legi naturale și în domeniul etnologiei.

Ratzel, ca geograf, dă o mare importanță civilizației materiale și introduce metoda geografică în etnografie.

Foy și Graebner, care s-au format la ideile disciplinei istorice, văd în etnologie un ram al istoriei culturale și inaugurează metoda și școala istorico-culturală.

Tot astfel și cei care au venit de la filologie (Mogk, Naumann etc.), atribuie o mai mare importanță părților mai apropiate de disciplina lor, cum este capitolul literaturii populare și tot ce s-a păstrat prin grai viu, negînd sau reducînd importanța capitolelor asupra civilizației materiale. Ei pledează de obicei pentru limitarea domeniului folclorului numai la capitolele ce stau în o mai strînsă legătură cu disciplina lor și consideră folclorul ca un fel de știință auxiliară a filologiei.

Aceste influențe ale învățaților veniți de la științele înrudite nu vor înceta decît atunci cînd cercetările din acest domeniu vor fi îndrumate de etnografi, care au fost crescuți în spiritul propriu al acestei discipline. Formarea de astfel de cercetători va trebui să fie una dintre datoriile noastre principale, căci numai astfel vom putea încheia această perioadă de fluctuație și nesiguranță și vom putea asigura științei noastre stabilitate, independență și autoritate față de științele limitrofe și față de celelalte discipline științifice.

În privința interpretării noțiunii de etnologie și etnografie și a raportului dintre aceste științe ne asociem la părerea acelora care nu fac deosebire între etnologie, considerată ca o știință care se ocupă numai cu popoare primitive și etnografice, care se ocupă numai cu popoarele europene. Considerăm că ambele au același teren atît ca extensiune geografică cît și în privința domeniului. Deosebire este numai, după cum arată și etimologia acestor termeni, că : *etnologia urmărește studiul vieții și civilizației popoarelor în mod sintetic și comparativ după capitolele și unitățile ce îi aparțin*[102], *iar etnografia tratează același material, însă analitic, după unitățile etnice sau geografice. Aceste unități pot fi : grupuri de popoare, un popor, părți dintr-un popor, mici grupuri etnice, populația unui teritoriu mai vast sau al unei provincii, compuse dintr-un popor sau mai multe popoare, populația unei regiuni, a unei văi sau chiar a unui sat sau cătun. Cu un cuvînt cercetările monografice ce au în vedere studiul grupărilor etnice. Acest material poate fi tratat după împrejurări pur descriptiv și comparativ. Întocmai ca în domeniul altor științe, și aici va trebui să facem deosebire între partea generală și partea specială a acelei științe : prima este etnologia, iar a doua etnografia. Scopul etnologiei este stabilirea și lămurirea condițiilor generale în care se dezvoltă viața popoarelor și civilizația lor, iar etnografia este știința despre grupările etnice cercetînd îndeosebi nota specifică și comună din viața și cultura fiecărei grupări.*

---

[102] A se vedea schema dată la sfîrșitul lucrării cu împărțirea domeniului după capitole.

Scanned with OKEN Scanner

Mai greu este însă de a lămuri raportul între etnografie și folclor. Să rezumăm concepțiile întîlnite. Atît etnografiei cît și folclorului li s-au dat mai multe înțelesuri. Interpretările date etnografiei sînt : a) etnografia este o știință descriptivă despre popoare, b) etnografia este o știință ce se ocupă numai cu mărturiile civilizației materiale a popoarelor, c) etnografia se ocupă atît cu civilizația materială, cît și cu cultura spirituală a popoarelor. Înțelesurile atribuite folclorului sînt : a) folclorul se ocupă numai cu tradiții populare păstrate prin grai viu, b) folclorul se ocupă cu întreaga civilizație populară. Uneori etnografia este considerată ca știința care se ocupă cu popoarele extraeuropene, iar folclorul numai cu popoarele europene.

În afară de aceste deosebiri, în ce privește domeniul disciplinei noastre, mai sînt și alte deosebiri de ordin principal. Problema se pune și în modul următor : a) folclorul studiază acest material pentru că sînt resturi tradiționale păstrate prin grai viu ; iar etnografia studiază acest material și pentru că prin el poate da nota caracteristică a unui popor. Primul poate fi numit punctul de vedere folcloristic, al doilea cel etnografic. Primul are ca scop însuși studiul acestei civilizații populare, iar al doilea îl consideră ca mijloc pentru caracterizarea unui popor.

Vom încerca a combate mai întîi părerile considerate de noi ca eronate și care duc la o utilizare greșită a acestor termeni.

Nu putem admite restrîngerea domeniului etnografiei numai la studiul civilizației materiale, care este numai o parte, deși foarte însemnată a ei. Pentru această ramură avem un termen consacrat : *ergologie*, acceptat și utilizat de cercetătorii acestei ramuri speciale.

Prin urmare nu putem face distincție între etnografie, care se ocupă numai cu civilizația materială și folclorul, care la rîndul său se ocupă numai cu cultura spirituală, pentru motivul că între aceste două ramuri este o strînsă legătură internă organică, fenomenele din ambele părți apar în realitate strîns legate și sînt aproape inseparabile. În legătură cu rituri, vrăji etc. se întrebuințează foarte des obiecte, iar uzul obiectelor este foarte des în legătură cu anumite rituri, credințe și chiar texte.

Atît civilizația materială, cît și cea spirituală sînt părți componente ale unui întreg bine definit : civilizație rurală. E deci natural ca o singură știință să se ocupe cu această civilizație. Deosebirea ce se face între aceste două părți e o tendință a specialistului, în realitate lucrurile formează un întreg care trebuie studiat în complexitatea sa organică.

În privința aceasta o indicație prețioasă ne poate veni din partea filologiei. Filologii au ajuns la constatarea că cercetarea izolată a cuvintelor a fost o metodă greșită și astfel în timpul mai nou cuvintele sînt cercetate împreună cu obiectul la care se referă. Aceste cercetări paralele au dus la rezultate neașteptate, iar azi cercetările care au în vedere studiul împreunat al cuvintelor și al obiectelor constituie una din ramurile cele mai dezvoltate și fecunde ale filologiei, creind o direcție nouă în acest domeniu [103].

---

[103] Cf. revista *Wörter und Sachen* condusă de filologul și etnograful *Meringer*.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă filologul, în cercetările sale mai recente, a ajuns la convingerea cît de greşit a fost să separe cuvîntul de obiect şi să-l studieze izolat, cu atît mai mult e dator etnograful să cerceteze obiectele în strînsă legătură cu întreaga parte spirituală aparţinătoare lor [103bis].

Din cele spuse pînă acum, urmează că nu putem accepta nici restrîngerea domeniului folclorului numai la cele trei capitole ale şcolii vechi.

Cercetînd dezvoltarea istorică a folclorului, se constată o lărgire progresivă a domeniului, cercetările pornind de la culegeri de material din domeniul literaturii populare, continuînd cu studiul tradiţiilor, credinţelor şi obiceiurilor, completîndu-le apoi cu cercetări din domeniul civilizaţiei materiale ca : port, case, aşezări, diferite utensilii şi terminînd cu studii asupra ocupaţiilor primitive ca : păstorit, pescuit, vînat şi agricultură, îmbrăţişînd astăzi toată viaţa şi civilizaţia populaţiei de la ţară. Prin urmare domeniul folclorului în faza actuală a dezvoltării sale acopere pe cel al etnografiei.

Aproape toţi cercetătorii mai de seamă ai epocii noastre, între care chiar şi cei mai pronunţaţi folclorişti, constată că „evoluţia ştiinţei noastre" a dus la o lărgire a domeniului în sensul arătat de noi [104].

[103 bis] „On ne sera pas sans avoir remarqué que je n'ai pas limité l'ethnographie à l'unique étude de la civilisation matérielle, à l'étude des «arts et métiers» pour employer un vieux et bon terme. Ceci pour cette raison que, dans des civilisations moins évoluées que la nôtre, les activités matérielles et mentales se tiennent d'une manière beaucoup plus étroite que chez nous." A. van Gennep, *Religions, Moeurs et Légendes*, Paris, 1911, IV, p. 22.

„La întrebarea întîi, răspunsul e categoric : tehnica materială sau civilizaţia, şi tehnica spirituală sau cultura sînt nu se poate mai intim legate." S. Mehedinţi, *Coordonate etnografice : civilizaţia şi cultura*, Bucureşti, 1930, p. 59.

„Acest singur exemplu e suficient să arate orişicui că tehnica materială (civilizaţia) şi tehnica sufletească (cultura) sînt legate printr-o sută şi o mie de fire, iar tranziţia de la una spre cealaltă e de multe ori atît de fină, încît devine aproape imperceptibilă. Unitatea vieţii le cuprinde însă pe amîndouă." *Ibid.*, p. 60.

„Am socotit afirmarea lui Spengler : că civilizaţia şi cultura ar fi stări succesive, nu corespunde faptelor. Din contră, sînt simultane şi inseparabile." *Ibid.*, p. 103.

[104] „Non a questa perchè è inesatto tradurre la voce inglese *Lore* per *Letteratura ;* non all'altro perchè, col volger degli anni, la raccolta si estese dai canti, dagli adagi, dalle novelline agli usi, alle credenze, alle pratiche agricole e giuridiche, ai manufatti, ai costumi, a tutta la vita del popolo." R. Corso, *Folklore*, Roma, 1923, p. 14.

„Se questa denominazione è antiquata, l'altra di *Etnografia tradizionale* non corrisponde al contenuto della sezione scientifica, poichè questa, mentre si occupa dei giuochi, degli usi, delle credenze, di tutta la parte psicologica, lascia fuori gli abiti, gli oggetti, gli utensili, i prodotti artistici, tutta la parte tecnologica, che qualcuno designa coll'appellativo di folklore materiale." *Ibid.*, pp. 27—28.

„I nuovi metodi elaborati dagli etnografi, col promuovere le ricerche più profonde, hanno messo in valore i documenti tradizionali facendo vedere quale essenza si possa da essi ricavare ad alimento dello studio dell'uomo, sotto il doppio aspetto morale e materiale." R. Corso, *Ai lettori*. Il Folklore Italiano, I, 1925, p. 5.

...„il folklore non si esaurisce nello studio della «letteratura dei popoli», secondo l'idea dei romantici, sibbene in quello dell'«ethnos», considerato, nella sua interezza e complessità, sotto il doppio aspetto delle tradizioni orali e delle tradizioni oggettive." R. Corso, *Sviluppo storico del Folklore in Italia*. Il Folklore Italiano, II (1926), p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

Folclorul a mai trecut prin un proces de lărgire a domeniului. În faza sa inițială folclorul s-a ocupat mai ales cu culegeri din domeniul literaturii populare, ca apoi să și-l lărgească cu material din capitolele credinței, superstițiilor și obiceiurilor. Prin urmare cu atît e mai greșit de a utiliza termenul de folclor numai pentru culegerile sau studiile asupra literaturii populare [105]. Această întrebuințare nu corespunde căci este în contrazicere cu conținutul termenului englez, cu definițiile celor mai autorizați reprezentanți ai folclorului și cu evoluția istorică a acestei științe [106]. Pentru astfel de lucrări va trebui să se păstreze termenul de literatură populară.

Evoluția folclorului arată în mod evident cum a pornit de la un cerc mai restrîns al tradițiilor populare și și-a lărgit cu încetul domeniul asupra întregii civilizații populare. Astăzi a ajuns la o fază în care nu mai poate să rămîie izolat în cercul restrîns al folclorului național. Din mici centre de cercetări izolate la început, a evoluat atît, încît a devenit o știință comparată a întregii civilizații populare europene și deci făcînd parte integrală din etnologie, pe care o întregește tocmai cu aceea ce-i lipsea : studiul civilizației europene, spre a-i da caracterul universal de știință într-adevăr generală a vieții și civilizației tuturor popoarelor [107]. Putem deci zice că studiul comparat al folclorului nu este altceva decît etnologia popoarelor europene. Acest înțeles mai larg va corespunde și etimologiei cuvîntului folclor, ceea ce înseamnă știința poporului, deci toate cunoștințele despre el, precum și primului program al societății engleze de folclor, care zice că folclorul îmbrățișează toată civilizația unui popor.

Acest domeniu mai vast îl vom atribui și noi folclorului, pentru că numai această concepție largă este în conformitate cu evoluția istorică și demnă de dezvoltare mai recentă a științei noastre. A reduce domeniul la un cerc mai restrîns ar însemna a nu recunoaște această evo-

---

„Le domaine que j'assigne ici au folklore est bien plus étendu que celui qu'avaient admis les premiers «traditionnistes», qui ne regardaient comme «transmis par la tradition» que les contes et légendes, les chansons, les croyances et observances, les pratiques de sorcellerie etc. Le progrès de notre science nous a contraints d'y ajouter l'étude de toutes les cérémonies, des jeux et des danses, du culte populaire des saints, de la maison et du village, des ustensiles de ménage, des outils de toute sorte, des arts mineurs et majeurs, des institutions créées par le peuple ou survivant de périodes anciennes, enfin des manières de sentir et de s'exprimer qui différencient le «populaire» du «supérieur».“ A. van Gennep, *Le Folklore*, Paris, 1924, pp. 30 și 31.

[105] Combatem această întrebuințare greșită cu atît mai mult, căci ea se întîlnește la noi adesea și în cercurile universitare cele mai autorizate. Ca de pildă în numirea unor catedre universitare de felul acesta : catedra de istoria literaturei moderne și folclor. După părerea noastră corect ar fi : catedra de istoria literaturei moderne și literatură populară.

[106] „On a donné abusivement le nom de folklore, qui est un terme général, comme titre à des ouvrages qui, loin de comprendre des matières diverses, sont de simples recueils de contes.“ P. Sébillot, *Le Folk-Lore*, Paris, 1913, p. 8.

[107] Cf. vol. *Europa* din *Illustrierte Völkerkunde* a lui Buschan, Stuttgart, 1926.

Scanned with OKEN Scanner

luţie şi a retrograda cercetările cu decenii îndărăt, acolo de unde ele au pornit.

De aci urmează că noi vom accepta punctul de vedere al şcolii germane nu numai pentru motivul că ea este mai în concordanţă cu noile rezultate, ci şi pentru faptul că această ştiinţă a fost cultivată în ultimul timp mai intens în Germania, care prin mulţimea muzeelor şi a publicaţiilor sale, prin numărul societăţilor şi a cercetătorilor săi, a ajuns să fie azi conducătoare în acest domeniu.

În ce priveşte raportul între termenii etnografie şi folclor, precum şi a cuprinsului ce le atribuim, ţinem să mai adăugăm următoarele :

Va trebui să facem distincţie între folclor în sens mai restrîns şi folclor în sens mai larg.

Folclorul în sens mai restrîns cuprinde capitolele : credinţe, superstiţii, obiceiuri şi literatură populară. În acest sens folclorul e o ramură a etnografiei [108].

În sens mai larg, după cum am văzut, folclorul cuprinde şi studiul civilizaţiei materiale şi în acest caz are acelaşi domeniu ca şi etnografia [109].

Termenul folclor chiar şi ca înţeles şi compoziţie corespunde întru toate grecescului etnografie sau mai bine zis etnologie, şi deci nu este altceva decît numele englez al etnografiei întocmai cum şi germanii au echivalentul lor „Volkskunde".

Între etnografie şi folclor nu este o luptă între două ştiinţe ce îşi dispută reciproc domeniul, ci este o luptă între doi termeni, dintre care se impune, după persoană, loc şi timp, cînd unul, cînd celălalt. Să nu uităm că e vorba de termeni şi ştim că în privinţa cuvintelor nu atît raţiunea este hotărîtoare, cît uzul care consfinţeşte.

---

[108] „Mit vollem Recht hat R. Köhler hervorgehoben, dass Folklore nur eine Abteilung der Volkskunde ist und dass diese eine viel weiteren Umfang hat als jene." K. Weinhold, *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, I (1891), p. 1.

„Questo movimento innovatore intensifica lo studio delle tradizioni popolari, facendolo diventare una branca importantissima dell'etnografia, o, per meglio dire, un etnografia speciale che rivolge la sua attenzione alle inculte popolazioni, alle umili cose, alla vita dei monti, dei campi, delle strade, in una parola, alla «plebecula», da cui fuggiva con sorriso ironico il cesareo Orazio." R. Corso, *Folklore*, p. 33.

„Non tutte le regioni dell'Italia sono ugualmente, vorrei dire degnamente rappresentate nel folklore, che è una parte dell'etnografia, propriamente quella che si rivolge allo studio del «vulgus», il quale perpetua tra noi, nell'ambiente domestico, nell'intimità religiosa, nella vita di relazione, fasi di pensiero ed abitudini da lungo tempo sorpassate dall'uomo culto ed evoluto." R. Corso, *Ai lettori*. Il Folklore Italiano, I (1925), p. 4.

[109] „Il Folklore non è che l'etnografia d'una classe sociale, la più umile, la più bassa, la più rude, la più povera ; e come tale è in gran parte, una riproduzione o una sopravvivenza dell'etnografia dei popoli primitivi." R. Corso, *Folklore*, p. 115.

„Onde la utilità di lasciare all'etnografia generale la ricerca delle leggi universali che presiedono allo sviluppo dell'attività magico-religiosa e dele istituzioni sociali : e all'etnografia speciale (folklore) la ricerca dei fatti e delle cause locale che regolano le variazioni di quelli." R. Corso, *Sviluppo storico del Folklore in Italia. Il Folklore Italiano*, II (1926), p. 7.

Scanned with OKEN Scanner

Recunoaştem însă că raportul între aceşti doi termeni se poate clarifica numai în punctele principale, nu şi în cele mai mici amănunte. Aceasta provine din faptul că nici chiar specialiştii nu s-au fixat definitiv în ce priveşte întrebuinţarea lor, iar uzul creează întrebuinţări ce nu sînt întotdeauna în concordanţă cu înţelesul termenilor şi a scopului ce li s-a fixat în mod teoretic.

Etnografia şi folclorul au cîştigat o nuanţare deosebitoare mai mult prin uzanţă, decît pe chestie de principii şi deosebiri în fond. Deosebirea se resimte în cele două cazuri extreme a modului lor de întrebuinţare. Astfel, despre o lucrare ocupîndu-se cu naţionalităţile ce locuiesc în ţara noastră, nu vom zice că ar fi o lucrare de folclor, ci de etnografie ; şi întocmai în cazul contrar, cînd am da, de pildă, o lucrare despre poezia populară a acestor naţionalităţi, nu vom zice că avem de a face cu lucrare de etnografie, ci de folclor. Tot asemenea o carte intitulată *Etnografia Peninsulei balcanice* ar însemna o lucrare despre popoarele balcanice, iar o carte intitulată *Folclorul popoarelor balcanice* ar însemna, în sens mai larg, o lucrare a civilizaţiei populare din Peninsula balcanică, iar în sens mai restrîns : credinţele, obiceiurile şi literatura populară a popoarelor balcanice. În ambele lucrări însă materialul va fi în mare parte acelaşi, pentru că, în lucrarea numită etnografică, popoarele vor fi caracterizate aproape numai prin civilizaţia lor populară. În primul caz, materialul este dat în cadrele popoarelor, iar în al doilea, după materie. Deosebirea este că în etnografie noţiunea de popor este elementul dominant căruia este subordonat cel popular ; în folclor se accentuează dimpotrivă elementul cultural şi predomină noţiunea de popular faţă de cel de popor. În urma diferenţierii acestor doi termeni, creată prin uz, etnografia este considerată de unii ca o ştiinţă descriptivă despre popoare, iar folclorul o ştiinţă a civilizaţiei populare.

Am mai relevat faptul că termenul folclor este întrebuinţat mai des de acei care au cultură filologică şi se ocupă îndeosebi cu folclorul în sens mai restrîns, adică : credinţe, obiceiuri şi literatură populară, părţi care au mai multe puncte de contact cu filologia şi mai ales cu dialectologia. Asemenea şi termenul etnografie este întrebuinţat îndeosebi de acei care au venit de la geografie, ştiinţe naturale şi istorie.

În timpul mai nou, termenul folclor a cîştigat teren şi este mai agreat decît cel al etnografiei, îndeosebi pentru lucrări din domeniul civilizaţiei populare. Noi vom da totuşi preferinţă termenului etnografie, căci corespunde întru toate cuprinsului ce i s-a dat şi este în acord cu terminologia internaţională a celorlalte ştiinţe, care au şi ele nume de origine grecesc ca : geografie, geologie, mineralogie etc.

Incontestabil însă că nici etnografia nu se va putea sustrage acelui proces general de diferenţiere şi specializare a ramurilor cu caracter distinct, proces general în domeniul ştiinţelor în faza mai recentă. Acest proces de dezmembrare este favorizat şi de caracterul eterogen al elementelor ce compun domeniul etnografiei. El a şi început mai de mult, dînd naştere la o seamă de ramuri cu oarecare independenţă sau cu totul independente, dar care, în faza lor iniţială, au făcut parte din etnografie. Astfel de ramuri diferenţiate sînt, de pildă, *economia rurală*, care se

Scanned with OKEN Scanner

ocupă cu relațiile economice a populației de la țară ; *ergologia*, care se ocupă cu civilizația materială ; *folclorul juridic*, care se ocupă cu obiceiurile juridice ale populației rurale ; *etnofonia* sau *folclorul muzical*, care se ocupă cu muzica populară și altele. Chiar și *istoria religiilor* a făcut parte în faza ei inițială din etnografie.

Tot astfel poate forma o ramură distinctă și folclorul propriu-zis cu cele trei capitole ale credințelor, obiceiurilor și literaturii populare, al cărei material este transmis prin tradiția orală. Aceasta cu atît mai vîrtos, că nu putem nega că folclorul, în sens mai restrîns, formează o unitate bine definită ce poate fi stăpînită și cercetată mai cu folos de un cercetător specializat în această ramură a etnografiei. Această restrîngere se face însă mai mult din punct de vedere practic decît teoretic.

Socotim cu totul eronat de a face deosebire între folclor, care se ocupă cu studiul popoarelor europene și etnografie sau chiar etnologie, ce se ocupă cu studiul popoarelor extraeuropene și mai ales primitive și semicivilizate, pentru simplul motiv că o știință nu-și poate schimba numele după continente[110].

Este adevărat că la început popoarele Europei au fost neglijate de etnografi deoarece cu popoarele europene se mai ocupă și alte științe ca : istoria culturală, sociologia etc. și pentru credința că la popoarele europene s-a păstrat puțin material cu adevărat etnografic. Cine vrea însă să vadă cîtă viață originală s-a păstrat în stratele rurale ale popoarelor europene, e suficient să compare volumul *Europa* din monumentala operă a lui Buschan, *Illustrierte Völkerkunde*, cu volumele ce tratează popoarele celorlalte continente. Această operă este totodată și un exemplu strălucit pentru un tratat de etnografie specială, arătînd cît de plastic

---

[110] „Zwischen Ethnographie, welche den Kulturbesitz der lebenden Natur- und Halbkulturvölker erforscht und schildert und Volkskunde, welche die Reste älterer Kultur und die volkstümlichen Kulturelemente bei den modernen Kulturvölkern erforscht, zu unterscheiden, ist nicht unbedingt nötig. Wenn ich sie trenne, so geschieht es wieder nur aus praktischen Erwägungen, weil eine ganz andere Klasse von Forschern sich mit der einen und der anderen beschäftigt. *Ratzel* bemerkt ja mit Recht, dass ein Unterschied bestehe zwischen Grenzen der Wissenschaften und dass die Grenzausdehnung einer Wissenschaft vielfach nur von der Tätigkeit abhängt, welche auf ihrem Gebiete entwickelt wird." Dr M. Winternitz, *Völkerkunde, Volkskunde und Philologie*, Globus, Bd. LXXXVIII (1900), p. 374.

„De sorte que l'etnographie s'est trouvée réduite à la portion congrue : l'étude des peuples vivants. Même là pourtant, elle a subi une limitation. Car les Européens ont considéré que l'étude des populations rurales actuelles de l'Europe avait droit à être poursuivie pour elle même ; on l'a en conséquence baptisée *Folklore*. Le seul pays où l'on ait jugé cette distinction inutile, c'est la Russie ; car il y saute trop vivement aux yeux qu'une science ne peut changer de nom selon qu'elle s'occupe du paysan russe ou du paysan finlandais ou mordvine, ou tatar, et tout simplement parce que leur type racial et leurs langages diffèrent. On dira pourtant chez nous, folklore français, mais ethnographie basque. Ceci pour montrer qu'il ne convient pas d'attacher à tous ces termes une valeur de classement absolue." A. van Gennep, *Religions, Moeurs et Légendes*, 1911, IV série, p. 21.

Scanned with OKEN Scanner

și instructiv se poate da caracterizare unui popor prin civilizația sa populară.

Pe de altă parte nu putem nega că etnografia, din o știință despre popoare (origine, număr, teritoriu ocupat, migrațiuni, asimilări, caracterizarea poporului respectiv etc.), în partea ei generală, a devenit o știință a civilizației populare mai ales atunci cînd e vorba despre studiul popoarelor europene [111]. Ea studiază îndeosebi viața și civilizația populației rurale, căreia, ca păstrătoare a tradițiilor și a caracterului național, i se acordă o importanță deosebită față de populația cu o civilizație cosmopolită a orașelor, care a rupt firul tradiției ce o leagă de sufletul colectiv al neamului.

Pentru a putea lămuri cît mai bine deosebirile ce se constată între aceste diferite ramuri, chiar dacă am cădea în greșala de a repeta unele lucruri, revenim asupra lor.

Pînă în prezent am avut în vedere mai mult termenii, interpretările și definițiile ce li s-au dat. Dacă însă avem în vedere mai mult materialul studiat și felul de a privi acest material, putem distinge trei grupuri deosebite :

a) o știință a tradițiilor populare ce va avea în vedere numai ce s-a transmis oral din generație în generație :

b) o știință a întregii civilizații populare îmbrățișînd și civilizația materială, iar alături de tradițiile din trecut se ocupă și cu faptele actuale din viața popoarelor ;

c) o știință despre popoare sau a grupărilor etnice și părților din aceste grupuri. În afară de civilizația populară, prin care dă nota caracteristică a unui popor, se interesează și de alte probleme în legătură cu viața din prezent și din trecut a popoarelor ca : origine, extensiune, migrațiuni, asimilări, progres, regres etc.

Se pune întrebarea dacă acestea sînt trei științe deosebite sau numai trei aspecte sau ramuri ale aceleiași științe ?

Evident că grupul prim corespunde folclorului în sens mai restrîns, după concepția tradiționalistă.

Grupul al doilea, folclorului în sens mai larg și în concordanță cu concepțiile actuale. El corespunde însă și etnografiei în sens mai larg. Cînd acest material este tratat din punct de vedere general, utilizînd metoda comparativă, atunci facem etnografie generală sau mai potrivit etnologie.

Grupul din urmă este etnografia specială sau descriptivă.

În toate aceste trei grupuri materialul este în mare parte același, diferă numai mărimea cadrului și punctul de vedere din care este tratat acel material, gruparea materialului și metoda utilizată.

Folclorul în sens mai restrîns dă o mai mare importanță părților tradiționaliste păstrate și transmise prin tradiție orală. Folclorul în sens mai larg îmbrățișează întreaga civilizație populară ; predomină elemen-

---

[111] A. Haberlandt numește capitolele ce tratează părțile generale din *Illustrierte Völkerkunde* a lui Buschan : *Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung.*

Scanned with OKEN Scanner

tul popular față de cel de popor. Cînd acest material este grupat după popoare și servește la caracterizarea grupurilor etnice sau părți din aceste grupuri, devine un studiu de etnografie specială sau descriptivă.

Mai este o problemă de discutat în legătură cu definiția etnografiei ca știință descriptivă despre popoare. Mai demult se credea că fiecare popor are civilizația sa proprie, prin care se distinge de toate celelalte popoare ; deci civilizația sa a fost considerată ca un element, ca un criteriu, prin care putem deosebi popoarele unele de altele. Această concepție a dat un fel de caracter național acestei științe. Cercetările mai noi și mai obiective însă au dovedit altceva, anume că nu fiecare popor are civilizația sa proprie, ci există zone culturale și fiecare popor aparține unei sau mai multor zone culturale. Dacă acest rezultat a fost o deziluzie pentru aceia care în civilizația populară vedeau un avut național, el a fost un însemnat rezultat științific și este chiar unul dintre cele mai de seamă rezultate ale etnografiei moderne. Avînd în vedere acest fapt, ni se pune din nou întrebarea : atunci cum rămîne cu caracterizarea popoarelor prin civilizația lor proprie, dacă ea nu există. Adevărul este și aici la mijloc. Este adevărat că fiecare popor aparține unei regiuni culturale cu elemente culturale comune la toate popoarele care aparțin acelei regiuni ; totuși aceste popoare prezintă deosebiri însemnate între ele. Un popor de obicei aparține mai multor provincii culturale și proporția acestor factori cu adaosul unor elemente autohtone dă nota caracteristică unui popor.

Astfel se schimbă și scopul la care ține etnografia modernă : nu căutarea elementelor considerate ca pur naționale, ci dimpotrivă cercetarea serioasă și obiectivă a civilizației rurale spre a afla elementele ei componente, atît cele autohtone cît și străine, a urmări stratificările în timp și spațiu, precum și toate influențele venite din domeniul provinciilor culturale cu care poporul respectiv a fost în atingere în cursul veacurilor.

Termenul autohton este un termen relativ. După o durată mai lungă și o asimilare completă, cu timpul elementele considerate la început străine devin autohtone. Deci putem vorbi și despre o autohtonizare a elementelor străine.

În ce privește importanța faptelor sau lucrurilor noi pentru etnografie, ținem să adăugăm cîteva constatări.

Folcloriștii cei vechi au atribuit prea mare importanță materialului tradițional, privind în el singurul și cel mai prețios obiect al folclorului. Mai nou se stăruie tot mai mult pentru „fapte vii și actuale" din viața popoarelor. Va trebui însă să ne păzim și aici să nu cădem în aceeași greșală de a exagera importanța faptelor actuale întocmai cum tradiționaliștii au exagerat importanța antichităților populare.

Importanța faptelor noi sau actuale constă în împrejurarea că prin ele putem surprinde elementele folclorului în formare[112]. Elementele noi vor intra însă numai atunci în domeniul acestei științe cînd din cazuri actuale sau particulare au devenit părți integrante ale sufletului

[112] Cf. van Gennep, *Le Folklore*, p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

colectiv. Prin urmare, faptele actuale și particularitățile individuale interesează pe etnograf numai în măsura în care ele pot da deslușiri referitor la formarea elementelor și motivelor care cu timpul au devenit un avut colectiv și prin urmare dau nota caracteristică unui grup etnic [113].

Pe etnograf îl interesează în primul rînd colectivitatea și nu individul și de aceea etnografia este o știință colectivă. Etnografia se ocupă deci cu colectivități, iar cu individul numai ca membru al acestei colectivități. Astfel, oricît de interesante ar fi destăinuirile sau părerile particulare ale unui individ, fie el chiar reprezentantul cel mai tipic al păturei rurale, asupra stărilor din trecut, prezent sau a limbii înconjurătoare, dacă ele reflectează numai părerile personale ale acelui individ, nu poate forma obiectul de cercetări al unui etnograf. Aceste păreri pot interesa pe filolog, sociolog, psiholog etc., nu însă pe etnograf, pe care îl interesează părerile individului numai în măsură ce ele reprezintă ideile și concepțiile întregii colectivități din care el face parte.

Stratele culte sînt mai primitoare față de ideile noi decît pătura rurală. La populația orășenească schimbările se fac adesea brusc, sau la intervale mici, pe cînd în păturile rurale ideile noi pătrund cu greu și modificările se fac lent și la mari intervaluri. Și în lumea țăranilor există o modă caracteristică unei anumite vremi, dar schimbările aici se fac la intervaluri mai mari și lucrurile noi o dată introduse, se modifică mai greu și au o durată mai lungă [114]. E o greșală a crede că portul nostru popular, în forma sa de azi, în întregime e de origine foarte veche și a fost păstrat fără modificări în cursul veacurilor. Fără îndoială că unele piese, ca de pildă gluga, sînt moșteniri foarte vechi, dar altele reprezintă o stratificare arătînd elemente mai vechi și mai noi, suprapuse [115]. Unul dintre scopurile principale ale etnografiei moderne, după cum am mai arătat, este tocmai urmărirea și dovedirea acestei stratificări a elementelor vechi și noi ce compun civilizația rurală.

Materialul civilizației populare este o țesătură ce se compune din elementele vechi tradiționale și adausurile zilnice. Sufletul etnic produce și astăzi, tradițiile actuale erau o dată fapte ale prezentului, iar creațiile actuale vor fi tradițiile de mîine ce se adaug ca sedimente la moștenirea din trecut [116].

Astfel se explică caracterul dublu al materialului etnografic și diversitatea părerilor a diferiților autori, dintre care unii consideră etnografia ca o știință istorică, iar alții o pun în legătură mai mult cu știin-

---

[113] Spre lămurire dăm următorul exemplu: Un aparat nou de tors, inventat de un țăran, poate avea un deosebit interes din punct de vedere tehnic, poate fi o dovadă a iscusinței acelui individ, el nu va interesa pe etnograf numai în cazul cînd acel aparat a devenit un bun colectiv, adică a fost adoptat și întrebuințat de toți țăranii unei regiuni.

[114] Astfel sînt reminescențele de modă burgheză din veacurile trecute sau chiar din evul mediu, păstrate pînă azi în portul popoarelor de la Nord și Vest.

[115] O încercare instructivă de felul acesta, referitor la portul aromân, se poate vedea în lucrarea d-lui Th. Capidan, *Românii nomazi*, Cluj, 1926, pp. 86—95.

[116] Cf. E. Speranția, *Tradiția și rolul ei social*, Oradea-Mare, 1929, p. 108.

Scanned with OKEN Scanner

ţele naturale. Adevărul e că etnografia are natură dublă, a ştiinţelor naturale şi a celor istorice. Pentru faptele actuale va întrebuinţa metoda biologică a observaţiilor, iar pentru cele din trecut metoda istorică [117].

DOMENIUL ETNOGRAFIEI DUPĂ CAPITOLELE PRINCIPALE

I. *Partea sistematică*

1. Originea popoarelor
2. Înrudirea şi clasificarea lor
3. Numărul şi locul pe care-l ocupă
4. Mediul geografic şi mediul cultural
5. Migraţiuni, asimilări
6. Progres, regres

II. *Civilizaţia materială*

1. Ocupaţiile primitive :
   a) *agricultura*
   b) *păstoritul şi creşterea vitelor*
   c) *pescuitul*
   d) *vînătoarea*
   e) *stupăritul*
2. Dimicarea seminţelor : piue, rîjniţe, mori
3. Mijloace primitive de a face foc
4. Hrana şi băutura
5. Aşezări şi locuinţe
6. Îmbrăcămintea şi podoabele
7. Arme primitive
8. Tehnica şi micile industrii de la ţară :
   a) *torsul, ţesutul, cusutul*
   b) *lucrări în lemn, piatră, metale şi os*
   c) *obiceiuri în legătură cu viaţa omului : naşterea şi botezul, dogăria* etc.
9. Mijloace primitive de transport
10. Schimbul de bunuri în forma primitivă-populară

III. *Cultura spirituală*

1. Credinţe şi superstiţii : vrăji, amulete, fiinţe fantastice şi mitice, sfinţii poporului, obiecte de cult etc.
2. Obiceiuri, ceremonii, rituri :
   a) *obiceiuri de peste an,*
   b) *obiceiuri în legătură cu viaţa casnică,*
   c) *obiceiuri în legătură cu viaţa omului : naşterea şi botezul, rituri de iniţiere, logodna şi nunta, moartea şi înmormîntarea.*

---

[117] Cf. dr G. Thilenius, *Das Hamburgische Museum für Völkerkunde*, Berlin, 1916, 22 ; A. van Gennep, *Le Folklore*, p. 32.

Scanned with OKEN Scanner

d) *obiceiuri agrare,*
e) *obiceiuri în legătură cu alte ocupații.*

3. Viața socială și obiceiurile juridice.
4. Cunoștințele poporului :
   a) *cunoștințele și credințele despre pămînt, plante și animale,*
   b) *cunoștințele și credințele despre cer și stele,*
   c) *meteorologia populară,*
   d) *medicina populară,*
   e) *semne și măsuri.*
5. Arta populară :
   a) *cusături și țesături,*
   b) *lucrări în lemn, piatră, metal și os,*
   c) *muzica populară,*
   d) *dansuri populare,*
   e) *teatru popular.*
6. Jucării și jocuri de copii. Jocuri pentru adulți.
7. Literatură populară :
   a) *cîntece, doine, strigături,*
   b) *basme, legende și balade,*
   c) *bocete,*
   d) *colinde,*
   e) *ghicitori, frînturi de limbă, snoave, glume,*
   f) *proverbe, locuțiuni,*
   g) *porecle.*

Extras din *Lucrările Instit. de geografie al Univ. din Cluj*, 1928—1929, Cluj, 1931, pp. 293—352.

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUŢII ETNOGRAFICE CU PRIVIRE LA FORMAREA CULTURII NOASTRE POPULARE ŞI A POPORULUI ROMÂN

Printre capitolele mai de seamă ale etnografiei, care pot contribui la lămurirea problemei formării culturii noastre populare şi a poporului român, precum şi a locului ocupat de acesta în perioada din care nu ne-au rămas dovezi istorice suficiente, sînt îndeosebi : aşezările, curtea, casa, portul popular, agricultura, păstoritul, pescuitul şi olăritul.

Materialul documentar folosit de noi va fi, în primul rînd, cel al culturii noastre populare, această arhivă vie a poporului român, păstrată prin tradiţie. Vom apela însă, acolo unde este necesar şi dispunem de mijloace, şi la sprijinul altor ştiinţe auxiliare.

AŞEZĂRILE. Dintre categoriile de fapte etnografice pomenite mai sus, considerăm de o deosebită importanţă pe cel al aşezărilor, deoarece prin aşezări sîntem legaţi de pămîntul ţării. Pentru poporul român, acest capitol are şi o a doua însemnătate în legătură cu problema atît de controversată : dacă într-o anumită perioadă a fost popor nomad sau sedentar. Pentru lămurirea acestei probleme e necesar să cunoaştem tipurile de aşezări la români şi vechimea lor.

Aşezările la români, ca şi la alte popoare, aparţin la două categorii : I. *naturale* sau *endogene* şi II. *normative* sau *exogene*. Primele au forme neregulate şi s-au dezvoltat, cum arată şi numele lor, în mod natural ; iar cele din categoria a doua, avînd forme geometrice regulate (fig. 1) s-au format sub influenţa factorului politic sau administrativ. De aici rezultă că aşezările din prima categorie pot fi considerate ca fiind mai vechi, ele aparţinînd populaţiei autohtone, iar cele din categoria a doua ale populaţiei colonizate, sau chiar dacă sînt ale populaţiei autohtone, ele sînt de dată mai recentă.

I. Aşezărilor endogene aparţin : 1) satul cu case izolate, 2) satul răsfirat, 3) satul de vale şi 4) satul îngrămădit (fig. 1).

II. Aşezărilor normative, din care reţinem numai tipurile principale, aparţin : 1) satul linear şi 2) satul dreptunghiular (fig. 1).

Scanned with OKEN Scanner

Nu e locul să arătăm caracteristica fiecăreia dintre aceste aşezări [1]; pentru problema ce o urmărim, mai important e să cunoaştem vechimea lor.

Pentru aşezările normative (satul linear şi satul dreptunghiular) avem date istorice precise. Aşezările dreptunghiulare au fost înfiinţate

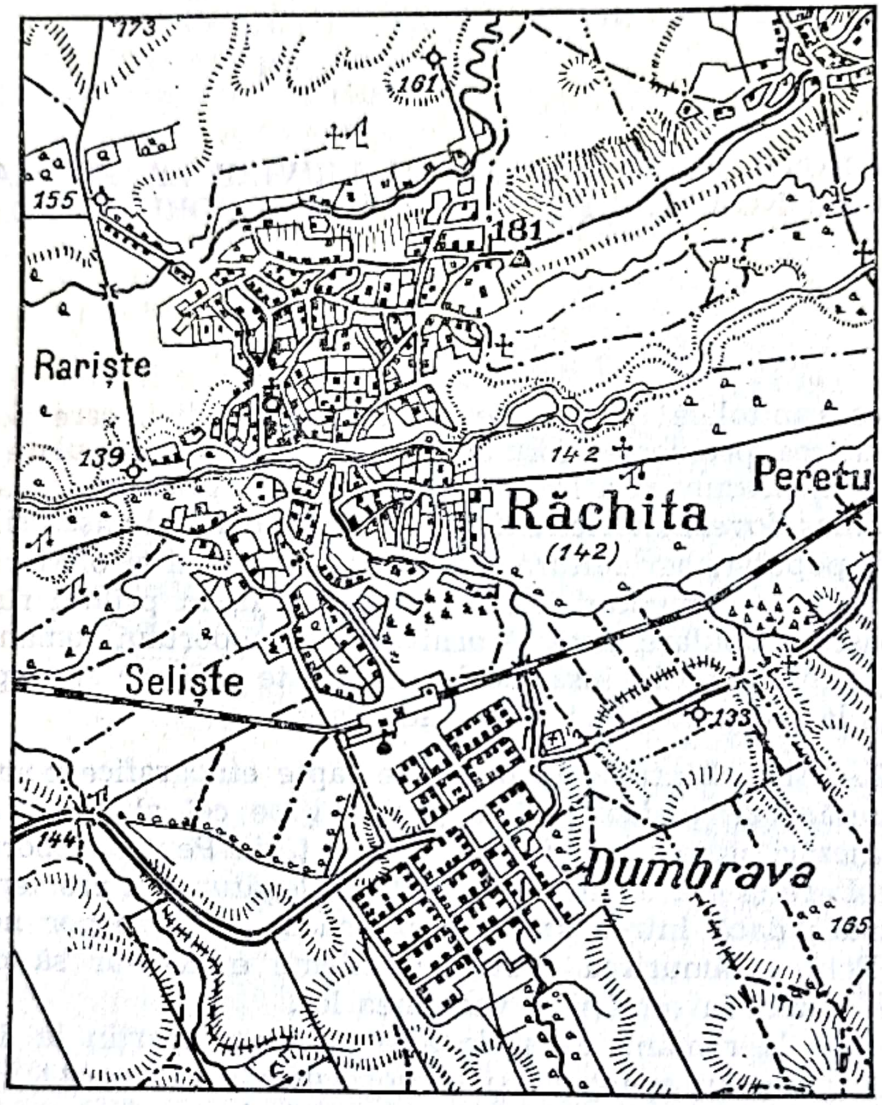

Fig. 1. Satul dreptunghiular de colonişti Dumbrava, alături de vechiul sat de tip îngrămădit, Răchita, Făget, judeţul Timiş.

în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, iar cele lineare au fost introduse de saşi în Transilvania în secolele al XII-lea şi al XIII-lea. Aşezările saşilor din Transilvania aparţin, în bună parte, satelor coloniale lineare. Astfel, putem presupune că aşezările din categoria celor endogene (naturale) în

[1] În această privinţă vezi : R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, Bucarest, 1937 ; idem, *Satul românesc din Transilvania şi Banat*, Cluj, 1945.

Transilvania, în marea lor majoritate, s-au putut forma înainte de secolul al XIII-lea [2]. Formarea lor a putut continua și în perioada următoare, chiar și în celelalte părți ale țării.

Dintre satele endogene trebuie să acceptăm ca cele mai vechi satele cu case izolate, considerate de majoritatea cercetătorilor așezărilor rurale drept tip primitiv și inițial, din care s-au dezvoltat satele răsfirate și îngrămădite. Deci și aceste două din urmă pot fi considerate, în privința formării lor, în marea lor majoritate, mai recente decît satele cu case izolate, dar mai vechi decît așezările coloniale geometrice (sate lineare și dreptunghiulare). [3]

Dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare numai românii au zone mai întinse de așezări cu case izolate în Munții Apuseni (pl. IA), Valea Jiului și nordul Moldovei, considerate ca tip arhaic și inițial. Majoritatea satelor românești din Transilvania, precum și cele din Muntenia și Moldova, aparțin satelor naturale endogene, deci tipurilor de așezări a căror perioadă de formare o putem situa înaintea înființării satelor geometrice coloniale. Pentru Transilvania trebuie să presupunem că ele s-au putut forma înaintea venirii sașilor în aceste părți. Dacă românii ar fi venit în perioada colonizării sașilor în Transilvania, sau după această colonizare, am fi avut nu numai dovezi istorice despre așezarea lor în aceste părți, dar ar fi fost obligați să formeze și ei sate coloniale lineare.

De altă parte, o mulțime de așezări românești din Transilvania și Banat au început să apară în documentele secolului al XIII-lea și al XIV-lea. În consecință, se poate presupune că ele au putut exista mult anterior acestor veacuri. Hațegul apare la 1247 (terra Harsoc) și la 1276 ; Căprioara, Lipova, la 1337. Un document de la începutul secolului al XIII-lea ne relatează despre morile și arăturile românilor din Țara Făgărașului. Asemenea, aproape toate satele Țării Hațegului, ținut atît de important pentru vechimea poporului român în Transilvania, apar în documentele veacului al XIV-lea și al XV-lea (Clopotiva, Răchitova, Sălașul-de-Sus și de Jos, Silvașul, toate la 1360) [4].

O altă dovadă că satele de tipul îngrămădit sînt anterioare venirii sașilor în Transilvania, și că deci pot fi mai vechi decît secolul al XIII-lea, este faptul că multe dintre satele îngrămădite românești au nume de origine slavă (Clopotiva, Grădiștea, Breazova, Ostrov din Țara Hațegului, Răchita din Făget (fig. 1), Tîrnova din părțile Aradului etc.). Numiri paralele ca : Valea Seacă = Sohodel, Alun = Leșnic, Rîul Mare = Dobra din ținutul Pădurenilor, jud. Hunedoara, sînt nu numai mărturiile

---

[2] R. Vuia, *Chronologie des types de villages dans le Banat et la Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, Cluj, III, 1936, nr. 1, pp. 33—68.
[3] R. Vuia, *Satul românesc în Transilvania și Banat*, pp. 94—127.
[4] R. Vuia, *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor*, Cluj, 1926, p. 26.

Scanned with OKEN Scanner

convieţuirii româno-slave[5], dar şi a faptului că românii au fost în aceste ţinuturi mult înaintea venirii saşilor şi ungurilor[6].

O altă dovadă că românii au fost aici în perioada slavă sînt şi Ohabele din Banat, Ţara Haţegului şi Oltenia, mărturii ale unei organizaţii de stat anterioară întemeierii statului maghiar[7]. După cum vom vedea, această regiune a răspîndirii Ohabelor coincide cu o serie de obiecte etnografice care ne leagă de o zonă a culturii populare balcanice.

Dintre tipurile de sate endogene, satele răsfirate şi cele de vale sînt specific româneşti. Ele apar rar de tot în literatura etnografică a altor popoare. Satele de vale sînt răspîndite în număr mai însemnat în spaţiul carpato-balcanic, deci în zona de răspîndire a elementului românesc.

Satele cu case izolate, reprezentînd tipul arhaic iniţial, au o şi mai mare importanţă pentru vechimea aşezărilor româneşti în Transilvania. Pe o zonă mai largă, pe teritoriul ţării noastre, le întîlnim numai la poporul român şi îndeosebi în Munţii Apuseni, unul dintre nucleele arhaice ale poporului nostru, unde exploatările de aur presupun nu numai o vechime a aşezărilor, dar şi o continuitate în aceste părţi (Zlatna pentru epoca slavo-română). Acest nucleu arhaic din Munţii Apuseni se remarcă şi în alte domenii, în limbă (de exemplu rotacismul) şi în tipul antropologic[8].

Credem că nu este o coincidenţă întîmplătoare faptul că şi în Peninsula Balcanică zona cea mai întinsă şi tipică de aşezări cu case izolate o întîlnim în regiunea numită „Starivlah", dintre Drinul Alb, Ibar şi Morava, pentru care fapt acest tip de aşezare a fost numit „tipul Starivlah"[9], într-un ţinut unde documentele veacurilor al XIII-lea şi al XIV-lea amintesc o mulţime de sate valahe[10]. Aceeaşi preferinţă pentru casele izolate o au şi Caravlahii din Bosnia, care au dus acest tip de aşezare pretutindeni cu ei[11].

Prin urmare, atît în Peninsula Balcanică, cît şi la nordul Dunării, în Carpaţi, zonele cele mai întinse ale acestui tip de aşezare arhaică şi iniţială le-a avut şi le are populaţia autohtonă în ambele părţi, românii.

Străromânii au fost nevoiţi a trăi în aşezări risipite în munţi nu numai pentru că ei, fiind o populaţie autohtonă, au fost constrînşi să se retragă în zona muntoasă periferică, dar şi pentru că populaţia străromână din pricina migraţiunii popoarelor n-a mai îndrăznit să întemeieze

---

[5] I. Popovici, *Rumänische Dialekte* I. *Die Dialekte der Munteni und Păduren*, Halle, 1905, p. 13.

[6] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, pp. 501, 506; E. Petrovici, *Continuitatea daco-română şi slavii*, în *Transilvania*, anul 73 (1942), nr. 7—8, p. 871; idem, *Simbioza româno-slavă*, în *Transilvania*, anul 73 (1942) nr. 1, p. 156; idem, *Dacoslava*, în *Dacoromania*, 1943, nr. 23, pp. 240, 266, 267.

[7] I. Bogdan, *Ohabă-Ohabnic*, în *Convorbiri Literare*, 1906, pp. 295—299; S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizaţiei slavo-române*, în *Dacoromania*, I (1920), nr. 1, p. 149.

[8] Cf. R. Vuia, *Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen*, în vol. *Siebenbürgen*, p. 38.

[9] J. Cvijić, *La Peninsule Balkanique*, Paris, 1918, p. 217.

[10] C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 218.

[11] T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, Bucureşti, 1906, p. 287.

Scanned with OKEN Scanner

aşezări adunate în regiunile văilor deschise [12]. Abia în perioada convieţuirii româno-slave, sau chiar spre sfîrşitul ei, au început să coboare din zonele muntoase periferice şi să se aşeze în satele de tip îngrămădit, locuite de slavi, cum atestă şi numirile lor de origine slavă, şi să întemeieze şi ei sate adunate în regiunea văilor şi cîmpiilor [13]. Acest fapt însă nu exclude existenţa aşezărilor româneşti răzleţe, chiar şi a celor adunate şi în regiunile de cîmpie pentru perioada mai veche.

CURTEA. La aceleaşi rezultate ajungem cercetînd şi curtea ţăranului român : Se constată aceeaşi preferinţă pentru curţile de forme neregulate caracteristice populaţiei autohtone necolonizate.

Dintre tipurile de curţi cu un plan mai regulat şi cu o funcţie economică determinată, remarcăm pe cele două tipuri de curţi proeminente : 1) „curtea dublă" şi 2) „ocolul pătrat sau întărit".

„Curtea dublă" are două părţi : o parte rezervată casei şi nevoilor casnice şi o a doua care serveşte creşterii vitelor (fig. 2). Ea a avut o mare răspîndire şi în părţile de sud ale Suediei, în Uniunea Sovietică la velico- şi malo-ruşi, în părţile de nord-est ale Franţei (Normandia, Picardia, Artois). Deoarece însă răspîndirea „curţilor duble" coincide cu zonele aşezărilor risipite, ale „curţilor neregulate" în regiuni unde agricultura este îmbinată cu creşterea vitelor, aceste fapte ne îndeamnă

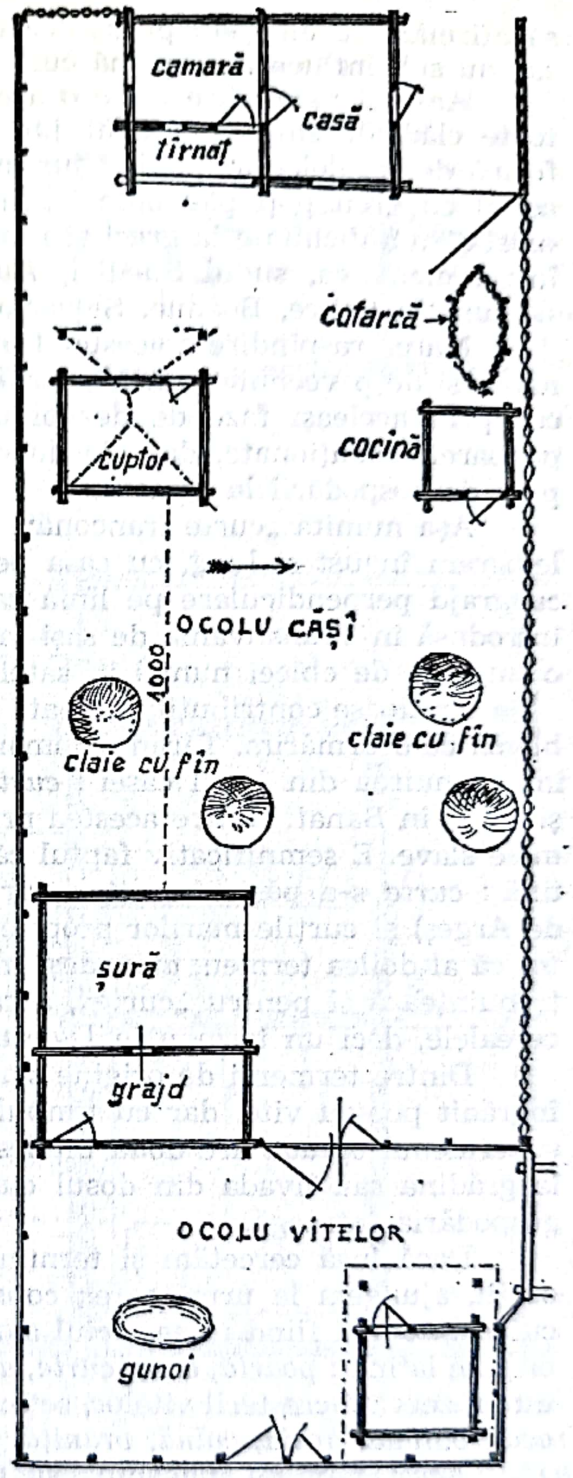

Fig. 2. Planul unei „curţi duble" din Hăţăgel, Ţara Haţegului, judeţul Hunedoara.

[12] Dacus (C. Daicoviciu), *Autohtonia românilor şi istoriografia modernă germană*, în *Transilvania*, anul 72 (1942), nr. 2—3, p. 233.
[13] E. Petrovici, *Continuitatea daco-română şi slavii*, pp. 870—871.

să afirmăm că ele s-au putut dezvolta şi independent în aceste regiuni, iar nu sub influenţa germană cum afirmă unii autori [14].

Aceeaşi răspîndire mare o are şi „ocolul pătrat sau întărit" la care toate clădirile sînt aşezate în jurul unei curţi interioare, în genere în formă de paralelogram, avînd jur împrejur acoperişul în continuare, încît astfel cu greu poţi pătrunde în interiorul ei (fig. 3). „Ocolul pătrat" a existat în antichitate la greci şi romani, iar mai recent el a fost răspîndit în : Danemarca, sudul Suediei, Austria (Ştiria), în părţile de nord ale Uniunii Sovietice, Boemia, Slovacia, Bulgaria, Belgia şi în Franţa [15].

Marea răspîndire a acestor tipuri de curţi, cu caractere atît de pregnante şi de o vechime considerabilă, ne arată că şi poporul român a trecut prin aceleaşi faze de dezvoltare îndelungată a gospodăriilor, ca şi popoarele menţionate, dar ele dovedesc totodată şi vechimea acestor tipuri de gospodării la români.

Aşa numita „curte franconă", avînd formele regulate ale unui paralelogram îngust şi lung, cu casa perpendicular pe linia uliţei şi cu şura cu grajd perpendiculare pe linia casei, din satele noastre lineare, a fost introdusă în Transilvania de saşi la români ; ea e de dată mai recentă şi o întîlnim de obicei numai în satele lineare.

Preţioase contribuţii ne poate oferi şi terminologia curţii pentru problema ce o urmărim. Ţăranul român cunoaşte următoarele noţiuni pentru împrejmuirea din jurul casei : *curte, arie, ocol, ogradă,* precum şi *avlie* şi *voreţ* în Banat. Dintre acestea primele două sînt de origine latină, ultimele slave. E semnificativ faptul că dintre cei doi termeni de origine latină : *curte* s-a păstrat pentru curţile domneşti (cf. toponimicul Curtea de Argeş) şi curţile marilor proprietari. Dar şi mai semnificativ este faptul că al doilea termen, *aria,* deşi în colţul nord-vestic al Banatului se întrebuinţează şi pentru „curte", a rămas numirea locului unde se treieră cerealele, deci un termen în legătură cu viaţa agricolă.

Dintre termenii de origine slavă, *ocolul,* în sensul primar, este locul îngrădit pentru vite, dar cu timpul a trecut asupra întregii curţi. La fel şi termenul *ogradă* are două înţelesuri, unul restrîns, referindu-se numai la grădina sau livada din dosul curţii, şi unul mai larg, referindu-se la gospodăria întreagă.

Dacă însă cercetăm şi terminologia casei şi a celorlalte clădiri ale curţii, ajungem la următoarea constatare importantă : pentru partea locuită de om şi fiind în serviciul agriculturii se întrebuinţează termeni de origine latină : *poartă, casă, curte, arie,* iar pentru partea gospodăriei, care este rezervată creşterii vitelor, se întrebuinţează termeni de origine slavă : *ocol, ogradă, grajd, colnă, vraniţă, pîrleaz.*

Acest fapt ne îndeamnă să presupunem că românii, cînd au luat contact cu slavii, au practicat şi agricultura, iar populaţia slavă, cu care

---

[14] Bruno Schier, *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa,* Reichenberg, 1932, pp. 14, 181.

[15] R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie,* pp. 37—40.

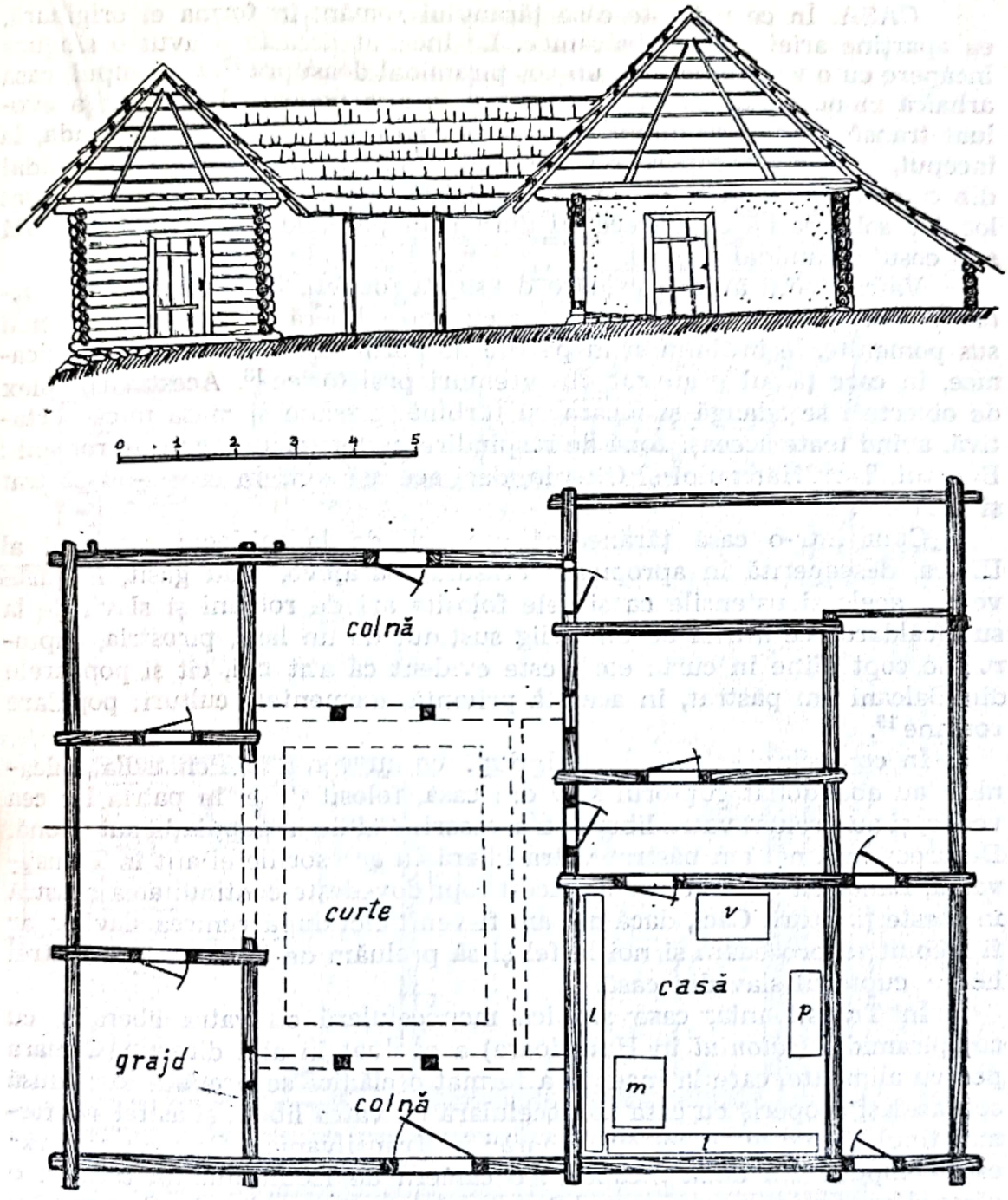

Fig. 3. Planul şi secţiunea unui „ocol pătrat" din Bran, Ţara Bîrsei, judeţul Brasov.

a ajuns în atingere şi a convieţuit, a fost nu numai agricolă, dar şi crescătoare de vite, deşi mulţi autori afirmă că ar fi fost în primul rînd agricultori [16].

[16] L. Makkai, *Erdély népei a középkorban*, în *Magyarok és Románok*, Budapest, 1943, I, pp. 315—316.

CASA. În ce privește casa țăranului român, în forma ei originară, ea aparține ariei carpato-balcanice. La început aceasta a avut o singură încăpere cu o vatră liberă cu un coș piramidal deasupra [17]. Cu timpul, casa arhaică monocelulară, atît la noi cît și la alte popoare balcanice, a evoluat transformîndu-se într-o casă cu două încăperi, dintre care tinda, la început, a fost o încăpere rece, iar cu timpul vatra cu coșul piramidal din camera de locuit a fost mutată în tindă : în camera de locuit, i-a luat locul o sobă oarbă care trece cu gura prin peretele despărțitor în tindă sub coșul piramidal (fig. 4).

Vatra liberă avea o căldare deasupra focului, iar ca accesorii : *țăstul, vătraiul, tigaia și loparul.* Casa cu vatra liberă și accesoriile ei mai sus pomenite, le întîlnim și în părțile de nord-vest ale Peninsulei Balcanice, în care țăstul e atestat din vremuri preistorice [18]. Acestui complex de obiecte i se adaugă și moara cu turbină, precum și masa mică portativă, avînd toate aceeași zonă de răspîndire pe teritoriul locuit de români : Banatul, Țara Hațegului și Oltenia, deci aceeași zonă în care s-au păstrat și Ohabele.

Cum într-o casă țărănească romană, de la mijlocul secolului al III-lea, descoperită în apropierea orașului Sarajevo, s-au găsit, în jurul vetrei, aceleași ustensile ca și cele folosite azi de români și slavii de la sud (căldarea ce atîrnă de un cîrlig susținut de un lanț, pirostria, cuptorul de copt pîine în curte etc.), este evident că atît noi, cît și popoarele din Balcani am păstrat, în această privință, elementele culturii populare romane [19].

În consecință, slavii de sud, după ce au venit în Peninsula Balcanică, au abandonat cuptorul slav din casă, folosit de ei în patria lor cea veche, și au preluat vatra liberă cu accesoriile ei de la populația autohtonă. Deoarece însă noi am păstrat vatra liberă cu accesoriile ei atît în Transilvania, Banat cît și în Muntenia, acest fapt dovedește continuitatea noastră în aceste ținuturi. Căci, dacă noi am fi venit aici după venirea slavilor, ar fi trebuit să procedăm și noi la fel și să preluăm de la ei, în locul vetrei libere, cuptorul slav din casă.

În Transilvania, casa arhaică monocelulară cu vatra liberă și cu coș piramidal (*căloniul* în Hunedoara) a evoluat în altă direcție. Cămara pentru alimente, care la început a format o clădire separată, a fost adusă sub același acoperiș cu casa monocelulară cu vatra liberă și astfel s-a format tipul arhaic al „casei cu cămară" în Transilvania. „Casa cu cămară" este compusă din două încăperi : o cameră de locuit numită *casă*, și o *cămară* pentru alimente, ambele cu intrări separate (fig. 5). Și acest tip

---

[17] J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, pp. 225—226.

[18] B. Gunda, *Jugoslovenski sastavni dielovi u materijolnoy etnografija Madzara.* Extras din *Vjesnika* — Etnografstkog Muzeja u Zagrebu, II (1936) nr. 3—4, pp. 38—39 ; Milovan Gavazzi, *Der Aufbau der kroatischen Volkskultur.* Extras din *Baesseler Archiv*, vol. XX (1937), p. 140 ; R. Vuia, *Le village roumain*, p. 67.

[19] B. Gunda, *Jugoslovenski sastovni dijelovi*, p. 39 ; Milovan Gavazzi, *op. cit.*, p. 143.

Scanned with OKEN Scanner

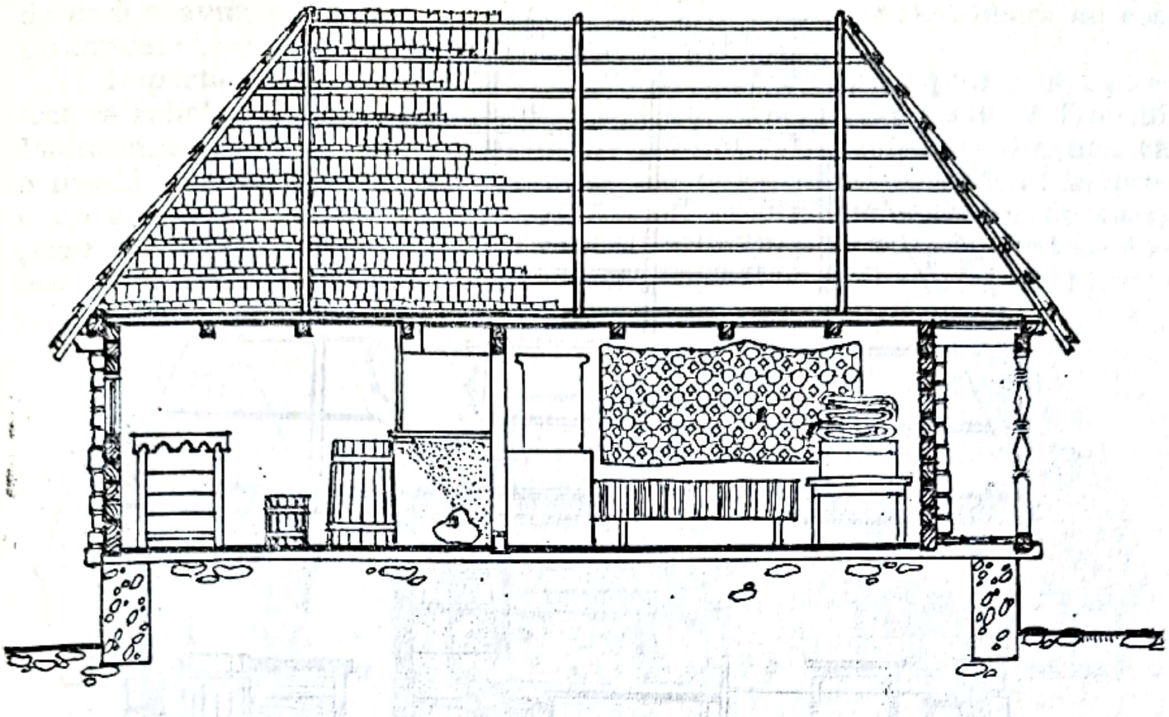

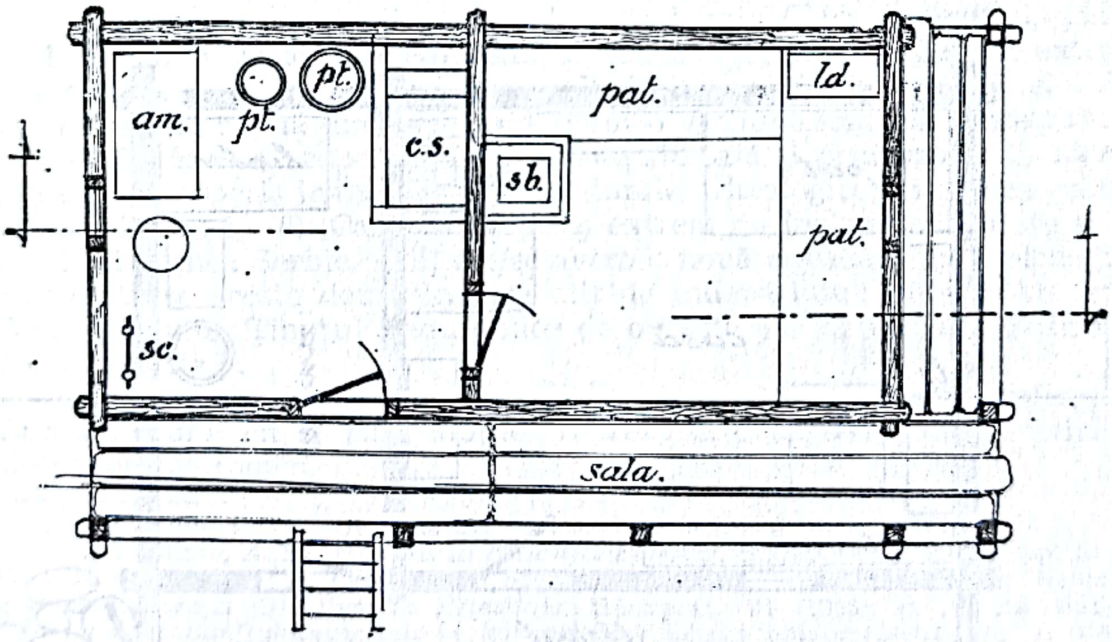

Fig. 4. Planul şi secţiunea „casei cu vatra liberă în tindă şi cu soba oarbă în casă" din Colonești, judeţul Argeş.

Legenda : am. = ambar ; pt. = putină ; cş. = coşul deasupra vetrei libere ; sc. = scara la pod ; sb = sobă ; ţs. ţăst.

Scanned with OKEN Scanner

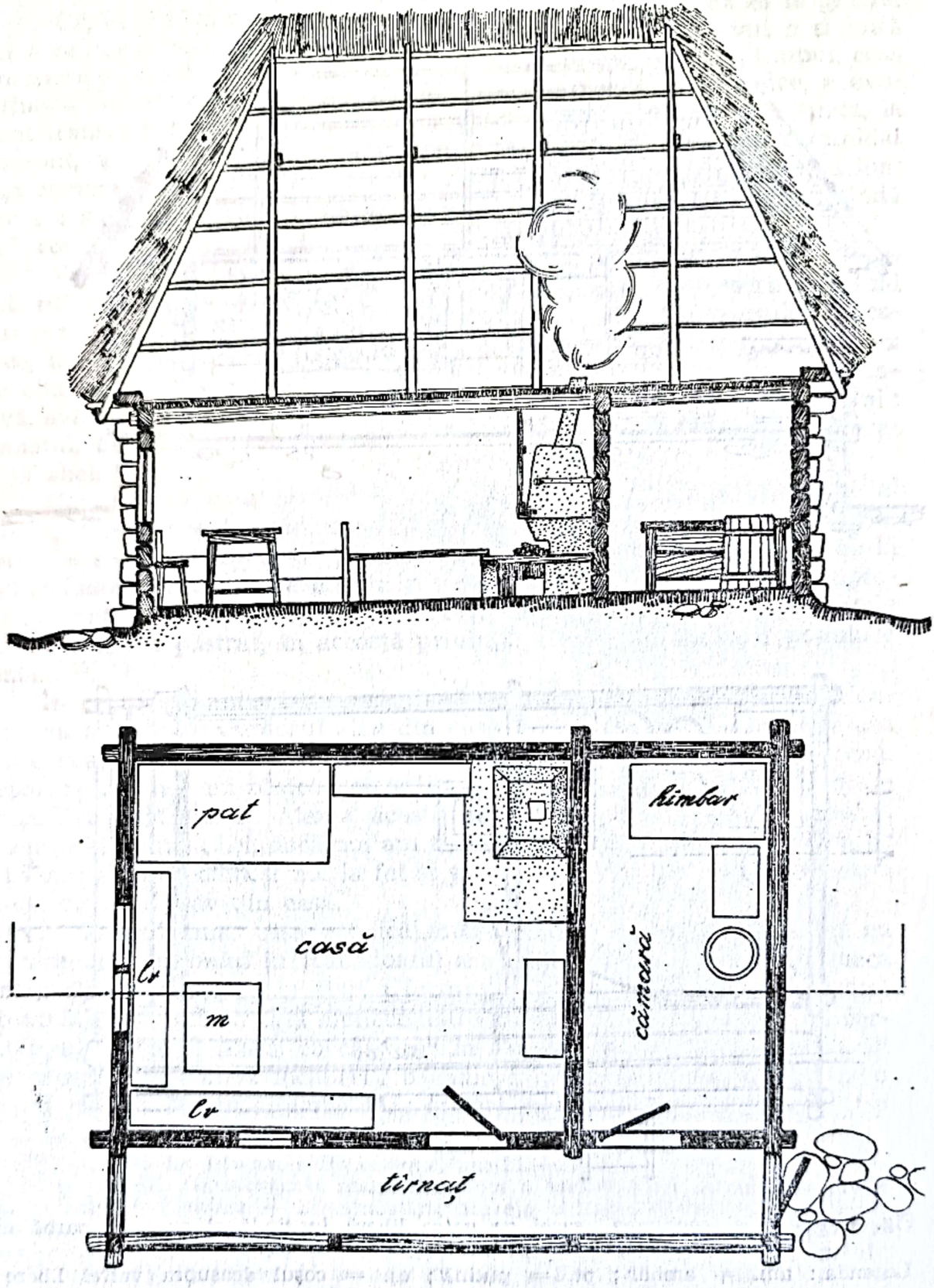

Fig. 5. Casă cu cămară, Blăjeni, județul Hunedoara.

Scanned with OKEN Scanner

de casă a avut, ca şi „casa cu tindă“ din Muntenia, o vatră liberă cu coş piramidal [20].

Importanţa şi vechimea acestui tip de casă o arată faptul că s-a păstrat ca relict în două regiuni izolate în : Ţara Haţegului, inclusiv Ţinutul Pădurenilor, şi în Munţii Apuseni. Deci Munţii Apuseni apar din nou ca o insulă arhaică pentru două capitole ale etnografiei româneşti : în privinţa aşezărilor, „satul cu case izolate“ şi în privinţa tipurilor de case, „case cu cămară“. Acelaşi tip de casă îl întîlnim şi la săcui [21], fapt ce dovedeşte vechimea lui, dar şi vechimea grupărilor etnice române şi săcuieşti din Transilvania.

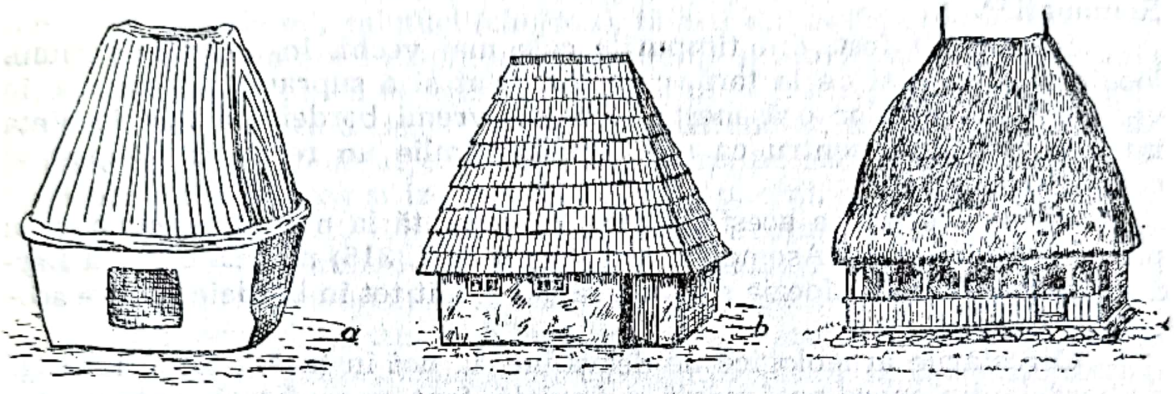

Fig. 6. a) Urnă din epoca comunei primitive din Königsau, regiunea Ascherkeben, R.D. Germană. b) Casă cu acoperiş înalt din Bosnia. c) Casă cu acoperiş înalt din Sălciua-de-Jos, Munţii Apuseni.

„Casa cu cămară“ din regiunile menţionate (Ţara Haţegului, Ţinutul Pădurenilor şi Munţii Apuseni) se remarcă şi prin acoperişul extrem de înalt, aproape de 2—3 ori mai înalt decît pereţii casei (pl. IB şi IIA), fapt ce ne determină din nou să atribuim o vechime mai mare acestui tip de casă. Vechimea acoperişului înalt este atestată şi prin urnele în formă de casă cu acoperiş înalt, găsite în staţiunile arheologice din epoca comunei primitive (fig. 6). Casa cu acoperiş extrem de înalt se întîlneşte şi în Bosnia şi vechea Serbie, încît astfel avem o nouă dovadă a unor elemente comune între aceste două ţinuturi atît de îndepărtate : Munţii Apuseni, Ţara Haţegului, Ţinutul Pădurenilor de o parte, iar de cealaltă Bosnia şi vechea Serbie [22].

Toate aceste fapte dovedesc că, din punct de vedere etnografic, atît Ţara Haţegului cît şi Ţara Moţilor reprezintă două din nucleele arhaice ale poporului român.

---

[20] R. Vuia, *Le village roumain*, pp. 41—52.

[21] G. Szinte, *A székely ház*, în *Néprajzi Értesitö*, Budapest, XI (1900), pp. 101—112 ; K. Sebestyén, *A háromszéki Szentföld székely háza*, în *Magyar Nemzeti Muzeum Néprajzi Osztályának Értesitöje*, Budapest, VI (1905), p. 2 ; Zs. Bátky, *Néhány adat Banffyhunyadnak és környékének népies epitkerzéséhez*, în *A. Magy Nemz. Muzeum Néprajzi Oszt. Ertesitöje, VIII* (1907), pp. 57, 59, 60 ; S. Opreanu, *Ţinutul Săcuilor*, în *Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj*, vol. III (1927), pp. 181—189.

[22] J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, p. 228 ; R. Vuia, *Le village roumain*, pp. 84—85.

Dar aceste mărturii etnografice confirmă şi rezultatele cercetărilor lingvistice şi istorice conform cărora Banatul, Oltenia şi Transilvania de vest (Ţara Haţegului, Munţii Apuseni) trebuie considerate ca vatra străveche a românilor pentru regiunile de la nord de Dunăre [23]. Aici s-a păstrat şi aria palatalizării dentalelor, fapt ce dovedeşte iarăşi o influenţă veche slavă care nu s-a putut exercita asupra românilor decît la nord de Dunăre [24].

Fiind vorba de tipurile vechi de locuinţe la români, nu putem trece cu vederea bordeiul, care pe la mijlocul veacului trecut era foarte răspîndit în regiunile de şes ale Olteniei şi Munteniei şi îndeosebi în Dolj şi Romanaţi [25].

Bordeiul a fost, din timpurile cele mai vechi, în anumite regiuni, locuinţa populaţiei de la ţară, care a existat şi a supravieţuit chiar şi în vecinătatea centrelor orăşeneşti. În acele vremi bordeiul a fost locuinţa întregii populaţii, pentru ca pe urmă să rămîie un relict, ca adăpost al celor nevoiaşi.

Pentru vechimea acestei forme de locuinţă la noi, avem cunoscutul pasaj al lui Herodot. Asemenea şi Strabon (VII, 316) ne relatează că Dardanii, popor ilir din Moezia superioară, au locuit tot în bordeie mizere acoperite cu gunoi [26].

Cercetările arheologice ne dezvăluie, la noi în ţară, o serie întreagă de bordeie din epoca prefeudală şi feudală, fapt ce confirmă continuitatea acestui tip de locuinţă pînă în zilele noastre [27]. Ele au fost răspîndite nu numai în Muntenia şi Oltenia, dar şi în Transilvania [28]. În Cîmpia Tisei

---

[23] C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia*, Cluj, 1940. Extras din *Anuarul Institutului de Ştiinţe Clasice, Cluj*, vol. III (1936—1940), p. 71 ; *Continuitatea daco-română şi slavii*, p. 865.

[24] E. Petrovici, *Simbioza româno-slavă*, p. 151.

[25] Dr. Gh. Crăiniceanu, *Igiena ţăranului român*, Bucureşti, 1895, p. 103 ; Gr. D. Scriban, *Starea socială a săteanului după ancheta privitoare anului 1905...*, Bucureşti, 1907, p. 19, arată că numai în Romanaţi, în anul 1905 erau 10.964 bordeie locuite de români şi 165 locuite de ţigani : C. S. Nicolaescu-Plopşor, *Bordeiul în Oltenia*, Extras din *Buletinul Soc. Române de Geografie*, XLI (1922), p. 16 : Tache Papahagi, *Images d'Ethnographie Roumaine*, Bucureşti, 1934, tom. III, pp. 87—90 şi 107 ; Gh. Focşa, *Elemente decorative la bordeiele din sudul regiunii Craiova*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, Bucureşti, 1953, 34, pp. 81—105 ; Idem, *Ibidem*, 1959, 1—2, pp. 29—56.

[26] Patsch, *Dardanii*, în *Pauly-Wissowa, Real Encyclopädie der klassichen Altertumswissenschaft*.

[27] Dintre numeroasele săpături în care s-au găsit bordeie reţinem numai cîteva mai de seamă pentru subiectul urmărit de noi ; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 341, Gh. Ştefan, I. Barnea... *Şantierul arheologic Gărvan. Dinogeţia. Săpăturile de la Gărvan* din 1954, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, tom. III (1952), pp. 367—392 ; Idem, IV, nr. 3—4 (1955) pp. 718—726 ; Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava* I (1958), pp. 138—152 ; M. Comşa, *Contribuţii la cunoaşterea culturii străromâne în lumina săpăturilor de la Bucov* (Reg. Piteşti), în *Studii şi cercetări de istorie veche*, X (1959), pp. 81—84, 90—94 ; E. Comşa, *Despre tipurile de locuinţe din cuprinsul aşezării din secolele IX-XII de la Gărvan*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, X (1959), pp. 101—114.

[28] K. Horedt, *Şantierul arheologic Moreşti, reg. Tîrgu Mureş*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, tom. IV, nr. 1—2, (1954) pp. 199—231.

de asemenea au rezistat pînă azi [29]. La fel şi în Peninsula Balcanică, ca de pildă în R. P. Bulgaria, unde au persistat pînă la sfîrşitul veacului trecut [30]. Prin urmare avem de a face cu o străveche formă de locuinţă în spaţiul carpato-balcanic, care s-a perpetuat pînă în vremurile actuale.

În legătură cu cercetările noastre cu privire la formele vechi de aşezări şi locuinţe, nu putem trece cu vederea nici termenul *cătun*, care, precum se ştie, e întrebuinţat pentru a denumi o aşezare mai mică, un grup restrîns de case la un loc. Acest termen e răspîndit în Peninsula Balcanică la albanezi (*katunt*), bulgari (*katún*), sîrbi (*kàtun* = strungă). El are o răspîndire mai mare şi la alte popoare, ca la chirghizi (*kotan*, în sensul de ţarc de oi), calmuci (*chotton*), tătarii din Serbia (*kotun*) şi mongoli (*khoton*) [31]. La noi e răspîndit în Muntenia şi Moldova. În Transilvania a pătruns mai puţin, ca de pildă în Valea Jiului. E interesant că în Munţii Apuseni, ţara clasică a caselor izolate şi a cătunelor, nu se cunoaşte acest termen, fiind întrebuinţat cel de crîng de origine slavă. Încă o nouă dovadă pentru separarea şi izolarea Munţilor Apuseni, şi în privinţa acestui termen, de restul ţării. Răspîndirea termenului *cătun* în Muntenia şi Moldova leagă aceste ţinuturi de zona istorico-culturală a Balcanilor.

E demn de remarcat şi faptul important pentru vechimea şi originea acestui termen, precum şi a legăturilor ce le are cu bordeiele, că după părerea unora sensul etimologic al cuvîntului *cătun* ar însemna tocmai o locuinţă sau un grup de locuinţe săpate în pămînt [32]. Astfel am putea presupune că atît bordeiul, cît şi cătunul sînt relicve din perioada cînd se trăia în locuinţe săpate în pămînt, iar termenul *cătun* ar fi însemnat la început, un bordei, apoi un grup de bordeie şi, cînd casele au fost clădite la suprafaţă, un grup mai mic de case sau o aşezare mai mică. Confirmarea acestei păreri o avem chiar de pe teritoriul ţării noastre şi din vremurile noastre. În sudul Olteniei *cătun* este un mic bordei săpat în pămînt sau o simplă colibă de stuf cu acoperişul în două ape susţinut de doi stîlpi [33].

---

[29] Pentru epoca mai veche vezi : L. Vargha, *Untersuchungen der Gebaude, der Kaiserzeitlichen Wohnsiedelung von Ozd*, în *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Ungaricae*, 10 (1959), Budapest, pp. 195—207. Bibliografia pentru epoca feudală vezi în I. Meri, *A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása*, Budapest, 1948. Pentru existenţa actuală a bordeielor în Cîmpia Tisei : I. Györffy, *A Nagykúnsóg és környékének népies épitkezése*, în *Magyar Nemzeti Muzeum Néprajzi Osztályának Értesitöje*, Budapest, IX (1908), pp. 154—157 ; dr. I. Ecsedi, *A debreceni népi épitkezes Ibidem*, XIII, 1912, pp. 160—165 ; L. Kis, *Földházak Szabolcshvármegyében*, în *A Néprajzi Muzeum Értesitöje*, XXVIII (1936), nr. 1—4, pp. 72—91 ; M. Markus, *A bokortanyák népe*, Budapest, 1943, pp. 129—132.

[30] Fr. Kanitz, *Donaubulgarien und der Balkan*, în *Historische, geographische, ethnographische Reise-Studien aus Jahren 1860—1875*, I—III vol. Leipzig, 1875—1877, pp. 196—197 ; Werner Butler, *Gruben und Grubenwohnungen în Sudesteuropa*. Bonner Jahrbucher nr. 139, Darmstadt, 1934, pp. 134—144.

[31] Aug. Scriban, *Dicţionarul limbii române*, cuvîntul cătun.

[32] M. Gyóni, *Les Valaques du Mont Athos au début du XII-ème siècle*, în *Etudes Slaves et Romaines*, I (1948), pp. 30—42 ; Idem, *A balkánfélszigeti vlachok kétlegelös pásztorkodása a középkorban*, în *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Ostályának Közlemények*, I (1951), nr. 3—4, pp. 349.

[33] T. Papahagi, *Images d'Ethnographie Roumaine*, tom. III, pp. 163 şi 164.

Scanned with OKEN Scanner

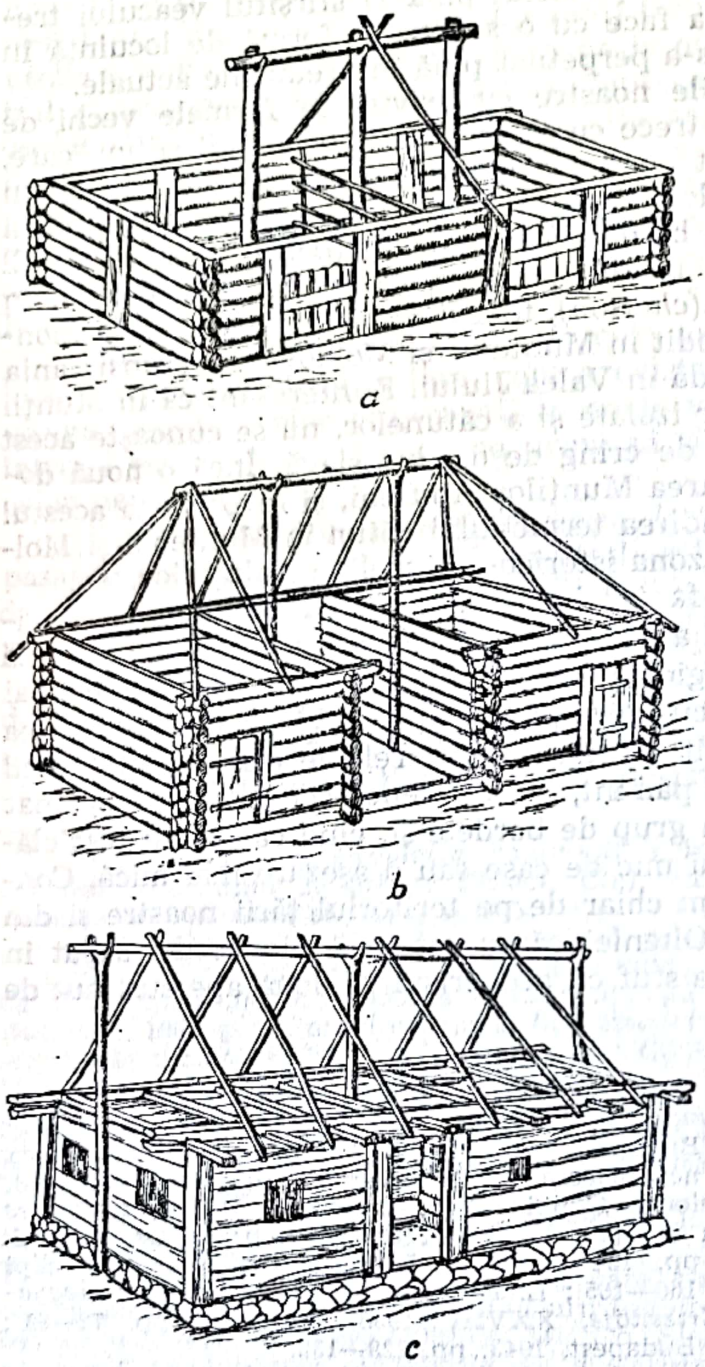

Fig. 7. Construcţia unei şure cu sleme (sëlom) din guv. Cernigov, Rusia. b) Şură cu două grajduri şi cu acoperişul construit cu sleme din Nălaţ, Ţara Haţegului, judeţul Hunedoara. c) Casă cu sleme (szélemen) din regiunea Palócz, R. P. Ungaria.

La casa de bîrne la români, în construcţia acoperişului s-au păstrat şi urmele vechiului acoperiş slav, al slavilor care au locuit în aceste părţi în epoca scurgerii lor spre Peninsula Balcanică. Acesta este acoperişul cu *sleme*, o bîrnă susţinută de două furci, pe care se reazimă coama acoperişului. Construcţia acoperişului cu *sleme*, ale cărei urme la români s-au păstrat numai răzleţ, este aproape generală în construcţia casei ţărăneşti maghiare[34], fapt ce dovedeşte vechimea construcţiei cu *sleme* şi împrejurarea că atît populaţia maghiară, cît şi cea română au moştenit-o de la vechii slavi din aceste părţi, noi de la slavii din Dacia, iar maghiarii de la slavii din Panonia (fig. 7). Merită să se reţină şi faptul că această construcţie cu *sleme* a fost înlocuită în Transilvania cu construcţia acoperişului cu *căpriori*, sistem la care greutatea acoperişului se transmite pe *cununa* pereţilor casei de bîrne. Acest sistem pare a fi de origine germană.

În părţile de sud ale Munteniei, spre deosebire de alte părţi, s-a păstrat construcţia acoperişului cu *popi*, stîlpi verticali ridicaţi în mijlocul podului pentru a suporta greutatea acoperişului. Construcţia acoperişului cu *popi* o întîlnim şi în sudul Dunării, la bulgari, cu

[34] L. Vargha, *A Magyar falú építészete*, Budapest, 1955, pp. 24, 25, 33.

aceeaşi numire, *pop* în limbă bulgară [35]. Acest sistem pare a fi rămăşiţă a vechiului sistem roman de a construi acoperişul. E important că vestigiile acestui acoperiş s-au păstrat în părţile dinspre Dunăre, unde ştim că pînă tîrziu în secolul al VI-lea al erei noastre au persistat oraşele cu o populaţie romanică.

Cum însă termenii *popă* (rom) şi *pop* (bulg) *se derivă din paleoslavul popu* = „columnă, un par înfipt în pămînt" [36], nu-i exclus să avem de a face tot cu o construcţie de origine slavă de tipul celui cu *sleme*, susţinută de stîlpii înfipţi în pămînt, cari apoi în urmă, cu introducerea tavanului, au fost scurtaţi şi susţinuţi de o grindă longitudinală, aşezată în pod deasupra grinzilor tavanului.

Un alt element de veche origine slavă pare a fi şi termenul *tîrnaţ* folosit în Transilvania pentru prispa cu stîlpi dinaintea casei. Ne îndeamnă să facem această afirmaţie aria de răspîndire a acestui termen la români, unguri şi slovaci.

În legătură cu terminologia casei merită să reţinem următorul fapt. Poporul român, despre care se spune că a fost un neam de păstori şi deci a putut înfiinţa aşezări, în mijlocul pădurilor, cu case de bîrne, nu are pentru casa de bîrne o terminologie în majoritatea ei de origine latină, ci slavă. Astfel : *prispă, bîrnă, grindă, stîlp, zăvor, blană, căminеţ, pod* (cu derivatele : *podea, podeală, şi podeţ), poliţă, laiţă.* Faţă de aceşti termeni de origine slavă, privitor la casa de bîrne, totuşi, în genere casa la români, în părţile ei esenţiale, are termeni de origine latină : *casă, uşă, uşori, părete, fereastră, mur* (perete de zid).

Aceste fapte ne dau de gîndit. Ele ne îndeamnă să presupunem că poporul român, într-o perioadă mai veche, înainte de a trece la o viaţă pastorală mai intensă şi înainte de contactul cu slavii, nu a fost numai un popor de păstori transhumanţi sau chiar nomazi cum susţin unii, ci şi citadin în parte, deci un popor care a trăit şi în case de zid, iar numai în perioada convieţuirii româno-slave a trecut la o mai pronunţată viaţă rurală, clădindu-şi, după modelul slav, case de bîrne. În această convingere ne întăreşte şi evoluţia semantică a altor termeni de origine latină, păstraţi de poporul român : *cetate* (< lat. *civitatem)* şi mormînt (<lat. *monumentum).* Paralel cu rusticizarea vieţii populaţiei romanice s-a produs şi o rusticizare a limbii latine [37].

Un alt motiv ce ne-ar putea îndreptăţi să presupunem că românii, înainte de epoca convieţuirii româno-slave, au putut avea case de zid, este şi faptul că aromânii din Pind locuiesc şi azi în case solide de piatră, cu cel puţin patru încăperi şi un confort cum nu întîlnim în locuinţele slavilor din Balcani. Chiar Grămoştenii, în parte nomazi transhumanţi, au clădiri zidite din piatră [38]. Asemenea şi la dacoromâni, grupele cu cea mai

---

[35] Chr. Wakarelski, *Die bulgarischen wandernden Hirtenhüten*, în *Acta Ethnographica*, tom. II., fasc. 1—2, pp. 45 ; Idem, *Hrandjanska Expediicia*, 1955, *Vestestvena narodna kultura v strandžanskata oblast*, fig. 62.

[36] Dr. H. Tiktin, *Rümänisches-Deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1912, pp. 1211.

[37] S. Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, în *Dacoromania*, VIII, 1936, pp. 331—333.

[38] Th. Capidan, *Românii nomazi*, Cluj, 1926 p. 153.

Scanned with OKEN Scanner

intensă viață pastorală și însoțită de o transhumanță dintre cele mai dezvoltate : mărginenii și mocanii, deși de dată mai recentă, datorită situației lor economice favorabile, au sate cu case solide (Jina, Poiana Sibiului, Tilișca, Rășinari, Săliște, Săcele, etc). Această presupunere nu exclude de loc persistența casei de lemn, care a existat și la daci, așa cum ne-o atestă și Columna lui Traian, deși într-o formă mai puțin verosimilă, la populația autohtonă rurală.

Față de numărul considerabil al termenilor de origine slavă referitor la casa de bîrne, nu putem trece cu vederea nici unii termeni de origine maghiară, mai ales că aceștia se referă la unele părți esențiale ale casei ca : *talpă*, bîrnă de la temelia casei, *cosorău* sau *costoroabă*, cele patru bîrne ce încheie pereții și susțin căpriorii acoperișului, precum și cuvîntul *mîglă* pentru „încheierea bîrnelor" în Moldova.

PORTUL POPULAR. Un alt capitol care ne poate oferi elemente vechi, ce pot fi luate în considerare și cu privire la etnogeneza poporului român, este cel al portului popular. Este cert că portul, mai expus capriciilor modei și altor influențe modificatoare, nu prezintă elemente atît de constante pentru scopul urmărit ca și celelalte capitole ; totuși se pare că unele părți ale îmbrăcămintei, și anume cea a capului și încălțămintea, precum și unele piese ce servesc pentru apărarea corpului contra intemperiilor, ca ploaia și frigul, par a avea o constanță mai pronunțată.

La păstrarea unor piese pentru o perioadă nebănuit de lungă, contribuie și spiritul de păstrare a unor elemente tradiționale de către păturile de jos, și mai ales la poporul român. În această privință cea mai convingătoare dovadă o prezintă miniaturile din *Chronicon Pictum* din Viena, care reprezintă pe oștenii lui Io Basarab Voevod luptînd împotriva oștirei regelui Carol Robert al Ungariei.

În această reprezentare, îi găsim pe țăranii români în același port ca și cel care a persistat pînă la începutul veacului al XX-lea, cu căciuli țuguiate, cu părul cu plete lungi și îmbrăcați cu cojoace sau cu saricele mițoase. Această împrejurare ne îndreptățește să afirmăm că deoarece portul nostru popular, în piesele amintite, nu a suferit modificări timp de șase secole, e foarte probabil că același port să-l fi avut și cu sute de ani înainte de epoca reprezentării lui în cronica amintită.

În ce privește căciula, luînd în considerare forma ei, ce determină și tipul, avem dovezi din cele mai îndepărtate vremuri. După cum atestă Xenophon, dacii au purtat căciula frigiană, sau cum i se spune astăzi „turcănească", cu vîrful încovoiat și care s-a păstrat în aceeași formă în Banat și în alte părți.

Dar țăranii noștri au păstrat o formă de căciulă și mai veche. Cunoscutele figuri din neolitic de la Butmir, reprezentînd capete de bărbați cu căciula cu fundul lat și plete lungi, sînt surprinzător de asemănătoare ca formă cu căciulile din părțile Sibiului și a văii Jiului. Aceste dovezi

Scanned with OKEN Scanner

ne arată căciula nu numai ca o piesă străveche la popoarele balcanice, dar și persistența unor forme vechi îndeosebi la poporul român [39].

Căciula, e adevărat, o întîlnim aproape la toate popoarele balcanice și îndeosebi în părțile de răsărit ale peninsulei, dar nicăieri ea nu are nici mărimea, nici răspîndirea și nici bogăția de forme ca la poporul român. Acest fapt poate fi pus în legătură cu un factor economic, marea răspîndire a păstoritului la români, care pune la dispoziția purtătorilor de căciuli materia primă : pieile de oaie. Tot acest factor a determinat și răspîndirea unei alte piese vechi și caracteristice a portului românesc, *cojocul* folosit nu numai ca îmbrăcăminte, dar și ca adăpost în timpul nopții de ciobanii care dorm și iarna lîngă turmele lor. Și această piesă a fost purtată atît de sciți cît și de geți cum o atestă un martor contemporan, Ovidiu. Faptul că termenul *cojoc* e de origine slavă și deci mai recent decît îmbrăcămintea de blană a sciților și a geților, cu siguranță de o factură mai primitivă decît cojocul de azi, arată că în epoca conviețuirii slave populația străromână, împreună cu termenul, a preluat un tip de cojoc slav mai perfecționat decît cel autohton.

O altă îmbrăcăminte, tot din substratul vechi arhaic și care iarăși servește împotriva gerului mare este *sarica* flocoasă. Și aici s-a repetat același fenomen, *sarica*, ca element de cultură materială, e mult mai veche decît termenul latin. Vechimea saricei o atestă nu numai tehnica, dar și prezența ei cu aceeași numire atît la dacoromâni cît și la macedoromâni [40].

Tot fondului arhaic al pieselor de îmbrăcăminte aparține și *gluga*, a cărei origine dacică e foarte probabilă [41]. Ea poate fi observată în îmbrăcămintea dacilor de pe Columna lui Traian (pl. II B), avînd în partea ei de sus gluguș, iar în cea de jos franjuri și fiind purtată la fel ca și la țăranii noștri din Țara Hațegului și păstrînd și numirea ei veche și autentică de *cășulă* (pl. III.). În caz de ploaie, ea este purtată peste cap atîrnînd pe spate, iar în vreme bună, atîrnată de umeri, poate fi folosită și ca traistă.

Vechiului substrat de îmbrăcăminte îi aparțin și *brîul* și *brăcirea*. Brîul, ca și căciula, se găsesc și la aromâni *(brînu)* și la albanezi *(bres)*. Acest fapt ne arată că ambele fac parte din vechiul substrat etnografic și lingvistic iliro-trac. [42]

Rămîne să ne ocupăm și de altă piesă veche de port, *iștarii*. Monumentul de la Adamklissi, atît de important pentru studiul îmbrăcămintei popoarelor de pe teritoriul Daciei de la începutul erei noastre, a fost

---

[39] M. Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst*, 1898, p. V, fig. 1 și 3 ; E. Fischer, *Die Haar und Kleidertracht vorgeschichtlicher Karpathen und Balkanvölkerschaften*, în *Archiv für Anthropologie*, N.F. VII (1909), p. 5 ; Fr. Nopcsa, *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens*, 1925, p. 204.

[40] Th. Capidan, *Românii nomazi*, pp. 82, 85—87.

[41] R. Vuia, *Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen*, în *Siebenbürgen*, București, 1943, p. 42.

[42] Th. Capidan, *Românii nomazi*, pp. 85 și 87.

Scanned with OKEN Scanner

recent obiectul a două cercetări minuţioase [43]. Regretăm de a nu fi de acord cu cercetările autorului îndeosebi în ce priveşte interpretarea pantalonilor figurilor reprezentate pe monument şi anume că aceştia ar fi identici cu iţarii actuali ai ţăranilor noştri. O cercetare atentă a acestor piese ne arată în mod neîndoios că aceste figuri poartă două categorii distincte de pantaloni : 1) o categorie reprezentînd nişte pantaloni largi, ca şi nişte şalvari cu cute largi diagonale pînă sus la brăcire şi 2) un al doilea tip de pantaloni cu totul deosebiţi, formaţi din fîşii înguste, strînse pe picioare şi înfăşurîndu-se şerpuind ca nişte moletiere pînă sus la pantalonii scurţi şi strînşi pe corp şi aceştia.

Cum iţarii actuali prezintă cute orizontale sau mai bine zis verticale pe linia picioarelor de obicei pînă la genunchi, şi numai rar pînă la jumătatea femurului, nici unul dintre aceste două tipuri de pantaloni de pe monumentul de la Adamklissi nu poate fi identificat cu iţarii actuali, aceia avînd cute diagonale pe întreagă întinderea lor şi un croi cu totul deosebit. Primul tip se poate asemăna cu nişte şalvari cu cute largi, avînd întorsături diagonale ca şi mantaua unor figuri care poartă aceşti pantaloni-şalvari [44]. În schimb, al doilea tip nu este altceva decît ceea ce a bănuit şi autorul că : „n-ar fi exclus ca aceşti iţari să fi fost formaţi din simple fîşii înfăşurate pe picior, ca şi moletierele, mai ales că acest sistem se cunoaşte din epoci îndepărtate“ [45]. Şi într-adevăr acest sistem de a înfăşura picioarele cu fîşii înguste şi lungi şi de a le coase laolaltă spre a nu se desprinde, reprezintă o tehnică veche anterioară croiului obişnuit.

În această privinţă nu e fără importanţă pasajul respectiv din Dio Cassius, după care (Pannoni) „se numesc astfel din cauză că poartă nişte tunici cu mîneci făcute din bucăţi *(panni)* de stofă, pe care le taie într-un chip anumit şi le şi numesc cu un cuvînt special, şi apoi le coase împreună“ [46]. Astfel se poate explica şi croiul tunicilor dacilor de pe Monumentul de la Adamklissi avînd fîşii în spirală ca şi pantalonii lor.

Pentru lămurirea acestei probleme ne poate fi de ajutor şi termenul latin *licium,* din care se derivă cuvîntul *iţari,* „ceva ce e pus de-a curmezişul“ sau „un brîu îngust“. Şi în acest caz, s-a petrecut acelaşi fenomen ca şi în cel al saricei. Obiectul ca atare, pantalonii, formaţi din fîşii înguste, sînt mai vechi decît termenul de origine latină. În urmă, cînd iţarii, cu croi şi formaţi din piese de pînză mai lată şi cu creţuri orizontale, au înlocuit vechii pantaloni formaţi din fîşii înguste înfăşurate în jurul picioarelor în diagonală, termenul de *licium*-iţari a trecut asupra noului tip de pantaloni, iţarii actuali. În linia acestei evoluţii poate fi interpretată legătura între aşa zişii „iţari“ ai figurilor dace de pe monument şi iţarii noştri actuali.

---

[43] Fl. B. Florescu, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi (Tropaeum Traiani),* în *Studii şi cercetări de istoria artei,* nr. 3—4 (1955), pp. 29—80 ; Idem, *Monumentul de la Adamklissi (Tropaeum Traiani),* 1959, cap. VIII, *Cercetarea elementelor etnografice,* pp. 424—480.

[44] E. Fischer, *Die Haar und Kleidertracht,* p. 7.

[45] Fl. B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi,* p. 439.

[46] Dio Cassius, Hamburg, 1750, XLVIII 41 a ; citat şi de Al. Philippide în *Originea românilor,* Iaşi, 1925, vol. I., pp. 889.

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce privește „cămașa despicată“ a călăreților daci, ea este un fenomen mai larg, obișnuit și la alte popoare de călăreți și, deci, poate fi un bun comun și altor popoare. Din punct de vedere metodic, nu e suficient să dovedim existența cămășii despicate numai la daci și persistența ei la români, ci să aducem dovezi și pentru proba contrară, și anume, că acest fenomen nu este un bun comun, ci specific numai celor două popoare confruntate în această privință.

Același este și cazul cămășii femeiești strînsă la gît cu ajutorul unei ațe și formînd astfel în jurul grumazului o salbă de cute ce poate fi acoperită și cu un guleraș îngust, așa cum se întîlnește și azi pe cămășile femeiești în Moldova, pe valea Bistriței, pe care autorul le pune iarăși în directă legătură cu cămășile femeilor dace de pe monument. Exact ca și în cazul țărilor, și această piesă prezintă un croi dintre cele mai simple și arhaice. Cămașa făcută din două petece mai largi, cusute laolaltă și strînse la gît cu un fir, spre a o aduna în jurul gîtului și adăugîndu-i de cele două laturi, cele două mîneci, formate din două petece mai înguste, este iarăși un croi și o formă de cămașe arhaică cu o răspîndire mai mare. Este croiul simplu, incipient al cămășii și ca atare, ca toate formele simple și inițiale, menită de a fi răspîndită în mod firesc pe o arie mai întinsă în spațiu și în timp.

Nu i-au dat de gîndit autorului termenii populari din Moldova pentru firul cu ajutorul căruia se obține muchia încrețiturilor din jurul gîtului, și care poartă numirea de *brezărău* sau *bîzărău*. Acești termeni ne îndreaptă involuntar spre cuvîntul de origine maghiară : *bezáró*, adică „încheietură“. Și să nu uităm că mulți dintre moldovenii din regiunea cămașei cu *brezărău* au venit din Transilvania, de unde au adus cu ei mai mulți termeni de origine maghiară [47]. Dacă autorul ar fi urmărit mai atent problema cămășii cu *brezărău* și dincolo de Carpați, în Transilvania, ar fi constatat cu surprindere că ea e răspîndită și la populația maghiară din aceste părți [48]. De altfel, această cămașe cu salbă de cute în jurul gîtului a fost cîndva generală. Un exemplu tipic ni-l prezintă și o litografie colorată din Slovacia [49].

Privind problema din punct de vedere metodic, cu privire la studiul unui fenomen etnografic, cercetările în profunzimea istorică, trebuie să le premeargă cele în extensiunea lor actuală.

În schimb, în partea cu privire la studiul comparat al opincilor la români și al celor de pe coloana de la Adamklissi, autorul ne dă o cercetare bine conturată [50]. Concluziile sale cu privire la originea dacă a unor tipuri de opinci la români par a fi bine întemeiate, deși originea ilirotracă a opincilor de pe monumentul de la Adamklissi a fost afirmată mult

---

[47] Ca să cităm numai cîteva numiri tot din domeniul portului ; cuvîntul *prim*, de la ungurescul *prém* pentru blana din jurul *bondei* și aceasta din urmă tot de origine maghiară din *bunda*.

[48] I. Györffy, *A feketekörösvölgy magyarság viselete*, în *Néprajzi Ertesitő*, 1942, p. 16 ; *A Magyarság Neprajza*, Budapest, pp. 338—399.

[49] Apărută în *Slovenski Narodopis*, IV (1956), nr. 4—5.

[50] Fl. B. Florescu, *Opincile la români*, București, 1957.

Scanned with OKEN Scanner

anterior de doi autori, E. Fischer[51] și Fr. Nopcsa. Păcat că autorului, de altfel bine informat, i-a scăpat lucrarea lui Fr. Nopcsa asupra opincilor din Peninsula Balcanică și care consideră opincile de pe monumentul de la Adamklissi de origine ilíră[52].

Fiind vorba de încălțăminte, nu putem trece cu vederea nici *călțunii*, făcuți în forma lor cea veche din pănură de lînă cu cele două părți : *tureacul și căputa*. În Moldova li se ziceau pe vremuri *și calțe* (< lat. calcea) de la care s-a derivat încălceare, continuat de români (a se încălța). Termenul *călțuni*, ca și alții de origine românească, tot din domeniul pieselor de îmbrăcăminte, îl întîlnim și dincolo de Dunăre în Bulgaria[53]. De altfel, pentru vechimea acestei piese la români pledează și termenul *călțuni* de origine latină.

În consecință, în ce privește piesele, precum și terminologia portului popular român, putem deosebi trei straturi, care în linii generale, corespund și stratificării, în ordine cronologică, din punctul de vedere al vechimii acestor piese.

I. Vechiul substrat etnografic și lingvistic traco-dacic. Îi aparțin : *căciula, cășula* (în sens de glugă) și brîul.

II. Vechiul strat latin, din care avem : *cămașa, inia* pentru cămașa femeiască, *ițarii, pieptarul, sarica* și *călțunii*[54].

III. Stratul vechi și mai recent slav : *izmeane, cojocul, opregul, zadia, zavelca, preștelca* și *vîlnicul*.

AGRICULTURA. Pentru scopul urmărit în această lucrare, o deosebită importanță are agricultura, mai ales pentru că acest capitol este în strînsă legătură și cu problema atît de controversată dacă românii, în epoca străromână, au fost sedentari sau nomazi.

Nu ne vom ocupa de problema prea bine cunoscută că terminologia agriculturii la români, în bună parte, este de origine latină, și un bun comun al tuturor limbilor de origine latină. Asemenea, nu ne vom ocupa mai amănunțit nici cu terminologia uneltei principale, a plugului[55], fapt ce a determinat pe unii autori să afirme că românii au fost păstori și că în viața agricolă au fost introduși abia în secolele al XII-lea și al XIII-lea de către slavi. La fel trebuie să respingem și părerile unor autori[56] că

---

[51] E. Fischer, *Haar und Kleidertracht*, p. 6.

[52] Fr. Nopcsa, *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nord-Albaniens*, Berlin und Leipzig, 1925, p. 207.

[53] N. Iorga, *Portul popular românesc*, Vălenii-de-Munte, 1912, p. 10 ; Idem, *L'art populaire en Roumanie*, Paris, 1925, p. 73 ; Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în *Dacoromania*, III (1924), p. 204.

[54] Th. Capidan, *Românii nomazi*, pp. 86 și 87.

[55] Cf. în această privință H. Dumke, *Die Terminologie des Ackerbaues in Dacorumänischen*, în *Jahresbericht des Institutes für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1913, XIX—XX, pp. 65—131 ; P. Cancel, *Termini slavi de plug în dacoromână*, București, 1921, p. 50 ; A. *Bocănețu, Terminologia agrară în limba română*, în *Codrul Cosminului*, II (1925—1926), Cernăuți, 1927, pp. 129—197.

[56] Cf. L. Makkai, în *Etudes sur l'Europe centrale-orientale*, Budapest, 1941, XVI ; Idem, *Erdély népei a középkorban*, în *Magyarok és Románok*, 1943, I, pp. 363—364 ; B. Gunda, *Magyar hatás az erdélyi, román népi müveltségre*, în *Magyarok és Románok*, Budapest, 1944, pp. 462—464 ; Idem, *Magyar hatás az erdélyi, román népi müveltségre*, în *Néprajzi Ertesitö*, XXXV (1943), nr. 1, p. 5.

românii au preluat plugul şi deci agricultura de la maghiari, fără să negăm unele influenţe maghiare evidente despre care vom vorbi. Afirmaţiile acestea nu pot fi susţinute, mai ales în ce priveşte datarea acestor influenţe pentru secolele al XII-lea şi al XIII-lea, deoarece unul dintre cele mai vechi documente din Transilvania, chiar din secolul al XIII-lea, reprezintă poporul român ca un popor agricol, ele relatînd despre arăturile şi morile românilor din Ţara Făgăraşului. Un document din acelaşi veac, anume de la 1247, ne păstrează dovada unei agriculturi evoluate la români, atît la şes cît şi în aşezările din munţi [57].

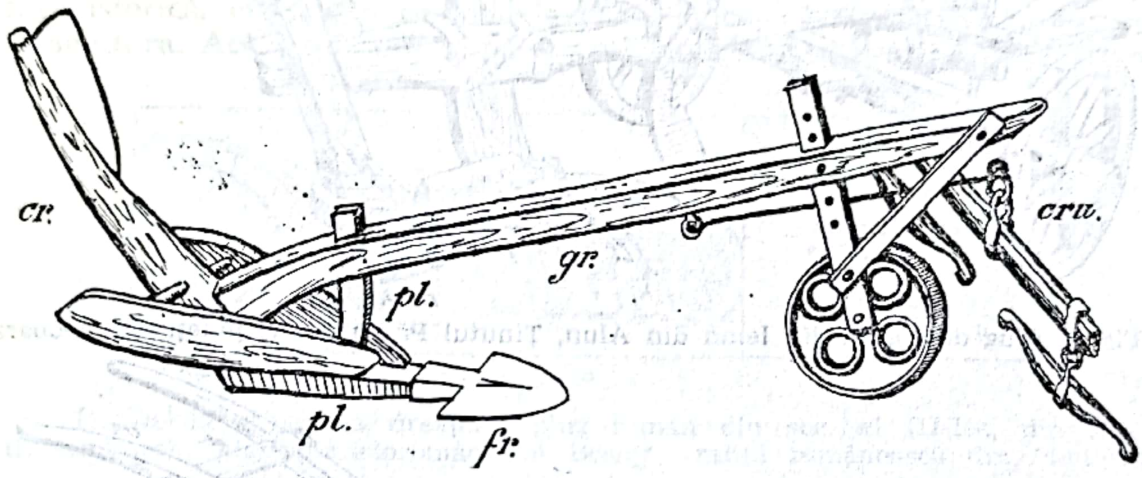

Fig. 8. Raliţă din Brăneşti, judeţul Ilfov.
Legenda : cr. = corn ; pl. = plaz ; fr. = fieru ; gr. = grinde ; cru. = crucioaie.

Spre deosebire de aceşti autori, noi vom căuta să examinăm tocmai ceea ce ei au nesocotit să cerceteze : plugul din punct de vedere etnografic. Plugul la români prezintă două tipuri cu totul diferite : 1) tipul transilvănean, introdus de emigranţii din Ardeal şi în Moldova şi 2) tipul muntean *rariţa* sau *raliţa* (fig. 8 şi 11), cu care azi se lucrează mai mult la prăşitul porumbului. Cu acest tip de plug, adică cu raliţa, se ară mai mult în regiunea de şes, fapt ce ar dovedi continuitatea agriculturii la români şi în regiunile de şes [58].

Plugul din prima categorie, adică cel transilvănean, are două variante : 1. *plugul de coastă* cu fierul lat simetric şi cu răsturnătorul *(cormanul)* schimbător (fig. 9) şi 2. *plugul pe o brazdă* cu fierul lat asimetric şi cu răsturnătorul fix (fig. 10). Cu prima variantă se ară în răzoare în formă de terase pe coaste (pl. IV A), iar cu varianta a doua, în regiunile de şes şi în lunca rîurilor. Plugul de coastă, după datele cunoscute pînă în prezent, îl întîlnim la noi în zona muntoasă periferică a Transilvaniei. Este atestat şi în Slovacia unde el apare ca şi la noi împreună cu arăturile în

[57] Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1892, I, pp. 27, 73—74 ; Ion Moga, *Păreri istorice ungureşti privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, pp. 11 şi 12.
[58] R. Braungart, *Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischen Völker*, Heidelberg, 1912, pp. 244—250.

terase pe înălțimi [59] Ambele, elemente caracteristice culturii populare agrare în Carpați.

Plugul pe o brazdă, cu cormanul fix, a fost răspîndit în regiunile mai joase și în cele colinare ale Transilvaniei, Moldovei și Munteniei. Îl întîlnim și la populația maghiară din Câmpia Tisei [60], precum și în Slo-

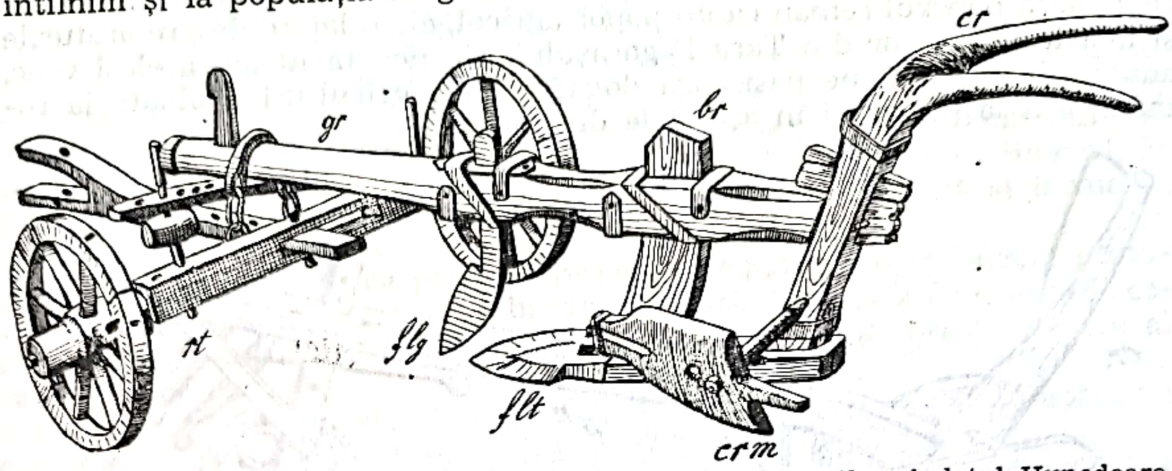

Fig. 9. Plug de coastă din lemn din Alun, Ținutul Pădurenilor, județul Hunedoara.

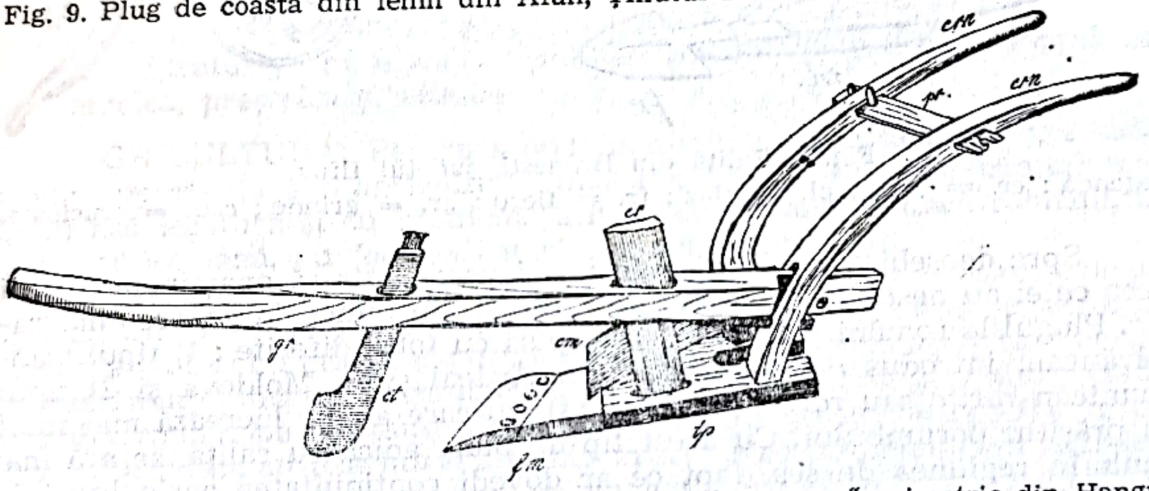

Fig. 10. Plug pe o brazdă cu cormanu" fix și cu „feru mare" asimetric din Hangu, județul Bacău.

vacia [61]. A pătruns și în Bulgaria [62], unde poziția sa periferică, de-a lungul Dunării, arată că e de origine română [63]. E foarte probabil că el a fost răspîndit și în Muntenia înainte de introducerea plugului modern de fier.

---

[59] Ion Podolák, *Nomenklatura pluhu na uzemi slovenskehe etnika*, în *Slovensky Narodopia*, V (1957), nr. 3—4, p. 315, fig. 4.

[60] L. Kovács, *A Néprajzi Muzeum magyar ekéi*, în *Néprajzi Értesitö*, XXIX, (1937), nr. 1—2, pp. 1—43 ; K. Kós, *Az erdélyi Nemzeti Muzeum Néprajzi Tárának faekéi*, *Kolozsvár*, 1947, pp. 5—16.

[61] Ian Podolák, *op. cit.*, p. 314, fig. 3.

[62] Chr. Wakarelski, *Iz'vestestvenata kultura na bulgarite*. I. Rala, în *Izvestija na narodnije etnografski muzej v'Sofija*, VIII—IX (1930), p. 62.

[63] J. Obrebski, *Rolnictwo ludowe wschodniej czešci polwyspu Balkanskiego*, în *Lud Slowianski, I. Krakow* (1929), pp. 153—154, 316.

Nici unul dintre aceste pluguri nu este de origine slavă, chiar dacă noi le-am fi împrumutat prin mijlocirea lor, cum o atestă terminologia lor slavă. Slavii au avut, în patria lor cea veche, două tipuri de pluguri *(socha* şi *košul'a)*, cu totul deosebite de cele din aria carpato-balcanică [64]. De aici rezultă că tipurile actuale, întrebuinţate de populaţia slavă din această zonă sînt împrumutate de la populaţia băştinaşe a acestor ţinuturi [65].

În consecinţă rariţa popoarelor balcanice are la baza ei un tip de plug al populaţiei băştinaşe iliro-trace, despre care ştim, atît din literatura istorică, cît şi din cercetările arheologice, că s-a ocupat intens cu agricultura. Acest tip se aseamănă mult cu plugul roman reprezentat pe

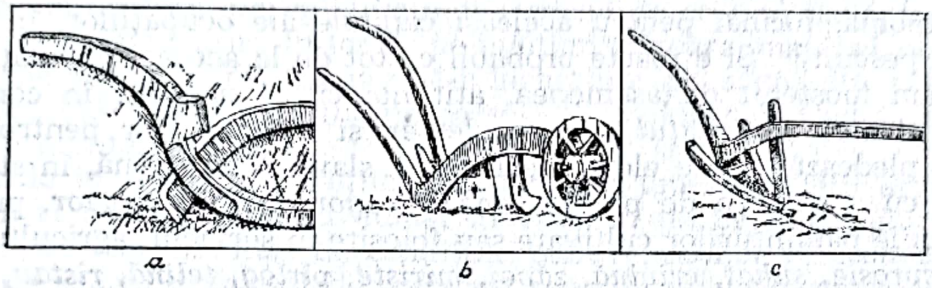

Fig. 11. De la stînga la dreapta: plug roman din sec. al III-lea, din Arlon (Luxemburg); plug macedoromân din Bosnia; raliţă românească din Muntenia.

un monument din secolul al III-lea, la Arlon din Luxemburg [66]. Un plug aproape identic l-au păstrat pînă în zilele noastre românii din Bosnia [67].

Plugul transilvănean, cu cele două variante ale sale, nu l-am putut împrumuta de la saşi, care îl au şi ei şi l-au putut aduce cu ei în Transilvania [68], pentru că în terminologia plugului la români lipsesc total influenţele săseşti. Nu l-am putut împrumuta nici de la maghiari, cum afirmă unii autori, deşi numărul considerabil al termenilor comuni [69] de origine maghiară *(corman, talpă, ciocîlteu, potîng)* ar putea da oareşcare temei acestei afirmaţii [70].

O indicaţie în această privinţă ne pot da termenii comuni de origine slavă dar şi maghiară. Termenii *grindei* şi *plaz* îi avem comuni pe o zonă largă la slovaci, români, sîrbi, bulgari. Termenul *grindei* îl au şi ungurii, în schimb la ei lipseşte cuvîntul *plaz*. Termenul *corman* îl au ungurii, românii şi sîrbii. *Grindeiul*, aflător în toate aceste limbi, inclusiv

---

[64] D. Zelenin, *Rusische (Ostslavische) Volkskunde*, *Berlin—Leipzig*, 1927, pp. 13—22.

[65] I. N. Vîjarowa.

[66] R. Braungart, *Die Urheimat der Landwirtschaft*, p. 242.

[67] R. Vuia, *Ethnographische Beweise*, p. 45, fig. 2 şi pl. VII, nr. 11.

[68] B. Dorner, *Az erdélyi szaszok mezögazdasága*, Budapest, 1910, p. 277, H. H. Kaufmes, *Die Geschichte der Landwirtschaft und Viehzucht*, în *Das Burzenland*, I, p. 159

[69] B. Gunda, *Magyar hatás* etc., în *Magyarok és Románok*, p. 646; *Idem*, *Magyar hatás* etc. din *Néprajzi Értesitö*, XXV (1943), nr. 1, p. 5.

[70] P. Cancel, *Termini slavi de plug...*, 1921, pp. 28, 31.

Scanned with OKEN Scanner

și ruteana, păstrează vechea formă împrumutată din germană, comună tuturor popoarelor vecine slave, după cum toate popoarele care-l au păstrează probabil vechiul tip de plug de origine germană. În consecință terminologia plugului indică o zonă comună româno-maghiară-sîrbă mai apropiată.

Cum originea germanică a acestui tip de plug este incontestabilă, păstrînd chiar o formă foarte veche [71], nu putem presupune decît două alternative : 1) sau că noi l-am putut lua direct de la o populație de origine germanică, 2) sau că l-am putut primi prin mijlocirea unei populații de origine slavă, stabilită în Dacia [72].

Această ultimă alternativă este plauzibilă și pentru că ungurii au suferit și ei o puternică influență slavă, în aceeași epocă, de la slavii din Panonia, tocmai pentru aceleași capitole ale ocupațiilor, în agricultură și pescuit [73]. Și e foarte probabil că tot de la aceeași populație veche slavă am moștenit de asemenea, atît noi cît și ungurii, în construirea casei : *slemea* și *tîrnațul* (ung. *szelemen* și *tornac*). Dar pentru această părere pledează și alte elemente lexicale slave din română, în strînsă legătură cu aratul, ca de pildă : *breazdă, ogor, mejdină, răzor,* precum și categoriile pămînturilor cultivate sau folosite în serviciul agriculturii (*prosie, răsprosie, suhat, crivină, zăvoi, mirişte, pîrlog, țelină, rîstav, fîstoacă, delniță* etc) [74]. E adevărat că și în această privință, ca și la plug, se constată și o considerabilă influență maghiară (*imaș, holdă, fordulău, cosălău* etc.), dar aceasta se datorește influenței administrative a regimului maghiar, care le-a impus prin sistemul bienal și trienal.

Prin urmare, în epoca conviețuirii româno-slave, românii au suferit în domeniul agriculturii o puternică influență slavă, astfel că poporul român poate fi considerat nu numai ca moștenitorul unei terminologii agricole latine, dar și al agriculturii slavilor din aceste părți, pe care i-a asimilat atît în ce privește ființa lor etnică, cît și cultura lor populară [75].

În legătură cu agricultura și îndeosebi cu aratul, deci și cu tipul de plug, mai rămîne să ne ocupăm și de altă problemă, pe care numai am atins-o pînă în prezent : cea a culturilor pe înălțimi. Aceste culturi au o importanță deosebită pentru două motive : 1) pentru marea lor răspîndire în zona muntoasă periferică și 2) pentru vechimea lor.

Arăturile părăsite din Munții Vîlcei le amintește N. Densușianu [76]. N. Iorga, într-o conferință a sa, menționează de asemenea pentru epoca feudală existența unei agriculturi în regiunile înalte de pe platourile munților [77]. Le-a remarcat, la o înălțime care depășește aproape 1.000 m,

---

[71] R. Braungart, *Die Urheimat*, p. 248.
[72] P. Cancel, *Termini slavi de plug*, p. 37.
[73] L. Makkai, *Erdélyi népei a középkorban*, pp. 313—315, 364—365.
[74] Al. Bocănețu, *Terminologia agrară*, pp. 119—268.
[75] E. Petrovici, *Continuitatea daco-română și slavii*, cp. 1, 870, L. Makkai, *op. cit.*, p. 365.
[76] *Dacia preistorică*, p. 29.
[77] *Drumurile vechi*, București, 1929, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

în apropierea trecătoarei de la Bran, și de Martonne [78]. Le întîlnim în Țara Loviștei [79], Călimani [80], Munții Rodnei [81], în Munții Apuseni [82] și în forma cea mai clasică și azi, în Ținutul Pădurenilor (pl. IV A) de pe Poiana Ruscăi [83]. Cît privește vechimea lor, chiar autorii maghiari pun aceste culturi pe înălțimi în legătură cu o populație anterioară ocupării Daciei de către romani [84].

Aceste relatări dovedesc, pe o zonă largă, o agricultură în terase pe înălțimi, adaptată la condițiile specifice ale terenului. Populația care a practicat această agricultură pe înălțimi nu poate fi decît cea din zona periferică din aceste locuri, care le cultivă și astăzi, deci românii din perioada feudală și cea actuală [85]. E foarte probabil că ea a putut fi cultivată, în perioada feudală timpurie, și de slavii din aceste părți. La această presupunere ne îndreptățesc unii termeni de origine slavă, tocmai în legătură cu aceste culturi în terase pe înălțimi *(răzoare, mejdină, obrat)*. Toponimia ne arată că nu trebuie să-i închipuim pe slavii din această perioadă viețuind numai în regiunile de șes, ci și pătrunzînd adînc chiar și în părțile muntoase [86].

Culturile în terase pe înălțimi fac impresia unei populații agricole refugiate în zona muntoasă nu numai în vremuri de bejenie, cum cred unii autori, dar și constrînsă de condițiile politice, sociale și economice, precum și de sporul de populație. În acest sens, în unele părți, culturile în terase pe înălțimi pot fi și de dată mai recentă, ca de pildă pe alocuri la Pădurenii de pe Poiana Ruscăi, cu așezările la o altitudine între 600—800 m. și care sînt mai mult ale unei populații agricole decît pastorale, precum și în zonele mai înalte ale Munților Apuseni. Agricultura pe înălțimi trebuie privită ca o ocupație corolară a unei populații din zona periferică, care alături de păstorit practica și agricultura.

O altă unealtă a agriculturii, în legătură cu cultivarea cerealelor, folosită la al doilea act important al agriculturii, secerea, nu numai că a

---

[78] *Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie*, în *Bul. Soc. Rom. de Geografie*, XIII (1902), p. 128.

[79] Ion Conea, *Țara Loviștei*, în *Bul. Soc. Rom. de Geografie*, LIII (1934), pp. 134—136.

[80] L. Someșan, *Viața umană în regiunea Munților Călimani*, Extras din *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, 1938, p. 27.

[81] T. Morariu, *Viața pastorală în Munții Rodnei*, București, 1937, pp. 32, 40, 65.

[82] L. Apolzan, *Cercetări etnografice în Munții Apuseni*, Extras din *Apulum, Bul. Muzeului Reg. din Alba Iulia*, 1939—1942, p. 12 ; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul artelor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 277.

[83] R. Vuia, *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor*, pp. 66—68 ; Idem, *Hautes cultures en terasses en Transylvanie*, în *Compte rendu du Congrès International des Sciences Antropologiques et Ethnologiques*, Copenhague, 1939, pp. 324—325 ; Idem, *Le village roumain*, p. 6 ; Idem, *Satul românesc în Transilvania și Banat*, p. 61.

[84] J. Cholnoky, *A mezőség délnyugati részének felépitése és arculata*, Budapest, în *Földrajzi Közlemények*, XII (1913), p. 131.

[85] L. Someșan, *Alter und Entwicklung, der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen*, Bukarest, 1941, pp. 57—72.

[86] E. Petrovici, *Continuitatea daco-română și slavii*, p. 870 ; Idem, *Dacoslava*, p. 265.

Scanned with OKEN Scanner

păstrat un nume de origine latină, dar e şi o unealtă străveche în aceste părţi. *Secerea cu zimţi*, adică secerea dinţată, poate fi urmărită pînă în epoca de bronz. În schimb termenii : *coasă* şi *greblă*, precum şi alţi termeni ca : *stog, claie, căpiţă, otavă*, întrebuinţaţi mai ales în cultura fîneţelor, sînt de origine slavă, o nouă dovadă pentru influenţa slavă în legătură cu creşterea vitelor şi pătrunderea lor în zonele periferice, rezervate fîneţelor.

Treieratul ne poate oferi indicaţii şi mai preţioase asupra originii agriculturii la români. Nu mai puţin decît patru sisteme tradiţionale au existat înainte de introducerea treieratului mecanizat, cu mijloace mai perfecte.

Primul sistem, treieratul cu caii, pe o *arie* în jurul unui stîlp, a fost răspîndit la noi : în Cîmpia Tisei, Banat, Oltenia şi sudul Moldovei [87]. El a fost răspîndit şi la alte popoare vecine : croaţi, sîrbi şi bulgari, în părţile de vest ale Peninsulei Balcanice, de unde a pătruns şi la maghiari [88].

Acest sistem e circummediteranean. Îl întîlnim în Italia, Algeria şi Asia Mică, de unde a pătruns, pe vremuri şi la noi şi în părţile de sud şi răsărit ale Uniunii Sovietice [89]. În consecinţă avem de a face cu un sistem vechi mediteranean, la care noi putem adăuga şi faptul semnificativ, remarcat şi la capitolul curţii, că în legătură cu acest sistem s-a păstrat şi termenul latin al curţii, *aria*.

Dar acest sistem de a treiera cu caii în jurul unui par, cu care se treieră îndeosebi în regiunile de şes şi colinare, dovedeşte în acelaşi timp nu numai persistenţa agriculturii la români cu o metodă veche mediteraneană, dar şi continuitatea aşezărilor noastre şi în regiunile de şes ale ţării, fapt confirmat şi prin întrebuinţarea şi păstrarea *raliţei* în regiunile de şes la români precum şi de săpăturile arheologice.

Al doilea sistem tradiţional de a treiera a fost *îmblătitul*, răspîndit în Transilvania şi în regiunile muntoase ale Moldovei. Deci, în privinţa uneltelor de treierat, ca şi a tipurilor de pluguri, se remarcă aceeaşi împărţire în două zone : una nordică, cuprinzînd Transilvania şi părţile muntoase ale Moldovei, şi una sudică, cuprinzînd Oltenia şi Muntenia, cu unelte şi metode deosebite. Această divizare s-a putut constata şi în privinţa tipurilor de case.

---

[87] T. Pamfile, *Agricultura la români*, Bucureşti, 1913, pp. 114, 210—213.

[88] I. Obrebski, *Rolnictwo ludowe wschodniej csésci polwyspu Balkánskiego*, în *Lud Slowianski*, II, Kraków, 1931, hărţile : XIII şi XIV ; Chr. Wakarelski, *Quelques limites culturelles et linguistiques en Bulgarie*, hărţile IV şi V ; B. Gunda, *Délkeleteurópai kulturréteg a magyar népi mezögazdálkodás szerszámanyagában*", în *Néprajzi Értesitö* XXIX (1937), nr. 3—4, pp. 260—261.

[89] M. L. Wagner, *Ein Reisebild aus Sardinien*, în *Globus* XCIII (1908), p. 108 ; M. Meyer—Lübke, *Zur Geschichte der Dreschgeräte*, în *Wörter und Sachen*, I (1909), p. 214 ; Dr. Artur Haberlandt, *Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung* în Buschan, III, *Volkerkunde*, II, *Europa und seine Randgebiete*, p. 353 ; A. Byhan, *Nord, Mittel und Westasien*, în Buschan, III. *Völkerkunde*, III, p. 391 ; B. Gunda, *Délkeleteurópai kulturréteg*, p. 261.

Îmblăciul, cu cele două părţi ale lui, este un dar al civilizaţiei romane, de unde s-a răspîndit în Europa centrală şi de răsărit [90]. Termenii (îmblăciul, oglăvile), precum şi răspîndirea acestui sistem în părţile de nord ale teritoriului locuit de români, arată că la noi a venit prin mijlocirea slavă. Se constată însă şi influenţe maghiare în privinţa termenului pentru lemnul cel scurt al îmblăciului *(hădărag)*. O altă unealtă, mătura lătăreaţă, folosită la alegerea boabelor după vînturat, numită *felezuitoare*, este şi ea incontestabil o influenţă maghiară [91].

Mai avem încă două sisteme de treierat : a) cu *tăvălugul, vălătucul* sau *armanul* şi b) cu sania cu cremene. Primul a fost răspîndit în : Oltenia, Muntenia, Moldova şi Dobrogea, iar al doilea în Dobrogea [92]. Ambele sisteme sînt cunoscute şi la ucraineni şi în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească [93]. La noi au venit dinspre sud-est, de-a lungul Mării Negre, prin mijlocirea turcilor (cf. turc. *arman)*.

PĂSTORITUL. Fără îndoială că, după capitolul aşezărilor, pentru problema ce ne interesează, cel mai însemnat capitol este păstoritul. Înainte însă de a trata acest capitol, trebuie să menţionăm cîţiva factori din viaţa pastorală cărora nu li s-a dat importanţa cuvenită.

Munţii noştri, datorită marii întinderi a platformelor (plaiuri, podişuri), la diferite altitudini, au dat posibilitatea ca pe teritoriul ţării noastre să se dezvolte cea mai întinsă păşune alpină din întreaga Europă. Acest fapt oferă condiţii favorabile pentru dezvoltarea, pe o scară largă, a unei vieţi pastorale cum rar întîlnim la alte popoare ale Europei. Întinsele păşuni alpine deasupra zonei de păduri şi mulţimea fîneţelor de sub zona de păduri au putut fi de o deosebită importanţă nu numai pentru a determina poporul român la o viaţă pastorală mai intensă, dar şi de a ademeni păstorii din alte părţi să ocupe aceste păşuni alpine. Păşunile alpine din Carpaţii noştri, de o întindere neobişnuită, au putut avea un rol însemnat nu numai pentru păstrarea neamului nostru, dar şi în ce priveşte păstrarea acestor ţinuturi pentru neamul nostru.

În legătură cu capitolul agriculturii s-a subliniat importanţa culturilor în terase pe înălţimi răspîndite jurîmprejur în zonele marginale ale Transilvaniei, precum şi în bazinele intercarpatice din Transilvania, Muntenia şi Moldova. Chiar dezvoltarea pe o arie întinsă a acestor arături pe înălţimi a fost favorizată de marea întindere a platformelor inferioare (600—1 200 m) din aceste regiuni, întocmai cum ele au favorizat şi marea dezvoltare a suprafeţelor ocupate de fîneţe, iar pe platformele superioare (1 600—2 200 m) marea dezvoltare a păşunilor alpine. Şi nu e o coincidenţă întîmplătoare că tocmai acestor condiţii se datoreşte la noi şi marea dezvoltare a economiei îmbinate : a agriculturii pe înălţimi cu creşterea vitelor, ce reprezintă zona cea mai întinsă a tipurilor de păstorit agricol-

---

[90] A. Haberlandt, *Die volkstümliche Kultur Europas*, p. 354.
[91] A. Bocăneţu, *Terminologia agrară*, p. 213 ; B. Gunda, *Magyar hatás az erdélyi román népi müveltségre*, p. 3.
[92] T. Pamfile, *Agricultura la români*, p. 207.
[93] D. Zelenin, *Russische Volkskunde*, pp. 48—49. B. Gunda, *Déleurópai kulturréteg* etc., pp. 261—262.

Scanned with OKEN Scanner

pastorale. Considerăm de o deosebită importanță acest fapt pentru viața din trecut și prezent a poporului român.

Materialismul istoric nu numai că admite, dar chiar subliniază influența mare pe care o exercită condițiile naturale asupra devoltării vieții economice și sociale și îndeosebi pentru perioadele mai vechi ale istoriei. Cu atît mai mult putem admite aceste influențe ale condițiilor geografice extrem de favorabile din țara noastră, pentru perioada formării poporului român [94].

În tratarea problemei păstoritului o deosebită atenție trebuie să-i acordăm și unui al doilea factor, care poate explica fenomene interpretate unilateral de cei mai mulți din autorii care au afirmat, de pildă, că poporul român numai în urma împrejurărilor vitrege a fost constrîns să se retragă în munți și să se ocupe cu păstoritul. Acesta a putut fi numai unul din factorii care l-au determinat pentru o mai intensă viață pastorală. S-a nesocotit, sau s-a dat prea puțină importanță rentabilității oieritului și rolului său social-economic.

Oierii români au constatat de timpuriu că păstoritul, în anumite condiții, este o ocupație mai rentabilă decît agricultura. Această împrejurare i-a ademenit, pe vremuri, să abandoneze agricultura nesigură în vremurile de bejenie și obligatorie la robot în orînduirea feudală. Pe vremuri, oierii constituiau o categorie privilegiată față de cea a țăranilor agricultori [95]. Păstoritul oferea, pentru această perioadă, o ocupație mai liberă și mai rentabilă. O dovadă mai convingătoare și destul de recentă ne-au oferit mocanii Săceleni, care în veacul trecut și-au vîndut terenurile arabile ciangăilor, pentru a se consacra exclusiv păstoritului de mari proporții, care le asigura venituri mult mai mari decît agricultura resstrînsă de pe hotarul comunei lor.

Mai întîi, în ce privește problema păstoritului la dacoromâni, o primă constatare : dintre cele vreo 12 tipuri și variante ale păstoritului la români, 7 sînt în strînsă legătură cu agricultura. Cercetarea atentă a păstoritului ne-a dovedit că această formă economică nu este o ocupație întotdeauna independentă sau chiar opusă agriculturii ; dimpotrivă, în cele mai multe cazuri, ea apare ca o ocupație corolară, absolut necesară vieții agricole. Cercetările ne arată deasemenea că nu trebuie să ne închipuim păstoritul ca fiind legat numai de zonele muntoase, cu o cultură extensivă a fîneților, căci el apare și în regiunile colinare și chiar de șes. Studiul păstoritului ne-a dus și la convingerea că formele de păstorit, în strînsă legătură cu agricultura, nu numai că prezintă numărul cel mai mare din scara tipurilor de păstorit, dar și că acestea au totodată și aria cea mai întinsă și numărul cel mai mare de populație dintre toate tipurile de păstorit.

Evident că în cuprinsul țării întîlnim zone aproape pur agricole și zone pur pastorale, dar aceste două poluri ale ocupațiilor sînt în

---

[94] A se vedea : *Bazele filozofiei marxiste*, Editura Politică, 1962, pp. 434—435.

[95] C. Jirečeck, *Staat unde Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, Wien, 1912—1919, I, p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

minoritate față de formele de tranziție ale păstoritului în legătură cu agricultura, sau cum le-am putea numi pe scurt, păstoritul agricol.

Forma cea mai răspîndită a păstoritului agricol este „tipul de păstorit agricol-local", din regiunile de șes și colinare. Ocupația de bază este agricultura, iar păstoritul e secundar și pus în serviciul agriculturii. Turmele de oi nu părăsesc hotarul comunei, ci pasc, fie pe pășune comunală, fie, după ridicarea recoltei, pe mirişti sau pe fînețele cosite. Scopul este, ca prin *tîrlele* ce se mută din loc în loc, împreună cu stînele portative, să *tîrlească*, adică să gunoiască locurile pe care ele pasc. Acest tip de păstorit este cel mai răspîndit nu numai în țara noastră, dar și în întreaga zonă carpato-balcanică, și după toată probabilitatea va fi unul dintre puținele tipuri de păstorit tradiționale care va supraviețui, deoarece el a fost păstrat și adaptat și în economia agricolă-pastorală de formă socialistă. Dar el este totodată și cel mai unitar tip de păstorit, deoarece pretutindeni apare cu aceleași elemente ale culturii materiale (*stîne, tîrle, sărcineri,* etc), precum și cu aceeași terminologie.

Acest fapt ne îndreptățește să presupunem că el a avut o origine comună, sau un singur factor a avut un rol hotărîtor în răspîndirea lui. Atît terminologia acestui tip de păstorit la noi, cît și la alte popoare, în marea majoritate este de origine slavă : *coșar, coșer, leasă* și *mreje* pentru împrejmuirea tîrlei. Acest fapt ne îndeamnă să presupunem originea slavă a acestei forme de păstorit din regiunile de șes, față de păstoritul de munte caracteristic poporului român. Ne îndeamnă să atribuim originea slavă păstoritului agricol și faptul că și terminologia agricolă în regiunile unde el e răspîndit în marea lui majoritate este de origine slavă (*mejdină, răzoare, obrat* etc).

Cum însă aria de întindere a acestui tip de păstorit corespunde ariei de mișcare a păstorilor români (vlahi) în zona carpato-balcanică, trebuie să admitem că păstorii români au avut un rol hotărîtor în răspîndirea lui. Această presupunere este confirmată și prin părerea unor autori străini, care constată că pătrunderea spre Carpații nordici a acestui tip de păstorit corespunde cu ultima zonă de răspîndire a păstorilor valahi spre vest [96].

În schimb, păstoritul nostru de munte a influențat păstoritul de munte din întreaga zonă carpato-balcanică, atît prin organizația sa, prin elementele culturii materiale, cît și în ce privește terminologia ei, chiar și atunci cînd ea cuprinde și elemente străine : *stînă, strungă, baci, brînză, jindiță, comarnic,* ca să amintim pe cele principale.

La celelalte tipuri ale păstoritului agricol, dar cu stîna la munte, întîlnim două variante : la prima variantă oile pasc vara la munte, iar primăvara și toamna pe hotarul comunei, transformîndu-se în această perioadă în păstoritul agricol-local, cu *stîna* și *toriștea* oilor ce se mută pe mirişti sau fînețele cosite pentru a le gunoi. La a doua variantă, coboară cu turmele de la munte mai curînd, îndată ce se termină secerișul,

---

[96] J. Stika, *Salasnické ustajovani dobytka a kóšarovani na Moravskolovenskem pomezi,* în *Cesky Lid,* anul 45 (1958), nr. 2, p. 74.

Scanned with OKEN Scanner

cînd ele pasc iarăşi pe hotarul comunei şi au caracterul păstoritului agricol-local, cu stîna şi strunga ce se mută pe mirişti şi porumbişti.

Dintre cele vreo 12 tipuri şi variante ale păstoritului la români, numai trei sau patru aparţin păstoritului adevărat, ai cărui locuitori trăiesc aproape exclusiv numai din creşterea oilor şi vitelor mari. Dintre acestea cele mai de seamă sînt : a) păstoritul din zona fîneţelor şi b) păstoritul bazat numai pe păşunea alpină şi pe o transhumanţă dezvoltată.

Păstoritul din zona fîneţelor este caracterizat prin aşezări împrăştiate sau răsfirate. Economia lor este extensivă, bazată aproape numai pe păşunea alpină şi recolta de pe fîneţele întinse ce asigură iernarea vitelor. La acest păstorit întîlnim şi un început de transhumanţă, care în mod redus apare uneori şi la tipurile de păstorit agricol, atunci cînd numărul oilor este mai mare şi fînul recoltat nu ajunge pentru iernarea vitelor.

Păstoritul bazat numai pe păşunea alpină şi transhumanţă este caracterizat prin aşezări adunate, uneori cu locuinţe confortabile, şi în această privinţă pot fi comparate cu aşezările păstorilor aromâni sedentari, precum şi prin lipsa aproape totală a unei agriculturi şi chiar a fîneţelor. Numărul considerabil de oi ce le aparţin nemaiputînd fi iernate cu recolta fîneţelor, economia lor pastorală este bazată exclusiv numai pe păşunea alpină, uneori la mari depărtări de aşezările lor, dar mai ales pe o transhumanţă de mare amplitudine. Atît la transhumanţa păstorilor din zona fîneţelor, cît şi a acelora din această categorie, turmele de oi sînt încredinţate unui număr restrîns de ciobani. La ambele forme de păstorit, pe timpul văratecului, cu excepţia mocanilor, în afară de bărbaţi iau parte şi un număr considerabil de femei ca *baci* sau *băciţe*, a căror sarcină principală este pregătirea produselor din lapte. La mărginenii din Ţara Haţegului şi la ţuţuienii din părţile Sibiului, uneori întreaga familie petrece vara la munte [97].

Dacă am stăruit asupra unor amănunte în legătură cu tipurile de păstorit, am făcut pentru a arăta cît de legată este viaţa pastorală de cea agricolă şi că ea numai în cîteva cazuri apare ca o ocupaţie cu totul independentă de factorul agricol. Am ridicat această problemă deoarece unii autori afirmă că, într-o anumită epocă de formare a poporului român, el a practicat numai păstoritul şi încă sub forma nomadă. Stadiul actual al păstoritului la dacoromâni ne arată păstoritul, în cele mai multe şi mai răspîndite forme ale sale, ca strîns legat de agricultură.

Este adevărat că cercetările istorice ne arată neîndoios o mai dezvoltată viaţă pastorală în epoca feudală în detrimentul agriculturii, care în acea epocă a cunoscut sistemul defrişărilor în plină desfăşurare pentru cucerirea de terenuri pentru agricultură. Chiar şi aceste terenuri despădurite au fost folosite întîi ca păşune şi fîneţe în serviciul creşterii vitelor şi numai în urmă au fost destinate pentru agricultură [98].

---

[97] N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni din Săliste şi comunele din jur*, în *Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj*, II (1906), p. 196 ; R. Vuia, *Ţara Haţegului*, 1926, p. 70.

[98] H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, Bucureşti, 1958, I, p. 270—278.

Scanned with OKEN Scanner

Dar şi în epoca feudală, ca şi astăzi, creşterea vitelor era strîns legată de agricultură, cu care împreună reprezentau forma de viaţă economică îmbinată a agriculturii cu creşterea vitelor. Chiar şi aceasta, precum şi forma ei mai pronunţat pastorală, cea legată de transhumanţă, au avut un pronunţat caracter sedentar şi nu nomad. La aceste mişcări de transhumanţă ca şi astăzi, au luat parte numai turmele de oi însoţite de păcurarii strict necesari pentru paza lor, iar familiile lor, precum şi cele ale proprietarilor de oi încredinţate lor au continuat viaţa lor sedentară în localitatea lor de baştină [99].

Pentru a demonstra ce schimbări se pot petrece în privinţa echilibrului celor două ocupaţii de bază : a păstoritului şi a agriculturii e suficient să facem o aluzie la cunoscutul pasaj din *Descriptio Moldaviae*, în care aflăm că pe vremea lui Dimitrie Cantemir, deci abia acum 200 de ani, vrăncenii „se mulţumeau, ca şi cei din Cîmpulung cu păstoritul, locuitorii nu au avut ştiinţă despre plug“ [100], iar astăzi Vrancea cunoaşte o viaţă agricolă-pastorală.

E foarte probabil că, într-o epocă îndepărtată, de grea cumpănă pentru soarta poporului român, proporţia să fi înclinat şi mai mult în favoarea păstoritului transhumant şi poate chiar nomad-transhumant, iar viaţa agricolă şi mai ales păstoritul agricol să fi fost mai redus, sau chiar în minoritate. Cercetările etnografice ne arată neîndoios că nu putem admite, sau să presupunem că întregul popor român să fi trecut la o viaţă pur pastorală şi fără o agricultură continuă legată de aşezările stabile. Studiul agriculturii ne-a dovedit cu prisosinţă persistenţa unei agriculturi la români, cu aşezări stabile în regiunile de şes şi colinare, chiar sub o formă mai veche mediteraneană, treieratul cu caii şi cu o terminologie de origine latină pentru acest sistem.

Cum însă nomadismul a fost atribuit mai ales românilor din sudul Dunării, vom fi nevoiţi să ne îndreptăm atenţia şi asupra păstoritului românilor din acele părţi. Mai întîi problema aşezărilor.

Despre mulţimea satelor valahe dintre Drinul Alb, Ibar şi Morava, ţinut care şi astăzi poartă numirea de „Starivlah“, ne relatează documentele veacurilor al XIII-lea şi al XV-lea [101]. Să nu uităm şi faptul, relevat de noi, că în zona carpato-balcanică aria cea mai răspîndită şi cea mai tipică a aşezărilor cu case izolate se găseşte tocmai în Munţii Apuseni şi în regiunea Starivlah ; două nuclee arhaice ale spaţiului de răspîndire a elementului valah, atît pentru trecut, cît şi pentru prezent [102].

La fel şi în regiunea muntoasă a Bulgariei, cercetările toponimice şi istorice ne-au dezvăluit, pentru perioada străromână, o întreagă listă

---

[99] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957, pp. 15 şi 16.

[100] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1956, (Traducere de Petre Pandrea), p. 238.

[101] C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 218 ; Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, pp. 311—317.

[102] R. Vuia, *Ethnographische Beweise*, p. 38 ; Idem, *Satul românesc în Transilvania şi Banat*, Sibiu—Cluj, 1935, p. 112.

Scanned with OKEN Scanner

de aşezări şi numiri topice de origine română, pentru care locuitorii nu au putut fi decît păstori de origine română (*Petrlas, Bucurovici, Murgas, Purceniţa, Cercel, Balica, Barbatiţa, Corul, Cacarel, Gurguliat, Cîrnul, Păsărel, Vacarel, Bănişor, Păsunci, Negul*). Ceea ce este mai important, cele mai multe dintre aceste sate sînt vechi. În Corul s-au găsit resturi din perioada preslavă. În cele două aşezări, incontestabil de origine română, Burel şi Vacarel, s-a păstrat tradiţia că înainte de venirea slavilor au trăit acolo „latinci" sau „latinianci", care au dus lupte grele cu invadatorii [103].

Trecem la a doua problemă : dacă românii au fost un popor nomad sau transhumant.

Înainte de toate trebuie să lămurim faptul că un „nomadism de munte", adică migraţia întregului grup uman, cu animale cu tot, de la munte la munte, sub climatul nostru, nici nu poate exista. În climatul temperat, în regiunile muntoase, pe păşunea alpină, unde păstorii îşi pasc vara turmele, la sfîrşitul lui octombrie începe să ningă şi atunci păstorii şi turmele lor sînt constrînşi să coboare la iernat în regiunile de şes cu un climat mai dulce, fie în lunca rîurilor mari, fie în apropiere de ţărmul mării. Excepţie face numai sistemul cu munţi de vărat şi munţi de iernat, ca în Munţii Rodnei. Dar aceşti munţi de iernat nu asigură decît iernarea unui număr restrîns de oi, iar tipul de păstorit este şi aici, fie agricol-pastoral, fie cel din zona fîneţelor, iar nicidecum un păstorit nomad.

Chiar şi în ţările cu climat mediteranean, cum sînt Albania şi Grecia, păstorii aromâni, chiar şi cei fără aşezări stabile, stau jumătate de an cu turmele lor la acelaşi munte şi jumătate de an coboară într-o regiune de şes, din apropierea mării, în fiecare an la acelaşi loc.

Pentru iernarea unui număr mai mare de vite sînt două posibilităţi : a) sau există o zonă a fîneţelor unde, în timpul verii, se adună stocul de fîn suficient pentru iernarea vitelor ; acest sistem presupune aşezări stabile şi un număr de vite mai redus ; sau b) transhumanţa. Pentru păstoritul aromânilor, care aveau zeci de mii de oi şi herghelii de cai, prima soluţie este greu de închipuit. Transhumanţa, şi în Carpaţii meridionali, s-a dezvoltat la acele grupuri (mărgineni, poienari, mocani) care aveau turme numeroase, pe care nu le puteau ierna cu fînul recoltat, decît cu singura soluţie : migraţia turmelor înspre lunca Dunării şi Marea Neagră, adică transhumanţa.

Despre transhumanţa păstorilor aromâni avem numeroase şi prea bine cunoscute atestări din timpurile cele mai vechi. Pentru secolul al XI-lea, Kekaumenos ne informează că aromânii, care, pe vremea aceea, iernau în Tesalia, vărau, împreună cu familiile lor, în Munţii Bulgariei. Acelaşi lucru ne relatează şi Kantakuzenos pentru secolul al XIV-lea,

---

[103] C. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, Wien, 1891, p. 123 ; G. Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1908, pp. 40—50 ; Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în *Dacoromania* III (1924), p. 195 nota 1. ; H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, I, Kiel, 1935, pp. 81, 94.

Pl. I A. Măgurì, tip de sat cu case izolate din Munții Apuseni, județul Cluj, foto R. Vuia, 1923.

Pl. I B. „Casa cu cămară" veche și cu acoperișul înalt din Poienița Tomii, Ținutul Pădurenilor, județul Hunedoara, foto R. Vuia, 1912.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. II A. „Casa cu cămară veche" și cu acoperișul înalt din Sălciua-de-Jos, județul Cluj, Munții Apuseni, foto R. Vuia, 1928.

Pl. II B. Grup de daci de pe Columna lui Traian, Roma.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. III. Țărani români cu glugă din Lunca Cernii-de-Jos, Țara Hațegului, în aceeași poziție ca grupul de daci de pe Columna lui Traian.

Scanned with OKEN Scanner

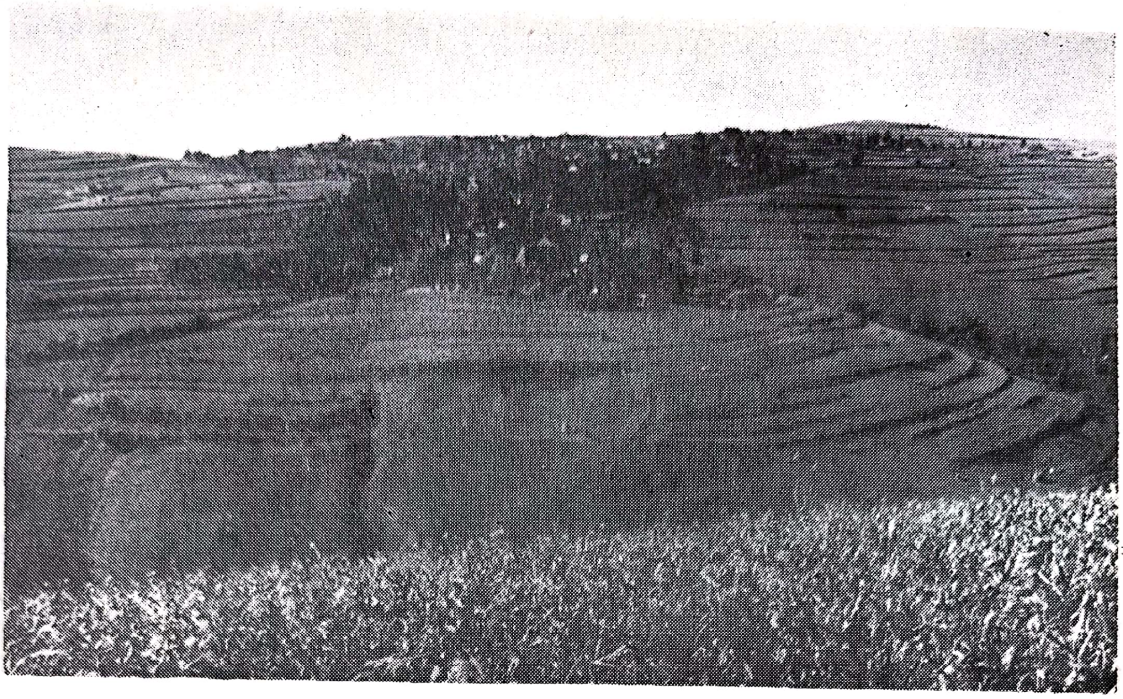

Pl. IV A. Comuna Bunila, sat aşezat pe o culme cu culturi în terase pe înălţimi, Ţinutul Pădurenilor, jud. Hunedoara. Foto R. Vuia, 1956.

Pl. IV B. Picurari aromâni în faţa *caselor* (călive) pe muntele Borova, sudul R. P. Albania. În stînga *Kilivuce* cu război de ţesut. Foto R. Vuia, 1960.

Scanned with OKEN Scanner

arătînd că păstorii valahi din munții Rodope coboară pentru iernat pe coastele Mării Egee. La fel și Evlija Celebi, pentru anii 1652—1653, ne informează că păstorii din Vitoșa, — care vărau acolo timp de 7 luni, cu sute de mii de oi, formînd 3 000 de turme —, coborau în regiunile din împrejurimile orășelelor Saloniki, Seres și Cavala. Despre continuitatea acestui păstorit al aromânilor pe muntele Vitoșa, avem relatări și din secolul al XVIII-lea. Iar pentru sfîrșitul veacului trecut îl remarcă însuși C. Jireček la 1891. Avem dovezi despre existența acestui păstorit în Vitoșa pînă în anul 1930. În urma schimbărilor politice, intervenite pe la sfîrșitul veacului trecut, păstorii aromâni din muntele Vitoșa nu au mai putut ierna în Grecia, ci în împrejurimile orașului Pleven și pe țărmul Mării Negre [104].

Dacă am stăruit îndeosebi asupra păstoritului transhumant și nu nomad al aromânilor de pe muntele Vitoșa, este pentru că continuitatea acestuia este dovedită, prin relatările lui Celebi încă din 1652, deci pentru o perioadă de peste 300 de ani, și nu încape nici o îndoială că el este mult mai vechi decît dovezile ce ne stau la îndemînă.

Toate aceste relatări, precum și altele, ni-i arată pe păstorii aromâni, din epoca cea mai veche, pendulînd, pentru o anumită perioadă, regulat între un văratec la același munte și un iernatec în același ținut, iar aceasta nu este altceva decît transhumanța în forma ei cea mai tipică. Să nu uităm că transhumanța poate fi, pentru perioada mai veche și chiar actuală, de două feluri : a) transhumanța în legătură cu așezările stabile și b) transhumanța fără așezări stabile, la care ia parte întregul grup uman și turmele lor. Aromânii din perioada cea mai veche au cunoscut și practicat ambele forme ale transhumanței.

Nimic mai firesc că în anumite perioade și împrejurări una din cele două baze ale pendulației, cea a iernatului, după cum am văzut, poate fi schimbată. Dar această schimbare nu e un nomadism, ci pur și simplu mutarea bazei de pendulație a transhumanței, care în noile teritorii continuă mai departe cu noile ei baze de iernatec și văratec. Astfel trebuie să ne închipuim așa zisul „păstorit nomad-transhumant“ al aromânilor cu cele două locuri de pășunat și al tuturor românilor din prima perioadă a epocii feudalismului [105].

Numai prin acest „nomadism transhumant“, caracterizat prin aceea că își schimba, într-o anumită perioadă, baza de văratec sau de iernatec, se poate explica răspîndirea elementului românesc în spațiul carpato-balcanic, atît înspre sudul Peninsulei Balcanice cît și înspre Carpații nordici.

Acest fenomen de a-și schimba munții de văratec și locul de iernatec, uneori la sute de kilometri de cele avute, s-a păstrat și pînă în deceniile trecute, chiar și la ramura dacoromână și îndeosebi la mocani și la țuțuieni, care reprezintă la românii de dincoace de Dunăre ramura

---

[104] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, pp. 275—277.

[105] M. Gyóni, *A balkánfélszgeti vlachok kétlegelös pázstorkodása a középkorban*, pp. 337—349.

Scanned with OKEN Scanner

cea mai evoluată a păstoritului transhumant [106]. Cu toate acestea, nimeni nu ar putea afirma că avem de a face cu un nomadism, ci cu o formă specifică a transhumanței, anume cu schimbarea locului celor două niveluri de bază ale văratecului și iernatecului. După unii autori criteriul principal în determinarea diferenței între nomadism și transhumanță nu stă în amplitudinea mișcărilor și a participării grupului uman la aceste mișcări, ci în prezența sau lipsa așezărilor stabile ale acelora care practică aceste mișcări în legătură cu viața pastorală [107].

Spre deosebire de alți autori, și îndeosebi cei din școala geografică, care deosebesc : a) „transhumanța ascendentă" pentru turmele de oi care pasc vara la munte iar iarna iernează pe fînețele din preajma muntelui sau în sat ; b) „transhumanța descendentă", la care turmele pasc vara la munte, iar iarna pasc în regiunile de șes la marginea mării ; c) „transhumanță alternată", la care ambele anotimpuri (vărateс și iernatec) turmele pasc departe de așezare : vara la munte și iarna în regiunile de șes și numai de două ori pe an, cînd turmele trec în drumul lor, fie la pășunea alpină, fie la cea de iernatec, se opresc pentru puține zile în sat la proprietarii lor [108]. Considerăm numai categoriile : b) și c) ca făcînd parte din transhumanța adevărată sau, mai bine precizat, sub transhumanță înțelegem numai plecarea turmelor la iernat, fie în regiunea de șes, fie în apropierea mării.

Noi nu negăm însă, că în o anumită perioadă și la un anumit grup al aromânilor, și chiar și la dacoromâni, nu a putut exista și un nomadism relativ, fără așezări stabile și fără o transhumanță legată de un iernatec și un vărateс fix, așa cum a existat pînă aproape de vremurile noastre la caracacianii din Peninsula Balcanică [109]. Dintre grupurile aromâne, numai cel al fărșeroților și o parte din grămoșteni au cunoscut forma cea mai evoluată a nomadismului transhumant fără așezări stabile [110].

Dar și fărșeroții din sudul Albaniei, pe care am avut prilejul de a-i cerceta chiar în vara acestui an, deși locuiesc numai în colibe, numite de ei *case* (IV B), petrec vara șase luni la același munte și iernează șase luni în aceeași regiune, în apropierea Valorei, lîngă Adriatica.

Asemenea, nu negăm nici importanța păstoritului în ce privește păstrarea limbii și a poporului român într-o anumită epocă. Dimpotrivă, sîntem de acord cu aceia care atribuie acestei îndeletniciri un rol însemnat în ce privește formarea neamului nostru, într-o anumită perioadă critică a existenței sale.

---

[106] S. Opreanu, *Contribuții la transhumanța din Carpații orientali*, extr. din *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, IV (1930), p. 9.

[107] Emm. de Martonne, *La vie pastorale et la transhumance dans les Karpathes méridionales*, pp. 237—242.

[108] Vezi în această privință : Stanislav Berezowski, *Recherches géographiques des migrations pastorales*, în *Prezglad Geograficzny*, vol. XXXII, Suplement. Warszawa, 1960, p. 186.

[109] C. Hoeg, *Les Sarcatsans, un tribu nomade greque*, Paris, Copenhague, 1925.

[110] Th. Capidan, *Românii nomazi*, pp. 56—57.

Scanned with OKEN Scanner

La fel e prea bine cunoscut și faptul că, după penetrarea slavilor, atît în Peninsula Balcanică [111], cît și în Transilvania, elementul slav, care se ocupa cu agricultura și pescuitul [112], a ocupat regiunile de șes, văile și bazinele regiunilor muntoase, și astfel se explică și mulțimea hidronimelor de origine slavă, în teritoriul locuit de români. Populația română s-a retras în zona marginală muntoasă ocupîndu-se mai mult cu păstoritul și agricultura pe înălțimi.

Această simbioză pașnică a românilor din zona muntoasă periferică cu populația slavă și agricolă din regiunile de șes și lunca rîurilor, a fost desigur de aceeași natură cu simbioza care a persistat pînă aproape de zilele noastre în regiunea muntoasă a Bulgariei : „Cîtă vreme în epoca de înflorire a sistemului bienal și trienal pentru agricultură a existat destul ogor (pîrloagă), aromânii au fost oaspeții bineveniți pentru iernatec în văile cu populație agricolă. Gunoiul turmelor, mînate fiecare an pe miriștile lor, constituia un adaos prețios pentru gunoiul neîndestulător adus din grajduri“ [113].

Dar această mică excursie asupra păstoritului aromânilor ne arată și altceva, persistența unei îndeletniciri — atestată prin relatări — care s-a perpetuat cu aproape aceleași forme pentru o perioadă de aproape o mie de ani.

Mai mulți autori au arătat rolul pe care l-au putut avea dardanii în geneza poporului român. Ei au ocupat același ținut ca și aromânii. Ocupația lor principală a fost tot păstoritul transhumant. Cașul dardan a fost tot atît de celebru în antichitate ca și cașul vlahilor în epoca bizantină și cel din Raguza în epoca feudală [114]. Aceste fapte dovedesc că etnograficul, adică felul de trai, poate fi mai durabil decît etnicul, adică naționalitatea unui popor într-o anumită epocă.

De altă parte însă, viața pastorală, cu cei doi poli ai transhumanței : a văratecului la munte, unde trăiesc izolați și vorbesc numai limba proprie, față de iernatecul din regiunea de șes, unde au putut trăi în mijlocul unei alte populații, precum și contactul cu alte popoare în drumurile lor de transhumanță, aduce cu sine bilingvismul, chiar și trilingvismul, ca apoi, în anumite împrejurări, cum arată și cazul caracacianilor, poate duce din nou la o schimbare a limbii și deci la o deznaționalizare.

PESCUITUL. Față de păstoritul din regiunile muntoase înalte, pescuitul, ocupația regiunilor joase din apropierea apelor, ne poate da și el indicații prețioase cu privire la populația care a putut ocupa, în ținuturile noastre, regiunile văilor din apropierea rîurilor mari și mici într-o anumită perioadă mai veche.

Pescuitul ne arată o surprinzătoare bogăție a uneltelor și termenilor de origine slavă ca : *ostie, vîrșie, selnic, leasă, lotcă, undiță, mreajă, cin, cîrsnic, năvod, plasă,* etc. La fel și peștii apelor noastre au numiri de origine slavă : *mreană, lipan, crap, nisetru, păstrugă, păstrăv, cegă, los-*

---

[111] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, p. 94.
[112] L. Makkai, *Erdélyi népei a középkorban*, pp. 313—316.
[113] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, p. 277.
[114] Patsch, *op. cit.*, ; M. Gyóni, *op. cit.*, pp. 348, 349.

Scanned with OKEN Scanner

triţă, lin, clean etc. Toponimiile de origine latină şi veche slavă s-au păstrat, în bună parte, pentru pîraiele din munţi [115], unde populaţia a trăit mai retrasă şi fără mult contact cu alte popoare.

Prin urmare simbioza româno-slavă : românii păstori pe înălţimi, iar slavii agricultori şi pescari în regiunile văilor şi pe cursul apelor, o confirmă şi pescuitul, precum şi faptul că, dacă noi am împrumutat multe unelte şi termeni de la slavi din domeniul agriculturii şi al pescuitului, în schimb pentru domeniul păstoritului noi am fost donatorii. Astfel se explică şi se confirmă şi cunoscutul paralelism între *pod* şi *punte* şi *drum* şi *cărare*, precum şi numeroasele hidronime de origine slavă din ţara noastră.

OLĂRITUL. Prin durabilitatea ei materială şi prin specificul formelor şi motivelor ce le conferă anumitor culturi şi purtătorilor lor, precum şi prin puterea tradiţiei care a transmis aceste forme şi motive, ceramica păstrează şi în etnografie acelaşi rol însemnat pe care îl are în arheologie.

Ceramica populară fiind unul dintre capitolele cele mai bine studiate ale etnografiei româneşti, sîntem în măsură de a da rezultate preţioase pentru problema ce ne interesează. Astfel, din ceramica autohtonă, geto-dacă, s-au păstrat motive, ca de pildă cel al şarpelui, precum şi motivele florale identice cu cele de la Costeşti, pînă azi în ceramica noastră populară. În Moldova şi parţial în Transilvania, vechea ceramică din epoca „La Tène" s-a păstrat pînă în vremurile noastre. Se constată chiar o persistenţă a unor forme ale vaselor din trecut aproape identice cu cele ale ceramicii negre de azi [116].

O variantă a străchinilor noastre ţărăneşti şi tocmai cea mai răspîndită, păstrează în forma ei tradiţia epocii „La Tène". Chiar şi oalele, avînd formele cele mai răspîndite, amintesc forme de oale romane. Aceasta, datorită întrebuinţării lor în acelaşi scop în trecut ca şi azi. Ulcioarele din Bihor (Leheceni), precum şi cele din Banat (Bîrsa, Biniş), de o formă elegantă, cu gura trilobată, colorate în negru şi roşu, păstrează tradiţia greco-romană, ca formă şi colorit.

Vasele mai mari, cum sînt oţetarele folosite pentru păstrarea murăturilor, au păstrat tradiţia amforelor din antichitate, iar chiupurile, întrebuinţate pentru păstrarea grînelor, ne reamintesc forme vechi mediteranene.

Dintre motivele ceramicii noastre populare, cu rădăcini adînci în ceramica preistorică a ţării, remarcăm *brăduleţul* folosit în ceramica preistorică zgîriată şi mai tîrziu în cea neagră şi cea feudală (la Suceava).

La fel şi spirala, motiv atît de caracteristic pentru ceramica de la Cucuteni din Moldova, precum şi meandrul, de tip „Boian", sînt dintre motivele cele mai răspîndite în olăria românească recentă. De asemenea şi un procedeu cu totul specific, şi anume continuarea motivelor cu puncte,

---

[115] Gr. Antipa, *Pescăria şi pescuitul*, Bucureşti, 1916, pp. 18—19.

[116] Fl. B. Florescu, *Ceramica neagră lustruită de la Marginea*, Bucureşti, 1959, p. 52.

Scanned with OKEN Scanner

găsit pe unele vase dace, s-a menţinut pînă în zilele noastre în ţinuturile cele mai populate odinioară de daci.

Aceeaşi predilecţie pentru figurine, prezentînd animale şi oameni, întîlnim şi azi la olarii noştri, ca şi în epocile îndepărtate. Dintre acestea, remarcăm figurina reprezentînd o femeie în rochie în formă de clopot şi împresurată de şerpi, amintind figurinele cretane sau pe cele găsite în apropierea Bucureştiului, la Gumelniţa [117].

Evident că asemănări atît de surprinzătoare şi numeroase ale formelor şi motivelor între ceramica comunei primitive sau antică şi cea recentă populară, şi specifică tocmai ţinuturilor locuite azi de poporul român, nu poate fi o coincidenţă întîmplătoare, ci o moştenire transmisă din generaţie în generaţie.

---

[117] Paul Stahl—Paul Petrescu, *Arta populară în R.P.R.*, în *Ceramica*, 1958, pp. 13, 16, 18, 54, 65, 73 şi 79.

Scanned with OKEN Scanner

DOVEZI ETNOGRAFICE PENTRU VECHIMEA ŞI CONTINUITATEA ROMÂNILOR ÎN TRANSILVANIA

Vechimea unui grup etnic se atestă de obicei cu dovezi istorice. Aceste dovezi însă devin tot mai sporadice şi tot mai nesigure cu cît ne îndepărtăm de timpurile apropiate şi ne adîncim în negura vremurilor.

Această greutate este şi mai mult simţită, mai ales cînd scrutăm trecutul îndepărtat al poporului român, — această enigmă etnică şi istorică din Sud-Estul Europei — deoarece dincolo de secolul al XIII-lea datele istorice cu privire la poporul nostru sînt cu totul reduse şi, adesea, supuse diferitelor interpretări subiective ale cercetătorilor.

În astfel de cazuri, recurgem, de obicei, la ajutorul altor ştiinţe, care şi ele pot fi considerate, din acest punct de vedere, ca ştiinţe auxiliare ale istoriei.

Bogata şi arhaica noastră civilizaţie populară : „Care adună în adîncimile sale, adesea insondabile, elemente luate din viaţa istorică", aşa cum a arătat marele nostru istoric N. Iorga [1], poate fi un preţios izvor pentru lămurirea perioadelor obscure ale istoriei noastre, din care ne lipsesc izvoarele istorice directe.

Mărturiile civilizaţiei noastre populare, sedimentate şi păstrate în cursul veacurilor, pot fi considerate şi ca nişte bogate zăcăminte neexploatate pînă în prezent, ale zbuciumatului nostru trecut obscur şi enigmatic.

În cele ce urmează, vom încerca să cercetăm din acest punct de vedere materialul nostru etnografic, spre a aduce noi contribuţii pentru a dovedi vechimea şi continuitatea elementului românesc în Transilvania.

Avînd în vedere conservatismul deosebit al poporului român, civilizaţia noastră populară a păstrat multe elemente străvechi, care datează chiar din epoci preistorice şi deci nu va fi greu de a găsi elemente pentru a atesta vechimea şi caracterul arhaic al civilizaţiei noastre populare. Deşi aceste elemente puteau fi moştenite şi aduse de poporul nostru şi din altă parte, sau ele pot aparţine aşa-numitului substrat ar-

---

[1] N. Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, Paris, 1926, I, p. X.

Scanned with OKEN Scanner

haic, comun tuturor popoarelor („primitive Gemeinschaftskultur" a lui Naumann), noi nu ne vom ocupa cu acest substrat, deoarece scopul nostru nu este de a dovedi vechimea materialului nostru etnografic, ci ne vom ocupa numai cu acele mărturii etnografice, care pot dovedi, în oarecare măsură, vechimea și continuitatea elementului românesc în Transilvania și continuitatea lui cu celelalte părți ale poporului nostru de dincolo de Carpați.

Între capitolele etnografiei poporului român, acelea par mai importante pentru problema ce urmărim, care sînt în mai strînsă legătură cu solul acestor regiuni și prin care, deci, putem atesta vechimea legăturilor cu aceste ținuturi. Aceste capitole sînt : așezările, curtea, casa, portul și ocupațiile primitive sau băștinașe, cum sînt : agricultura, păstoritul, aurăritul și olăria.

Cel mai important capitol în această privință ni se pare acel al așezărilor. Prin așezări sîntem legați în mod vizibil de țara în care locuim ; ele sînt mai adaptate condițiilor geografice, ele poartă în structura lor pecetea evoluțiilor istorice și deci și a vechimii lor.

Cercetările etnografice au clasat așezările, după structura lor internă, organică și forma lor externă, în diferite tipuri și variante. Aceste tipuri s-au dovedit a fi rezultatul unei îndelungate evoluții istorice, fiecare tip mai evoluat reprezentînd o fază mai recentă, față de formele primitive inițiale. Astfel s-a putut stabili o cronologie sau mai bine-zis o stratificare a tipurilor de așezări, în conformitate cu principiul lui Gradmann : *„fiecărei epoci îi corespunde un tip de așezare dominantă — consacrată prin «tradiție»"* [3].

Dacă ținem seama de originea și cronologia tipurilor de așezări, le putem împărți în două mari categorii :

a) Tipurile primitive, naturale, create de populația autohtonă de la țară și care au evoluat în mod firesc și neforțat de factorul politic. Aceste tipuri de așezări sînt, la noi : satul cu case izolate împrăștiat (village dispersé), satul răsfirat (village dissocié), satul de vale (village de vallée), și satul îngrămădit (village agglomeré).

b) Satele artificiale ale coloniștilor, create mai recent prin colonizare, după un plan bine stabilit, de unde provine forma lor geometrică, regulată, față de satele primitive, naturale. Noi avem două tipuri de sate geometrice : satul de-a lungul drumului (village de route) și satul geometric-patrunghiular (village géometrique).

R. Mielke, unul dintre autorii care s-au ocupat mai mult cu studiul așezărilor rurale și mai ales cu cronologia lor, deosebește și el două categorii : a) satul de formă regulată (die bäuerlich ungeregelten) și b) sate întemeiate de latifundiari (grundherrlich gebauten). După părerea sa, prima categorie pornește de la satul cu case izolate și, prin creștere și concentrare, se transformă în sat îngrămădit cu variantele sale locale,

---

[2] Naumann N., *Primitive Gemeinschaftskultur. Beiträge zur Volkskunde und Mytologie.* Jena, 1921.

[3] Gradmann, *Die ländlichen Siedlungsformen, Würtenberg,* în *Petermans Mitteilungen,* 1910, p. 182.

Scanned with OKEN Scanner

cum este îndeosebi satul răsfirat (village dissocié) (Das Streudorf) în Europa orientală ; a doua categorie a pornit de la satul răsfirat de-a lungul drumului (Reihendorf) cu variantele sale regionale (Marschen- und Waldhufendörfern) şi a evoluat pînă la adevăratul sat de-a lungul drumului [4].

Această clasificare, în două categorii, a aşezărilor rurale : autohtone şi de colonişti, are o mare importanţă pentru noi, căci, aplicînd rezultatele acestor cercetări la ţinuturile noastre, vom putea stabili nu numai cronologia aşezărilor, dar şi vechimea grupurilor etnice ce le locuiesc.

Clasificînd aşezările din Transilvania după tipurile de sate stabilite mai sus şi avînd în vedere populaţia ce le locuieşte, ajungem la concluzii foarte importante pentru vechimea aşezărilor şi a grupurilor etnice în Ardeal.

Astfel, vom constata că populaţia română locuieşte în marea sa majoritate în sate de categoria primă, adică primitive, naturale, iar grupul etnic german şi maghiar (vezi pl. V şi fig. 1), în marea sa majoritate, locuieşte în sate de tipul colonial (sate de-a lungul drumului şi sate dreptunghiulare).

În lucrările noastre anterioare, am încercat să stabilim, aplicînd metoda întrebuinţată în Apus de alţi cercetători (îndeosebi Gradmann şi Mielke), cronologia aşezărilor în Transilvania [5].

Pentru tipurile geometrice ale coloniştilor, avem chiar date istorice, astfel că stabilirea cronologiei lor nu întîmpină greutăţi. Satul geometric, patrunghiular (fig. 1) format din mai multe străzi drepte, care se întretaie, este cu totul recent, datînd din secolul al XVIII—XIX-lea, el fiind impus de către autorităţi, mai ales în judeţul Arad şi în Banat, după recolonizarea acestor ţinuturi, în urma încetării stăpînirii turceşti în aceste părţi.

Satul de-a lungul drumului (pl. V) format dintr-o singură stradă, cu intravilane înguste şi lungi, avînd curtea franconă (pl. VIII B) cu case perpendiculare pe linia străzii şi cu şura perpendiculară pe linia casei, paralelă cu strada, a fost introdus, fără îndoială, de grupul etnic săsesc în decursul secolului al XII-lea şi al XIII-lea. Dovadă nu numai faptul că aproape toate satele săseşti din Transilvania sînt de acest tip, dar şi faptul cunoscut că acest tip de sat a fost răspîndit, pretutindeni, în Europa sud-estică, de coloniştii germani [6].

În această privinţă o instructivă constatare făcută de cercetătorul maghiar Princz Gyula, care afirmă că răspîndirea satului îngrămădit este legată de elementul românesc, iar satul de-a lungul drumului de cel german. Acelaşi autor arată că limita între aşezările aglomerate şi cele

---

[4] R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LVIII, 1926, p. 217.

[5] R. Vuia, *Chronologie des types de villages dans le Banat et la Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, tom. 3, n° 1, pp. 33—67 ; Idem, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, Bucarest, Imprimeria Naţională, 1937, 85 p. (40 figuri, XVIII pl., 4 hărţi). Extras din *La Transylvanie*, pp. 709—791.

[6] R. Mielke, *Siedlungskunde des deutschen Volkes*, München, 1927, pp. 74, 138, 158, 169.

Scanned with OKEN Scanner

de-a lungul drumului, în regiunea cîmpiei transilvane, a Tîrnavelor şi spre Olt, corespunde cu limita etnică dintre români şi saşi [7].

În ce priveşte cronologia grupului de aşezări din întîia categorie, satele primitive, naturale, în marea lor majoritate, s-au format, în Ardeal, într-o perioadă anterioară secolului al XII-lea.

Astfel, cele mai multe dintre satele îngrămădite (v. fig. 1), de formă circulară, ca structură mai concentrată şi străbătute de străzi întortocheate, neregulate, s-au format în epoca convieţuirii româno-slave, deci în sec. VI—XII. Dovadă sînt şi multe numiri de origine slavă a unor sate mai mari şi mai vechi, de tipul îngrămădit (Clopotiva, Tîrnova, Răchitova, etc.).

Pentru aceeaşi perioadă s-a fixat şi formarea celorlalte două tipuri de sate : satul răsfirat şi satul de vale, care sînt şi ele anterioare introducerii satului de-a lungul drumului, deci s-au format, în marea lor majoritate, înaintea secolului al XII-lea.

O deosebită menţiune merită satul răsfirat şi satul de vale ; ambele s-au dovedit a fi tipice româneşti.

Satul răsfirat (dissocié) se găseşte îndeosebi în regiunea colinelor. Uliţele răsfirate acopăr coasta dealurilor ca o plasă cu ochiuri rare, casele fiind aliniate mai rar de-a lungul acestor uliţi (pl. VI B). Acest tip este cel specific românesc, el se găseşte nu numai în Nordul Transilvaniei, dar şi în zona periferică şi subcarpatică din Moldova şi din Muntenia [8]. El înaintează şi înspre nord, spre regiunile locuite de polonezi şi ucraineni. Şi autorii polonezi se întreabă dacă în acest caz nu avem a face cu o influenţă a satelor româneşti, care, în marea lor majoritate, aparţin tipului răsfirat [9].

Un alt tip specific românesc este satul de vale, care se găseşte, îndeosebi, în regiunea periferică a masivelor muntoase. După cum arată şi numele, satul este răsfirat de-a lungul unui rîu, valea formînd şi uliţa principală. E semnificativ faptul că acest tip de sat se găseşte, în afară de Transilvania, şi în vechea Serbie, în regiunea dintre Morava şi Dunăre. Prezenţa sa în această regiune trebuie pusă în legătură cu existenţa elementului român dintre Dunăre şi Timoc.

Tipul cel mai primitiv de sate româneşti este cel împrăştiat (dispersé). Case izolate (pl. VI A) sînt răspîndite pe întreg teritoriul comunei, avînd proprietatea în jurul casei (Blocksistem). Locuitorii se ocupă cu creşterea vitelor. În locul arăturilor, foarte reduse, întîlnim cîmpii întinse de fîneţe.

Aproape toţi autorii sînt de acord de a considera satul cu case izolate ca tip primitiv iniţial. Astfel Mielke plasează casele izolate în fruntea

---

[7] Princz Gyula, *Magyarország településformái*, Budapest, 1922, p. 1.

[8] V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România*, în *Bul. Soc. Reg. de Geografie*, Bucureşti, 1927, tom. XLVI, p. 6 a extrasului ; Nicu N. A. Popp, *Valea Prahovei între Predeal şi Ploieşti*, în *Bul. Soc. Reg. de Geografie*, Bucureşti, 1929, tom XLVIII, p. 198.

[9] Bogdan Zaborski, *Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung*, Breslau, 1930, p. 62 şi 92.

Scanned with OKEN Scanner

evoluţiei aşezărilor („An die Spitze der Entwicklung stelle ich den Einzelhof“) [10]. Asemenea şi Cvijić consideră satul cu case izolate ca tip primitiv şi fundamental [11].

Acest tip fundamental şi primitiv este locuit aproape exclusiv de români. Zona principală de extindere este regiunea Munţilor Apuseni şi, sporadic, regiunea din zona subcarpatică transilvană.

Populaţia Munţilor Apuseni formează o unitate cu o civilizaţie populară străveche ce se deosebeşte în multe privinţe de a regiunilor înconjurătoare, nu numai în privinţa aşezărilor cu case izolate, dar şi cu case cu acoperiş înalt (fig. 6), ambele elemente ce se găsesc şi în regiunea „Stari Vlah“ din vechea Serbie. E foarte probabil că avem de a face cu un vechi tip de aşezare ce s-a păstrat ca două „horst“-uri în aceste regiuni izolate, din epoca iliro-tracă.

Avem toate indicaţiile să afirmăm că în Munţii Apuseni s-a conservat un sîmbure arhaic etnic şi rasial. Cercetările cu privire la sîngele şi caracterele antropologice ale locuitorilor atestă un nucleu de rasă arhaică, numită „dacică“ de antropologie [12]. Chiar şi în privinţa limbii se deosebesc, păstrînd rotacismul [13]. Şi să nu uităm că ei sînt aşezaţi în regiunea auriferă, unde s-a exploatat aurul cu mijloace primitive din epocile cele mai îndepărtate şi care exploatări, cu siguranţă, au dăinuit şi în epoca convieţuirii româno-slave, cum atestă toponimia (Zlatna) şi că aici s-a păstrat şi o altă formă arhaică a agriculturii, a culturilor în terase pe înălţimi. *Avem toate indicaţiile să presupunem în aceste regiuni nu numai un sîmbure arhaic, dar şi o continuitate a populaţiei şi a unei civilizaţii autohtone primitive, ce s-a putut păstra în această regiune izolată, aproape neclintită în cursul veacurilor.*

Ţinînd seama de faptul că satul de-a lungul drumului a fost introdus în Transilvania de coloniştii saşi, iar populaţia maghiară locuieşte, în marea sa majoritate, în sate de tip geometric, şi numai în măsură redusă în sate îngrămădite (săcuii), iar în schimb românii, — cu excepţia aşezărilor unde forma le-a fost impusă de administraţia politică, — sînt singurii care locuiesc în sate de tip primitiv, natural, apoi în baza principiului lui Gradmann, că fiecărei epoci îi corespunde un tip de aşezare dominantă — conservată de tradiţie — şi în baza legii stabilită de *Mielke* (populaţia care în ţara sa de origine a locuit în aşezări cu case izolate sau răsfirate, înfiinţează în noua sa patrie sate concentrate), *putem afirma că, în baza studiului aşezărilor, — cel mai important factor, cu privire la ocuparea unui ţinut, — în Transilvania şi Banat elementul cel mai vechi şi autohton nu poate fi decît elementul românesc, singurul care are aşezări de*

---

[10] R. Mielke, *Ein Stammbaum der Dorfsiedlung*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, 1935, p. 117 şi 118.

[11] Jovan Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, Paris, 1918, p. 218.

[12] Dr. Gh. Popovici, *Diferenţe şi asemănări în structura biologică de rasă a popoarelor României*. Cultura, 1924 ; Dr. P. Rîmneanţu, *Origine ethnique des Széklers de Transylvanie*, tom. I, nr. 1, 1935, p. 10. V. Lebzelter, *La repartition des types roumano-mediterranéens en Roumanie*, în *Anthropologie*, vol. XLV, nr. 1—2, p. 68.

[13] Frâncu—Candrea, *Rotacismul la moţi şi istrieni*, Bucureşti, 1886 ; Al. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, pp. 14—16. E. Petrovici, *Contribuţii la rotacism la moţii din Scărişoara*, în *Dacoromania*, VIII, pp. 149—163.

Scanned with OKEN Scanner

tipul împrăştiat şi răsfirat, avînd chiar o aversiune pentru tipul concentrat al coloniştilor impus de autorităţile politice în perioada mai nouă. Astfel, Iosif II, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, a impus ca populaţia din satele năsăudene, din jurul Bistriţei, de tip răsfirat pe înălţimi, să fie adunată în sate de tip concentrat, pe văi [14].

Legătura strînsă ce există între tipul de aşezare, populaţie, perioadă de formare şi mediul geografic, ne-o arată, în mod neîndoios planşa V, ce reprezintă un fragment din harta militară austriacă, pe scara de 1 : 75 000. În porţiunea aceasta restrînsă din ţinutul Tîrnavelor găsim satele a trei grupuri etnice : români, saşi şi unguri. În partea inferioară a hărţii vedem satele de-a lungul drumului ale saşilor, de o formă tipică acestui ţinut (Laslăul săsesc : Klein Lasseln, Seleuş : Klein Alisch şi Iagor). În lunca rîului Tîrnava vedem trei sate de-a lungul drumului, locuite, în majoritate, de maghiari (Küküllö-Széplak, Vámos-Udvarhely şi Korod-Szt-Márton), iar spre nord şi sud de lunca rîului, în mici depresiuni din regiunea colinară, se găsesc satele răsfirate şi îngrămădite ale populaţiei româneşti (Vaidacuţa, Cioaca, Laslăul român, Şoimuşul român). Toate satele săseşti şi ungureşti sînt de categoria satelor geometrice ale coloniştilor, în schimb toate satele româneşti sînt de categoria satelor primitive, de formă neregulată, a populaţiei autohtone.

Şi, în sfîrşit, spre a ilustra şi mai bine deosebirea între satele geometrice ale coloniştilor şi cele de formă neregulată ale populaţiei vechi, dăm şi fig. 1 unde alături de vechiul sat românesc de tip îngrămădit şi formă regulată (Răchita) vedem satul coloniştilor maghiari (Igarfolva), de tipul geometric patrunghiular, întemeiat de autorităţile maghiare, cu totul recent, cu scopul maghiarizării, într-o regiune curat românească.

La aceleaşi rezultate ajungem dacă cercetăm şi alte capitole în legătură cu aşezările, cum sînt : curtea şi casa.

E fapt cunoscut că saşii au introdus în Transilvania, împreună cu satul de-a lungul drumului, şi curtea franconă. Ambele părţi ale uliţei de-a lungul drumului sînt tăiate de intervale regulate, ca nişte paralelograme înguste şi lungi, avînd casa în partea dinainte, perpendiculară pe linia uliţei şi şura perpendiculară pe linia casei [15]. Această curte franconă a fost adoptată şi de populaţia română şi maghiară, în satele mai concentrate şi mai recente, de tipul de-a lungul drumului (pl. VII B).

În schimb, adevărata curte română (pl. VII A) ca şi aşezările româneşti, nu cunoaşte nimic din regularitatea tipurilor de curţi ale coloniştilor lor. Dimpotrivă, ca şi satul, totul tinde spre o dezvoltare liberă, neregulată, a curţilor primitive ale populaţiei băştinaşe. Chiar şi casa evită apropierea de uliţă şi e aşezată în fundul curţii, în schimb grajdul e pus mai în faţă, ca un semn al unei populaţii, care, alături de agricultură se ocupă în mod însemnat şi cu creşterea vitelor (pl. VIII A).

---

[14] V. Şotropa, *Împăratul Iosif II în districtul Năsăudului*, în *Arhiva Someşană*, nr. 4, p. 4.

[15] R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 129 şi 158.

Scanned with OKEN Scanner

Deci, față de principiul concentrării și al regularității, constatat în satele de colonești și în privința clădirilor curții, ca și în a așezării, în genere, predomină principiul desconcentrării și al neregularității, *ambele dovada formelor primitive, arhaice.*

Aplicarea acestui principiu se poate constata și în planul dispersat al clădirilor și în principiul de a ridica pentru fiecare scop o clădire separată [16] (pl. VII A), față de principiul aplicat cu privire la clădiri în satele săsești și șvăbești, unde vedem casa, șura și grajdul sub același acoperiș [17].

Există la români două tipuri de curți, de o structură deosebită, ce merită toată atenția noastră. Acestea sînt : *curtea dublă* și *ocolul patrat,* care ambele sînt de o factură veche și dovedesc și ele vechimea elementului românesc în Transilvania.

Pentru a satisface ambele nevoi ale economiei agricole și ale creșterii vitelor, curtea este împărțită în două. În prima parte, destinată creșterii vitelor, se află grajdul, în a doua, destinată vieții agricole, se află șura și casa (pl. VIII A).

Ceea ce ne face să-i atribuim o deosebită importanță și vechime acestei curți, este faptul că ea se găsește, cu o structură surprinzător de similară, în sudul Scandinavei (în insulele Oland și Gotland, la maloruși și velicoruși). Marea asemănare între curțile duble din Transilvania a fost relevată și de ilustrul cercetător al civilizației populare din sud-estul Europei, A. Haberlandt [18]. Dacă acceptăm concluziile lui Rhamm [19], care atribuie curtea dublă, chiar și ocolul patrat, goților, nu pare a fi exclus că și curtea dublă din Transilvania are aceeași origine și deci ne-a fost transmisă nouă, în perioada emigrării popoarelor, prin triburi germanice venite de la nord (goți, gepizi). Acest împrumut pare cu atît mai verosimil cu cît există și în arta noastră populară, îndeosebi în ce privește motivele geometrice ale țesăturilor noastre, o surprinzătoare asemănare cu cele din Scandinavia [20].

O altă formă arhaică a curții este ocolul pătrat, la care clădirile formează un pătrat perfect închis, sub un acoperiș continuu de formă patrată (pl. VIII B). Și acest tip de curte se găsește în sudul Suediei și Danemarca, dar se găsește sporadic în toată Europa, atît, la popoarele de origine germanică, cît și la cele de origine latină și slavă.

---

[16] Cel mai bun cunoscător al vechilor case țărănești în Europa, K. Rhamm. consideră această separare a clădirilor ca un substrat arhaic, din cele mai vechi perioade, *Ethnographische Beiträge zur germ.-slaw. Altertumskunde.* Braunschweig, 1910, II, pp. 8, 14, 17, 142, 151.

[17] R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie,* București, 1937, pp. 33 și 69.

[18] „Das Hofsystem der Ackerregion — ein Hof für die Feldwirtschaft, ein zweiter für die Viehwirtschaft — gemahnt auffällig an schwedische Hofanlagen mit gleicher Zweckbedingtheit." *Wienner Zeitschrift für Volkskunde,* Wien, 1926, XXXI, p. 142.

[19] R. Rhamm, *op. cit.,* II, pp. 744, 745, 748, 783, 785, 805 și Vol. I, p. 136.

[20] K. Rhamm, *op. cit.,* II, pp. 745, 752, 755, 757, 764, 788, 789, 799, 941, 942, 946, ; II, pp. 137, 138 ; V. Suchevič, *Chutzulština,* I, fig. 49—50. D. Zelenin, *Russische Volkskunde,* p. 264. I. G. Gellert, *Ostbulgarische Bauernhaustypen,* în *Zeitschrift für Ethnologie,* 1934, p. 4, fig. 1 ; M. A. Lefevre. *L'habitat rural en Belgique,* p. 203 ; A. Voclovik, *Luhačovské Zálesi,* 1930, p. 101.

Scanned with OKEN Scanner

Forma sa arhaică şi expansiunea sa sporadică, pe o întindere mai mare, ne face să presupunem că e un tip de curte arhaică, odinioară foarte răspîndită la popoarele europene. Dacă însă ţinem seama de faptul că ocolul patrat azi se găseşte mai ales la populaţia de origine germanică, putem admite, ca şi în cazul curţii duble, că anumite triburi germanice au putut juca un rol în răspîndirea acestui tip arhaic de curte [21].

În consecinţă şi curtea la români prezintă, în toate privinţele, forme arhaice ale populaţiei autohtone: curţi de formă neregulată, tipuri vechi, cum sînt curtea dublă şi ocolul pătrat, care lipsesc la celelalte două grupuri etnice din Transilvania, la saşi şi maghiari, care, în schimb, au — în marea lor majoritate — curtea regulată, de formă geometrică, de tip francon a coloniştilor, introdusă de coloniştii saşi în Ardeal, în secolele XII şi XIII.

La o altă concluzie, deosebit de importantă pentru vechimea şi ocupaţiile populaţiei române, ajungem dacă cercetăm terminologia curţii şi a clădirilor aflate în ea. Astfel, partea consacrată locuinţei şi agriculturii are, în marea ei majoritate, terminologie de origine latină (poartă, casă, curte, arie etc.), iar cea rezervată pentru creşterea vitelor, mai ales nomenclatură de origine slavă (ocol, ogradă, grajd, poiată, colnă, vraniţă etc.). Astfel se constată cum se suprapune vechiului fond agricol latin influenţa slavă în legătură cu creşterea vitelor. Acest fapt dovedeşte că, la venirea slavilor în Transilvania, elementul autohton român s-a ocupat intensiv cu agricultura şi că slavii, a căror influenţă au suferit-o, în privinţa curţii, au fost crescători de vite.

*

Casa încă prezintă cîteva elemente ce atestă continuitatea elementului autohton chiar în perioada neolitică, în aceste părţi.

Am amintit, mai înainte, acoperişul extrem de înalt al casei, îndeosebi în Ţara Haţegului şi Munţii Apuseni, două ţinuturi cu o străveche civilizaţie ţărănească (pl. VII A). Vechimea acoperişului ţuguiat e atestată nu numai prin forma sa extrem de arhaică, dar şi urmele preistorice reprezintă casa din epoca neolitică avînd acelaşi acoperiş înalt [22] (vezi fig. 6). Avem toate indiciile ca să presupunem că şi casa izolată, cu acoperişul înalt, aşa cum am arătat şi mai înainte, s-a putut păstra în

---

[21] K. Rhamm atribuie acest rol triburilor germanice de vest (heruli, rugieni, ostrogoţi). Cf. *op. cit.*, II, p. 799 şi 946. H. Phleps consideră ocolul patrat din Transilvania ca avînd origine română, cununa acoperişului avînd influenţa germană (ostgermanische Dachschwelle). *Ost- u. westgermanische Baukultur*, Berlin, 1934, pp. 70, 71.

[22] M. Hoernes, *Natur u. Urgeschichte des Menschen*, Wien u. Leipzig, 1909, vol. II, p. 83; R. Popov, *Kodja-Dermenskata mogila pri gr. Šumen*, în *Isvestija na Bălg. Arh. Druž.*, VI, pp. 131—135.

Scanned with OKEN Scanner

Transilvania şi vechea Serbie şi Bosnia [23], ca un relict al vechii civilizaţii autohtone iliro-trace.

Alte elemente străvechi ale casei sînt şi vatra liberă, cu coşul piramidal, numit „căloni" în Ţara Haţegului. Nu numai numirea de „căloni" [24], dar şi termenii pentru alte accesorii ale acestui primitiv aparat de gătit şi încălzit, cum sînt „cuptorul", „căldarea", „ţăstul" etc... sînt de origine latină.

Îndeosebi „ţăstul", prin forma primitivă şi modul de întrebuinţare, atrage atenţia etnografilor şi arheologilor asupra sa. Ţăstul este un fel de carapace de lut, piatră, sau metal, sub care se coace pîinea sau mălaiul. Continuitatea sa în aceste ţinuturi, din perioada neolitică, o atestă şi un ţăst găsit într-o staţiune preistorică din Banat. Prin urmare, avem tot dreptul să presupunem că şi ţăstul, împreună cu casa izolată şi cu acoperişul înalt, a aparţinut şi vechii civilizaţii iliro-trace, care s-a păstrat în aceste ţinuturi de refugiu [25].

Chiar şi în ce priveşte tipurile de case, avem unul, chiar cel mai arhaic, numit de noi casa cu tîrnaţ în colţ, căreia îi putem atesta existenţa în Ardeal din epoca neolitică. Planul casei reconstruită din staţiunea preistorică de la Ariuşd corespunde acestui tip de case din zilele noastre, bineînţeles în forme primitive arhaice [26].

Am putea cita şi alte elemente păstrate în casă şi în jurul ei, care datează din epoca preistorică, dar neavînd dovezi precise pentru continuitatea lor în aceste părţi, renunţăm la ele.

*

Un alt capitol important al civilizaţiei noastre populare, ce ne poate da contribuţii în această privinţă, este acel al portului. Evident, în acest domeniu, cum este al îmbrăcămintei, supus atîtor influenţe şi schimbări dictate de modă, sau mai bine-zis curente, chiar şi în epocile mai îndepărtate, nu putem găsi elemente atît de stabile şi numeroase, ca şi în domeniul capitolelor tratate anterior, pentru a putea atesta continuitatea şi vechimea poporului nostru în aceste ţinuturi. Afară de aceste influenţe, inerente acestui capitol, portul nu prezintă aceeaşi legătură cu solul locuit de popor, ca aşezările, curtea şi casa. Totuşi, avem exemple suficiente pentru a dovedi şi în această materie conservatismul poporului nostru şi legătura cu îmbrăcămintea şi popoarele ce au locuit aceste ţinuturi.

---

[23] R. Meringer, *Das volkstümliche Haus in Bosnien u. der Herzegowina*, Wien, *Wiss. Mitt. aus Bosnien*. Bd. VII, 1900, pp. 18—20 ; M. Murko, *Zur Gesch. des volkstüml. Hauses bei den Südslawen* în *Mitt. der Athrop. Gesellschaft*, Wien, Bd. XXXV, 1905, p. 117.

[24] S. Puşcariu, *Etimologii*, în *Dacoromania*, III, 1923, pp. 662—664. Cf. şi G. Giuglea, *Crîmpeie de viaţă şi limbă română*, *Ibidem*, p. 618.

[25] R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie*, *l. cit.*, pp. 41—52.

[26] Dr. Ferenc László, *Asotások az erösdi ostelepen* în *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Muzeum érem és régiségtárából* V. 1914, pp. 325, 367. Al. Tzigara-Samurcaş, *L'art du peuple roumain*, Genève, 1925, pp. 10, 11, 37.

Astfel miniaturile din „Cronicon Pictum" de la Viena, ce redau luptele lui Io Basarab cu regele Ungariei Carol Robert, reprezintă pe ţăranii noştri, de la începutul secolului al XIV-lea, aşa cum se prezintă ei şi azi : cu căciuli ţuguiate, plete lungi şi în cojocul sau sarica strămoşească [27]. Prin urmare, trebuie să presupunem că, dacă timp de şase secole aceste trei piese fundamentale ale portului nostru popular nu s-au schimbat, ele au trebuit să fi fost aceleaşi şi în perioade mult mai îndepărtate. Căciula e o piesă păstrată din timpuri străvechi de popoarele balcanice [28], asemenea şi cojocul, care a fost purtat, evident, într-o formă mai primitivă, ca o simplă îmbrăcăminte de piele de oaie, şi de tracii de la nord, sciţi şi bessi [29].

În afară de căciulă şi cojoc, mai avem şi o a treia piesă de îmbrăcăminte străveche, a cărei continuitate o putem atesta chiar pe pămîntul Transilvaniei, din perioada dacă. Ea este „gluga". Această piesă care serveşte ca scut împotriva intemperiilor, chiar prin întrebuinţarea ei, este o piesă de îmbrăcăminte ce nu este supusă schimbărilor, şi deci are toate şansele să fie păstrată din cele mai vechi timpuri.

Întrebuinţarea ei de către poporul dac, exact în forma de azi, este atestată prin grupul dacilor de pe Columna lui Traian, chiar pentru populaţia aceluiaşi ţinut, Ţara Haţegului, (pl. II B şi III). Identitatea piesei este surprinzătoare în cele mai mici detalii : modul de întrebuinţare, falduri, chiar şi în franjurile de la capete [30].

Alături de glugă, va trebui să considerăm sarica strămoşească, ca o moştenire străveche, dovadă nu numai originea latină a numelui, dar şi prezenţa ei la ramura aromână a neamului nostru. Elemente străvechi ale îmbrăcămintei pot fi considerate şi *brîul* şi *cioarecii* [31].

Probabilitatea continuităţii unor piese de îmbrăcăminte la poporul nostru, deşi pentru alte ţinuturi locuite de români, din epoci atît de îndepărtate, este confirmată şi de cercetările lui Fischer, care confirmă portul iţarilor şi al şalvarilor la barbarii reprezentaţi la monumentul de la Adamklissi. Prin cîteva statuete neolitice de la Butmir, el vede atestat şi portul căciulii, în formă de căldare, de indivizi cu plete lungi, aşa cum poartă şi azi oierii noştri din judeţul Sibiu şi pe altă statuetă, chiar şi fota cu margine răsfrîntă [32].

Prin urmare, precum am considerat la capitolul aşezărilor, casele izolate, casa cu acoperişul înalt şi alte obiecte, mai ales în legătură cu vatra, cum e ţăstul, ca aparţinînd — după toată probabilitatea — vechii civilizaţii autohtone iliro-tracă, tot astfel va trebui să considerăm şi

---

[27] Cf. Al. Tzigara-Samurcaş, *L'art du peuple roumain*. Genève, 1925, p. 51. R. Vuia : *Aşezările, casa şi portul ţăranului român din Ardeal şi Banat*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, Bucureşti, 1929, p. 612.

[28] Cf. Fr. Nopcsa, *Albanien*, Berlin u. Leipzig, 1925, p. 204.

[29] Cf. E. Fischer, *Haar und Kleidertracht vorgeschichtlicher Karpaten- und Balkanvölker*, în *Archiv für Anthropologie*, 1909, p. 4.

[30] Cf. N. Iorga, *Portul popular român*. Conferinţă ţinută la Vălenii-de-Munte, 1912.

[31] Th. Capidan, *Românii nomazi*, Cluj, 1926, pp. 83—89.

[32] Cf. E. Fischer, *Haar und Kleidertracht vorgeschichtlicher Karpathen- und Balkanvölker*, în *Archiv für Anthropologie*, 1909, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

din domeniul îmbrăcămintei, aparţinînd aceleiaşi zestre străbune : căciula, cojocul, gluga, brîul, sarica şi iţarii.

Vechile noastre legături cu arta preistorică a regiunilor noastre o dovedesc şi motivele geometrice, păstrate de ţăranul român, îndeosebi în cusăturile şi ţesăturile folosite la piesele de îmbrăcăminte. E fapt cunoscut că dintre popoarele ce locuiesc în Transilvania, numai românii au păstrat vechea artă neolitică, cu motive geometrice, iar celelalte popoare, saşii şi mai ales ungurii, au mai des elemente florale [33].

N. Iorga atribuie această moştenire strămoşilor noştri iliro-traci [34]. E de remarcat şi constatarea făcută în această privinţă de unul dintre cei mai buni cunoscători ai artei populare din sud-estul Europei, Mihail Haberlandt, care afirmă că motivele geometrice le au mai ales popoarele sedentare, iar motivele florale aparţin popoarelor nomade [35].

Motivele geometrice aflate îndeosebi în ţesăturile şi cusăturile noastre, în care se întîlneşte foarte des rombul şi svastica, ne îndeamnă să facem iarăşi legătura cu nordul, mai ales cu ţesăturile şi cusăturile suedeze şi lituane [36], a căror asemănare cu cele româneşti e surprinzătoare.

Dacă motivele cu desen natural reprezentînd flori şi animale sînt o artă a Orientului, de unde fără îndoială ne-au venit aceste motive, atunci ne putem întreba dacă motivele geometrice nu sînt o artă a nordului, căci astfel ne putem explica prin emigrarea triburilor germane (goţi, gepizi), venite pe aceeaşi cale, răspîndirea lor la popoarele baltice finougrice şi transmiterea lor şi la românii din Ardeal.

Acestei teorii i s-ar opune faptul că motive geometrice s-au găsit şi la vechii elini şi egipteni, în Iran şi pînă în îndepărtata Indonesie şi chiar şi la vechii peruvieni din America de Sud. Deci s-ar putea presupune şi un curent cu o direcţie inversă a motivelor geometrice, nu prin emigrarea grupului etnic, ci numai a motivelor. Motivele geometrice de pe cămăşile copte din Egipt (epoca Ptolomeilor, sec. IV a.C. pînă în secolul al XII-lea p. C.) sînt, atît ca motive şi ca locul unde sînt aplicate, uimitor de asemănătoare cu cele de pe cămăşile româneşti [37]. Motive geometrice, asemănătoare cu ale noastre, se găsesc şi la vechii peruvieni din America de Sud.

Avînd în vedere vechimea civilizaţiei egiptene, se pune întrebarea dacă nu Egiptul a fost centrul de difuziune de unde aceste motive au emigrat spre Europa, Orient şi Nordul Africei ?

*

---

[33] Al. Tzigara-Samurcaş, *L'art du peuple roumain*. Genève, 1925, p. 33.
[34] N. Iorga, *L'art populaire en Roumanie*, p. XII.
[35] M. Haberlandt, *Volkskunde und Kunstwissenschaft*, în *Volkskunde und ihre Grenzgebiete*. Berlin, 1925, p. 228.
[36] I. Miloia, *Cîteva relaţii între arta populară la români şi lituani*, în *Analele Banatului*, Timişoara, 1928, I, nr. 1, pp. 43—52.
[37] G. Oprescu, *Probleme româneşti de artă ţărănească*, Bucureşti, 1940, Extras din *Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, Seria III, tom. IX, Mem. 7, pp. 5—9.

Un alt capitol important al etnografiei, ce ne poate da prețioase contribuții pentru vechimea și continuitatea poporului român în aceste părți, este acel al ocupațiilor.

Ocupația de căpetenie, pentru toate timpurile, a populației noastre ca și a strămoșilor daci, a fost agricultura și creșterea vitelor.

Cu privire la agricultură, dispunem de mai multe elemente spre a putea dovedi vechimea și continuitatea acestei ocupații la poporul nostru : a) vechimea și continuitatea uneltelor agricole ; b) arături în terase pe înălțimi ; c) terminologia agricolă și d) obiceiurile agrare.

Cercetările arheologice dovedesc îndeajuns existența agriculturii pentru ținuturile noastre, chiar și din cele mai îndepărtate epoci preistorice.

Cele mai vechi resturi ale uneltelor primitive întrebuințate în neolitic în serviciul agriculturii trebuie considerate coarnele de cerb, întrebuințate ca tîrnăcop, sapă și chiar plug. În epoca de bronz a trebuit să fi fost cultivată agricultura foarte intens în Transilvania, dovadă sînt mulțimea secerilor de bronz găsite în acea perioadă. În epoca La Tène tîrzie dacică apare și fierul plugului, care are aceeași formă ca în zilele noastre, dar era cu mult mai mic [38].

Pentru cultura intensivă a cerealelor la daci avem izvoare suficiente [39]. Istoricul Arian ne vorbește despre armatele lui Alexandru cel Mare, care în campania lui împotriva geților a trecut prin lanuri mari de grîu. Nu e nevoie deci să stăruim asupra agriculturii în această provincie pentru perioada romană. Produsele agricole ale acestei provincii serveau nu numai la aprovizionarea trupelor de pe teritoriul dacilor, dar în caz de nevoie și la aprovizionarea Romei [40].

Din punct de vedere etnografic și al continuității este însă importantă constatarea că și în această perioadă s-au găsit mai multe exemplare de fierul lat al plugului [41] care are și el aceeași formă ca și cel din epoca La Tène și cel de azi. Pentru perioada post-romană, continuitatea acestei unelte principale în agricultură este atestată prin modelele de fier de plug ce atîrnă de pe colierul de la Șimleu, atribuit goților sau gepizilor și care datează de la sfîrșitul secolului al IV-lea [42].

Aceste fiare de plug dovedesc, de altă parte și perfecționarea timpurilor, încă din perioada La Tène a acestei celei mai de seamă unelte a agriculturii, care, începînd cu acea epocă trebuie să fi trecut de la forma primitivă a plugului cîrlig, la un tip de plug mai evoluat, avînd talpa plugului spre a putea aplica pe ea fierul lat, deci un tip de plug mai apropiat de cel de azi. Această perfecționare a uneltei se poate explica numai prin existența unei înfloritoare vieți agricole pentru acea epocă, în acele părți.

---

[38] C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul românesc*, București, 1922, pp. 7—11.

[39] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, pp. 99—100.

[40] V. Cristescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, pp. 53—56.

[41] Gross, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, pp. 88, 110, 116.

[42] C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, pp. 43—45 și 203.

Scanned with OKEN Scanner

Mai greu putem dovedi continuitatea agriculturii în epoca post-romană, din care perioadă, cu excepţia fiarelor de plug de pe colierul de la Şimleu, mai sus menţionat, nu prea avem alte dovezi istorice sau arheologice.

Este însă un fapt cert că unele dintre primele documente care amintesc de românii din Transilvania, la începutul secolului al XIII-lea, îi prezintă pe români ca un popor agricol, deoarece se vorbeşte despre arăturile şi morile românilor din Ţara Făgăraşului [43].

Pentru epoca post-romană, sau să-i zicem mai bine, străromână, în lipsa izvoarelor şi a dovezilor istorice şi arheologice, recurgem la ajutorul filologiei şi al etnografiei.

Dovada principală că poporul nostru s-a îndeletnicit şi în această îndepărtată perioadă cu agricultura ne-o dă terminologia latină a acestei ocupaţii, pe care numai aşa ar fi putut-o păstra poporul nostru, dacă presupunem o continuitate neîntreruptă a acestei ocupaţii, în faza de trecere a poporului nostru de la perioada romană la cea română.

Terminologia principală, cu privire la agricultură, nu numai că e de origine latină, dar este comună cu a tuturor popoarelor romanice, ceea ce se poate explica numai prin o vechime şi o continuă îndeletnicire cu această ocupaţie.

Astfel, la origine, latină este terminologia cu privire la pămîntul cultivat : *cimp*, din lat. *campus*, *agru* din lat. *ager*, *arătură*, din lat. *aratura*, *semănătura* din lat. *seminatura*.

Termenii cu privire la cereale sînt şi ei aproape exclusiv de origine latină, ceea ce dovedeşte nu numai continuitatea, dar şi faptul că românii au trebuit să cunoască şi să cultive aceste cereale în epoca străromână.

Nume de cereale de origine latină sînt : *grîu*, din lat. *granum* ; *mei*, din lat. *milium*, *părinc*, din lat *panicum* ; *secara* din lat. *secale* ; *orz* din lat. *hordeum* etc. ...Faptul că cuvîntul grîu derivă din lat. *granum* dovedeşte că grîul a fost dintre cereale cel mai cultivat de străromâni.

De origine latină sînt şi cuvintele ce exprimă cele mai de seamă acţiuni în legătură cu agricultura. Astfel : *a ara* din lat. *arare* ; *a semăna* din lat. *seminare* ; *a treiera* din lat, *tribulare* etc.

Alte cuvinte de origine latină, în strînsă legătură cu agricultura, măcinarea şi gătirea bucatelor, sînt şi *secere* din lat. *sicilia* ; *grînar* din lat. *granarium* ; *aria* din lat. *area* ; *vînturare* din lat. *ventulare* ; *moară* din lat. *mola* ; *a măcina* din lat. *macinare* ; *făină* din lat. *farina* ; *capistere* din lat. *capisterium*, *cernere* din lat. *cernere* ; precum şi unele obiecte atît de importante pentru etnografie, cum sînt de pildă : *cîrpător* din lat. *carpitorium* ; *cuptor* din lat. *coctorium* ; *ţăst* din lat. *testum* [44] etc.

Păstrarea atîtor cuvinte de origine latină în limbă cu privire la agricultură se poate explica numai dacă presupunem continuitatea şi intensa viaţă agricolă la români şi în perioada post-romană.

---

[43] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1892, Bd. I, p. 27.

[44] C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, pp. 202—210.

Scanned with OKEN Scanner

În capitolul privitor la curtea țărănească am arătat că, din cele două părți ale curții, prima și cea mai importantă și care reprezintă vechea parte românească a curții, consacrată locuinței și agriculturii, are terminologia de origine latină (poartă, casă, curte, arie etc.), iar a doua parte a curții, rezervată creșterii vitelor, cu clădirile din ea are în mare parte nomenclatura slavă (ocol, grajd, poiată, colnă, vraniță etc.). Se constată astfel cum peste vechiul fond latin agricol se suprapune influența slavă, în legătură cu creșterea vitelor. Aceasta dovedește că la venirea slavilor elementul indigen se ocupa intens cu agricultura și că slavii, de la care au împrumutat aceste cuvinte, au fost mai ales crescători de vite [45].

Se știe însă că, în limba română, în afară de termenii de origine latină amintiți mai sus, sînt și o mulțime de cuvinte de origine slavă, cu privire la agricultură, ceea ce a făcut pe unii autori să afirme tocmai contrariul celor constatate de noi mai sus, și anume că poporul românesc în perioada post-romană a dus o viață de păstori nomazi, fără a practica agricultura, și că aceasta ar fi primit-o de la slavi. S-a afirmat chiar că noi am învățat agricultura, în veacul al XII—XIII-lea, de la bulgari [46].

Acești autori au exagerat mult importanța acestor termeni slavi, și mai ales s-a atribuit o mare importanță termenilor slavi aflați în nomenclatura plugului. S-a ajuns astfel la concluzia cu totul eronată că numele și nomenclatura părților plugului fiind de origine slavă, noi am fi împrumutat, împreună cu această unealtă principală a vieții agricole, și cunoștințele agricole de la slavi [47].

De altfel, termenul latin al plugului s-a păstrat la macedo-români : *aratru,* unde s-a moștenit și forma romanică a plugului, cum dovedește și plugul macedo-român din Bosnia, de pe fig. 11, care este identic cu plugurile romane folosite în provincii, din secolul al III-lea. Afară de aceasta, chiar bogata terminologie latină la aromâni, cu privire la agricultură, dovedește îndeajuns că nici această ramură a românismului, atît de specializată în viața pastorală, nu a fost lipsită de cunoștințe agricole și că a practicat această îndeletnicire atunci cînd împrejurările i-au permis. Astfel, grupul cel mai important dintre românii de la sud, aromânii din Pind, au numeroase comune în pline zone muntoase, care se ocupă numai cu agricultura [48].

Cei mai mulți dintre autorii care au cercetat problema agriculturii la români au avut în vedere mai mult latura filologică a problemei și au exagerat importanța cuvintelor de origine slavă, care se referă mai ales la împrumuturi de importanță secundară pentru viața agricolă și au trecut din vedere faptul neîndoios, că nomenclatura principală a vieții agricole, cum am văzut mai sus, e de origine latină.

Acești autori au văzut lucrurile unilateral, deoarece nu au cercetat și latura etnografică a problemei, unealta însăși. Și în această privință,

---

[45] R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie,* pp. 40—41.
[46] H. Dumke, *Die Terminologie des Ackerbaues im Dacorumänischen* în *Jahresb. des Instit. für rumänische Sprache zu Leipzig,* 1913, XIX—XX, pp. 65—131.
[47] Cancel, *Termini slavi de plug în dacoromână,* București, 1921.
[48] Th. Capidan, *Românii nomazi,* Cluj, 1926, pp. 29—36.

Scanned with OKEN Scanner

cercetările etnografice, ca și în cazul așezărilor și al casei, ne pot aduce noi și hotărîtoare contribuții pentru elucidarea acestei probleme.

Prof. Braungart, care s-a ocupat mai intens cu studiul plugului la diferite popoare, în lucrarea sa fundamentală asupra originii agriculturii la toate popoarele indo-germanice, în capitolul consacrat plugului la români ajunge la următoarele concluzii, deosebit de importante pentru a dovedi continuitatea agriculturii la români în aceste părți :

El deosebește două tipuri de pluguri la români : a) pluguri străvechi germane (Urgermanische, unzweifelhaft gotische Ackergeräte), care sînt, după părerea d-sale, de origine gotică, din secolul al III-lea d. C. (pl. IX B) și b) pluguri tîrzii romane (Spätrömische Pflüge), tot din secolul al III-lea d. C., moștenite probabil de la coloniștii romani (pl. IX B). Ambele tipuri reprezintă forme foarte vechi, care s-au păstrat aproape neschimbate, din primele secole ale erei noastre.

Plugurile din categoria a doua arată o asemănare surprinzătoare cu plugul roman, reprezentat pe un monument din Arlon (Luxemburg) cum spune dînsul textual : „sind den spätrömischen Pflüge von Arlon im Luxemburgischen... s-o ähnlich ; dass es gerade zu überraschend ist“ [49].

Avînd în vedere că plugul din categoria a doua se deosebește așa de puțin de plugurile romane din epoca tîrzie, Braungart conchide că și plugurile din categoria întîia de origine gotică sau sueva (suevische) ne dau o idee cum a trebuit să arate un plug german din secolul al III-lea d. C. [50].

În consecință, Braungart conchide că, după deducții din partea filologilor asupra amestecului și alterării limbii românești prin cuvinte slave, se putea crede că în poporul românesc se ascunde mai multă parte slavă. Tipul celei mai importante unelte de muncă agricolă este însă vădit romanic și germanic. *În afară de cobilă nimic nu este slav în plugul românesc, pe care nici nu l-am împrumutat de la slavii din nord-est (polonezi, ruși), unde el nu există, ci numai în părțile locuite azi de români, unde au stăpînit romanii și pe unde au putut trece și goții* [51].

Constatările lui Braungart le găsim deosebit de importante, deoarece ele ne permit să stabilim cronologia și anume cînd, și localizarea, anume de unde am împrumutat tipurile de pluguri folosite de români.

După cum vedem, Braungart atribuie plugurilor noastre o considerabilă vechime, datîndu-le din secolul al III-lea d. C., iar localizarea se poate face pentru tipul germanic numai pentru Dacia, unde elementul roman a putut fi în atingere cu triburile germane respective, spre a putea împrumuta acest tip de plug, care atestă astfel nu numai continuitatea agriculturii la românii din Transilvania, dar și existența lor pe aceste plaiuri, în perioada invaziei goților sau a gepizilor.

Această afirmare este confirmată și prin existența fierului lat și lung pe colierul de la Șimleu, care datează din secolul al III-lea, atribuit

---

[49] R. Braungart, *Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischen Völker*, Heidelberg, 1912, p. 248.

[50] *Ibidem*, p. 248.

[51] *Ibidem*, pp. 244—250.

Scanned with OKEN Scanner

goţilor sau gepizilor [52]. Aceste fiare sînt exact ca şi cele ale plugului actual şi, deci, trebuie să presupunem acelaşi tip de plug şi pentru secolul al III-iea d. C. în nordul Transilvaniei, dar evident, sub o formă şi execuţie mai primitivă.

O altă constatare a lui Braungart ce trebuie reţinută : cu tipul de plug romanic nu se poate ara decît pe cîmpie. Acest fapt dovedeşte continuitatea vieţii agricole şi a poporului român şi în regiunea de şes, ceea ce nu ar fi fost cu putinţă dacă poporul român ar fi fost numai un popor de păstori, ce trăieşte în zona muntoasă.

E semnificativ şi faptul că plugul germanic s-a păstrat mai mult în zona muntoasă de la nord, iar cel romanic în regiunea de cîmpie de la sud. Acest fapt ne lasă să presupunem că şi elementul romanic s-a conservat mai ales spre sud, unde putea să fie în contact cu romanitatea din sudul Dunării, pe cînd populaţia română din regiunea muntoasă era în contact cu triburile germane, de la care a şi împrumutat plugul de tip nordic.

Existenţa la români a acestui tip de plug germanic numai aşa ne-o putem explica, dacă admitem că românii au fost prezenţi în acea epocă în Transilvania şi că ei erau agricultori. Dacă românii ar fi venit mai tîrziu în Transilvania, din sudul Dunării, cum afirmă unii autori, noi n-am putea avea decît un singur tip de plug, pe acel romanic.

Un alt document etnografic pentru vechimea şi continuitatea agriculturii şi a românilor în Transilvania sînt şi arăturile în terase pe înălţimi.

Pretutindeni în Transilvania, dar mai ales în regiunile muntoase, cum sînt : Poiana Ruscăi [53], Munţii Apuseni [54], Munţii Călimani [55], Munţii Rodnei [56] şi în genere şi depresiunile introcarpatice [57], se găsesc arături în terase, pe coastele dealurilor la înălţimi unde ne-am aştepta mai curînd să aflăm o populaţie pastorală decît agricolă [58].

Astfel, în regiunea Pădurenilor aceste arături în terase se găsesc la înălţimi între 600—900 m (pl. X A), iar în Munţii Apuseni se ridică pînă la 1 300 m înălţime (pl. X B). Prezenţa acestei culturi în terase într-o regiune muntoasă, cultivată de o populaţie despre care se crede a fi mai mult pastorală, pune în altă lumină problema agriculturii şi chiar a continuităţii poporului român în aceste părţi. Prezenţa lor în regiuni atît de neprielnice pentru agricultură, dar mai potrivită pentru creşterea vitelor, se poate explica *numai prin retragerea unei populaţii agricole din regiuni mai joase în locuri de refugiu, înalte.* Ele fac impresia că sînt opera unei populaţii agricole împinse spre zonele marginale muntoase. Atît

---

[52] C. Diculescu, *op. cit.*, p. 44 şi 203.

[53] R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor*, Cluj, 1926, pp. 65—68.

[54] R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, 1937, p. 6.

[55] L. Someşan, *Viaţa umană în regiunea Munţilor Călimani*. Extras din *Lucrările Inst. de Geogr. al Univ. Cluj*, 1938, vol. VI, p. 27.

[56] Tiberiu Morariu, *Viaţa pastorală în Munţii Rodnei*, Bucureşti, 1937, pp. 32, 40, 65.

[57] Ion Conea, *Ţara Loviştei*, Bucureşti, 1935, p. 134.

[58] R. Vuia, *Hautes cultures en terrasses en Transylvanie*, în *Compte-rendu du Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, Kopenhagen, 1938, pp. 324—325.

Scanned with OKEN Scanner

populaţia din Poiana Ruscăi, cît şi cea din Munţii Apuseni, e mai mult agricolă decît pastorală. În ambele locuri, deşi ne găsim într-o regiune muntoasă, găsim un păstorit cu totul rudimentar, ce nu cunoaşte amploarea păstoritului cu transhumanţă a populaţiei din preajma Carpaţilor meridionali.

Luînd în considerare grosimea răzoarelor, trebuie să admitem o considerabilă vechime a lor. Adaptarea atît de perfectă a acestei agriculturi la condiţii atît de neprielnice dovedeşte şi ea o vechime considerabilă. Fără îndoială că în marea lor majoritate, ele sînt foarte vechi ; de pildă, aproape toate satele agricole cu culturi în terase, din regiunea Pădurenilor apar în documentele secolului al XIII-lea şi XIV-lea [59], şi deci existenţa lor în perioada medievală e atestată documentar. Uneori aceste arături în terase sînt acoperite de păduri seculare în regiuni unde cu siguranţă au fost şi aşezări mai numeroase şi unde azi abia mai calcă picior de om [60].

Unele dintre culturile în terase sînt şi mai vechi şi pot fi considerate aparţinînd vechii populaţii autohtone preromane. Atît lacurile artificiale din Cîmpia Transilvaniei cît şi culturile în terase din apropierea lor, cum o dovedesc şi uneltele de bronz aflate în digurile acestor lacuri, trebuiesc atribuite unei populaţii preromane din epoca de bronz cu o cultură economică dezvoltată [61].

Toate aceste terase şi forme de culturi presupun o vechime şi o continuitate, căci altfel nu ne putem explica perfecta lor adaptare la condiţiile neprielnice pe înălţimi şi păstrarea lor în cursul veacurilor. Ele nu pot fi atribuite nici altui popor decît celui ce le cultivă astăzi, singurul care a putut crea această formă de civilizaţie străveche pe înălţimi şi a-i asigura continuitatea pînă în zilele noastre [62].

Vechimea şi importanţa agriculturii la poporul român o dovedesc cu prisosinţă obiceiurile agrare ale poporului nostru. Credinţele, superstiţiile, legendele şi practicile în legătură cu această îndeletnicire sînt atît de numeroase, încît tratarea lor ar reclama volume întregi. Bogăţia lor se poate explica numai considerînd această ocupaţie ca una din cele mai vechi şi de căpetenie îndeletnicire a poporului nostru. Ele reprezintă, fără îndoială, resturi de rituri vechi, în legătură cu promovarea fecundităţii şi, deci, trebuie considerate anterioare erei creştine. Ceea ce dovedeşte că *agricultura a trebuit să fie şi în acea epocă îndepărtată o îndeletnicire de seamă a străbunilor poporului nostru.* Dacă românii ar fi fost numai un popor de păstori ar fi cu neputinţă să găsim mulţimea obiceiurilor agrare conservate într-o formă arhaică, ce denotă vechimea şi importanţa ce le-a acordat poporul nostru prin păstrarea lor.

---

[59] R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Reg. Pădurenilor*, pp. 25—26.

[60] G. Vâlsan, *Pămîntul românesc*, Bucureşti, p. 38.

[61] J. Cholnoky, *A mezöség délnyugati részének felépitése és arculata*, Budapest, 1913, în *Földrajzi Közlemények*, vol. XII, p. 132.

[62] L. Someşan, *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1941, pp. 56—72.

Scanned with OKEN Scanner

Din numeroasele noastre obiceiuri agrare relevăm numai trei dintre cele mai de seamă, fiecare arătînd una din cele trei etape principale ale vieţii noastre agrare.

Astfel, cel mai de seamă obicei din această serie este *Pluguşorul*. El se practică la Anul nou şi l-am putea aşeza chiar în fruntea tuturor obiceiurilor noastre populare, deoarece este consacrat uneltei principale a agriculturii, chiar în perioada cînd începe ziua să se mărească, prevestind renaşterea naturii şi prin practicile de promovare a fecundităţii pentru anul ce se apropie.

În ziua de Anul nou, flăcăii cutreieră satul cu un plug adevărat, tras de şase feciori, oprindu-se la fiecare casă şi urînd colinda pluguşorului, povestind de la arat pînă la coacere toate episoadele vieţii agricole. Credinţa lor este că urarea lor aduce fiecărei case belşug şi bucurie. Acest obicei este răspîndit îndeosebi în Muntenia, Moldova şi Bucovina.

Pornirea plugului la arat se face cu un ceremonial deosebit. Astfel în Bucovina, gospodarii aşază plugul în mijlocul curţii. Gospodina, cu un vas cu apă, flori, tămîie, pîine şi sare, înconjoară plugul de trei ori în direcţia soarelui. Uneori aruncă ouă peste plug.

În Transilvania, întîiul fecior care a ieşit primăvara la arat este ales „crai", avînd dreptul să pedepsească pe feciorii care nu se poartă cuviincios. De altfel, întîiul plugar care a ieşit cu plugul în ţarină este obiectul unei deosebite atenţii : se crede că el va fi mai bogat şi cîmpul lui va fi ferit de grindină.

În Cîmpia Transilvaniei, primul locuitor care a ieşit cu plugul la arat este numit „plugariul" şi e sărbătorit a doua zi de Paşti, cînd e dus pe teleagă pe locul unde a arat, apoi de acolo la rîu, unde este aruncat în apă. Cu cămaşa udă stropeşte în cele patru direcţii cardinale, apoi flăcăii încearcă să-i zmulgă cămaşa, iscîndu-se o luptă între ei.

„Plugariul" din Ţara Oltului se îmbracă în grîne verzi. La Paşti el se ascunde în fîn sau în hambar. După ce a fost găsit, este purtat pe o grapă, pînă la rîu, unde îl împing în apă şi toţi încearcă să rupă din grînele de pe el.

Al treilea obicei agrar însemnat la românii din Transilvania este aducerea cununei de grîu după seceriş. Cununa este aşezată pe capul unei fete virgine, pe care o însoţesc tovarăşele ei, coborînd pînă în sat. Prin sat ies ţăranii şi udă cu apă pe fata ce poartă cununa [63]. În toate aceste obiceiuri agrare, unealta principală a agriculturii, plugul, este considerat aproape ca un obiect de cult, iar primul arător al ţarinelor este ca o fiinţă cu adevărate puteri magice. Orice cercetător iniţiat recunoaşte în ele resturile unor practice agrare, în legătură cu riturile de fecunditate răspîndite la toate popoarele indo-europene, persoana purtată în alai re-

---

[63] R. Vuia, *Coutumes agraires chez les Roumains* în *Compte-rendu de la deuxième session du Congrès International des Sciences Anthrop. et. Ethnologiques*, Kopenhagen, 1939, pp. 321—323.

Scanned with OKEN Scanner

prezentînd pe demonul fecundităţii ce transmite acest dar naturii, holdelor şi însoţitorilor săi [64].

Cealaltă ocupaţie principală a poporului român, păstoritul, a fost adesea utilizată de unii autori tendenţioşi spre a se dovedi că românii nu au fost o populaţie agricolă-sedentară, ci un popor nomad, fără continuitate în teritoriul ocupat de noi astăzi. Această afirmare dovedeşte completa ignoranţă cu privire la nomadism în genere şi în special cu privire la structura vieţii economice a poporului român, perfect adaptată la condiţiile geografice şi păstrînd un echilibru între cele două ramuri ale ocupaţiilor sale : agricultura şi păstoritul.

E fapt cunoscut că şi popoarele nomade, în marea lor majoritate, sînt legate de aşezări stabile şi de aceleaşi locuri cercetate la anumite perioade de turmele lor. Cu atît mai puţin putem vorbi despre nomadism în cercul cultural al păstoritului *circummediteranean*, unde se practică transhumanţa cu aşezări stabile şi locuri fixe pentru iernat la cîmpie şi văratec la păşunile alpine. Dacă nomadismul aparţine civilizaţiei centralasiatice, reprezentată prin popoarele turco-tătare, transhumanţa e un fenomen circummediteranean şi aparţine popoarelor de origine latină. Transhumanţa, precum afirmă şi N. Iorga, este un fenomen vechi italic [65].

Dacă cercetăm raportul între cele două ocupaţii la poporul român, în diferite ţinuturi putem distinge regiuni în care predomină agricultura şi regiuni în care predomină păstoritul. În cele mai multe regiuni însă, aceste ocupaţii se practică paralel, se întregesc, completîndu-se reciproc. În genere, agricultura prevalează chiar şi în regiuni muntoase, în care am presupus o viaţă pastorală (Munţii Apuseni, Poiana Ruscăi etc.), populaţia este mai mult agricolă decît pastorală [66].

Adevăratul păstorit, cu o transhumanţă mai dezvoltată, îl găsim abia la populaţia de pe versantul nordic al Carpaţilor meridionali, la cele două grupuri de oieri prin excelenţă : mărginenii (poienari) din judeţul Sibiu şi mocanii din jud. Braşov, singurii care au practicat transhumanţa cu amploarea cunoscută, din şesul Banatului pînă în Bărăgan, trecînd Dunărea în Dobrogea şi ajungînd pînă în Crimeea şi Caucaz [67].

Poporul român din restul ţării e pronunţat agricol, cultivînd creşterea vitelor mari cu un oierit mai redus (pl. XI A şi XI B).

În veacuri de restrişte, pentru neamul românesc au putut exista perioade cînd el a fost constrîns să trăiască o viaţă pastorală mai intensă, reducînd pe cea agricolă la forme mai restrînse, a culturilor pe înălţimi, ca apoi, cu timpul, să se restabilească din nou balanţa între aceste două ocupaţii cardinale ale poporului român [68].

---

[64] W. Mannhardt, *Wald -und Feldkulte*, Berlin, 1904, vol. I, pp. 311—341 ; vol. II, pp. 264—265, 548—564.

[65] *L'art populaire en Roumanie*, Paris, 1923, p. 11.

[66] R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor*, pp. 65—68.

[67] N. Dragomir : *Din trecutul oierilor mărgineni* în *Lucrările Institutului de Geografie al Univ. din Cluj*, 1924—1925, vol. III, pp. 195—251 ; S. Opreanu : *Contribuţiuni la transhumanţa din Carpaţii Orientali*, în *Lucrările Inst. de Geogr. al Univ. Cluj*, 1928—1930, vol. IV, pp. 207—239.

[68] L. Someşan, *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirt. in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1941, pp. 25—35.

Scanned with OKEN Scanner

Avem şi cazuri în care grupuri transhumante s-au desprins şi au emigrat mai departe, fără să se fi întors la aşezarea de unde au plecat, cum e cazul mocanilor, plecaţi spre Dobrogea, sudul Basarabiei şi care au ajuns pînă în Crimeea şi în Caucaz, aşa cum au existat şi la ramura românilor din sudul Peninsulei Balcanice [69]. Dar şi aceste mişcări sînt şi ele adesea o desprindere de locul de baştină, făcută uneori sub forţa împrejurărilor, sau o emigrare în căutarea unui alt ţinut cu păşuni mai mănoase, unde grupul iar a prins rădăcini, practicînd din nou păstoritul în transhumanţă în ţinutul ales.

Se poate ca în cursul veacurilor să fi existat această formă de păstorit şi la grupul dacoroman. Dovadă sînt grupurile de oieri români care au emigrat spre Nord, pînă în centrul Poloniei [70], spre Vest pînă în Carpaţii nordici şi Moravia, pînă şi în alte direcţii, azi poate necunoscute de noi, contribuind astfel la miraculoasa expansiune a poporului român în spaţiul sud-est european.

Dar să nu uităm un fapt cardinal, de care este legată şi această formă de păstorit, cu amploarea arătată : chiar şi ea presupune un centru de pornire, de fermentare a populaţiei în creştere, din care se revarsă această energie în plus a neamului, sub formă de păstorit expansiv, în sens economic şi etnic. *Un astfel de rezervor a fost Transilvania, de unde s-a revărsat surplusul de populaţie românească în toate direcţiile, în cele două descălecări : cea istorică (a lui Dragoş-Vodă) şi cea economică şi pastorală, împînzind versantul răsăritean, de miazăzi şi cîmpiile subcarpatice cu o populaţie de obîrşie ardeleană* [71]. Tocmai această revărsare de populaţie arată Transilvania ca centru dinamic de formare şi de fermentare a poporului nostru [72]. *Dacă am alcătui o hartă cu toate liniile de penetrare ale poporului românesc şi cu toate drumurile de mişcări pastorale, ar avea ca focar central Transilvania, ca suprem rezervor al energiei şi vitalităţii poporului nostru.*

Prin urmare, chiar şi studiul vieţii pastorale arată Transilvania ca centru principal de viaţă pastorală, de unde au pornit păstorii români transhumanţa în toate direcţiile [73].

Toate aceste dovedesc cu prisosinţă cît de greşit a fost de a prezenta poporul român ca un popor de păstori emigraţi clandestin în Transilvania, cînd realitatea arată problema tocmai invers : *Transilvania ca centru de viaţă românească agricolă şi pastorală, din care au pornit liniile de revărsare spre cele trei cîmpii înconjurătoare : a Tisei, cîmpia română şi stepele ruseşti.*

---

[69] T. Capidan, *Românii nomazi*, în *Dacoromania*, Cluj, 1927, an. IV, P. I, 1924—1926, pp. 191—208.

[70] Gr. Nandriş, *Migraţiuni româneşti în Carpaţii Galiţiei şi ai Moraviei*, în *Graiul românesc*, I, pp. 92—104.

[71] I. Nistor, *Emigrările de peste munţi*, în *An. Acad. Rom.*, S. II., tom. XXXVII, pp. 815—816.

[72] E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, 1940, pp. 13—16, Const. C. Giurescu, *Die europäische Rolle des rumänischen Volkes*, Bucureşti, 1942, p. 8.

[73] S. Mehedinţi, *Was ist Siebenbürgen*, Bucureşti, 1941, p. 41.

Scanned with OKEN Scanner

Toate drumurile de descălecare istorică, toate liniile de revărsare de populaţie, toate căile de transhumanţă păstorească pornesc dintr-un singur izvor central şi vital al neamului : TRANSILVANIA.

Condiţiile extrem de favorabile în Transilvania pentru păstorit : suprafeţele netede ale platformelor superioare din zona muntoasă, cu păşunile bogate alpine, zona subcarpatică bogată şi ea în fîneţe cu sălaşuri şi apoi cîmpiile întinse înconjurătoare, atît de potrivite pentru iernarea numeroaselor turme de oi, au făcut din Transilvania, din timpurile străvechi, o ţară vestită de oieri. În această configuraţie geografică vedem fixat, de veacuri, şi destinul poporului nostru, ca avînd dragostea de pămînt a poporului agricol, dar şi expansionismul poporului pastoral.

O altă îndeletnicire străveche a poporului nostru, care de asemenea ne poate aduce preţioase contribuţii privitoare la vechimea şi continuitatea noastră în Transilvania, este şi olăria.

Olăria, prin natura ei de origine foarte veche şi prin rezistenţa ei, e o preţioasă colaboratoare nu numai în studiul preistoriei, dar şi al etnografiei.

E fapt cunoscut, că în Transilvania a existat, în epoca preistorică o industrie a olăriei foarte dezvoltată, care a culminat în produsele de artă superioară a ceramicii neolitice de la Ariuşd, din părţile răsăritene ale Transilvaniei. Ea este caracterizată prin ornamente picturale, în mai multe culori suprapuse, iar ornamentaţia care domină e spirală. Era greu de presupus că această îndeletnicire atît de înfloritoare în epoca preistorică să se fi şters cu desăvîrşire.

Cercetările mai recente făcute asupra produselor noastre de olărie ţărănească au găsit cu prisosinţă urme preistorice şi forme romane în olăria noastră rustică. Rezultatele acestor cercetări au ajuns la următoarele concluzii :

a) Se constată păstrarea motivelor în formă de spirală, atît de caracteristică în ceramica neolitică de la Ariuşd şi Cucuteni, care au rămas pînă astăzi unul dintre motivele principale ale olăriei noastre ţărăneşti (pl. XII B).

b) Bogăţia de figurine şi statuete reprezentînd figuri omeneşti a staţiunilor noastre preistorice a adus ţării noastre reputaţia de ţară a idolilor preistoriei. Această bogăţie de figurine şi mici statuete umane o putem descoperi cu uşurinţă şi azi între produsele olarilor noştri, la orice tîrg de ţară [74].

c) În părţile răsăritene ale Transilvaniei, în cursul superior al Mureşului, s-a păstrat o tehnică primitivă, preistorică, de a face oalele fără roate, dintr-un colac de aluat de lut, cum fac şi azi unele popoare primitive. Păstrarea acestei tehnici atît de primitive nu ne-o putem explica decît prin moştenire, în acea regiune, a unei tehnici din epoca preistorică [75].

---

[74] Al. Tzigara-Samurcaş, *L'art du peuple roumain*, pp. 9, 24—37, 51—54.

[75] Comunicarea d. Aurel Filimon, fost conservator la muzeul orăşenesc din Tg. Mureş. Vezi şi S. Mehedinţi, *Was ist Siebenbürgen*, pp. 24—25.

Scanned with OKEN Scanner

d) Păstrarea unei olării primitive, de factură preistorică, îndeosebi în părţile răsăritene ale Ardealului şi în Moldova [76]. E de remarcat mai ales olăria neagră, de origine preistorică din acele părţi, avînd un lustru negricios sau fumuriu.

Persistenţa ceramicii preistorice locale în epoca romană şi post-romană este remarcată şi de arheologi [77]. Prin urmare, continuitatea ei pînă în zilele noastre pare foarte plauzibilă chiar şi în cazul cînd nu s-a păstrat fidel tradiţia formelor preistorice cunoscute, ci a degenerat sau evoluat pînă la formele primitive a olăriei rustice actuale.

e) Arheologii au constatat, în baza unui bogat material aflat pe teritoriul Daciei, că şarpele în relief, ce se găseşte atît de des pe vasele şi alte obiecte din epoca La Tène, dacă şi epoca romană, poate fi considerat ca un vechi element decorativ geto-dac [78]. Acest motiv se întîlneşte des şi în ceramica noastră populară actuală, cum o dovedeşte şi vasul din colecţiile Muzeului Etnografic a cărui fotografie o prezentăm la pl. XII A.

f) Se constată, în fine, păstrarea de forme romane, sau mai bine zis mediteranene, în produsele ceramicii noastre ţărăneşti, îndeosebi în centrele dinspre graniţa de vest a Transilvaniei. În Bihor, Haţeg şi Banat, regiuni unde şi stăpînirea romană a fost mai intensă [79]. În schimb, ceramica de origine preistorică s-a păstrat îndeosebi în regiunile răsăritene, unde şi stăpînirea romană a fost mai redusă [80].

E de remarcat faptul, de o extremă importanţă pentru conservarea şi răspîndirea poporului nostru în aceste părţi, că şi filologii au ajuns la aceeaşi constatare paralelă : cuvintele cele mai vechi în limbă, de origine latină, s-au păstrat şi ele mai bine în părţile de vest locuite de români [81], şi mai ales în Munţii Apuseni, unde este sîmburele românismului, unde s-a păstrat cea mai veche şi mai pură romanitate, unde şi numirile toponimice dovedesc că poporul român este acolo adînc înrădăcinat [82].

Dacă la aceste constatări adăugăm şi cele stabilite de noi mai înainte, cu privire la aşezări şi tipuri de case, dovedind că cel mai vechi tip de aşezare (satul cu case izolate) şi cel mai vechi tip de casă, avînd şi forma cea mai primitivă a vetrei, le întîlnim chiar în Munţii Apuseni şi Ţara Haţegului, regiuni unde, după cum am văzut, s-a păstrat şi ceramica de forma mediteraneană-romană, nu mai încape nici o îndoială

---

[76] B. Slătineanu, *Ceramica românească*, Bucureşti, 1938, pp. 35, 42, 53, 58, 103, 114, 116—121, 125—146. G. Brătianu, *Les origines du peuple roumain. Les données archéologiques*, Bucureşti, 1939, pp. 46—47.

[77] V. Dumitrescu, *L'art préhistorique en Roumanie*, Bucarest, 1937, p. 32. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, pp. 32—34 ; G. Brătianu, *op. cit.*, pp. 38, 39, 45—46.

[78] C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie*, Extr. de la *Revue de Transylvanie*, tom. VI, nr. 1, pp. 32, 70.

[79] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, cf. Harta Daciei Traiane, Bucureşti, 1935.

[80] B. Slătineanu, *op. cit.*, pp. 57, 122—124, 167.

[81] Sextil Puşcariu : *Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie*, *Revue de Transylvanie*, Cluj, 1936, tom. III, nr. 1. pp. 13—22.

[82] Cf. E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940, pp. 13—15.

Scanned with OKEN Scanner

că în aceste regiuni, în apropierea graniţei de vest avem şi vatra străveche a românismului, unde poporul nostru s-a putut conserva şi păstra arhaica sa civilizaţie populară, cuvintele vechi de origine latină şi de unde s-a putut revărsa din nou şi peste alte regiuni părăsite în împrejurări critice ale istoriei noastre zbuciumate.

Toate hărţile, atît cele istorice[83] *cît şi cele filologice*[84] *şi etnografice*[85], *prezintă insule de elemente arhaice şi romane în apropierea graniţei de vest, pe care dacă le-am suprapune ne-ar da sîmburele etnic al românismului, vatra unde el şi-a putut conserva şi păstra elementele cele mai vechi ale civilizaţiei sale populare.*

Chiar faptul că cercetări din domenii atît de diferite ajung în mod concludent la aceleaşi rezultate, ne dovedesc, în mod neîndoielnic, existenţa acestui sîmbure arhaic al poporului nostru în apropierea graniţei de vest, nucleu de rezistenţă etnică şi punct de plecare în dezvoltarea neamului nostru !

În afară de aceste îndeletniciri, legate mai mult de viaţa noastră de la ţară, şi celelalte două comori ale Daciei, sarea şi aurul, au trebuit să asigure continuitatea. Ar fi de necrezut ca locuitorii Daciei să fi părăsit total centrele atît de importante şi pentru viaţa economică din antichitate şi să fi părăsit centrele de exploatare a aurului şi a sării şi să nu fi continuat exploatarea lor, chiar şi cu mijloace mai primitive şi în cantitate mai redusă. Populaţia, părăsită de organizaţia economică şi politică a imperiului roman, a revenit cu siguranţă la metodele mai primitive ale vechilor sisteme de exploatare arhaică, aşa cum se face şi azi, cînd şi după milenii, alături de exploatările moderne ale aurului s-au menţinut exploatările prin şteampuri în Munţii Apuseni şi alte regiuni ale Transilvaniei şi care s-au putut păstra în formă arhaică numai prin continuitate[86].

Continuitatea exploatărilor aurifere şi în epoca convieţuirii româno-slave e dovedită prin numirile toponimice slave în limba română, pentru regiunile aurifere : Zlatna, Ruda etc.

Invaziile barbare au distrus mai mult centrele urbane a căror civilizaţie a putut să dispară. În schimb străvechea civilizaţie autohtonă rurală, care a persistat şi în epoca romană[87], a putut continua şi să se păstreze, mai ales în regiunile mai izolate, ca relicve, sub forma de civilizaţie arhaică rurală, pînă în zilele noastre.

Întreaga civilizaţie materială şi mai ales economia rurală are caracterul unei civilizaţii autohtone străvechi, cîştigată prin lungi experienţe,

---

[83] Cf. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, cf. Harta Daciei Traiane, Bucureşti, 1935.

[84] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, pp. 13—22 ; E. Petrovici, *Transilvania, vatră lingvistică*, în *Transilvania*, 1941, nr. 2, pp. 102—106.

[85] Vezi hărţile din R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat* şi S. Mehedinţi, *Was ist Siebenbürgen ?* pp. 25—37.

[86] T. Morariu, *Contribuţiuni asupra aurăritului în Valea Someşului Mare*, în *Vatra*, nr. 1—5, 1940, pp. 1—15.

[87] Cf. G. Brătianu, *Les origines du peuple roumain*, Bucarest, 1938, pp. 14—30, 47—48 ; C. Daicoviciu : *Le problème de la continuité en Dacie*, Bucarest, 1940, p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

a unei populații sedentare, care din timpurile cele mai îndepărtate s-a adaptat împrejurărilor locale.

Nici una dintre naționalitățile conlocuitoare din Transilvania nu are o civilizație rurală cu caracter mai autohton, avînd toate semnele unei civilizații străvechi, adînc înrădăcinate în trecutul și pămîntul acestei țări, ca poporul român. Poate și aceasta este cauza pentru care civilizația poporului român s-a dezvoltat în Transilvania mai mult la sate, unde ea e acasă.

Pășunile alpine și arăturile pe înălțimi au fost baza economiei arhaice a poporului autohton român. Aici, pe înălțimi, și-a putut conserva ființa sa etnică și păstra străvechea sa civilizație arhaică. Aici, pe înălțimi, s-a putut el retrage în vreme de primejdie și de aici s-a putut revărsa el impetuos, din nou „spre țară", spre regiunile mai joase, atunci cînd primejdia a trecut. Astfel se poate explica și acea enigmă a poporului nostru și tăcerea documentelor cu privire la începutul istoriei sale. Aici, pe înălțimi, și-a trăit, în vremuri de restriște, viața tăcută, fără zgomot în istorie, în timp ce în regiunile de șes s-au perindat popoare care au lăsat urme în istorie, dar au dispărut. Și, să nu se uite, că adevărata istorie mută, dar permanentă și care asigură perpetuarea unui neam, a fost aceea care s-a clădit de marele mase anonime, în tăcere, iar nu prin evenimente istorice efemere și trecătoare, ce au rămas înregistrate numai în cronicele cancelariilor regale, care au luat cunoștință numai despre evenimentele de suprafață, iar nu și despre cele ce s-au petrecut în adîncime, cum s-a dezvoltat și viața poporului nostru de la început.

Poporul român, în această perioadă, a trăit, am putea spune, o viață „etnografică", trăită pe înălțimi, în spațiul său „mioritic", ca să folosim cuvîntul poetului [88], păstrîndu-și ființa etnică și civilizația populară, iar nu o viață „istorică", trăită la suprafață, expusă curentelor schimbătoare ale evenimentelor ce se perindau, ca și popoarele ce au trecut peste el și în preajma sa, ca apoi să dispară.

De aici, marea importanță a „documentelor etnografice" față de „documentele istorice", pentru această perioadă a neamului nostru. În comoara civilizației noastre populare este închisă și enigma originii neamului nostru.

De aceea românii au fost și sînt țărani, care stăpîneau „țara" și mai ales micile țări intercarpatice și locale, cum sînt : Țara Oașului, Țara Maramureșului, Țara Făgărașului, Țara Bîrsei, Țara Hațegului etc. Fiecare din acestea formează un centru izolat, dar vital, cu populație băștinașe, unde neamul românesc și-a putut conserva puterea sa etnică și străvechea sa civilizație autohtonă rurală, care este mărturie nescrisă, dar mai sigură, a vechimii sale pe aceste plaiuri, chiar decît documentele scrise ale cancelariilor curților străine, ce nu cunoșteau și nu luau

---

[88] Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, pp. 9—28.

Scanned with OKEN Scanner

la cunoştinţă viaţa adînc înrădăcinată şi permanentă, dar fără istorie a marilor mase de la ţară.

Astfel, civilizaţia noastră populară devine arhiva nescrisă a poporului românesc în perioada sa pentru care lipsesc izvoarele scrise.

Versiunea românească a lucrării :
Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen. În vol. *Siebenbürgen...* publicat de Institutul de istorie naţională din Bucureşti, 1943, pp. 35—56.

Scanned with OKEN Scanner

LEGENDA LUI DRAGOŞ

CONTRIBUŢII PENTRU EXPLICAREA ORIGINEI ŞI FORMĂRII LEGENDEI PRIVITOARE LA ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI

Fără îndoială că între tradiţiile noastre istorice cea mai importantă este acea a descălecatului lui Dragoş-Vodă, căci e în legătură cu întemeierea principatului moldovenesc şi originea capului de bour din stema acestei ţări. Cercetarea acestei legende sub toate raporturile nu numai că prezintă un deosebit interes ştiinţific, dar e totodată şi o datorinţă naţională.

Lucrări atingătoare la această chestiune nu lipsesc. Astfel, din punct de vedere heraldic, s-a ocupat P. V. Năsturel [2]. Avem şi o încercare a P.S.S. Episcopului Ghenadie [3] de a interpreta diferitele semne ale stemelor noastre ; iar cu determinarea speciei animalului vînat de Dragoş-Vodă s-a ocupat E. Botezat [4]. Nu s-a cercat însă, cel puţin după cunoştinţele mele, de a arăta originea a însăşi legendei şi a interpreta cuprinsul ei.

Căci trebuie făcută distincţie între colonizarea Moldovei de colonişti români veniţi din Maramureş, care este un fapt istoric şi legenda descălecatului lui Dragoş-Vodă, care este o legendă şi intră deci în domeniul folclorului. A interpreta această legendă din acest ultim punct de vedere, se va încerca în lucrarea de faţă. Nu vom căuta deci întru cît corespund adevărului istoric relaţiile din această legendă, nici chiar partea ei heraldică nu ne interesează [5].

---

[1] Lucrare citită în Seminarul de Istorie veche a românilor, al d-lui profesor Al. Lapedatu. Se dă publicităţii cu unele modificări şi cu gîndul de a o dezvolta într-o cercetare mai completă.

[2] *Stema României*, Bucureşti, 1892 şi *Eraldica în faţa P.S.S. Episcopului Ghenadie*, Bucureşti, 1895.

[3] *Eraldica veche a românilor*, Bucureşti, 1894.

[4] *Bourul şi zimbrul*, în *An. Acad. Rom.*, XXXVI, *Mem. Secţ. ştiinţifice*, nr. 3.

[5] Steme cu cap de bour se găsesc şi la alte popoare, ca de pildă la sîrbi în stema despoţilor George şi Ioan Brancovici, cf. Turul, Budapesta, XXVI, 3, p. 102 şi dr. A. Ivić, *Stari Srpski pečati i grbovi*, 1910, fig. 50, 53, 77.

În heraldica polonă în versuri a lui W. Potocki şi în a lui S. Okolski (*Orbis Poloni*, Cracoviae, 1643, II, pp. 454, 606. III. p. 289) se găsesc mai multe blazoane polone cu cap de bour. Tot cap de bour are şi sigiliul oraşului Sighetul Marmaţiei.

Scanned with OKEN Scanner

În cele mai multe dintre cronicele noastre slavonești legenda este amintită numai pe scurt în modul următor :

„Venit-au Dragoș-Voevod din Maramurăș din Țara ungurească la vînat după un zimbru și au domnit doi ani“ [6].

Exact așa, aproape fără schimbare, se găsește în toate cronicele noastre slavone, fiind chiar în partea lor comună în acea *Povestire în scurt despre domnii Moldovei*, cu excepția *Cronicei moldo-polone* [7], unde apare puțin mai amplificată, și îndeosebi în *Cronica anonimă* [8], însemnată prin faptul că ea singură între cronicele noastre slavonești ne-a păstrat cea mai pe larg și amănunțită povestire a acestei legende ; totodată și prin tradiția curioasă despre Roman și Vlahata.

Tot astfel, legenda o găsim amintită, în extensiune mai mare sau mai mică, aproape la fiecare dintre cronicarii noștri următori, care ating chestiunea descălecatului al doilea. Ca extensiune și cuprins se remarcă cele de la Ureche, Costin și Cantemir.

Nu e locul, dar nici scopul nostru să facem comparații mai amănunțite și o analiză mai aprofundată ale acestor tradiții. Rezumăm numai pe scurt părțile principale în care seamănă sau se deosebesc una de alta.

Tradiția de la Ureche [9] pare a fi servit ca izvor pentru toți cronicarii. În schimb și ea are unele părți comune cu tradiția din *Cronica anonimă*. Ea se deosebește de aceasta prin pasajele relative la întîmplarea cățelei Molda, al cărei nume s-a dat după tradiție rîului și apoi noului principat. Acest pasaj nu va lipsi, de la Ureche începînd, la nici un cronicar. Legenda de la adnotatorii săi [10] e plină de etimologisme, ca numele mănăstirii Ețcani de la rusul Eațco, Suceava de la Soci (ungurește = cojocari) și altele, care vor trece iarăși de aci încolo în tradițiile următoare. Începutul acestor etimologisme îl putem descoperi deja la Ureche (rîul Moldova și-a cîștigat numele de la cățeaua Molda ; zimbrul a fost vînat la Boureni).

Ambele tradiții (de la Ureche și adnotatori) seamănă și se deosebesc de toate celelalte și prin faptul că la începutul lor ne vorbesc de mai mulți feciori de domn, care au venit la vînat din Maramurăș, fără să facă vreo amintire de persoana lui Dragoș. În fragmentul atribuit stolnicului Const. Cantacuzino se vorbește numai de niște păstori, care umblînd cu dobitoacele lor prin păduri, au dat peste un bour, pe care gonindu-l au trecut munții. Această tradiție ne dă o explicație foarte naturală și aproape lipsită de elemente legendare ale descălecatului [11].

---

[6] Astfel se găsește în *Letopisețul de la Bistrița* (Bogdan, I., *Cronici inedite*, p. 49). *Cronica serbo-moldovenească (Ibid.*, p. 101). *Cronica și An. putnene* (I. Bogdan, *Vechile cronice moldov., p. 193), Letopisețul lui Azarie* (I. Bogdan, în *An. Acad. Rom.*, XXI, p. 125). Nimic nu arată cît de tare a trebuit să trăiască această legendă în conștiința primilor noștri cronicari, decît faptul că acești cronicari atît de scumpi la vorbă, care pentru domnia celor dintîi voievozi ne-au păstrat numai anii domniilor lor, toți au păstrat amintirea acestei legende.

[7] Bogdan, *Vechile cronice moldovenești, pînă la Ureche*, p. 223.

[8] *Ibid.*, pp. 187—188.

[9] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, pp. 131—133.

[10] *Ibid*, pp. 378—379.

[11] M. Kogălniceanu, *l. c.*, 110.

Pl. V. Fragment din harta militară austriacă. Scara 1 : 75.000. O parte din Ţinutul Tîrnavelor. În partea inferioară sînt satele tipice ale saşilor, de-a lungul drumului (Laslăul săsesc : Klein Lasseln), Seleuş : Klein Alisch şi Iagor). În lunca rîului Tîrnava vedem trei sate de-a lungul drumului, locuite în majoritate de maghiari (Kükllo Széplak, Vámos-Udvarhely, Korod Szt-Márton). Spre nord şi sud de lunca rîului se găsesc satele răsfirate şi îngrămădite ale românilor (Vaidacuţa, Cioaca, Laslăul român şi Şoimuşul român).

Pl. VI A Satul Vidra-de-Sus cu case izolate din Munţii Apuseni

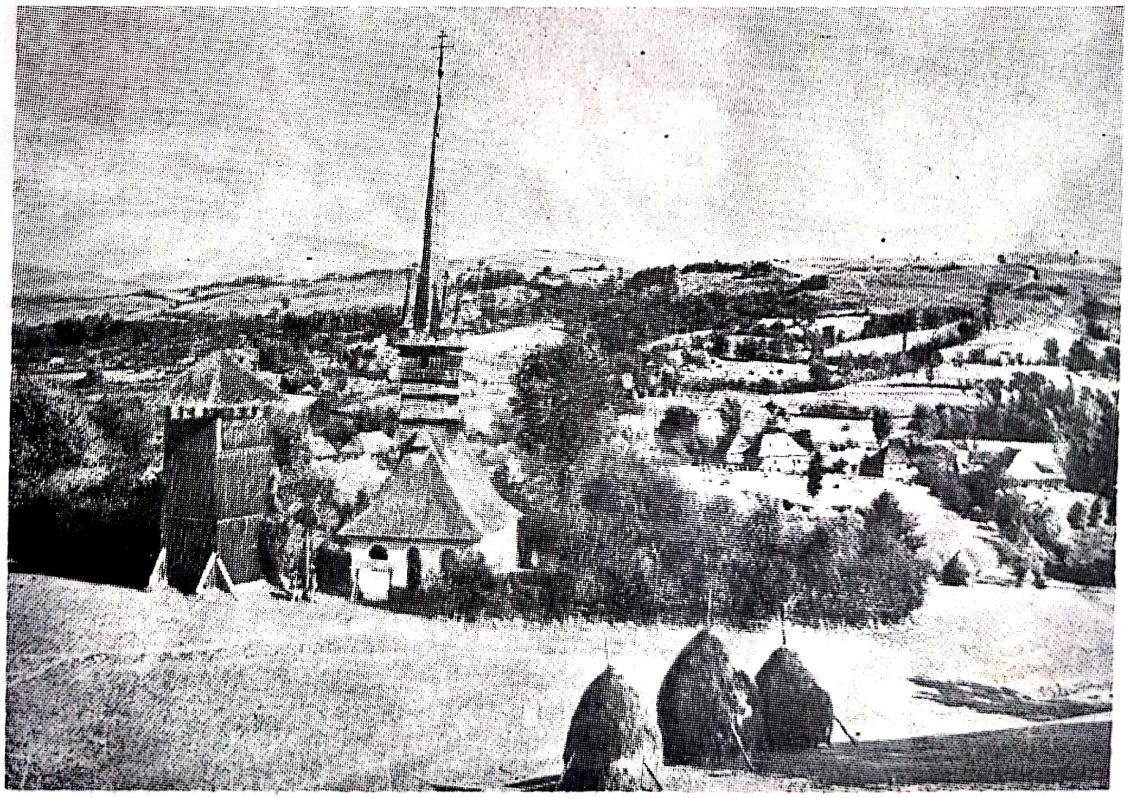

Pl. VI B. Satul cu case răsfirate, Berind, din nordul Transilvaniei.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. VII A. Gospodărie românească din satul Sălciua-de-Jos, Munţii Apuseni.

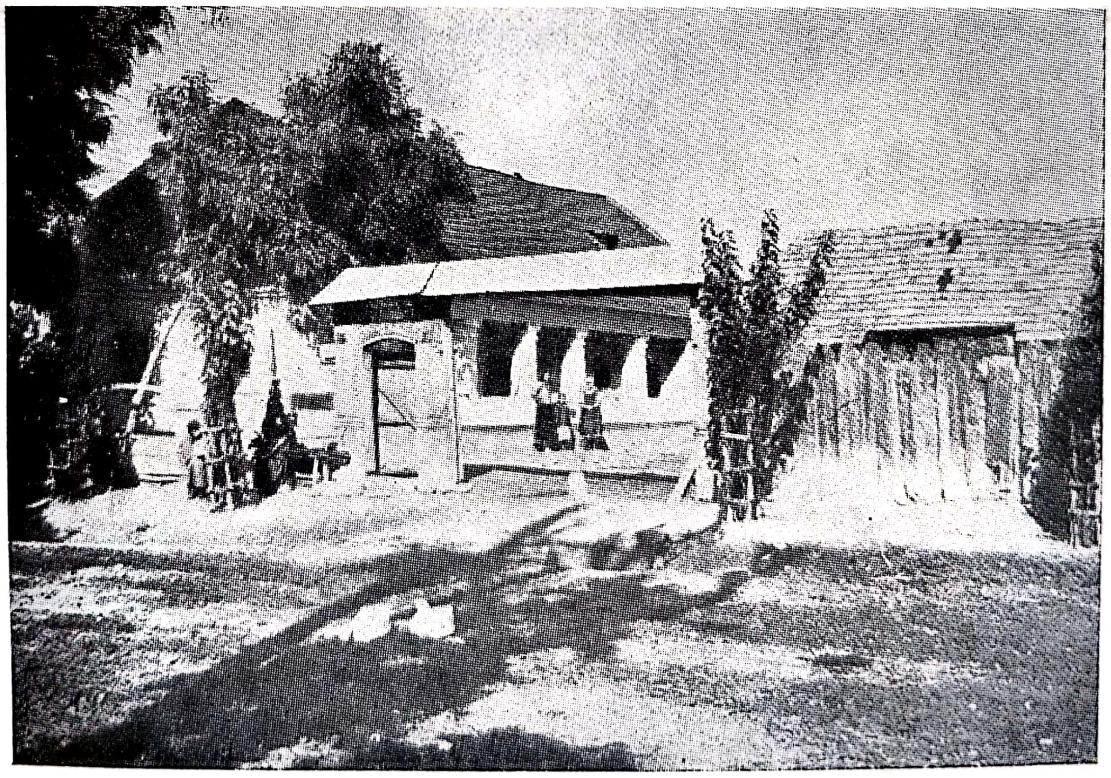

Pl. VII B. Gospodărie românească din satul Săcădate, judeţul Bihor.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. VIII A. Curte românească din satul Hăţăgel, Ţara Haţegului.

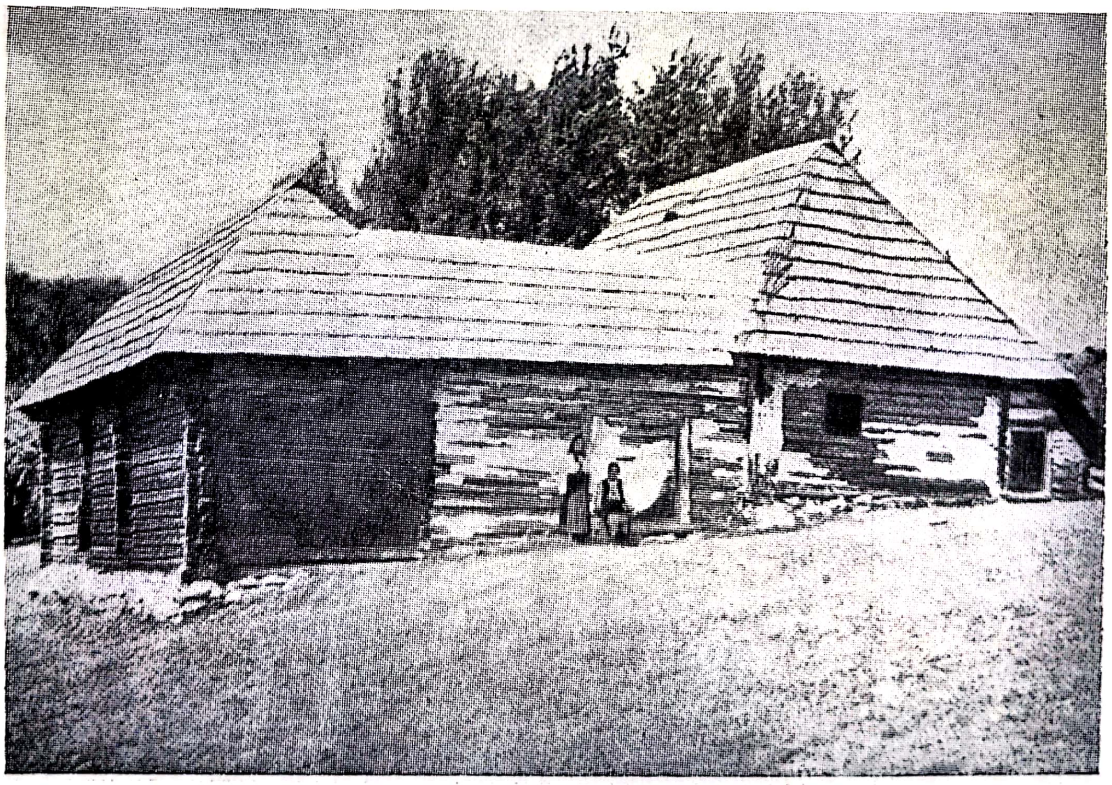

Pl. VIII B. Curte patrată din Bran, Ţara Bîrsei, jud. Braşov.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. IX A. Plug macedoromân din Bosnia.

Pl. IX B. Plug nordgermanic la românii din Transilvania. Satul Cerbăl, judeţul Hunedoara.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. X A. Culturi în terase. Satul Cerbăl, în Munţii Poiana Ruscăi.

Pl. X B. Culturi în terase pe înălţimi între 1.000—1.300 m. în Munţii Apuseni. Satul Măguri.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XI A. Țărani români din Sălișteș, Maramureș.

Pl. XI B. Țărani români din Chisătău, Banat.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XII A. Vas românesc din Transilvania cu motivul șarpelui în relief.

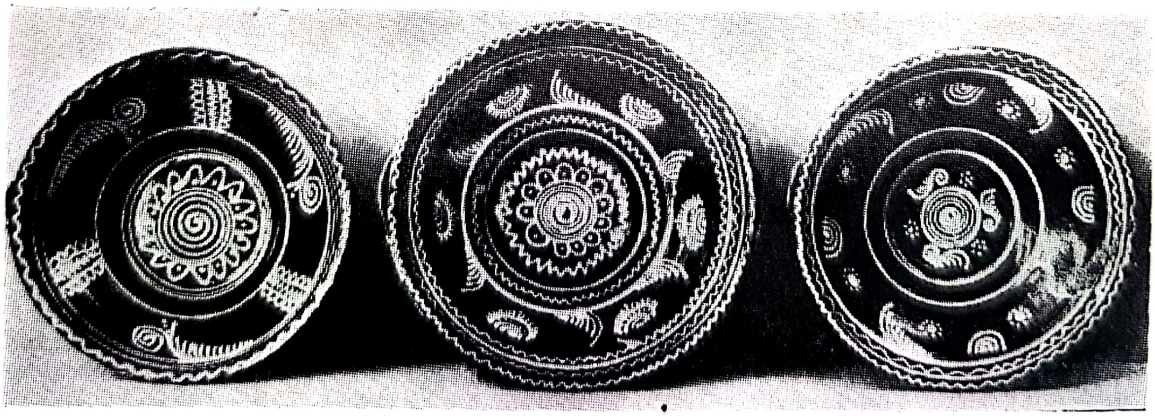

Pl. XII B. Blide românești din Leheceni, Ținutul Beiușului, împodobite cu motivul spiralei. Din colecția Muzeului etnografic din Cluj-Sibiu.

Scanned with OKEN Scanner

Dintre toţi cronicarii români, mai bine dezvoltată se găseşte în poemul polon al lui Miron Costin, care se deosebeşte şi prin frumuseţea descrierii. Se resimte puternic şi influenţa poeziei populare, ca de pildă la începutul ei, acelaşi motiv atît de sugestiv al legendelor populare, în care eroul se pregăteşte să plece în lume ca să-şi cerce puterea ; iar mama îngrijorată vrea să-l oprească să rămînă, amintindu-i primejdiile ce-l aşteaptă.

Tradiţia de la Cantemir seamănă în multe privinţe cu cea a lui Costin, şi credem că nu greşim dacă afirmăm că a fost împrumutată din acest loc (cf. de pildă pasajul în care se face amintire de cei 300 juni armaţi, aflători numai în aceste două legende).

O variantă aparte ni s-a păstrat în *Codicele Bandinus*[12] a cărei parte originală este tradiţia despre cei trei fraţi : Dumucus, Volcha şi Dragus. Adausul de la sfîrşitul ei, şi anume partea în care se vorbeşte despre originea numelui vloh [Aliqui volunt...] e luată din Ureche[13] ; iar partea în care se vorbeşte [Alii opinantur...] despre originea ruşinoasă a românilor de la adnotatorii lui Ureche, sau chiar de-a dreptul din acel urgisit *Leatopiseţ unguresc* din care au luat şi ei tradiţia aceasta.

Cuprinsul tuturor acestor legende se poate rezuma în următoarele cinci puncte, care par a fi totodată şi părţile lor comune :

1. Dragoş-vodă, sau feciori de domn, pleacă la vînătoare ;
2. Dau de urma unui zimbru, care îi duce dincolo peste munţii cei înalţi, adică în Moldova ;
3. Au nimerit la apa Moldovei, lîngă care au ajuns zimbrul ;
4. Aici au găsit locuri desfătătoare, cîmpii deschise, pe care îndrăgindu-le, le aleg de noua patrie.
5. Se întorc în Maramurăş la ai lor, pentru ca apoi să plece toţi în noua patrie.

Nu încape nici o îndoială că legenda lui Dragoş e o legendă heraldică, cum e de pildă, ca să amintim un exemplu mai apropiat, legenda corbului cu inel din stema Corvinilor. De aceste legende era plină Europa medievală. Aproape fiecare blazon îşi avea legenda lui proprie.

De data aceasta însă, nu avem de a face cu o simplă legendă heraldică, care se găseşte izolată numai la poporul nostru, ci cu o ramură a unui puternic arbore între legende, a cărui rădăcini ne duc departe în pămîntul diferitelor popoare europene şi orientale. Ideea fundamentală a tuturor acestor legende este că eroul urmărind un animal misterios (de obicei cerb) este condus pe locuri necunoscute[14].

P. Cassel[15] ne dă următoarele variante ale acestui motiv, culese aproape din literatura tuturor popoarelor.

---

[12] *An Acad. Române*, XVI, *Mem. secţ. istorice*, pp. 306—307.

[13] *Domnii Ţărei Moldovei* etc. în Kogălniceanu, *l.c.*, p. 131. Cf. şi nota lui V.A. Ureche, în *An. Acad. Române*, XVI. *Mem. secţ. istorice*, p. 130.

[14] Cf. A. de Gubernatis, *Die Thiere in der indogermanischen Mythologie*, Leipzig, 1874.

[15] *Einleitung und Deutung des Buches der Sieben Weisen Meister*, Berlin, 1891, p. 104.

Scanned with OKEN Scanner

1. Un prinț din India urmărește un cerb și apoi rătăcește în locuri necunoscute.
2. Dietrich, din epopeea germană, atras de un cerb ajunge în iad.
3. Același lucru se întîmplă și cu un cavaler dintr-o legendă din *Gesta Romanorum.*
4. Un vînător din Tirol urmărește un cerb alb, pînă ce se prăpădește în locuri stîncoase și necunoscute.
5. Contele Wildenstein, atras de frumusețea unui cerb negru, urmărindu-l piere într-o prăpastie.
6. Într-o legendă din Japonia, eroul legendei, Jamatoke, este atras și înșelat de un demon cu figură de cerb.
7. Într-o localitate din Bavaria, vînătorul urmărește un cerb și cînd l-a ajuns, cerbul s-a transformat în fată și s-au înecat amîndoi într-o fîntînă.
8. Un rege vînează la Regensburg după un cerb și cînd vrea să-l prindă, cerbul se schimbă într-o fată.
9. În poveștile lui Syntipas, cerbul urmărit scapă din vederea vînătorului și în locu-i apare un demon.

E de observat că sub figura cerbului mai adesea se ascunde un demon, de obicei în formă de fecioară și e adusă în legătură cu o fîntînă [16]. După părerea lui Cassel urmărirea cerbului simbolizează vînarea după plăceri, iar fîntîna savurarea lor.

Ca să fie seria și mai completă am putea adăuga și cunoscuta legendă a Sfîntului Hubertus, patronul vînătorilor, carele, după ce urmărește un cerb, îl ajunge și vrea să-l săgeteze. Animalul se oprește, iar vînătorului uimit îi apare ca o minune cerbul legendelor creștine, purtînd în frunte o cruce strălucitoare [17].

Acestea însă sînt motive mai îndepărtate ale legendelor noastre, în care aproape numai ideea fundamentală e comună. În mersul lor de la un popor la altul, prin înrîurirea altor elemente străine, abia se mai poate desluși înțelesul lor original, astfel că numai printr-o analiză și comparare riguroasă mai putem afla elementele comune și a dovedi o legătură între ele. Același fenomen de sincretism bunăoară pe care-l întîlnim și în lumea miturilor păgîne.

Ne-am depărta prea mult de obiectul cercetărilor noastre dacă am urmări această problemă începînd de la miturile de origine cosmogonică, arătînd apoi evoluția lor sub influența misticismului creștinesc, sau de a urmări migrațiunea și evoluția lor de la un popor la altul. Pentru a putea face comparații mai precise și a ajunge la rezultate mai pozitive (și pentru a nu rătăci ca eroul legendei noastre prin locuri necunoscute) va trebui să tragem un cerc mai restrîns, luînd în combinație numai pe acele dintre legende care sînt într-o legătură mai strînsă cu legenda noastră.

---

[16] O frumoasă poveste de felul acesta din Jud. Prahova se găsește în *Șezătoarea,* I, p. 161. Alte exemple pe acest motiv vezi în *Ethnographia,* Budapesta, XI, p. 118.

[17] Cf. cerbul cu cruce în frunte din sigiliul orașului Baia.

Scanned with OKEN Scanner

Cea mai apropiată, atît ca loc şi ca cuprins, este legenda cronicilor maghiare despre vînatul lui Hunor şi Magor şi descălecarea lor în mlaştinile din Maeotis. Pentru a putea face comparaţie, reproducem ambele texte. Legenda lui Dragoş o dăm după *Cronica anonimă*, căci ni se pare că ne-a păstrat textul cel mai vechi şi lipsit de adausurile şi etimologismele adnotatorilor de mai tîrziu; iar legenda lui Hunor şi Magor, după cronica lui Simon de Keza, a cărui text e considerat ca cel mai autentic de cercetătorii maghiari [18].

I. Legenda lui Dragoş [19]:

„Şi era între ei un bărbat cuminte şi viteaz cu numele Dragoş şi s-au pornit o dată cu tovarăşii săi la vînat de fiare sălbatice şi au dat pe sub munţii cei înalţi de urma unui zimbru şi s-au dus pe urma zimbrului peste munţii cei înalţi şi au trecut munţii şi au ajuns tot pe urma zimbrului la nişte şesoase şi prea frumoase locuri şi au ajuns pe zimbrul la ţărmul unei ape, sub o răchită şi l-au ucis şi s-au ospătat din vînatul lor.

Şi le-au venit de la Dumnezeu gînd în inima lor să-şi caute loc de trai şi să se aşeze acolo şi s-au unit cu toţii şi au hotărît să rămîie acolo şi s-au întors îndărăt şi au povestit tuturor celorlalţi de frumuseţea ţării şi de apele şi de izvoarele ei, ca să se aşeze şi ei acolo; şi le-au plăcut tovarăşilor lor gîndul acesta şi au hotărît să meargă şi ei unde fuseseră tovarăşii lor şi au căutat să-şi aleagă loc, căci de jur împrejur era pustiu, iar pe la margini tătari rătăcitori cu turmele şi s-au rugat apoi de Vladislav craiul unguresc, să le dea drumul, iar Vladislav craiul cu mare milostivire i-au lăsat să plece.

Şi plecat-au din Maramureş cu toţi tovarăşii lor şi cu femeile şi cu copiii lor peste munţii cei înalţi şi tăind pădurile şi înlăturînd petrile, trecut-au munţii cu ajutorul lui Dumnezeu şi venit-au la locul unde Dragoş omorîse zimbrul, şi le-au plăcut locul şi s-au aşezat acolo şi şi-au ales dintre dînşii pe un om înţelept, cu numele Dragoş; şi l-au numit sieşi domn şi voievod şi de atunci s-au început cu voia lui Dumnezeu Ţeara Moldovenească.

Iar Dragoş-voievod au descălecat întîiul loc, pe apa Moldovei, mai apoi au descălecat locul Baia şi alte locuri de-a lungul apelor şi izvoarelor şi şi-au făcut pecete domnească pentru toată ţeara un cap de zimbru. Şi au domnit Dragoş-voievod 2 ani".

II. Legenda lui Hunor şi Magor [20]:

„Dum autem Hunor et Magor Menroth essent primogeniti, a patre ipsorum tabernaculis separati incedebant. Accidit autem dierum una, venandi causa ipsos perrexisse, quibus in deserto cum cerva occurisset,

---

[18] Cf. Sebestyén, *A magyar honfoglalás mondái*, Budapest, 1909, p. 290.

[19] După I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti, pînă la Ureche*, Bucureşti, 1891. Textul slavon pp. 187—188, traducerea pp. 237—238.

[20] S. de Kéza, *Cronicon Hungaricum*. Ed. Al. Horányi, Viennae, 1781, cap. I, pp. 31—32.

Scanned with OKEN Scanner

în paludes Moeotidas illam insequentes, fugiit ante eos. Cumque ibi ab oculis illorum prorsus vanuisset, diutius requisitam invenire nullo modo potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam. Ad patrem deinde redeuntes, ab ipso licentia impetrata cum rebus omnibus paludes Moeotidas intraverunt moraturi. Regio quidem Moeotida, Perside patriae est vicina, quam undique pontus praeter vadum unum parvissimum giro vallat, fluminibus penitus carens, herbis, lignis, volatilibus, piscibus et bestiis copiatur. Aditus illuc difficilis et exitus. Paludes autem Moeotidas adeuntes annis V. immobiliter ibidem permanserunt. Anno ergo sexto exeuntes in deserto loco fine maribus in tabernaculis permanentes, uxores ac pueros filiorum Belar casu repererunt, quos cum rebus eorum in paludes Moeotidas cursu celeri deduxerunt. Accidit autem principis Dulae Alanorum duas filias inter illos pueros comprehendi, quorum unam Hunor, et aliam Magor sibi assumsit in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Huni sive Hungari originem assumsere."

Dacă vom compara ambele legende, cu excepţia diferenţei de persoane şi locuri, vom afla nu numai o mare asemănare între ele, ci vom constata că în fond cuprinsul lor e identic. Vom regăsi în afară de acele cinci puncte stabilite mai sus şi alte amănunte surprinzătoare [21].

Legende cu acest motiv au fost cu plăcere utilizate de cronicarii maghiari. Faptul că în cronicile lor se mai găsesc încă două variante de genul acesta dovedeşte cît de răspîndite au trebuit să fie pe vremea aceea. Astfel este şi legenda despre fondarea mînăstirei din Vaţ, al cărei cuprins prescurtat este următorul: Stînd Geiza cu fratele său Ladislau, s-a ivit un cerb, ale cărui coarne erau pline cu lumini aprinse, şi a fugit spre o pădure unde s-a oprit. Fiind zărit de soldaţi, aceştia au început să tragă cu săgeţile după el, iar cerbul a sărit în Dunăre şi a dispărut. Ladislau şi Geiza au considerat apariţia cerbului ca semn dumnezeiesc, care le-a arătat locul unde să zidească biserica [22].

Exact aceeaşi temă are şi legenda relativ la fondarea cetăţii Barş, a cărei loc fu arătat iarăşi de un cerb [23].

O variantă prescurtată interesantă se găseşte şi în heraldica polonă a lui Okolski [24], care vorbind despre originea familiei Wukry, reproduce următoarea legendă luată din opera istorică a lui Florian Ungler, apărută la 1534 în Cracovia:

„Postquam exiuissent ex Scythia Iuhri sive Wuhri aliquo tempore, opressis ac debellatis Gotthis, ubi nunc Scythae manent Zawo scy, in

---

[21] Cum e de pildă asemănarea pasajului în care Hunor şi Magor află că locul e bun pentru creşterea vitelor (pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam) cu cel de la Ureche, în care zice: „au socotit cu toţii că e locul bun de hrană", (M. Kogălniceanu, *Cronicele Moldovei*, p. 131). În legenda maghiară cei doi fraţi se roagă de părintele lor ca să le dea voie să se transmute în Maeotis; iar în legenda română „s-au rugat apoi de Vladislav, craiul unguresc, să le dea drumul" etc.

[22] *Cronicum Pictum* din Viena, cap. 59.

[23] Anonymus, cap. 34.

[24] *Orbis poloni*, Cracoviae, 1641, III, p. 306.

eadem suae distioni subiecta manserunt regione, dum tandem resciuissent a venatoribus (qui cervum insequentes casu inciderunt fortuito in Iuhros) de fertilissima Pannoniae provincia, seu potius Regno amplissima, electo Duce Atilla (illis Edele dicitur) transmeotoquae ; triplici fluvio Don, Volga et Boristhene, Pannoniae Regnum prostratis ac debellatis Sclavis occuparunt ; quo occupato, hoc sui imperii pro insigni acceperunt, quod visitur stemma".

I. Ernyei, într-un studiu al său asupra legendelor heraldice la poloni, crede că sub numirea de Iuhri sau Wuhri trebuie să înţelegem poporul maghiar [25].

În tot cazul această legendă e o versiune curioasă a cunoscutei legende maghiare.

Cea mai veche mărturie a acestei legende o găsim la Iordanes şi Procopius. Iordanes a împrumutat-o, după propria sa mărturisire, din opera lui Priscus. Lucrarea acestuia însă ne-a rămas numai în fragmente din care lipseşte tocmai partea ce ne interesează.

Reproducem din Iordanes pasajul în care se cuprinde legenda [26] :

„Tali ergo Hunni stirpe creati, Gothorum finibus advenere. Quorum natio saeva, ut Priscus historicus refert, in Maeotida palude ulteriorem ripam insedit, venatione tantum nec alio labore experta, nisi quod, postquam crevisset in populos, fraudibus et rapinis vicinarum gentium quietem conturbavit. Huius ergo gentis, ut assolet, venatores, dum in ulteriori Maeotidis ripa venationes inquirunt, animadvertunt, quomodo ex improviso cerva se illis obtulit, ingressaque paludem nunc progrediens, nunc subsistens, indicem se viae tribuit. Quam secuti venatores paludem Maeotidem, quam imperviam ut pelagus existimabant, pedibus transiere. Mox quoque, ut Scythica terra ignotis apparuit, cerva disparuit. Quod, credo, spiritus illi, unde progeniem trahunt, ad Scytharum invidiam egere. Illi vero, qui praeter Maeotidem paludem alium mundum esse penitus ignorabant, admiratione inducti terrae Scythicae, et, ut sunt solertes, iter illud nulli ante aetati notissimum divinitus sibi ostensum rati, ad suos redeunt, rei gestum edocent, Scythiam laudant, persuasaque gente sua via, quam cerva indice didicere, ad Scythiam properant, et quantoscumque obvios in ingressu Scytharum habuere, litavere victoriae, reliquos perdomitos subegere".

Evident că această legendă, care e în mare parte identică cu cea din cronicele maghiare, a putut servi ca izvor cronicarilor maghiari, fapt care este admis şi de cercetătorii lor [27].

Nu vom căuta dacă această legendă a fost adusă de huni sau de maghiari din vechea lor patrie, sau este o invenţie a istoriografilor bizantini. Pentru noi este important să ştim că motivul acestei legende a fost cunoscut şi la popoarele orientale.

---

[25] *Etnographia*, Budapesta, XVI, nr. 1, p. 26.
[26] Iordanes, *De Getarum sive Gothorum*, cap. 24.
[27] Cf. Sebestyen, *l.c.* I, p. 327.

Scanned with OKEN Scanner

Indicații prețioase ne dă în această privință cunoscutul orientalist I. Darmsteter, care comparînd o istorisire din *Talmud* cu un pasaj din *Ramayana*, care ambele au motivul legendelor noastre, constată că povestirei din *Talmud* i-a servit ca izvor o legendă persană [28].

Fiind ambele povestiri prețioase documente ale acestui motiv, reproducem în rezumat cuprinsul lor :

În istorisirea din *Talmud*, regele David umblînd după vînat, îi iese în cale Satana în chipul unei gazele. După ce săgeata lui dă greș, o urmărește în goană pînă ajunge în țara Filistenilor, unde i se întîmplă o mare nenorocire [29].

În *Ramayana*, Rama, atras de frumusețea unui cerb, care a fost demonul Mariça trimes de Ravana, ca să se răzbune asupra lui, l-a urmărit tot mai mult pînă a ajuns la capătul unei păduri. Lovit de săgeata lui Rama, cerbul demon se ridică strălucitor la cer. Soția lui Rama care rămăsese singură, este răpită de Ravana [30].

Vedem cum mergînd spre Orient caracterul demonic al animalului este tot mai pronunțat. Acest caracter, precum am observat, s-a mai păstrat încă în istorisirea din Iordanes ; dispare însă la legendele din cronicele maghiare și la legenda lui Dragoș. Tot astfel s-a păstrat acest caracter și în cele mai multe din pildele aduse de Cassel. Admițînd deci teoria migrațiunii motivelor, leagănul legendei noastre pare a fi fost în India, patria clasică a basmelor și a legendelor.

Constatînd mai sus marea asemănare între legenda maghiară și a lui Dragoș și fiind cronicele maghiare cele mai vechi, se naște întrebarea dacă nu cumva prin mijlocirea lor să fi ajuns această temă la noi. Legăturile noastre pașnice și războinice de veacuri cu ungurii au lăsat urme în istoria, limba și viața ambelor popoare. Ni se pare că nu li s-a dat pînă acum destulă importanță cronicelor maghiare, tocmai pentru aceste prețioase urme ale traiului comun din trecut. Cercetări critice în această direcție, cred că ar dezvălui multe aspecte din viața comună din trecut a ambelor popoare [31].

Cu toate că nu ținem exclusă posibilitatea acestui împrumut, considerăm legenda noastră ca o variantă a aceleiași teme internaționale. Totuși nu putem contesta caracterul național al acestei legende, prin faptul că ne zugrăvește una dintre îndeletnicirile voinicești ale voievozilor noștri, vînatul de bouri. Prin felul descrierii și subiectul temei (vînatul de bouri) se deosebește de toate legendele similare și în acest fapt zace originalitatea legendei noastre.

---

[28] *Revue des Études Juives*, Paris, II, p. 302.
[29] Cf. *Ethnographia*, XI, p. 116.
[30] Cf. De Gubernatis, *o.c.*, p. 49.
[31] O pildă în această privință ne vine din sursa cea mai competentă. Cf. N. Iorga, *Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul românilor*, în *Revista istorică*, VII, pp. 1—3.

Scanned with OKEN Scanner

Puţinele variante pe care le-am adunat noi nu sînt suficiente pentru a arunca destulă lumină asupra originii acestei legende. Pentru a putea urmări în întregime problema ei, e necesar să ne lărgim cercul cercetărilor noastre şi asupra motivelor similare la alte popoare vecine, ca de pildă la slavii de Sud.

Sperăm ca într-o viitoare lucrare să completăm cercetările noastre şi în această direcţie.

Extras din *An. Instit. de ist. naţională din Cluj pe 1921.*
Cluj, 1921, pp. 300—310.

Scanned with OKEN Scanner

ORIGINEA JOCULUI DE CĂLUŞARI

Jocul căluşarilor, atît prin înfăţişarea impunătoare a jucătorilor, cît şi prin arta neîntrecută a dansurilor, a atras asupra sa atenţia celor mai însemnaţi cercetători ai vieţii poporului nostru şi a stîrnit întotdeauna admiraţia străinilor.

Explicaţii asupra originii acestui joc s-au dat în mai multe rînduri, fără să se ajungă la un rezultat satisfăcător şi fără să se poată arăta, ceea ce este tot atît de important, locul pe care-l ocupă acest joc în obiceiurile similare ale altor popoare [1]. În lucrarea de faţă sperăm să dăm contribuţii însemnate privitoare la originea lui şi la înrudirea cu unele obiceiuri la alte popoare.

---

[1] Neobositul cercetător al folclorului nostru, T. Pamfile, care a adunat la un loc aproape toate mărturiile împrăştiate, referitoare la acest obicei, termină astfel: „Asupra originei acestei datine trecem, căci nu se poate stabili, cu toate încercările ce s-au făcut". (*Sărbătorile de vară la români*, Bucureşti, 1910, pp. 54—75). Completînd materialul publicat de dînsul cu cel dat de T. Burada (în *Istoria teatrului în Moldova*, Iaşi, 1915, pp. 62—70) avem aproape întreg materialul publicat asupra jocului de căluşari.

Cercetări mai noi, documentate, lipsesc în această direcţie. Cele vechi poartă în sine pecetea vremii, în care se căuta a se dovedi pe toate căile originea romană a neamului şi deci a tuturor obiceiurilor noastre. Astfel o parte dintre cercetătorii cei vechi au fost de părere că acest joc îşi trage originea de la *Coli-Salii romani*. Această părere citată şi de D. C. Ollănescu (*Teatru la români*, în *An. Acad. Rom.*, Seria II, tom. XVIII., *Mem. Secţ. Lit.*, pp. 123—126) după D. Bojinca (*Anticele Romanilor*, Buda, 1832, I. p. 179), îşi are izvorul în cartea lui F. I. Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, Viena, 1781, tom. II, pp. 405—414), care şi el a împrumutat-o, după cum mărturiseşte însuşi (tom. II., p. 411), de la un „învăţat român", pe care îl pomeneşte des, dar nu-l numeşte. Această persoană nu poate fi alta decît P. Maior, cu care Sulzer a avut relaţii pe timpul cînd era cu regimentul său la Reghin, „unde vorbeau adeseori despre lucruri care îi interesau pe amîndoi, din motive ce nu erau totdeauna aceleaşi" (Cf. N. Iorga, *Istoria lit. rom. în veacul al XVIII-lea*, vol. II, p. 238).

O altă ipoteză ar fi că jocul căluşarilor reprezintă răpirea Sabinelor de către romani. Această părere, reprodusă des şi de alţi autori, îşi are originea în studiul lui *I. Eliade* (*Curierul românesc, 1843*, nr. 41). Ea este împărtăşită şi de G. Dem. Teodorescu (*Încercări critice*, p. 5).

Din materialul publicat reiese că jocul căluşarilor este strîns legat de sărbătorile Rusaliilor şi că acest obicei este, sau cel puţin a fost, răspîndit pretutindeni la români, cu excepţia Bucovinei, conservîndu-se astăzi în vechiul regat, mai mult în Oltenia şi judeţele Teleorman, Vlaşca, Ilfov şi Muscel, iar în Ardeal în regiunea centrală a Murăşului şi pe valea Tîrnavelor. Cele mai importante mărturii sînt păstrate la Cantemir [2] pentru Moldova, la Sulzer [3] pentru Ardeal şi la Liuba [4] pentru Banat.

Spre a putea urmări şi controla mai uşor cercetările noastre, rezumăm elementele caracteristice ale acestui obicei şi le grupăm aşa cum rezultă din materialul cunoscut [5] :

1. Căluşarii sînt o ceată de dansatori, formată numai din bărbaţi, care în timpul Rusaliilor cutreieră satele sub conducerea unui vătaf, jucînd, săltînd şi primind daruri. Se mai numesc şi *căluceni* (Cantemir, Liuba), *căluşei*, sing. *căluşul* (Muscel [6], Dolj [7]), *călăuzi* şi *boriciani* (Sulzer, Ardeal). Jucătorii trebuie să fie fără soţ.

2. Poartă costum bărbătesc de sărbătoare ; numai la Cantemir „se îmbracă în vestminte cam ca femeile, pe cap îşi pun cunună de flori, vorbesc în ton femeiesc şi, ca să nu se cunoască, îşi acoper faţa cu un văl alb. Toţi poartă în mîini o sabie goală".

Astăzi numai vătaful ori mutul mai poartă sabie, afară de judeţul Muscel, unde avem ştirea că şi ceilalţi căluşei purtau o sabie de lemn [8]. Peste cămaşă, pe umeri, se pun cruciş două cingători sau o cîrpă colorată împodobită cu flori. La picioare au pinteni şi clopoţei zornăitori.

3. Persoanele principale, în afară de vătaf, care se mai numeşte şi voivod (Liuba) ori stariţ (Cantemir), sînt :

b) primul călucean, care are în mînă un chip de cal sculptat şi pus într-un mîner (Liuba) ;

Th. Speranţă (*Noua Rev. Rom.*, 1900, nr. 11, p. 504) crede că numele căluşarilor derivă de la un căluş pe care îl purtau odinioară în gură şi care azi a dispărut. Într-o lucrare a sa mai recentă (*Miorița şi Căluşarii*, Bucureşti, C. Sfetea, 1915) dă o altă interpretare, fantastică şi lipsită de orice temei.

P. Papahagi în revista *Graiul bun*, I, nr. 4—5, pp. 83—88, explică obiceiul căluşarilor şi identitatea acestuia cu jocul similar la aromâni, numit *aruguciar* ori *aluguciar*. Dînsul crede că obiceiul acesta a izvorît din serbările calendelor la romani. Aici şi în *Note etimologice* (*An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Lit.*, S. II, tom. XXIX, p. 42) derivă numele de căluşari de la un cuvînt *căluş*, diminutivul lui *cal*. Cercetările noastre confirmă această părere.

E. N. Voronca (*Studii în folklor*, 1912—1913, II, pp. 62—69 : *Sărbătoarea Moşilor*, 1915, pp. 14—22) se întoarce iarăşi la vechea ipoteză, după care căluşarii reprezintă pe *salii* romani.

[2] *Operele principelui D. Cantemir, I, Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, 1872, pp. 129—130.

[3] *L.c.*, II, pp. 405—414.

[4] S. Liuba, *Material folkloristic*, în *Tinerimea română*, 1898, I, pp. 128, 149.

[5] La alcătuirea acestui rezumat a fost utilizat îndeosebi materialul publicat de T. Pamfile, *op. cit.*, pp. 54—75.

[6] C. Rădulescu-Codin şi Mihalache, *Sărbătorile poporului*, Bucureşti, 1910, pp. 69—73 ; T. Pamfile, *l.c.*, pp. 63—67.

[7] T. Pamfile, *l.c.*, pp. 70—75.

[8] Comunicarea d-lui prof. G. Oprescu.

Scanned with OKEN Scanner

c) stegarul, purtătorul steagului căluşarilor, format dintr-un băţ ori prăjină de al cărei capăt atîrnă de obicei o cîrpă (Oltenia [9], Muscel);

d) mutul, numit şi primicerul (Cantemir), blojul (Liuba), zbicer (Bojinca, Ardeal) [10]. El este persoana comică a căluşarilor şi este adesea mascat şi îmbrăcat caraghios. În mînă poartă sabie sau bici, cu care loveşte în jurul căluşarilor, ca să alunge duhurile rele. El se numeşte „mut", pentru că nu are voie să vorbească decît la anumite ocazii. Uneori nici chiar căluşarii nu vorbesc timp de o săptămînă, cît ţine jocul, sau numai pe timpul jocului. Mutul căluşarilor din Vlaşca şi Ialomiţa îşi permite să facă obscenităţi cu căluşarii [11].

e) După cum reiese din mărturiile pe care le avem, în societatea căluşarilor era şi o figură reprezentînd un animal oarecare, pe care însă nu-l putem preciza, căci resturile tradiţionale care ni s-au transmis sînt foarte rudimentare.

Astfel Sulzer [12] spune că mutul căluşarilor poartă o mască în forma unui cap de barză al cărei cioc este pus în mişcare cu ajutorul unei sfori. Urmele acestei figuri se găsesc şi în jocurile din Oltenia, unde îi zic „cioc" sau „iepure", căci în realitate nici nu-i altceva decît o piele de iepure aşezată pe vîrful unui băţ şi purtată de unul dintre cei mai distinşi căluşari, sau chiar de mutul căluşarilor [13]. Această piele de iepure păstrează cu siguranţă amintirea unei figuri care reprezenta un animal oarecare; bănuim că această figură a putut fi ori brezaia (turca, cerbul), care umblă astăzi numai la Crăciun şi Anul nou, ori, ceea ce e foarte probabil, o figură de cal, cum se vede din descrierea lui Liuba şi cum există în obiceiurile similare ale altor popoare. Ne face să bănuim aceasta şi un pasaj dintr-o descriere a jocului din Teleorman: „Căluşul sare sîmbătă seara înaintea duminecii de Rusalii şi se sparge după opt zile" [14].

4) În jocurile lor se conduc după răsăritul şi apusul soarelui. Înainte de răsăritul şi după apusul soarelui nu dansează. În Banat au chiar două jocuri foarte semnificative, unul numit jocul soarelui la răsărit, iar altul jocul soarelui la apus. Alte jocuri mai însemnate poartă numiri de *căluţul, căluceanul* (Banat), *căluşul, floricica* sau *floricica căluşului* (Muscel), *boricean* (Sulzer, Ardeal). Jocurile se continuă adesea pînă la extaz, iar vătaful are uneori putere magică asupra căluşarilor.

5) În toate descrierile acestui obicei se accentuează strînsul raport ce există între anumite zîne şi căluşari. Ei sînt pîndiţi şi urmăriţi de zîne, numite *Ielele, Dînsele, Frumoasele* sau chiar *Rusaliile*. Acestea sînt tocmai pe timpul Rusaliilor mai periculoase. În mersul şi jocurile

---

[9] St. Tuţescu-P. Danilescu, *Monografia satului Cătanele-Dolj*, Craiova, 1908, pp. 127—128; T. Pamfile, *l.c.*, pp. 69—75.

[10] *L.c.*, I, pp. 179.

[11] E. N. Voronca, *Sărbătoarea Moşilor*, p. 91.

[12] *L.c.* II., p. 408.

[13] Steagul şi iepurele se înfig în pămînt sau se ţin în mînă în timpul jocului.

[14] Fl. Cristescu, *În mijlocul horelor*, Craiova, 1910, p. 39 şi T. Pamfile, *op. cit.*, p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

lor, căluşarii trebuie să observe anumite regule, spre a nu fi „pociţi“ de zîne, care îi pîndesc la tot pasul, dar mai ales la movile şi ape. Astfel ceaşul din descrierea lui Liuba din Banat, poartă după cap o traistă în care ţine nouă buruieni, după cîte zîne sînt. Cu un ciocan rupe din aceste buruieni cîte puţin şi aruncă asupra căluşarilor, în timp ce blojul (mutul) îi atinge din cînd în cînd cu biciul, spre a nu lăsa duhurile necurate să se apropie de ei. Iar după ce căluşarii s-au legat fraţi juraţi, cimpoierii cîntă „marşul zînelor“. Cînd dorm, se culcă tot cîte doi, căci dacă s-ar culca cîte unul singur, l-ar poci zînele şi ar muri. Tot la fel ne spune şi Cantemir despre căluşari, că ei nu dorm decît sub coperişul bisericilor, căci dacă s-ar culca într-alt loc, i-ar munci Frumoasele ; iar cine a intrat în ceata căluşarilor, trebuie să rămînă nouă ani într-însa, căci dacă nu, se zice despre el că are boala rea şi-l muncesc Frumoasele.

Căluşarii trebuie să fie primiţi în toate casele deoarece se crede că de dînşii fug Dînsele şi Ielele, care fac rău gospodarilor, pocesc şi fură copiii. După terminarea jocurilor, sfarmă obiectele sau insigniile lor (iepurele, beţele şi biciul), le îngroapă şi fug fără să se uite înapoi, ca să nu-i pocească Rusaliile [15].

6) Despre jocul lor se crede că are putere vindecătoare, mai ales dacă joacă peste cei pociţi de zîne. Fetele şi nevestele joacă cu mare drag lîngă căluşari, în credinţa că vor fi totdeauna sănătoase şi drăgăstoase flăcăilor. Mamele îşi dau copiii în braţele căluşarilor, ca să se facă şi ei voinici şi jucători, ca şi căluşarii (Oltenia). Sătenii se întrec să cheme pe căluşari în curte spre a juca, căci se crede că cel ce primeşte „căluşul“ va avea noroc şi va fi ferit de boli (Muscel). Cei vechi credeau despre jocul lor că ar imita învîrtirea stelelor în jurul soarelui sau lunii [16].

7) Se observă o deosebită atitudine din partea căluşarilor faţă de anumite locuri ca : movile, rîuri, păduri, dealuri şi răscruci.

Astfel în Banat (Liuba) se adună la o movilă, care desparte mai multe hotare. Călătorind în alte sate, cînd trec pe lîngă o movilă, o ocolesc în joc de trei ori, slobozînd cîte un foc de pistol şi fugind apoi de la acel loc. Cînd trec peste o punte, se rotesc împrejur în călcîie ca să vadă dacă nu-i urmăreşte cineva.

Legarea căluşarilor, adică primirea în ceata lor, se face în Ardeal [17] astfel : vătaful adună feciorii, care vreau „să intre în căluşerie“ şi pleacă cu dînşii în nouă hotare. Într-o sticlă iau apă din nouă izvoare şi se duc la alte trei hotare. Oprindu-se la răscruci, vătaful îl leagă pe fiecare peste fluierul piciorului în jos de genunchi cu cîte două curele, pe care sînt înşiraţi clopoţei. [18] De asemenea, îi mai leagă şi peste braţe, pe din sus de coate, cu cîte două rînduri de panglici. După ter-

---

[15] S. Neculcea, *Gazeta săteanului*. XIII, 368 ; T. Pamfile, *l.c.*, p. 69.

[16] W. Schmidt, *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Rumänen Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1866, p. 13.

[17] T. Frâncu şi G. Candrea, *Românii din Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1888, pp. 130—133.

[18] Pamfile, *l.c.*, p. 59.

Scanned with OKEN Scanner

minarea acestei ceremonii, feciorii formează un cerc şi rugînd pe Irodeasa, patroana căluşarilor, ca să le ajute, vătaful îi stropeşte cu apa luată din nouă izvoare, după care ciocnesc bîtele lor de trei ori, privind mai întîi spre apus şi apoi spre răsărit. Într-o descriere, în care locul nu este dat, dar referindu-se probabil la Ţara Românească [19], tineri, buni jucători, se strîng cu o săptămînă înaintea Rusaliilor într-un loc ales mai înainte la o vale, deal sau pădure, unde fac exerciţii în tot cursul acelei săptămîni. În unele locuri steagul se aruncă pe apă.

În comuna Călugăreni, jud. Vlaşca, jurămîntul căluşarilor se face astfel : sîmbătă, în ajunul duminicii Rusaliilor, se adună şi pe la ora patru după amiază cu toţii pornesc la pădure, unde leagă la o prăjină înaltă steagul tricolor şi o panglică iarăşi tricoloră. În urmă se ia de la toţi cîte o căpăţînă de usturoi şi cîte un fir de grîu, care de asemenea se leagă, ca şi panglica, tot în vîrful steagului. După ce steagul s-a legat, mutul înfige sabia lui de metal în prăjina steagului şi toţi ceilalţi trec pe supt sabie şi se leagă astfel : jură cu toţii în frica lui Dumnezeu că vor asculta ordinele vătafului, că se vor purta cinstit cu lumea şi nu vor ascunde nimic unul de altul, iar mutul să nu vorbească în timpul jocului [20].

Chiar din acest rezumat al elementelor caracteristice, fără să mai fac comparaţii cu obiceiurile similare la alte popoare, caracterul mitic al căluşarilor este evident. El cuprinde două elemente mitice bine pronunţate : a) raportul între căluşari şi soare de o parte (raportul jocurilor de la răsăritul şi de la apusul soarelui etc.) b) legătura între căluşari şi zîne. Luînd în consideraţie şi data jocurilor, adică Rusaliile, acest caracter este şi mai evident.

Tot astfel, nu se poate să nu fie remarcată importanţa figurii căluţului din descrierea lui Liuba. Cu toate că această figură este menţionată numai în acest loc, şi chiar aici apare ca ceva rudimentar, fără un rol mai însemnat, noi totuşi îi atribuim o deosebită importanţă. Terminologia căluşarului ne-a păstrat cea mai variată întrebuinţare a cuvîntului căluţ [21], dovadă că această figură era cîndva cunoscută pretutindeni şi avea un rol însemnat, de la care şi jocul a cîştigat numele său, cum vom arăta mai la vale.

De mare importanţă este pentru cercetările noastre şi data acestui obicei.

Alternarea anotimpurilor calde şi favorabile vegetaţiei cu cele reci şi duşmănoase vieţii, cu contrastele lor de lumină şi viaţă în anotimpurile plăcute, cu frig şi moarte în timpul iernii, au influenţat în mod covîrşitor asupra dispoziţiei sufleteşti şi a fanteziei popoarelor pri-

---

[19] D. Popescu-Sîngeriu, *Albina*, II, 1042—4 ; T. Pamfile, *l.c.*, pp. 61—63.

[20] Th. D. Speranţa, *Mioriţa şi Căluşarii*, 1915, pp. 37—39.

[21] Ca de pildă numirile de jocuri : „căluceana", „căluţul", „plimbarea căluşului" ; cel pocit de zîne este „luat din căluş" ; expresia a „primi căluşul", adică a primi pe căluşari, „spartul căluşului", adică terminarea jocurilor, precum şi însuşi numele de căluşari etc.

Scanned with OKEN Scanner

mitive, care trăiau în mijlocul naturii, şi le-au condus la concepţia unei lupte între natură şi iarnă. Această concepţie şi-a găsit expresia în diferitele serbări populare practicate la momentele principale ale schimbării anotimpurilor. Îndeosebi era sărbătorită reîntoarcerea primăverii şi a verii. Cele mai multe dintre obiceiurile de primăvară şi de vară de astăzi îşi au originea lor în această sărbătorire a reînvierii naturii. Aceste obiceiuri sînt deci acte — la diferite anotimpuri — ale aceleiaşi reprezentări dramatice : reînvierea naturii. De aci vine înrudirea unor anumite obiceiuri de Crăciun, Carnaval, Mai, Rusalii, care toate fac parte din aceeaşi serie a serbărilor de primăvară şi vară. Obiceiurile de la Crăciun (capra, cerbul) sînt deci preludiul înfăţişării dramatice a reînvierii naturii.

Cu introducerea creştinismului, resturile cultului vechi păgînesc s-au grupat în jurul sărbătorilor creştineşti [22] formîndu-se două cicluri : unul timpuriu, avînd ca puncte de concentrare sărbătorile Crăciunului şi ale Anului nou ; şi unul mai tîrziu, grupîndu-se în jurul sărbătorilor de la Paşti pînă la Rusalii şi Sf. Ioan de vară. Jocul căluşarilor aparţine acestui grup din urmă, în mijlocul căruia va trebui să căutăm obiceiurile înrudite.

Calea, pe care va trebui să o urmăm în cercetările noastre, este indicată deci de dată (Rusaliile), de nume (căluşari) şi de caracterul acestui obicei (mitic-solar).

Numele Rusaliilor păstrează amintirea uneia dintre cele mai grandioase sărbătoriri ale naturii. Pe plaiurile Traciei şi Phrygiei, patria rozelor şi a vinului, unde contrastele între anotimpuri erau atît de izbitoare, reîntoarcerea verii a fost celebrată cu un fast deosebit de populaţia tracă. Mulţimea cuprinsă de o adevărată nebunie a dansului, cu capetele împodobite cu flori, inunda grădinile şi dumbrăvile înflorite şi, în sunetele muzicelor şi cîntecelor, se învîrteau hore şi alte dansuri bahice, care se transformau în adevărate orgii. Timpul cel mai potrivit pentru această serbare au fost zilele înfloririi rozelor în mai sau iunie, cînd vegetaţia exuberantă atingea culmea dezvoltării sale, în pragul zilelor calde ale verii, cînd această pompă de flori va fi schimbată în curînd în belşugul dătător de fructe. De la acest cult al rozelor a primit această serbare numirea de Rosalia [23].

Paralel cu această serbare a reînvierii naturii, s-a dezvoltat şi un important cult al morţilor. Cei vii nu uitau la celebrarea Rusaliilor, nici chiar în excesul lor de bucurie, pe cei morţi, ale căror suflete, după credinţa celor mai multe popoare antice şi moderne [24], reînviau cu renaşterea naturii şi ele, căutînd să ia parte la această serbare a naturii triumfătoare. Cu această ocazie, la mormintele împodobite cu flori, se

---

[22] În realitate procesul s-a produs invers.

[23] Cf. F. Miklosich, *Die Rusalien, Sitzungsberichte der k. Akad. der Wissenschaften, Phil.—Hist.* Cl. XLVI, pp. 386—405 ; W. Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia, ibid.*, LX ,pp. 351—404.

[24] Pentru români, cf. rev. *Ion Creangă*, XIV, p. 98.

Scanned with OKEN Scanner

făceau ospețe, iar între cei prezenți se împărțeau roze. Acest cult al morților aproape cu același fond și formă s-a păstrat la cele mai multe popoare slave [25] și la români [26].

Reminiscența acestei serbări a rozelor a fost păstrată și în țările din Apus, chiar în însuși cultul bisericii catolice. Coborirea Duhului sfînt a fost reprezentată simbolic în biserică prin aruncarea unei roze din înălțime (de aici vine numirea de pascha rosata, dominica de rosa etc.). Cu roze, petreceri și diferite jocuri, reprezentînd lupta naturii cu iarna, se sărbătorea și în Germania intrarea verii în așa numitele grădini de roze (Rosengarten) [27]. Sărbători ale rozelor, cu nume străine, sînt și ružičalo sau *družičalo* la sîrbi și radunica la ruși, celebrate în lunea a doua după Paști [28].

De altă parte, amintirea anticelor serbări ale rozelor s-a păstrat și în unele obiceiuri practicate chiar la sărbătoarea Rusaliilor, la care dansul și aruncarea florilor joacă un însemnat rol.

Important este pentru noi faptul că existența acestei serbări se atesta încă în veacul al XIII-lea la populația romanică pe același teritoriu al vechilor serbări antice, în sudul Macedoniei. Sărbătoarea a fost transpusă după Rusalii și are multă asemănare cu unele obiceiuri de Rusalii de astăzi și chiar cu a călușarilor. Tinerii cutreierau satele jucînd și săltînd ca să adune daruri. Între ei erau și figuri mascate [29]. Aceste obiceiuri au fost transmise și populației slavo-bulgare din acel teritoriu și, după cum vom vedea, ele s-au păstrat pînă în zilele noastre sub o formă mai mult sau mai puțin schimbată.

De sărbătoarea Rusaliilor este legată la noi și la slavi o foarte răspîndită credință despre unele ființe femeiești mitice, care poartă numirea omonimă de *Rusalii,* sau, cu un termen eufemistic la noi, *Frumoasele,*

---

[25] Cf. M. Murko, *Das Grab als Tisch,* în *Wörter und Sachen,* II (1910), pp. 79—160.

[26] G. Popa-Liseanu, *Urme de sărbători păgînești,* în *Conv. Lit.* XLI (1907), pp. 596—606 și 673—686.

[27] Miklosich, *l.c.,* pp. 369 și 387.

[28] Murko, *l.c.,* pp. 145—147.

[29] Avînd în vedere importanța acestei mărturii pentru cercetările noastre, dăm alăturat, în traducere, întregul pasaj după originalul grecesc din scrierile lui Demetrios Chomatianos, archiepiscopul de Ohrida (Cf. Miklosich, *l.c.,* 388 ; Tomaschek *l.c.,* 370, 372, 373) : „Cei din thema Moliscos pornind cutare și cutare dînd fuga la preasfînta biserică a lui Dumnezeu și înfățișîndu-se preasfînțitului nostru stăpîn Archiepiscopului întregei Bulgarii, îi destăinuiră următorul păcat, spunîndu-i că în ținutul lor e un vechi obicei care se cheamă *Rusaliile,* că în săptămîna după *a cincizecea zi de la Paști (după Rusalii)* se adună cei mai tineri și cutreieră satele din ținut și cu niște recitări și danțuri și sărituri agitate și cu obscenități de teatru cer în folosul lor daruri de la locuitori. Și au pornit și aceștia în vara de acum întocmindu-se și pregătindu-se ca să joace astfel teatru prin țară ; în timp ce se înfățișau însă, doi dintre dînșii s-au depărtat la o stînă de oi, din față, unde ajungînd cerură de la baciul acelei stîni brînză. Dar acela scumpindu-se la dărnicie, ei încercară a lua cu sila, și s-a iscat ceartă între dînșii, ajungînd pînă la bice, căci unul dintre cei doi comedianți, cu numele Chryselos, izbind cu un lemn pe păstor, acela îndată trase cuțitul și-l împlîntă în pîntecele agresorului, încît nici o clipă nu mai fu între moarte și cuțit, căci omul muri la moment."

Ielele, Dînsele[30] etc. Avînd în vedere rolul însemnat ce au aceste ființe tocmai la sărbătorile Rusaliilor și raportul lor strîns cu căluşarii, credem necesar de a releva anume credințe ale poporului asupra zînelor, care credințe, după părerea noastră, ne pot lămuri asupra multor momente din jocul căluşarilor. Extragem din credințele poporale trăsăturile caracteristice ale Ielelor[31].

Sînt spirite femeiești, uneori închipuite ca frumoase, albe și luciu îmbrăcate, altădată ca niște babe urîte. Locuiesc pe lîngă dumbrăvi, izvoare, fîntîni și lacuri. Ziua aleargă prin nori ; mulți aud muzica lor. Cînd se strîng, joacă ca niște nebune, se prind în horă neîncheiată și joacă pe verdeață. Rotocoalele de iarbă mai închisă, ce se găsesc pe cîmpuri, sînt urma dansului lor. Locul, pe care au jucat, este primejdios ; cel ce calcă într-însul se va îmbolnăvi de picioare, zicîndu-i-se că este „luat din Iele". Cine le-a văzut jucînd, și trădează acest lucru, amuțește. La fel se întîmplă și cu cel chemat de Iele, dacă le răspunde. Au putere magică, pot face pe cineva olog, surd sau orb. Ele iau puterea oamenilor care dorm pe lîngă izvoare, păduri sau prin locuri umede și reci.

În săptămîna Rusaliilor, de frica lor, nu lucrează nimeni. Deosebit de puternice sînt în ziua de Rusalii. Sînt înarmate cu tot felul de unelte tăioase, spre a pedepsi pe cei care lucrează în ziua aceasta.

Ielele cunosc plantele vindecătoare și se plîng că aceste ierburi lecuitoare le-au răpit împărăția din lume.

Se mai numesc și *Vîntoase,* dînd naștere vîrtejelor, a căror personificare sînt, sau, mai bine-zis, vîrtejul și vîntul fiind numai manifestări ale lor, pricinuind și sub această formă boli, de aceea se și zice, „luat din vînt" ca și „luat din Iele".

În folclorul popoarelor slave, *Vilele, Rusaliile* (Rusalky la ruși, Rusalci la bulgari) joacă același rol ca și Rusaliile și Ielele noastre. După concepția mitologiștilor slavi, ele sînt zînele apelor, pădurilor și cîmpurilor și trăiesc în apropierea acestor locuri. Se crede că ele ar fi duhurile fetelor moarte înainte de logodnă. Locuiesc în palate în fundul apelor și trag pe cei imprudenți în apă, silindu-i să trăiască cu ele[32].

Strîns înrudite cu Ielele noastre sînt și *Neraidele* la grecii moderni[33], *Elbele* sau *Elfele* la popoarele germane[34]. Ca și Ielele noastre, locuiesc în apropierea apelor, arborilor și călătoresc neobservate prin aer. Cercurile de iarbă verde mai întunecată și aci sînt urmele dansului lor (Elfdans). Există aceeași credință că cine calcă în urma lor se îmbolnăvește. Și ele sînt spirite care pricinuiesc boale, dar le și pot vindeca, cunoscînd plantele lecuitoare pe care le fac cunoscute și oamenilor. Una din

---

[30] Contrar părerii lui Șăineanu, noi identificăm Rusaliile cu Ielele, pentru că și poporul le identifică. Cf. L. Șăineanu, *Studii în folklor*, București, 1896, pp. 68—173.

[31] După Șăineanu, *l.c.*, și Pamfile, *Sărbătorile de vară*, București, 1910, pp. 18—54.

[32] Leger, *Slovenska Mitologija*, Belgrad, 1904, pp. 18—182.

[33] B. Schmidt, *Das Volksleben der Neugriechen*, Leipzig, 1871, pp. 119—128.

[34] W. Mannhardt, *Wald- und Feldkulte*, Berlin, 1904, I, pp. 62—67 ; cf. Șăineanu, *l.c.*, pp. 162—164.

Scanned with OKEN Scanner

formele multiple în care ele apar este și aici vîrtejul. La greci în Zakynthos, de pildă, se zice, cînd este vîrtej, că „dansează neraidele".

Ca și la români, popoarele slave se tem de aceste ființe, îndeosebi în săptămîna Rusaliilor [35], care săptămînă poartă și la ruși [36] numirea *rusal'naja, rusalja nedělja, rusalka ;* la bulgari [37] *rusalska nedelija* și la sîrbi [38] *rusalna nedelja.*

În legătură cu aceste credințe despre Rusalii, s-au dezvoltat o seamă de obiceiuri, de o parte în strînsă legătură cu cultul acestor ființe, pe de altă, cu serbările de primăvară și de vară. Dublul caracter al acestor obiceiuri ne face să presupunem un strîns raport între sărbătorile de primăvară și cultul acestor ființe. În seria acestor obiceiuri intră în primul rînd și jocul călușarilor noștri.

Unele obiceiuri practicate la ruteni și ruși în legătură cu cultul apelor tocmai la Rusalii se pot aduce în legătură cu credințele despre Rusalii, considerate ca zîne ale apelor [39]. Astfel la rutenii din Galiția, în seara de dumineca Rusaliilor, fetele aruncă roze în rîuri [40]. La rușii albi, tot la Rusalii, fetele tinere pleacă în pădure, își împletesc cununi pe cap, apoi se duc la rîul cel mai apropiat și aruncă cununile pe apă [41].

Dacă am scos în evidență aceste obiceiuri, în legătură cu cultul apelor, am făcut-o pentru a releva importanța actului foarte semnificativ din obiceiul călușarilor, în unele locuri din Oltenia, de a *arunca în apă steagul, după terminarea jocului* [42]. Tot astfel cunoscînd relația ce este între aceste zîne și ape, vom putea înțelege pentru ce călușarii, după descrierea lui Liuba, cînd trec peste rîuri, se învîrtesc în călcîie și privesc împrejur, ca să vadă dacă nu-i urmărește cineva.

Dacă vom face o comparație între ceea ce știm despre credințele asupra acestor ființe la noi și la alte popoare, și îndeosebi la slavi, cu datele expuse la începutul acestei lucrări, asupra jocului de călușari, vom putea face unele constatări însemnate :

---

[35] La români, Rusaliile mai au o zi, cînd, după credința poporului, pot fi periculoase, adică miercuri în a patra săptămînă după Paști ; în Moldova i se zice *Sfredelul Rusaliilor,* în Țara Românească *Strat de Rusalii,* în Bucovina numai *Rusalii* (Pamfile, *l.c.,* p. 16, 34).

[36] Murko, *l.c.,* p. 142.

[37] Sišmanov, *Sbornik na Min. kn.,* IX, p. 517.

[38] Milićević, *Život srba seljaka,* Belgrad, 1894, p. 126.

[39] Că numele *rusalky* al zînelor slave derivă din *Rosalia* latin, numele sărbătorii, a fost dovedit de Miklosich, *l.c.,* contra celor care susțineau originea slavă. Miklosich nu neagă prin această deducție originea slavă a acestui cult, ci dovedește numai înlocuirea numelui vechi slav cu unul nou, de origine latină. În ce privește originea numelui acestor ființe și a credințelor despre ele, îndeosebi în domeniul mitologiei slave, vezi bogata literatură dată de G. Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte,* Graz, 1887. Zweite Aufl. 407—8 ; precum și Sišmanov, *l.c.,* și Murko, *l.c.,* pp. 142—154.

[40] Miklosich, *l.c.,* p. 392.

[41] Tomaschek, *l.c.,* p. 371.

[42] Mannhardt (*W. — und Feldk.,* I, p. 159) crede că arborele din obiceiul de la Rusalii la ruși se aruncă pe apă spre a vrăji ploaie (Regenzauber), arborele reprezentînd vegetația.

Pl. XIII. Călușar din jurul Orăștiei, județul Hunedoara.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XIV. Capra și căluțul din comuna Bogdănești, județul Suceava.

Scanned with OKEN Scanner

a) jocul căluşarilor coincide cu timpul cînd Ielele sînt mai periculoase pentru oameni ;

b) atitudinea căluşarilor faţă de anumite locuri, ca ape, păduri, movile, răscruci etc. se explică prin faptul că Ielele sînt zînele apelor, pădurilor şi ale dealurilor şi deci acestea sînt locurile lor de petrecere ;

c) faptul că zînele au putere chiar la sărbătoarea Rusaliilor se poate explica prin credinţa că la această sărbătoare a reînvierii naturii reînvie şi spiritele celor morţi. După cum am văzut, la slavi există credinţa că Rusaliile sînt sufletele fetelor moarte înainte de logodnă. Astfel ne putem explica şi faptul pentru ce căluşarii sînt urmăriţi de Iele şi teama lor de a nu fi pociţi.

Aceste împrejurări, precum şi altele, pe care le vom dezvolta mai tîrziu, ne fac să enunţăm părerea că căluşarii sînt înşişi personificarea Ielelor. Acesta este primul fapt însemnat din constatările pe care le vom face în cursul cercetărilor noastre.

Motivele care ne-au îndemnat să afirmăm acest lucru sînt următoarele :

a) Înfăţişarea lor. După cum am văzut în descrierea lui Cantemir, ei apar în haine femeieşti, imitînd chiar glasul femeilor, iar faţa lor este acoperită cu *un văl alb* („alba tela faciem contegunt", p. 129). Cum ştim după credinţa populară, Ielele sînt nişte fiinţe femeieşti de o albeaţă strălucitoare [43]. La macedo-români se numesc chiar *Albele* [44]. La fel e şi numele lor la popoarele germane ; *Elfen* sau *Elben* este înrudit cu latinescul *albus* [45].

b) Numărul căluşarilor este fără soţ, adesea nouă, întocmai ca şi al Ielelor [46]. După descrierea lui Liuba „Zînele au nouă nume ca şi a căluşenilor". Deci după obiceiul din Banat, fiecare căluşar poartă numele zînei pe care o reprezintă [47].

c) Căluşarii apar chiar pe timpul în care, după credinţele populare, Ielele au influenţa cea mai mare.

d) Dansul căluşarilor pare a imita jocul nebunatic al Ielelor, care se învîrtesc în hore neîncheiate, fără să atingă pămîntul, asemănătoare vîrtejului, considerat adesea ca o manifestare a lor [48]. După cum vom vedea la jocurile înrudite cu căluşarii, şi ei dansează fără să se prindă de mînă.

e) Credinţa că cine păşeşte în urma Ielelor se îmbolnăveşte. După cum ştim din obiceiul căluşarilor, ei se feresc să calce unul în urma celuilalt. Această teamă ne-o putem explica numai în cazul cînd căluşarii se consideră ei înşişi ca personificarea Ielelor.

---

[43] Şăineanu, *l.c.*, p. 75.

[44] P. Papahagi, *Din literatura populară a aromânilor*, Bucureşti, 1900, pp. 231—237.

[45] Cf. Grimm, *Deutsche Mythologie*, p. 413.

[46] Pamfile, *l.c.*, 20 ; Şăineanu, *l.c.*, p. 169.

[47] Liuba, *l.c.*, p. 144.

[48] Cf. la Cantemir, *loc. cit.* „ut qui saltant, vix terram tangere, sed quasi in aere volare videantur".

Scanned with OKEN Scanner

f) Căluşarii cunosc plantele lecuitoare, secret care aparţinea numai Ielelor. Zînele pînă astăzi plîng că împărăţia din lume le-a răpit acest secret.

g) Astfel se explică pentru ce în Ardeal se consideră Irodeasa ca patroana căluşarilor, ea fiind, după credinţa populară, împărăteasa zînelor [49].

h) Şi în cele din urmă, dovada principală este chiar însuşi numele căluşarilor la megleno-români şi la bulgari, la care după cum vom vedea, se numesc *Rusalii*.

Împotriva acestei păreri s-ar putea face mai multe obiecţii. Aşa de pildă : pentru ce urmăresc Rusaliile pe căluşari, dacă ei le reprezintă şi pentru ce ei au putere ocrotitoare în timpul săptămînii Rusaliilor, tocmai cînd zînele exercită numai influenţa păgubitoare oamenilor ? Asupra acestui punct însemnat al cercetărilor noastre vom reveni mai tîrziu, cînd vom răspunde şi la aceste obiecţii.

Aceste credinţe şi obiceiuri aruncă lumină numai asupra raportului dintre căluşari şi zîne ; nu ne lămuresc însă asupra originii acestui obicei şi a raportului său cu obiceiuri similare ale altor popoare. În partea care urmează ne vom ocupa deci cu obiceiurile înrudite cu căluşarii noştri la alte popoare, spre a putea explica şi originea acestui obicei.

Punctul nostru de plecare va fi acelaşi : cercul de obiceiuri legate de sărbătoarea Rusaliilor la alte popoare vecine sau îndepărtate. Vom grupa toate obiceiurile care stau într-un raport mai mult sau mai puţin apropiat sau conţin elemente comune cu jocul căluşarilor. Din bogatul material vom reproduce în rezumat numai pe acela care conţine elemente importante spre lămurirea originii acestui obicei. Trebuie însă să ţinem seama de următoarele împrejurări :

a) Multe dintre obiceiurile legate de anumite sărbători s-au deplasat, aşa încît astăzi acelaşi obicei se găseşte în diferite regiuni, la date diferite ale anului.

b) Obiceiurile, îndeosebi în epoca cînd adevăratul lor sens nu mai este cunoscut de popor, ci se practică numai „din obicei", sufăr însemnate schimbări. Unele dintre părţi dispar sau se înlocuiesc cu altele. Prin înrîurirea altor datine se formează asocieri noi, cu o formă sau sens diferit de cel original, astfel că numai printr-o analiză şi comparare continuă putem afla elementele comune şi documenta legătura dintre ele.

Primul şi cel mai apropiat grup cuprinde obiceiurile conform cărora tovărăşii de persoane tinere, feciori sau fete, sub conducerea unui vătaf, cutreieră satul, jucînd şi adunînd daruri.

Începem cu jocul căluşarilor din nordul Bulgariei, care seamănă mult cu cel din regiunile învecinate ale Olteniei şi mai ales din Dolj. Această împrejurare şi terminologia arată o puternică influenţă românească venită sau din nordul Dunării, sau mai probabil moştenite de-a dreptul de la populaţia românească din dreapta Dunării. Ei se numesc : *rusalci* (sing. rusalec) sau *căluşari*, şi umblă în săptămîna înainte de Ru-

[49] Cf. Şăineanu, *op. cit.*, pp. 166—171. Într-un descîntec de Rusalii (Gr. Tocilescu, *Mat. folkl.*, p. 1539), Erodia este „doamna zînelor".

salii, numită săptămîna Rusaliilor *(rusalska nedelja)*. În fruntea lor au un „vătaf" care poartă un steag ca și în Oltenia. Numărul lor este și aici fără pereche. Cînd dansează, poartă în cap, întocmai ca și călușarii din descrierea lui Cantemir, cununi din plante vindecătoare, iar la picioare clopoței. Au două jocuri : unul pentru evocarea fertilității, element pe care-l vom întîlni și la alte obiceiuri din nord-vestul Europei, altul numit ca și în Oltenia *floricica*, servind la vindecarea celor bolnavi din Iele. Ca și în Oltenia, bolnavul este așezat pe un covor și ridicat de mai multe ori, cu covor cu tot, zicîndu-i-se „du-te la căluș" [50]. Cum trebuie interpretată această expresie, vom vedea în partea de la sfîrșitul cercetărilor noastre, cînd vom vorbi despre rolul călușului.

În sudul Macedoniei, la populația slavo-bulgară dintre Ienidje și Vardar și la megleno-români, se găsește una dintre cele mai importante variante ale acestui joc. Deosebirea principală este în data jocului, căci acolo, spre deosebire de călușarii noștri, se umblă de la *Crăciun pînă la 6 ianuarie, epocă purtînd numirea de „Sărbătorile Rusaliilor"*. Ei umblă în societate mai mare, compusă din 20—60 tineri, care formează tovărășia Rusaliilor „rusalski družini". Îmbrăcați în haine de sărbătoare, poartă săbii, cu excepția unui conducător care are un mic toporaș (baltadži). În timpul celor 12 zile cît umblă, numai două persoane numite „ceauși" vorbesc, ceilalți nu. De asemenea, ei se păzesc să pășească unul în urma celuilalt, întocmai ca și călușarii la noi. Cînd trec prin sate, trimit înainte două „călăuze".

Cînd joacă, nu se prind unul de altul, ci dansează singuri cu sabia ridicată, iar după terminarea fiecărui joc, așază tot cîte doi săbiile cruciș, proptindu-se de ele și strigînd : „ehee !" Ei nu permit nimănui să străbată prin rîndurile lor, cîtă vreme dansează, cu excepția bolnavilor, care vreau să se însănătoșească. În vreme ce ei dansează pe un loc mai larg al comunei, ceaușii umblă din casă în casă făcînd cu sabia lor semnul crucii pe fruntea fiecăruia pe care-l întîlnesc în drumul lor, pentru a fi sănătoși. Deci caracterul vindecător al dansului nu lipsește nici aici. Ei primesc bani și alte daruri pentru biserica în care, după terminarea jocurilor, li se va citi o rugăciune din partea preotului, pentru a fi scutiți de eventuale urmări ale jocului. Semnificativ este faptul că la această ceremonie din biserică mai întîi intră cu săbii și cu pălăriile în cap, iar după ce s-a citit rugăciunea și au fost stropiți cu aghiasmă, ies din biserică și intră din nou, dar de data aceasta fără săbii, cu capetele descoperite și cu lumini aprinse în mîini ; apoi făcîndu-și cruce, fiecare sărută icoanele sfinte [51].

În această ultimă ceremonie este fixat un important moment din epoca de tranziție de la păgînism la creștinism, cînd biserica creștină n-a fost încă destul de puternică ca să suprime obiceiul păgîn, dar a putut influența destul pe noii adepți, ca să ceară intervenția bisericii, spre a scăpa de urmările sufletești ale acestei erezii păgînești temporare.

---

[50] Marinov, *Živa Starina*, I, pp. 163—175 ; Arnaudoff, *Die bulgarischen Festbräuche*, Leipzig, 1917, pp. 59—64.
[51] Arnaudoff, *l.c.*, pp. 31—32.

Scanned with OKEN Scanner

Tot astfel, nu putem lăsa neobservată marea asemănare în ce privește unele momente între datina aceasta și jocul căluşarilor din Banat, aşa cum îl cunoaştem din descrierea lui Liuba, cu toată depărtarea în timp şi spaţiu ce există între aceste obiceiuri. Astfel ceaușul se găsește exact cu aceeaşi numire şi în descrierea lui Liuba şi, ceea ce este de remarcat, poartă un mic toporaş „negeac", întocmai ca şi unul dintre conducătorii Rusaliilor din Macedonia (baltadži). De asemenea păstrează şi ei aceeaşi atitudine faţă de anumite locuri, ca răscruci, fîntîni, cimitire şi biserici, pe care le ocolesc, jucînd de trei ori, întocmai cum se făcea şi în Banat. În partea în care ne-am ocupat cu raportul dintre căluşari şi zîne, am explicat motivul acestei atitudini.

Nu putem trece cu vederea nici un alt moment, care nu poate fi nici el incidental. Rusaliile din Macedonia, cînd trec prin sate, trimit înainte două persoane numite „călăuze". Cum aflăm din datele lui Sulzer, căluşarii din Transilvania pe la sfîrşitul veacului al XVIII-lea purtau şi numirea de *călăuze* [52].

Tot astfel vedem cum aceste Rusalii poartă săbii, întocmai ca şi căluşarii din Moldova la începutul veacului al XVIII-lea. Deci cu cît avem date mai vechi asupra căluşarilor la noi, cu atît găsim mai multe elemente comune între jocul căluşarilor de la noi cu cel din Macedonia.

Acelaşi joc se găseşte şi la megleno-români. Ca şi la vecinii lor slavi, aceşti dansatori se numesc *Rusalii* şi umblă tot de la Crăciun pînă la Bobotează, cercetînd şi satele vecine. Sînt îmbrăcaţi în haine de sărbătoare, iar în mîini poartă paloşe de lemn. Cînd dansează, nu se prind nici ei unul de altul, ci joacă mai mult răzemaţi fiecare pe paloşul său ; la sfîrşit strigă : „O" ! Şi în societatea lor se află o figură caraghioasă, echivalentul mutului căluşarilor. Cîştigul întreprinderii este dat şi aici în folosul unei biserici sau şcoli [53].

Deosebit de important este faptul că aceste obiceiuri au păstrat numirea de *Rusalii* a jucătorilor pe vechiul teritoriu al Rosaliilor antice, unde, cum am văzut mai sus, sînt atestate încă din veacul al XIII-lea.

Tot din această parte, dar ceva mai spre sud, putem semnala alte două variante, paralele româno-bulgare, formînd un grup aparte. Este vorba de jocul numit *eška* la bulgarii din jurul Vodenii şi Castoriei şi *aruguciari* sau *aluguciari* la aromâni. În ambele părţi umblă în ziua de Anul nou. Caracterul lor de joc de căluşari este mai şters şi reamintesc în unele privinţe alte obiceiuri de la Crăciun şi Carnaval [54]. Probabil că avem de a face cu un caz de contaminaţie. La bulgari umblă mai întîi copiii în preziua Anului nou. Jocul lor se numeşte „eška mică", spre deosebire de „eška mare" a adulţilor, care umblă în ziua următoare. Ei umblă în grupuri de 15—20 persoane, îmbrăcîndu-se în mod bizar, în diferite haine bărbăteşti şi femeieşti, înarmaţi cu săbii, iata-

---

[52] Sulzer, *l.c.*, II, p. 411.

[53] Per. Papahagi, *Megleno-românii*, în *An. Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Lit.*, XXV, p. 114. Prima ştire despre căluşari la macedo-români o avem de la Cantemir (cf. Murko, *l.c.*, p. 143).

[54] Cu care sînt înrudite, după cum a fost relevat mai înainte, făcînd parte toate din aceeaşi serie de sărbători, ale reîntrării primăverii şi a verii.

gane şi pumnale. O parte din ei sînt mascaţi ; aceştia îşi fac cai din lemn, iar alţii atîrnîndu-şi clopote, se vopsesc, numindu-se „arapi". Umblă însoţiţi de un cimpoier sau toboşar din casă în casă, dansînd şi adunînd parale. După terminarea jocurilor, depun costumul lor, se culcă la aceeaşi gazdă, ca apoi în ziua următoare să plece iarăşi pe la case, dorind An nou fericit. În această zi umblă numai cei mari, numiţi „eškari". Ei se îmbracă şi umblă la fel ca şi copiii [55].

Mai de mult se întîmplau des ciocniri sîngeroase între diferitele cete de eškari. În caz de moarte, cel mort era înmormîntat fără preot, la faţa locului, iar ucigaşul *scăpa nepedepsit* întocmai cum se întîmpla şi la căluşarii din Moldova pe vremea lui Cantemir. Aceeaşi atitudine este relatată de Papahagi şi în jocul aruguciarilor la aromâni. De altă parte este de remarcat faptul că şi aici se întîlnesc cai de lemn, ca şi în descrierea lui Liuba din Banat.

Jocul aruguciarilor la aromâni este identic. Spre deosebire de eškari, — şi în această privinţă seamănă cu căluşarii — umblă fără soţ. Se travestesc în mod felurit, după localitate. Unii se fac căpitani, ceilalţi arapi, după cum am văzut şi la eškari, uneori se travestesc în animale. În Tesalia-Epir se travestesc numai cîţiva, iar ceilalţi poartă o mască şi ajută la purtatul darurilor. Toţi sînt înarmaţi cu măciuci şi săbii de lemn, în afară de căpitan şi *bubuşarul,* care poartă săbii adevărate. Bubuşarul poartă şi el clopote, ca şi arapii eškarilor. Astfel de figuri apar uneori în cete mai mari, întocmai cum vom vedea la „cucii" de la noi şi din Bulgaria. Probabil să se fi purtat mai de mult şi aici cai de lemn, ca şi la vecinii lor bulgari, cel puţin numele lor (după etimologia dată de d-l P. Papahagi : ngr. *alogo* = cal + sufixele *uciu* şi *ar*) ne face să presupunem acest lucru [56].

O variantă aparte, dar interesantă, se găseşte chiar în miezul teritoriului locuit de români, la ciangăii din Ţara Bîrsei. Jocul poartă numirea de origine slavă : *boriţa* [57]. Nici aici nu se joacă la sărbătorile Rusaliilor, ci în luna lui decembrie. Seamănă deci în privinţa timpului cu jocurile din Macedonia. Acest joc ne oferă deci un bun prilej spre a demonstra cum un obicei se poate deplasa în timp de la o sărbătoare la alta. Mai de mult, se juca pe intreaga durată a Carnavalului ; astăzi numai la 28 decembrie. Numărul jucătorilor este păreche, costumul seamănă cu al căluşarilor. Peste cămaşă, pe umeri, poartă două cingători de piele, aşezate cruciş, împodobite cu nasturi ; în picioare au opinci (Ciangăii umblă de altfel încălţaţi cu cizme), la glezne clopoţei, iar la călcîie poartă „pintin". Mai de mult purtau ciocane (toporaşe) în mînă, astăzi o lopăţică de forma şi mărimea maiului. În fruntea lor au un „vataf". Au şi ei două persoane caraghioase, îmbrăcate la fel cu „blojul" sau „mutul" căluşarilor, mute ca şi acesta. Numele lor este *cuca,* şi mai

---

[55] Arnaudoff, *l.c.*, pp. 29, 30.

[56] Per. Papahagi, *Căluşarii sau Aruguciarii,* în *Grai bun,* I, nr. 45, pp. 83—88.

[57] Horger Antal, *A hétfalusi csángok boricatánca.* Ethnographia X (1899), pp. 106—114 şi Teutsch I. *Der Boritzatanz der Csángómagyaren in den Siebendörfern bei Kronstadt* în *Jahrb. der Siebenbürg. Karp. Ver.* XXIII. Nagyszeben.

de mult purtau săbii de lemn. Astăzi au şi ei un bici. Într-o descriere veche a boriţei [58] găsim un joc pantomimic al cucilor, al cărui subiect este că unul dintre ei moare, iar ceilalţi îl învie, exact cum se face şi la jocul căluşarilor din Muscel [59]. În loc de steag, purtau cu ei mai de mult un brad, numit „tebe", împodobit ca pomul de Crăciun, cu hîrtii colorate, primuri (panglici), nuci aurite, mere etc. Probabil că de la acest brad a primit jocul numirea de „boriţa", ceea ce trădează o origine slavă. De altă parte găsim şi influenţe româneşti, ca de pildă numirea de „vătaf" şi „pinten". Această presupunere pare a fi întărită şi de o mărturie a lui Sulzer [60], care spune că românii din Transilvania mai numesc jocul căluşarilor, sau mai degrabă o melodie a acestuia, *boricean*, ceea ce dovedeşte că jocul cu bradul nu era necunoscut nici la români în vremea lui Sulzer, sau cel puţin i s-a păstrat amintirea.

Rămîne să ne ocupăm şi cu un obicei analog la serbo-croaţi, care aparţine tot ciclului de jocuri de Rusalii, avînd un caracter distinct mult mai pronunţat. Nota cea mai distinctivă a acestui joc este, că, în loc de feciori, iau parte fete mari. Obiceiul poartă numirea de *kraličari, kralice*. Pe cea mai frumoasă fată o aleg de regină, „krajica", a doua de rege, „kralj". Regele poartă pălărie bărbătească şi are sabie în mînă. Ele merg cîntînd şi jucînd de la casă la casă, urmate de un cimpoier şi primesc daruri. La sfîrşit îşi petrec dansînd jocul naţional „kolo" [61]. În unele regiuni aleg mai multe regine, zece la număr, şi toate poartă în mînă o sabie goală, în cap pălărie de bărbat [62]. La sîrbi faţa reginei este acoperită cu un ştergar alb ; au şi un stegar, numit *barjaktar* [63], ca şi căluşarii din Oltenia.

Aceste obiceiuri la prima vedere ne oferă puţine puncte de comparaţie cu jocul căluşarilor noştri. Aproape numai caracterul şi data lor ne permit să căutăm o înrudire între ele. Deosebirea cea mai mare este în faptul că în timp ce la noi numai feciorii iau parte, aici uneori exclusiv numai fetele. Dacă însă ne gîndim la căluşarii din Moldova din timpurile lui Cantemir, care umblau îmbrăcaţi în haine femeieşti, ba chiar imitau glasul subţiratec al femeilor şi la faptul că în ambele locuri purtau săbii goale în mînă, înrudirea între aceste jocuri nu mai pare a fi îndoielnică.

Urme de jocuri similare se mai găsesc şi la rutenii din Galiţia [64].

Aceste jocuri ne conduc însă la un grup de obiceiuri de Rusalii şi mai, foarte răspîndite şi la alte popoare din vestul Europei. Ideea fun-

---

[58] Zajzoni Rab István, *Ország Tükre*, 1862, nr. 6.

[59] T. Pamfile, *op. cit.*, p. 66.

[60] *Op. cit.*, p. 413.

[61] Josef Stare, *Die Kroaten im königlichen Kroatien und Slavonien*, Wien u. Teschen, 1882, pp. 123—124.

[62] I. Loretič, Otok, *Narodni život i običaji*, Zbornik za narodni život i običaji, Zagreb, 1897, II, pp. 408—411.

[63] Vuk Karadšić, *Rječnik*, cuvîntul kraljice ; Milicčvić, *Život sroa seljaka*, Belgrad, 1894, p. 126.

[64] Dr. Josef Szujski, *Die Polen u. Ruthenen in Galitzien*. Wien u. Teschen, 1882, p. 42. Cf. şi Zelechovski-Niedzielki, *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch II*. Bd, 1886, Lemberg, cuvîntul „rusali".

Scanned with OKEN Scanner

damentală a acestor obiceiuri este, după cum am văzut şi la serbo-croaţi, că tovarăşii de jucători sau mai bine zis de jucătoare, căci de obicei iau parte fete mari, îşi aleg rege sau regină, care în ziua de Rusalii, însoţită de tovarăşele ei, cutreieră satul cîntînd şi jucînd.

Uneori aceste regine au faţa lor acoperită cu un văl alb, întocmai cum am văzut la căluşarii lui Cantemir [65]. La fel s-a păstrat în unele locuri în legătură cu acest joc şi obiceiul aruncării rozelor [66].

Astfel de obiceiuri sînt *pünkösdi királyné* la maghiari [67], *kralovna* la bohemi, *Pfingstkönig, Maikönig* la germani, *reine de mai* la francezi, *Maylady, Queen of May* la englezi şi *Maja* la spanioli [68]. Pe linia de contact între aceste două obiceiuri şi jocurile strîns înrudite cu jocul căluşarilor (la sîrbi şi maghiari), ca rezultat al unui proces de contaminaţie, se găsesc forme de tranziţie. Tranziţia între formele acestea se face aproape pe nesimţite încît nici nu putem trage limita precisă. Noi totuşi vom considera obiceiul la serbo-croaţi ca aparţinător obiceiurilor strîns înrudite cu jocul căluşarilor, făcînd puntea de trecere spre celălalt grup însemnat al obiceiurilor de vară, grupul reginelor de Rusalii şi mai.

Vedem cum obiceiurile strîns înrudite cu jocul căluşarilor se restrîng mai mult la popoarele din Peninsula balcanică, formînd două zone, una sud-estică, căreia aparţin jocurile la care participă bărbaţi, şi una nord-vestică, la care participă mai mult femeile. Căluşarii din zona estică, la români şi bulgari, se deosebesc şi prin caracterul lor vindecător. La sud s-au grupat în jurul zilelor de la Crăciun pînă la Bobotează, iar la nord în jurul Rusaliilor, cu excepţia jocului boriţa la ciangăi. Figura mutului în zona sud-vestică pare a fi generală. Aceste obiceiuri, cu toate deosebirile între ele, cuprind elemente comune, care devin cu atît mai numeroase, cu cît posedăm mai multe mărturii din trecut. *Se pare că în timpuri mai vechi în loc de ciomege se purtau pretutindeni săbii goale.* Dovadă sînt căluşarii din descrierea lui Cantemir, Rusaliile la macedo-români şi slavo-bulgarii din Macedonia, kralice la sîrbi, precum şi unele mărturii la noi, după care căluşarii purtau săbii de lemn.

Această constatare nu este fără importanţă. Ea ne îndeamnă să facem comparaţii cu alt grup de obiceiuri de primăvară, la care dansul şi purtarea săbiilor goale joacă un însemnat rol. Pentru aceste obiceiuri, exemple bogate se găsesc în monografia lui K. Müllenhoff asupra jocurilor cu săbii [69]. Între exemplele adunate de dînsul se găsesc unele care cuprind amănunte surprinzătoare în comparaţie cu jocul căluşarilor. Astfel, dansatorii cu săbii goale din Hessen, Ditmar, Silezia şi Svedia

---

[65] Pentru sîrbi, vezi Karadšić, *l.c.*, pentru maghiari, Sebestyén Gyula, *A pünkösdi király és királyné*, în *Ethnographia*, XVII (1900), p. 35.

[66] Sebestyén, *l.c.*

[67] Sebestyén, *l.c.*, pp. 32—43.

[68] Cf. Mannhardt, *Wald- und Feldkulte* I. Capitolul : *Maikönig, Pfingstkönig, Maikönigin*, pp. 341—347.

[69] *Über den Schwerttanz*, Gaben für Homeyer, Berlin, 1871.

Scanned with OKEN Scanner

purtau clopoţei la picioare, întocmai ca şi căluşarii noştri [70]. Purtători de săbii goale se găsesc şi între participanţii altor obiceiuri de Rusalii [71].

Putem semnala un obicei similar şi din Franţa. În comuna Pont de Cervières, aproape de Briançon (Hautes Alpes), în fiecare an la 16 aug., ziua sfîntului Roch, patronul celor molipsiţi de ciumă, are loc un dans în amintirea unei mari epidemii (ciumă), care a bîntuit în acele regiuni în evul mediu. Dansatorii, în număr de 9, 11 sau 13, deci fără pereche, întocmai ca şi căluşarii, poartă şi ei săbii. Jocul are 45 figuri [72].

Din grupul acestor obiceiuri, cităm un exemplu din comuna Huy din Belgia, datînd de la Rusaliile anului 1224, deci o mărturie veche, avînd pentru acest grup aceeaşi valoare ca şi descrierea lui Cantemir pentru jocul căluşarilor la noi. Asemănarea în unele puncte între aceste mărturii este surprinzătoare. Avînd în vedere importanţa lor, le reproducem în texte paralele.

Descrierea căluşarilor din Moldova, după Cantemir [73].

Praeter ista saltus genera, quae in festivitatibus locum habent, aliud est superstitiosius, quod ex impari saltatorum numero, septem novem et undecim, debet componi. Caluczenii isti vocantur, et semel in anno congregantur *vestibus mulieribus induti* : caput corona cingunt, e foliis absinthii plexa, et aliis interstineta floribus, vocem mentiuntur femineam, et ne dignosci possint, alba tela faciem contegunt. Cuncti *nudos in manibus gestant gladios*, quibus illico transfoderetur, quisquis plebejus faciei ipsorum tegmen detrahere auderet. Id enim ipsis privilegium antiqua consvetudo concessit, adeo, ut neque in judicio homicidii ea de causa accusari possint. Dux coetus vocatur staricza, secundus primicerius, cujus officium est, ut quod saltus genus staricza exerceri velit, exquirat, sociisque clam indicet, ne

Descrierea jocului cu săbii din Huy, după Albericus [74].

Universitas Hoyensium tam senes quam juvenes masculini sexus antiquos ludos *vestibus mulierum induti* barbis rasis reducunt ad memoriam ; habebant enim praecellentes personas secundum diversitates locorum Imperatorem videlicet, Regem, Ducem, comitem et abbatem. Quidam eorum erant armati loricis et galeis fulgentibus, *gladiosque nudos portantes in manibus suis* pellifices habebant pellicea grisea et vulpina deforis pilos habentia et omnes alii prout poterant ad modum mulierum erant adornati, qui quolibet die festi pentecostes nullo domi remanente *ibant processionaliter* bini et bini *per vicos et plateas cantando*.

---

[70] *Ibidem*, pp. 13, 14, 16, 21.
[71] Cf. Mannhardt, *W. u. Feldk.*, I, pp. 320, 343, 349.
[72] R. Blanchard, *Le Ba'cubert*, Paris, 1914. Vezi şi revista *La Nature*, *n-rele* din 23 oct. şi 13 nov. 1886.
[73] *Descriptio Moldaviae*, Ed. Acad. Rom., 1872, I, p. 129.
[74] *Trium fontium*, II, p. 513 ; Mannhardt, W. — *u. Feldk*, I, p. 377.

Scanned with OKEN Scanner

populus saltus nomen prius audiat, quam conspiciat oculis. Habent enim plus quam centum diversa metra, et ad ea compositos choros, nonnullos adeo artificiosos, ut qui saltant, vix terram tangere, sed quasi in aëre volare videantur. Ita per decem dies qui Assumtionis Iesu Christi et Pentecostes ferias intercedunt, continuis laboribus exercentur, cuncta que *oppida et pagos saltando currendove peragrant*. Etc.

Müllenhoff, în lucrarea sa mai sus-amintită, a arătat că dansuri de săbii cu caracter războinic se găseau la cele mai multe dintre popoarele indo-europene și că erau în strîns raport cu cultul solar [75]. În epoca greco-romană ele se practicau pentru a obține protecția divinităților solare Apollon, Ercule, Iupiter și Mars. Acestui grup de obiceiuri aparține și jocul *saliilor* la romani [76]. Astfel se explică și părerea folcloriștilor noștri, care comparînd jocul căluşarilor numai cu dansul saliilor, fără a face comparații cu obiceiurile înrudite la celelalte popoare europene, au trebuit să ajungă la constatarea cunoscută, că obiceiul căluşarilor își trage originea direct de la salii romani. Adevărul este că ele sînt obiceiuri înrudite, aparținînd ambele aceluiași grup de obiceiuri aflătoare aproape la toate popoarele indo-europene. Înrudirea căluşarilor cu acest grup de obiceiuri este incontestabilă. Dovadă e nu numai purtarea săbiilor, ci și raportul strîns ce există între jocul căluşarilor și cultul solar (jocul soarelui la răsărit și apus din descrierea lui Liuba). Zeul solar la popoarele vechi era totodată și zeul războiului [77]. Astfel se explică caracterul solar și războinic al căluşarilor. Jocul căluşarilor este însă, după cum vom vedea în cele următoare, în strînsă legătură și cu alt cult însemnat din antichitate.

Ambele obiceiuri, atît cel de la Cantemir, cît și cel de la Albericus, ne atrag atenția și asupra altor obiceiuri, la care bărbați travestiți în haine femeiești au un rol însemnat, și pe care le considerăm iarăși înrudite cu jocul căluşarilor, chiar în cazul cînd dansatorii nu mai poartă săbii goale.

Astfel, în provincia Altmark (Prusia centrală), *în ziua a treia de Rusale*, umblă prin comună dansatori și dansatoare, între care se găsesc mai mulți feciori, travestiți în haine femeiești. Ei se opresc la fiecare casă și, după ce au dansat, primesc daruri de la gospodina casei [78]. Și ce

---

[75] *Op. cit.*, p. 6 și urm.

[76] Cf. Darenberg-Saglio, cuvîntul Salii.

[77] Mars era la popoarele vechi italice nu numai zeul războiului, ci și un zeu solar. (Cf. Roscher, *Lexikon*, pp. 435—438.)

[78] A. Kuhn, *Märkische Sagen*, p. 327 ; Mannhardt, *W. u. Feldk*, I, p. 441.

Scanned with OKEN Scanner

este mai important pentru cercetările noastre, în regiunea Ruppin (tot în Altmark), în săptămîna înainte de Crăciun umblă „die Feien", deci zînele, în număr de trei, ca și numărul zînelor noastre [79], și fără soț, ca și călușarii. Zînele sînt reprezentate și aici prin feciori îmbrăcați în haine femeiești ca și călușarii lui Cantemir [80]. Și, ca să fie completă comparația, găsim și în societatea lor o persoană cu un cal artificial (Schimmelreiter), corespunzător calului din descrierea lui Liuba. Avem deci încă o dovadă însemnată dintr-un teritoriu mai îndepărtat pentru confirmarea părerii noastre enunțată la începutul acestor cercetări, că călușarii sînt reprezentanți ai zînelor.

Acum, după ce am arătat înrudirea dintre călușari și obiceiurile similare la alte popoare, putem face o nouă constatare însemnată ca urmare a cercetărilor noastre. Deosebit de important este faptul că obiceiul amintit mai sus la megleno-români și vecinii lor bulgari a păstrat numirea de *Rusalii* a jucătorilor pe vechiul teritoriu al Rusaliilor antice. Acest obicei, după cum am văzut mai sus, este atestat pe același teritoriu, cu aceeași numire, pînă în veacul al XIII-lea [81]. Căci acea thema Moliscos, de unde veniră oamenii cu pricina la arhiepiscopul din Ohrida, era situată în regiunea rîului Erigon (Cerna), pe versantul nordic al muntelui Bermios (Vermios, aproape de Verra și Vodena), ținuturi celebre în antichitate prin cultul lui Dionysos [82]. Nu este deci de mirare dacă amintirea Rusaliilor antice s-a păstrat într-o formă oarecare în acel ținut pînă în zilele noastre. De aci, din patria veche a acestor serbări, a trebuit să se răspîndească obiceiul și la alte popoare. Iar acea populație romanică, care a transmis aceste obiceiuri populației slavo-bulgare, nu a putut fi alta, decît cea românească, care trăiește pe acele plaiuri, cu această ocupație din timpuri străvechi.

Urmărind lucrurile în ordinea ideii relatată mai sus, cînd am vorbit despre raportul cu zînele, o comparație a zînelor Rusalii cu vechii satiri și menade, însoțitoarele lui Dionysos în procesiunea sa triumfală, se impune de la sine [83]. De data aceasta nu vom urmări mai departe această problemă, socotim însă necesar să constatăm următoarele : credințe despre zîne asemănătoare Ielelor noastre au existat la cele mai multe popoare europene, fără să le fi împrumutat unul de la altul, bine înțeles, în afară de unele cazuri speciale. Aceste credințe aparțin vechiului patrimoniu de credințe moștenit în comun. În legătură cu aceste credințe și cu cultul primăverii, existau cu siguranță anumite obiceiuri,

---

[79] Pamfile, *l.c.*, p. 21. „Ielele sînt trei femei sau fete nevăzute care joacă noaptea pe cîmpuri." În Banat se crede că numărul zînelor este nouă. Cf. Liuba, *l.c.*, p. 144.

[80] Kuhn, *l.c.*, p. 346. Mannhardt, *l.c.*, p. 442.

[81] Tot din amintita mărturie reiese că obiceiul Rusaliilor în veacul al XIII-lea se practica după sărbătorile Rusaliilor (după a 50-a zi de la Paști), iar nu în timpul de după Crăciun, cum se obișnuiește astăzi. Din care motiv trebuie să deducem că aceste serbări s-au deplasat în timpul mai nou, și că adevăratul lor timp era aici, ca la daco-români, pe timpul sărbătorii Rusaliilor.

[82] Tomaschek, *l.c.*, p. 372.

[83] Popa-Liseanu, *l.c.*, p. 686 ; E. N. Voronca, *Sărbătoarea Moșilor*, 1915, p. 91.

Scanned with OKEN Scanner

poate chiar înrudite, dar proprii fiecărui popor. Ceea ce însă a influenţat în mod covîrşitor asupra acestor obiceiuri, îndeosebi la popoarele din Peninsula Balcanică şi din preajma ei, au fost fără îndoială anticele Rosalia.

Rămîne să ne ocupăm de aci înainte cu ultimul punct însemnat al cercetărilor noastre, anume de a explica figura calului şi rolul său în cadrul diferitelor obiceiuri, spre a lămuri însemnătatea lui în genere şi în special pentru jocul căluşarilor, căci precum am mai afirmat în repeţite rînduri, numele căluşarilor se derivă de la această figură.

Am văzut încă la analiza jocului de căluşari cum această figură la noi este atestată numai în Banat, în descrierea lui Liuba. Dar tot la acel loc am demonstrat cu o mulţime de citate, numiri şi expresii întrebuinţate, că această figură a trebuit să aibă odinioară un rol mult mai însemnat şi mai general decît îl are astăzi, căci numai astfel ne putem explica şi faptul că jocul însuşi a primit numele său de la acest „căluş".

O caracteristică a sărbătorilor de primăvară au fost şi întrecerile, sub diferite forme, ca alergări pedestre, călări, lupte etc. Folclorul diferitelor popoare ne oferă un bogat material în această privinţă şi ele sînt atestate din timpuri străvechi. Bineînţeles că nu ne putem ocupa aici pe larg cu aceste obiceiuri ; ne vom referi numai la cele necesare scopului nostru.

Astfel de jocuri sînt, de pildă, cursele între călăreţi, sau cum le-am zice, cu un termen adevărat românesc, *încurarea cailor*. Încurarea cailor se face la noi la Sîn-Toader [84]. Acest obicei este răspîndit supt diferite forme şi la alte popoare vest-europene şi au loc îndeosebi în ziua de Rusale [85].

Nu putem să nu relevăm aici strînsul raport ce credem că există între încurarea cailor şi jocul căluşarilor. Căluşarii poartă şi astăzi în multe locuri pinteni [86]. Purtarea pintenilor ne-o putem explica numai ca un rest al unui obicei la care participanţii călăreau şi care obicei, credem, nu a putut fi altul decît încurarea cailor. Avem chiar dovezi, cum la Sîn-Toader jucau şi căluşarii [87]. Ne întăreşte în această convingere şi faptul că la alte popoare încurarea cailor se face chiar la Rusale, cînd la noi se joacă căluşarii. Ne putem chiar întreba dacă nu cumva de aici vine numirea de căluşari. Aceste împrejurări ne fac să presupunem o legătură între aceste obiceiuri şi „Caii lui Sîn-Toader", care după credinţele poporului umblă tocmai la Sîn-Toader, fiind foarte temuţi de femei, care se păzesc să lucreze în ziua aceasta, întocmai ca şi în ziua de Rusale.

Deci, dacă am voi să reconstruim seria de obiceiuri aparţinătoare sărbătorilor reîntrării verii la noi, trebuie să presupunem că mai întîi

---

[84] S. F. Marian, *Sărbătorile la români*, 1898, pp. 77—84.
[85] Mannhardt, *op. cit.*, pp. 382—396.
[86] Cf. de pildă Sulzer, *op. cit.*, p. 410 „an den Füssen grossmächtige Spornen tragen".
[87] Cf. E. N. Voronca, *op. cit.*, pp. 66, 67.

Scanned with OKEN Scanner

s-a făcut încurarea cailor, după care apoi ar fi urmat jocul căluşarilor. Şi chiar acest raport între jocul căluşarilor şi încurările cailor a făcut pe unii dintre folcloriştii noştri să creadă şi mai mult în originea romană a căluşarilor, comparînd încurările noastre cu „equiria", cursele de cai ce se făceau la romani în legătură cu jocul saliilor [88].

Încurarea cailor, precum şi tot soiul de întreceri pedestre, sînt obiceiuri generale, care se găsesc la cele mai multe dintre popoarele europene şi sînt în legătură cu serbările de primăvară, simbolizînd intrarea grăbită a geniului vegetaţiei [89].

Strîns înrudite cu aceste întreceri sînt acele procesiuni călări ori pedestre, uneori împreunate cu jocuri făcute în ţarina comunei, cu scopul de a obţine fertilitatea. Vedem cum un nou element se introduce în cadrul jocurilor de vară, care element este în raport strîns cu ideea reînvierii naturii. Acest element pînă aci a fost întîlnit numai în jocul căluşarilor din nordul Bulgariei, care, cum am văzut, au un joc pentru evocarea fertilităţii [90]. În aceste obiceiuri, după cum vom vedea, calul joacă un însemnat rol.

Şi aceste obiceiuri le găsim răspîndite la mai multe popoare europene. Ele se ţin la diferite sărbători ale anului, precum la Paşti, Înălţarea Domnului, întîi mai, Rusale şi Crăciun. Ceea ce însă ne interesează mai mult este scopul pentru care se ţin aceste procesiuni. Astfel în Arhiducatul Austriei, ca să apere sămănăturile împotriva tăciunelui şi să asigure prosperarea cailor [91]; în Turingia pentru bunul mers al semănăturilor; în Suabia, ca timpul să fie favorabil semănăturilor; în Cantonul Lucerna, să apere vitele împotriva epidemiilor, semănăturile împotriva recoltei rele şi a grindinei; în Svedia ca să ferească caii de primejdii. În unele regiuni ale Germaniei, după procesiune se duc cu caii la fierar, pentru lăsare de sînge, ca să rămîie sănătoşi peste un an; sîngele se păstrează spre a fi întrebuinţat ca medicament împotriva diferitelor boli [92].

Spre ilustrare prezentăm şi din grupul acesta un obicei din fosta Silezie austriacă. În lunea Rusaliilor, ţăranii călărind înconjoară arăturile rugîndu-se, în credinţa că astfel vor fi mai roditoare. Ţăranul care are calul cel mai frumos este ales de rege. Acesta trebuie să frigă o oaie neagră. Fiecare ţăran ia un os din oaia aceasta şi-l ascunde, în ziua următoare, la răsăritul soarelui, în semănături, ca să crească mai bine [93].

Nu putem să nu relevăm unele momente, care ni se par importante în legătură cu acest obicei. Astfel, calul este adus în legătură cu ideea fertilităţii, şi importanţa lui este subliniată şi prin faptul că tocmai proprietarul celui mai frumos cal este ales de rege. Jertfa oii negre pare

---

[88] E. N. Voronca, *op. cit.*, pp. 66, 67.
[89] Cf. Mannhardt, *op. cit.*, I, p. 392; *Mith. Forsch.*, p. 171.
[90] Arnaudoff, *op. cit.*, p. 61.
[91] Acelaşi scop îl are şi la românii din jud. Romanaţi încurarea cailor. (Cf. Olănescu, *op. cit.*, p. 155.)
[92] Mannhardt, *op. cit.*, I, pp. 397—406.
[93] Vernakken, *Mythen und Bräuche des Volkes in Österreich*, p. 306.

că înlocuieşte astăzi însăşi jertfa calului. Oasele de oaie (mai demult ale calului) se ascund în semănături, spre a transmite fecunditatea simbolizată prin cal şi semănăturilor [94]. Alt moment vrednic de remarcat, ascunderea oaselor în semănătură, este pusă în legătură cu răsăritul soarelui.

Din toate aceste obiceiuri rezultă că calul este privit ca *geniu protector al vegetaţiei, al animalelor şi chiar al oamenilor.* El influenţează creşterea semănăturilor şi apără vegetaţia, animalele şi chiar oamenii împotriva bolilor şi le dă sănătate.

Aceeaşi putere i se atribuie şi focului aprins la diferite obiceiuri de primăvară şi vară, care reprezintă soarele. Mai departe vom vedea, că această coincidenţă nu este întîmplătoare, ci un rezultat al raportului intim ce există între cal şi cultul solar.

În cele următoare ne vom ocupa cu alte obiceiuri, în care figura calului joacă iarăşi un însemnat rol, calul viu fiind înlocuit cu unul artificial. Începem cu descrierea unui obicei foarte instructiv în această privinţă [95].

Într-un sat din Turingia de mijloc, avînd două comune bisericeşti, în ziua de Rusale, formează fiecare separat o procesiune, la care iau parte flăcăi şi băieţi. Fiecare grup îmbracă cîte o persoană în frunze de tei *(Schossmeier)*, pe cap îi aşază o coroană de flori ; apoi mai iau cu ei doi stegari şi două persoane cu bice. Cu mare alai şi muzici cutreieră comuna, aşezînd pe cele patru persoane îmbrăcate în frunze de tei pe caii cei mai frumoşi. Flăcăii care însoţesc acest conduct merg şi ei călări, iar băieţii pe căluşei din lemn (Steckenpferd). Cînd se întîlnesc cetele celor două comune bisericeşti, se naşte între ele o luptă aprigă pentru răpirea steagului cetei vrăjmaşe.

În marţea Rusaliilor se repetă această procesiune, dar aci persoanele care fuseseră îmbrăcate în frunze de tei se maschează şi se îmbracă în haine femeieşti, umblînd din casă în casă după daruri, de obicei de-ale mîncării. În ziua de Sf. Treime, procesiunea iese la cîmp, stegarii intră în semănături, agitîndu-şi steagurile deasupra lor, în vreme ce ceilalţi cîntă o cîntare bisericească [96].

Am reprodus acest obicei, pentru că este unul dintre cele mai preţioase şi caracteristice obiceiuri de Rusalii la germani. În el întîlnim asociate aproape toate elementele obiceiurilor de Rusalii practicate în nord-vestul Europei şi el reaminteşte în unele privinţe, momente din obiceiurile noastre. În ce priveşte rolul calului vedem cum persoanele îmbrăcate în frunze de tei, simbolizînd vegetaţia, călăresc (ca şi în obiceiul din Silezia persoana aleasă de rege) pe caii cei mai frumoşi, care trebuie consideraţi şi aici ca simboluri ale fecundităţii. Tot astfel, vedem cum alături de caii adevăraţi ai flăcăilor figurează căluşeii de

---

[94] Cf. Mannhardt, I, p. 363.
[95] Mannhardt, *op. cit.*, I, p. 521.
[96] R. Reichardt, *Thüringer Pfingtsvolksfeste*, în *Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde*, Berlin, 1904, p. 419.

Scanned with OKEN Scanner

lemn ai băieţilor, arătîndu-ne un bun exemplu, cum caii adevăraţi pot fi înlocuiţi cu cei artificiali.

O comparare a acestor obiceiuri cu jocul căluşarilor ne poate da indicaţii preţioase. În afară de caracterul general al acestui obicei (alai, muzici, cutreierarea comunei în ziua de Rusalii) şi alte note comune, se găsesc aceleaşi persoane, ca stegari, persoanele cu bici şi căluşeii de lemn [97]. Nu putem să nu remarcăm şi importanţa transformării persoanelor îmbrăcate în frunze de tei în haine femeieşti. Aceste persoane reprezintă doar vegetaţia, şi cunoscînd strînsul raport între zîne (Frumoase, Rusalii, Nymphe, Elfe etc.) şi vegetaţie, ne putem întreba dacă acest act nu reprezintă în mod simbolic acest raport [98].

Dacă aceste comparaţii par a fi chiar îndrăzneţe, neîncrederea noastră va dispare, dacă comparăm scena răpirii steagului din obiceiul acesta cu răpirea steagului din jocul căluşarilor [99].

Lupta căluşarilor, în care folcloriştii noştri vedeau răpirea Sabinelor, nu este altceva decît aceeaşi manifestaţie de luptă închipuită, ce se întîlneşte şi în obiceiurile de primăvară ale altor popoare, simbolizînd probabil lupta între natură şi iarnă. În unele paralele apusene scopul acestor lupte fictive pare a fi de a promova creşterea semănăturilor [100].

Alt grup de obiceiuri, aparţinător tot ciclului Mai-Rusale, se deosebeşte prin faptul că aceste obiceiuri sînt legate de ridicarea *armindenului* (Maibaum), la care ocazie (tot la Rusalii) se aranjează iarăşi întreceri pedestre sau călări. Obiceiurile acestea sînt răspîndite în nord-vestul Europei : În Germania, Franţa şi Anglia. Important este pentru noi că şi aici apare un cal anume construit din lemn şi acoperit cu pînză, care este purtat de un om, numit la germani *Schimmelreiter*, la francezi *Cheval Mallet*, iar la englezi *Hobby horse*. Căluţul joacă în jurul pomului de mai în timpul alergărilor [101].

---

[97] Cf. acest obicei cu jocul numit eška la bulgarii din Macedonia de sud, la care, după cum am văzut, o parte din băieţi îşi fac căluşei din lemn.

[98] Cf. Mannhardt, *W.u. Feldk.*, I, p. 443.

[99] Pasajul din textul german al obiceiului din Turingia : „Begegnen sich die Burschen beider Kirchspiele, so kommt es an einem Kampf, bei welchem es darauf abgesehen ist, der anderen Partei *die Fahne zu rauben*".

Pasajele româneşti referindu-se la acest act : „Sfîrşitul jocului se împlinea prin răpirea Sabinelor ; semnalul răpirii era : pe ea ! adică pe fată n-o lăsa ! de a da ! şi altele. Căluşarii nu încetează acest semnal şi sfîrşesc jocul cu răpirea steagului după ce l-a curtenit, şi cu o fugă şi larmă mare. După aceasta începe un fel de serbare de triumf, în care se săvîrşesc jocuri gimnastice" (I. Eliade, *Curierul Românesc*, 1843, nr. 41).

„Vătaful dă ordin să se adune toţi căluşarii. Stegarul înfige steagul în pămînt. Patru căluşari ţin cu putere prăjina şi alţi patru se suie pe cei ce ţin steagul şi strigă : Război, lele, război, dragă]" (Th. D. Speranţia, *Miorița și Căluşarii*, p. 45).

„Se mai obicinuieşte în unele părţi a simula o luptă straşnică, un fel de duel cu toiegele" (Popescu-Sîngeriu, *Albina*, II, p. 1044).

„Acesta este steagul căluşarilor, care este păzit cu multă grijă de ei, căci se crede că, dacă cineva ar fura din acel usturoi, înnebunesc căluşarii" (C. R. Codin şi D. Mihalache, *op. cit.*, p. 69.

[100] Mannhardt, *op. cit.*, I, p. 548.

[101] Mannhardt, *Mythologische Forschungen*, Strassburg, 1884, p. 171.

Aici credem potrivit să facem o observaţie şi asupra steagului căluşarilor pe care îl socotim ca un fel de înlocuitor sau un rudiment al pomului de mai în jurul căruia se petrec în apus aceste obiceiuri şi care este uneori înlocuit cu un steag împodobit, asemănător steagului căluşarilor [102].

La englezi, căluşul „Hobbyhorse" apare şi în societatea unor dansatori care purtau clopoţei la picioare şi se numeau *Morris-dancers.* Ei umblau la Paşti, întîi mai, Înălţarea Domnului, Rusale şi chiar la ospeţe, în societatea căluşului întocmai ca şi echivalentul său german *Schimmelreiter.* În epoca lui Shakespeare se produceau şi în teatru, după terminarea piesei, spre a împrăştia impresia deprimantă exercitată de tragedii asupra publicului [103]. Nu trebuie să insistăm, cred, asupra faptului că *Morris-dancers* sînt o variantă englezească, însă îndepărtată a jocului căluşarilor.

Căluţul artificial *Schimmelreiter,* apare în Germania pe alocuri şi la Crăciun, ori pe la ospeţe şi Carnaval [104]. În regiunea Ruppin (Germania), în săptămîna înainte de Crăciun, după cum am văzut, apar în societatea căluşului şi zîne, care sînt feciori travestiţi în haine femeieşti [105]. În unele obiceiuri din nordul Germaniei, raportul calului cu vegetaţia este şi mai pronunţat. Obiceiul devine o sărbătoare a însăşi recoltei. Ţăranii construiesc, din cercuri de sită şi pînză, un cal alb mare, în care intră un ţăran reprezentînd un călăreţ, numit *Schimmel* sau *Herbstpferd.* Feciorii cutreieră satul însoţiţi, colectînd pe la case diferite daruri pentru masa comună. Figura principală din această ceată este un fecior, care pe o prăjină lungă poartă o căpăţînă de cal, de capătul căreia atîrnă o pînză care acopere prăjina şi pe purtătorul ei. Al doilea fecior îl conduce legat de o sfoară. În societatea lor mai apar şi alte figuri mascate, ca urşi etc. [106]

În seria acestor obiceiuri, care arată evoluţia rolului calului, se potriveşte de minune un foarte semnificativ obicei tot din Germania (Lehrte). După terminarea secerişului, legătorul ultimului snop formează din el o păpuşe în formă de cap de cal [107].

Întorcîndu-ne privirile iarăşi către popoarele mai apropiate, acest obicei arată o formă de tranziţie, între obiceiurile similare ale popoarelor din apus şi cele din răsărit.

La polonii din Galiţia, în marţea ultimă a Carnavalului, apare iarăşi o figură de cal, alcătuită la fel ca şi cea din Germania, acoperită cu o pînză albă. Căluţul poartă numele polon *konik* (căluţ), iar feciorii care îl însoţesc cîntă o melodie al cărei cuprins în traducere este următorul :

---

[102] Cf. Mannhardt, *Wald -und Feldkulte,* I, p. 387.

[103] Cf. Douce, *Illustrations of Shakespeare,* II, p. 446 ; R. Wülker, *Geschichte der englischen Literatur,* I, p. 326.

[104] *Landeskunde der Provinz Brandenburg,* Berlin, 1912, III, pp. 240, 242, 257.

[105] Kuhn, *Märkische Sagen,* p. 346 : Mannhardt, *Wald -und Feldk.,* I, p. 442.

[106] Mannhardt, *Myth. Forschungen,* pp. 165, 166.

[107] *Ibidem,* p. 165.

Scanned with OKEN Scanner

Sai, sai, căluţul nostru,
Sai peste brazdă !
Pe unde sare căluţul nostru,
Va rodi din belşug ;
Pe unde nu va sări,
Acolo nici nu va rodi [108].

Acest obicei este important prin faptul că ne prezintă o formă slavă a numelui căluşului (konik), iar textul său ne dă cheia pentru a explica rolul calului din obiceiurile înşirate pînă aci. Din acest mic text reiese lămurit că figura calului este privită ca geniu al fecundităţii [109].

Astfel conceput rostul acestei figuri, vom înţelege rolul său în cadrul sărbătorilor de primăvară, precum şi în toate obiceiurile în legătură cu dezvoltarea vegetaţiei, începînd cu procesiunile în jurul semănăturilor fragede (în care se evocă fertilitatea), cu jocul său în jurul pomului de Mai (ca simbol al vegetaţiei în plina sa putere) pînă la obiceiurile de recoltă, cînd cu legarea ultimului snop, şi-a terminat rolul.

Iar ca cercul cercetărilor noastre să fie complet, cităm un exemplu şi din Bucovina. În ziua de Anul nou, în societatea mai multor persoane travestite, de obicei în animale (capră şi urs), apare şi un băiat călare pe un căluţ de lemn. Şi ceea ce este mai important, acest căluţ poartă acăţat de grumaz un cerc de hîrtie, pe care sînt zugrăvite soarele, luna şi stelele [110].

E de remarcat faptul că şi în Germania căluşul apare adesea în societatea altor figuri, reprezentînd diferite animale : capre, urşi etc.

Deosebit de obiceiurile de mai nainte, căluşul din obiceiul din Bucovina arată un strîns raport cu cultul solar. În cele următoare, vorbind despre rolul calului în mitologia popoarelor din antichitate, vom explica şi acest raport.

Nu trebuie să ne mire de fel faptul că el se întîlneşte aici la Crăciun, iar nu la Rusale. La începutul studiului nostru, am arătat raportul strîns între diferitele obiceiuri de primăvară şi vară. Obiceiurile de la Crăciun (capra, brezaia, colindul etc.) inaugurează acest ciclu de sărbători.

Am ales seria aceasta de obiceiuri dintr-un material relativ bogat spre a demonstra ce rol însemnat şi variat are calul în obiceiurile diferitelor popoare şi cît sînt aceste obiceiuri de răspîndite. Uneori apare numai ca rudiment, iar altă dată, ca de pildă la poloni, rolul său pare a fi atît de clar, încît nu se mai simte nevoia unei explicări.

Să vedem acum ce interpretare îi putem da acestei figuri cu ajutorul cunoştinţelor noastre despre cultul şi mitologia popoarelor, căci este evident că aceste obiceiuri păstrează resturile unui cult străvechi.

---

[108] I. Matusiak, *Viaţa poporului polon în monarhia austro-ungară (Österreichische-Ung. Monarchie im Wort u. Bild.)*, tom. *Galiţia*, p. 312.

[109] Cf. şi alte paralele vest-europene supt numirea „Fastnachtsrösslein", la Mannhardt, *op. cit.*, p. 541.

[110] L. Bodnărescul, *Weinachts- u. Neujahrs-Bräuche der Rumänen*, p. 6.

Pl. XV. The Rumanian Călușari.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XVI. The Rumanian Călușari.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru rolul calului în antichitate găsim o mărturie prețioasă în obiceiul numit *october equus* la romani. Calul de octombrie era, în Roma, numele victimei unui sacrificiu solemn, oferit în fiecare an, la idele lui octombrie zeului Mars [111].

În această zi avea loc pe cîmpul lui Marte o întrecere de cai. Calul drept din biga învingătoare era declarat cal sfînt și jertfit pe altarul lui Mars de pe același cîmp pentru recolta bogată (ob frugum eventum). Pentru posesiunea capului se năștea o luptă între locuitorii celor două suburbii, Sacra via și Suburra. În cazul cînd Sacraviensii ieșeau învingători, fixau capul de cal pe pereții vechiului palat regal, în cazul contrar era purtat de Suburrani și dus în turnul mamilin din suburbia lor. Coada calului era de asemenea tăiată și dusă în fugă mare la Regia, ca să picure cîțiva stropi pe focul altarului.

Acest cult cuprinde în sine multe elemente comune cu obiceiurile din seria dată de noi mai înainte, astfel : a) întrecerea de cai, b) jertfa calului pentru recolta bogată, c) lupta pentru capul de cal, d) capul de cal fixat.

După cum am mai remarcat, Mars nu a fost numai zeul războiului, acest caracter și l-a cîștigat mai tîrziu. La popoarele vechi italice, era un zeu solar, și chiar zeul agriculturii și al fecundității [112].

Din toate obiceiurile citate mai sus, precum și din credințele și mitologia popoarelor despre care vom vorbi mai jos, se remarcă acest dublu caracter și în rolul calului, adică de a păstra pe de o parte un strîns raport cu cultul solar, iar pe de altă parte cu vegetația sau cultele agrare [113].

Revenind încă o dată asupra ipotezei folcloriștilor noștri, care au căutat originea jocului de călușari în dansul saliilor romani, vedem că această ipoteză nu a fost lipsită de orice temei. Înrudirea jocului călușarilor cu dansul saliilor a fost relevată chiar și de noi, cînd am vorbit despre dansurile cu arme. Această înrudire este întărită și prin rolul calului în cultul lui Marte și în jocul călușarilor. Este de remarcat și faptul că acel cal de octombrie era jertfit pe un altar străvechi, în jurul căruia salii dansau în luna lui Marte dansul de arme. Repetăm și cu această ocazie că între jocul călușarilor și dansul saliilor poate fi vorba numai de o înrudire în sensul că ambele aparțin aceluiași grup de obiceiuri, al dansurilor cu arme.

Am văzut cum Müllenhoff, în studiul său asupra dansurilor cu arme, a arătat că aceste obiceiuri în legătură cu cultul solar au fost răspîndite aproape la toate popoarele indo-europene. Același fapt s-a dovedit și despre jertfa calului de octombrie. Grimm i-a găsit urma la vechii germani [114], iar Mannhardt, care s-a ocupat mai temeinic cu

---

[111] Darenberg-Saglio, *October equus.*

[112] W. H. Roscher, *Studien zur vergl. Myth. der Griechen und Römer,* I. Apollon und Mars, Leipzig, 1873.

[113] Lucrarea pămîntului este legată de anotimpuri, iar anotimpurile de factori cosmici. Raportul între aceste fapte ne permite să înțelegem strînsul raport dintre culturile cosmice și unele obiceiuri agrare.

[114] E. H. Meyer, *Deutsche Mithologie,* II, pp. 614 și 877.

Scanned with OKEN Scanner

aceste culturi, la mai multe popoare europene în legătură cu culturile agrare [115].

În ce privește raportul între cal și cultul solar, putem cita exemple și din credințele populare. Astfel, după credința slavilor păgîni, soarele pleacă la 21 decembrie pe drumul său, călare pe un cal alb. Chiar și la români există credința că soarele își urmează drumul său călare [116].

Mitologia popoarelor culte din antichitate ne oferă în această privință exemple atît de multiple și bogate, încît a le trata mai pe larg, ar însemna a ne ocupa aproape cu întreaga lor mitologie. Ne vom mulțumi deci să atingem numai chestiunea și să relevăm pe scurt numai pe cele mai însemnate.

În imnurile vedice, soarele este des asemănat cu un cal alb strălucitor. Pe monumentele cele mai vechi ale popoarelor din Orient și din Grecia (în epoca premykeniană) soarele era reprezentat prin un disc tras de un cal pe drumul său ceresc. Asemenea mărturie s-a găsit și în epoca de bronz la popoarele din nordul Europei (monumentul de la Trundholm).

În epoca clasică, era zeilor personali, discul solar este înlocuit cu soarele personificat. Astfel Helios, în epoca posthomerică, este reprezentat cu aureolă, pe o trăsură trasă de șase cai. Aceeași concepție se întîlnește și în cîntecele vedice, unde soarele personificat este des amintit cu trăsura și caii săi. Această concepție nu lipsește nici din mitologia popoarelor germane. În Edda se vorbește despre zeul care conduce trăsura soarelui pe cer, întocmai ca și echivalentul său greco-roman Helios.

De altă parte, calul este animalul jertfit zeului solar. Jertfa de cai este atestată pentru indieni, vedici, popoarele iranice (îndeosebi la perși), prusieni, slavi, germani, greci, romani și iliri. Deci legătura între cal și soare este o concepție străveche și universală la popoarele indo-europene [117].

Este important să știm ce interpretare i-au dat calului în cercul obiceiurilor țării lor cercetătorii germani. O parte dintre mitologiștii lor (Grimm, Kuhn, Wüttke și E. H. Meyer) susțin că *Schimmelreiter* se referă la cultul lui Wodan, ba chiar că este reprezentarea marelui zeu. Mai temeinic s-a ocupat cu această problemă Mannhardt, care în mai multe studii foarte documentate a arătat că *figura calului este un demon al vegetației sau un demon al cerealelor (Getreidedämon). Poporul crede că acest demon trăiește în vegetație, sau că este însuși reprezentantul acesteia, de la care depinde soarta rodului* [118]. Părerea aceasta este acceptată și de Wundt în monumentala sa lucrare asupra psiholo-

---

[115] Cf. *Mith. Forschungen*, pp. 156—201. Cf. obiceiul Herbstpferd în nordul Germaniei citat și de noi.

[116] N. L. Kostake, *Soarele*, în *Convorbiri lit.*, XLII, 488.

[117] Cf. Darenberg-Saglio, *Dictionnaire* etc. Sol.; *Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie* etc., Helios; Schrader, *Reallexicon* etc., Pferd.

[118] Cf. Mannhardt, *Die Korndämonen*, Berlin; 1867; *Myth. Forschungen*, pp. 165, 167, 171; *Wald-und Feldkulte*, pp. 172, 202, 318, II. 184, 200.

giei popoarelor [119]. Acest rol al calului în legătură cu vegetația și fertilitatea a fost relevat și de noi. Am mai remarcat și faptul că acest caracter îl are mai ales în obiceiurile popoarelor din nord-vestul Europei.

În obiceiurile noastre, calul și-a pierdut acest raport cu vegetația și a luat atributele unui demon al sănătății [120]. Prin caracterul său vindecător, jocul căluşarilor diferă de obiceiurile similare. Acest fapt constituie nu numai nota sa distinctivă, dar și pe cea mai caracteristică. În această privință nu se deosebește întru nimic de ceremoniile popoarelor primitive, întrebuințate la vindecarea bolnavilor, la care dansul urmat pînă la extaz joacă de asemenea un însemnat rol.

În cadrul obiceiurilor și al miturilor rolul calului variază :

a) în legătură cu cultul solar, el este însoțitorul zeului, sau este jertfit lui ;

b) în legătură cu culturi agrare, este considerat ca demon al fecundității, de care depinde soarta recoltei și sănătatea animalelor ;

c) în legătură cu credința despre zîne, el apare ca demon al sănătății, de care depinde sănătatea omului.

Toate acestea sînt însă manifestări ale unei și aceleiași ființe mitice, ale demonului sănătății și fecundității, reprezentat prin figura calului, al cărui caracter se explică ușor prin originea sa solară.

Deci calul, ca demon al sănătății, este ființa care pricinuiește boala, dar tot prin mijlocirea lui se și vindecă. Atît numai că rolul său a devenit cu totul rudimentar. De aici vine expresia „luat din căluș", adică îmbolnăvit de căluș, ca și expresia paralelă „luat din Iele", adică îmbolnăvit de Iele, sau cum am mai zice altfel, „pătimește de Dînsele". Tot astfel trebuie interpretată și expresia „du-te la căluș", întrebuințată în nordul Bulgariei, după terminarea ceremoniei făcută cu bolnavul luat din Iele [121]. „Du-te la căluș" ar însemna deci ca boala să se întoarcă de unde a venit, adică la căluș. Și de aceea, conform concepției generale a popoarelor primitive, boala trebuie vindecată tot prin vraja aceluiași demon (Gegenzauber.) Astfel se explică credința că fetele și nevestele care joacă lîngă căluşari vor fi sănătoase, și că copiii, pe care îi țin căluşarii în brațe, se vor face și ei voinici și jucători. Precum și expresia foarte semnificativă, că cine primește „căluşul" va avea noroc și va fi ferit de boli.

Deci calul are un dublu caracter în obiceiul nostru, după cum am văzut că-l are și ca demon al vegetației, care dă rodul, dar îl poate și lua. Și chiar acest dublu caracter al demonilor ne întărește și mai mult în credința mărturisită la începutul acestor cercetări, că căluşarii sînt reprezentanți ai Ielelor. Ideea fundamentală a obiceiului conform con-

---

[119] Wundt, *Völkerpsychologie*, II. Mythus und Religion, II. T. *Die Vegetationsdämonen*, pp. 410—459.

[120] Cf. obiceiul de la bulgari, care au un joc pentru evocarea fecundității, deci sînt urme care arată că și în legătură cu jocul căluşarilor și-a păstrat caracterul de demon al fecundității.

[121] Arnaudoff, *l.c.*, p. 62.

Scanned with OKEN Scanner

cepţiei relevată mai sus este : boala a fost cauzată de Iele, deci trebuie vindecată tot prin Iele [122].

Nu poate fi trecut cu vederea alt punct cam obscur, anume raportul între Iele şi cal. Vorbind despre trăsăturile caracteristice ale Ielelor, am relevat faptul că ele sînt adesea considerate ca personificaţia vîntului sau vîrtejului [123]. Nu numai Ielele, ci şi calul este adus în raport foarte intim cu vîrtejul şi vîntul. În afară de exemplele cunoscute din mitologia clasică (caii lui Achile, centaurii etc.), se întîlnesc asemenea identificări şi în credinţele populare. Se găsesc chiar exemple, cînd fiinţe demonice înrudite cu Ielele noastre pot lua înfăţişarea unui cal [124]. Această împrejurare, precum şi faptul că atît Ielele cît şi calul artificial din obiceiurile amintite mai sus, este de obicei alb, ne îndeamnă să punem întrebarea, dacă nu cumva calul din jocul căluşarilor este o reprezentare theriomorphă a Ielelor, cu atît mai vîrtos, cu cît înfăţişarea paralelă ca om şi animal a acestor fiinţe este cunoscută [125].

În sfîrşit, ar rămînea să ne ocupăm pe scurt şi cu o altă figură însemnată din acest joc, cu *mutul căluşarilor*. Această perscană apare la noi şi în societatea cerbaşilor (brezaei) la Crăciun. Ea nu este legată numai de jocul căluşarilor, ci este una din cele mai răspîndite figuri, pe care o întîlnim foarte des şi la alte popoare, subt cele mai variate forme şi asocieri. Uneori apare independent, în număr mai mare, ca de pildă în partea orientală a Peninsulei Balcanice, la bulgari şi în regiunile limitrofe, la români. La populaţia bulgară poartă numirea de *kukovi, kukeri* şi umblă în lunea Rusaliilor sau cu o săptămînă mai tîrziu [126]. La noi sînt cunoscuţi în Dobrogea şi pe malul Dunării. Şi aci

---

[122] Universalitatea acestei concepţii în cadrul obiceiurilor popoarelor primitive a fost dovedită şi demonstrată cu prisosinţă de Wundt în lucrarea sa citată mai sus. Cf. capitolul Krankheitsdämonen und Hexenglaube, pp. 386—410, din care cităm următoarele pasaje : „Anderseits leidet es jedoch keinen Zweifel, dass auch diese spezifischen Krankheitsdämonen innerhalb der höheren Kulturen wieder verschwinden, indem nun an ihre Stelle die Götter treten, die ebenso Krankheit und Tod wie Glück und Gesundheit dem Menschen bringen, und von denen einzelne in besonderer Weise nicht bloss die Rolle der einstigen Krankheitsdämonen, sondern auch die der zauberkundigen Helfer gegen diese übernehmen" (p. 398).

„Der Grundsatz der magischen Medizin vor ihren Anfängen an bis zu ihren späten Ausläufern ist aber, entsprechend der Wesensgleichheit von Zauber und Gegenzauber, das *Similia similibus* und hierbei nähert sich im allgemeinen wieder die Ähnlichkeit um so mehr der Gleichheit, auf einer je primitiveren Stufe der Krankheitszauber steht. So gelten die Masken, die bei den Naturvölkern als Darstellungen der Gesichter von Krankheitsdämonen vorkommen, *gleichzeitig als Gegenzauber gegen diese,* und der Medizinmann, der einen Dämon vertreiben will stellt in Maske und Gewandung selber den Dämon vertreiben will stellt in Maske und Gewandung selber den Dämon dar" (p. 403).

[123] Cf. capitolul despre Vîntoase în studiul lui Şăineanu despre *Iele. Op. cit.*, p. 96.

[124] Cf. Mannhardt, *W. u. Feldk,* II, pp. 89—102.

[125] Cf. *Ibidem,* II, p. 32.

[126] Marinov, *Sbornik,* Sofia, I, 1907. Arnaudoff, *Sbornik,* IV, p. 273, XVI—XVII. 10. De acelaşi în limba germană : *Die bulg. Festbräuche,* pp. 26—33.

au aceeaşi numire : *cuci* ca şi la bulgari [127]. Precum am văzut la jocul borița ciangăilor din Țara Bîrsei, mutul lor se numeşte iarăşi kuka [128]. Şi la ciangăii din Moldova apar în grupuri mai mari şi se numesc *matahale* [129]. Am întîlnit această figură şi în jocul aruguciarilor la aromâni *(bubuşarul)* şi în jocul numit eška la bulgari *(arapii)*.

Nu lipseşte nici în obiceiurile de primăvară la alte popoare europene. De pildă *Knecht Ruprecht* (Klas, — Ruklas) la germani seamănă mult cu blojii, cucii de la noi. El apare adesea şi în societatea căluţului (Schimmelreiter) [130].

Caracteristica generală a acestei persoane este, cum am mai relevat şi la jocul căluşarilor, înfăţişarea ciudată, îmbrăcămintea caraghioasă, cu fel de fel de haine şi blăni, chiar şi cu clopote. În mînă are o vergea, bici sau altă unealtă, cu care loveşte pe cei din jurul lui [131]. Loviturii primite de la ei i se atribuie adesea o putere deosebită, ca de pildă : de a alunga duhurile rele, sau de a face mai sănătoşi pe acei loviţi, a-i scuti de boli etc. El este de obicei mut şi îşi permite să facă multe glume chiar pe socoteala publicului, lucruri care sînt de altfel caracteristice tuturor figurilor mascate. Uneori, cum a fost observat de noi în Ţara Haţegului, unde l-am întîlnit la Crăciun în societatea cerbului, poartă phallus făcînd obscenităţi. Tot astfel, avem ştiri şi despre mutul căluşarilor din judeţele Vlaşca şi Ialomiţa, care îşi permite să facă unele necuviinţe pe socoteala căluşarilor [132]. Obscenităţi au fost remarcate şi de arhiepiscopul din Ohrida în pasajul citat despre obiceiul Rusaliilor din veacul al XIII-lea. Evident că acest caracter phallic al mutului este o influenţă provenită din cultul lui Dionysos şi credem că nu greşim cînd privim şi în această figură un reprezentant al demonului fecundităţii, ca purtător al phallusului, simbolul forţei productive [133].

Cauza muţeniei sale mi se pare a fi mai mult psihologică decît de altă natură. El este mut probabil pentru că acesta este obiceiul tuturor figurilor mascate, spre a nu se trăda şi spre a cîştiga o aparenţă şi mai misterioasă. Nu-i exclus însă să aibă şi altă origine, probabil în legătură cu credinţele despre Iele. Astfel ne putem gîndi şi la credinţa poporală după care persoana care vede Ielele şi spune acest lucru, amuţeşte. Într-adevăr după cum am văzut din rolul său în jurul căluşarilor, el este un fel de persoană protectoare a lor, apărîndu-i împotriva Ielelor cu lovituri de bici.

---

[127] S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, I, p. 282 ; S. Popescu, *Cucii*, în Şezătoarea, I, nr. 2, p. 40.

[128] Horger, *l.c.*, p. 110.

[129] Wichmann György, *A moldvai csángok szokásairól*, Etnogr., XVIII p. 288.

[130] *Landeskunde der Provinz Brandenburg*, III, p. 240.

[131] Mannhardt consideră această vergea ca simbol al vieţii (Lebensrute), care provoacă creşterea şi alungă din corp pe demonii boalelor (*Wald- und Feldkulte*, I, pp. 278—281).

[132] Voronca, *Sărbătoarea Moşilor*, p. 91.

[133] Mannhardt consideră această persoană, ca şi figura calului, un demon al cerealelor (Korndämon). *Myth. Forschungen*, p. 167.

Scanned with OKEN Scanner

Vedem cum din toate resturile tradiționale mai mult sau mai puțin conservate, dar foarte des alterate, se poate reconstrui un substrat de obiceiuri de primăvară și vară, comune la cele mai multe popoare europene. Comparînd aceste obiceiuri la popoarele din apus cu acelea din răsăritul Europei, vedem cum la cele dintîi predomină elementul vegetației, în timp ce la celelalte dansul constituie elementul principal și raportul cu vegetația lipsește uneori total.

Dacă ne-am extins și asupra unor obiceiuri care nu sînt strîns înrudite cu jocul călușarilor, am făcut-o pentru că avem convingerea că obiceiurile ca și alte fenomene nu se pot studia izolat, ci împreună cu tot complexul de obiceiuri aparținătoare aceluiași ciclu. Iată motivul pentru care ocupîndu-ne cu jocul călușarilor, am atins aproape întreaga sferă de obiceiuri de primăvară și vară și îndeosebi pe cele de la Rusalii.

Credem că putem constata următoarele, ca rezultate ale acestor cercetări :

a) Jocul călușarilor este un obicei misterios de asociație, de o parte cu cultul solar (dansurile cu arme), iar de alta cu cultul zînelor.

b) Un strîns raport între călușari și Iele și călușarii apărînd ca reprezentanții Ielelor. Nici unul din rezultatele cercetărilor noastre nu este atît de sigur ca această constatare.

c) Călușarul în forma sa originală a fost un dans cu arme, al cărui scop era de a alunga pe demonii păgubitori sănătății.

d) Înrudirea sa cu obiceiurile similare la alte popoare europene, îndeosebi cu cele indicate de noi la popoarele din Peninsula Balcanică.

e) Călușarii și-au luat numele de la figura de cal (călușul), care este un demon al sănătății și al fecundității.

f) Data la care se țin aceste jocuri, păstrarea numelui de Rusalii pentru dansatori în Macedonia, precum și atestarea acestui obicei pe același teritoriu încă în veacul al XIII-lea, ne îndeamnă să căutăm o legătură directă între jocurile călușarilor și serbările practicate în legătură cu anticele Rosalia, sau cel puțin o puternică influență venită din această parte [134].

Cluj, 1922.

Extras din *Dacoromania*, 1921—1922, Cluj, 1922, II, pp. 215—254.

---

[134] Acestea sînt rezultatele pe care le-am putut obține cu mijloacele ce ne stau la dispoziție în Cluj. Lipsa unei biblioteci mai bogate în materie de folclor nu ne-a permis să urmărim această problemă după dorințele noastre. Un exemplu. Pentru obiceiurile popoarelor apusene am avut la îndemînă aproape numai operele lui Mannhardt. Am fost nevoit a mă lipsi de izvoare atît de importante ca *The golden Bough* de Frazer, și minunata operă a lui Anitškoff asupra cultului primăverii la popoarele din apus și la slavi. Mai multe dintre datele noastre au fost culese încă înainte de război, din opere care astăzi nu ne mai stau la dispoziție și deci nu au putut fi controlate din nou cu ocazia redactării. Am ținut de cuviință a releva acestea pentru explicarea unor lipsuri ale studiului nostru îndeosebi în ce privește întrebuințarea izvoarelor.

Scanned with OKEN Scanner

THE ROUMANIAN HOBBY-HORSE, THE CĂLUŞARI

The Căluşari are a troop of male dancers who go through villages, generally about Whitsuntide, dancing and jumping and receiving presents. Their number is always uneven and they must have been initiated. The name of the dance is derived from the word *căluş*, a little horse, and the suffix *ar* = the little horse dancers. [1]

They wear men's Sunday costumes, but in the work of Cantemir, an eighteenth century description of Moldavia, we read "they wear feminine costume, speak like women, put wreaths of flowers on their heads and disguise their faces with white veils, each one having a naked sword in his hand." [2]

Nowadays only the leader and the dumb man carry swords, except in the district of Muscel, where the others also carry wooden swords. Over their peasant shirts they have straps of coloured and embroidered cloth across the shoulders. They wear spurs and have bells round their ankles.

Besides the leader the principal players are (I) the flag bearer, who carries a stick to which is usually attached a cloth with some garlic which is believed to have magical powers ; (2) the dumb man, who is the comic figure, generally masked and humourously dressed. He carries a sword or a whip, whith which he hits ou round the Căluşari to drive off evil spirits. He is called "dumb" because he is only allowed to speak on certain occasions. It sometimes happens that the Căluşari do

---

[1] This subject is treated in greater detail in the Author's work : *Originea jocului de Căluşari*, which appeared in the review *Dacoromania*, II, 1922, pp. 215—254.

Further information can also be got in (I) *The Hobby Horse Dance in Roumania*, by Marcu Beza, which appeared in *Quest*, XVIII, no. I. October 1926, pp. 37—53. (2) *Paganism in Roumanian Folklore*, London, 1928, pp. 37—53.

Dr. R. Wolfram, *Altersklassen und Männerbünde in Rumänien*, în *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, Bd. 1 XIV, pp. 112—128, Vienna, 1934.

[2] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, I, Bukarest, 1872, pp. 129—130.

Scanned with OKEN Scanner

not speak for a week while they are dancing. In some districts — Vlaşca and Ialomiţa — the dumb man performs in pantomime obscene actions with the Căluşari. As a fact of great importance should be noted the pantomime scene which occurs with the Căluşari of Muscel, as it was performed by the group that came to London, in wihch the fool (or dumb man) is killed, and then brought to life again.

According to tradition there used to be a figure representing an animal, but it is not certain of what sort. Sulzer, who gives a description of the Căluşari from the eighteenth century, says that the dumb man wore a mask like a stork's head, the beak of which could be moved with a string.[3] There are traces of this figure to be found in Oltenia, where the dumb man is called "beak" or "hare". One of the principal Căluşari, even the dumb man himself, carries a hare's skin at the end of a stick. This hare's skin is certainly a survival of a figure representig some animal. In the region of the Banat, according to a description of Liuba in the second half of the last century, the first dancer had a carved horse's head in his hand.[4]

The Căluşari only dance after the sun has risen and stop dancing when it sets. In the Banat they have two very significant dances called the dances of the rising and the setting sun. Other important dances are called : "The Little Horse," *Caluceanul, Căluşul* ; "The Little Flower," *Floricica* ; "The Flower of the Little Horse," *Floricica Căluşului*. The dancers frequently work themselves into a frenzy, and the leader is often supposed to have magic powers over the other Căluşari.

In all descriptions of this custom there is an insistence on the intimate connection between certain fairies and Căluşari. They are watched over and followed by fairies called *Ielele, Dînsele, Frumoasele*. the beautiful ones, or even Rusaliile, the Whitsuntide ones. These are most dangerous just at Whitsuntide. In the course of their dance the Căluşari must observe certain rules in order not to be made ill by the fairies, who watch them everywhere, but especially near mounds and water.

The Căluşari must be received in all houses because it is believed that the fairies, who are harmful to the farmers and make the children ill or steal them, run away from the dancers. At the end of their dances they destroy all their insignia and other possessions — the hare-skin, sticks and whip — and then bury the remains ; then they run away without looking back so as not to be made ill by the fairies. Their dances are supposed to have a curative effect, especially if they dance over those who have been made ill by the fairies. Young women and girls like very much to be able to dance beside the Căluşari, as they are believing that thus they will always be healthy and attractive to young men. Mothers put thier children in the Căluşaris' arms to that they may become brave and good dancers like the Căluşari. The villa-

---

[3] F. I. Sulzer, *Geschichte des trasalpinischen Daciens*, Vienna, 1781, vol. II, pp. 405—414.

[4] S. Liuba, *Material folkloristic*, în *Tinerimea română*, 1898, I, pp. 128—149

gers vie with each other in inviting the Căluşari to come and dance in their yards, because they believe that he who receives them will not get ill and will have good luck. In old times it was believed that their dances imitated the stars revolving round the sun and moon.[5]

The Căluşari observe special customs at special places, such as water, woods, hills and crossroads.

The magical character of the Căluşari is evident from what has proceeded, even without comparing similar customs in other countries. There are two well marked magical elements :

(a) The connection between the Căluşari and the sun.

(b) The connection between the Căluşari and the fairies. Taking into consideration that the dances are held at Whitsuntide this magical character becomes even more evident.

Both among the Roumanians and the Slavs there is a very widespread belief, connected with Whitsuntide, in certain small, mythical female beings who have the same fairy names, *Rusalii* or *Frumoasele, Ielele, Dînsele* — the beautiful ones, etc. Sometimes these female spirits are imagined as beautiful, clothed in white and shining, and sometimes as ugly old hags. They live near woods, springs, fountains and lakes. It is dangerous to go in places where they have danced, for whoever steps in such a place will get a foot disease. He will be said to have been made ill by the fairies. These fairies have magic powers and can make a person deaf or blid or lame. They take away the strength of those who sleep near springs or woods or in damp, cold places. At Whitsuntide no one works for fear of them ; on Whitsunday they are especially powerful.[6]

In Slav folklore the *Vila, Rusali* — [*Rusalky* in Russia, *Rusalci* in Bulgaria] — play the same role as our Roumanian fairies, the Rusalii. According to the Slav mythologists they are the fairies of the waters, woods and fields, and live near such places. Like the Roumanians the Slavs fear these beings, especially at Whitsuntide, which week is also called in Russian *rusal'naja, rusalja nedelja, rusalka ;* in Bulgarian *rusalska nadelija* and in Serbian *rusalna nedelja.*[7] Closely connected with the Roumanian fairies are also the *Neraides* of the modern Greeks, and the *Elben* or *Elfen* of the Germans.[8]

I have dwelt at length on these customs in connection with the water-cults in order to show the importance of the very significant custom of the Căluşari în some parts of Oltenia of throwing their flag

---

[5] T. Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*, Bukarest, 1909, pp. 54—75.

[6] L. Şăineanu, *Studii în folklor*, Bukarest, 1896, pp. 68—173. T. Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*, 1909, pp. 18—54.

[7] G. Krek, *Einleitung in die Slavische Literaturgeschichte*, Graz, 1887, pp. 407—408. Milčevič, *Život Srba Seljaka*, Belgrad, 1894, p. 126. L. Leger, *Slovenska Mitologija*, Belgrad, 1904, pp. 18—181. Şişmanov, *Sbornik na Min. kn.*, IX, p. 547. M. Arnaudoff *Die bulgarischen Festbräuche*, Leipzig, 1917, pp. 59—64. M. Murko, *Das Grab als Tisch*, în *Wörter und Sachen*, II, 1914, pp. 142—154.

[8] B. Schmidt, *Das Volksleben der Neugriechen*, Leipzig. 1871, pp. 119—128. W. Mannhardt, *Wald- und Feldkulte*, Berlin, 1904, I, pp. 62—67.

Scanned with OKEN Scanner

into the water at the end of the dances. Similarly knowing the connection between fairies and water, we can understand why the Căluşari, according to Liuba's description for the Banat, turn on their heels and look round to see if anyone is following them when they cross brooks.

If we compare what we know of the beliefs about these beings, both among the Roumanians and other peoples, especially the Slavs, with the facts given at the beginning of this paper, we come to some important findings :

(a) The Căluşari dances are performed at the time when fairies are most dangerous to people.

(b) The attitude of the Căluşari at certain places such as waters, woods, mounds, cross-roads etc., is explained by the fact that fairies are the fairies of the waters, woods and hills and these are their places of recreation. The fact that these fairies are especially powerful at Whitsuntide can be explained because at this festival of the resurrection of Nature the spirits of the dead also become alive again. The Slavs believe that the *Rusalii* are the souls of girls who died before becoming brides. Thus we can also understand why the Căluşari are followed by the fairies and their fear ob being ill.

On account of these facts, and others of which I shall speak later, I am of the opinion that the Căluşari themselves personify the fairies. This is the first important conclusion we come to in the course of our investigations.

The grounds for this hypothesis are the following :

(a) — Their Appearance. As we saw in Cantemir's description they appeared in female dress, and even imitated female voices ; their faces were covered with white veils : and as we know, in popular belief the fairies are female beings of shining whiteness. The Macedo-Roumanians even call them the "white ones." [9] Their popular name in German is similar : *Elfen* or *Elben* being related to *albus,* the Latin *white.* [10]

(b) — The number of the Căluşari is uneven, often it is nine, like, that of the fairies. According to Liuba's description the fairies have nine names, as have also the dancers. Thus, according to the custom in the Banat, each dancer has the name of the fairy he represents. If the Căluşari cry out during the dance, they call the fairies : Araja, Galeşa etc.

(c) — The Căluşari appear just at the time when, according to popular belief, the fairies have the most power.

(d) — The dance of the Căluşari appears to imitate that of the fairies, who dance in a ring, but not hand in hand, without touching the ground, like the whirlwind, which is often thought to be a manifestation of theirs.

(e) — The belief that whoever steps in the track of the fairies gets ill. As we know from the customs of the Căluşari they also take

---

[9] P. Papahagi, *Din literatura populară a aromânilor,* Bukarest, 1900, pp. 231—237.

[10] Grimm, *Deutsche Mythologie,* p. 413.

Scanned with OKEN Scanner

care not to step in each other's footprints when they are going from one village to another. This fear can only be explained if the Căluşari look upon themselves as personifying the fairies.

(f) — The Căluşari know healing plants, a secret known only to the fairies. The fairies are said to complain that mankind has stolen their secret from them.

(g) — Lastly the principal proof is the name of the Căluşari among the Megleno-Roumanians and Bulgarians in Macedonia by whom they are called *Rusalii* and *Rusalici* respectively.

In order to help explain the origin of these customs we will now refer to some similar related dances, both in Roumania and in the neighbouring countries.

In the Danubian districts of North Bulgaria there exist real Căluşari dances, whose terminology and form show them to be of Roumanian origin. Either they have been influenced from the North Bank of the Danube, or else they are an inheritance from the old Roumanian population in Bulgaria. Here also, as in the neighbouring Oltenia, they have preserved entirely the very striking healing character especially of those bewitched by the fairies, which was and is one of the principal features of the custom. [11]

In South Macedonia, among the Slav-Bulgarians between Jenidje and Vardar, and among the Megleno-Roumanians is to be found one of the most important variations of this dance. The principal difference is that the dance is not performed at Whitsuntide, like that of the Roumanian Căluşari, but at Christmas and up till Twelfth Night, which period is called the festival of the Rusalii. They go in large troops of 20—60 young men who form the *Society of the Rusalii* — the *rusalski družini*. They do not allow anyone to go among them while they are dancing, except those who are ill and wish to be cured, so that curative character exists here also. [12] The Megleno-Roumanians have in their band a man in fancy dress who corresponds to the dumb man of the Căluşari. [13] It is extremely important that the dances have kept the name of *Rusalii* for they are just in the country of the ancient *Rosalii*, where there is evidence of their existence as far back as the thirteenth century. [14]

In the same region, but a little more to the south, exist two other variations of Roumano-Bulgarian parallels forming a separate group. These are (I) the dance called the *Eska* among the Bulgarians in the neighbourhood of Vodeno and Castoria and, (2) the *aruguciari* or

---

[11] Marinov, *Živa Starina*, I, pp. 163—175. Arnaudoff, *Die bulgarischen Festbräuche*, pp. 59—64.

[12] Arnaudoff, *op. cit.*, pp. 31—32.

[13] P. Papahagi, *Megleno-Români*, în *Analele Academiei Române, Mem. Secţ. Lit.* XXV, p. 114.

[14] Cf. F. Miklosich, *„Die Rusalien*, în *Sitzungsberichte der K. Akad. der Wissenschaften, Phil.-Hist.*, Cl. XIVI, pp. 386—405 ; W. Tomashek, *Über Brumalia und Rosalia, ibid.* IX, pp. 351—404.

Scanned with OKEN Scanner

aluguciari of the Aroumanians. In these dances one part of the group is masked and carries wooden swords and the others wear large bells and have their faces blackened.[15]

A very interesting variant of this dance can be found in the centre of Roumania among the Hungarian Csango near Brașov. The dance has the Slav name of "Boricza", but is shows many Roumanian influences. It used to be danced during the Carnival, but now only at Christmas. They have, like the Căluşari, two dumb men or fools called *Kuka*. In an old description of the "Boricza" we find a pantomimic play of the two fools in which one is killed and afterwards brought back to life, just as with the Roumanian Căluşari in Muscel.[16]

Although, strictly speaking, it does not belong to the real Căluşari dances we may also mention the famous *Junii* of Brașov which, in reality is a young men's club and has only a few common elements with the Căluşari, as, for example, the blanket tossing, which occurs in the Oltenian Căluşari and the Bulgarian Rusalii.[17]

Here it is also of interest to notice the Rusalii, a dance of the Roumanians of Duboka in Serbia, near the famous Iron Gates of the Danube. On first sight this dance does not a appear to belong to the same cycle as the Căluşari, but the near relationship can be proved, not only by the name, but also by the fact that the leader carries a sword and that they cure sick persons by dancing round them. Here also, as among the Căluşari, garlic is employed.[18]

Further we have a similar custom among the Serbo-Croats which also belongs to the cycle of the *Rusalii* dances, but with a more pronouncedly different character. The principal difference consists in the fact that the dancers, instead of being young men, are girls. The dance is known as the *Kraličari* or *Kralice*. At first it does not seem to have much in common with the Roumanian Căluşari, but if we remember the Căluşari in Moldavia at the time of Cantemir, who describes them as wearing female dress and even imitating female voices the relationship seems more obvious, the more so as in both places the dancers carry naked swords.[19]

---

[15] Arnaudoff, *op. cit.*, pp. 29—30 ; P. Papahagi, *Căluşarii sau Aruguciarii*, în *Graiu bun*, I, nr. 45, pp. 83—88.

[16] A. Horger, *A hétfalusi csángók boricatánca*, în *Ethnographia*, X, 1899, pp. 106—114 ; J. Teutsch, *Der Boritzatanz der Csángómagyaren in den Siebendörfern bei Kronstadt*, în *Jahrb. der Siebenb. Karp. Verein* XXIII, Sibiu.

[17] I. Muşlea, *Obiceiul Junilor Brașoveni*, în *Lucrările Inst. de Geografie al Univ. din Cluj*, vol. V, 1930.

[18] M. Majzner, *Dubočke Rusalje*, în *Godisnjica Nikole Čupitja*, Kng. XXXIV, 1921, pp. 226—257 ; E. C. Brown, *Trances at Duboka*, în *Folk-Lore*, June, 1932, pp. 225—237.

[19] J. Stare, *Die Kroaten im Königlichen Kroatien und Slawonien*, Wien u. Teschen, 1882, pp. 123—124 ; P. V. Popović, *Kraljice in Bratstov*, vol. IV, part. II, 1888 ; I. Lovetić, *Otok, Narodni život o običaji*, în *Zbornik za narodni život i običaji*, Zagreb, 1897, II, pp. 408—411 ; Vuk Karadsić, *Riječnik*, word : *kraljice* ; Milčević, *Život srba seljaka*, Belgrad, 1894, p. 126.

The fact that at these dances the players have naked swords, and that instead of men the dancers may be girls or men in women's clothes, makes us pay special attention to all dances in which naked swords are used, and especially to those where there are men in female dress. We can consider them related and all belonging to the same large group of dances. Above all the cases of men in female dress seem important, taking into consideration the connection between this dance and the fairies ; and, indeed, it seems that we may even suppose that, not only the Căluşari, but all male dancers in female dress represent the fairies.

The same careful attention must be paid to the whole ensemble of the participants, especially to the fool and the horse. If we follow the extension of the related dances we must enlarge their circle and consider all Sword and Stick dances throughout Europe as being closely connected. There is no doubt that the Stick dances are a part of the Sword dances as we have definite proof that wiht time the swords were changed to sticks.[20]

The common traits of these dances are :

(1) Male dancers with swords or sticks and with bells around the ankles.

(2) Performances only on special occasions.

(3) The dancers usually form a restricted group, admission to which involves special rites and ceremonies.

(4) In its complete and original form appearance of the fool, the men in female dress and the horse.

Although it has been preserved only in some places the killing and bringing back to life of the fool seems to have been the most prominent part of the dances and in olden times was the principal part of the performance.

Even if we cannot find in the western dances the pronounced curative idea and the suggestion of protection from spirits, and in spite of the fact that almost all such elements have disappeared, nevertheless some traces can be found. A good example ist that of the *Bachubert* dance, performed near Briançon in the French Alps, which is held to commemorate a plague which came in the Middle Ages.[21]

These Sword dances are widespread, not only among the Germanic group, but also among the Latins and Slavs. The map of their distribution would show them to cover nearly the whole of Europe.[22]

---

[20] Cf. C. J. Sharp, *The Sword Dances of Northern England*, I, p. 11, and R. Wolfram, *Sword Dances and Secret Societies*, in *Journal of the English Folk Dance and Song Society*, I, 1 p. 34.

[21] R. Blanchard, *Le Ba'cubert*, Paris, 1914.

[22] K. Müllenhoff, *Über den Schwerttanz, Festgaben für G. Homeyer*, Berlin, 1871, pp. 111—147 ; Mannhardt, *Wald- u. Feldkulte*, I, pp. 320, 343, 349 : C. J. Sharp, *The Sword Dances of Northern England*, London, 3 vols ; R. Vuia, *Originea jocului de Căluşari*, în *Dacoromania*, II, 1922, pp. 215—254 ; Fr. Pospişl, *Mečove tanec*, în *Narodpisny Sbornik Ceskoslowensky*, VI, 1911 ; K. Meschke, *Schwerttanz und Schwerttanzspiel im germanischen Kulturkreis*, 1911 ; R. Wolfram, *Sword dances and Secret Societies*, în *Journal of the English Folk Dance and Song Society*, I, 1932, pp. 34—41 ; R. Wolfram, *Schwerttanz und Männerbund*, Kassel, 1935, 2 vols.

Scanned with OKEN Scanner

We must suppose a common origin for all of these dances, for only so can we explain the resemblance of parts of the dance among widely spread peoples who have never been in direct connection with each other. On the other hand their differentiation proves a long evolution and their surprisingly wide distribution shows their considerable age.

All these facts go to confirm the opinion of several scholars who place the origin of these dances in the pre-Christian era, or perhaps long before that and we may even suppose that it was brought by the Europeans from their old home at the time when they lived near together.

Among the Sword dances, which are fully treated in the monographs quoted below I shall mention only one, which is perhaps the oldest description of the Sword dance. This took place in the village of Huy in Belgium, and we have the record of Albericus, who witnessed it at Whitsuntide, 1224.[23] This report has the same importance for the Sword dance group as the description of Cantemir for the Roumanian Căluşari.

The resemblance between these two accounts is striking. In both cases it occurs at Whitsuntide, the dancers wear women's clothes, carry naked swords in their hands and run dancing and singing from village to village.

We pointed out above the necessity of paying special attention to the cases where men wear women's clothes, and we will now give one or two more recent examples of this custom.

In the province of Altmark in Central Prussia on the third day of Whitsuntide male and female dancers went through the village, including a number of young men in female costume. They stopped and danced at each house and then received gifts. An even more important example for our studies is to be found in the district of Ruppin, also in Altmark, in the week before Christmas. *Die Feien,* i.e. the fairies, went through the village. Their number is three, also uneven, as that of the Roumanian fairies and Căluşari. The fairies were here represented by young men in female costume, as were the Căluşari described by Cantemir. To complete the resemblance they have with them a person like an artificial horse, *Schimmelritter,* corresponding to the horse in Liuba's description.[24]

In England the little horse, the „hoby-horse," also appears in the society of dancers who wear bells at the ankles, and in connection with the Sword and Morris dancers. They go about at Easter, on the first of May, on Ascension day, at Whitsuntide and even at weddings in company with the hoby-horse, just like its equivalent, the German

---

[23] *Trium Fontium,* II, p. 513 ; Mannhardt, *Wald- und Feldkulte,* I, p. 377.

[24] A. Kuhn, *Über des Verhältniss Märkischer Sagen und Gebräuche zur Altdeutschen Mythologie, Märkische Vorschungen,* I, 1841, p. 117 ; A. Kuhn, *Märkische Sagen und Märchen,* Berlin, 1843, pp. 327, 346, 361, 362 ; Mannhardt, *op. cit.,* I, pp. 441, 442.

Scanned with OKEN Scanner

Schimmelritter. I do not think it is necessary to stress the fact that the English Sword and Morris dancers are the distant British variation of the Roumanian Căluşari. The fool of the English sword dance is killed and brought back to life like the fool the Roumanian Căluşari.[25]

The figure of the horse also appears among the Slavs. So we have examples of it in Poland[26] — (*konik* = little horse in Galicia), in Bohemia,[27] in Russia[28] and in Macedonia[29] among the Bulgarians, Greeks and Aroumanians[30] — *aluguciari, kalikantari* etc. The little wooden horse of the Roumanians in the Banat has already been mentioned and the little horse in Bukovina shows a close connection with the sun-cult, the horse's figure having round its head a paper hoop with pictures of the sun, moon and stars.[31]

Now must be considered the figure of the horse, and we must explain the role it plays in the various customs in order to be able to understand its importance in general and in particular its connection with the Căluşari, for, as has been said, the name Căluşari is derived from this figure. Certain facts of importance must be noted : *e.g.* the horse is introduced in connection with the idea of fertility. In all these dances it appears that the horse is looked upon as the protecting genius of vegetation, animals and even of man, guarding them from illness, and giving them health. Mannhardt, has occupied himself with this question, and in several richly documented studies has shown that the horse is a demon of vegetation and cereals.[32] In the Roumanian dances the horse has lost this connection with vegetation and taken on the attributes of a demon of health.

The horse has a double character in these customs, as we have seen ; as demon of vegetation it may give increase but may also take it away. As in the Roumanian rites, he can make people ill and can then cure them. It is just this double character of the demon's that strengthens still more the belief stated at the beginning of these studies that the Căluşari are representatives of the fairies. The fundamental idea of the custom according to the conception of the primitive mind is that the illness has been caused by the fairies and must therefore be cured by them.

---

[25] C. J. Sharp, *The Sword Dances of Northern England*, I, pp. 24, 26, 29, 32 ; Percy Maylam, *The Hooden Horse*, 1909, pp. 2, 4, 7 ; R. J. E. Tiddy, *The Mummers' Play*, 1923, pp. 79, 112.

[26] I. Matusiak, *Österreichisch Ungarische Monarchie*, în *Wort Bild*, Vienna, 1898 ; Bd. Galizia, pp. 312, 361.

[27] C. Zibrt, *Chozeni sklibnou*, în *Ceský Lid*, II, 1893, p. 345.

[28] Zelenin, *Russiche Volkskunde*, pp. 355, 470.

[29] M. Arnaudoff, *Die bulgarischen Festbrüche*, p. 29.

[30] P. Papahagi, *Note etimologice*, în *Analele Acad. Române, Mem. Secţ. Liter.*, S. II, tom. XXIX, p. 42 ; *Megleno-Românii*, în *Analele Acad. Române, Mem. Secţ. Lit.*, XXV, p. 114.

[31] L. Bodnărescul, *Weinachts und Neujahrs-Bräuche der Rumänen*, p. 6.

[32] Mannhardt, *op. cit.*, pp. 363, 392 ; *Mithologische Forschungen*, p. 171 ; Cf. J. G. Frazer, *The Golden Bough*, London, 1929, pp. 408, 459—460, 469—571, 476—479.

Scanned with OKEN Scanner

On account of it's healing character the dance of the Căluşari differs from similar customs. This fact forms not only its distinctive note but also its most characteristic one. In this connection it in nowise differs from primitive popular ceremonies used to cure sick people in which dancing carried to ecstasy also plays an important role.

Our researches would not be complete without throwing some light on the figure of the fool or dumb man, and giving an explanation for this most important figure in the dances. His importance is emphasised by the fact that he is to be found, not only in the sword dances, but also in many other customs of many people in widely varied form and association.

The most outstanding feature in connection with the fool is his symbolic killing and revival, which occurs in nearly the same form in the sword dances in England,[33] Germany, Austria[34] and Roumania.[35]

In Roumania the fool is found not only in company with the Căluşari, but also with the stag dancers called *Capra, Cerbu* and *Brezaia,* which appear at Christmas and the New Year. The most important fact is that the fool of the stag-dances appears with a phallus and is not killed himself, but kills the stag. At this play are sung poems relating how the sun-god hunts lions and stags and bison, from wich we may well suppose that the fool, who pantomimes the killing of stag, represents the sun-god.[36] A connection may be made between the Roumanian stag-dance and the horn-dance at Abbots Bromley, in which dancers appear carrying reindeer horns, a young boy with a bow and arrow and the hobby-horse.[37]

In possession of such data we can understand the important rôle of the fool as the leader or captain of the dancers and as „the powerful medicine man who is making the potent magic to ensure that darkness will be followed by light."[38] The fact that the fool appears in old clothes and as a clown does not disprove the theory, because we have many proofs of the frequent degeneration of the figures in popular plays, like the God of the ancient religions who becomes the devil or the clown with the coming of the new.[39]

I think that we may draw the following conclusions as a result of these researches.

---

[33] C. J. Sharp, *The Sword Dances of Northern England,* I, pp. 24, 26, 28—29, 32 ; III, pp. 10, 11—14.

[34] R. Wolfram, *Sword Dances and Secret Societies,* in *Journal of the English Folk Dance and Song Society,* vol. I, No. 1, p. 36.

[35] T. Pamfile, *Sărbătorile de vară la români,* p. 65.

[36] R. Vuia, *A Rumanian Survival of Sun and Fecundity Rite,* în *Compte Rendu du Congrès Intern. des Sciences Anthrop. et Ethnologique,* London, 1934, p. 290.

[37] C. J. Sharp, *op. cit.,* I, p. 105.

[38] Douglas Kennedy, *Observations on The Sword-Dance and Mummers' Play,* în *The Journal of the English Folk Dance Society,* 1930, No. 3, p. 18.

[39] Percy Maylam, *The Hooden Horse,* p. 100 ; M. A. Murray, *The God of the Witches,* pp. 13—38.

(a) — The dance of the Căluşari is a magical dance associated with the cult of the fairies, and the Căluşari appear as representatives of the fairies.

(b) — Căluşarii in its original form was a dance with arms intended to drive away demons of ill health.

Excerpt from the *Journal of the English Folk Dance and Song Society*, vol. II, London, 1935, pp. 97—107.

Scanned with OKEN Scanner

II. STUDII ANTROPOGEOGRAFICE ȘI ETNOLOGICE

Scanned with OKEN Scanner

SATUL ROMÂNESC
DIN
TRANSILVANIA ŞI BANAT

STUDIU ANTROPOGEOGRAFIC ŞI ETNOGRAFIC

1945

L'étude de l'habitation rurale forme l'un des chapitres les plus suggestifs de la géographie d'un pays.

Il est permis de dire que toute l'histoire de la civilisation se reflète dans les formes actuelles des établissements humains".

A. Demangeon, *Annales de Géographie*, XXIX, p. 353, XXXVI, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

PREFAŢĂ*

Studiul aşezărilor rurale şi al casei de la ţară constituie două dintre cele mai neglijate capitole ale etnografiei româneşti. Alte popoare, — socotind între ele chiar şi pe vecinii noştri cei mai apropiaţi, faţă de care ne place să ne afirmăm superioritatea — nu numai că pot înregistra excelente adunări de material în această direcţie, dar au cules chiar nenumărate roade ale acestei munci pregătitoare, prin alcătuirea unor excelente monografii regionale şi lucrări de sinteză. Putem deci afirma, fără exagerare, că în vreme ce la alte popoare cercetările în această privinţă sînt aproape încheiate, noi rămînem şi azi abia la începutul lor. **

Acest fapt e cu atît mai surprinzător, cu cît pentru cealaltă ramură a etnografiei, care se ocupă cu cultura spirituală, s-a înregistrat la noi, ca rezultat al unui deosebit interes, o literatură îndeajuns de bogată. Se pare că folclorul propriu-zis a absorbit aproape întreaga atenţie a cercetătorilor vieţii poporului nostru, neglijînd partea ce se ocupă cu civilizaţia materială. Faptul este cu atît mai regretabil, cu cît acest material, fiind legat de anume materii, ce sînt expuse stricăciunii, poate dispărea mai curînd decît materialul culturii spirituale, ce se moşteneşte prin grai şi puterea tradiţiei. Cu materia, dispare adesea şi obiectul, iar dintre obiectele ce pier sau se prefac vertiginos se situează, în primul plan, vechea casă a ţăranului român. E de ajuns o singură plimbare în

---

* Acest studiu a fost parţial publicat în coli în 1945 (pînă la p. 346), dar nu a fost difuzat. Sfîrşitul studiului a fost redactat mai tîrziu, şi se publică prima oară acum (n. edit.).

** Această constatare se referă la perioada cînd s-a scris lucrarea redactată încă în 1933. De atunci, şi mai ales cu privire la aşezări, au apărut şi la noi mai multe lucrări de valoare sub influenţa şcolii de geografie de la Universitatea din Bucureşti. Ele au apărut îndeosebi în *Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie*, dintre care relevăm lucrările d-lor : Prof. Vintilă Mihăilescu, Nicu M. A. Popp, St Manciulea, Ioan Conea, Al. Dumitrescu şi Vasile Tulescu.

Scanned with OKEN Scanner

oricare comună rurală spre a constata, chiar şi în satele cele mai retrase, păstrarea din ce în ce mai restrînsă a vechilor case tipice ţărăneşti ; sub acest raport, studiul casei strămoşeşti nu mai suferă nici o amînare, ci se impune imediat preocupărilor noastre.

Dintre capitolele consacrate studiului vieţii materiale a unui popor, cele mai de seamă le formează, fără îndoială, studiul aşezărilor lui şi al casei. Căci, prin aşezări şi morminte sîntem legaţi în mod definitiv de pămîntul acestei ţări. S-a discutat atît de des problema originii şi a continuităţii poporului românesc în aceste părţi, mai cu osebire în lumina dovezilor istorice. Problema aşezărilor a fost aproape cu totul neglijată din acest punct de vedere, deşi de această problemă este legată şi aceea a originii neamului şi a continuităţii sale pe aceste plaiuri. Dar problema aşezărilor prezintă în sine, chiar şi fără acest aport istoric, un deosebit interes. Simplul fapt de a cunoaşte aşezările noastre rurale în forma lor actuală, ca un organism viu şi prezent pretutindeni în peisajul acestei ţări, şi de a cunoaşte forma tipică şi legile de aglomerare ale satului românesc, sînt rezultatele ce pot justifica, ele singure, necesitatea unor cercetări sistematice în această direcţie.

Acelaşi lucru l-am putea spune şi despre importanţa studiului casei la români. Casa este adăpostul în care se nasc, trăiesc şi mor generaţii, din a căror succesiune continuă se încheagă viaţa milenară a unui neam. Ea a fost adăpostul şi mărturia continuă a vieţii familiale şi economice a păturii rurale : ea constituie, prin urmare, capitolul cel mai însemnat din studiul civilizaţiei noastre populare. Fiecare casă ţărănească este un mic muzeu popular, în care fiecare obiect, ca şi fiecare numire a lui, prezintă o mărturie din evoluţia vieţii şi civilizaţiei neamului nostru.

Astfel stînd lucrurile, va înţelege oricine pentru ce am urmărit problema aşezărilor şi a casei cu atîta asiduitate, în cursul celor peste 30 de ani de cînd mă ocup cu problemele etnografiei româneşti, şi de ce am pus rezultatul acestor cercetări în fruntea primei publicaţii a instituţiei noastre.

Deşi n-am scăpat nici o ocazie de a aduna material pentru acest subiect, în toate drumurile mele anterioare, totuşi partea cea mai însemnată a acestor cercetări a fost întreprinsă în anul 1928, cu ocazia marilor excursii făcute din fondul acordat de către „Fundaţia Regele Ferdinand I", pentru colectarea obiectelor destinate muzeului. [...]

Rezultatele acestor cercetări au format, în mai multe rînduri, obiectul cursurilor noastre de la Universitatea din Cluj la seria : *Capitole alese din Etnografia şi Folclorul poporului român : Aşezări şi tipuri de case.* *

Intenţia noastră de la început a fost de a ne ocupa numai cu vechea casă de lemn a regiunilor muntoase, şi numai în urmă, cînd am constatat că studiul casei este atît de strîns legat de problema aşezărilor,

---

* În anii : 1926—27, 1929—30, 1933—34, 1934—35, 1938—39 şi 1943—44. Rezumatul francez al acestei lucrări a apărut în anul 1937 în *La Transylvanie* sub titlul : *Le village roumain de Transylvanie et du Banat.*

Scanned with OKEN Scanner

ne-am hotărît de a da ambele părţi într-o singură lucrare. Cu toate că această cercetare se bazează pe un vast material, adunat în cursul unui deceniu, o privim numai ca o lucrare de ansamblu, urmînd a fi dezvoltată prin cercetări ulterioare, şi mai ales prin cercetările duse pînă la amănunt ale monografiilor regionale şi locale.

Considerăm acest studiu ca prima parte a unei lucrări mai vaste asupra aşezărilor şi casei la români, ce va cuprinde, în părţile care sperăm că vor urma, şi cercetările referitoare la restul teritoriului locuit de români : depinde, bineînţeles de împrejurări şi de mijloacele ce ne vor sta la îndemînă, ca şi această parte să apară cît mai curînd.

În afară de materialul original, cules de noi la faţa locului, am utilizat, la alcătuirea acestei lucrări, îndeosebi în ceea ce priveşte terminologia casei, şi răspunsurile la chestionarul „Casa“ al Muzeului Limbii Române. Exprimăm d-lui profesor Sextil Puşcariu cele mai călduroase mulţumiri pentru bunăvoinţa de a ne fi pus la dispoziţie bogatul material al instituţiei domniei-sale.

De asemenea au fost utilizate şi răspunsurile la chestionarul „Casa“ al Arhivei Etnografice de la muzeul nostru, în care se păstrează în manuscris rezultatele anchetelor întreprinse cu ajutorul studenţilor Universităţii din Cluj, precum şi răspunsurile membrilor corespondenţi de la sate.

Aproape toate planurile, schiţele şi fotografiile au fost ridicate sau făcute de către autor la faţa locului, cu excepţia celor cu menţiune specială. Ţinem să mulţumim la acest loc personalului tehnic al muzeului pentru grija şi priceperea lor, astfel : d-lui C. Băltaru pentru executarea hărţilor şi planurilor, d-lui D. Tomovici pentru desenele ce reprezintă obiectele din casă, făcute în mare parte după piese aflătoare în colecţiile muzeului şi d-lui I. Gavrilă pentru executarea copiilor fotografice.

Scanned with OKEN Scanner

I. AŞEZĂRILE

Aşezările rurale pot interesa deopotrivă pe etnograf şi geograf. Punctul lor de vedere diferind însă în tratarea aceluiaşi subiect, etnograful va trata satele, ca orice alt obiect etnografic, clasîndu-le în tipuri şi variante, stabilind raporturile între acestea şi grupările etnice ; geograful, în schimb, va avea în vedere raportul între aşezări şi mediul fizic extern, arătînd influenţele factorilor geografici, ca : relief, altitudine, sol, climat, influenţa apelor, a căilor de comunicaţie etc. Aşezările, fiind influenţate de amîndoi aceşti factori, impun o tratare îmbinată din ambele puncte de vedere : o considerare numai dintr-un singur punct de vedere ar fi unilaterală, iar prin eliminarea unuia dintre aceşti importanţi factori, am ajunge la rezultate nesatisfăcătoare.

Dar, în afară de factorul etnic şi cel geografic, mai trebuie să ţinem seama şi de alţi trei factori : istoric, politic şi economic.

Factorul istoric intervine atunci cînd evenimentele istorice acţionează, direct sau indirect, asupra înfiinţării, mutării sau nimicirii aşezărilor. Astfel de cazuri sînt colonizările în mase, cum au fost de ex. colonizarea elementului săsesc în Transilvania, a celui şvăbesc în Banat, sau mutările de populaţie dintr-o regiune într-alta, ex. muntenii din regiunea Pădurenilor [1], colonizările recente ale macedo-românilor din Dobrogea etc.

Factorul politic sau administrativ îşi are şi el rolul său însemnat. Împărţirile administrative din diferite epoci, dispoziţiile de ordin administrativ, au putut şi ele modifica configuraţia aşezărilor. Ca exemplu putem cita dispoziţiile administrative din timpul lui Iosif al II-lea, referitoare la comunele răsfirate din valea Someşului (în 1766), spre a le sili să formeze sate mai adunate, care erau astfel mai uşor de administrat, iar populaţia mai bine supravegheată. [2]

---

[1] Cf. Romul Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor*, p. 35.

[2] Virgil Şotropa, *Împăratul Iosif al II-lea în Districtul Năsăudului*, în *Arhiva Someşeană*, 1926, nr. 4, pp. 4, 5. Acelaşi, *Răboaje din trecut*, *Ibidem*, p. 95.

Scanned with OKEN Scanner

Factorul economic este unul din cei mai însemnați. Structura așezărilor și forma satelor, precum și numărul și felul clădirilor accesorii, depinde, în bună parte, de felul de economie a regiunii, iar aceasta, la rîndul ei, în primul rînd de factorul geografic.

Așadar, există un întreg complex de factori, fiecare acționînd și modificînd, din caz în caz și în proporții deosebite, structura și forma așezărilor.

Scopul principal al acestui capitol este de a stabili tipurile și variantele așezărilor, ținînd seama de influențele factorilor de mai sus, apoi de a fixa cronologia și originea lor etnică.

În literatura științifică etnografică din străinătate, și mai ales în cea germană, care s-a ocupat mai intens cu problema așezărilor, tipurile principale de sate sînt bine precizate. De aceea, noi ne mulțumim, deocamdată, să cercetăm care dintre aceste tipuri sînt reprezentate la poporul român și dacă, în afară de acestea, avem și tipuri noi, specifice lui [3]. Totuși, pentru lămurirea cititorului, ținem să arătăm de care anume criterii am fost conduși la stabilirea tipului de sat :

a) criteriul principal a fost *planul satului.* Din cercetarea atentă a planurilor de sate și din compararea lor, se pot stabili grupări de sate, avînd același plan, aceleași linii fundamentale, în ce privește împărțirea ulițelor și alinierea caselor ;

b) *structura* internă a satului, desimea și felul de grupare al gospodăriilor ;

c) *raportul între uliță și case :* locul și direcția clădirilor și gruparea lor față de uliță și intravilan [4] ;

d) *proprietatea :* dacă ea este în jurul casei sau este împărțită între sat și hotar ; felul și proporția acestor împărțiri ;

e) *hotarul comunei,* sistemul de împărțire a hotarului ;

f) *ocupația locuitorilor* și măsura în care ea influențează forma așezărilor, structura internă a satului, numărul și dispoziția clădirilor în fiecare gospodărie ;

g) *poziția satului :* sate pe înălțimi, pe terase, în depresiuni etc. Adaptarea formei satului la formele de teren, dacă aceste cazuri sînt izolate sau tipice unei regiuni ;

h) *mărimea comunei* care ține de factorul geografic, de ocupații și care poate fi caracteristică unui tip sau unei regiuni ;

i) *forma exterioară și aspectul tipic al satului.* Fiecare tip de sat se prezintă pe hartă, cît și în realitate, într-o anumită formă caracteris-

---

[3] În cercetările apărute pînă acum, în acest domeniu, nu s-a prea ținut seama de bogata literatură etnografică referitoare la așezări. Sub influența școlii franceze s-a tratat problema numai din punct de vedere geografic, avîndu-se în vedere mai mult poziția și structura internă a satelor, iar nu stabilirea principalelor tipuri și cercetarea originii lor.

[4] În lipsa altor termeni mai potriviți, sîntem nevoiți a utiliza termenul de intravilan pentru proprietatea țăranului din interiorul satului, deci terenul pe care este gospodăria propriu-zisă și extravilan pentru restul proprietății sale din hotarul comunei, compus din arături, fînețe, pășuni etc. : numiri întrebuințate în terminologia cadastrului din Ardeal.

Scanned with OKEN Scanner

tică şi cu un aspect particular. Am putea vorbi deci şi de o fizionomie tipică a satelor după forma lor, regiunea şi originea etnică a locuitorilor.

Nu toate satele prezintă, însă, „forma tipică". Dimpotrivă, exemplele clasice pentru forma tipică sînt în număr mai redus ; acestea vor fi citate întotdeauna la locul cuvenit. Un număr considerabil de sate sînt sau forme de tranziţie de la un tip la altul, sau chiar un complex, avînd elemente din diferite tipuri. Evident că acest fapt îngreuiază clasificarea lor şi, la alcătuirea hărţii tipurilor de aşezări, am fost nevoit uneori de a recurge la mijloace arbitrare, spre a le putea încadra între tipurile principale, fixate de noi.

Formele de tranziţie, precum şi cele complexe, sînt extrem de interesante pentru evoluţia şi cronologia diferitelor tipuri şi de aceea li s-a dat şi acestora atenţia cuvenită [5]. Dar, în afară de tipurile clasice, mai trebuie să ţinem seama şi de variantele destul de bogate ale fiecărui tip de sat.

Aşezările şi curtea reflectează în structura lor influenţa celor două zone principale ale ocupaţiilor : a) *zona agricolă,* în care predomină agricultura, cu aşezări adunate şi b) *zona fîneţelor,* în care predomină creşterea vitelor, cu aşezări împrăştiate. Între aceste două extreme, apar forme de tranziţie, de la viaţa curat agricolă la cea curat pastorală şi, în raport cu proporţia celor două elemente fundamentale în privinţa ocupaţiilor, vom găsi forme de tranziţie şi în ce priveşte structura şi felul aşezărilor. De la început trebuie să constatăm că zonele curat agricole şi curat pastorale sînt foarte rare. Denumirea de zonă agricolă înseamnă mai mult o preponderenţă relativă a vieţii agricole asupra celei pastorale şi invers, dat fiindcă şi în zonele pronunţat agricole creşterea vitelor se face pe o scară mai mult sau mai puţin întinsă, şi invers, în zonele tipice pastorale, se găsesc îndeletniciri agricole, evident în proporţii mai reduse ; între aceste două extreme există o formă de tranziţie agricolă-pastorală cu corespondenţă imediată în ceea ce priveşte aşezările.

Zona agricolă, cu aşezări mai adunate, apare consecvent, aproape întotdeauna, în regiunile şesurilor şi de-a lungul luncilor rîurilor mai mari ; zona pastorală, în care predomină cultura fîneţelor, cu case izolate, în regiuni muntoase, iar în regiunea de coline apar formele de tranziţie ale aşezărilor cu îmbinarea vieţii agricole şi pastorale.

SATUL CU CASE IZOLATE

Zona în care predomină cultura fîneţelor are ca formă de aşezare : satele cu case izolate (village dispersé, Einzelhöfe), sau aşa numitele sate împrăştiate. [6]

---

[5] Pentru importanţa formelor de tranziţie, vezi : Bruno Schier, *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mittel-Europa,* Reichenberg, 1932, p. 2 şi A. Helbock, *Deutsches Volkstum. Haus und Siedelung im Wandel der Jahrtausende,* Berlin und Leipzig, 1937, p. 19.

[6] După terminologia lui V. Mihăilescu : sate risipite.

Scanned with OKEN Scanner

Caracteristica acestor aşezări este, în forma cea mai tipică : case răzleţe, răspîndite pe o suprafaţă întinsă, fiecare familie avînd de obicei proprietatea în jurul casei [7]. Uliţa lipseşte, iar casele nu ţin seamă nici chiar de drumuri ; comunicaţia se face, în bună parte, pe drumuri sau cărări particulare, ducînd de la o casă la alta sau la drumul public cel mai apropiat. Am putea spune că lipseşte chiar şi satul [8], în forma sa concretă, de case adunate la un loc (fig. 12 şi 13 pl. I A) acest tip de sat nu cunoaşte încă deosebirea între vatra satului şi hotar, sau mai bine zis vatra satului acopere întreg hotarul şi se confundă cu el.

Ocupaţia principală a locuitorilor din zona satelor cu case izolate este creşterea vitelor cu cultura extensivă a fineţelor, aceasta din urmă ocupînd întinderi considerabile. De aici suprafaţa incomparabil mai mare a proprietăţii individuale şi, ca urmare, a hotarului satelor cu case izolate faţă de acel al satelor agricole, locuită însă de un număr mai mic de indivizi. În cele mai multe dintre satele împrăştiate, agricultura se practică pe o scară redusă, cîteva petece de arături pentru secara de primăvară, orz şi ovăz, foarte rar pentru grîu, pe locurile mai netede şi însorite. Ea prezintă o formă adaptată la înălţimi şi la formele de teren, avînd culturi în terase, atît de caracteristice pentru regiunile mai ridicate ale Ardealului [9]. Arăturile cele mai înalte le-am întîlnit pe coastele din faţă ale comunelor Măguri şi Mărişel din Munţii Gilăului [10], pînă la o altitudine între 1 200—1 300 m (vezi pl. X B).

Uneori, ai impresia că ai de a face cu o populaţie agricolă, ce se încăpăţinează să continuie pe aceste înălţimi netede, cu înfăţişare de şes, aceeaşi ocupaţie ca şi în regiunile de adevărat şes al văilor. Astfel că pentru unele regiuni de platforme cu case izolate trebuie să revizuim părerea că această formă de aşezare este comună munţilor în general şi, mai ales, platformelor între 700—1 700 m altitudine absolută şi corespunde numai domeniului pastoral.

Aceasta pentru două motive : întîi, pentru că zona caselor izolate, chiar în Munţii Apuseni coboară şi în zona deluroasă pînă la 400 m altitudine şi, în al doilea rînd, pentru că nu e locuită numai de o populaţie pur pastorală, ci de o populaţie care practică agricultura pe înălţimi

---

[7] Aceasta ca principiu, căci în realitate se întîlneşte destul de des şi cazul că o familie poate avea proprietate divizată în mai multe părţi ale comunei şi uneori chiar pe fiecare loc. Cf. L. Apolzan, *Cercetări etnografice în Munţii Apuseni.* Extras din *Apulum,* Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, I (1939—1942), p. 8 şi *Sate-crînguri din Munţii Apuseni.* Extras din *Sociologie Românească,* V (1943), nr. 1—6, p. 10, de acelaşi autor.

[8] Cf. L. Apolzan, *Sate-crînguri în Munţii Apuseni,* p. 13 : „Noţiunea de sat nici nu există. Pentru întreg se foloseşte termenul de «comună», ceea ce înseamnă grupare administrativă, iar parte este «crîngul», nu «satul»".

[9] R. Vuia, *Hautes cultures en terrasses en Transylvanie,* în *Compte-rendu du Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques,* Kopenhagen, 1938, pp. 324—325 ; L. Someşan, *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen,* Bukarest, 1941, pp. 56—72.

[10] Cf. Emm. de Martonne, *Résultats scientifiques des excursions géografiques de l'Institut de Géographie de l'Université de Cluj en 1921,* în *Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj,* vol. I, pp. 63—64.

Scanned with OKEN Scanner

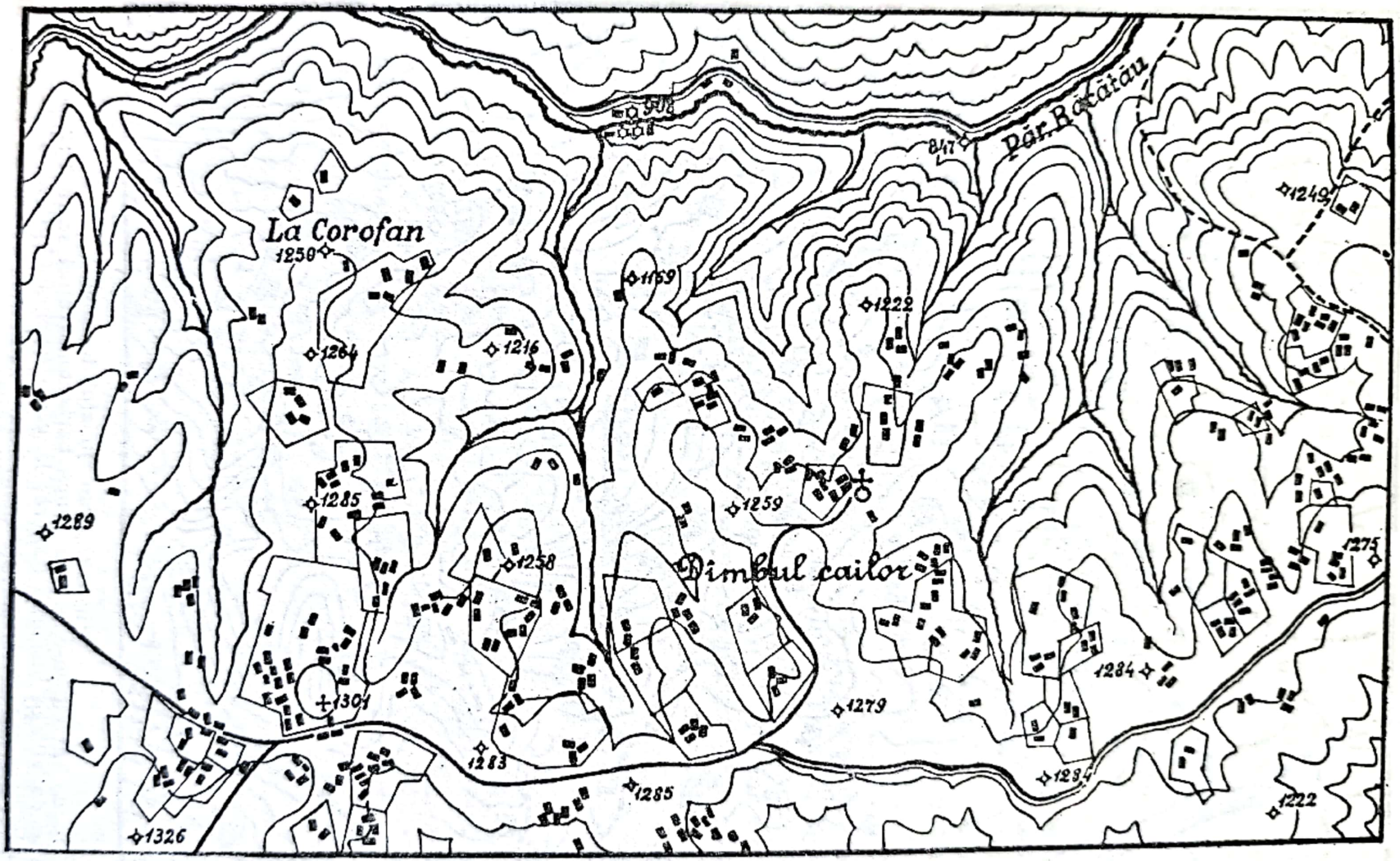

Fig. 12. Măguri, Munții Apuseni.
Tip de sat împrăștiat (După harta topografică scara 1 : 75.000).
Type de village dispersé. (D'après la carte topographique au 1 : 75.000).

Scanned with OKEN Scanner

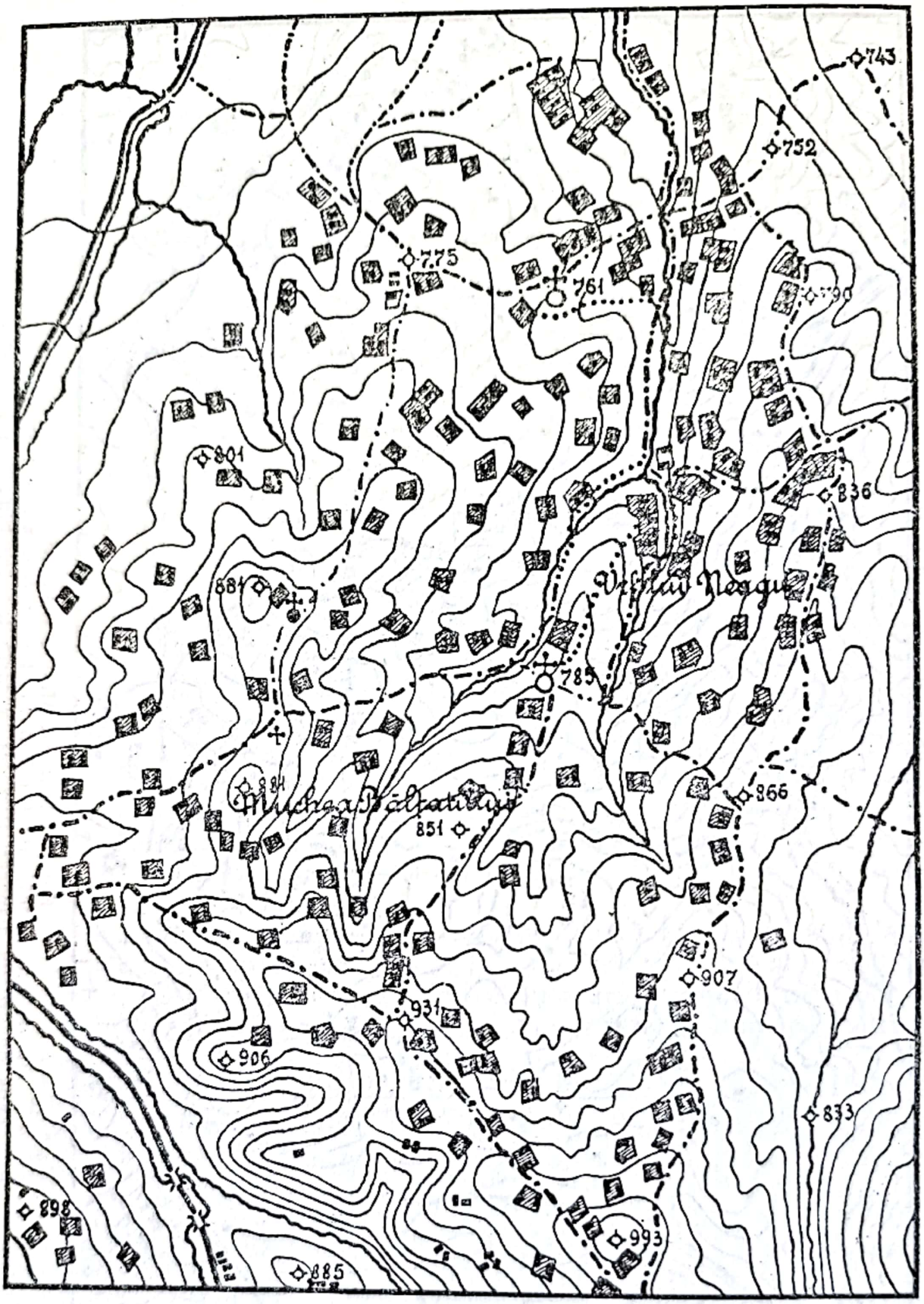

Fig. 13. Bran, judeţul Braşov.
Tip de sat cu case izolate (După harta topografică scara 1 : 25.000).
Type de village dispersé (D'après la carte topographique au 1 : 25.000.)
Pătrăţelele haşurate reprezintă fiecare o curte pătrată închisă de toate părţile avînd clădirile sub acelaşi acoperiş.

Scanned with OKEN Scanner

și se ocupă și cu creșterea vitelor (vite mari și oi), sau mai bine zis, care se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor, pentru că aceste două ocupații nu pot fi total separate, una completînd pe cealaltă, deosebindu-se după regiuni. Numai proporția între aceste două ramuri e deosebită, încît, în unele regiuni, putem vorbi despre o populație la care agricultura prevalează și creșterea vitelor se face pe o scară mai redusă, de obicei în regiunile de șes și în zona văilor, iar în altele, în regiuni mai înalte, din zona fînețelor, unde creșterea vitelor are întîietate față de o agricultură mai redusă și adaptată la înălțimi [11].

Sînt însă și așezări cu case izolate în care agricultura se practică pe o scară mai întinsă, ocupă aproape un loc tot atît de însemnat în viața economică a satului ca și creșterea vitelor (ex. Corneareva, v. tabloul mai jos), sau ea devine chiar ocupația principală [12]. Ultimul caz este însă o excepție. Proporția culturii fînețelor și a agriculturii propriu-zise variază, în aceeași comună, chiar după altitudine și relief. De pildă, în partea satului cu case izolate ce coboară spre regiunea văilor, deci la altitudine mai joasă, cîștigă tot mai mult teren agricultura și, pe măsură ce ne urcăm pe coaste și pe culmile rotunzite, petecile de arături devin tot mai puține; în schimb predomină cultura fînețelor. Sînt însă și cazuri cînd fînețele se găsesc în lunca rîurilor mai umede și deci mai potrivite pentru fînețe și culturi de porumb, iar arăturile de cereale se află pe coastele și culmile din față, prin urmare mai însorite.

	Com. Corneareva jud. Severin			Comuna Luncani jud. Hunedoara			Com. Avram Iancu jud. Turda		
Teritoriul comunei	18 645	iug.	100%	13 280	iug.	100%	17 155	iug.	100%
Pămînt arabil	7 323	„	40%	99	„	1%	1 030	„	6%
Grădini	2 007	„	11%		—		114	„	1%
Pășune	6 241	„	33%	208	„	2%	2 088	„	12%
Fînațe	2 872	„	15%	3 281	„	25%	3 155	„	19%
Păduri	202	„	1%	9 581	„	71%	10 524	„	60%
Teritoriu necultivat		—		111	„	1%	244	„	2%
Din pămîntul arabil:									
Grîu	640	iug.	9%		—			—	
Porumb	3 800	„	52%	66	„	67%		—	
Secară	783	„	10%		—		400	„	39%
Orz	670	„	9%		—			—	
Ovăz	1 200	„	17%		—			—	
Cartofi	140	„	2%	33	„	33%	450	„	42%
Diferite plante	90	„	1%		—			—	

[11] „En somme, s'est moins une vraie vie pastorale de montagne, qu'une vie agricole de plaine, transportée sur les hauteurs à son extrême limite en tirant parti de circonstances exceptionnelles." Emm. de Martonne, *op. cit.*, p. 64.

[12] Cf. L. Apolzan, *Cercetări etnografice în Munții Apuseni*, p. 12.

Animale :

Cai	890	—	cap.	178	—	cap.	481	—	cap.
Boi	1 400	—	„	17	—	„	52	—	„
Vaci	2 805	—	„	387	—	„	500	—	„
Oi	9 400	—	„	4 331	—	„	1 980	—	„
Porci	964	—	„	217	—	„	459	—	„
Capre		—		165	—	„		—	

Pentru a ilustra proporţia între viaţa agricolă şi pastorală din aceste comune, am dat mai sus, paralel, datele ce credem că reflectează mai pregnant raportul dintre aceste două ramuri ale economiei rurale. Comunele sînt alese din trei regiuni diferite şi reprezintă exemple clasice pentru satele împrăştiate [13].

O comparaţie între coloanele comunelor şi ramurile de producţie este instructivă. Astfel, comuna Corneareva şi Avram Iancu, pe lîngă o zonă întinsă de fîneţe şi păşuni caracteristice comunelor risipite, dispun şi de o întindere însemnată de pămînt arabil (7 323 iug. pentru comuna Corneareva şi 1030 iug. pentru comuna Avram Iancu), ceea ce dovedeşte că în aceste comune şi agricultura se practică pe o scară destul de întinsă. Deci aceste două aşezări sînt deopotrivă agricole şi pastorale. În schimb comuna Luncani reprezintă adevărata aşezare curat pastorală ; dovada este, faţă de lipsa pămîntului arabil, întinderea considerabilă a fîneţelor precum şi numărul mare al oilor. Numărul însemnat al oilor în toate acestea trei comune este iarăşi mărturia că păstoritul formează ocupaţia lor principală.

În privinţa structurii şi tendinţei de grupare, se pot distinge diferite variante şi forme de tranziţie ale satelor împrăştiate.

Găsim astfel aşezări cu forma cea mai tipică, avînd case izolate presărate în mod egal pe întreaga întindere a comunei, după cum foarte des se poate observa, pe de altă parte, tendinţa de a forma mici grupuri, nuclee de sat, numite *crînguri* în Munţii Apuseni [14]. Faptul că aceste crînguri poartă des numele patronimic al familiei ce locuieşte în acea parte, dovedeşte că ele s-au născut prin sporirea, pe locurile respective, a numărului membrilor acestor familii [15].

---

[13] Aceste date ne-au fost comunicate de către notarii comunelor respective, pentru anul 1933.

[14] Cf. Lucia Apolzan, *Sate-crînguri din Munţii Apuseni*. Autoarea a identificat 450 de crînguri prezentate în 128 de grupuri mai mari.

[15] *„Petreşti-s un cring. In Petreşti să fie doăzăşi de căşi. Alte cringuri : Robeştĭ, Negreştĭ, Pălăjeştĭ, Drind'eştĭ, Petreştĭ, Niculeştĭ, Bogdăneştĭ Ienceştĭ, Tod'ereşt'ĭ, Boğeştĭ, Mărzin'eni cu Ţălduran'i laolaltă is in marzin'ia pădurei. O avut on om, Veselie, băžocura : Tilica. D'intaşeia s-o-nmulţit d'e-s multe case : cringu Ţălduren'ilor."*

„În tot cringu a fost o casă orecînd în bătrînĭ. Aceia care s-a mutat întiiaş dată, numa hoţ o fo, care s-o mutat aičja să trăiască de cînd s-o arînduit lumea, d'in ačeia s-o-multit. În tot cringu o fost numa cîţi-on om, o fost numa pădur'e numa un'e şi un'e o fost cît o ţiră d'e nămaş. Loc und'e-ĭ o vătruţă d'eloc îi nămaş. O fost pădură şi în pădure pîlcureţl'e (poiană) cu oţîră d'e gîrluţă. Şi acolo s-o pus şi s-o făcut casa, cum o fost la noĭ la Lazăr. Numa o rărit ş-o tăiat păduria. Naşu,

Nu e rar cazul cînd satul cu case izolate are un singur centru mai adunat și numai la periferie arată caracterul satului împrăștiat. Ca exemplu putem cita Corneareva din Banat, cu un centru și trei ramuri de sat cu case izolate : Zbegu, Camena și Topla. Acest centru, cu caracter mai adunat, se naște des sub influența văilor sau a drumurilor. Comunele Bistra și Lupșa din Munții Apuseni, în partea lor din Valea Arieșului, au o structură mai concentrată de-a lungul drumului, sau îngrămădită. Sălciua-de-Jos, așezată într-un bazin aluvional al Arieșului, are partea din centru cu caracter răsfirat, iar la periferie apar casele izolate, ca și la celelalte sate mai sus citate. Satele Tiha-Bîrgăului și Bistrița Bîrgăului din jud. Năsăud, cu case izolate la periferie, se transformă în sate adunate în apropierea drumului principal ce leagă Bistrița de Cîmpulungul Bucovinei. Același exemplu îl înfățișează și Borșa Maramureșului, avînd centrul cu caracter adunat, de-a lungul drumului și la periferie case izolate. Deci, multe din satele cu case izolate au mici nuclee sau un centru mai adunat, cum, pe de altă parte, sate răsfirate, îngrămădite sau de-a lungul drumului, pot avea case izolate la periferie.

În unele cazuri, tendința de concentrare a caselor izolate se manifestă unitar pe întreaga întindere a comunei, alcătuind forme tranzitorii în spre satele răsfirate și cele îngrămădite, dar cu o structură mai rară, încît cu greu se poate stabili dacă avem în față un sat cu case izolate, răsfirate sau chiar îngrămădite, cum e cazul la cele mai multe sate din Maramureș și din Țara Oașului.

Regiunea cea mai întinsă, ocupată de sate cu case izolate, este regiunea Munților Apuseni. În restul ținuturilor cercetate de noi, numai în regiunile locuite, cu regim pastoral, al catenei Carpaților, se mai întîlnesc sporadic insule mai mici de grupuri cu case izolate [16]. Astfel de așezări sînt : Corneareva, în colțul sudestic al Banatului, cele din bazinul de la Petroșani, cu satele din trecătoarea de la Merișor, comuna Luncani din părțile de vest ale Munților Sebeșului ; cele din regiunea Bran, Buzău, Valea Trotușului, cursul superior al Mureșului, între Călimani și Munții Gurghiului și partea de răsărit a Maramureșului (v. harta nr. 2 și 3).

Satele cu case izolate fiind o formă de adaptare la condițiile speciale ale regiunilor muntoase, unde predomină cultura fîneților și creșterea vitelor, e important de a cerceta care factor determină acest tip de așezare și mai ales de ce formă de teren este legat.

Carpații Meridionali, și îndeosebi Munții Apuseni, poartă pe spinările lor late, la diferite înălțimi, o serie de plaiuri netede și întinse, acoperite nu numai cu pășuni excelente, dar și cu pămînt potrivit pentru agricultură pînă la o înălțime ce trece peste 1 000 de metri [17].

---

un uom d'in bătrînĭ o scos bučjumĭ d'in pămînt și š-o făcut casa. Așa s-o făcut tot satu aičia". De la Roba Petri a Mărineși, 42 ani. Măguri (pl. Gilău, jud. Cluj).

[16] Cf. V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de așezări în România*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. XLVI (1927), pp. 66—68.

[17] S. Mehedinți, *Cadrul antropogeografic*, p. 588 și 590, în : *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, 1918—1928 ; Idem, *Le pays et le peuple roumain*, Bucarest, 1937, p. 11.

Aceste plaiuri, cînd sînt mai înalte (1 200—2 200 m), asigură păşunea alpină atît de favorabilă dezvoltării unei vieţi pastorale; iar cînd sînt mai joase (600—1 200 m), ele sînt bogate în fîneţe şi păşuni, ce permit creşterea unui însemnat număr de vite şi dezvoltarea unei agriculturi pe înălţimi. Exemple clasice pentru aceste plaiuri agricole-pastorale sînt aşezările de pe înălţimi în Munţii Apuseni şi Poiana Rusca.

Prin urmare, la noi, munţii nu reprezintă un ţinut ocupat fără folos şi lipsit de populaţie, ci ei compensează populaţia din jur, prin şesuri etajate la diferite înălţimi pentru locul ocupat şi pun la dispoziţia populaţiei „de subt munte", un preţios „Hinterland" — chiar şi atunci cînd sînt ocupaţi numai vremelnic pentru anumite anotimpuri — ce asigură dezvoltarea unei bogate vieţi pastorale alături de cea agricolă de subt poalele munţilor (ca de pildă satele din preajma Retezatului, în Ţara Haţegului); iar populaţiei de pe munţi, nu numai loc pentru aşezări stabile, dar şi continuarea vieţii agricole adaptată pe înălţimi, păşuni şi fîneţe întinse ce dau hrană suficientă pentru numeroasele turme de vite mari şi mici. Într-adevăr, munţii noştri sînt mai economici decît Pirineii şi Alpii sau alte regiuni muntoase ale Europei [18], chiar şi atunci cînd aşezările nu ating înălţimile stabil locuite ale acestora (2 000 m în Alpi faţă de 1 300 m la noi [19]) şi nici desimea populaţiei din alte regiuni muntoase [20]. Prin urmare, munţii noştri, exploataţi din vremuri de demult de populaţia autohtonă, atît de legată de ei şi de viaţa aceasta pe înălţimi la diferite etape şi altitudini, chiar şi atunci cînd ea este numai sezonieră, ei oferă pentru viitor largi posibilităţi de primire a unei populaţii mai densă şi mai stabilă în această lume arhaică şi liniştită a plaiurilor noastre, străbătute azi în mare parte numai de ciobani şi turme de oi [21].

În Carpaţii orientali, în părţile dinspre miazăzi, plaiurile sînt exploatate mai mult de viaţa pastorală [22] decît să fie utilizate pentru aşezări stabile. Comuna cea mai înaltă şi permanent locuită în aceşti munţi este Bilborul Giurgeului, aşezat la o înălţime de 1 000 m, un frumos

---

[18] S. Mehedinţi, *op. cit.*, p. 590.

[19] Cele mai înalte aşezări în Peninsula Balcanică sînt ale aromânilor din Pind, cele situate spre est de Durmitor şi unele sate din Munţii Rodope, care ating altitudinea 1 400—1 500 m. În Serbia, cele mai înalte aşezări se află în regiunea Ibarului superior, la o înălţime de 1 200 m, deci, ca şi altitudinea cea mai înaltă a satelor noastre (J. Cvijič, *La Péninsule Balcanique*, p. 208); În Alpi cele mai înalte aşezări sînt: Gurgl în Oetztal (1 910 m), Bonneval în Maurienne (2 000 m), Val d'Iser în Tarantaise (2 000 m) şi St. Veran în Ubaye, ale cărei case şi culturi urcă peste 2 000 m. Pentru înălţimea aşezărilor în Alpi şi alte regiuni muntoase vezi: E. de Martonne, *Les Alpes*, Paris, 1931, p. 136; J. Blache, *L'homme et la montagne*, Paris, 1933, pp. 75—78; Ch. Biermann, *L'habitat rural en Suisse*, Neuchatel, 1932, pp. 18, 25.

[20] Emm. de Martonne atribuie lipsei văilor longitudinale şi a bazinurilor largi populaţia relativ mai rară a Carpaţilor noştri (*La Valachie*, p. 103).

[21] Pentru densitatea populaţiei sezonieră în Masivul Rodnei, vezi: T. Morariu, *Viaţa pastorală în Munţii Rodnei*, p. 185.

[22] Cf. S. Opreanu, *Contribuţiuni la transhumanţa din Carpaţii Orientali*, p. 205.

exemplu de aşezare cu case împrăştiate din zona fineţelor [23]. Pe versantul răsăritean, în bazinul Vrancei, cea mai înaltă comună, Pintileasca, atinge altitudinea de 970 m [24].

Dacă urcăm spre Nord, de-a lungul Carpaţilor răsăriteni, între Moldova de o parte, Ardeal şi Maramureş, de altă parte, plaiurile se reduc tot mai mult încît abia în aceste părţi Carpaţii au înfăţişare de catenă sau lanţ muntos [25].

Întinderea zonelor cu case izolate arată clar că acest tip de sat aparţine zonelor muntoase, deci factorul geografic este hotărîtor în formarea şi extensiunea lor. Dar, cum vom vedea la urmă, şi factorul etnic îşi are rolul său însemnat. Rămîne să stabilim formele de teren speciale de care el este condiţionat. De fapt, în numărul cel mai însemnat de cazuri, se poate constata o strînsă legătură între anumite forme de teren şi acest tip de sat încît, în majoritatea cazurilor, de cîte ori apar aceste forme, apar şi casele izolate : astfel de forme sînt, în genere, zona plaiurilor sau a platformelor dintre 400—1 300 m (v. fig. 14).

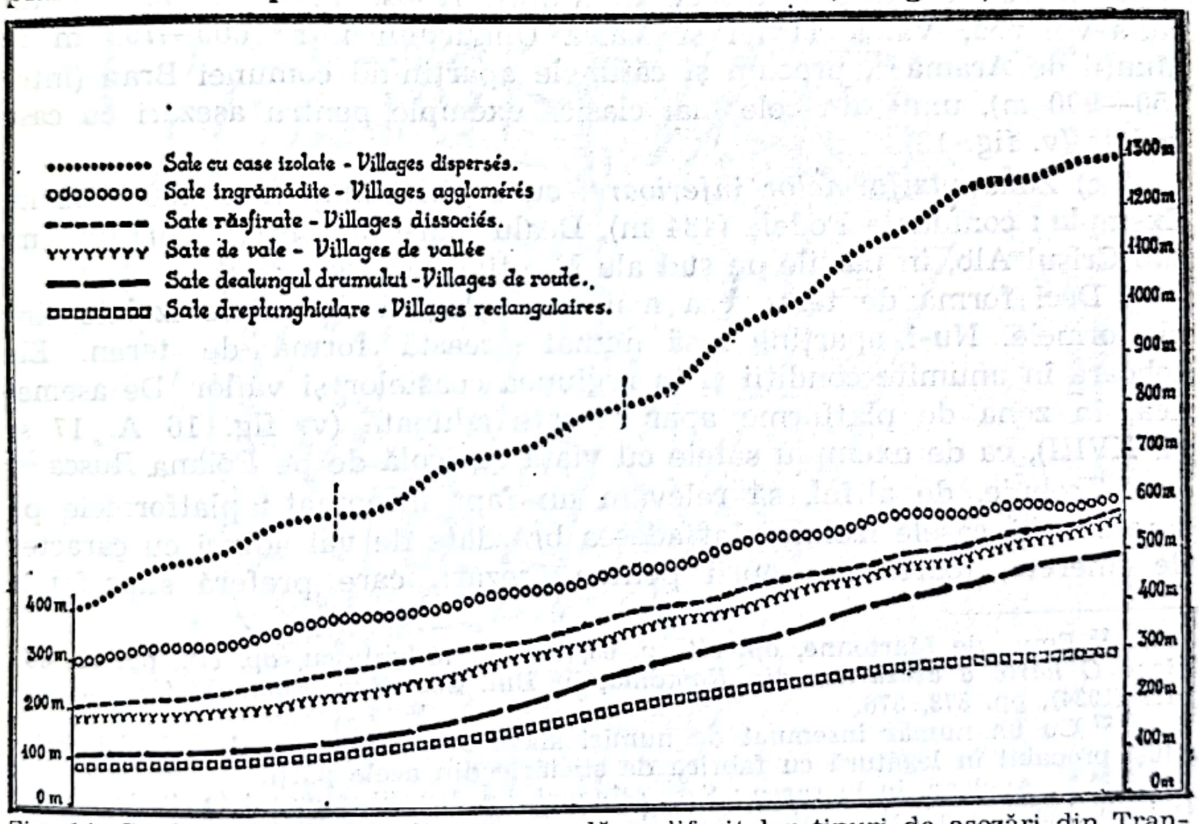

Fig. 14. Grafic arătînd altitudinea generală a diferitelor tipuri de aşezări din Transilvania şi Banat.

Graphique montrant l'altitude générale des différents types d'habitats de Transylvanie et du Banat.

---

[23] Cf. H. Theil, *Die Ansiedelungen von Siebenbürgen*, Sibiu, 1926, p. 41 ; *Aşezările, casa şi portul ţăranului român în Ardeal şi Banat* (în : *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, 1918—1928, vol. I, p. 604).

[24] N. Al. Rădulescu, *Vrancea*, p. 134 ; În Munţii Rodnei, locuinţele permanente se urcă pînă la 1 200 m (T. Morariu, *op. cit.*, p. 40 şi 65).

[25] S. Mehedinţi, *Cadrul antropogeografic*, p. 589.

În privința aceasta putem distinge trei niveluri :

a) *Zona platformelor superioare,* stabil locuite, cu 800—1 300 m altitudine. Îi aparțin platformele corespunzătoare din Munții Apuseni, Munții Sebeșului și Poiana Ruscăi. Exemple tipice de sate cu case izolate pentru această zonă : Măguri (v. pl. I A și X B și fig. 15), și Muntele Rece, ambele la o altitudine de 1000—1300 m, Mărișel (1000—1 300 m), Muntele Băișorii (950—1 300 m), în Munții Gilăului din Munții Apuseni (v. fig. 12, 13, 15, 16 A și pl. I A și X B), Luncani (800—1 000 m) în partea de vest a Munților Sebeșului și Vadu Dobrii (1 000—1 100 m) din Poiana Rusca (v. pl. XVII). Aceste sate sînt totodată și cele mai înalte așezări stabil locuite în părțile cercetate de noi [26].

b) *Zona platformelor mijlocii,* avînd o altitudine între 600—800 m. Exemple de așezări pe aceste platforme : com. Preluca (676 m), spre nord de Valea Lăpușului, Damiș (711 m) și Ponor (666 m), în zona aflată la sud de Crișul Repede în Munții Apuseni ; casele izolate din Huta-Voievod, Valea Tîrnei și Valea Ungurului între 600—700 m în Munții de Aramă [27], precum și cătunele aparținînd comunei Bran (între 750—900 m), unul din cele mai clasice exemple pentru așezări cu case izolate (v. fig. 13).

c) *Zona platformelor inferioare,* cu o altitudine între 400—600 m. Exemple : comunele Podele (484 m), Dealu mare (562 m), Șesuri (548 m) sub Crișul Alb, în părțile de sud ale Munților Apuseni [28].

Deci forma de teren cea mai strîns legată de casele izolate sînt platformele. Nu-i aparține însă numai această formă de teren. Ele coboară în anumite condiții și în regiunea coastelor și văilor. De asemenea, în zona de platforme apar și sate adunate (v. fig. 16 A, 17 și pl. XVIII), ca de exemplu satele cu viață agricolă de pe Poiana Rusca [29].

Trebuie, de altfel, să relevăm un fapt însemnat : platformele pe care se află casele izolate sînt adesea brăzdate de văi adînci cu caracter de tinerețe, foarte improprii pentru așezări, care preferă suprafețele

---

[26] Emm. de Martonne, *op. cit.*, p. 63, 64 ; V. Mihăilescu, *op. cit.*, pp. 66, 68 ; Idem, *O hartă a așezărilor din România,* în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. LIII (1934), pp. 373, 376.

[27] Cu un număr însemnat de numiri slave ale crîngurilor de colonești cehi, aduși probabil în legătură cu fabrica de sticlărie din acele părți.

[28] L. Apolzan, în lucrarea : *Sate-crînguri din Munții Apuseni* (p. 4) deosebește trei niveluri importante pentru așezările din această regiune. Primul, la altitudinea de 650—700 m, reprezentat mai mult prin umeri în formă de trepte a văilor. Al doilea, la 800—900 m, sub formă plană și cu o întindere mai mare și avînd o deosebită importanță pentru așezările omenești, care sînt răsfirate aproape pretutindeni pe această suprafață. Al treilea nivel este situat la înălțimea de 950—1 100 m. Așezările de pe primele două niveluri dau dovadă de o mai mare vechime, în schimb ultimul nivel, cel mai înalt, este populat mai recent. Ultima constatare coincide cu rezultatele cercetărilor noastre și le confirmă. Și Emm. de Martonne consideră ca veche populația de pe platformele superioare. Cf. *op. cit.*, p. 64.

[29] Cf. Emm. de Martonne, *op. cit.*, pp. 121, 122 ; R. Vuia, *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor,* Extr. pp. 14, 65, 68.

Scanned with OKEN Scanner

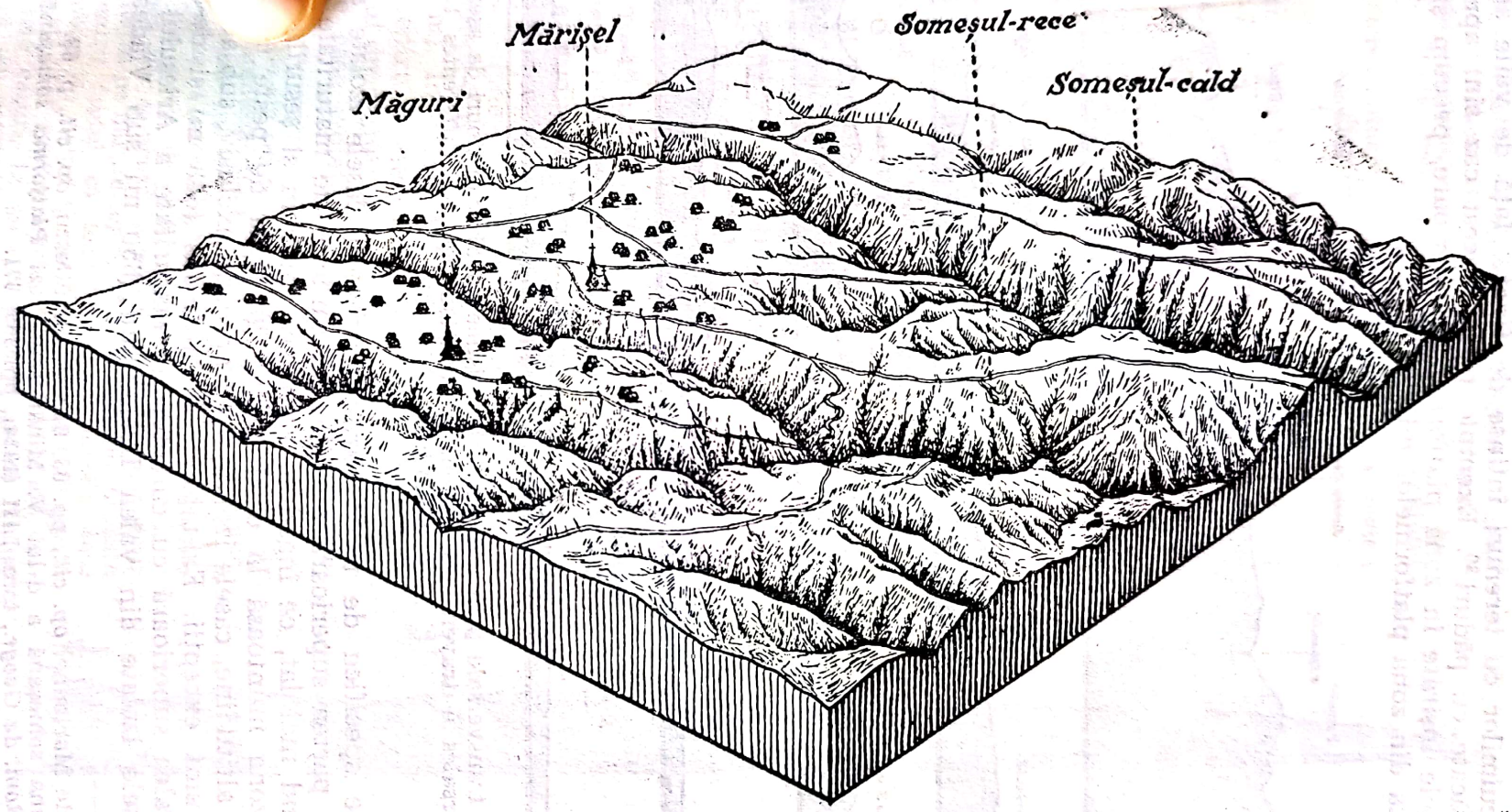

Fig. 15. Blocdiagram al unei regiuni din Munții Gilăului, arătînd sate cu case izolate în zona de platformă tăiată de văi adînci.

Blocdiagramme d'une région des Monts de Gilău, montrant des villages à maisons isolées sur les hautes platformes d'érosion creusées de vallées profondes.

Scanned with OKEN Scanner

netede ale culmilor cu terenuri întinse de fîneţe, faţă de văile adînci adesea îmbrăcate cu păduri [30]. Exemple pentru acest caz sînt aproape toate comunele înşirate în zona platformelor superioare, precum şi comuna Preluca din zona platformelor mijlocii [31].

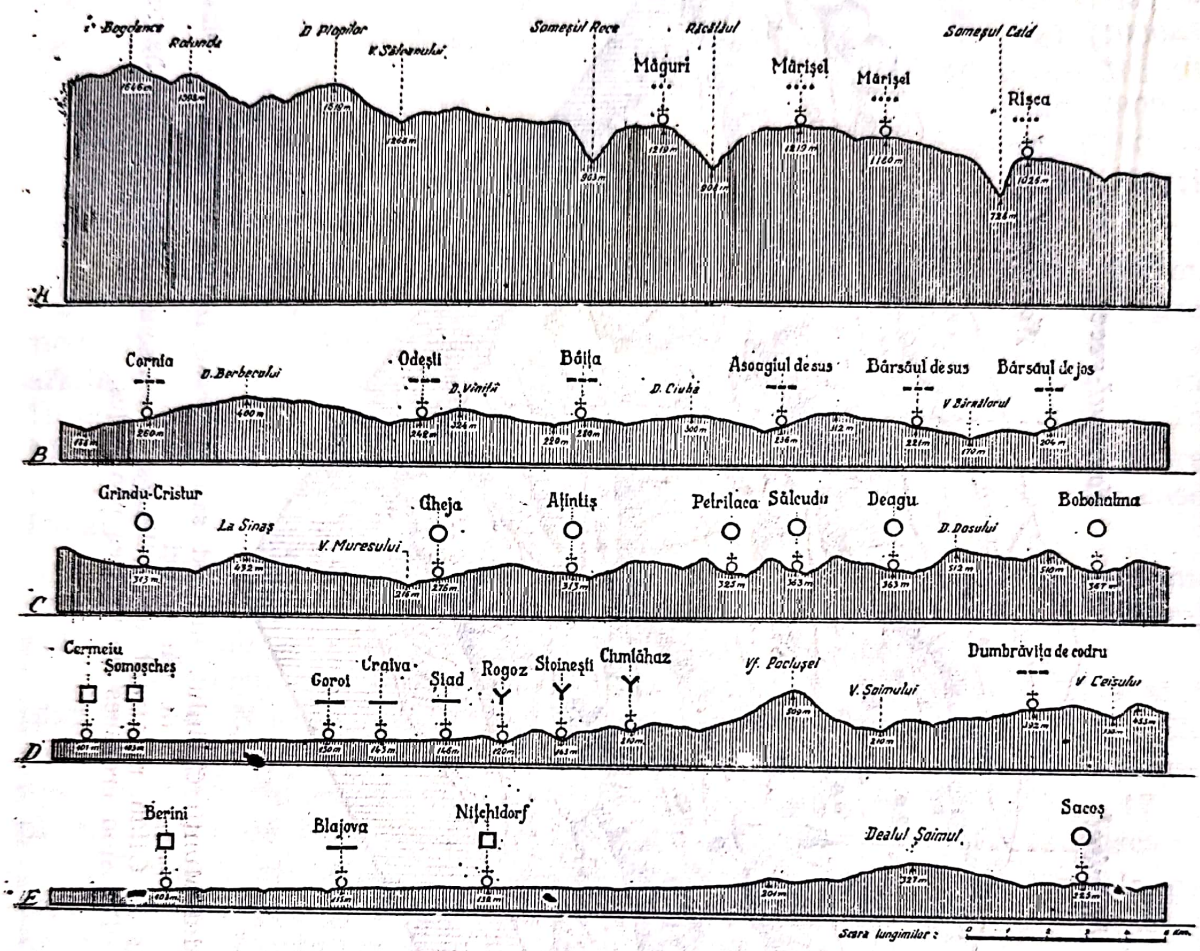

Fig. 16. Profile transversale prin regiuni caracteristice cu diferite tipuri de aşezări.
Coupes transversales à travers les régions caractéristiques des différentes types d'habitats.

Alte forme specifice de teren care favorizează casele izolate sînt cele aflate în partea superioară a văilor cu caracter de maturitate sau luncile cu fund mai lat, ce îngăduie formarea, precum şi şesurile aluvionale din zona muntoasă la o altitudine generală de peste 600 m. Peste această altitudine, casele izolate apar aproape exclusiv, sub această înălţime ele sînt excepţii. Exemple : Vidra-de-Jos (643 m) şi de-Sus (715 m) în valea superioară cu caracter de maturitate a Arieşului (v. pl. XIX), casele izolate din valea Drăganului (650 m) sub Vlădeasa,

[30] Emm. de Martonne, *op. cit.*, pp. 63, 64 ; V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 68.
[31] Platforma someşană a d-lui V. Mihăilescu. Vezi *Platforma someşană* în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. LIII (1934), pp. 365, 371.

Fig. 17. — Profile cu aşezări din Regiunea Pădurenilor, Poiana Rusca, judeţul Hunedoara.
A. Profil longitudinal al culmii Vadu Dobrii Ghelar. B. Profil transversal sud-nord al Regiunii Pădurenilor.
Coupe longitudinale et transversale de la région de Pădureni, Poiana Rusca.

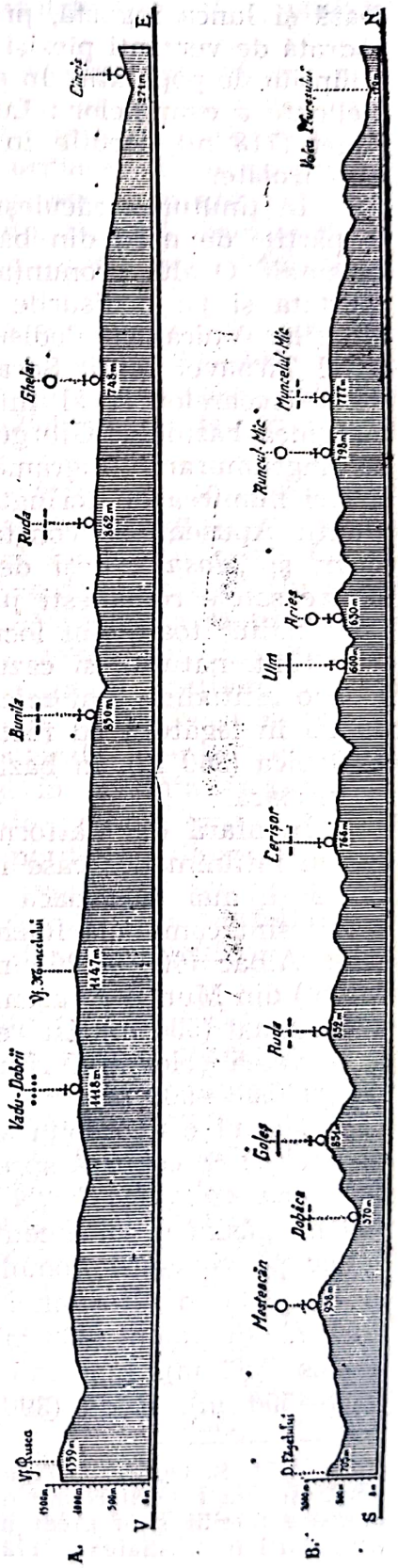

Munţii Apuseni ; Parva, Lunca Vinului (600—700 m) în valea largă cu caracter de depresiune a pîrîului Iliuţa, afluent al Someşului mare din Munţii Bîrgăului [32]. Apoi satele din bazinul de la Petroşani ; Jiu-Coroieşti (610 m), Vulcan (611 m), Jiu-Paroşeni (630 m), Lupeni (640 m), Bărbătenii-de-Sus (685 m), Uricani (701 m) şi Cîmpu lui Neag (798 m), Lunca Cernei-de-Jos (581 m) şi de-Sus (608 m), în cursul superior al văii Cernei, în Ţara Haţegului.

În lunca mai îngustă, însă presărată cu şesuri aluvionale din defileul Mureşului, străbătînd masivele Călimanilor şi Gurghiului, apar case izolate, mai sporadic în luncile înguste şi mai dens, dar tot izolate, în părţile mai lărgite ale şesurilor aluvionale, formînd nuclee de aşezări cu case răsfirate-izolate ca : Poläţi (602 m), Rogoaza Neagră (596 m), Crepături (608 m), Gudea (626 m), Cioboteni (634 m), Ploptişu (666 m), Platoneşti (692 m), Sermeşu (705 m) etc. — ; deci majoritatea la o altitudine de peste 600 m.

Asemenea şi în valea îngustă a pasului de la Tulgheş, satul Corbul-de-Jos (680 m), Corbul-de-Sus (697 m) şi comuna Tulgheş (761 m). În aceste ultime două sate, casele din centru au tendinţa de a se alinia de-a lungul drumului, păstrînd la periferie numeroase case izolate. Acelaşi caz ni-l înfăţi-

[32] Ne-am decis să dăm altitudinea localităţilor în paranteză după fiecare localitate şi atunci cînd textul nu cere aceasta, nu numai pentru motivul ca să avem unul dintre cele mai însemnate date din punct de vedere antropogeografic : altitudinea, dar şi pentru a putea identifica mai sigur localitatea pe hărţile topografice (1 : 75000). Aceasta şi pentru faptul că localităţile au suferit dese schimbări de nume şi deci cu greu pot fi găsite pe hartă. Tot pentru a uşura acest lucru, am dat, în unele cazuri, în paranteză, şi numirea veche ungară sau germană.

şează şi lunca îngustă, presărată cu case izolate, a văii Trotuşului, încadrată de versanţi piezişi ce coboară de la o suprafaţă înaltă de 1 200 m şi lipsită de populaţie. În schimb, însă, lunca îngustă, încadrată de coaste înclinate a comunelor : Lunca-de-Jos (781 m), Lunca-de-Sus şi Ghimeş-Făget (713 m), locuite în parte şi de săcui, e populată cu numeroase case izolate.

În ţinuturile săcuieşti, acest tip de sat este mai bine reprezentat în părţile de nord din bazinul Giurgeului şi în comunele din Carpaţii Orientali. O altă pronunţată răzleţire a aşezărilor din săcuime se poate constata şi pe podişurile formate din depozite vulcanice din preajma Munţilor Vulcanici. Podişul cu aşezările răzleţe se prelungeşte pe afluentul Tîrnavei Mari, Secaş şi spre Giurgeu. Ele pot fi urmărite şi în jurul izvoarelor şi al întîiilor afluenţi ai Mureşului şi Oltului, pe la marginea bazinelor Giurgeu şi Ciuc. Uneori se constată şi mici tendinţe de „îngrumurare" (îngrămădire în mici nuclee) a caselor izolate ce poartă şi aici numirea de „crînguri", ca şi în Munţii Apuseni. Şi aici, ca şi în Munţii Apuseni, se constată deosebirea între versantul însorit, *„faţă"*, locuit şi *„dosul"*, deşi despădurit şi el dar aproape lipsit de aşezări. Dintre satele româneşti jumătate sînt de „tipul răspîndit", iar aşezările „răspîndite" toate sînt locuite de români [33].

Sînt, natural, şi cazuri cînd casele izolate apar în regiunea văilor şi la o altitudine mai mică. Acestea sînt însă excepţii şi nu pot fi puse numai în legătură cu factorul geografic, ex. : comunele Hojdău (375 m) şi Dobîca (360 m), în bazinurile largi aluvionale ale văii Cerna din jud. Hunedoara.

În afară de platforme şi văi cu caracter de maturitate de peste 600 m întîlnim des case izolate şi pe versanţii văilor cu pantă mai domoală şi, mai ales, dacă ele coboară spre răsărit şi miazăzi. Astfel de cazuri sînt comunele Răchiţăl (800—1 200 m), crînguri aparţinînd comunelor Albac (600—1 200 m), Mămăligani (800—1 000 m), Mogoş (729—965 m) din Munţii Apuseni, Corneareva în Banat, avînd în vale un centru mai adunat (536 m), iar restul, case izolate pe coastele cu panta domoală şi în valea celor trei rîuri, formînd cele trei părţi : Topla, Camena şi Zbegu (500—900 m).

Merită o deosebită atenţie, din acest punct de vedere, şi regiunea de dealuri ce coboară spre Crişul Alb, deci în zona de contact a regiunii deluroase cu valea largă a acestui rîu. La o altitudine abia de 350—400 m, găsim o zonă continuă de sate cu case risipite atît în regiunea văilor pe versanţii domoli ai dealurilor, cît şi pe platforma inferioară la cca. 400 m altitudine. Satele risipite din această regiune sînt : Oci (250 m), Prevăleni (288 m), Lunca (292 m), Mesteacăn (353 m), Luncanii-de-Jos (353 m), Luncanii-de-Sus (463 m), Podele (484 m), Dealu Mare (400—500 m), Ruda (398 m), Crişan (Vaca) (300 m), Ribiţa (260 m),

---

[33] Cf. S. Opreanu, *Ţinutul Săcuilor*, pp. 122, 124, 125, 129, 131, 132. Autorul aminteşte un caz interesant din comuna Letea, în care, după fiecare incendiu, numeroase familii s-au urcat la munte, unde, pe locurile despădurite, au construit gospodării împrăştiate (p. 122 şi 177).

Scanned with OKEN Scanner

Coheşd (306 m). Deci, în aceste părţi casele izolate coboară şi pînă la 250—400 m altitudine.

Acest fapt constituie un caz extrem de instructiv, dată fiind împrejurarea că în această regiune ar putea avea loc, tot aşa de bine, orice tip de sate adunate. Ceea ce constituie de fapt o anomalie, căci tipul de sat nu e în concordanţă cu relieful şi, prin urmare, el nu se explică prin influenţa factorului geografic. Acest lucru apare cu atît mai surprinzător dacă facem comparaţie cu aşezările din bazinul vecin al Beiuşului, unde aproape în acelaşi condiţii găsim numai sate adunate şi mai ales de-a lungul drumului.

De altfel şi în cealaltă parte răsăriteană a Munţilor Apuseni, în spre valea Ampoiului, casele izolate coboară pînă la 300—400 m. În valea Ampoiului satele împrăştiate formează grupuri mai dese la Poiana Ampoiului (311 m), Găureni (300 m), Tăuţi (293 m), cu tendinţă spre concentrare.

De unde rezultă că în Munţii Apuseni aşezările cu case izolate trec peste toate formele de teren şi, deci, existenţa acestui tip de sat nu se explică, în această regiune, numai pe temeiul factorului geografic, ci trebuie să ne gîndim şi la factorul etnic cum şi la cel economic. Nu poate fi trecut, de asemenea, cu vederea nici faptul că regiunea Moţilor coincide, în mare parte, cu zona aşezărilor cu case izolate sau, mai bine zis, majoritatea absolută a aşezărilor aparţinînd regiunii Moţilor, sînt de forma celor izolate, încercuind întreaga regiune, şi dînd astfel acestui sîmbure etnic, în afară de cunoscutele diferenţe de nuanţă ale limbii, rasei şi caracterului, o notă de diferenţiere şi în privinţa aşezărilor [34].

Case izolate în văi înguste cu caracter de tinereţe apar şi în întreaga serie de afluenţi ce curg în direcţia nord-sud, dinspre Munţii Apuseni pe linia Mureşului. În această parte, se găsesc un şir de văi adînci separate de culmi paralele, înguste şi lungi, la o altitudine de 400—600 m, în acelaşi sens cu direcţia văilor şi perpendiculare pe linia Mureşului.

Aproape fiecare vale adăposteşte un sat lung cu case răsfirate de-a lungul lor, avînd, de obicei, ca nucleu, o parte şi mai concentrată, în partea de jos a văii, unde e şi mai largă, ca apoi să continuie cu case răsfirate şi să se termine, în partea superioară, cu case izolate. Exemple: Furcuşoara (384 m), Băreşti (300 m), Dumeşti (270 m), Vorţa (250 m), Cămărzeneşti (300 m), Godineşti (354 m), Micăneşti (350 m), Pogăneşti (216 m), Cerbia (200 m), Roşia (250 m), Corbeşti (200 m), Stejărel (353 m).

E surprinzător faptul că acest tip de aşezare atît de răspîndit în Munţii Apuseni şi între Crişul Repede şi Mureş, apoi, după o întrerupere în Maramureş, la izvoarele Tisei şi ale Prutului, de unde se întinde şi în bazinul de sus al Someşului Mare şi al Bistriţei, apare foarte rar pe povîrnişurile estice şi sudice ale Carpaţilor, unde condiţiile geografice nu se deosebesc mult de cele din nord şi vest. În aceste părţi, ele apar

---

[34] Cf. Mihăilescu, *O hartă a princip. tipuri de aşezări* etc. 1927, p. 68; R. Vuia, *Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen*, în *Siebenbürgen*, Bucureşti 1943, p. 38 şi 52.

Scanned with OKEN Scanner

în regiunea obcinelor din Moldova de nord-vest [35] (bazinele superioare ale Moldovei și Siretului) și cele de pe înălțimi din regiunea dealurilor, mai ales pentru epoca mai veche, în Valea Prahovei, cu periferie risipită pe toată întinderea colinelor, formînd mici cătune [36], și în Argeș [37].

Dacă cercetăm raportul între casele izolate și mediul geografic, vedem că mediul cel mai preferat de acest tip de sat este regiunea muntoasă cu largi zone de platforme, văile cu caracter de maturitate, cu o altitudine de peste 600 m. Ele coboară însă și în regiunile deluroase mai joase, ca o dovadă că nu sînt condiționate numai de aceste forme de teren. Altitudinea la care se găsesc casele izolate este, deci, de la 400—1 300 m (v. fig. 14).

Formarea și existența caselor izolate nu se poate însă explica numai prin influența mediului geografic. Ca rezultat al evoluției istorice și sub influența factorului etnic, ele apar și în regiunile deluroase, mai ales în satele locuite de români, unde ele au rămas ca un relicv din epoca arhaică de formare a satelor, acolo unde ele au dăinuit și sînt preferate și azi de populația românească, față de satele cu caracter adunat ale minoritarilor. Chiar și autorii străini au observat predilecția populației române pentru casele izolate, grupate în cătune, considerînd această formă de așezare ca specific românească [38].

HODĂI, SĂLAȘE

În afară de zonele în care casele izolate apar independent și ca unică formă, ele se ivesc și în alte regiuni, între acestea, cu preferință tocmai în regiunile de șes și deluroase, dar nu independent, ci ca anexe ale unui sat, răsfirate în hotarul comunei, avînd și aici proprietatea în jurul casei. Astfel de case izolate pe hotarul comunei sînt hodăile sau sălașele.

Putem distinge două categorii de sălașe : agricole și pastorale. Primele sînt, evident, în serviciul vieții agricole și o să vedem că ele sînt locuite aproape permanent, iar celelalte în serviciul vieții pastorale și locuite numai temporar. Din acest punct de vedere putem distinge și sălașe locuite permanent și temporar.

Să urmărim problema așezărilor după regiuni. În Banat, ele sînt destul de răspîndite, atît cele agricole, cît și cele pastorale. Primele, natural, mai ales în regiunile de șes de la nord-vest, iar ultimele în regiunile muntoase și deluroase de la sud și est, unde ele iau, uneori,

---

[35] V. Mihăilescu, *op. cit.*, extr., pp. 7, 8 și 9.

[36] Nicu M. A. Popp, *Valea Prahovei între Predeal și Ploiești*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. XLVIII (1929), pp. 190, 194, 195.

[37] Despre satele risipite din acest județ, dr. G. Crăiniceanu, după *Monitorul Oficial* de la 1886, ne spune următoarele : „Cea mai mare parte din comune sînt rău întocmite ; cele de la munte sînt divizate în cătune risipite pe pozițiuni dificile, iar case izolate se află pe o întindere de 4—5 kilometri depărtare", (*Igiena țăranului român*, București, 1945, p. 47).

[38] „Le Cătun est le mode de groupement proprement national". Emm. de Martonne, *La Valachie*, p. 248.

Scanned with OKEN Scanner

locul stînelor din munții înalți. Le întîlnim în satele din culoarul Timiș-Cerna, ca de pildă la Domașnea, Cornea și îndeosebi în regiunea Porții Orientale, în valea Pogănișului ; în bazinul Almașului ; pretutindeni în masivul Semenicului și în regiunea muntoasă între Cerna și Dunăre, unde ele sînt locuite peste tot anul. Dimpotrivă, spre vest și nord este mai mult o locuință temporară, locuită fie iarna, fie vara, de o parte din membrii familiei și sînt mai mult în serviciul păstoritului decît al agriculturii [39].

E vrednic de observat că și în satele împrăștiate apar sălașele. De pildă, în comuna Corneareva, care, după cum am văzut, este una dintre cele mai tipice comune cu case risipite dar cu caracter mai mult agricol, aproape fiecare locuitor posedă, afară de gospodăria de lîngă casă, unul sau chiar mai multe sălașe, în care locuiește numai în anumit timp, dar îndeosebi la însămînțarea pămînturilor, fiind pămîntul situat la depărtări mari de locuință și nu se poate, deci, reîntoarce fiecare seară acasă. Sînt și sălașe pastorale, atunci cînd țăranul are pășune sau fîneț mai îndepărtate de gospodăria principală în care locuiește tot anul. La aceste sălașe își are, de obicei, și grajdul și își ține vitele în tot timpul peste an.

Sălașele din Cîmpia Tisei, numite acolo *hodăi*, sînt de dată mai recentă. Hodăile permanente agricole, așa cum le cunoaștem noi astăzi, s-au format abia în cursul veacului al XIX-lea. În secolele anterioare, Cîmpia Tisei era un vast cîmp de pășune pentru vitele mari și mici, și numai pămîntul mai bun, din apropierea așezărilor, se cultiva pentru acoperirea hranei strict necesară locuitorilor. Restul era schimbat tot la 2—3 ani, cînd pămîntul se epuiza și se desțelenea alt loc pentru agricultură, iar cel vechi era și el părăsit și lăsat în seama pășunatului să se odihnească.

A contribuit la această situație, în mare parte, și marea proprietate. Nobilimea ținea pe iobagi în așezări adunate, ei nu prea aveau teren propriu pe care să se așeze. În această perioadă, Cîmpia Tisei cunoștea numai sălașele periodice pastorale, terenurile întinse necultivate fiind foarte favorabile păstoritului cu transhumanță.

Cu timpul, cînd populația s-a sporit și era nevoie să se cultive și terenuri mai îndepărtate, proprietarii au făcut pentru lucrătorii lor și sălașe, niște simple bordeie, săpate în pămînt, cu caracter agricol, dar locuite numai periodic pentru durata lucrărilor agricole. Și numai în cursul veacului al XIX-lea, prin desființarea iobăgiei și împroprietărirea și sporirea populației, s-au înmulțit și sălașele agricole permanente, presărînd, în mijlocul proprietății individuale, hotarele vaste ale comunelor mari, adunate. Aceste sălașe însă cu timpul au devenit niște ferme cu cultură intensivă și de exploatare sistematică și cît mai rațională a pămînturilor.

Cele mai numeroase sălașe în Cîmpia Tisei se găsesc în regiunea centrală, cuprinsă între Tisa, ținutul nisipos al Nirului, Crișuri și Mureș, în care ținut în veacul al XVIII-lea erau latifundii întinse cu așezări

---

[39] G. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, în *Melanges*, 1927, p. 18 și 19.

Scanned with OKEN Scanner

rare la mare distanță. O a doua regiune cu sălașuri mai numeroase este în partea nord-estică a Cîmpiei Tisei, cuprinsă între valea Ierului, Crasnei, o parte din Ținutul Nirului și valea Tisei sau mai bine-zis, șesul Someșului [40].

În Țara Oașului, sălașul e numit *poeată*. Cea mai mare parte a anului, proprietarul locuiește la poiată, fără familie, ea fiind la o mare depărtare de sat (Cămărzana).

Sălașe pastorale se găsesc și în Țara Hațegului, mai ales în zona fînețelor mai greu accesibile și de unde nu prea poate fi transportat fînul în sat [41].

Altă regiune în care se găsesc sălașuri este și Cîmpia Transilvaniei. Se vede că regiunile de cîmpie, cu așezări adunate și la o distanță mai mare unele de altele, sînt favorabile formării sălașurilor. Acesta este cazul și în Cîmpia Transilvaniei, unde „hodăile" *(hodaie, hodăi)*, cum li se zice și aici, sînt răspîndite îndeosebi în părțile dinspre răsărit. Un exemplu caracteristic este comuna Ceanul Mare, un sat de tipul îngrămădit cu tendință spre răsfirare, așezat într-o mică depresiune. Mai de mult, proprietarii aveau numeroase parcele în diferite părți ale hotarului. După comasare, acum vreo 80 de ani, li s-a dat fiecăruia proprietatea la un loc, în hotarul comunei. Urmarea a fost că proprietarii au părăsit satul și s-au așezat fiecare pe proprietatea sa, avînd în medie 5—15 iugăre, ridicînd o hodaie (v. pl. XX) ca locuință permanentă, lăsînd casa din sat pe seama unei rudenii mai sărace. Astfel, vreo trei părți din patru locuiesc în hodăile din hotar și numai cei mai săraci, care nu au pămînt suficient în hotar, locuiesc în sat. Prin urmare, și aici hodăile sînt de dată mai recentă și vedem că ele se găsesc îndeosebi în comunele în care s-a făcut comasația, și deci proprietatea fărîmițită din hotar a fost adunată la un loc.

În satele cu rotație nu sînt hodăi și tot așa în satele cu hodăi nu poate fi sistem trienal sau bienal aplicat pe întreaga întindere a hotarului. Ei aplică însă sistemul rotației asupra proprietății lor proprii. De pildă, țăranul Gavrilă Vaida din Ceanul Mare, proprietar a 10 iugăre, cu hodaie în mijlocul hotarului, are proprietatea împărțită în trei părți : a) $3^1/_2$ iugăre *cucuruzaștină* sămănate cu porumb ; b) $1^1/_2$ iugăre *cosalău* pe care coseşte fîn pentru la iarnă și c) 5 iugăre *holdă* („*holdă să zice*

---

[40] St. Manciulea, *Sate și sălașuri din Cîmpia Tisei*, pp. 145, 146, 158, 159, 160, 164—168. După modul și timpul cînd sînt locuite, autorul deosebește următoarele trei categorii de sălașe : a) sălașele locuite de proprietar numai în timpul verii, cît țin muncile agricole, b) sălașuri unde proprietarul stă anul întreg la moșie, c) sălașuri care nu sînt locuite de proprietari, ci sînt arendate oamenilor mai săraci : hodăieri, birișii etc.

Din bogata literatură maghiară asupra sălașurilor din Cîmpia Tisei remarcăm: Györffy István, *Magyar falu, magyar ház*, Budapest, 1943, capitolele : *A tanya* (1935), *A magyar tanya* (1937), cu o bogată bibliografie a problemei sălașelor în Cîmpia Tisei ; Varga L., *A tilalmasi tanyák épitkezése*, Budapest, 1940 ; Márkusz I., *Kertek, és tanyák Nagykörösön*, Kecskemét, 1934 ; Erdei F., *Magyar tanyák* în *Atheneum kiadása*, Budapest.

[41] R. Vuia, *Țara Hațegului*, p. 72 și pl. XIX A.

Scanned with OKEN Scanner

la tătă bucata de paie") din care, partea de către deal, 2 iugăre erau sămănate cu orz și 3 iugăre, mai la vale, cu grîu.

La anul viitor, seamănă cucuruz pe *holdă* unde a fost grîu și orz, și unde a fost cucuruz, pune grîu și orz. *Cosaștina* rămîne neschimbată pe același loc. Prin urmare, același sistem rotativ cu trei părți, ca și la sistemul trienal, aplicat pe întreaga parte cultivată a hotarului.

Înspre zona marginală muntoasă apar și aici sălașele pastorale. Astfel, în părțile răsăritene ale Munților Apuseni, unde, după cum am văzut, avem culturi pe înălțimi cu sistemul bienal. Tot la doi ani, pe pămînturile lor cultivabile, seamănă grîu de primăvară, iar în anii intermediari îl folosesc ca pășune în timpul verii pentru a-l gunoi. Hotarul e presărat de grupuri de colibi numite *mujetori* în care stau vara cu oile, și care au nutreț stau și iarna cu oile pentru a face gunoi pe loc. Pe aceste locuri ei au construit *șure* pentagonale cu două încăperi, una servind ca adăpost pentru păstorii vitelor iar a doua drept grajd pentru vite.

Tot astfel și spre marginea de răsărit a Cîmpiei Transilvaniei, în spre Munții Călimanului, apar iarăși sălașele pastorale numite *tîrle*. Ele sînt pe fînețele de pe margini, mai departe de sat, unde locuiește un membru bărbat al familiei cu cîte un băiat, familia rămînînd în sat. Pentru a nu duce fînul acasă, iernează aci cu oile consumînd fînul adunat și în același timp își și *tîrlește* locul, ca la anul să producă iarbă mai bună și mai bogată, locurile fiind sărace și fără tîrlă ar produce iarbă slabă și rea (Dumbrava).

Sălașele sau *casele în cîmp* cu caracter pastoral se găsesc și în zona fînețelor în Munții Rodnei, care se află la o altitudine între 800—1 000 m. Pe aceste fînețe de la poalele munților pășunează pînă urcă la munte și apoi pășunatul se oprește pentru fînețe spre a aduna fînul necesar pentru iernarea vitelor în aceste sălașe [42].

Sălașe pastorale sînt și în satele din Țara Bîrsei, de pildă, la Bran, o comună prin excelență de tip risipit, atunci cînd proprietatea este departe de casă și țăranul numai cu mare greutate și-ar putea aduce fînul cosit acasă. În acest caz, el preferă să clădească o mică casă de bîrne numită *odaie* (pl. *odăi*) unde își ține, mai ales iarna, vitele, pe care le hrănește cu nutrețul ce se produce pe acest teren îndepărtat de casă. Și aici se urmărește și al doilea scop, de a gunoi terenul îndepărtat cu gunoiul vitelor ce iernează pe acel loc.

Prin urmare, hodăi-sălașe se găsesc nu numai în hotarele satelor de tipul adunat, ci, cum am văzut, și în cele cu caracter răsfirat (Cămîrzana) dar chiar și în cele cu case izolate, cum a fost cazul comunelor Corneareva și Bran. Iar acestea pot fi, după împrejurări, atît agricole cît și pastorale sau la nevoie pot servi ambele scopuri. Din cele relatate reiese clar că hodăile ori sălașele s-au creat acolo unde pămînturile locuitorilor sînt departe de comună, iar scopul este, în cazul celor cu caracter agricol din ținuturile de șes și regiunile deluroase, ca proprietarul să fie în mijlocul proprietății exploatînd terenul cît mai rațional,

---

[42] Vezi T. Morariu, *Viața pastorală în Munții Rodnei*, p. 53 și pl. XI.

Scanned with OKEN Scanner

iar cînd pămîntul este mai sărac, să-l gunoiască cu vitele pe care le vărează sau iernează acolo. La sălașele pastorale, tot îndepărtarea de comună silește pe proprietar să ierneze și să-și hrănească vitele acolo, gunoind în același timp cu tîrlele pășunea sau fînețele.

În afară de șesul Tisei și a Cîmpiei Transilvaniei, forme de risipire intercalată apar și în cîmpiile din părțile estice ale țării, ca în Ilfov, Bărăgan, Dobrogea [...] Și în aceste regiuni împrejurări asemănătoare celor din Cîmpia Tisei au dus la formarea hodăilor, trecînd aproape prin aceleași faze de evoluție. Unde la început erau armanele sau conacele boierești și numai tîrlele păstorilor transhumanți, în urma împroprietăririi au apărut mici grupări de colibe (tîrle) care se pot compara, ca funcțiune, cu hodăile din Cîmpia Tisei. Ele au fost mai numeroase la jumătatea secolului trecut, apoi, în urma îmbunătățirii mijloacelor de transport și a lipsei apei, aceste forme de risipire din stepele răsăritene tind să dispară, iar locuitorii se grupează în sate noi din lunca rîurilor apropiate. De altă parte, constatăm și aici faza de trecere de la păstorie la agricultură intensivă, provocată mai ales de formarea proprietății mijlocii, ce favorizează apariția formelor izolate și în regiunile de șes, din părțile estice ale țării [43].

În Moldova, hodăile apar mai numeroase [...] Și aici, marile schimbări economice de la începutul veacului trecut au dus la formarea hodăilor. Pentru lucrările agricole, pe proprietățile lor întinse, moșierii au adus oameni pentru lucru, mai ales dinspre locurile bine populate ale subcarpaților, și cum satele erau departe, ei au înjghebat pe moșie locuințe primitive din care s-au născut hodăile de azi [44].

Prin urmare, din relatările tuturor autorilor, care s-au ocupat cu problema hodăilor, reiese clar că ele sînt de dată mai recentă, s-au format pe la începutul și mijlocul veacului trecut, în regiune de stepă sau semistepă, în urma condițiilor economice speciale: existența marilor proprietăți la început, trecînd prin faza intermediară a trecerii proprietății în mîinile micilor proprietari țărani, fapt ce a dus la înființarea acestei forme de așezări intercalate, care au format foarte des și nucleele pentru înființarea viitoarelor sate în aceste regiuni.

Evident că aceste constatări se referă numai cu privire la formarea hodăilor din regiunile de stepă, în care, la începutul veacului trecut, a predominat marea proprietate. Hodăile și sălașele din regiunile deluroase și muntoase ale țăranilor s-au format în condiții cu totul diferite — îndepărtarea proprietății de gospodăria din sat — și sînt de dată mult mai veche [44a].

---

[43] Vezi V. Mihăilescu, *O hartă a așezărilor din România*, 1934, p. 374 și 380.

[44] Dr. V. C. Tufescu, *Hodăile*. Extr. din *Anuarul Liceului „Dr. Meșotă" din Brașov*, an. 1936—1937, Brașov, pp. 1—36.

[44a] Ne-am ocupat mai restrîns cu problema hodăilor, mai mult considerîndu-le ca o varietate a caselor izolate, scopul nostru fiind de a cerceta numai așezările permanente, nu și locuințele temporare, ca stînele și sălașele pastorale.

Scanned with OKEN Scanner

Planul e răsfirat, format din uliţi lungi deşirate şi cotite la o distanţă mai mare, împînzind, ca picioarele unui paianjen, o suprafaţă mai întinsă, sau formează o plasă de străzi cu ochiuri mari de teren între ele. În privinţa structurii : case rare, distanţate în apropierea drumului, uneori izolate în mijlocul proprietăţii, acestea mai ales la periferia satu-

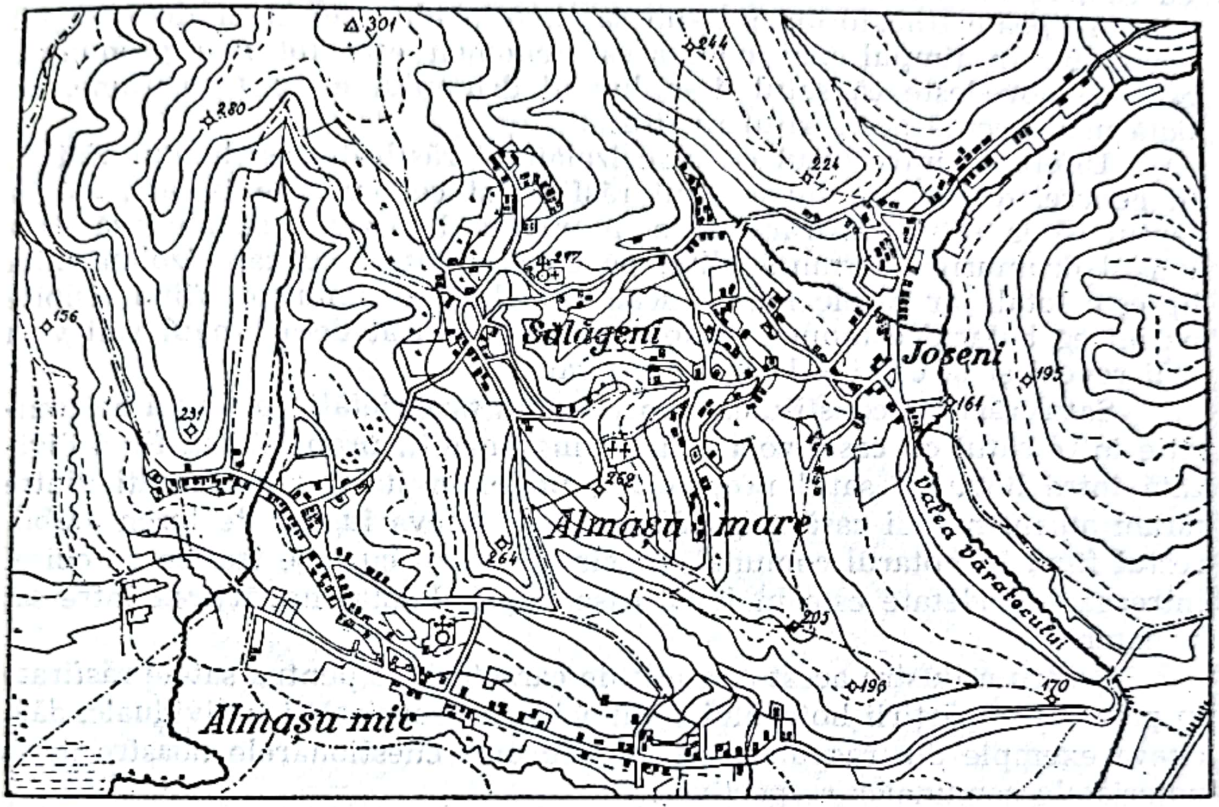

Fig. 18. Almaşul Mic şi Almaşul Mare, judeţul Bihor. Tipuri de sate răsfirate (După harta topografică scara 1 : 25.000).
Types de villages dissociés (D'après la carte topographique au 1 : 25.000).

lui. Alteori centrul satului are casele mai dese, aşezate perpendicular pe linia uliţei ca şi în satele de-a lungul drumului. Această structură cu case mai dese şi cu planul mai adunat poate caracteriza întreaga comună, formînd o variantă a acestui tip de sat (fig. 18 şi 19, pl. XXI).

Satul răsfirat are forme de tranziţie, atît înspre satul cu case izolate, cît şi spre cel îngrămădit. Cînd structura e mai rară, la periferie apar foarte des case izolate, ex. : comuna Cizer (351 m) şi Pria (400 m), pe versantul nordic al Meseşului, deci, în acest caz, satul se apropie de tipul cu case izolate ; contrar, cînd are tendinţa spre concentrare, el tinde să se apropie de satul îngrămădit [45], exemple sînt Sălciua-de-Jos

[45] Această tendinţă spre aglomerare a satului răsfirat a fost remarcată şi de alţi autori : V. Mihăilescu constată o „tendinţă frecventă spre aglomerare mai accentuată în vestul Ţării", *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România,* în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, XLVI (1927), ; St. Manciulea, *Sate şi sălaşuri din Cîmpia Tisei*, pp. 148, 150 şi 151.

Scanned with OKEN Scanner

(429 m) de pe Valea Arieșului (pl. XXII), Ceanul Mare (386 m) de pe Cîmpia Transilvaniei și Bocșa (189 m), pe Valea Zalăului. Acest fapt dovedește că satul răsfirat este un tip intermediar între satul cu case izolate și satul îngrămădit. În anumite cazuri, dintr-un sat cu case izolate, prin sporirea populației și concentrarea la drum a caselor, care se transformă încet în uliță, se poate forma un sat răsfirat și, tot astfel, cu timpul, un sat răsfirat, în anumite condiții, prin sporirea rețelei de uliță, se poate transforma într-un sat îngrămădit, sau chiar de-a lungul drumului. În timpul mai nou, acest fenomen este tot mai pronunțat, ceea ce dovedește că satul de-a lungul drumului e, ca formațiune, de dată mai recentă decît satul răsfirat.

Diferența între satul cu case izolate și răsfirat de-a lungul văii și, în genere, deosebirea între satul răsfirat și cel cu case izolate, stă în faptul că la satul răsfirat casele, în marea lor parte, se aliniază de-a lungul drumurilor formînd uliță, pe cînd la satele cu case izolate uliță lipsește total, iar casele nu țin seama de linia drumurilor, fiind risipite pe întreg hotarul comunei. Asupra satului răsfirat de-a lungul văii vom mai reveni și la capitolul satelor de văi.

Satul răsfirat constituie, și în privința proprietății, o formă de tranziție între satul cu case izolate și cel îngrămădit, proprietatea fiind divizată între hotar și satul propriu-zis, unde, în jurul casei, mulți dintre țărani au nu numai casă și grădină, dar și cîteva iugăre de teren arabil, restul fiind în hotarul comunei, pe cînd la satul cu case izolate de obicei întreaga proprietate este în jurul casei, lipsind total împărțirea între sat și hotar.

Pentru a ilustra acest caz, atît de caracteristic pentru satele răsfirate în privința împărțirii hotarului comunei și a proprietății individuale, dăm cîteva exemple din răspunsurile primite prin chestionarele noastre de la notariatele comunelor respective :

Cămîrzana, Țara Oașului, jud. Satu Mare. „Țăranul nu are întreaga proprietate în jurul casei, fără și în hotar. De pildă, țăranul *Tripon Vasilie* are casă, grădină, 3 iugăre teren arabil (porumb) și 2 iugăre fînețe în jurul casei și 35 iugăre pămînt în hotarul comunei din care cultivă : 15 iugăre porumb, 12 iugăre fînețe, 4 iugăre grîu, 2 iugăre lucernă și trifoi, 1,5 iugăre ovăz și 0,5 iugăre pămînt necultivabil".

Asuagiul-de-Sus, jud. Satu Mare. „Fiecare țăran are în jurul casei o parte din proprietate constituită din puțin pămînt arabil, grădină ori vie plantată, iar restul proprietății este în hotar. Exemplu : *Achim Dumitru a lui Mihai* are : casă, grădină în suprafață de 840 st. ptr. și pămînt arabil în jurul casei de un iug. 577 st. ptr. și 15 iug. 1071 st. ptr. pămînt arabil propriu-zis în hotarul comunei, în care cultivă : 3 iug. grîu, 7 iug. 800 st. ptr. porumb, 2 iug. ovăz, 2 iug. secară, 1 iug. trifoi pentru nutreț, 271 st. ptr. cartofi și cînepă iar 1 iug. rît".

Berința, jud. Satu Mare. „Fiecare țăran are proprietate o parte în jurul casei și o parte în hotar. *Cosma Gavrilă* are casă, grădină și 14 iug. (pomărie, grîu, porumb, fînețe și izlaz), în jurul casei și 19 iug. în hotarul

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 19. Berinţa, jud. Satu-Mare. Tip de sat răsfirat (Fragment din harta cadastrală a comunei)
Type de village dissocié (D'après la carte cadastrale).

Scanned with OKEN Scanner

comunei, în care cultivă : 2 iug. grîu, 2 iug. porumb, 2 iug. ovăz, 6 iug. fînaţe şi 7 iug. izlaz".

Deşi satul răsfirat se găseşte sporadic şi în alte părţi ale Ardealului, el are totuşi o zonă bine limitată în părţile de nord ale Ardealului şi îndeosebi în zona deluroasă a judeţelor Satu Mare, Sălaj şi Someş, unde reprezintă tipul predominant al aşezărilor [46]. Nu-i exclus ca această zonă să fi avut mai de mult satul cu case izolate, unind astfel zona caselor izolate din Munţii Apuseni cu cea din Maramureş şi Ţara Oaşului şi numai cu timpul, prin sporirea populaţiei, această zonă s-a transformat în una cu case răsfirate.

În privinţa formelor de teren, satul răsfirat este legat de zona de coline, şi rar de aceea a platformelor inferioare. În cele mai multe cazuri, el se întinde împînzind coastele domoale ale zonei de coline (v. pl. XXI, fig. 18, 20, 16 B). Altitudinea generală a satelor răsfirate este cuprinsă între 200—600 m (fig. 14), deci inferioară zonei caselor izolate cu 400—1 300 m altitudine şi chiar a satelor îngrămădite.

Zona comunelor răsfirate este o zonă a ocupaţiilor mixte agricole şi pastorale din zona de coline [47]. Totuşi am putea afirma că şi faţă de comunele cu case izolate, unde creşterea vitelor este ocupaţia principală, în comunele răsfirate prevalează agricultura faţă de cultura fîneţelor şi de viaţa pastorală. O comparaţie între datele statistice ale comunelor cu case izolate date mai înainte, cu ale celor răsfirate tipice din nordul Ardealului ce urmează, arată deosebirea în privinţa ocupaţiilor celor două forme de sat. Faţă de întinsele terenuri cu păşune şi fîneţe ale satelor împrăştiate, zona fîneţelor şi a păşunilor din comunele răsfirate este considerabil redusă, în schimb, cîmpiile cu arături ocupă un loc de frunte.

	Berinţa	Asuagiul-de-Sus	Cămîrzana
Teritoriul comunei	2.906 iug —	8 744 iug. —	8.568 iug. —
Pămînt arător	1.346 „ 46%	2 277 „ 26 %	2.661 „ 31 %
Grădini şi vii	55 „ 2%	27 „ 0,40%	297 „ 3,50%
Păşune	523 „ 18%	473 „ 5,50%	298 „ 3,50%
Fînaţe	523 „ 18%	656 „ 7,50%	3.076 „ 36 %
Păduri	336 „ 11%	5 132 „ 58,6 %	2.106 „ 24,50%
Teritoriu necultivat	123 „ 4%	177 „ 2 %	96 „ 1,50%
Din Pămînt arător, iugăre :			
Grîu	594 jug. 44 %	846 „ 37 %	60 iug. 2,40%
Porumb	716 „ 53 %	1.016 „ 44,50%	720 „ 27 %

[46] St. Manciulea (*Sate şi sălaşuri din Cîmpia Tisei*, p. 150) atribuie satelor răsfirate, sau cu tendinţă de adunare, o întindere mult mai largă : „peste toată regiunea de coline de la răsăritul şesului Cîmpiei Tisei, începînd de la Tisa şi pînă la Dunăre" ; şi V. Mihăilescu relatează despre existenţa unor „grupări mari de gospodării mai răsfirate pe marginea *colinelor* dinspre şesul Tisei ocupate de podgorii atît în nord (între Oradea şi Sătmar) cît şi în sud (regiunea Aradului). *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale în România*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, XLVI (1927), Extr., p. 11.

[47] Cf. V. Mihăilescu, *Ibidem*, pp. 4, 12.

Scanned with OKEN Scanner

Secară	4 „ 0,30%	66 „ 3 %	10 „ 0,40%
Orz	—	—	—
Ovăz	32 „ 2,50%	96 „ 4 %	30 „ 1,20%
Cartofi	—	13 „ 0,50%	30 „ 1,20%

Capete :

Cai	86	58	204
Boi	30	56	85
Vaci	305	487	447
Oi	502	76	2947
Porci	230	118	138

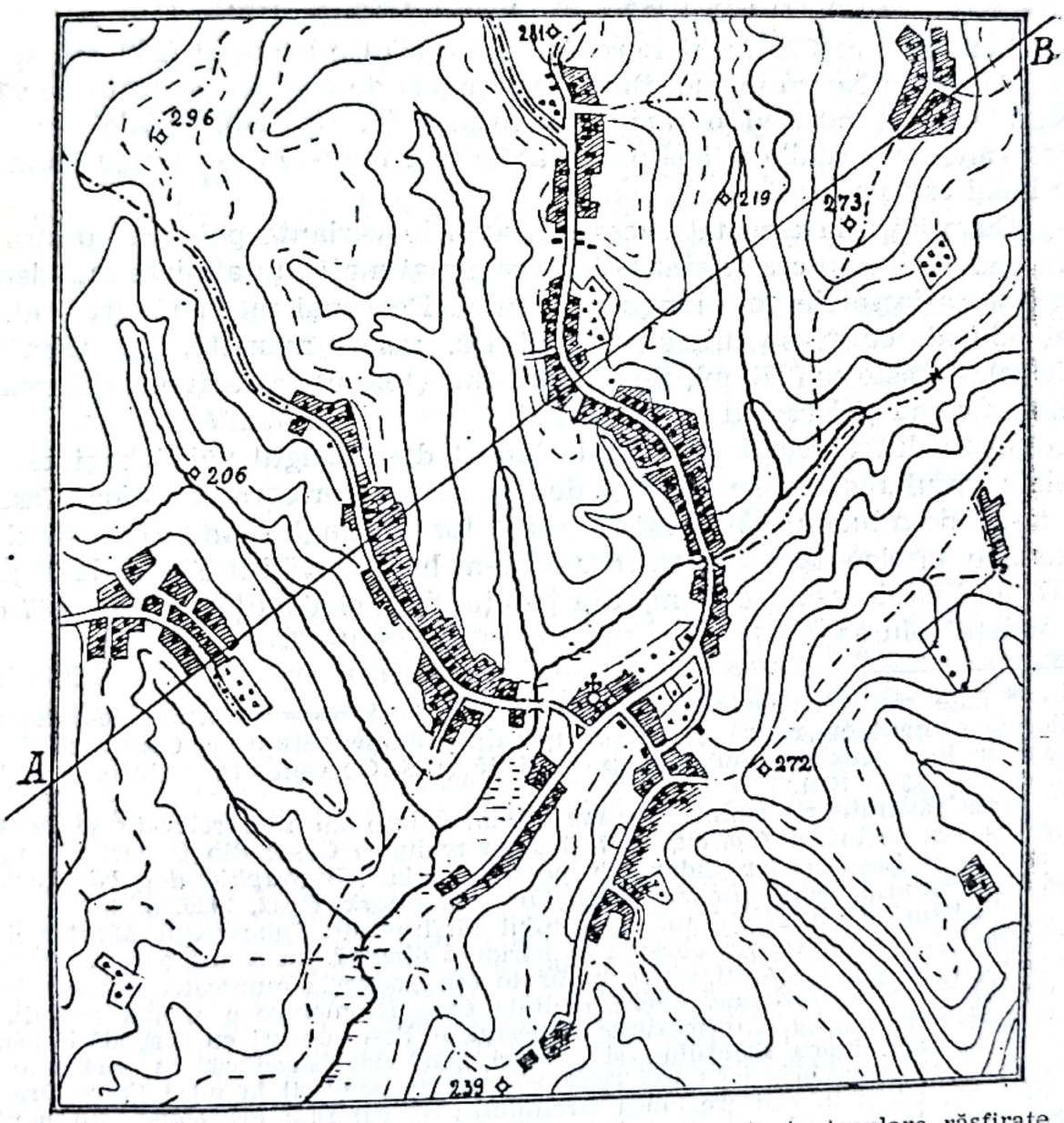

Fig. 20. Josani — Forău, județul Bihor. Tipuri de sate tentaculare răsfirate pe culmi (După harta topografică scara 1 : 25.000). Types de villages tentaculaires dissociés sur crêtes (D'après la carte topographique au 1 : 25.000).

Scanned with OKEN Scanner

Variantele satului răsfirat. Avînd în vedere planul și densitatea caselor, putem distinge deosebite variante ale satului răsfirat :

a) Varianta în formă de rețea de uliți cu ochiuri mari împînzind o suprafață circulară, de-a lungul căreia se înșiră casele, rămînînd între rețeaua de drumuri un spațiu gol. Aceasta este adevăratul sat răsfirat în forma sa clasică. Exemple sînt : Turț (171 m), Gerța Mare (150 m), Gerța Mică (146 m), Cămîrzana (211 m), Călinești (202 m), cele mai multe sate din Țara Oașului.

b) Varianta cu uliițe radiale ce se întind, ca niște tentacule lungi, de-a lungul căruia se înșiruie case rare. Ex. Cîmpuri (350—400 m), Tătărești (300—350 m), Sîrbi (250—300 m) spre nord de Valea Murășului în județul Hunedoara. Cehalul (178 m), Almașul-Mare și Mic (217 m), Zalnoc (303 m) între Crasna și Bereteu, Bîrne (370 m), Forău (209 m), spre nord de Crișul Negru în jud. Bihor, pe spinări de dealuri separate de văi, fiecare spinare purtînd o ramură a satului (v. fig. 20). Satele acestea evită văile largi senile și apătoase, casele înșirîndu-se de-a lungul culmilor lungi sau pe coaste [48].

Cu privire la densitatea caselor, ambele variante pot avea o structură mai rară, cînd casele sînt la intervale mai mari sau aliniate mai dens, aproape ca în satele de-a lungul drumului. Deci mai puțin răsfirat, adică mai adunat, cu plasa uliițelor mai deasă, casele adunate. Ex. Cămăru (176 m), Carastelec (270 m), Soporul-de-Sus (163 m) în regiunea deluroasă dintre Crasna și Bereteu în jud. Sălaj.

c) O altă variantă este satul răsfirat de-a lungul văii. Ca și casele izolate, satul răsfirat se coboară des în zona inferioară a văilor. Casele se înșiră de-a lungul văii unui rîu, dînd forma lungă și îngustă a satului. Exemple clasice de sate răsfirate de-a lungul văii : Fildul-de-Mijloc (297 m), Fildul-de-Sus (452 m), din județul Cluj și Toplița română (667 m) în județul Mureș [49].

---

[48] Sate răsfirate, ale căror ramuri se întind ca niște tentacule de-a lungul văilor și a munților, relevă și L. Someșan în regiunea Munților Călimani. *Viața umană în Reg. Munților Călimani*, p. 14 și 15 și S. Opreanu, în regiunea săcuilor (*op. cit.*, p. 122 și 130).

Sate răsfirate pe culmi cu ramuri tentaculare au fost relevate și de alți autori. Astfel de Princz (*op. cit*,. p. 7 și 8) în regiunea Örseg din Ungaria de vest, în Bosnia și Zagoria, iar Sidaritsch pentru Stiria (*Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemalingen Herzogtum Steiermark*, Graz, 1925, p. 33.

[49] Alături de tipul obișnuit al satului răsfirat din Subcarpații Munteniei și Moldovei, V. Mihăilescu deosebește : a) *variantă olteană*, cu o mai accentuată tendință spre aglomerare, decît satele răsfirate din podgoria munteană sau din Moldova ; b) *varianta bănățeană*, unde tendința spre aglomerare e și mai accentuată și c) *variantele crișene*, sate mărunte și destul de dese, uneori cu gospodării foarte apropiate (depresiunea Beiușului) și grupări mari de gospodării mai răsfirate pe marginea colinelor chiar pe șesul Tisei ocupate de podgorii în nord (între Oradea și Sătmar), cît și în sud (regiunea Aradului) ; d) *variantă ardeleană*, din nordul Ardealului, în bazinul superior al Someșului, ce reprezintă o revenire la tipul răsfirat. *O hartă a principalelor tipuri de așezări rurale în România*, 1927. Extr. pp. 9—12. *Bul.*, pp. 68—71.

Scanned with OKEN Scanner

Urmărind variantele și formele de teren ale satelor răsfirate[50], extensiunea lor geografică și felul lor de adaptare la mediul geografic, putem constata următoarele :

Țara Oașului este o regiune tipică pentru satele răsfirate, varianta ochi de plasă, cu o rețea rară de tot, ce o face uneori să se apropie de satele cu case izolate.

Regiunea spre sud de Baia Mare și pînă la valea Someșului este de asemenea o regiune clasică în ceea ce privește satele răsfirate. Configurația terenului este deluroasă, cu coaste line, la o altitudine de 350—500 m. Deși există văi largi cu pante domoale, unde s-ar fi putut forma ușor și sate mai adunate, ca cel îngrămădit și de-a lungul drumului, totuși satul răsfirat, în forma cea mai tipică, predomină exclusiv. Satul este aproape întotdeauna pe coastele domoale, împînzind suprafața lor cu uliți lungi și case răzlețe. Se pot cita frumoase exemple de sate răsfirate pe coaste, de pildă : Sisești (295 m), Ruși (231 m), Șurdești (302 m), Trestia (436 m), Ciocaș (379 m), Berința (265 m), Copalnic (245 m), Copalnic Mănăștur (254 m), Covaci (266 m), Rimetea (206 m), Satu nou de jos (235 m), toate la o altitudine cuprinsă între 200—500 m.

Mai în spre sud, sub Șomcuta Mare, între valea Lăpușului și valea Someșului, unde pare a fi o platformă la o altitudine între 400—600 m, cu tendința de a se urca la nord pînă la 800 m[51], satele răsfirate sînt în parte pe această platformă și pe coastele cu pante dulci, cum bunăoară comunele Prislop (466 m), Boiul Mare (399 m), Frînceni (383 m), Peteritea (386 m), Vima Mare (364 m) și Vima Mică (342 m) sînt exemple remarcabile de sate răsfirate de-a lungul văii, apa curgînd în mijlocul uliței. Tot în această regiune, comuna Iedera este un caz tipic de sat răsfirat cu o parte a comunei ce coboară domol pe un versant de la 272—217 m și cu o altă parte ce coboară pe o altă culme vecină cu case la o altitudine între 300—333 m.

Mai spre răsărit, unde Munții Lăpușului devin tot mai înalți avînd culmi înguste și lungi, altitudinea generală se ridică la 500 m, cele mai înalte fiind de 700—900 m, și chiar de peste 1 000—1 400 m ; în văile adînci și lungi cu caracter de tinereță, majoritatea satelor sînt răsfirate de-a lungul lor. Exemple : Tinești (324 m), Magocea (431 m), Strîmbu (477 m), Negrilești (322 m), Ambirisu (531 m), Spelmezeu (306 m), Agre-

---

[50] St. Manciulea deosebește următoarele cinci variante ale satului răsfirat (*Sate și sălașuri din Cîmpia Tisei*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. L, 1931, pp. 150—152) : 1. Satul răsfirat *varianta bănățeană* cu tendința pronunțată de trecere spre faza adunată ; 2. Satul răsfirat *varianta podgoriei Aradului* cu tendința pronunțată de trecere spre faza adunată ; 3. Satul răsfirat *varianta celor trei Crișuri* cu tendința de păstrare a formei răsfirate ; 4. Satul răsfirat *varianta Bîrcăului, Iepului și Crasnei*, unde în unele părți se observă tendința de trecere în spre faza adunată, în altele nu ; 5. Satul răsfirat *varianta Someșului*, unde de asemenea tendința spre faza adunată este slabă, satele tinzînd la păstrarea formei vechi răsfirate.

[51] *Platforma someșană* a lui V. Mihăilescu (*Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. LIII (1934), pp. 363—371). Lucrarea noastră a fost redactată anterior apariției lucrării lui Mihăilescu.

Scanned with OKEN Scanner

şul-de-Sus (405 m), Poieni (524 m), Plai (631 m), deci între 300—630 m altitudine.

Spre nord, înspre Munţii Ţibleşului, unde predomină tot aceleaşi forme de teren, cu culmi înguste şi lungi, separate de văi strîmte, satele sînt în părţile lărgite, tot de tipul răsfirat, dar nu de-a lungul văii, ci în părţile lărgite în şesurile aluvionale şi pe coastele dimprejur, avînd o formă mai adunată alungită, ex. : Costeni (375 m), Cupşeni (404 m), Budeşti (390 m), Strîmbu (524 m), Băiuţ (550 m). Aceste sate formează o tranziţie înspre satele din Maramureş, unde se găseşte un amestec de sate izolate şi răsfirate, dar mult mai adunate ca aiurea. Pentru forma răsfirată, mai adunată, varianta maramureşeană, cităm : Vişeul-de-Jos (455 m), Vişeul-de-Sus (497 m), Săliştea-de-Sus (490 m), Săcel (595 m), Sîrbi (490 m), Văleni (494 m), Strîmtura (339 m), Rona-de-Sus (324 m), Ruscova (434 m).

Zona satelor răsfirate continuă şi spre vest, dincolo de valea Someşului, în regiunea deluroasă a Sălajului şi îndeosebi în aceea cuprinsă între cele trei masive deluroase ale Făgetului, Meseşului şi ale Munţilor de Aramă.

Sînt interesanţi, în această privinţă, Munţii Făgetului, care au o altitudine generală între 300—500 m şi forme domoale încercuind spre interiorul Ardealului o regiune mai compact românească, cu frumoase sate răsfirate, cum sînt : Odeşti (242 m), Băiţa (228 m), Asoagiul-de-Sus (200 m), Asoagiul-de-Jos (178 m), Bîrsăul-de-Sus (221 m), Bîrsăul-de-Jos (204 m), Urminiş (197 m), Tomăşeşti (193 m). Spre nord-vest, deci, în partea ce priveşte spre Cîmpia Tisei, sus pe versantul Făgetului avem încă sate răsfirate cu o populaţie românească, iar în spre Cîmpie, în zona de contact şi în regiunea de şes, cu o populaţie amestecată, predomină satul de-a lungul drumului.

Mai spre sud de Munţii Făgetului, în regiunea deluroasă ce formează miezul Sălajului, cuprinse între Făget, Meseş şi Munţii de Aramă, stăpîneşte tot tipul răsfirat, cu o tendinţă pronunţată spre îngrămădire şi amestecat cu sate îngrămădite şi case dese, aşa că uneori e foarte dificil de a distinge în această regiune satul răsfirat de cel îngrămădit.

Tendinţa spre îngrămădire şi spre densitatea caselor e mai pronunţată în zona dinspre nord de Şimleul Silvaniei, unde zona deluroasă are o altitudine generală de 300 m, cu forme rotunjite, mature. Cele mai multe sate din această parte a ţării arată o compoziţie mai puţin răsfirată, mult mai adunată şi ca plan şi ca densitate a caselor. Aceste sate par atît de asemănătoare celor îngrămădite, încît le-ai putea numi îngrămădit-răsfirate. Exemple de acest fel de sate răsfirate cu case dese sînt : Cămaru (179 m), Carastelec (279 m), Supurul-de-Sus (163 m), Bobota (186 m), Bocşa (189 m), Diosîg (302 m), Chieşd (204 m), Giurtelec (199 m) etc. Iar dintre satele cu adevărat răsfirate ale acestei zone avem : Almaşul Mare (217 m), Cehalul (187 m), Zalnoc (303 m), Babţa (190 m), Oarţa-de-Jos (186 m), Ortiţa (198 m), Stremţ (228 m) şi Băsăşti (189 m).

Spre sud de Şimleul Silvaniei, şi îndeosebi pe versanţii ce coboară spre nord, ai Munţilor de Aramă şi ai Meseşului, sînt cuprinse o puz-

derie de sate în semicerc, cu adevărat răsfirate, însă aici mai mult cu o tendință spre tipul de case izolate. Exemple clasice de sate răsfirate din această zonă : Halmașd (300 m), Aleuș (255 m), Plopiș (277 m), Jaz (268 m), Valcăul-de-Sus (260 m), Lazuri (304 m), Fizeș (307 m), Ban (334 m), Mal (365 m), Sîrbi (381 m), Boian (358 m), Pria (400 m), Hurez (330 m), Stîrciu (335 m), Șeredeu (350 m) și Cățălul ; toate în regiunea deluroasă cu o altitudine între 300—350 m, la poalele Munților de Aramă și ale Meseșului. Se poate, așadar, conchide că în zona de contact a Bereteului și Crasnei cu Munții de Aramă și ai Meseșului întîlnim o splendidă zonă de sate răsfirate.

Așezările răsfirate continuă și pe versantul sud-vestic al Munților de Aramă, avînd în partea de mijloc o insulă cu case izolate. Satele răsfirate din această regiune sînt Peștiș (250 m), Luncușoara (250—400 m), Cetea (325 m). Aceleași tipuri de sate găsim și pe versantul sud-estic al Meseșului, dar cu forme mai puțin caracteristice, Moigrad (307 m), Brebi (251 m), Stîna (326 m), Ciumărna (332 m), Păușa (290 m), Treznea (319 m) și Bozna (385 m).

Sate răsfirate în grupuri mai mici se găsesc și în alte regiuni, îndeosebi în zona de contact a regiunii deluroase cu văile, făcînd tranziția între regiunile muntoase caracterizate prin sate cu case izolate și regiunile de șes cu sate îngrămădite. Astfel, regiunea Munților Apuseni, acoperită în mare parte de sate cu case izolate, este încercuită de sate răsfirate. Același fenomen îl întîlnim și în regiunea de contact între zona deluroasă și aceea de șes a Țării Hațegului. Altă regiune de sate răsfirate este aceea de-a lungul zonei de contact a Munților Apuseni cu valea Murășului [52] și Ținutul Săcuilor [53], cu sate răsfirate de-a lungul văilor, amintite în capitolul anterior și asupra cărora vom mai reveni atunci cînd vom vorbi despre satele de vale.

Am afirmat că satul răsfirat este o formă de tranziție între cel cu case izolate și satele adunate și am emis părerea că, prin sporirea populației, satele cu case izolate se pot transforma în sate răsfirate. Tot astfel avem exemple interesante în cazul cînd satele răsfirate din apropierea marilor căi de comunicație s-au transformat în sate „de-a lungul drumului". Prisosul de populație coboară în acest caz de pe coaste, zidind case de-a lungul șoselei, formîndu-se astfel alături de satul cel vechi, răsfirat pe deal sau pe coastă, un nou sat de-a lungul drumului. Acest caz este important și pentru faptul că ne arată un exemplu ce poate fi ușor surprins în zilele noastre. Anume, felul cum un sat se transformă într-un tip nou. El este și o dovadă sigură că satele răsfirate sînt mai vechi decît cele de-a lungul drumului și constituie, în același timp, un exemplu de puterea de atracție a drumurilor pentru formarea așezărilor omenești.

---

[52] Cf. și I. Gugiuman, *Localizarea geografică a așezărilor umane de pe Mureș între Arieș și Deva*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. LV (1930), p. 187.

[53] S. Opreanu, *op. cit.*, p. 122. „În regiunea săcuilor tipul răsfirat e tipul obișnuit".

Scanned with OKEN Scanner

Exemple de astfel de transformări putem constata venind pe şoseaua de la Cluj spre Turda. Satele vechi de caracter răsfirat şi îngrămădit sînt la oarecare distanţă de şosea. În vremea din urmă însă aproape fiecare sat formează de-a lungul şoselei o nouă colonie cu caracter „de-a lungul drumului", cum bunăoară comunele : Vilcele, Comşeşti, Tureni, Copand. Asemenea şi satul Petreşti, ce se află la intrarea Cheii Turzii, are partea cea veche răsfirată pe coastă, iar partea cea nouă aliniată de-a lungul drumului.

O altă serie de exemple clasice de acest fel de transformări ne-o pun la îndemînă satele din zona de contact a Poienii Ruscăi cu a văii Mureşului. Astfel Leşnicu, din sat de vale se transformă în sat de-a lungul drumului. Exemplu unic e cel al Brîznicului, care are trei părţi : cea superioară, reprezentînd partea cea veche răsfirată pe deal şi coastă, cea mijlocie de-a lungul văii, iar partea cea nouă de-a lungul drumului, în valea Murăşului unde şoseaua trece sub poalele zonei deluroase (v. fig. 31). Evident, partea cea veche este cea de sus, cu caracter răsfirat, care a coborît în vale şi de aici la drum, unde se află partea cea mai recentă. Un alt exemplu din aceeaşi regiune ne oferă comuna Roşcanu, care are două părţi : Roşcanu Mare, nucleul vechi, cu caracterul satului răsfirat şi Roşcanu Mic, numele trădează originea mai nouă, care e de-a lungul drumului. În acest ultim caz lipseşte puterea de atracţie a şoselei, Roşcanu Mic nefiind format lîngă o şosea.

În rezumat, deci, putem constata : satul răsfirat este o formă de tranziţie între satul cu case izolate şi cel îngrămădit, avînd o zonă unitară mai mare în nordul Ardealului [54], în regiunea de coline a jud. Satu-Mare, Sălaj şi Someş (v. hărţile nr. 2 şi 3). El apare însă sporadic şi aiurea, îndeosebi în zonele de contact ale regiunii deluroase cu regiunea de şes şi în lumea rîurilor, încercuind zonele cu case izolate şi făcînd tranziţia către satele adunate. Configuraţiile geografice preferate de satul răsfirat sînt regiunile de coline cu forme mature, avînd altitudinea de 300—500 m şi platformele inferioare la o altitudine de 400—600 m. Satul e sau pe spinarea culmilor înguste de formă radiară sau în formă de plasă cu ochiuri largi, de-a lungul coastelor domoale. În regiunea de dealuri mai înalte, cu culmi şi cu văi înguste şi lungi, el înconjoară culmile şi preferă văile, formînd sate răsfirate de-a lungul acestora.

Satul răsfirat este eminamente satul regiunii de coline cu forme mature, ocupaţia locuitorilor fiind în bună parte agricultura şi în mod mai redus creşterea vitelor. Satele răsfirate sînt locuite, întocmai ca şi cele cu case izolate, în majoritatea lor covîrşitoare, de populaţie românească. Factorul etnic are, în formarea acestui tip, un rol atît de însemnat ca şi cel geografic. Dovadă este faptul că în regiunea satelor răsfirate s-ar fi putut forma tot aşa de bine şi sate îngrămădite sau de-a lungul drumului. De asemenea, o altă dovadă : saşii din părţile Bistriţei şi ale Reghinului, regiuni cu caracter asemănător, au sate de-a lungul

---

[54] Cf. V. Mihăilescu. *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, XLVI (1927) Extr., pp. 4, 6 şi 11.

Scanned with OKEN Scanner

drumului. Formele de evoluţie ale aşezărilor de la un tip la altul, menţionate înlăuntrul acestui capitol, pun definitiv în lumină adevărul că satul răsfirat e mai recent decît cel cu case izolate, dar e mai vechi decît satul îngrămădit şi cel de-a lungul drumului.

SATELE DE VALE

Acestui capitol i-am putea da şi titlul : satul şi valea, căci la acest loc ne vom ocupa nu numai de tipurile satelor de vale, propriu-zise, dar şi de raportul ce există în genere între sate şi rîuri.

Existenţa satului românesc, mai cu osebire în zona muntoasă şi deluroasă, e strîns legată de apele curgătoare : văile. Am putea zice că în zona muntoasă şi deluroasă aproape nici nu este sat prin care să nu treacă o apă. Dar nu va fi vorba despre acele sate şi rîuri care străbat aproape fiecare sat, ci despre acele sate a căror formare şi prezentare ca tip e strîns legată de rîul care străbate comuna. Poate nicăieri ca la noi nu există o legătură atît de intimă între sat şi vale ca în Ardeal. Această relaţie a mers pînă acolo încît a determinat formarea unui tip de sat specific românesc al Ardealului : satul de vale, aproape necunoscut şi nemenţionat în studiile de specialitate ale altor popoare. Noi am relevat întîia oară existenţa sa pentru Ţara Haţegului [55] şi apoi pentru restul Transilvaniei [56].

Chiar şi autori străini, cercetînd regiunile noastre au constatat această „preferinţă marcată" a aşezărilor noastre pentru cursul văilor [57]. În Banat s-a remarcat existenţa satelor cu „străzi întortocheate ce se reunesc pe o lungime considerabilă, îmbrăţişînd toate cotiturile văii, urcînd pe văile secundare, lansînd ramuri de-a lungul părîiaşelor laterale ; satul rămînînd astfel ca trunchiul unui arbore, cu ramurile sale răsfirate" [58].

În partea nord-estică a Cîmpiei Tisei, cuprinsă între Tisa, Diosig, Careii-Mari şi linia de dealuri ale şesului Sătmarului, se poate observa „aşezarea lineară, în lungul apelor, cum e cursul Someşului, unde satele mici şi mărunte cu distanţe între ele abia de cîţiva kilometri, se înşiră ca mărgelele pe aţă" [59].

Puterea de atracţie într-adevăr izbitoare a reţelei hidrografice a fost relevată şi pentru aşezările din Ţinutul Săcuilor unde „întocmai cum se înşiră boabele de struguri pe rămurelele unui ciorchine, aşa se îngrămădesc de pildă în Trei-Scaune aglomerările de-a lungul păraielor. Valea Neagră face impresia unei crengi, pe ramurele căreia s-au îngrămădit satele, asemenea unui roi numeros de albine".

---

[55] R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor*, p. 82.
[56] Idem. *Le village roumain de Transylvanie*, pp. 10—11.
[57] R. Ficheux, *Villages de France et de Roumanie*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom XLVIII (1929), p. 43 şi 44.
[58] Gen. Vergez-Tricom. *Les types d'habitat dans le Banat*, în *Mélanges*, 1927, p. 28.
[59] St. Manciulea, *Sate şi sălaşuri din Cîmpia Tisei*, p. 154.

Scanned with OKEN Scanner

„La vest de Arghita, între Tîrnave, Homorodul Mare, Niraj şi Mureş aglomerările nu sînt mari, dar aproape toate sînt sau de-a lungul apelor, sau ne dau o formă nouă : aşezările de la izvoarele apelor. Toate satele mărunţele ce se văd presărate pe la marginile bazinelor Homoroadelor, Tîrnavelor, Nirajului, Feiernicului şi Mureşului, în marea lor majoritate, sînt aşezate la împreunarea mai multor izvoare — de aici şi forma lor ca o labă de gîscă — sau chiar pe linia izvoarelor“ [60].

Aceeaşi influenţă covîrşitoare a apelor a fost remarcată şi pentru aşezările din depresiunea subcarpatică din Oltenia unde „avem tot atîtea linii de sate transversale cîte ape brăzdează în curmeziş depresiunea. Nu există apă fără linia ei de sate şi nu există poartă de intrare pe văile relativ înguste din sud, care să nu-şi aibă fiecare satul ei propriu. Ca umbra de corp aşa se ţin aici satele de ape“ [61].

Am utilizat dinadins aceste citate spre a arăta cît de mult a izbit şi pe ceilalţi cercetători influenţa apelor asupra aglomerărilor noastre rurale, căutînd să arate, prin comparaţii plastice, legătura strînsă între sate şi ape, în Transilvania şi în restul ţinuturilor locuite de români.

Descrierea satelor de vale o putem da astfel : uliţa sau casele satului de vale sînt de obicei în lunca rîurilor, urmărind pretutindeni linia cotită a apei şi avînd foarte des ramificaţiile uliţelor laterale formate de-a lungul afluenţilor ei. Legătura între uliţă şi vale este atît de strînsă, încît am putea spune că valea e satul (v. fig. 21 şi 31).

Valea largă ce trece prin mijlocul satului, cu uliţa nedefinită, urmărind cotiturile rîului ale cărui maluri sînt tivite de sălcii şi anini şi peste care, în anumite puncte, sînt aruncate punţi primitive, făcute dintr-o singură bucată de lemn, pe care trebuie să treci valea bălăbănind, este poate aspectul cel mai caracteristic al satului românesc din Ardeal.

În privinţa densităţii caselor, putem distinge trei variante ale satului de vale :

a) *Sat de vale adunat.* Casele sînt aşezate dese de-a lungul văii înguste şi adesea perpendicular pe linia apei, ca în satele de-a lungul drumului. Satul de obicei nu e prea lung. Ex. : Peşteniţa (442 m), Răchitova (519 m), Zăicani (638 m), Pietros (478 m), Bar (478 m) din Ţara Haţegului ; Bulza (300 m) şi Fărăşeşti (371 m), pe versantul nord-vestic al Poienii Ruscăi şi Tălmăcel (442 m) de lîngă pasul Turnu Roşu, în jud. Sibiu.

b) *Satul răsfirat de-a lungul văii.* După cum arată şi numele, este vorba de o vale lungă, de-a lungul căreia uliţa urmăreşte linia apei cu case răsfirate. Satul e îngust şi lung. Valea, de obicei îngustă, lasă loc numai pentru casă şi grădină. Coastele sînt sau împădurite sau cu fîneţe. Satul e adesea în văi înguste şi lungi cu caracter de tinereţe şi la o altitudine între 200—600 m. Uneori partea de jos a satului e mai concentrată, iar partea superioară se termină cu case izolate. Ex. : Topliţa (667 m), Homorod (278 m) şi Băcăinţi (122 m), (fig. 21), în valea Mură-

[60] St. Manciulea, *Sate şi sălaşuri din Cîmpia Tisei*, p. 154.
[61] I. Conea, *Aşezările omeneşti în depresiunea subcarpatică din Oltenia*, p. 334.

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 21. Homorod și Băcăinți, județul Hunedoara. Tipuri de sate de vale (După harta topografică scara 1 : 75.000).
Types de villages de vallée (D'après la carte topographique au 1 : 75.000).

şului aproape de Geoagiu, Fildul-de-Mijloc (397 m) şi de-Sus (452 m), la nord de Huedin, în jud. Cluj, Noiag (373 m) spre nord de Deva, lîngă Săcarîmb, Vima Mare (364 m) de lîngă Ileanda, în jud. Someş.

c) *Sat de vale cu case izolate.* Valea e de obicei mai largă şi la o altitudine mai mare. Aici predomină cultura fîneţelor şi creşterea vitelor. Casele sînt izolate, aşezate în mijlocul proprietăţii. Ex. : Lunca Cernii (581 m) din Ţara Haţegului şi Vidra-de-Sus (715 m), Vidra-de-Jos (643 m) din Munţii Apuseni.

Asocieri de elemente din diferite tipuri se găsesc şi la satul de vale. Astfel întîlnim sate avînd un nucleu adunat pe o parte din vale, iar altul de-a lungul drumului, dar ambele părţi rămînînd separate. Ex. : Filipişul Mare (380 m), aproape de Reghinul săsesc, jud. Mureş, Oraşul Nou (160 m) în Ţara Oaşului, Romos (256 m) de lîngă Orăştie şi satele Lăpuşnic, Săcămaş şi Brîznic de lîngă Ilia Murăşului ; aceste din urmă cu trei elemente distincte : răsfirat, de vale şi de-a lungul drumului (v. fig. 31). Apoi Meziad (270 m), în Bazinul Beiuşului, complex de sat de vale şi răsfirat.

O altă asociere interesantă a văii cu satul, de-a lungul drumului, ne-o relevă o serie întreagă de sate din jurul Bistriţei şi din regiunea Tîrnavelor, în mare parte de origine săsească. Satul cu case aşezate de-a lungul drumului e scurt, cu o uliţă largă, în mijlocul căreia curge valea. Acest tip de sat este extrem de caracteristic pentru satele de origine săsească. Exemple : Neţeni (377 m) şi Dipşa (321 m) din regiunea Bistriţei ; Lăslăul Mic (344 m) şi Filitelnic (358 m), în regiunea Tîrnavelor ; Nimăieşti (215 m) şi Curăţele (245 m) din Bazinul Beiuşului ; Corbi (437 m) şi Mîndra (453 m) din Ţara Oltului.

Tot în regiunea Tîrnavelor, şi îndeosebi în satele de origine săsească, întîlnim un alt fenomen : uliţa se dublează de-a lungul celor două laturi ale rîului care curge între aceste două uliţi paralele (v. fig. 34). Pe harta tipurilor de sate, semnul acestei formaţiuni este litera M culcată. Numărul acestor sate este destul de însemnat şi, pentru că atît acestea cît şi cele scurte, cu uliţă largă, cu rîul în mijloc, se găsesc în aceeaşi regiune locuită mai ales de populaţia săsească, le putem considera pe ambele ca fiind de această origine. Exemple tipice de acest fel de sat, la saşi : Seleuş (345 m), Zagăr (349 m), Aţelu (355 m), Copşa Mare (413 m).

Dublarea satului de-a lungul unui rîu este un fenomen destul de răspîndit şi în alte regiuni. Ele pot fi de tipul de-a lungul drumului sau chiar şi îngrămădite formînd uneori două comune deosebite. Cînd aceste aşezări urmăresc ambele laturi ale rîului, pe o porţiune mai lungă ele pot fi numite şi sate galerii [62].

O regiune cu sate gemene ce se dublează de-a lungul rîului este Ţara Oltului, cu numeroase sate din categoria aceasta : Voievodenii Mici (482 m) şi Voivodenii Mari, Berivoiul Mic şi Berivoiul Mare (537 m),

---

[62] Cf. V. Mihăilescu, *Aşezările omeneşti din Cîmpia Română la mijlocul şi la sfîrşitul sec. XIX.*, Acad. Rom., *Mem. Secţ. Ist.*, ser. III, tom. IV. Mem. 2, Bucureşti, 1924, p. 34 şi 35.

Telechi-Recea (553 m) şi Vaida Recea, Porumbacu-de-Sus (470 m), Oprea Cîrţişoara (481 m) şi Streja Cîrţişoara, Sîmbăta-de-Sus cu cele două părţi, răsăriteană şi apuseană (470 m).

O altă variantă a satului dublat de-a lungul rîului se găseşte şi în Săcuime. Aici satul e compus de obicei din două uliţi alungite paralel cu rîul, avînd deseori şi o mulţime de ulicioare laterale. Exemple sînt : Lutoaşa (600 m), Covasna (550 m), Păpăuţi (526 m), Zagon (587 m). Uneori, ca şi în Ţara Oltului, cele două părţi formează comune deosebite, ca de pildă : Turia şi Carantnavolal (616 m), Cernatul-de-Jos şi Cernatul-de-Sus (563 m).

Între satele gemene, separate de un rîu, trebuie să amintim şi pe cele două sate îngrămădite de pe valea Gurghiului, Hodacul (463 m) şi Ibăneştii (469 m), formînd împreună un mare complex de sat îngrămădit, în care însă se disting bine cele două uliţi mai mari, paralele cu rîul Gurghiului, fiecare formînd axa principală a celor două sate.

Sate dublate de-a lungul unui rîu se întîlnesc sporadic şi în Banat. Satul înconjoară valea, iar cele două uliţi paralele sînt pe cele două maluri mai ridicate, la o distanţă mult mai mare ca la cele din regiunea Tîrnavelor. Evident, aici satul se fereşte de inundaţii sau de lunca umedă. Ex. Hodoş (168 m) şi Chizdia (158 m) din jud. Timiş (v. fig. 30), Honorici (170 m) şi Oloşag (190 m) din jud. Severin.

Există şi un alt caz, cînd satul, deşi e strîns legat de vale, uliţa împletindu-se cu coiturile rîului, în realitate însă fiecare porţiune de uliţă evită valea, cotind în direcţia opusă. Ex. : Şinca-Nouă (351 m) pe valea Şincăi, afluent al Oltului, jud. Făgăraş şi Nadăş (209 m), între Mureş şi Crişul Alb, jud. Arad.

În privinţa regiunii şi a formelor de relief preferate de satele de vale, putem constata că ele se întîlnesc mai ales în regiunile cu culmi înguste şi lungi, de-a lungul cărora curg paralel ape în văi înguste şi lungi. Acestea pot fi cazuri izolate, ca de pildă Fildul-de-Mijloc şi Fildul-de-Sus, sau ceva caracteristic pentru o regiune întreagă. Pentru cazul din urmă, avem exemple satele din partea de nord a regiunii deluroase ce coboară spre depresiunea de la Baia-Mare, astfel : Băiţa (286 m), Firiza (389 m) şi Ferneziu (279 m), cu cătunele Hondolu-de-Sus, Hondolu-de-Jos (255 m), toate sate alungite în văile înguste şi lungi, separate de culmi, asemenea înguste şi lungi, ce coboară în direcţia nord-sud spre depresiunea de la Baia-Mare.

Satele din partea răsăriteană a Lăpuşului, între văile Lăpuşului şi Someşului, o regiune de culmi înalte între 500—600 m — spre răsărit culmile urcă şi la 800—1 400 m — majoritatea satelor sînt răspîndite de-a lungul văilor înguste şi lungi, ex. : Chiueşti (324 m), Măgoaja (431 m), Strîmbu (477 m), Agreşu-de-Sus (405 m), Poieni (524 m), Plai (631 m).

O regiune clasică, cea mai interesantă a satelor de vale, e aceea din zona de dealuri ce coboară dinspre Munţii Apuseni spre valea Mureşului. În toată această porţiune, culmi înguste şi lungi, cu o altitudine generală de 400—600 m, coboară în direcţia nord-sud spre Mureş, sepa-

Scanned with OKEN Scanner

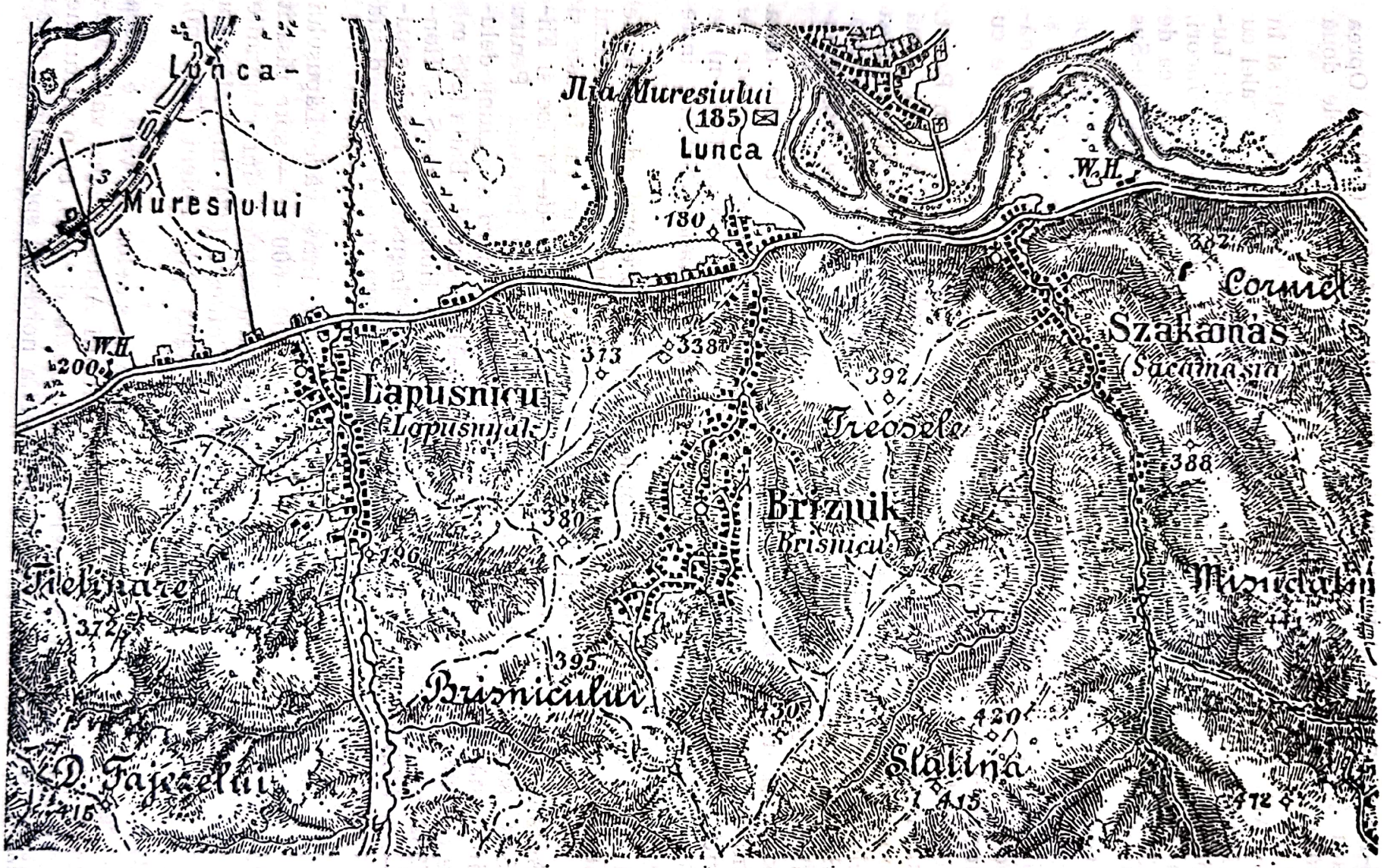

Fig. 22. Valea Mureșului și versantul nordic al masivului Poiana Ruscăi cu sate de vale ce se transformă în sate de-a lungul drumului (După harta topografică scara 1 : 75.000). Vallée du Mureș et versant Nord du massif de Poiana Rusca avec „villages de vallées" qui évoluent en „villages longeant la route". (D'après la carte topographique au 1 : 75 000.)

rate de văi lungi, cu aceeaşi direcţie. De-a lungul acestor văi se află o serie întreagă de sate răsfirate de-a lungul lor, avînd în cursul superior şi case izolate. Ex. : Troiaş (218 m), Furcşoara (270 m), Bareşd (300 m), Dumeşd (290 m), Pogăneşti (216 m), Cerbia (200 m), Roşia (300 m), Corbeşti (200 m), Galda-de-Sus (371 m), Cricău (306 m).

În jurul Munţilor Codrului şi în bazinul Beiuşului, întîlnim alt fenomen remarcabil în privinţa aşezării satelor de vale. Atît la marginea dinspre şesul Tisei, cît şi la marginea bazinului Beiuşului se află o serie de sate de vale ce urmăresc şi încercuiesc linia de contact a regiunii de şes cu cea deluroasă (v. fig. 16 D şi hărţile 2 şi 3). Ele au o formă asemănătoare cu cele săseşti din regiunea Tîrnavelor şi anume : prezintă o uliţă largă de-a lungul căreia curge valea. Ex. : Tărcăiţa (278 m), Fînaţe (350 m), Sighiştel (345 m), Petreni (331 m), Meziad (270 m), ultimul un complex interesant de sat de vale şi sat răsfirat.

Tot o situaţie periferică, adică în zona de contact a regiunii de şes cu cea muntoasă sau deluroasă, au şi satele de vale din Ţara Haţegului ca : Şerel (524 m), Pietros (478 m), Valea Lupului (510 m), Uric (574 m), Rîuşor (370 m), Valea Dîljii (461 m), Zăicani (638 m), Peşteniţa (442 m), Răchitova (519 m), Vîlcelele Bune (318 m), Vîlcelele Rele (397 m) şi Ocolişul Mic (359 m).

Putem, aşadar, constata că forma de relief în care se află mai ales satele de vale este regiunea cu culmi, cu văi înguste şi lungi ce merg paralel, aşezările fiind în valea lungă şi îngustă, precum şi în zona de contact între regiunea deluroasă şi cea de şes (v. h. nr. 2 şi 3). Altitudinea generală a satelor de vale poate fi fixată între 200—600 m (v. fig. 14), deci mult inferioară altitudinii generale a satelor împrăştiate şi chiar şi acelor îngrămădite ; este însă aproape aceeaşi cu altitudinea satelor răsfirate.

Satele de vale, locuite în marea lor majoritate de o populaţie românească, pot fi considerate, împreună cu tipul răsfirat şi cu case izolate, cele mai răspîndite şi caracteristice tipuri de aşezări ale poporului nostru în Ardeal.

SATUL ÎNGRĂMĂDIT

Imaginea schiţată a satului îngrămădit (village aggloméré ou village en tas. Haufendorf), aşa cum e redat pe harta topografică, ne-o dă fig. 23 şi 24. Definiţia, sau mai bine zis caracterizarea satului îngrămădit, o putem da astfel : planul comunei are o formă circulară, formînd un întreg bine închegat, străbătut în toate părţile de uliţi înguste şi întortocheate fără nici o ordine, încît ai impresia că uliţa a fost adusă la casă iar nu casa a fost aşezată la uliţă. Din întreg planul comunei nu se desprinde un sistem, sau foarte rar, o axă principală.

În privinţa structurii, casele sînt mult mai dese decît în satul răsfirat, astfel încît, în această privinţă, aşezarea are uneori caracterul de sat adunat sau chiar compact. Se găsesc însă şi formaţiuni evoluînd în direcţia opusă, cînd satul ocupă o suprafaţă mai mare, cu străzi şi case

Scanned with OKEN Scanner

mai răsfirate, alcătuind o formă de tranziție, de la satul îngrămădit la cel răsfirat, încît cu greu se poate decide cărui tip aparține (v. pl. XXII).

Deci, în privința structurii, putem deosebi două variante :

a) sat îngrămădit cu tendința spre structura adunată, și

b) sat îngrămădit cu tendința spre răsfirare.

La varianta primă, adică satul îngrămădit-adunat, după cum arată și numele, casele sînt mai adunate aproape una de alta și așezate lîngă drum, iar la varianta a doua, pot fi iarăși două cazuri : cînd casele sînt mai rare dar tot la drum, și cînd casele sînt în mijlocul gospodăriei.

Se găsesc și sate al căror plan arată uliițe răsfirate, dar casele sînt adunate ca structură. Uneori o uliță, care are tendința de a fi centrul

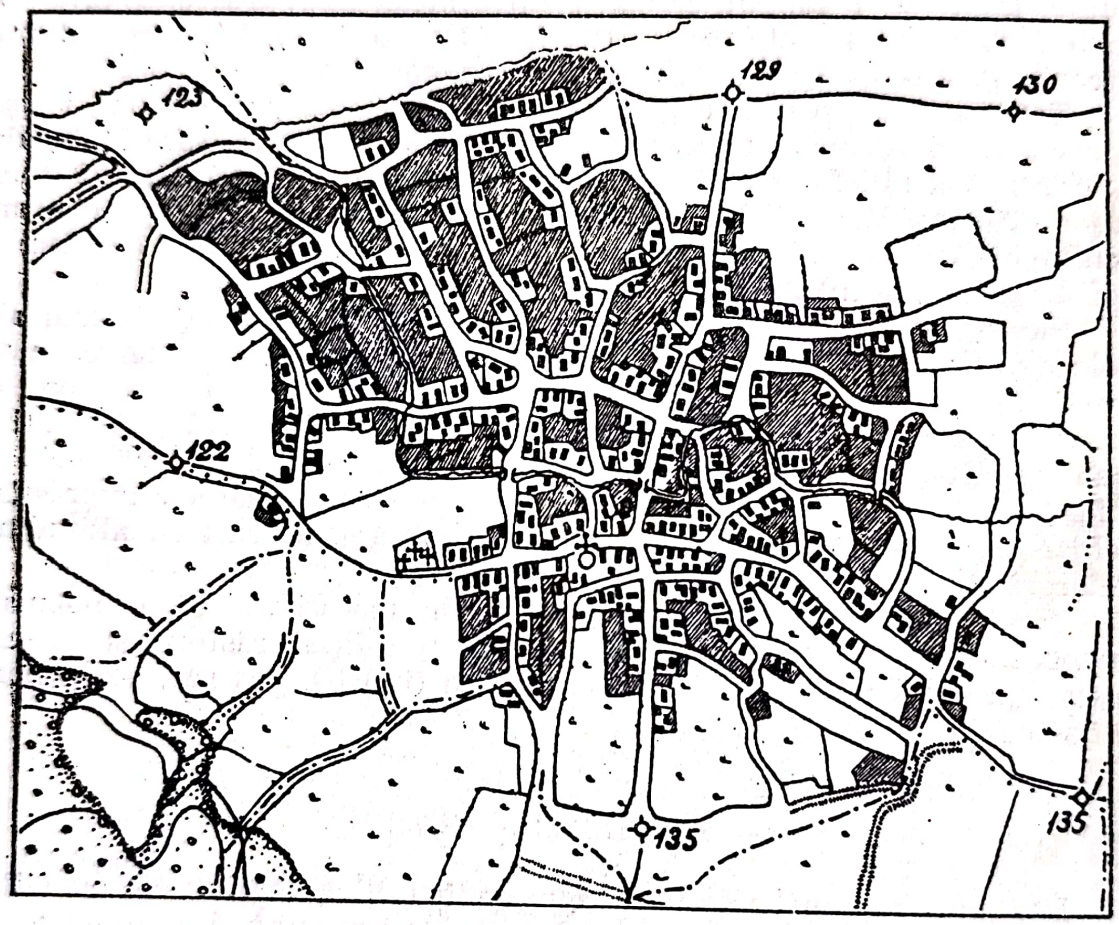

Fig. 23. Cociuba Mare, județul Bihor. Tip de sat îngrămădit (După harta topografică 1 : 25.000).

Type de village aggloméré. (D'après la carte topographique au 1 : 25.000).

satului, are case mai dese, iar restul case mai rare. Sînt și cazuri, destul de frecvente, cînd o uliță are caracterul uliței de-a lungul drumului iar restul caracterul satului îngrămădit. Semnul acestei forme complexe, pe harta tipurilor de sate, este un cerculeț pe o linioară (○).

Se găsesc și așezări care în mijloc au un sîmbure concentrat, ce trece spre periferie înspre tipul răsfirat, ca să se termine, în zona marginală, cu case izolate, încît e foarte greu de a decide cărui tip de sat

Scanned with OKEN Scanner

aparţine. Exemple : Sălciua-de-Jos pe valea Arieşului, Ceanul de pe Cîmpie, Bîrgaiele din valea Bistriţei şi Topliţa din defileul Mureşului [63].

Sălajul, în care predomină tipul răsfirat, ne oferă exemple pentru aceste forme de tranziţie. Astfel Derjida Mare, şi mai ales Cămăru (174 m), cu caracter îngrămădit-răsfirat, în schimb satele : Cehanul Românesc (242 m), Zalnoc (302 m) şi Pele (450 m) sînt răsfirate ca plan, dar adunate ca structură.

În judeţul Someş numărul satelor îngrămădite creşte şi numărul lor sporeşte pe măsură ce ne apropiem de Cîmpia Ardealului, unde tipul îngrămădit stăpîneşte exclusiv.

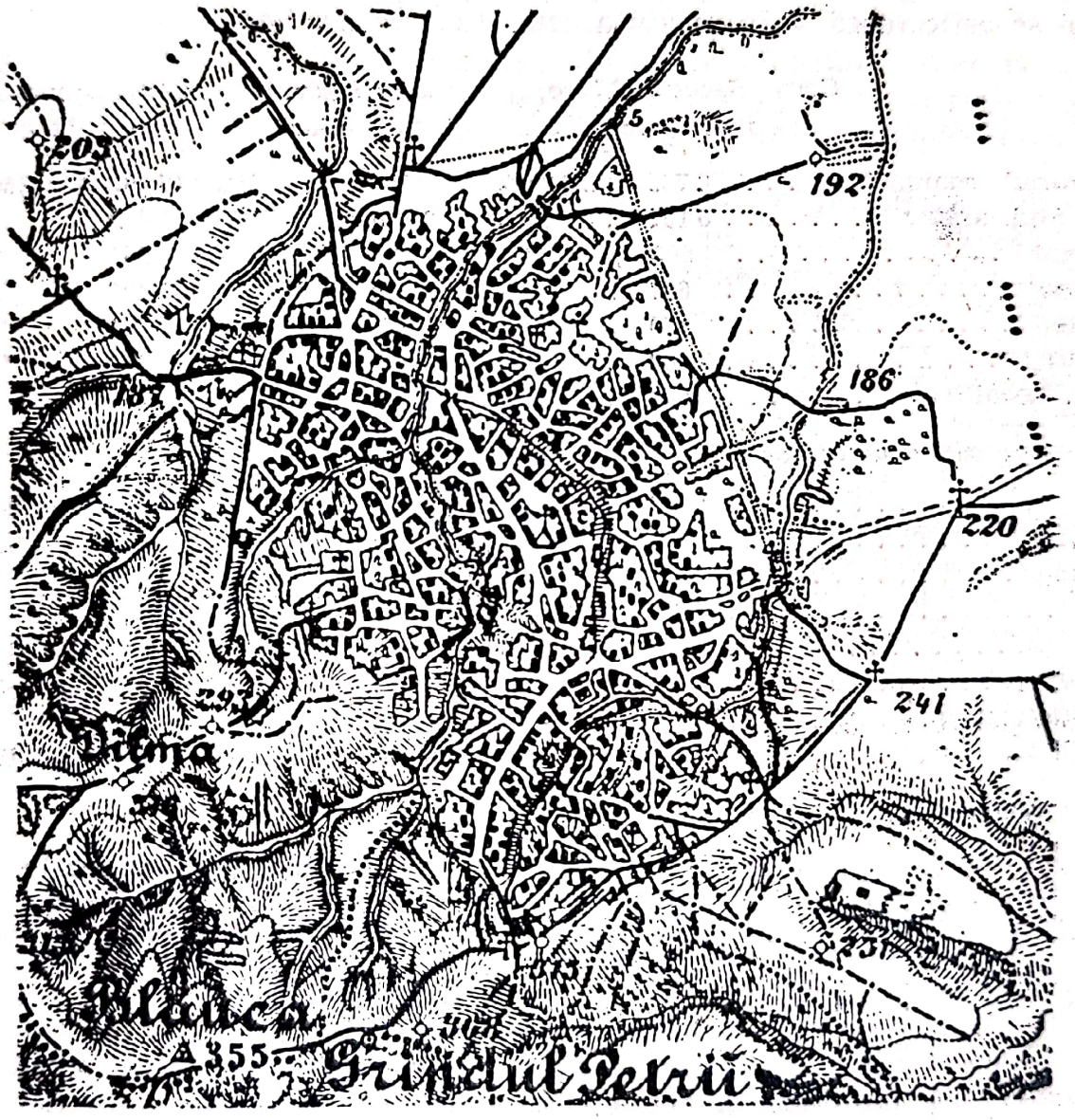

Fig. 24. Sacoşul Mare, judeţul Timiş. Tip de sat îngrămădit (După harta topografică 1 : 75.000).

Type de village agglomeré (D'après la carte topographique au 1 : 75.000).

[63] Ele sînt numite sate complexe de Princz Gy., *Magyarország településformái*. Nr. III, Budapesta, 1922, p. 3 ; Cf. şi S. Opreanu, *op. cit.*, p. 129 ; L. Someşan, *Viaţa umană în regiunea Munţilor Călimani*, p. 14 şi 17.

Pentru că satul îngrămădit este şi el unul dintre cele mai răspîndite şi caracteristice tipuri de sate româneşti din Transilvania şi Banat, dăm mai jos datele statistice a trei comune îngrămădite tipice pentru a ilustra viaţa economică şi situaţia proprietăţii din aceste comune. Uneori datele statistice sînt mai instructive şi mai documentare decît o descriere oricît de elocventă şi o caracterizare oricît de obiectivă ar fi ea.

Sacoşul Mare este una dintre puţinele comune îngrămădite din Banat, dar cea mai mare şi mai tipică comună îngrămădită dintre toate satele îngrămădite de dincoace de Carpaţi. Satul este aşezat în zona de contact a regiunii de şes cu regiunea deluroasă şi influenţele acestor zone se reflectează şi în privinţa ocupaţiei locuitorilor.

	Com. Sacoşul Mare jud. Timiş			Com. Buciumi jud. Sălaj			Com. Dumbrava jud. Mureş		
Teritoriul comunei	8 723	iug.	100%	5 340	iug.	100%	17 862	iug.	100%
Pămîntul arător	6 151	„	71%	2 670	„	50%	1 412	„	8%
Grădini	599	„	7%	283	„	5%	261	„	2%
Păşune	627	„	7%	509	„	10%	1 437	„	8%
Fîneţe	450	„	5%	669	„	12%	1 231	„	7%
Păduri	408	„	5%	951	„	18%	13 428	„	74%
Terit. necultivat	488	„	5%	258	„	5%	93	„	1%
Din pămîntul arător:									
Grîu	2 897	iug.	46%	700	iug.	26%	238	iug.	16%
Porumb	2 800	„	45%	820	„	31%	334	„	23%
Secară	26	„	1%	100	„	4%	68	„	5%
Orz	58	„	2%	—	„	—%	35	„	3%
Ovăz	180	„	3%	50	„	2%	351	„	25%
Cartofi	190	„	3%	24	„	1%	33	„	3%
Diferite plante	—	„	—%	976	„	36%	109	„	8%
Necultivat (ogor)	—	„	—%	—	„	—%	244	„	17%
Animale:									
Cai	809	capete		52	capete		66	capete	
Boi	277	„		86	„		82	„	
Vaci	386	„		539	„		349	„	
Oi	4 189	„		2 718	„		4 305	„	
Porci	418	„		306	„		214	„	

După cum arată datele statistice, este o comună prin excelenţă agricolă. Din cele 8 723 iugăre, cît face teritoriul comunei, 6 151 iug. sînt pămînt arător, deci, 71%. Nici unul dintre satele îngrămădite şi răsfirate, prezentate, nu arată o proporţie atît de însemnată a pămîntului arător faţă de întreg hotarul comunei şi cel ocupat de alte culturi. Chiar şi din această impresionantă masă de teren arabil cca 3 000 iug. au fost însămînţate cu grîu şi 2 800 iug. cu porumb. În schimb, suprafaţa redusă a fîneţelor (450 iug.) arată clar că nu mai sîntem în zona fîneţelor, ci

Scanned with OKEN Scanner

într-o comună în care agricultura ocupă locul de frunte. Şi totuşi, numărul însemnat de oi (4 189 capete) ne arată că şi păstoritul este o îndeletnicire de căpetenie a locuitorilor.

Aproape la aceleaşi concluzii ajungem cercetînd şi coloana comunei Buciumi din judeţul Sălaj, din Transilvania de nord. Forma satului este mai adunată, casele sînt mai aproape una de cealaltă şi aproape de cele şapte uliţi întortocheate ale satului. Şi aici agricultura, cu cele 2 670 iugăre cultivate, ocupă locul de frunte, iar numărul însemnat de vite (2 718 oi) arată că şi aici păstoritul este o îndeletnicire însemnată a locuitorilor.

Cazul cel mai instructiv al satului îngrămădit, în privinţa ocupaţiilor şi a culturilor, ni-l oferă coloana a treia, cu privire la comuna Dumbrava, situată în zona periferică de sud a Munţilor Călimani. Aşezarea este destul de compactă, avînd forma caracteristică de cerc a satelor îngrămădite, cu uliţe numeroase destul de întortocheate. Prin urmare, un sat tipic îngrămădit din zona de contact.

Influenţa acestei zone de contact reiese şi din datele coloanei. Înainte de toate surprinde mărimea hotarului comunei (17.862 iug.), aproape cît a unui sat de tip împrăştiat (de pildă, comuna Avram Iancu cu 17.155 iug.). Această asemănare se potriveşte şi în privinţa suprafeţei fîneţelor (1 231 iug.) şi a pădurilor (13 428 iug.). Din acest punct de vedere, Dumbrava se deosebeşte total de cele două comune: Sacoşul Mare şi Buciumi, cu un teren foarte redus al fîneţelor şi al zonei de păduri. În schimb, faţă de aceste două comune şi în proporţie cu suprafaţa întregii comune, terenul arabil e relativ redus (1.412 iug.). Iar dacă cercetăm şi comparăm suprafeţele cultivate din pămîntul arător, vedem că grîul şi chiar porumbul se cultivă în cantitate foarte redusă (238 iug. grîu şi 334 iug. porumb faţă de cele 3.000 iug. grîu şi 2.800 iug. porumb al comunei Sacoşul Mare), în schimb ovăzul (351 iug.) este preferat. Numărul însemnat al vitelor mari şi mici, şi îndeosebi al oilor (4.305 capete) arată că avem de a face cu o comună în care creşterea vitelor ocupă un loc de frunte, fapt ce rezultă şi din suprafaţa însemnată a fîneţelor (1.231 iug.).

Datele de mai sus ne arată, aşadar, că ocupaţia principală a locuitorilor din Dumbrava este creşterea vitelor şi îndeosebi oieritul, ocupîndu-se în mod paralel şi cu agricultura, însă mai redusă, din cauză că terenul comunei, deşi suficient, dar de o calitate slabă, corespunde mai mult pentru păşuni şi fîneţe, deci creşterii vitelor, decît agriculturii. Prin urmare, comuna Dumbrava ne oferă cazul interesant al unei comune îngrămădite din zona de contact, a cărei ocupaţie principală este creşterea vitelor. În schimb, Sacoşul Mare este mai mult agricol decît pastoral. De altfel, în toate aceste trei comune, numărul însemnat al vitelor mari şi mici, şi îndeosebi al oilor, ne arată că în satele îngrămădite creşterea vitelor este o îndeletnicire însemnată şi în privinţa aceasta ele se apropie mai mult de satele împrăştiate decît de cele răsfirate cu un caracter mai pronunţat agricol.

Sate îngrămădite, în număr mai mare, se găsesc în Ţara Haţegului, în judeţele Sibiu, Făgăraş şi în ţinuturile săcuieşti, prin urmare în de-

Scanned with OKEN Scanner

presiunile subcarpatice, și în acestea îndeosebi în zona periferică de contact între regiunea muntoasă cu cea de șes.

Regiunea clasică a satelor îngrămădite este cîmpia Ardealului și ținuturile dintre Mureș și Tîrnave (v. h. 2 și 3). Întreagă această regiune arată o surprinzătoare uniformitate a reliefului și a tipului de sate. Influența cadrului geografic nicăieri nu este atît de evidentă ca în acest caz. Este vorba de culmi cu forme domoale rotunzite, cu ramificații asemenea unor plase, surprinzător de uniforme, la o altitudine cuprinsă între 450—500 m, încadrînd o mulțime de depresiuni de formă circulară, în fundul cărora, ca într-un cuib [64], se află așezările avînd tipul satului îngrămădit (v. fig. 16 C, 25 și 26, pl. XXIII). Altitudinea generală a satelor este de 300—400 m, diferența de înălțime între sate și culmi fiind abia numai de 150—200 m. Satul e îngrămădit chiar atunci cînd depresiunea e foarte mică sau îngustă-lungăreață, încît s-ar fi potrivit mai bine în ea un sat de-a lungul drumului. Ex. : Chelan (355 m), Boteni (367 m), Crișeni (365 m).

Este interesant de constatat cum satele din Cîmpia Ardealului înconjoară puținele văi longitudinale pe care duc căile de comunicație. Deși în lunca lor, care este adesea mlăștinoasă, s-ar fi putut forma și sate de-a lungul drumului, ele sînt totuși de tipul îngrămădit și se ascund în mici depresiuni din apropierea acestor văi. Ex. : Țagul Mic (375 m) și Țagul Mare (378 m), Silvașul-de-Cîmpie (381 m).

În partea de vest a Cîmpiei găsim și sate de-a lungul drumului, mai ales în partea de nord a Clujului. Ex. : Viștea (400 m), Mera (390 m), Așchileul Mic (397 m), Așchileul Mare (453 m), Șinteu (424 m), Băbuț (405 m), Sîn-Martin (400 m), Chintău (475 m), Baci (358 m).

Un alt fenomen ce merită să fie relevat în legătură cu așezările de pe Cîmpie este asocierea caselor izolate cu așezări adunate. Între caracteristicile peisajului din Cîmpia Ardealului sînt casele izolate și răzlețe ce se întîlnesc adesea în hotarele comunelor, prezentînd astfel o asemănare între sistemul de hodăi-sălașe din Banat și Cîmpia Tisei. Casele izolate mai numeroase se găsesc între Juriul-de-Cîmpie (409 m) și Ceanul Mare (386 m, v. pl. XX).

Zona satelor îngrămădite de pe Cîmpie se prelungește spre nord-est și se întinde pînă în preajma Munților Călimanului, îmbrățișînd insula de sate săsești de tipul de-a lungul drumului din jurul Bistriței și Reghinului. Relevăm satele românești îngrămădite din preajma Călimanului : Sebeșul-de-Jos (514 m), Monor (466 m) și Dumbrava (539 m). Ultimul, ca exemplu clasic de sat îngrămădit cu o populație ce păstrează încă neatinsă vechea civilizație rurală [65].

Spre sud, zona satelor îngrămădite coboară pînă în jud. Sibiului, avînd și aici condiții geografice asemănătoare, și anume : o regiune deluroasă — cu o altitudine de 450—600 m a culmilor și de 300—450 m în jurul văilor, unde sînt satele — cu spinări de dealuri, cînd late, cînd

---

[64] „Nestlage" a lui Schlüter. *Die Siedelungen im nordöstlichen Thüringen.* Berlin, 1903, p. 241.

[65] Cf. L. Someșan, *op. cit.*, p. 14, și 15.

Scanned with OKEN Scanner

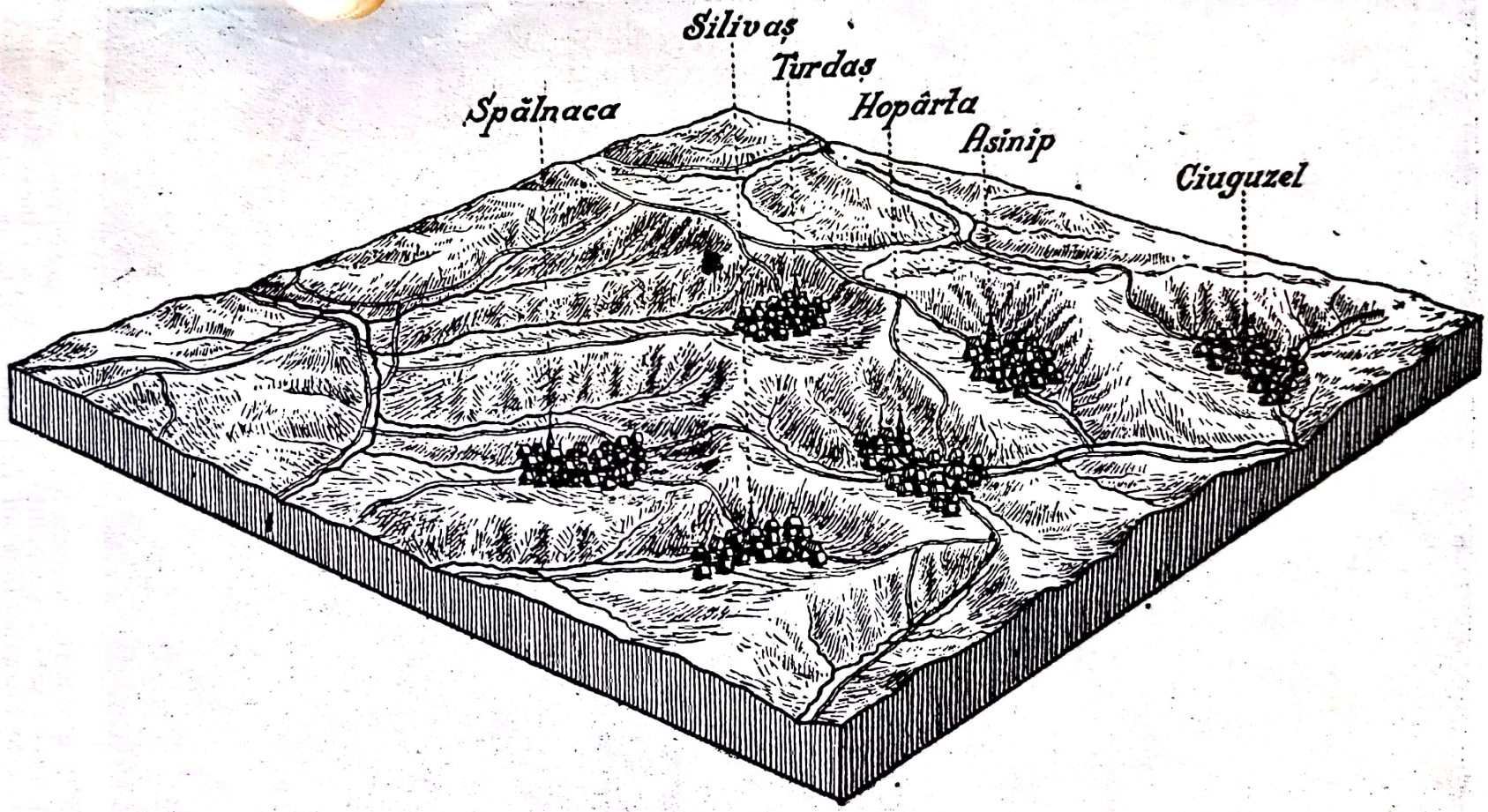

Fig. 25. Blocdiagram al unei regiuni deluroase între Tîrnava-Mică și Mureș, județul Alba. Sate îngrămădite în mici depresiuni.
Blocdiagramme d'une région de collines entre Mureș et la Tîrnava-Mică, dép. d'Alba. Villages agglomérés dans de petites dépressions circulaires.

Scanned with OKEN Scanner

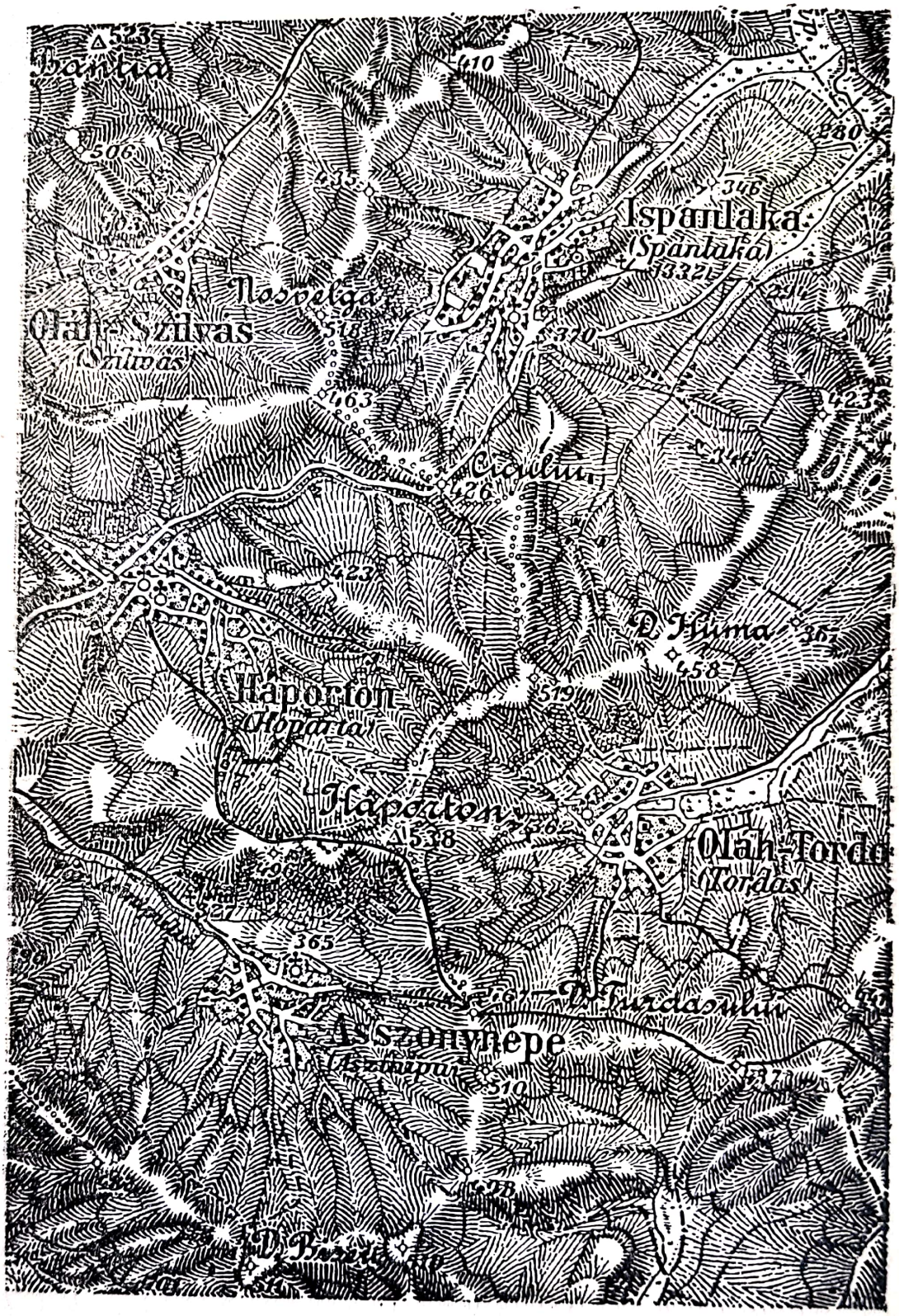

Fig. 26. Fragment din harta topografică 1 : 75.000, reprezentînd mici depresiuni circulare cu sate îngrămădite, între Mureș și Tîrnava-Mică.
Fragment de la carte topographique au 1 : 75.000 montrant petites dépressions circulaires avec des villages agglomérés, entre le Mureș et la Tîrnava-Mică.

rotunzite, cînd înguste şi lungi, cu drumuri pe spinările lungi, separînd mici depresiuni cu sate îngrămădite. Ex. : Doştat (324 m), Bogatu (361 m), Armeni (373 m), Alămor (435 m), Ludoşul Mare (348 m), Topîrcea (438 m). Cîteva dintre satele îngrămădite ale regiunii poartă nume de origine săsească, dar azi cu o populaţie română sau mixtă românească şi germană : Spătac (Sachsenbach, 398 m), Cergăul Mare (Gross-Schergid, 309 m), Cergăul Mic (Klein-Schergid, 357 m), Vorumloc (Wurmloch, 331 m), Metiş (Martinsdorf, 466 m), toate în regiunea spre sud de valea Tîrnavei Mari. Satele îngrămădite sînt foarte rare la populaţia de origine etnică săsească, la care predomină, după cum vom vedea, satul de-a lungul drumului. Numai în părţile de sud ale regiunii Tîrnavelor şi între Olt şi Hîrtibagi găsim cîteva comune săseşti, cu o populaţie mixtă săsească şi românească, de tipul îngrămădit. Astfel, în judeţul Tîrnava Mare comunele : Apold (Trappold, 430 m), Retişu (Ratisdorf, 489 m), Daia (Dennhorf, 507 m), Ighişul săsesc (Eibesdorf, 472 m), Bruiu (Braller, 442 m), Gherdeal (Gürteln, 474 m) şi Cincu Mare (Grosschenk, 487 m) ; în judeţul Sibiu : Vurpăr (Burgberg, 494 m) şi Chirpăr (Kirchberg, 452 m) [66].

În aceste părţi, chiar şi satele îngrămădite arată o apropiere de satele de-a lungul drumului şi separate de vale, căci, la o cercetare mai atentă, putem distinge două străzi principale sau chiar părţi ale satului separate de vale. Ex. : Ludoşul-Mare (348 m), Guşu (345 m), Armeni (378 m), Alămor (435 m), Găneşti (352 m).

Dacă urmărim linia de sud a zonei satelor îngrămădite, îndeosebi în regiunea între Cîmpia Transilvaniei, Tîrnave şi Olt, putem face o importantă constatare : linia satelor îngrămădite şi a satelor de-a lungul drumului coincide cu limita graniţelor etnice între români şi saşi, primii locuind în marea lor majoritate în sate îngrămădite, iar ultimii în sate de-a lungul drumului [67].

Tot sate îngrămădite sînt şi puternicele aglomerări neaoş româneşti din zona periferică a regiunii de contact cu zona muntoasă ca : Răşinari (573 m), Poplaca (515 m), Sălişte (542 m), Cacova (549 m), Săcelu (500 m) etc.

Interesante variante ale satelor îngrămădite sînt Ocna Sibiului şi Poiana Sibiului, sate mari îngrămădite, de o formaţie lungăreaţă, avînd ca axă o stradă principală mai lungă şi largă, din care pornesc numeroase uliţe mici, înguste şi întortocheate.

---

[66] Este foarte probabil că satele din această regiune, cu nume de origine săsească, să fi fost întemeiate şi locuite mai de mult de o populaţie de origine etnică germană. Se impune, în această privinţă, să se facă pentru viitor şi cercetări cu privire la trecutul comunelor spre a putea urmări stratificarea etnică pentru perioadele anterioare. Lucrări, cum s-au făcut de pildă pentru comunele din bazinul Beiuşului, de I. Györffy *A feketekörösvölgyi magyarság települése* în *Földrajzi Közlemények*, XLI (1913), Idem, *Dél-Bihar, népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta* în *Földrajzi Közlemények*, XLIII (1915) ; St. Manciulea, *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania în secolele XIV—XV*, Blaj, 1944 ; I. Moga, *Contribuţiuni la istoria colonizărilor din Transilvania*, în *Anuarul Inst. de Ist. Naţională*, Cluj, IX (1944), pp. 448—476.

[67] Cf. şi Princz Gy., *op. cit.*, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

Problemă deosebită oferă Poiana Sibiului, sat îngrămădit cu viața pastorală la o altitudine între 800—900 m, căci, la această înălțime și dată fiind ocupația pastorală a locuitorilor, ne-am fi așteptat, mai curînd, la un sat cu case izolate, decît îngrămădit-adunat. Același caz îl prezintă și comuna Jina, la o altitudine între 900—1 000 m, însă cu o structură mai apropiată de satul răsfirat decît de cel îngrămădit [68].

Tot situație periferică au și cele mai multe sate mari îngrămădite din Țara Hațegului, cum sînt : Chitid (260 m), Sălașul-de-Sus (479 m), Nucșoara (637 m), Clopotiva (516 m), Grădiștea (493 m), Densuș (390 m), Tuștea (387 m) și Măceu (314 m).

Fășia satelor îngrămădite continuă spre răsărit peste Țara Oltului și Ținutul Săcuilor, înconjurînd zona de sate de-a lungul drumului, în marea majoritate de origine săsească, între Tîrnave și Olt.

Satele îngrămădite din Țara Oltului, în marea lor majoritate de tipul îngrămădit, se înșiruie pe trei linii aproape paralele cu direcția est-vest ; iar spre est, unde Țara Oltului se lărgește, se transformă în patru și apoi în cinci rînduri de sate. Primul rînd de sate sînt prinse de-a lungul fășiei înguste dintre Olt și versantul nordic, ce coboară brusc spre Țara Oltului, al doilea, cel mijlociu, se întinde de-a lungul șoselei, dublată de linia ferată Sibiu-Brașov și al treilea se află subt poalele Munților Făgărașului, deci în zona de contact al bazinului cu masivul muntos din față. Ca și în Țara Hațegului, acestea din urmă sînt cele mai dezvoltate și mai tipice. Avrig (303 m), Porumbacul-de-Sus (470 m), Cîrțișoara (481 m), Arpașul-de-Sus (502 m), Vișteа-de-Sus (511 m), Drăguș (478 m), Sîmbăta-de-Sus (510 m) și Șinca Veche (474 m).

Unele dintre aceste sate îngrămădite se și dublează pe cele două maluri ale rîului, formînd două părți distincte, ca de pildă : Porumbacu-de-Sus, Cîrțișoara, iar altele prezentînd forme curioase, tot dublate, dar avînd străzi mai drepte, dintre care două mai mari paralele cu cursul văii și cu străzi mărunte laterale. Ex. Telechi-Recea — Vaida-Recea și Berivoiul Mic — Berivoiul Mare (v. și p. 196).

E instructiv a urmări așezările din părțile de nord ale Țării Oltului, aflătoare pe linia de contact a regiunii deluroase cu lunca Oltului. Versantul de nord al văii cade brusc, cu o pantă piezișe spre sud, cu Oltul aproape de versant, care e sinuos și avînd în fiecare adîncitură un sat îngrămădit, ca : Rucăr (433 m), Feldioara (389 m), Noul Roman (397 m), Coluni (402 m), Glimboca (394 m), Săcădate (389 m). Unele, ca Rucăr, în depresiunea periferică dezvoltată numai pe jumătate, fenomen întîlnit și în alte regiuni.

---

[68] Aceasta probabil în legătură chiar cu viața pastorală specifică populației acestor comune și aproape a tuturor din împrejurimea Săliștei, cu turme mai numeroase, dar cu fîneațe mai restrînse, ce nu asigură iernarea lor și deci este constrînsă să facă cele mai lungi drumuri de transhumanță. Majoritatea locuitorilor, și mai ales bărbații, fiind plecați în mare parte a anului, ei sînt nevoiți să alcătuiască sate mai adunate. Cf. N. Dragomir, *Din trecutul oierilor Mărgineni din Săliște și comunele din jur* în *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, vol. II (1924—1925), pp. 195—251.

Scanned with OKEN Scanner

Aceeaşi situaţie o întîlnim şi în partea de vest a Ţării Oltului, unde cele mai numeroase sate sînt româneşti, pe cînd cele din partea de est, de-a lungul liniei de contact dinspre nord, în marea lor majoritate sînt săseşti, sau cu nume de origine săsească, — au tipul de-a lungul drumului, ca : Şona (Schönau (449 m), Helmeag (Halmagen, 468 m), Crihalma Königsberg 467 m), Ungra (Galt 472 m).

Spre răsărit, zona satelor îngrămădite continuă şi înspre Ţinutul Săcuilor, unde tipul de sat îngrămădit este destul de frecvent. Şi aici apar, mai ales în partea periferică, în regiunea de contact a zonei muntoase cu cea de şes. Exemple în bazinul de la Trei Scaune : Dalnic (589 m), Alungeni (Futásfalva, 675 m), Sînzeni (Kézdiszentlélek 588 m), Poian (Kézdiszentkereszt 610 m), Breţcu (595 m), Mărtănuş (Kézdimártonos 605 m), Zăbala (571 m) şi Covasna (568 m).

Unele dintre satele îngrămădite săcuieşti se deosebesc de cele româneşti prin faptul că sînt mai alungite şi nu păstrează forma mai adunată şi rotundă a satelor noastre îngrămădite. Foarte des ele se întind alungite de-a lungul unui rîu [69]. Exemple tipice de astfel de sate îngrămădite şi alungite de-a lungul unui rîu sînt : Gheorgheni (816 m) şi Ditrău (742 m).

Numeroase sate îngrămădite, cu o populaţie românească, se găsesc şi în zona periferică de vest a Munţilor Călimani. Cele dinspre nord : Ardan (529 m), Lunca (598 m), Sebeş (625 m), Ruştior (Sebişul-de-Jos, 514 m), Şieuţ (454 m), Posmuş (461 m), se găsesc spre vest în contact direct cu satele săseşti de-a lungul din regiunea Bistriţei, iar cele de la sud şi anume : Gledin (486 m), Monor (450 m), Săcalul de Pădure (491 m), Rîpa-de-Sus (468 m) şi Dumbrava (539 m), cu zona satelor îngrămădite din Cîmpia Transilvaniei, separate şi de acestea de un şir de sate săseşti de-a lungul drumului : Dipşa (321 m), Botoş (409 m), Dedrad (410 m).

În schimb, e surprinzătoare lipsa satelor îngrămădite în regiunea Munţilor Apuseni, bazinul Beiuşului şi în întreaga parte de vest a Ardealului, în zona de întîlnire a regiunii muntoase cu şesul. Găsim aici doar cîteva exemple răzleţe, întocmai cum cercetătorul s-ar găsi în faţa unui tip de sat, odinioară mai răspîndit, iar azi dispărut sub invazia tipurilor recente. Exemple de acest fel le constituiesc cele trei sate : Tîrnova (129 m), Chier (116 m) şi Moroda (113 m), în regiunea de şes, dar în preajma zonei deluroase, între Mureş şi Crişul Alb, în judeţul Arad. Cel mai clasic exemplu de sat îngrămădit este Sacoşul Mare (225 m), sub Timiş, în apropierea Lugojului, tot în regiunea de contact a regiunii deluroase cu cea de şes şi ca o mărturie a numitului tip rămasă izolată şi unică în această regiune invadată de tipuri de dată mai recentă [70].

În părţile mărginaşe ale Cîmpiei Tisei, de-a lungul zonei de contact a teritoriului românesc cu cel ungar, Şt. Manciulea deosebeşte două zone de sate îngrămădite : una, la nord, cuprinsă între Tisa, Debreţin, Diosig,

---

[69] Cf. Princz Gy., *op. cit.*, p. 6 şi 14 ; S. Opreanu, *op. cit.*, p. 125, 167, 176 şi 130 ; H. Phleps. *Ost- und Westgermanische Baukultur*, Berlin, 1934, pp. 27, 28.

[70] Princz Gy., *op. cit.*, p. 5 şi 14 ; Gen. Vergez. Tricom., *op. cit.*, p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

Careii Mari şi linia de dealuri a şesului Sătmarului cu sate „îngrămădite fără nici o regulă, cu străzi întortocheate, cu case aşezate în interiorul curţii, dînd rar frontul spre stradă" ; a doua zonă, cuprinsă între Barcău, Mureş şi Tisa, caracterizată nu numai prin forma îngrămădită şi neregulată, dar şi prin faptul că gospodăriile sînt aşezate pe linia mai multor drumuri ce pleacă din centrul satului spre periferie, din care cauză îl numeşte „radial concentric" [71].

În privinţa hotarului comunei şi a culturilor, satul îngrămădit mai are o caracteristică. De el este legat de obicei şi sistemul cu rotaţie a culturilor din hotar, dar nu-i aparţine exclusiv acestui tip de sat, ci se întîlneşte şi la celelalte sate adunate şi mai rar chiar şi la cele răsfirate.

În privinţa aceasta sînt două sisteme : 1. cu două rotaţii sau bienal, şi 2. cu trei rotaţii, sau trienal (assolement triennal, Dreifelderwirtschaft).

La sistemul bienal, sau cu două rotaţii, pămîntul arabil *ţarina* este împărţită în două părţi, făcîndu-se, fiecare an, alternativ rotaţia între semănăturile de grîu şi porumb, în primul an ; iar în al doilea rămîne necultivat, fiind numit : *ogor, imaş* sau *islaz,* servind ca păşune pentru vite.

La sistemul trienal, pămîntul arabil este împărţit în trei zone : în o parte cultivă porumb, în a doua grîu iar a treia rămîne necultivată, pentru odihnă şi păşune. Culturile se schimbă astfel, prin rotaţie, la fiecare an şi de aici numirea de sistem trienal.

Şi acuma să vedem răspîndirea acestor metode şi cîteva exemple mai concrete. Sistemul bienal e răspîndit în satele mai adunate din Munţii Apuseni şi în Regiunea Pădurenilor de pe Poiana Ruscăi, deci în zona culturilor pe înălţimi. Astfel, de pildă, pe muntele Pleşa, din hotarul comunelor Runcu şi Cacova Ierii, unde culturile se ridică pînă la 800 m în vale, pînă la 600 m altitudine, se cultivă porumb, iar de la 600—800 m grîu, care dă celebra pîine de Pleşa, despre care locuitorii susţin că e mai bună decît cea din regiunea văilor. Într-un an, în părţile superioare seamănă grîu de primăvară, iar în cele de jos porumb. În al doilea an îl lasă *imaş* păşune pentru oi, ca să odihnească pămîntul şi să fie gunoit [72].

O altă regiune tipică cu sistem bienal este regiunea Pădurenilor de pe Poiana Ruscăi. Pădurenii, care locuiesc în satele lor mici adunate pe plaiurile Poienii Ruscăi, la o altitudine între 600—1 100 m, practică o agricultură cu răzoare pe înălţimi şi un păstorit rudimentar cantonat pe hotarul comunei, anume ca să gunoiască pămîntul şi aşa destul de sărac.

Hotarul este împărţit în două părţi, mai demult prin un *gard de ţarină* făcut din piatră şi lemne. Acest gard a împărţit hotarul în cele

---

[71] *Sate şi sălaşuri din Cîmpia Tisei,* pp. 154—156. Despre sate „îngrămădite radiale", ale căror uliţe pleacă din centrul satului, aflătoare în Cîmpia Tisei, locuită de populaţie maghiară, ne informează şi Princz Gy., *op. cit.,* pp. 3—5.

[72] „Acolo ĭernează cînd iĭ ţarină. Amu or vărat oile în hotaru Runculuĭ. Pă ţarna care vin'e ĭernează, că acolo-s cu bucatile. Acu la ţarnă nu ţerneazǎ, că acu a fost imaş, a fost cu oile"

Scanned with OKEN Scanner

două părți, *țarina* și *izlazu* [73]. În țarină cultivă grîu de primăvară și ovăz. Mai demult cultivau mai multă secară decît grîu. Țarina este împărțită în *holde* (sg. *holdă*). La Sfîntu Gheorghe se împărțește hotarul în două și se oprește țarina. Hotarul este împărțit în două pentru că nu au pășune și pentru că pămîntul e slab, ca să-l gunoiască turmele de oi, cu stîna portativă, care e purtată cu *tîrla* oilor din loc în loc, să gunoiască, mai ales, terenurile proprietarilor de oi [74].

Fiecare om trebuie să aibă holde atît în țarină cît și în izlaz, deoarece culturile se schimbă fiecare an alternativ, din țarină devine izlaz și din izlaz țarină.

Oamenii mai săraci, care nu au pămînt în țarină, și au și vite puține, își îngrădesc cîte un loc mai mic în izlaz, în care seamănă cartofi și grîu.

Sistemul trienal este răspîndit îndeosebi în satele îngrămădite de pe Cîmpia Transilvaniei. De pildă, în comuna Viișoara (județul Turda), hotarul este împărțit în patru părți : a) *holde* ori *țarina*, în care seamănă grîu și orz ; b) a doua, numită *cucuruzeștină*, semănată cu porumb, *cucuruz* și c), partea treia : *ogoru*, pe care îl lasă nesemănat și numai cu oile umblă pe el în vara aceea pînă îl *ogorește*, îl ară cu plugul. În ogor seamănă grîu de toamnă. A patra parte este *pășunatu vitelor*, pentru vitele mari. Acest loc e stabil, nu cade sub rotație.

Unde a fost țarina cu grîu, în anul viitor seamănă porumb și devine *cucuruzeștină*, după care urmează *ogoru*, lăsat nesemănat, pe care pășunează oile pentru a-l îngrășa. Din ogor, după ce a fost arat, devine la anul viitor iar *țarină*. Prin urmare, în aceste părți, numite *fordulău* (din ung. forduló), trebuie să aibe fiecare locuitor o parte de pămînt [75]. În alte comune, ogorului, adică locului rezervat pentru pășunatul oilor, îi zic *imaș*, *n'imaș* (jud. Cluj) sau *jimaș* (Țara Oașului). Pentru oamenii mai săraci, care nu au parcele suficiente în zonele ce cad sub rotație, este rezervat adesea un teren ce rămîne în permanență arător [76]. Această țarină permanentă o găsim uneori alături de cele trei părți ce cad sub rotație. În unele comune din nordul Ardealului, cîteodată hotarul este împărțit în două părți, din care 2/3 e *jimaș* (Cămîrzana, Țara Oașului) și numai 1/3 este *țarină*.

În alte ținuturi, ca de pildă în regiunea Năsăudului, înmulțindu-se populația la sate, oamenii au abandonat sistemul bienal rotativ și au

---

[73] *În care pun'em bucat'e ala-i țarina. Izlazu un'e pășun'ază marăle.* Bunila.

[74] Vezi R. Vuia, *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor*, p. 66 și 67.

[75] Legea XII ungară din 1898 a impus comunelor sistemul rotativ, și de aici influența terminologiei maghiare.

[76] *„Hotaru are tri fordulașuri și un «kiš tag». Ala folosește tot anu. Fiecare are două iuqere în ala. Sărași au in «kiš tag». Ăștia n-au fordulaș (in celelalte părți ale hotarului). Hotaru-ii in tri : unu-i cu grîu, unu-i cu cucuruz ș-unu-i n-imaș la oi. Oile sunt pe n/imaș pînă la seșeră. Atunșia mărg la mirișt'ină (unde a fost grîu) și în n'imaș cară gunoi, vine ogorît. Cînd il ară, dintîie îi ogor. Ogorește pe vremea seșeri, cînd îl gată de sapă. Șamănă după Sîntămărîie grîu d'e tomnă. Care a fost astăvară cucuruz, acuma-i n'imaș la oi, și pă tomnă vin'e sămănat cu d'e tomnă. Și care a fost cu holdă anu trecut, ala vin'e cucuruz, după cucuruz vin/e grîu. Tot la trei ani vin'e grîŭ."* — De la Petran Roman, 41 ani, Vălcele, jud. Cluj.

Scanned with OKEN Scanner

desfiinţat împărţirea hotarului comunei în *imaş* pentru păşunat şi *ţarină* pentru arat şi au transformat întregul hotar în *ţarină*. În acest caz, populaţia e nevoită să se compenseze cu terenuri de păşune la munte [77].

Sistemul rotativ este răspîndit şi în Ţinutul Călimanilor. Hotarul comunei este împărţit şi aici în trei sectoare, dintre care, ca şi în alte locuri, unul este semănat cu grîu, iar al doilea cu porumb. Fiecare sector, după doi ani de utilizare e lăsat în paragine, ca să se odihnească. El este numit *inimaş (imaş)* şi este întrebuinţat ca păşune pentru vitele mari neplecate la munţi şi caii de ham [78].

Astfel, şi în privinţa proprietăţii, satul îngrămădit prezintă un sistem mai evoluat şi mai complicat. Satul cu case izolate a avut proprietatea în jurul casei (Blocksystem) ; satul răsfirat prezintă o formă de tranziţie, cu proprietatea mai mică în jurul casei şi cu cea mai mare în hotar, iar satul îngrămădit, avînd separarea definitivă a vetrei satului de hotar cu sistemul trienal.

În privinţa ocupaţiilor, marea majoritate a locuitorilor satelor îngrămădite se ocupă cu agricultura şi cu creşterea vitelor. Situaţia periferică a satelor îngrămădite între regiunea de şes şi cea deluroasă sau muntoasă justifică pe deplin şi din punct de vedere geografic îmbinarea acestor două ocupaţii.

Ca încheiere, putem constata că satul îngrămădit apare mai des, în ce priveşte condiţiile geografice, în regiuni bogate în depresiuni şi în regiunea periferică a zonei de contact dintre şes şi regiunea muntoasă. În primul caz este determinat, în mare parte, de cadrul geografic, iar în al doilea rînd, de factorul etnic.

Altitudinea generală la care se află acest tip de sat este de 300—600 m (v. fig 14). În cazuri izolate însă, în preajma Cîmpiei Tisei, coboară şi pînă la 100 m. Satul îngrămădit este aşadar, tipul satului adunat din regiunile deluroase, cu altitudine mijlocie. Ocupaţia principală a locuitorilor acestui tip de sat este mai mult agricultura şi secundar creşterea vitelor.

Ca şi satele cu case izolate, răsfirate şi de vale, marea majoritate a satelor îngrămădite sînt locuite de populaţie românească. Satele româneşti din zona periferică sînt adesea de tipul îngrămădit. Ele apar însă şi la populaţia maghiară şi îndeosebi la săcui. La populaţia săsească acest tip se întîlneşte rar.

Satele îngrămădite sînt rare în regiunea de şes şi în lunca rîurilor. Ele apar, predominînd exclusiv Cîmpia Ardealului şi părţile mărginaşe, în bazinurile intercarpatice, amestecate cu alte tipuri şi, mai ales, la periferie, în zona de contact a regiunii muntoase sau deluroase cu şesul. În schimb, în Ungaria, şi îndeosebi în părţile de nord ale Cîmpiei Tisei, aceste sate se ivesc în număr preponderent şi în regiunile de şes.

Dincolo de Carpaţi, în Muntenia, satul îngrămădit apare sporadic în regiunea muntoasă, de pildă în Ţara Loviştei sau în zonele subcar-

---

[77] T. Morariu. *Viaţa pastorală în Munţii Rodnei*, p. 55.
[78] L. Someşan, *op. cit.*, p. 27 şi 30.

Scanned with OKEN Scanner

patice, ca pe platoul Mehedinţi. Ţinuturi mai compacte ocupă în zona de contact a regiunii colinare cu şesul. Astfel în judeţul Dolj, de-a lungul Jiului, în judeţul Olt şi în părţile meridionale ale Argeşului şi Dîmboviţei [79]. În Moldova apare sporadic, în regiunea subcarpatică, alături de satul răsfirat, dar cu o formă mai puţin tipică.

SATUL DE-A LUNGUL DRUMULUI

Contrar satului îngrămădit, satul de-a lungul drumului se deosebeşte prin o regularitate excesivă : o singură uliţă ca axă principală, pe firul căreia se înşiruie casele situate perpendicular pe linia ei. Uliţele secundare lipsesc sau sînt extrem de rare (fig. 27 şi 28, pl. XXIV şi XXV). Satul de-a lungul drumului corespunde deci tipului cunoscut sub numirea de „Strassendorf" în literatura ştiinţifică germană şi „villagerue" în cea franceză.

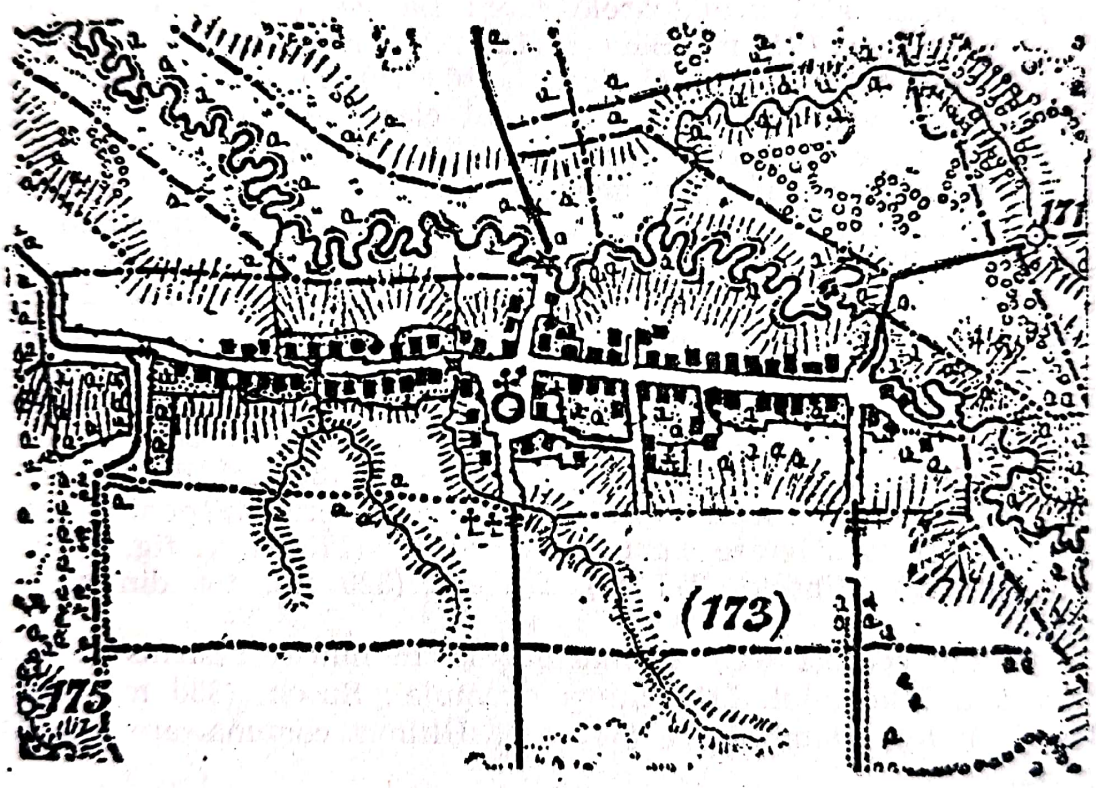

Fig. 27. Săcădate, judeţul Bihor. Tip de sat de-a lungul drumului. (După harta topografică 1 : 75.000).
Type de village de route (D'après la carte topographique au 1 : 75.000).

Deşi la prima vedere satul de-a lungul drumului pare să se prezinte pretutindeni destul de unitar şi fiind fără mari variaţii, totuşi, cerce-

[79] Vezi harta tipurilor aşezărilor rurale de V. Mihăilescu în : *L'évolution de l'habitat rural dans les collines de la Valachie entre 1790—1900*, în *Comptes-Rendus du Congrès International de Géographie*. Varşovia, 1934, p. 477 şi 479.

tînd mai atent, putem distinge o serie întreagă de variante, și anume (vezi fig. 29) :

a) O primă variantă o formează satele mai mici, caracterizate printr-o uliță scurtă, dreaptă și cu case dese. Astfel de sate se găsesc în număr mare în Bazinul Beiușului. Exemple tipice din această regiune sînt următoarele : Carănzel (249 m), Cărăndeni (270 m), Gruilung (221 m), Topa-de-Jos (208 m), Lunca (290 m), Burgești (290 m), Urzești (290 m), Săghiște (274 m), Hîrzești (291 m), Negru (196 m), Drăgănești (203), Țigănești de Beiuș (220 m), Măgura (405 m), Hotărel (255 m).

În Banat întîlnim de asemenea sate de acest fel, dar aici sînt mai puțin numeroase ; iată cîteva exemple : Prisian (227 m), Zlagna (273 m), Bolvașnița (287 m), Golești (328 m) și Bucoșnița (265 m), ultimul avînd forma tipică.

b) A doua variantă este alcătuită din sate de o lungime moderată, cu ulița mai îngustă și tot cu case dese. Această variantă este specifică regiunii Satu-Mare, de aceea o putem numi „varianta Satu-Mare". Exemple caracteristice sînt următoarele sate : Băbășești (134 m), Cidreag (125 m), Porumbești (126 m), Băbești (129 m), spre răsărit de Satu-Mare ; Hirip (130 m), Sîi (179 m) și Soconi (169 m), la sud de Satu-Mare.

c) A treia variantă reprezintă tipul clasic al satului de-a lungul drumului, format dintr-o uliță lungă, dreaptă și cu case dese. Această variantă o găsim, în număr mai mare, în Banat și în Bazinul Beiușului. Exemple tipice din Banat sînt următoarele sate : Caransebeșul Nou (224 m), Dalci (324 m), Rueni (302 m), Turnu (302 m), Borlova (360 m), la răsărit de Caransebeș, pe valea Sebeșului ; Mărul (417 m), Crîjma h (348 m), Marga (350 m), la răsărit de Caransebeș, pe valea Bistra-Mărului, dintre care Borlova (v. pl. XXV) și Marga sînt tipuri clasice ale satelor de-a lungul drumului. Acestei variante aparțin din Bazinul Beiușului : Apateu (188 m), Curățele (245 m), Pociovelișteu (267 m), Burda (315 m), Budureasa (357 m), Ferice (377 m), Sebiș (222 m), Burda (315 m), ultimul reprezentînd forma tipică. Forme caracteristice pentru această variantă pot fi considerate comunele : Săcădat (173 m, v. fig. 27 și 28), Cheriu (181 m), Binșele (277 m), Creșnia (329 m), tot din regiunea Oradiei.

Sate din aceeași serie se mai găsesc, în număr restrîns, pe valea superioară a Mureșului. Iată cîteva exemple : Suseni (380 m), Ideciul-de-Jos (381 m), Dumbrăviița (337 m). Ultima comună are populație germană.

d) O variantă mai puțin răspîndită este satul scurt cu uliță puțin ondulată. Exemple : Uleșdea (251 m), între Teiuș și Alba-Iulia, Colibi (266 m), pe valea Secașului, afluent al Tîrnavei, Veza (258 m), pe valea Tîrnavei Mari, tipică dar cu o populație în majoritate germană.

e) O altă variantă a satului de-a lungul drumului este așezarea formată dintr-o uliță lungă, puțin ondulată, cu case mai rare, (răzlețe). Datorită configurației sale, această variantă poate fi numită „satul de-a lungul drumului alungit", sau pe scurt „satul alungit". Astfel de sate se găsesc în număr considerabil în Bazinul Beiușului. Ele se adaptează

Scanned with OKEN Scanner

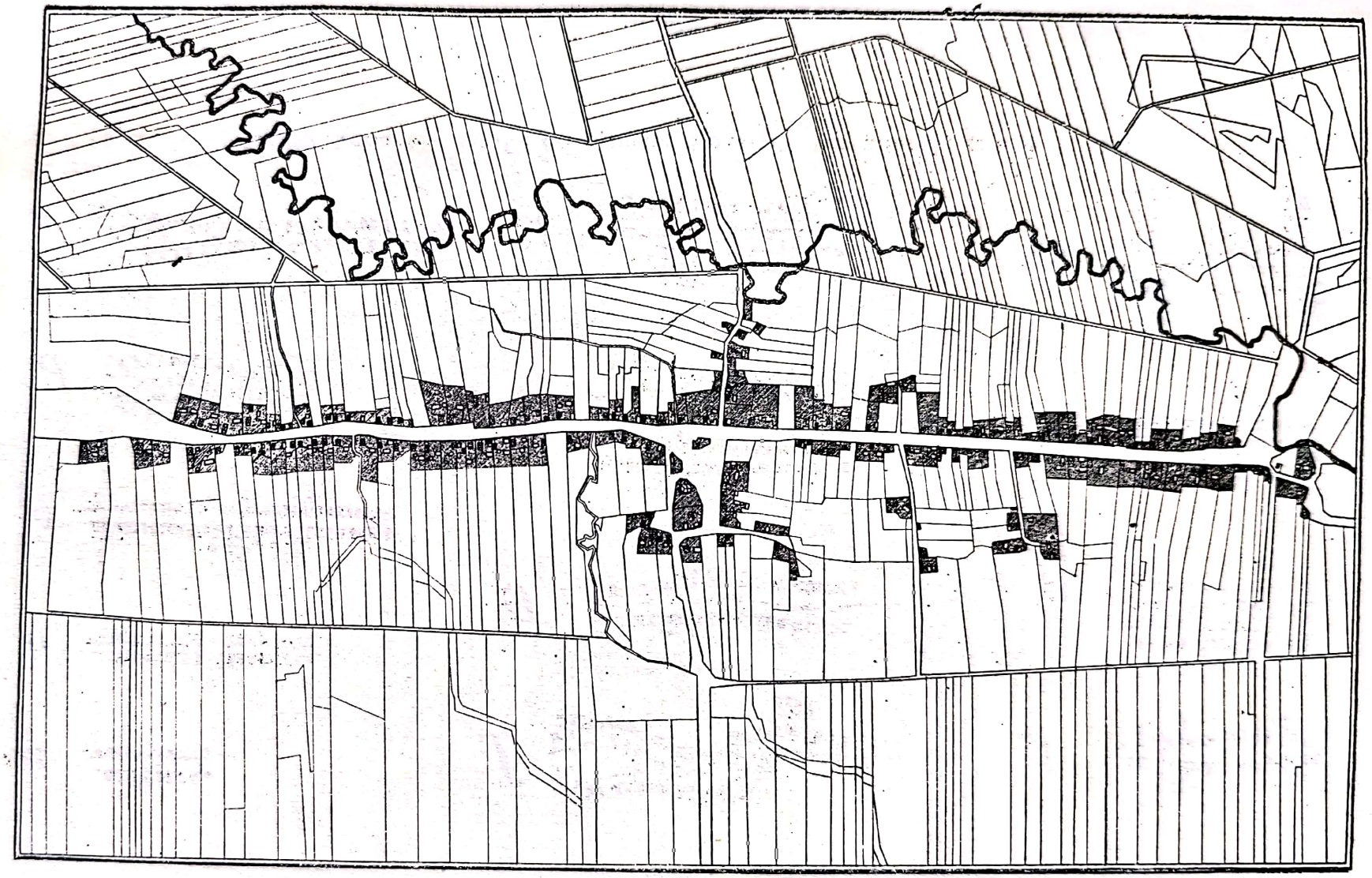

Fig. 28. Săcădate, județul Bihor. Tip de sat-uliță. (Fragment din harta cadastrală a comunei).
Type de village-rue (D'après la carte cadastrale).

Scanned with OKEN Scanner

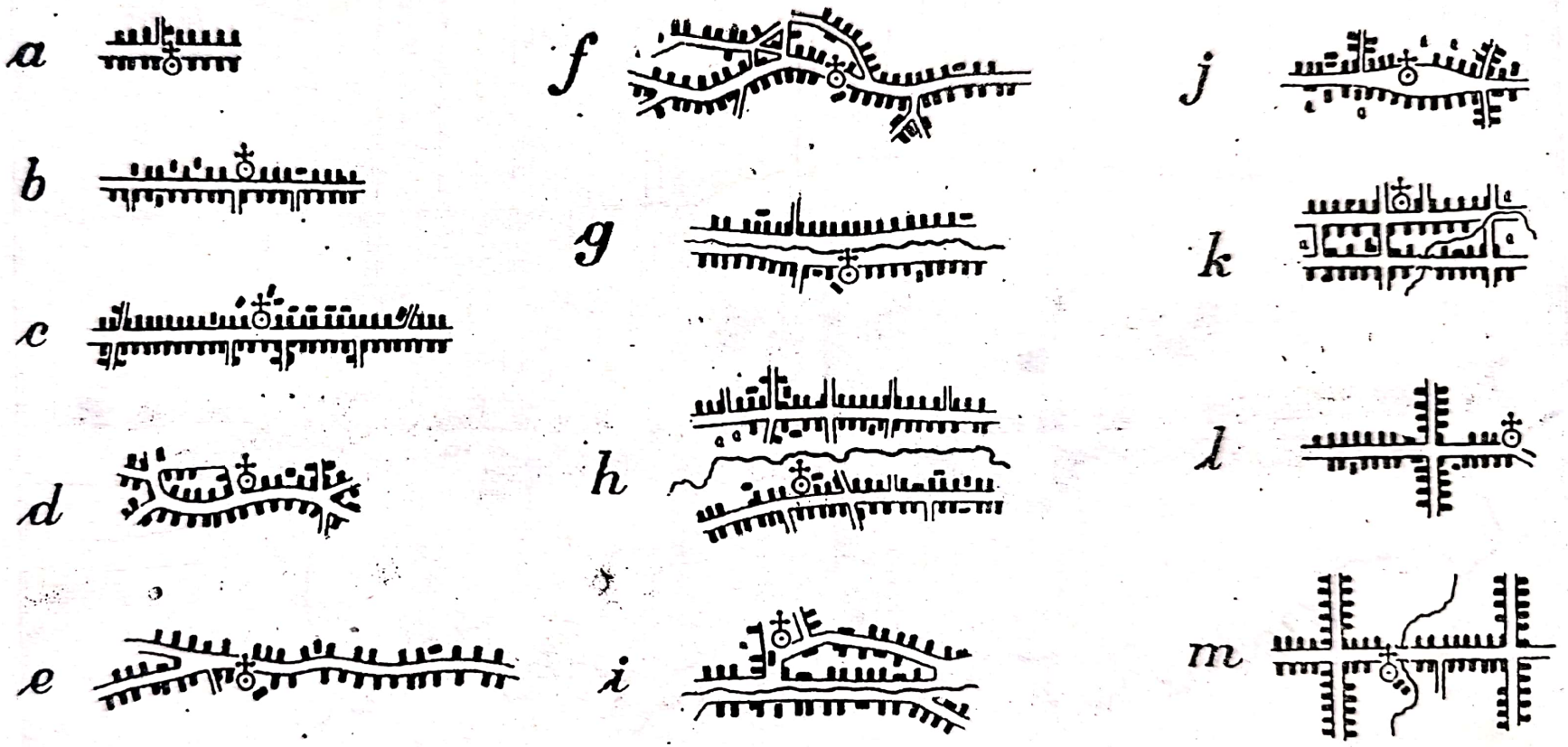

Fig. 29. Variantele satului de-a lungul drumului. Variantes du village de route.

Scanned with OKEN Scanner

mai bine cadrului geografic, de aici și ondulațiile care urmăresc formele de teren, ele fiind mai mult în regiunile deluroase. Exemple tipice sînt următoarele : Sînteleg (232 m), Hidișeiul-de-Sus (225 m), Bucuroaia (387 m), Surduc (249 m), Corbești (178 m), Roșia (245 m), Brădet (331 m). Astfel de sate se găsesc de asemenea și în regiunea Oradiei : Voivozi (176 m), Ortileag (237 m), Măgești (260 m).

Sate alungite, extrem de frumos dezvoltate, se găsesc la noi în țară și în depresiunea subcarpatică din Oltenia și în Vrancea. Prezența lor în număr mai mare și structura lor lineară atît de caracteristică a izbit și pe autori [80].

f) O variantă asemănătoare cu cea precedentă o alcătuiesc satele formate dintr-o uliță lungă, ondulată și cu mici ramificații scurte ca străzi laterale. Astfel de sate întîlnim pe Valea Mureșului, cu o populație mixtă română și maghiară : Aluniș (425 m), Mureșmort (405 m), Brîncovenești (395 m), Sîntana-de-Mureș (315 m), Sîngiorgiul-de-Mureș (351 m), Sîntioana-de-Mureș (320 m), lîngă Tîrgu-Mureș ; pe Valea Nirajului : Iobăgeni (365 m), Mitrești (378 m) ; pe Valea Arieșului : Luncani (286 m), avînd forme tipice. Cele mai multe le găsim în Bazinul Beiușului : Gepiș (238 m), Lăzăreni (223 m), Topești (182 m), Crînceşti (163 m), Ogeşti (172 m), Rotăreşti (161 m), Spinuşi (185 m), Vărăşeni (168 m), Copăceni (175 m), Forosig (188 m), Şoimuş-Petroasa (195 m), Petrileni (252 m) şi Tăşad (284 m).

Un caz interesant prezintă următoarele patru sate din apropierea Tîrgu-Mureșului : Cornățel (310 m), Sîncraiul-de-Mureș (310 m), Nasna (308 m), Micești (308 m), care formează un singur complex de sat alungit, cu ramificații.

În regiunea Tîrnavelor, mai ales acolo unde locuiesc sași, se găsesc trei variante specifice ale satului de-a lungul drumului, variante care sînt determinate în oarecare măsură de valea unui rîu.

g) O astfel de variantă este satul cu ulița scurtă și cu un rîu prin mijlocul uliței (v. fig. 30). Exemple : Alma (Almen, 473 m), Nemșa (Nimesch 433 m), Richiș (Reichesdorf, 428 m), Dupușu (Tobsdorf, 379 m), Valchid (Waldhütten 369 m), Roandala (Ranthal, 389 m), Noul Săsesc (Sächsich-Neudorf, 465 m), Mălănciev (Malmkrog, 441 m), Flo-

---

[80] Dăm cîteva rînduri cu privire la descrierea acestor tipuri de sate atît de individualizate și tipice acestor ținuturi : „Dar nu numai că sînt așezate în linie, ci satele acestea sînt ele însele, fiecare în parte, cîte o linie ; o linie de case. — Sate linii, sate omizi, sate bulevarde. Iar liniile acestea, unite cap la cap, dau, în lungul unora din rîuri, cîte o linie de sate aproape unică, continuă : să se privească, de pildă, linia de sate din lungul Sohodolului de Runc sau aceea din lungul Jiului ori a Bistriței gorjene. Sînt cazuri cînd aceste sate linii, foarte lungi (lungimea de cinci km e ceva prea obișnuit) se țin aproape lanț din munți pînă în coline. Iar satele de sub abruptul munților se țin tot așa, din Motru și pînă la Horezul de Vîlcea". (I. Conea, *Așezările omenești în depresiunea subcarpatică din Oltenia*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. I (1931), p. 334).

„Așa — în ce privește forma — cel mai răspîndit sat din Vrancea este cel înșirat. Aici sînt tipice aceste forme. Pe lungimi de peste 10 km satul se desfășoară de-a lungul văii, cu casele înșirate ca mărgelele pe o ață, de o parte și de alta a drumului" (N. A. Rădulescu, *Vrancea*, p. 138).

Scanned with OKEN Scanner

reşti (Felsendorf, 411 m), Proştea (Probstdorf, 481 m), Slagna (Schlatt, 486 m), Răvăşel (Rosch, 409 m), Beia (Meburg, 533 m), Şapîrtoc (Scharpendorf, 531 m), Cloaşte (Klosdorf, 455 m). Am dat şi numirea săsească, spre a vedea că acele sate, care azi au populaţie românească, sînt de origine săsească. Această variantă se întîlneşte uneori şi în regiuni pur româneşti, ca de pildă în Bazinul Beiuşului : Fînaţe (356 m), Cărbunari (357 m), Nimăeşti (215 m), Cărpinet (315 m).

h) A doua variantă caracteristică la populaţia săsească din regiunea Tîrnavelor este satul dublat de-a lungul unui rîu. Exemple pentru astfel de sat sînt următoarele : Lupu (Wolfenthal, 329 m), Şoroştin (Schornsten 315 m), Şeica Mică (Klein Schelken, 299 m), Mojna (Meschen, 369 m), Buzd (Buzd 374 m), Aţel (Hetzelsdorf, 355 m), Biertan (Birthälm, 388 m), Copşa Mare (Gross Kopisch, 413 m), Laslia (Gross Lasslen, 315 m), Criş (Krisch, 405 m), Saschiz (Keissd, 410 m), Buneşti (Bodendorf, 496 m).

Sporadic, satele dublate de-a lungul rîului se găsesc şi în regiunile româneşti, cum este Ţara Oltului : Voivodenii Mici (482 m), Voivodenii Mari (482 m), Hurez (458 m) şi în Banat : Valea Boului (226 m) şi Oloşag (190 m), în judeţul Severin spre nord-vest de Caransebeş [81] şi Hodiş şi Chizdia (v. fig. 30) în judeţul Timiş (v. şi p. 197). Uneori cele două ramuri de-a lungul drumului sînt separate de o vale largă mlăştinoasă, cum sînt : Căbeşti (235 m) şi Josani-Gurbeşti (209 m) la nord de Beiuş.

i) A treia variantă, foarte curioasă din această categorie, sînt satele cu vale la mijloc şi cu o uliţă ce se dublează paralel pe coastă (fără vale). Şi această variantă se găseşte tot în regiunea Tîrnavelor. Toate aceste trei variante cuprind sate şi cu populaţie săsească sau, în orice caz, sate al căror nume este de origine săsească. Iată cîteva exemple : Iacobeni (Jakobsdorf, 498 m), Aposul (Abtsdorf, 500 m), Cerişor (Magarei, 502 m), Moardăs (Mardisch, 406 m). Rupea (Repskohalm, 578 m), Şoarşu (Scharosch, 489 m), Cobor (Kiwern, 517 m). Ultima localitate are populaţie maghiară şi română.

Alte variante, care nu sînt propriu-zis sate de-a lungul drumului, ci au numai aspect asemănător sau au evoluat din sate de-a lungul drumului, sînt următoarele :

j) Satul în formă de fus, cu o singură uliţă dreaptă, care se lărgeşte la mijloc, avînd o mică piaţă unde se găseşte biserica. Acest fel de sat este numit în literatura germană „Angersdorf" şi este considerat ca un tip de sat deosebit. Exemple tipice pentru această variantă sînt următoarele sate : Petelea (358 m), Periş (347 m), Curtifaia (347 m) şi Gorneşti (343 m) pe valea Mureşului, spre sud de Reghin ; Miercurea Nirajului (347 m) ; Beşineu (334 m), Iad (406 m), Pintic (441 m), Budac (360 m), Şieul Mare (409 m) din regiunea Bistriţei, cele mai multe au o populaţie săsească. Băbeşti (130 m), Halmeu (128 m), Tur-Terebeşti

---

[81] Un frumos exemplu de sat alungit dublat de-a lungul rîului e şi comuna Runcu din Oltenia (v. I. Conea, *op. cit.*, p. 340).

Scanned with OKEN Scanner

(133 m), Egri (132 m), Botiz (127 m), Culciu Mic (130 m), Culciu Mare (132 m) şi Livada — ultima comună foarte tipică, toate din judeţul Satu Mare, unele dintre ele cu o populaţie mixtă româno-maghiară, şi comuna Buchini (227 m) pe Valea Timişului.

k) Satul format din două uliţe paralele legate prin ulicioare scurte perpendiculare, astfel că satul are forma unei scări. Acest fel de sat

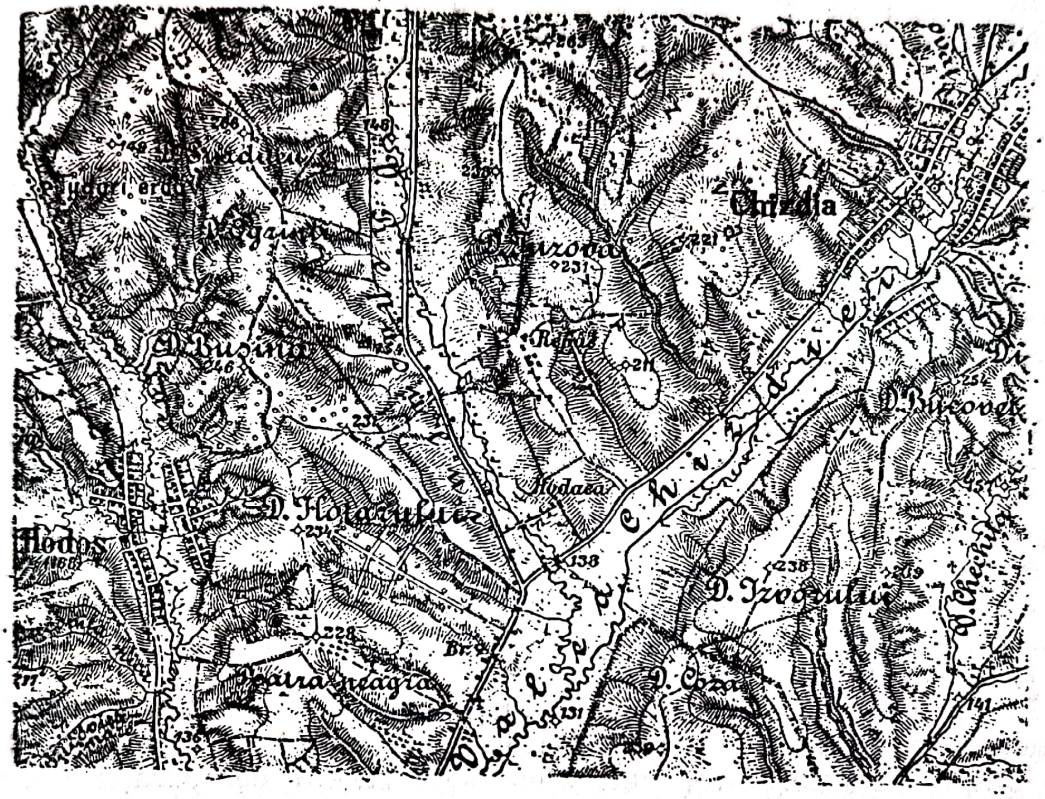

Fig. 30. Hodoş şi Chizdia, judeţul Timiş. Sate de-a lungul drumului dublate de o parte şi de alta a unui rîu.
Villages dédoublés de route séparés par un ruisseau.

este cunoscut în literatură sub numirea de „Kettendorf“ [81a]. Exemple tipice sînt : Tapia (151 m), Armadia (149 m), Măguri (138 m), Cireşul (151 m), Ohaba Mutnic (221 m), Ruginosu (226 m), Cîrpa (248 m), din Banat în valea Timişului şi a afluenţilor ; Topa-de-Sus (163 m), în Bazinul Beiuşului ; Gorneşti (343 m), Ernei (345 m), Curteni (319 m), Mureş-Cristeşti (302 m), pe valea Murăşului aproape de Tîrgu-Mureş. Cele mai multe din acestea se află în aceeaşi zonă cu satele geometrice patrunghiulare, ele trebuind considerate ca nuclee din care se formează satele patrunghiulare.

Forme curioase de sate care aparţin de asemenea tipului de sat de-a lungul drumului sînt şi :

l) satul în formă de cruce, cum este lîngă Reghin, Dedread (391 m), apoi Homorodul-de-Jos (170 m) şi

[81a] Cf. B. Zaborski, *op. cit.*, p. 63.

m) satul în formă de cruce dublă, cum este Mădăraş (124 m), ambele situate la sud de Satu Mare.

Ultimele două variante, după toate probabilităţile, fac tranziţia între satul de-a lungul drumului şi satul geometric patrunghiular.

Pe cînd satele cu case izolate formează tipul regiunilor muntoase, cele răsfirate şi îngrămădite pe acela al regiunilor deluroase, satul de-a lungul drumului este satul regiunilor de şes şi al luncii largi a rîurilor mari (v. fig. 16, profilele A B C D E, pl. V şi fig. 32). Locuitorii lor au ca ocupaţie principală agricultura.

Dacă urmărim zonele de întindere a satului de-a lungul drumului, în forma lui clasică, îl întîlnim, în număr mai mare, în regiunea de şes şi în zona de contact a regiunii deluroase cu cea de şes a judeţului Satu-Mare şi Bihor. Apoi de-a lungul Barcăului, Crişului Repede, Crişului Negru şi în regiunea de coline din apropierea şesului, urcînd chiar pe dealurile mai joase ale regiunii de contact, cum sînt părţile dinspre Cîmpie ale Munţilor de Aramă (v. hărţile 2 şi 3).

Acest tip de sat pătrunde îndeosebi de-a lungul Crişului Negru în Bazinul Beiuşului, unde marea majoritate a comunelor, atît cele româneşti cît şi cele ungureşti [82], sînt aproape exclusiv de tipul satului de-a lungul drumului, cu excepţia satelor din vale de la periferie, menţionate în capitolul anterior. Este interesant a constata cum cele trei zone de tipuri de sate se succed paralel de-a lungul locurilor unde şesul se întîlneşte cu regiunea deluroasă. În regiunea de şes întîlnim numai sate dreptunghiulare geometrice şi pe cele de-a lungul drumului, în zona de contact sate de vale, iar mai înspre interiorul regiunii deluroase, sate cu case izolate.

În schimb, e surprinzătoare lipsa satelor de-a lungul drumului în judeţul Arad, unde predomină tipul patrunghiular, care intră adînc de-a lungul Crişului Alb, mai ales dacă facem comparaţie cu tipul satelor din regiunea celorlalte Crişuri, unde predomină, în general, satul de-a lungul drumului.

În Banat, acestea sînt mai numeroase în văile din zona muntoasă de la sud-est şi anume în valea Bistriţei, în culoarul de la Caransebeş şi în trecătoarea ce leagă acest culoar cu valea Cernei. Acestui tip aparţin, în mare parte, şi satele din bazinul de la Bozovici şi cele înşirate de-a lungul Dunării, de altfel în aceste părţi, în sudul Semenicului, găsim sate de-a lungul drumului, la cea mai mare înălţime. Astfel de exemple sînt: Lindenfeld (798 m), Brebul (Weidenthal, 884 m), care poate fi considerat şi patrunghiular în devenire, iar Garina, cel mai înalt sat de-a lungul drumului, la altitudinea de 995 m, pe o culme îngustă, flancată de două văi adînci, ambele pe Semenic, populate de colonişti germani aduşi acum 200 de ani din Bohemia. Asemenea şi Ravensca, la 766 m, pe o culme lungă şi îngustă, separată de văi adînci din Almaş, în munţii din stînga Nerei.

---

[82] Györffy I., *A feketekörösvölgyi magyarság települése* în *Földrajzi Közlemények*, XLI (1913), pp. 451—553.

Scanned with OKEN Scanner

Tot sate tipice de culme, dar la o altitudine mai mică, sînt şi comunele româneşti Verendin (691 m), Dumbrava (600 m), Tîlvele (691 m), Tîlva Sîbielu (787 m), aşezate în partea de sud-est a Semenicului. Circulaţia între aceste sate se face cu uşurinţă de-a lungul culmilor [83].

Satul de-a lungul drumului este prin excelenţă satul regiunii de şes şi al văilor rîurilor mai mari. Exemplele răzleţe citate mai sus, alcătuind excepţii, se explică prin colonizarea în aceste părţi a unei populaţii care a trăit mai de mult în regiunile de şes, avînd ca tip sate de-a lungul drumului.

Sate de-a lungul drumului la înălţimi mai mari, din alte regiuni sînt : Vasoaia (550 m), din judeţul Arad şi Rodna Nouă (584 m), din judeţul Năsăud.

Înspre interiorul Ardealului, satele de-a lungul drumului se găsesc îndeosebi de-a lungul rîurilor mari şi a rîurilor mici, avînd vale cu caracter de maturitate (v. pl. V şi fig. 32). E instructiv de a urmări, în această privinţă, harta tipurilor de sate în care rîurile sînt tivite de sate de-a lungul drumului, cum de pildă văile Someşului, Bistriţei, Mureşului, Nirajului şi ale celor două Tîrnave (v. harta nr 2).

Numeroase sate de-a lungul drumului se găsesc în partea de vest a Cîmpiei Ardealului, chiar şi în regiunile cu depresiuni, cum este partea dinspre nord de Cluj şi regiunea de contact între Cîmpia Ardealului şi Munţii Apuseni. Aceasta, datorită poate şi influenţei satelor de origine ungurească, mai numeroase în aceste părţi. Asemenea, mergînd din Cîmpia Ardealului spre răsărit, cu cît ne apropiem de Mureş, numărul satelor de-a lungul drumului sporeşte, pentru ca în valea Mureşului să fie precumpănitor, şi aici datorită tot influenţei elementului unguresc. Ele apar tot mai numeroase între Mureş şi Harghita.

Pe lîngă factorul geografic (Valea Mureşului), sporirea numărului satelor de-a lungul drumului de pe bordura de răsărit a Cîmpiei se datoreşte, în afară de înrîurirea populaţiei ungureşti, în egală măsură şi elementului săsesc din regiunea Reghinului, cu sate de-a lungul drumului, chiar şi în zona depresiunilor, ceea ce dovedeşte că în aceste părţi factorul etnic e mai puternic decît factorul geografic. Influenţa factorului etnic se poate constata de altfel şi prin compararea satelor săseşti cu cele româneşti din preajma Călimanului, situate la o altitudine mai pronunţată, cele săseşti : Dipşa (321 m), Dedrad (410 m) şi Botoş (409 m) sînt de-a lungul drumului, iar cele româneşti : Monor (450 m), Gledin (486 m), Săcalul-de-Pădure (491 m) şi Dumbrava (539 m) sînt îngrămădite.

Tot datorită influenţei grupului etnic săsesc, numărul satelor de-a lungul drumului sporeşte şi spre nord de Cîmpie, înspre regiunea Bistriţei, valea rîului Bistriţa şi zona dintre ea şi Someşul Mare, e presărată cu sate de-a lungul drumului de tip săsesc, şi anume : uliţa

---

[83] Cf. şi G. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, în *Mélanges*, 1927, p. 17 ; V. Tulescu, *Românii din Banat şi raporturile lor cu populaţia alogenă*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom LXI (1942), pp. 207, 212, 213.

Scanned with OKEN Scanner

scurtă dar largă, casele așezate des una lîngă alta, iar în mijlocul străzii largi avînd de obicei o vale. Influența săsească se manifestă și în sate curat românești. Astfel Bîrgaiele, care, din sat tip românesc, cu caracter răsfirat și izolat, s-au transformat, în parte, în apropierea șoselei Bistrița-Cîmpulungul Bucovinei, în sate cu caracter de-a lungul drumului. Aceasta datorită nu numai influenței acestui drum, ci și înrîuririi satelor săsești din apropiere.

De altfel, în părțile năsăudene, cum am mai relevat, formarea satelor de-a lungul drumului a fost influențată și de factorul politic. În timpul Împăratului Iosif al II-lea, autoritățile locale au dispus ca locuitorii satelor răsfirate de pe culmile și coastele învecinate să fie coborîți în regiunile văilor, formînd aici sate de-a lungul drumului ca : Nepos, Salva etc. [84]

Astăzi se produce însă fenomenul invers, sub influența reliefului și a zonei fînețelor. Localnicii părăsesc valea îngustă și preferă să se așeze iarăși cu casele lor răsfirate pe umeri de dealuri și locurile mai domoale din zona fînețelor [85].

Aceeași constatare o putem face coborînd spre sud, în regiunea dintre Tîrnave și Olt, unde grupul etnic săsesc devine mai numeros și unde predomină iarăși satele de-a lungul drumului, cu toate particularitățile satelor săsești. Adică sate adevărate de-a lungul drumului cu ulița lungă și fără rîu, apoi varianta săsească a satelor de-a lungul drumului cu ulița scurtă și largă, cu rîul la mijloc, precum și dublarea uliței, avînd valea între uliţe (v. harta nr. 2. fig. din colțul din stînga sus și pl. V).

Ținutul dintre Tîrnave nu mai e o regiune atît de clasică în ceea ce privește depresiunile, cum este Cîmpia Ardealului. Aici depresiunile, mai puțin regulate, variază cu culmi și văi lungi, ceea ce contribuie la dispariția tipului de sate îngrămădite, atît de caracteristice pentru regiunea de la nord de Tîrnave. În regiunea aceasta, chiar și în părțile cu depresiuni, predomină satul de-a lungul drumului, datorită influenței elementului etnic diferit, cel săsesc [86].

Coborînd și mai spre sud de Tîrnava Mare, relieful se schimbă tot mai mult : culmi și văi lungi, paralele cu direcția nord-sud, în majoritate la o altitudine generală de 600—800 m, alternînd cu văi înguste și lungi, cu tipuri de sate, în mare parte de-a lungul drumului. Deci, în afară de factorul etnic, faptul care contribuie, în această parte, la dezvoltarea și sporirea satelor de-a lungul drumului, este și relie-

---

[84] V. Șotropa, *Împăratul Iosif al II-lea în Districtul Năsăudului*, în *Arhiva Someșeană*, 1926, nr. 4, p. 4 și 5. Același, *Răboaje din trecut*. Ibidem, p. 95. Sate alungite de-a lungul drumului s-au format și în Oltenia și în Muntenia occidentală tot la intervenția statului, de-a lungul liniilor de comunicație (v. V. Mihăilescu, *L'évolution de l'habitat rural*, pp. 162, 163).

[85] T. Morariu, *Viața pastorală în Munții Rodnei*, p. 57.

[86] Cf. Princz Gy., *op. cit.*, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

ful[87]. În schimb, înspre Sibiu, unde depresiunile apar din nou, numărul satelor îngrămădite sporeşte chiar şi la populaţia săsească.

Sate de-a lungul drumului întîlnim, de asemenea, şi în Ţara Haţegului, îndeosebi la populaţia agricolă din părţile centrale ale bazinului de la Haţeg (v. pl. XXIV) şi în valea Streiului[88].

Este instructiv de a urmări problema satelor adunate cu caracter de mici sate de-a lungul drumului, din regiunea Pădurenilor, la o altitudine de 600—800 m, pe culmile ce coboară în direcţie radială dinspre punctul central de la Poiana Ruscăi, străbătută de văi adînci cu caracter de tinereţe (v. fig. 17). Căci, după formele de teren, ne-am fi aşteptat la o populaţie pastorală, cu sate izolate sau răsfirate, în timp ce Regiunea Pădurenilor are sate adunate, cu o viaţă agricolă destul de intensă, în raport cu solul îndeajuns de impropriu. Acest fenomen se explică fie prin faptul că rotunzimea culmilor (v. pl. XVIII) şi înălţimea lor nu prea mare îngăduie încă agricultură rudimentară, care cere sat de tip concentrat, fie prin emigrarea în aceste locuri a unei populaţii odinioară agricole, care a trăit în regiunea de şes sau a văilor şi s-a refugiat în aceste părţi extrem de izolate. Căci, în orice altă regiune, cu aceleaşi caractere morfologice [regiunea de platformă întretăiată de văi cu caracter de tinereţe (v. fig. 16 A), aflăm case izolate în zona fîneţelor, iar la o altitudine mai mică sate răsfirate (v. fig. 16 B)]. În această regiune zona fîneţelor începe abia de la 900 m, avînd numai două comune cu case izolate: Vadu Dobrii (1 000—1 100 m, v. pl. II A) şi Poiana Răchiţelii (987 m[89]).

Mai răzleţe apar satele de-a lungul drumului în părţile răsăritene ale Ţării Făgăraşului, ca apoi numărul lor să crească treptat, pe măsură ce ne apropiem de regiunile săseşti de la nord şi de regiunile săcuieşti de la răsărit, de pe cursul superior al Oltului. Căci satele săcuieşti, ca şi cele săseşti, în marea lor majoritate, îndeosebi cele din apropierea Oltului, sînt sate de-a lungul drumului.

Altitudinea generală a satelor de-a lungul drumului este 200—400 m. În cazuri excepţionale, ca de pildă cele pe culmi din Banat şi jud. Arad, ating şi înălţimea între 600—950 m (v. fig. 14).

Satele de-a lungul drumului fiind legate des de lunca rîurilor, în acest capitol am dori să ne ocupăm şi cu raportul ce există între sat şi rîuri. Despre aceasta am mai vorbit cu prilejul satelor de vale, unde însă am avut în vedere, îndeosebi, raportul aşezărilor faţă de rîurile mai mici. În acest loc vom preciza, aşadar, raportul dintre aşezări şi rîurile mai mari şi aşezările de-a lungul rîurilor mijlocii, avînd valea cu caracter de maturitate.

---

[87] Faptul că văile înguste şi lungi favorizează formarea satelor lineare a fost remarcat şi de alţi autori. Astfel de R. Gradmann pentru Würtemberg (*Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Würtemberg*, în *Forschungen zur deutschen Landes und Volkskunde*, Vol. XXI, 1913—1917, Stuttgart, p. 35) şi de Gy. Princz pentru nordul Ungariei (*op. cit.*, p. 3).

[88] R. Vuia, *Ţara Haţegului*, p. 81.

[89] Emm. de Martonne, *op. cit.*, pp. 121, 122; R. Vuia, *op. cit.*, p. 77 şi 78.

Scanned with OKEN Scanner

După cum am văzut, văile și rîurile mici atrag satele uneori în așa măsură încît se confundă, cum este cazul satului de vale. Un fenomen contrar se constată în ce privește raportul între sate și rîurile mai mari cum sînt: Mureșul, Someșul și Oltul. Dacă rîurile mici atrag așezările, în schimb ele se feresc de apropierea rîurilor mari. E instructiv de a urmări în această privință cursul acestor rîuri de la izvor spre părțile inferioare. În partea superioară a cursului, așezările sînt situate aproape de aceste rîuri [90]. Pe măsură ce ne coborîm spre părțile inferioare, unde lunca lor se lărgește și apele devin mai mari, satele se îndepărtează și se înșiruie, fie sub sau pe terasa inferioară, dar mai ales în zona de contact a luncii cu regiunea deluroasă înconjurătoare (v. fig. 31, 32 și 33). Aceasta nu numai din cauza inundației și a umezelii luncii, dar și pentru că zona de contact, fie a luncii cu terasă, fie a văii cu zona marginală deluroasă, e totdeauna mai favorabilă pentru așezări, atît pentru varietatea terenurilor, deci și a culturilor, dar și pentru că așezările sînt scutite și ele de bătaia vînturilor.

Cercetînd raportul între așezări și rîurile mai mari, va trebui să avem în vedere trei părți: lunca, terasele și zona de contact a luncii cu regiunea deluroasă a versanților.

În valea rîurilor mari, ca Mureșul, Someșul, Tîrnavele și Oltul, așezările rurale se feresc de apropierea apei, înșirîndu-se de obicei de-a lungul a trei linii de contact: a) la marginea luncii, în imediata apropiere a terasei [91], și acesta este cazul cel mai frecvent (vezi fig. 31), b) deasupra terasei inferioare (v. fig. 33 și pl. XXVI) și c) de-a lungul liniei de contact a văii cu zona deluroasă [92], pe unde trec de obicei drumurile contribuind și ele la formarea satelor de-a lungul drumului, atît de des întîlnite în regiunea văilor, ca de pildă în valea Mureșului și a Someșului Mare, unde așezările sînt în mare parte pe linia de contact (v. fig. 22 și 31).

Seria de profile transversale ale Mureșului (fig. 31) și fragmentul de hartă luat din cursul mijlociu (fig. 32) ne arată destul de convingător că cele mai multe dintre așezări nu sînt în apropierea apei, cu excepția

---

[90] Cf. S. Opreanu, *Ținutul Săcuilor*, p. 130.

[91] Cf. V. Mihăilescu, *Vlăsia și Mostiștea*, p. 69.

[92] Cf. I. Gugiuman, *Localizarea geografică a așezărilor umane între Arieș și Deva*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. LV, (1936), p. 180. În temeiul acestor poziții a satelor autorul deosebește sate de terasă și albie majoră, de confluență, de adăpost, de contact, de grind, de contact între munte și albia majoră și sate de coastă. Un criteriu asemănător folosește și N. Al. Rădulescu în lucrarea sa: *Vrancea*, p. 133 și 139.

Nu sîntem de acord cu această clasificare făcută pe baza poziției geografice a satelor. Clasificarea tipurilor de așezări trebuie făcută, ca și în domeniul științelor naturale, de pildă a plantelor, animalelor și chiar a raselor omenești, pe baza condițiilor morfologice (externe) și de structură (interne). O plantă, un animal, o să rămînă de același gen, speță sau rasă, în orice poziție geografică s-ar afla. Prin urmare, poziția geografică poate influența ca factor geografic tipul de așezare, de pildă sate cu case izolate în zona platformelor, sate de-a lungul drumului sau dreptunghiulare în regiunile de șes și în lunca rîurilor, dar nu poate constitui singurul și principalul criteriu în stabilirea tipurilor de sate.

Scanned with OKEN Scanner

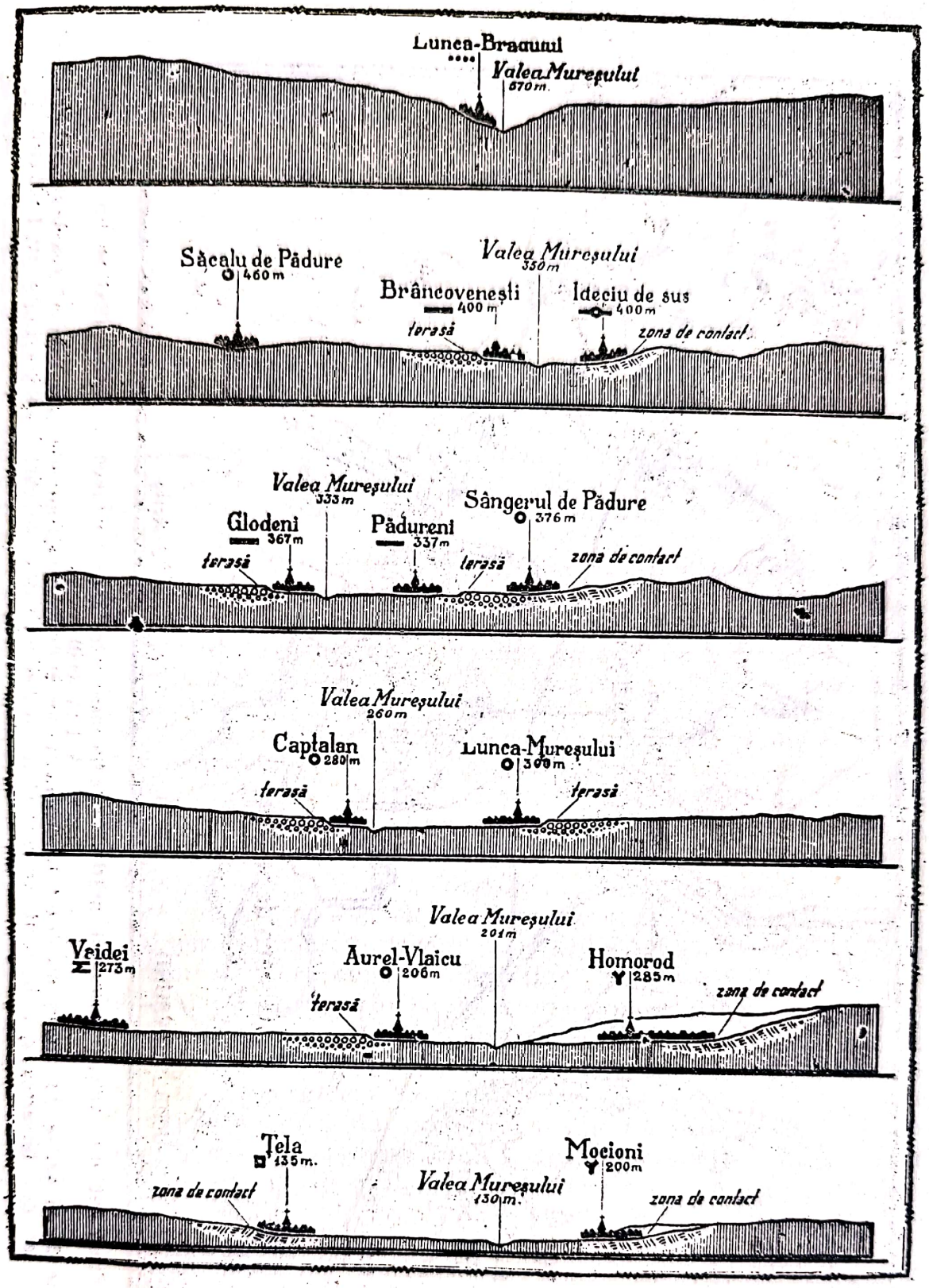

Fig. 31. Profile transversale arătînd poziția așezărilor față de lunca, terasele și zona de contact a văii Mureșului. Profils transversaux montrant la situation des établissements humains par rapport aux prairies boisées et inondables des valées de rivière („lunca" en roumain) de terrasses et de zone de contact qui bordent la vallée du Mureș.

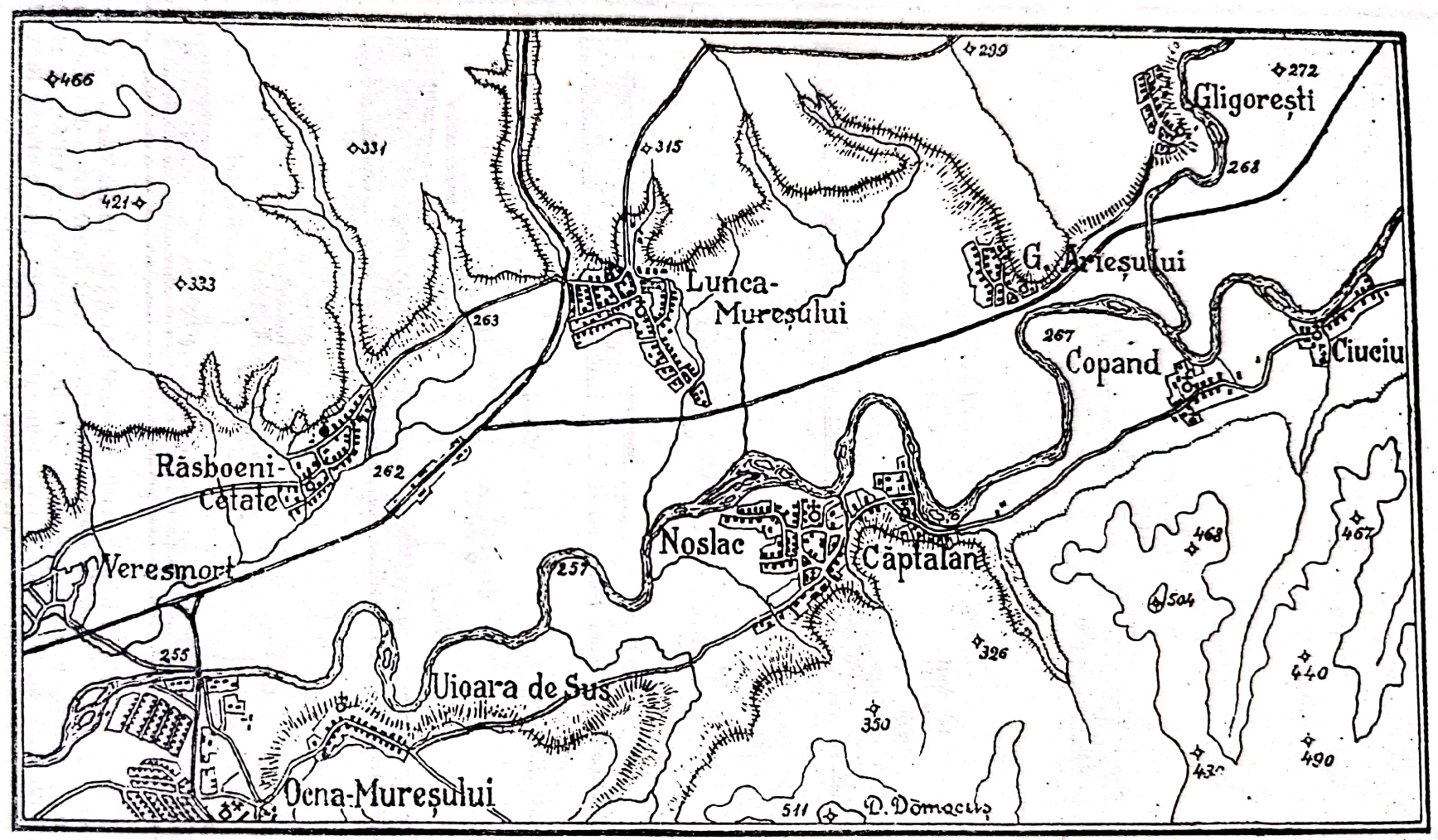

Fig. 32. Fragment din valea Mureșului arătînd poziția așezărilor față de luncă și terase. (Extras din harta topografică 1 : 75.000).

Une partie de la vallée du Mureș montrant la situation des établissements humains par rapport aux prairies boisées inondables et des terrasses qui bordent cette rivière. (Croquis d'après la carte topographique au 1 : 75.000).

Scanned with OKEN Scanner

celor din cursul superior, ci aproape toate se aliniază pe linia de contact a luncii cu terasa inferioară, sau de-a lungul zonei de contact a văii Mureșului cu regiunea deluroasă înconjurătoare.

În schimb satele de pe valea Someșului sînt mult mai des așezate pe terasa inferioară, de obicei la marginea ei, predominînd lunca. Putem înșira o serie întreagă de sate tipice pe terasă : Dobrocina (239 m), Fodora (234 m, v. fig. 33), Negreni (240 m), Cormeniș (217 m), Lozna (204 m), Băbeni (198 m), Năpradea (191 m), Traniș (189 m), Someșguruslău (195 m) și Husia (218 m), toate de-a lungul cursului mijlociu al Someșului.

Foarte des, satele se înșiră de-a lungul luncilor rîurilor mai mari cum e Mureșul și Someșul, la gura văilor secundare (v. fig. 21, 22 și 33), pe linia de contact între lunca și regiunea deluroasă vecină [93]. Fig. 33, ce reprezintă un fragment din valea Someșului, ne arată pe malul stîng două sate așezate pe marginea terasei (Fodora și Dobrocina) iar sus, pe malul drept, comuna Gîlgău, sat răsfirat din zona de contact, la gura unei văi secundare.

Aceleași fenomene întîlnim și în Banat. Și aici așezările rurale se țin, în marea lor majoritate, la o distanță „respectuoasă" de cursul rîurilor mai mari și sînt situate des pe prima terasă deasupra rîului. Așezările din văile mai mari, sau bazine, se află pe replauri mai mari (umeri), sau terase, etajate deasupra talvegului. Astfel de poziție au, de pildă, următoarele așezări din culoarul de la Caransebeș, situate de-a lungul Timișului, Slatina-Timișului (315 m), Ilova (430 m), Sadova Nouă (464 m), Armeniș (349 m), Caransebeș (211 m) ; iar mai în jos de Lugoj : Boldur (111 m), Căpăt (111 m) și Racoviița (105 m), deasupra primei terase a Timișului. Tot pe prima terasă, deasupra luncii, sînt așezate și comunele : Răcășdia (150 m) pe valea Vraniului, precum și Gătaia (110 m), Șoșdia (124 m) și Berzovia (135 m) pe valea Berzovei [94].

În afară de terase, mai este a doua formație aluvionară de care trebuie să ținem seamă cu privire la poziția așezărilor din regiunea văilor și a depresiunilor : conul de dejecție.

Conurile de dejecție, prin puterea lor de atracție asupra așezărilor, au un rol deosebit de important în viața umană. Această putere o exercită prin poziția și compoziția solului din care sînt formate. Așezate foarte des în zona de contact, la gura văilor secundare, așezările de pe conurile de dejecție profită nu numai de poziția lor geografică, ci și economică ; locuitorii avînd putința de a exploata atît zona muntoasă, cît și cea de șes, pe linia de contact a cărora se află așezarea. Conul de dejecție, acumulînd la gura văii, unde se încetinează panta, aluviuni

---

[93] Cf. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, în *Mélanges*, p. 18. Acest fenomen, atît de răspîndit, a izbit și pe autoare, care îl descrie în mod atît de sugestiv în următoarea frază : „Les villages qui occupent ces sites sont extrêmement nombreux : on peut dire que le débouché de tous les grands ravins, à plus forte raison des rivières importantes, est tenu par un village comme par un portier vigilant". Vezi și I. Gugiuman, *op. cit.*, p. 187.

[94] Cf. G. Vergez-Tricom, *op. cit.*, p. 19 și 21.

Scanned with OKEN Scanner

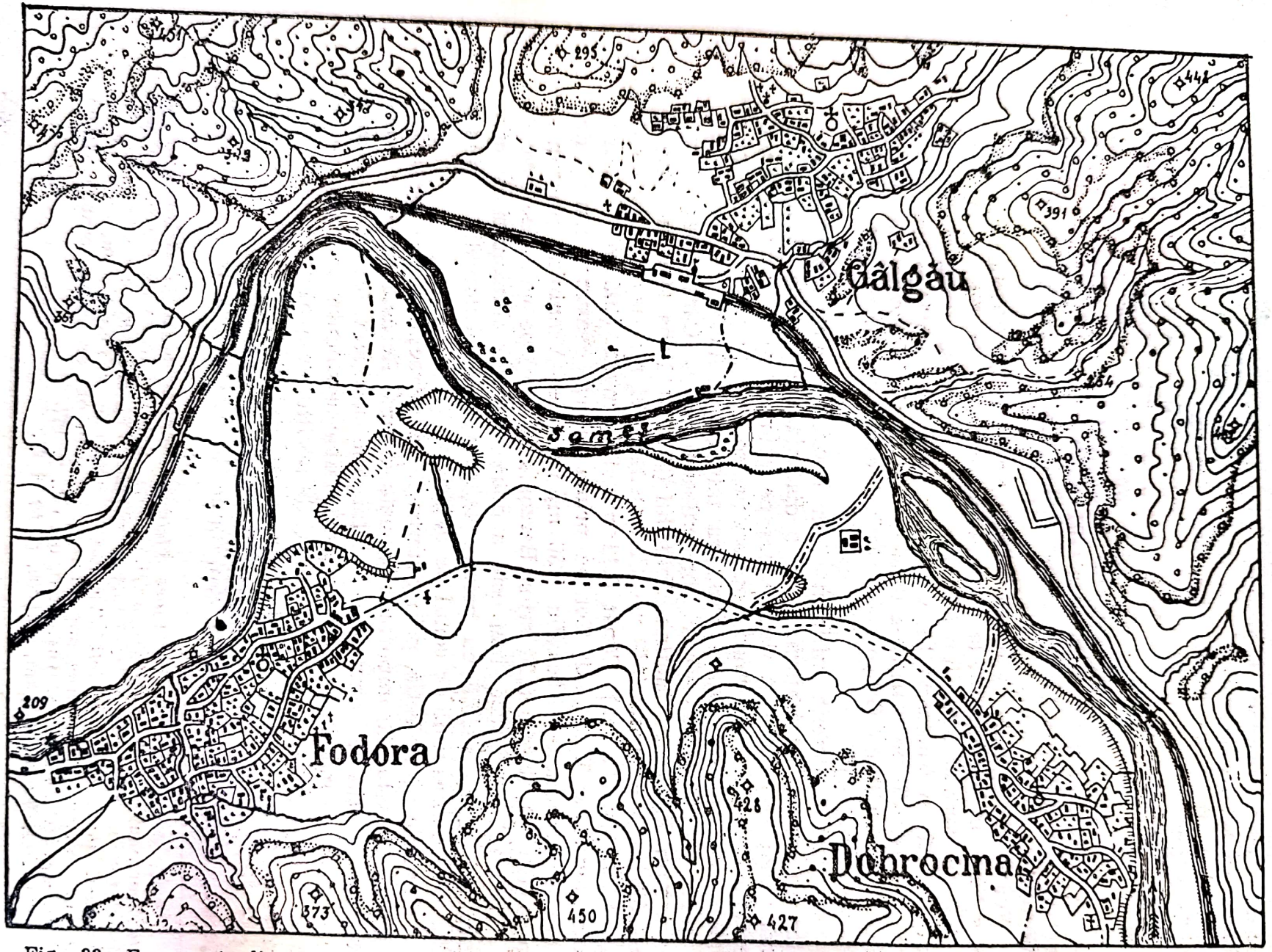

Fig. 33. Fragment din valea Someșului arătînd poziția așezărilor față de luncă și terase (Extras din harta topografică scara 1 : 25.000).

Une partie de la valée du Someș montrant la situation des établissements humains par rapport aux prairies boisées inondables et des terrasses qui bordent la rivière, (Copie de la carte topographique au 1 : 25.000).

Scanned with OKEN Scanner

foarte fertile, aduse de ape din toate regiunile parcurse, reprezintă un teren ademenitor pentru așezări.

Se găsesc numeroase exemple pentru așezări situate deasupra conurilor de dejecție, de-a lungul văii Someșului și a Mureșului, mai ales la gura văilor secundare din zona de contact (v. fig. 21, 22 și 33). Apoi, în bazinurile mari subcarpatice, tot în zona de periferie : în Țara Hațegului, Țara Oltului și Ținutul Săcuilor.

În partea de sud a Țării Hațegului, unde Rătezatul se urcă brusc de-a lungul unei falii și deci unde panta rîurilor, ajungînd la linia de contact, se frînge brusc, găsim o serie de sate așezate pe conuri de dejecție (Clopotiva 516 m, Rîu-de-Mori 506 m, Nucșoara 637 m, Coroiești 592 m. etc.). Același fenomen îl întîlnim și în Țara Oltului. Și aici, mai multe așezări din seria de comune, ce se înșiruie sub poalele Munților Făgărașului, de-a lungul liniei de contact, sînt așezate tot pe conuri de dejecție (Racovița 444 m, Porumbacu-de-Sus 479 m, Arpașu-de-Sus 502 m, Berivoiu 530 m etc.).

În Ținutul Săcuilor, cum am mai relevat, așezările se feresc de rîurile mai mari, ele nu favorizează așezările și numai un număr relativ mic de sate se află pe terase (Bicsad 750 m, Micfălău 650 m). Satul se urcă pe terasă numai cînd valea e prea îngustă și terasele sînt puțin dezvoltate [95], iar cînd ele sînt bine dezvoltate favorizează dispersarea (de ex. Sărmaș 705 m și Subcetate 723 m).

În schimb, așezările preferă conurile de dejecție. Aproape nu aflăm un rîu sau pîrîiaș care la ieșirea lui dintre dealuri să nu aibe la gura văii, pe conul de dejecție, unul sau două sate [96].

În afară de cazuri întîlnite atît de des, cînd întreaga așezare e pe conul de dejecție, îndeosebi de-a lungul văilor secundare din regiunile muntoase, unde ele se lărgesc formînd șesurile aluvionare, cu așezări dispersate, foarte des găsim gospodării răzlețe, așezate pe cîte un mic con de dejecție. Conul de dejecție, cu cîmpul lui reavăn, acoperit cu o iarbă verde și cu livezile de pomi ce ascund clădirile, este nu numai o priveliște ce încîntă privirea, dar și atrage atenția cercetătorului asupra acestui fenomen atît de răspîndit în Transilvania [97].

E instructiv de a urmări rînduirea așezărilor în depresiunea Gurghiului, Trei-Scaune și Făgăraș, unde satele se înșiră pe două sau trei linii. Prima linie, cea mai importantă, este la zona de contact cu șesul,

---

[95] Același fenomen a fost remarcat și pentru așezările din regiunea Munților Călimani de L. Someșan, (*op. cit.*, p. 14).

[96] S. Opreanu, *op. cit.*, p. 127 și 131.

[97] Această preferință pronunțată a așezărilor pentru conul de dejecție a fost relevată și pentru așezările din vechea țară.

Unul dintre ținuturile ce ne oferă cele mai frumoase exemple pentru a arăta importanța conurilor de dejecție pentru așezările rurale este depresiunea subcarpatică din Oltenia. Aici condițiile cele mai prielnice pentru așezări sînt la gura văilor, unde apele ies din munte și unde se formează o serie de conuri de dejecție, fiecare avînd așezarea lui (I. Conea, *op. cit.*, pp. 338—340). Această preferință a satelor de a se așeza la gura văilor secundare a fost remarcată și pentru așezările din Vlăsia și Mostiștea (V. Mihăilescu, *Vlăsia și Mostiștea*, p. 71).

Scanned with OKEN Scanner

a doua linie este mai aproape, dar la o anumită distanță de rîul principal și între acestea, pe la mijlocul depresiunii, este adesea și un al treilea șir de așezări [98].

Prin urmare, se poate afirma că rîurile mici atrag satele, acestea îndepărtîndu-se însă de rîurile mari. Exemplu clasic în această privință, după cum am văzut, sînt așezările din cursul mijlociu și inferior al Mureșului, din ce în ce mai rare în luncă, în apropierea apei. Adesea, în cursul superior al unui rîu, ca valea Șieului Mare, satele sînt în apropierea apei ; coborînd însă la vale, ele se îndepărtează și se aliniază de-a lungul liniei de contact a văii cu regiunea deluroasă limitrofă, formînd mai des, sub influența drumurilor ce duc de-a lungul acestei linii de întîlnire, sate de-a lungul drumului, sate răsfirate sau de vale, acolo unde o vale sau rîu străpunge linia de contact. Pe linia de întîlnire a văilor cu regiunile deluroase, nu sînt rare de altfel nici satele îngrămădite în mici depresiuni circulare, avînd o parte deschisă înspre valea rîului. Exemple : Petelea (312 m), Căpud (303 m), și Oarda-de-Sus (317 m), în valea Mureșului, jud. Alba și Tiur (247 m), în zona de contact a malului sudic al Tîrnavei Mari.

Aceeași regularitate o putem observa și de-a lungul rîurilor mai mici, dar curgînd printr-o vale largă cu caracter de maturitate. Și aici satele, mai ales de tipul celor de-a lungul drumului, se îndepărtează de marginea apei, care în timpul revărsărilor inundează ușor lunca largă, deseori mlăștinoasă, aliniindu-se paralel de-a lungul liniei de întîlnire a văii cu zona deluroasă. Exemple sînt : satele din valea Nirajului, afluent al Mureșului, cele din valea Silvaniei, afluent al Someșului și cele din valea Roșiei, a rîurilor Bolta și Topa, afluenți ai Crișului Negru.

În valea largă a Nirajului, afluent al Mureșului, în cursul său superior, majoritatea o constituie satele de-a lungul drumului, aliniate pe firul liniei de contact a văii cu regiunea deluroasă. În partea dinspre nord, unde versantul este mai pieziș, așezările sînt în luncă, sub imediata apropiere a versantului. În schimb, înspre versantul sudic mai domol, așezările sînt de-a lungul rîurilor ce străpung linia de contact a zonei deluroase cu lunca rîului. Același fenomen se constată și de-a lungul Tîrnavei Mici, al cărei versant nordic cade abrupt, iar cel sudic se ridică domol. Prin urmare, văile disimetrice prezintă oareșicare asemănare în privința poziției așezărilor.

Lunca, adesea mlăștinoasă, este acoperită de fîneațe sau porumbiști întinse, cărora le prieste solul umed. Deasupra terasei inferioare, cu solul mai sec, se întind arăturile de cereale. Pe linia de contact a acestora, sub imediata apropiere a terasei sau pe terasă, dominînd lunca, se află satul (v. pl. XXVI). Acesta este aspectul tipic al culturilor și așezărilor de-a lungul rîurilor mari ale Ardealului (v. fig. 31, 32 și 33).

În ce privește formarea și poziția satelor de-a lungul drumului, în afară de lunca rîurilor, va trebui să luăm în considerare și un alt factor însemnat, care a influențat în mod deosebit poziția și formarea

---

[98] H. Theil, *op. cit.*, p. 44 ; R. Vuia, *Așezările, casa și portul țăranului român din Ardeal și Banat*, p. 605.

Scanned with OKEN Scanner

satelor de-a lungul drumului, anume influența liniilor de comunicație și îndeosebi a șoselelor asupra satelor de-a lungul drumului. Cu acest fenomen ne vom ocupa în capitolul următor.

În teritoriul locuit de români, sate de-a lungul drumului sau alungite pe o zonă mai întinsă, se găsesc și în depresiunea subcarpatică din Oltenia [99], ca tip dominant în toată zona de cîmpie a Munteniei [100] și în Vrancea [101].

SATUL DREPTUNGHIULAR

Satul dreptunghiular e un tip pe care l-am putea numi și geometric pentru faptul că străzile sale, toate drepte, sînt formate ca dintr-o plasă regulată ale cărei ochiuri sînt alcătuite din dreptunghiuri ale terenurilor clădite, încadrate în plasa ulițelor drepte. Datorită acestei structuri, compusă din patrulatere, chiar și satul ca întreg are de obicei forma unui dreptunghi. Casele sînt aliniate aproape una lîngă alta, cu o poziție perpendiculară pe direcția străzilor, ca la satele de-a lungul drumului. Ulițele sînt de obicei largi și drepte, încît adesea, cu o singură privire, poți pătrunde pînă la capătul celălalt al satului (v. fig. 34 și pl. XXVII).

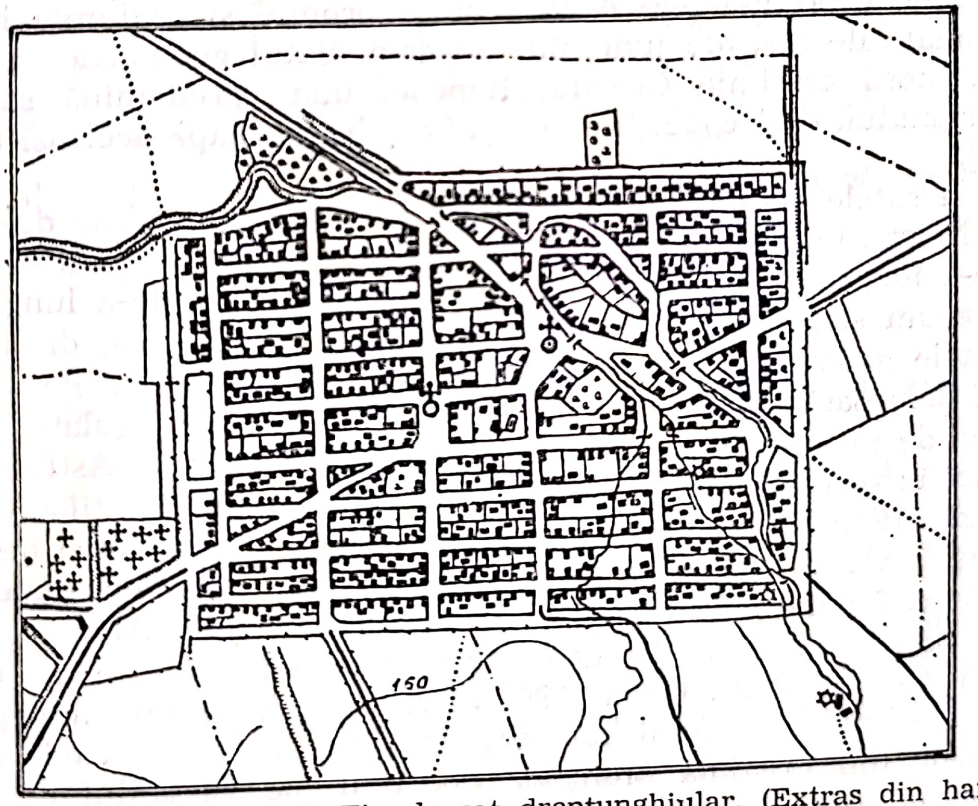

Fig. 34. Buteni, județul Arad. Tip de sat dreptunghiular. (Extras din harta topografică 1 : 25.000).

Type de village rectangulaire (D'après la carte topographique au 1 : 25.000).

[99] I. Conea, *Așezările omenești în depresiunea subcarpatică din Oltenia*, p. 334.

[100] V. Mihăilescu, *L'évolution de l'habitat rural dans les collines de la Valachie*, p. 478 și harta p. 479.

[101] N. Al. Rădulescu, *Vrancea*, p. 138.

Scanned with OKEN Scanner

Satele dreptunghiulare sînt în genere aşezări cu o populaţie numeroasă, ce poate trece şi peste 10 000 locuitori, făcînd impresia unei comune mari, cu case solid clădite, locuite de oameni care trăiesc în mare parte în condiţii materiale mulţumitoare.

Satele dreptunghiulare sînt aşezarea tipică a regiunilor de şes, din Banat şi judeţul Arad (v. fig. 16 E), unde ocupaţia principală este agricultura. Forma lor extrem de regulată arată că e vorba de un tip recent, impus mai mult de administraţie decît de factorul geografic sau etnic, deci acest tip, prin înfăţişarea sa regulată şi practică, corespunde mai bine regiunilor de şes.

Satul geometric poate fi privit ca o formă mai recentă şi mai evoluată a satului de-a lungul drumului. E suficient ca străzile laterale ale unui sat de-a lungul drumului să fie prelungite şi întretăiate de alte străzi paralele cu uliţa principală, ca un sat de-a lungul drumului să se transforme în sat geometric ; hărţile topografice ne oferă destule exemple pentru aceste forme de tranziţie, de la satul de-a lungul drumului la satul geometric.

Satul dreptunghiular ocupă o zonă compactă în colţul de sud-vest al ţării, cuprinzînd judeţele Arad, Timiş-Torontal şi regiunile limitrofe, mai apropiate de şes, ale judeţului Severin. Satul geometric nu se urcă mai spre nord de linia Crişului Repede, unde predomină satul de-a lungul drumului, deşi condiţiile geografice sînt aproape aceleaşi (v. harta nr 2 şi 3).

Ca şi satele de-a lungul drumului, care pătrund adînc de-a lungul Crişului Negru, în bazinul de la Beiuş, astfel şi satele geometrice pătrund adînc de-a lungul Crişului Alb, în valea Mureşului şi de-a lungul Timişului, precum şi în zona deluroasă, mai apropiată de şes, dintre aceste rîuri. Satele geometrice fiind aşezarea tipică a regiunilor de şes [102], în regiunea deluroasă ele nu mai prezintă forme atît de regulate. Ele apar şi în zona de întîlnire a regiunii de şes cu cea deluroasă. Astfel, în zona de contact între Crişul Negru şi cel Alb, de-a lungul Munţilor Codrului, se aliniază satele de-a lungul drumului, iar de-a lungul liniei de contact între Crişul Alb şi Mureş, se aliniază satele mari geometrice ale podgoriei arădene, intrînd adînc, în sus, de-a lungul Crişului Alb.

În aceste părţi, satele geometrice pătrund chiar şi în regiunea deluroasă, ca de pildă : Cued (186 m) şi Roşia (206 m), în depresiuni, unde în alte părţi am găsit sate îngrămădite ; ori pe coastele sau culmile netede din preajma Munţilor Codrului, pe versantul ce priveşte spre Cîmpia Tisei şi valea Crişului Alb, ca : Dieci (176 m), Crocna (219 m), Sălăjeni (235 m), Dezna (297 m), Slatina-de-Criş (260 m), Susani (300 m) şi Nădălbeşti (315 m). Ultimele două sînt cele mai înalte aşezări de formă geometrică din aceste părţi.

---

[102] Cf. G. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, în *Mélanges*, 1927, pp. 26, 27.

Scanned with OKEN Scanner

Deci, pe cînd în regiunea de şes a Cîmpiei Tisei satele geometrice abia ating o altitudine de peste 100 m, în sus-zisele părţi satele geometrice se urcă pînă la o înălţime de 300 m (v. fig. 14).

De asemenea satele geometrice se înfiltrează adînc de-a lungul versantului de sud al văii Mureşului, chiar pe linia de contact a regiunii deluroase cu valea Mureşului, unde se înşiră o serie de mari sate geometrice, în vreme ce dincolo, pe linia de contact a versantului dinspre miazănoapte, predomină tipul de sate de-a lungul drumului.

Aceeaşi penetrare a satelor dreptunghiulare o putem urmări şi de-a lungul văii Begheului şi Timişului, unde ele ajung pînă în preajma Caransebeşului : Zăgujeni (187 m), Jupa (190 m).

Spre sud şi vest de linia Timişului, ele urcă şi spre regiunea deluroasă, atingînd altitudinea de 300—400 m : Vlădeni (275 m), Apadia (256 m), Dălineşti (266 m), Ohabiţa (270 m), Rugi (300 m), Poiana (326 m), Soceani (300 m) şi Tîrnova (401 m). Ultima comună este una dintre cele mai înalte sate patrunghiulare. Zorlenţul-de-Jos (189 m), din valea Pogănişului, prezintă un caz de interesantă dublare a satului dreptunghiular, compus din două jumătăţi, pe coastele văii Pogănişului, evitînd apropierea rîului, asemenea satelor de-a lungul drumului dublate de-a lungul rîului, pe cele două versante ale văii, menţionate în capitolele anterioare.

Forma mai puţin regulată a acestor aşezări din regiunea deluroasă arată că acest tip este, în aceste locuri, pe culmi şi coaste, în dezacord cu relieful, întocmai ca şi satele de-a lungul drumului găsite la înălţimi mari, în regiunea muntoasă a Banatului. În aceste părţi se află, de altfel, şi cel mai înalt sat geometric : Brebu, la o altitudine de 884 m, care este însă numai un început de sat patrunghiular, format din întretăierea a patru uliţi de-a lungul drumului.

Satul geometric fiind prin excelenţă tipul regiunii de şes, locuitorii se ocupă aproape exclusiv cu agricultura.

Din toate acestea se poate conchide că satul geometric sau patrunghiular, împreună cu satul de-a lungul drumului, înfăţişează tipul regiunilor de şes, ai căror locuitori se ocupă cu agricultura. În privinţa altitudinii, zona cea mai joasă a satelor dreptunghiulare este, în genere, între 100—200 m şi numai în caz excepţional urcă pînă la 300—400 m. Forma sa geometrică şi extrem de regulată arată suficient că acest tip de sat este cel mai recent născut, graţie factorului politic administrativ, care a impus această formă [103].

---

[103] I. H. Schwicker, *Geschichte des Temesvarer Banats*, Budapest, 1872, pp. 369—403 ; S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc şi colonizările străine în Banat*. Extr. din *An. Inst. de Istorie Naţională*, 1942, pp. 10—17 ; Şt. Manciulea, *Infiltrări de populaţii străine în Banat*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom XLVI (1927), pp. 97—105 ; Idem, *Sate şi sălaşuri din Cîmpia Tisei*, pp. 156, 157 ; V. Tulescu, *op. cit.*, pp. 209, 213, 217—223 ; R. Mielke, *Siedelungskunde des Deutschen Volkes*, München, 1927, p. 203.

Scanned with OKEN Scanner

În afară de regiunile cercetate de noi, în țările locuite de români, sate geometrice se mai găsesc și în părțile meridionale ale județelor: Dolj, Romanați, Teleorman și Ialomița [104], în Dobrogea, în ținutul Dealul Mare-Hîrlău [105], în regiunile stepice ale Jijiei [106], în sud [107].

SATUL COMPACT ADUNAT

Satul compact adunat este de obicei o așezare mai mare, cu case dese și cu înfățișarea unui mic tîrg. Deosebirea între satul geometric și cel compact adunat constă în aceea că în cazul satului compact ulițele nu se mai întretaie întotdeauna dreptunghiular, cu regularitatea satelor pătrate, ci sub diferite unghiuri, ele fiind drepte și foarte adesea în formă de triunghi, uneori întreaga așezare luînd o formă triunghiulară. Casele sînt totdeauna foarte aproape una de alta, dînd așezării caracterul unei aglomerări cu totul compacte. Ca exemplu tipic se poate cita comuna Rîșnov (676 m) din Țara Bîrsei (v. fig. 35). Aceste așezări sînt, foarte des, mici centre locale, cu o populație mai mare și mai bine situată din punct de vedere economic. Ele fac tranziție între așezările

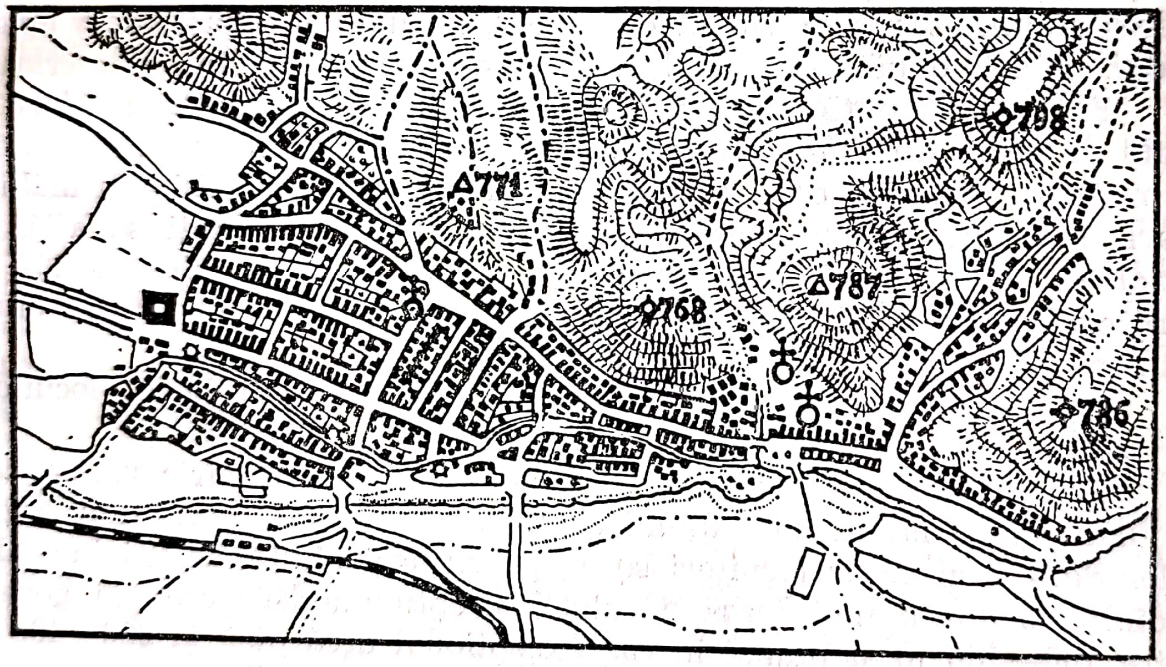

Fig. 35. Rîșnov, județul Brașov. Tip de sat compact-adunat. (Extras din harta topografică 1 : 25.000) Type de village concentré. (D'après la carte topographique au 1 : 25.000).

---

[104] Vezi harta așezărilor rurale la V. Mihăilescu, *L'évolution de l'habitat rural dans les collines de la Valachie*, p. 479.

[105] C. Tufescu, *Dealul Mare Hîrlău*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. VI (1937), p. 169.

[106] I. Rick, *Cercetări geografice și antropogeografice în depresiunea Jijiei*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. LI (1932), p. 132.

[107] R. Ficheux, *Villages de France et de Roumanie*, în *Bul. Soc. Rom. de Geogr.*, tom. XLVIII (1929), p. 46 ; V. Mihăilescu. *O hartă* etc., 1934, p. 279.

rurale şi cele urbane. Se găsesc în regiunile mai fertile, ca regiunile de şes, în depresiuni şi văi largi şi sînt de cele mai multe ori locuite de elemente etnice străine sau amestecate cu cel românesc.

În număr mai mare se află în zona de vest a regiunii de şes din judeţul Bihor şi Satu-Mare, ca o continuare înspre nord a satelor geometrice. În regiunea de şes a judeţului Bihor sînt mai frecvente, iar în judeţul Satu Mare numărul lor e mai redus, preponderenţa în aceste părţi avînd-o satele de-a lungul drumului (v. hărţile nr 2 şi 3).

În număr considerabil apar, de asemenea, în Ţara Bîrsei, îndeosebi cu o populaţie săsească şi maghiară, românii din aceste părţi, ca şi aiurea, locuind în sate de tipul îngrămădit (Satulung) şi cel izolat (Branul).

În restul Ardealului şi Banatului, el apare numai sporadic[108].

SATUL CIRCULAR

În regiunea cuprinsă între Timiş şi Mureş, la începutul luncii largi a Beregsăului, întîlnim singurul exemplar de sat circular[109] (Rundling) extrem de tipic : Şarolea (Charlottenburg, 149 m). În mijlocul pieţii, de o perfectă formă circulară, se află biserica şi cîteva clădiri publice, iar casele locuitorilor se înşiruie în formă de cerc, în jurul pieţii, avînd fiecare proprietatea în formă de sector. Trei uliţe scurte, capăt al drumurilor ce leagă satul de comunele vecine, conduc în mijlocul pieţii rotunde (v. fig. 36). Comuna Charlottenburg a fost întemeiată în secolul

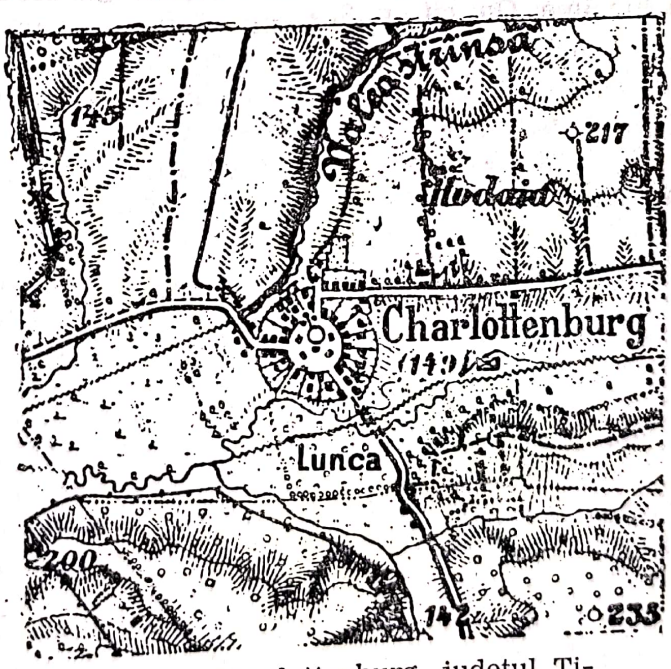

Fig. 36. Charlottenburg, judeţul Timiş. Sat circular. Village circulaire.

[108] Cf. V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România* în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. XLVI (1927), p. 73.

[109] Cf. Gen. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, în *Mélanges*, p. 26.

al 18-lea, ca sat de coloniști germani, cu prilejul colonizării Banatului, după alungarea turcilor din aceste părți. Astfel se și explică forma sa circulară, extrem de regulată [110].

SATUL POLIP

Între alte formațiuni rare ce se întîlnesc tot numai în cîteva exemplare, este și satul-polip. Mai multe uliți pornesc dintr-un centru, în direcție radială, asemenea membrelor unui polip [111]. Casele, mai dese sau mai rare, stau perpendicular pe linia drumului. Această formațiune se apropie mai mult de tipul satului răsfirat, dar se deosebește prin faptul că ulițele, întotdeauna radiale, nu sînt drepte, ci prezintă ușoare îndoituri și se întîlnesc într-un punct central. Exemple tipice de sat polip sînt comunele : Păsăreni (328 m), pe valea Nirajului și Hiringlab (333 m), în regiunea deluroasă, între Tîrnave ; ambele avînd o populație mixtă maghiaro-română, precumpănind elementul maghiar ($^1/_3$ români față de $^2/_3$ maghiari).

---

[110] Cf. E. v. Seydlitz, *Handbuch der Geographie*, vol. II, Breslau, 1931, fig. 919, p. 804.

[111] Princz Gy., a descoperit astfel de sate între Drava și Sava. Exemplu clasic, comuna Pitomaca, cu o stradă principală ondulată și lungă de 5 200 m și cu cîte un braț de 1 200 m lungime. *Op. cit.*, p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

II. AŞEZĂRILE, CADRUL GEOGRAFIC ŞI FACTORUL ETNIC. RĂSPÎNDIREA ŞI CRONOLOGIA PRINCIPALELOR TIPURI DE AŞEZĂRI LA ROMÂNI ŞI LA ALTE POPOARE

SATUL CU CASE IZOLATE

În primul capitol am cercetat principalele tipuri de aşezări în Transilvania şi Banat. În cel de al doilea, vom încerca să facem şi unele constatări cu privire la raportul dintre tipurile de aşezări, cadrul geografic şi caracterul etnic al populaţiei, spre a ajunge la anumite concluzii şi cu privire la vechimea acestor aşezări şi a elementelor etnice ce le locuiesc.

Pentru aceasta însă va fi necesar să lărgim cadrul cercetărilor noastre şi asupra aşezărilor similare la alte popoare şi în alte epoci. Prin urmare ne propunem în acest capitol a urmări problema aşezărilor rurale în răspîndirea lor geografică şi profunzimea istorică, printr-un studiu comparat şi aprofundat, fiind convinşi că numai astfel rezultatele cercetărilor noastre vor cîştiga temei şi confirmare.

În stabilirea vechimii aşezărilor, noi ne bazăm în primul rînd pe criteriul tipologic, plecînd de la constatarea că tipurile de aşezări nu s-au format deodată, ci fiecare din ele reprezintă un anumit grad de evoluţie şi corespunde unei anumite perioade de dezvoltare.

Plasarea unui tip de aşezare într-o anumită epocă, mai ales în perioada lui de formare, înseamnă că acel tip de sat s-a format, în marea sa majoritate, în epoca respectivă, în care timp el a fost tipul general dominant pentru o perioadă şi la un anumit popor şi pentru un anumit teritoriu. Deci fiecare epocă şi-a avut tipul său dominant caracteristic, corespunzînd nevoilor politice şi economice ale timpului, care s-a adaptat la mediul geografic respectiv. Fiecare formă de aşezare reprezintă o fază mai veche sau mai recentă în evoluţia tipurilor de aşezări şi fiecare din acestea a avut o epocă de înflorire şi răspîndire şi o perioadă de decadenţă şi regres faţă de noile tipuri, care cîştigau mereu teren faţă de cele anterioare. Ceea ce nu înseamnă însă că toate aceste forme vechi nu s-au putut înfiinţa decît numai în perioada respectivă în care ele erau dominante. Acelaşi tip vechi s-a putut forma sporadic şi în număr mai redus, sau a putut avea o nouă perioadă de înflorire şi răspîndire şi într-o perioadă mai recentă, atunci cînd anu-

Scanned with OKEN Scanner

mite împrejurări au favorizat formarea lor. Cadrul geografic reclamă anumite tipuri adaptate la condițiile de relief, iar fiecare popor favorizează anumite forme de așezări, neținînd seama uneori de cerințele cadrului geografic, nici de tipurile dominante ale epocii respective.

Noi vom utiliza trei căi sau mijloace pentru a stabili vechimea cronologică a așezărilor : a) gradul de dezvoltare al așezărilor ; b) transformările și c) datele istorice pentru a fixa mai precis perioada lor de formare și a controla și verifica rezultatele obținute prin analiza morfologică și evolutivă.

Așezările trebuiesc privite ca niște organisme vii, care se nasc, cresc și dispar ; evoluează și ele ca orice vietate, de la forme mai simple și primitive, la forme mai evoluate și mai dezvoltate. Vom ține seamă deci, în primul rînd, de forma și structura fiecărei așezări, dar mai ales de linia reală a evoluției tipurilor stabilite prin fapte concrete, a gradului lor de dezvoltare prin transformările lor din forme mai primitive și deci mai vechi, într-un tip mai dezvoltat și deci mai recent.

Nu încape nici o îndoială că cel mai simplu și mai primitiv tip de așezare este satul cu case izolate. Prin structura sa lipsită de concentrare, el reprezintă faza embrionară atît ca formație de sat, cît și ca formă de economie. În privința structurii el este atît de rudimentar încît nici nu poate fi considerat ca un sat adevărat, gospodăriile din care este constituit sînt aproape total lipsite de coeziune. Asemenea și în privința proprietății prezintă forma cea mai arhaică, cu proprietatea în jurul casei, fără să ajungă la o distincție între vatra satului și hotar. El reprezintă deci forma arhaică a liberei ocupări a terenului, în regiune liberă din punct de vedere economic și politic și fără îngrădiri de ordin administrativ. Satul cu case izolate a fost deci satul țăranului liber și autohton, care a putut să-și ocupe pămîntul cît a vrut și unde a preferat, deoarece pămîntul era liber în acea epocă [1].

Vechimea caselor izolate se atestă și prin felul lor de economie primitivă arhaică, în concordanță cu vechiul sistem tribal, care permitea proprietatea izolată și într-un bloc a familiilor față de organizația economică mult mai complicată și dezvoltată a satelor adunate.

Chiar și ocupația locuitorilor din satele cu case izolate, creșterea vitelor și cultura fînețelor, arată o formă mai veche față de sistemele mai noi, trecînd la satul îngrămădit cu sistemul trienal, cu împărțirea hotarului în mai multe zone cu diferite culturi, care se schimbă periodic, avînd ambele ocupații principale, creșterea vitelor și agricultura, ca apoi, la tipul satului de-a lungul drumului și cel dreptunghiular din regiunile de șes, să se ajungă la unica ocupație principală : agricultura. Am putea chiar afirma că există o concordanță între ocupație, tipul de sat, proprietate și împărțirea hotarului, toate evoluînd paralel de la forme mai simple la cele mai dezvoltate. În privința ocupațiilor, observăm trecerea de la forma pur pastorală la cea agricolă-pastorală și apoi la cea pur agricolă ; iar în privința tipurilor de sate, de la satul cu case

[1] Cf. R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 39 și *Die Altslavische Siedlungen*, p. 72.

izolate, prin satul răsfirat la cel îngrămădit şi apoi la cele două forme şi mai evoluate ale satului de-a lungul drumului şi cel geometric. Acelaşi paralelism îl găsim însă şi în privinţa proprietăţii, de la sistemul de bloc pînă la sistemul trienal.

Clasificarea morfologică a aşezărilor corespunde deci cu evoluţia proprietăţii, a formelor de economie, dar şi cu stratificarea lor cronologică.

Economia extensivă, bazată pe creşterea vitelor, favorizează formarea satelor împrăştiate, în schimb, economia intensivă bazată pe agricultură, favorizează formarea satelor îngrămădite [2]. Factorul economic are deci un rol hotărîtor în ce priveşte formarea tipului de sat. Dacă ţinem seamă însă de faptul că şi factorul economic depinde în mare măsură de cadrul geografic, rezultă că acesta are rolul decisiv, atît în privinţa felului de economie a satului, cît şi în privinţa tipului de sat, şi anume direct, prin formele de teren şi indirect, prin felul de economie al regiunii în care se află satul.

Casele izolate nu sînt însă legate numai de viaţa economică extensivă din zona de fîneţe a regiunilor muntoase, ele apar şi în regiunile deluroase şi de şes, legate de o intensivă viaţă agricolă [3].

Prin urmare, existenţa şi extensiunea caselor izolate nu e lămurită îndeajuns fără cunoaşterea cadrului geografic în care se prezintă.

Tratatele şi cei mai mulţi dintre autori sînt de acord că aşezările adunate se găsesc de obicei la şes, în regiuni fertile, cu o suprafaţă unitară şi cu o cultură intensă agricolă. În schimb, s-a relevat foarte des faptul că aşezările dispersate se întîlnesc mai des în regiunile muntoase, accidentate şi în părţile cu o cultură extensivă a fîneţelor şi cu o viaţă mai mult pastorală decît agricolă [4].

Privită problema în genere, această constatare e valabilă. La o cercetare mai atentă ajungem însă la constatări ce contrazic această regulă prea uşor formulată. De fapt, satele dispersate se găsesc mai des în regiunile muntoase, sau mai bine-zis regiunile muntoase şi împădurite sînt favorabile aşezărilor răzleţite, şi în schimb, regiunile de şes aşezărilor mai adunate. Dar tot aşa de adevărat este şi faptul că aşezările cu case izolate se găsesc şi în regiunile de şes, fie în asociaţie cu aşezările adunate, fie independent. Astfel, aşezări cu case izolate se găsesc, cum am văzut atunci cînd am arătat extensiunea caselor izolate şi în Cîmpia Română, Cîmpia Tisei, Lombardia, în şesul Lucernei din

---

[2] Cf. Fr. Ratzel, *Anthropogeographie*, vol. II, p. 281 ; P. Vidal de la Blache, *Principes de Géographie humaine*, p. 195 ; R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 134 ; B. Zaborski, *Dorfformen in Polen*, p. 91.

[3] Cf. B. Zaborski, *op. cit.*, p. 91.

[4] Cf. Fr. Ratzel, *Anthropogeographie*, 1921, I, pp. 263, 373, 280 ; Emm. de Martonne, *La Valachie*, p. 249. P. Vidal de la Blache. *Principes de Géographie Humaine*, p. 195 ; A. Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen der West- und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven*, Berlin, 1895—1898, II, 300 ; A. Woeikof, *Le groupement de la population rurale en Russie* în *Annales de Géographie*, XVIII (1909), p. 21 ; Bernhard, *Die ländliche Siedelungsformen*. În : *Geogr. Zeitschrift*, 1919, pp. 20—32 ; A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, în *Anales de Géographie*, XXXVI (1927), nr. 200, pp. 9—11 ; B. Zaborski, *op. cit.*, p. 27.

Scanned with OKEN Scanner

Elveţia, în Danemarca şi în toată zona de şes de-a lungul litoralului Mării Nordice, ca în Schleswig-Holstein şi Frieslanda, de-a lungul cursului inferior al Rinului în Olanda, Belgia, Flandra, Picardia şi regiunile de şes ale Angliei şi Irlandei [5]. Mai mult, casele izolate se găsesc chiar în regiunile mai joase, mlăştinoase, ca în Olanda şi Polonia [6].

Prin urmare trebuie să facem deosebire, aşa cum am mai relevat, între două categorii de case izolate : a) cele din regiunile muntoase cu o cultură extensivă a fîneţelor, împreunate cu creşterea vitelor şi b) cele din regiunile de şes, cu o cultură intensivă şi agricolă.

Dacă cercetăm casele izolate din prima categorie, vedem că ele sînt de fapt răspîndite în regiunile muntoase, şi anume în regiunile de platforme sau peneplene împădurite care au fost defrişate mai recent, şi de aceea unii dintre autori consideră aceste aşezări de dată mai recentă.

Astfel, după Cvijić, aria de extindere a caselor izolate coincide cu satele pe înălţimi şi pe platforme. În părţile nordvestice ale Peninsulei Balcanice casele izolate au fost aşezate pe terenuri despădurite. Ca şi la noi, văile largi cu caracter de maturitate au sate cu case izolate [7].

În părţile de nord-vest ale Peninsulei Balcanice, în Šumadia superioară, regiunea Stari Vlah, Bosnia centrală şi orientală şi Neretva superioară casele izolate sînt pe platforme vaste, fertile, cu pantă dulce, sau pe „cracuri" (flancuri) de munte domoale şi nu prea înalte, sau mai rar, pe cîte un vîrf rotunzit. Uneori aceste platforme sînt ca nişte terase, dominînd cursul apelor şi văile profunde, nivelul general ridicîndu-se adesea deasupra de 1 000 m. Aşezările în regiunea Iezerei, spre est de Durmitor, ating altitudinea de 1 400—1 500 m. Cele mai înalte sate în Serbia se găsesc în regiunea superioară a rîului Ibar, avînd o altitudine de 1 200 m [8]. Tot astfel şi casele risipite din regiunile muntoase înalte din vestul Bulgariei apar pe „cracuri" de dealuri despădurite şi „umeri" (replauri, Hangverflachungen) [9].

Dacă cercetăm raportul între mediul geografic şi casele izolate, vedem că şi la noi mai preferate sînt regiunile muntoase cu zone largi de platforme [10]. În regiunile de şes (Cîmpia Tisei) şi în regiunile deluroase, satele cu casele izolate rar apar independente, ci ca anexă (sălaşe, hodăi) a unui sat adunat [11].

---

[5] R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 48—50 ; M. Lefèvre, *op. cit.*, pp. 27—31 ; A. Demangeon, *op. cit.*, pp. 6—7.

[6] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 28 şi 100.

[7] J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, pp. 207, 209 şi 213.

[8] J. Cvijić, *op. cit.*, p. 208, 209 ; P. Vujević, *Siedelungen der serbischen Länder*, *Geogr. Zeitschrift*, XII (1906), p. 509.

[9] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien. Die ländlichen Siedlungen und die bäuerliche Wirtschaft*. Kiel, 1935, p. 51.

[10] V. Mihăilescu, *Trebuiesc cunoscute trei tipuri de sat ?*, în *Bul. S. R. Rom. de Geogr.*, XLV (1926), pp. 110, 118, 120, 121 ; Idem, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale în România*, în *Bul. Soc. R. R. de Geogr.*, XVI (1927), p. 66 şi 62 ; Idem, *O hartă a aşezărilor rurale în România*, în *Bul. Soc. R. R. de Geogr.*, LIII (1939), pp. 373, 376 ; S. Opreanu, *Ţinutul Săcuilor*, p. 131.

[11] Vezi bibliografia acestui op.

Casele risipite apar foarte des şi în văile largi, înalte, cu caracter de maturitate, cînd acestea ating altitudinea de 600 m., sau în văile largi cu profiluri în formă de U (albie), de origine glaciară [12]. Pentru primul caz am dat mai multe exemple de la noi (v. p. 174), dar se întîlneşte des şi în alte ţări, ca de pildă în Polonia [13].

Zaborski relatează că şi în Polonia zona preferată de casele izolate este cea muntoasă. Ele se găsesc însă şi în regiunile cu văi mlăştinoase, cum este cazul Polesiei, unde întîlnim mici aşezări în grupuri împrăştiate. Asemenea în regiunile variate de origine glaciară, cu multe coline [14].

În Carpaţii de vest, casele izolate sînt adesea pe cumpăna apelor, ce se află la aceeaşi înălţime, fiind resturi de peneplene şi avînd de obicei forma unor spinări (Höhenrücken) sau podişuri mai mari, brăzdate de văi adînci. Gospodăriile răzleţe sînt aşezate cu preferinţă pe coastele însorite dinspre miazăzi (faţă). Nu numai aşezările, dar şi drumurile sînt deasupra, pe podiş, iar văile împădurite formează linia de despărţire a satelor. Chiar şi în Carpaţii răsăriteni locuitorii din regiunile muntoase se feresc de văile reci şi preferă să se aşeze pe culmile însorite [15].

În Ştiria, casele izolate sînt mai des pe creasta dealurilor (Kammsiedelungen) sau pe versantele mai însorite dinspre faţă, dosul fiind ocupat mai ales de păduri, ca şi la noi în Munţii Apuseni. Ele sînt şi aici o apariţie a regiunilor muntoase : limita lor spre est coincide curbei de nivel 550 m [16].

În Norvegia, în afară de ţinuturile cu un relief mai domol, casele izolate apar şi în regiunile mai înalte, întretăiate de fiorduri [17].

Deosebit de platformele şi peneplenele din regiunile muntoase, există şi o altă formaţie fiziografică ce favorizează răspîndirea satelor împrăştiate. Numeroşi autori au observat că există o strînsă legătură între aria de răspîndire a satelor risipite şi regiunile accidentate morenice, atinse de ultima perioadă glaciară sau post glaciară. Solul acestor regiuni favorizează cultura fîneţelor şi prin urmare creşterea vitelor şi formarea caselor izolate. Astfel de exemple avem în regiunile morenice din jurul lacului Zürich şi colinele morenice spre nord de lacul Constanţa şi Algau [18]. Mai înainte am relevat faptul că şi văile largi atinse de glaciaţiunea cuaternară sînt adesea presărate de case risipite.

---

[12] J. Cvijić, *op. cit.*, p. 113.
[13] Zaborski, *op. cit.*, pp. 28—29.
[14] *Ibid.*, pp. 28—29.
[15] *Ibid.*, pp. 91—93.
[16] Dr. M. Sidaritsch, *Geographie der bauerlichen Siedelungen in ehemaligen Herzogtum Steiermark.* Graz, 1925, p. 23 şi 60.
[17] A. Demangeon, *op. cit.*, p. 20.
[18] Cf. Fr. Ratzel, *Anthropogeographie*, 1921, p. 280 ; R. Gradmann, *Das ländliche Siedelungswesen des Königreichs Würtenberg*, Stuttgart, 1913, *Forschungen zur deutschen Landes u. Volkskunde*, XX, pp. 37, 38 ; W. Reinhardt, *Volksdichte u. Siedelungsverhältnisse des Würtembergischen Oberschwaben*, — *Forschungen z. deutschen Landes u. Volkskunde*, XVII, 1908, p. 499 ; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 26, 29, 85 şi 100 ; A. Demangeon, *op. cit.*, p. 7 şi 10.

Scanned with OKEN Scanner

Mai este un factor care a fost prea puţin luat în considerare în legătură cu cadrul geografic şi răspîndirea caselor izolate : climatul. Unii dintre autori au observat că există o corelaţie între zonele ocupate de casele izolate şi umiditatea regiunilor respective. Astfel, Cvijić atestă că satele răzleţe din zonele înalte, din părţile nord-vestice ale Peninsulei Balcanice, se găsesc aproape exclusiv în regiunile forestiere cu ploi abundente [19].

În privinţa aceasta, de o deosebită importanţă sînt rezultatele cercetărilor lui H. Brockmann-Ierosch, care cercetînd raportul între aşezările, vegetaţia şi umiditatea din cantonul Zürich, a constatat că în regiunile mai uscate ale cantonului predomină casa ţăranului agricultor, iar în părţile mai umede a crescătorului de vite. De asemenea, o comparare a hărţii vegetaţiei cu cea economică arată că zonele bogate în ploi coincid cu cele ale culturii fîneţelor, iar cele uscate, cu zonele agricole, avînd sistemul trienal. Într-o schiţă, el arată corelaţia surprinzătoare ce există între zonele economice, aşezările şi harta umidităţii regiunilor respective [20]. Ca încheiere, menţionăm că şi la noi zona cea mai compactă a caselor izolate, cea din Munţii Apuseni, coincide cu zona cea mai umedă din ţara noastră.

Nu numai clima mai umedă, dar şi solul mai umed şi mai ales mulţimea izvoarelor favorizează risipirea aşezărilor. Regiunile bogate în izvoare, în care pînza freatică este aproape de suprafaţă şi prin urmare uşor accesibilă, sînt totodată şi zonele acoperite de mulţimea aşezărilor cu case izolate sau răsfirate [21], întocmai cum lipsa apei provoacă, în regiunile de stepă, aglomerarea populaţiei în aşezări mari de tipul îngrămădit [22]. Prin urmare, această pretinsă lege a apelor a prilejuit şi formularea unei legi a aglomerării : în regiunile bogate în izvoare predomină aşezările risipite, iar în regiunile sărace în ape se găsesc aşezări mari concentrate avînd între ele suprafeţe întinse.

Abundenţa şi apropierea apei numai favorizează dispersarea, ea nu este însă o condiţie absolută. Sînt regiuni bogate în izvoare unde totuşi predomină aşezările concentrate. Tot astfel se întîlneşte şi cazul invers, sate risipite în regiuni bogate în izvoare şi ape. Pretinsa lege a apelor nu mai este valabilă, cel puţin aşa cum a fost ea formulată de la început. Pentru a învedera acest fapt, cităm numai cîteva dintre cazurile cele mai clasice şi mai bine cunoscute.

O regiune bogată în izvoare, unde gîrlele curg la fiecare pas, este regiunea „Pădurea Neagră" (Schwarzwald), din colţul sud-vestic al Germaniei, o regiune tipică cu case izolate. Tot astfel şi regiunile morenice,

---

[19] *Op. cit.*, p. 207.

[20] *Das Züricher Bauernhaus in seiner Beziehung zur Vegetation. Das Bauernhaus in Kanton Zürich.* Zürich, 1927, p. 3.

[21] Cf. Emm. de Martonne, *La Valachie*, p. 249 ; Idem. *Recherches sur la distribution géopraphique de la population en Valachie*, pp. 144—146 ; V. Mihăilescu, *Vlăsia şi Mostiştea*, pp. 74, 76, 77 ; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 28, 61.

[22] Fr. Ratzel. *Anthropogeographie*, 1921, II, pp. 273, 276 ; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 35, 60 ; V. Mihăilescu, *Aşezările omeneşti din Cîmpia Română la mijlocul şi sfîrşitul sec. XIX-lea*, Acad. Rom., *Mem. Secţ. Ist.*, Ser. III, tom. IV, Mem. 2, p. 35.

Scanned with OKEN Scanner

din zona Prealpilor, sînt bogate nu numai în precipitaţii, dar şi în izvoare, pîrîiaşe şi lacuri. Nu e deci mirare că regiunile morenice sînt pretutindeni ţinuturi acoperite cu case izolate [23]. Totuşi această pretinsă influenţă a apelor asupra aşezărilor are valoare numai în genere, ea nu poate fi aplicată pentru toate regiunile. De pildă, lunca rîurilor are pînza freatică aproape de suprafaţă, şi totuşi în ele predomină aşezările concentrate şi nu cele risipite. Placa franconă (fränkische Platte) şi bazinul învecinat al Neckarului prezintă ambele aceleaşi condiţii geologice şi geografice şi totuşi în aceste regiuni nu găsim acelaşi tip de aşezare. În primul ţinut predomină satul îngrămădit, iar în al doilea casele izolate [24].

Alte exemple tipice pentru regiuni cu aceleaşi condiţii hidrologice, avînd acelaşi subsol cu tipuri de aşezări diferite, sînt Picardia din Franţa, cu aşezări concentrate, iar platoul Chiltern din Anglia, cu ferme izolate, deşi ambele au acelaşi subsol de cretă şi sol aproape analog. Pe platoul ardenez din Franţa şi Belgia, bogat în izvoare, locuitorii se grupează în aşezări concentrate [25].

În consecinţă, vedem că aşa-numita lege a izvoarelor nu are valoare absolută, dar nici influenţa cadrului geografic nu se confirmă în toate împrejurările. Aceasta pentru că, în afară de factorul hidrologic, geologic şi geografic, intervine şi cel etnic şi economic, care pot nivela şi acoperi, cu forme unitare, cele mai diferite regiuni din punct de vedere geologic şi geografic. Rămîne deci de a stabili care dintre aceşti factori au avut rolul preponderent în formarea tipului de aşezare, ce poate fi consecinţa influenţelor îmbinate ale acestor factori cardinali.

Formarea şi existenţa caselor izolate nu se poate însă atribui numai influenţei mediului geografic sau evoluţiei istorice. Sub influenţa factorului etnic, ele apar în regiunile deluroase şi de şes, mai ales la anumite popoare la care au rămas ca relicv din epoca arhaică de formare a satelor cu case izolate şi unde ele au dăinuit şi sînt preferate şi azi.

Acesta este mai ales cazul în zonele de aşezări cu case izolate din vestul Europei, locuite odinioară de celţi şi urmaşii lor, din anumite părţi ale Angliei, nordul Franţei, ţările nordice etc.

Mai este deci încă un factor ce nu trebuie uitat într-o cercetare mai atentă a problemei răspîndirii caselor izolate, anume factorul etnic. Unii autori, căutînd să afle originea diferitelor aşezări, au atribuit formarea lor unui anumit popor.

Unul dintre cei mai vechi autori din categoria acestora este A. Meitzen, care a susţinut originea celtică a caselor izolate din părţile de vest de Weser şi originea germanică a celor aglomerate din centrul

---

[23] Contrastul ce există între regiunile morenice din jurul Carpaţilor Orientali, bogaţi în izvoare şi cu aşezări risipite deoparte şi regiunile stepice învecinate de la răsărit, sărace în izvoare şi cu mari aşezări concentrate, a fost relevat şi de B. Zaborski (v. *op. cit.*, p. 100).

[24] R. Gradmann, *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Würtemberg*, pp. 37—39.

[25] Demangeon, *op. cit.*, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

Germaniei [26]. Această teorie a fost combătută de Gradmann, care a arătat că aşezările cu case izolate nu aparţin numai celţilor, căci spre vest de Weser toate elementele etnice locuiesc în case izolate. Aceeaşi dispersare se găseşte şi în alte ţări locuite de elemente etnice germanice ca în Flandra, Elveţia, Bavaria şi nordul Scandinaviei [27]. În schimb, Schlüter opune satelor adunate din Italia casele izolate din ţările germanice [28].

Marinelli combate originea etnică a tipurilor de aşezări, atribuind o mare influenţă cauzelor economice şi epocilor de colonizare [29].

Evident că factorul economic şi sistemul de proprietate în bloc în jurul casei sînt factorii principali în ce priveşte formarea caselor izolate şi răspîndirea lor, totuşi nu putem nega nici influenţele factorului etnic. Sînt popoare care au preferinţă pentru anumite tipuri de sate, ca în cazul de faţă pentru casele izolate. Vujević constată că la populaţia din Bosnia există o predispoziţie etnică pentru acest tip de sat [30], iar după un alt autor chiar şi influenţe religioase, creştinii preferind satele risipite iar mohamedanii cele adunate [31].

Aceeaşi preferinţă pentru casele izolate o au şi caravlahii din Bosnia, care duc acest tip cu ei, oriunde s-ar aşeza, pentru că le este o însuşire etnică [32].

Aceeaşi constatare o putem face şi cu privire la aşezările şi naţionalităţile din Transilvania. Românii au preferinţă pentru aşezările risipite şi răsfirate, iar ungurii şi germanii pentru cele adunate. Tipul de aşezări cu case izolate pe o zonă mai compactă se găseşte numai la populaţia română în Munţii Apuseni [33].

Casele izolate ocupă un teritoriu considerabil, îndeosebi în părţile de nord ale Europei, unde a fost zona cea mai răspîndită a aşezărilor, încă din epoca neolitică.

În Norvegia, regiunile muntoase sînt improprii formării satelor adunate, care apar numai în regiunile de şes sau pe suprafeţe cu un relief mai domol. Ele sînt locuite de „gaards", case izolate în grupuri neregulate de patru pînă la şase gospodării formînd un cătun. De aici, vechii normanzi au adus cu ei casele izolate pînă în îndepărtatele insule ale Fär-Öer-ului şi în Islanda [34].

---

[26] Idem, *op. cit.*, p. 520.
[27] *Forschungen*, p. 95.
[28] *Deutsches Siedelungswessen*, p. 437.
[29] *Geogr. Teacher*, 1925, p. 202. În această privinţă vezi literatura la A. Demangeon, *op. cit.*, pp. 14—15.
[30] *Op. cit.*, p. 509 şi 510.
[31] M. S. Filipović, *Wirtschaft, Verkehr und Siedelungen in der Umgebung von Visoko*, Beograd, 1929, p. 68.
[32] T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, Bucureşti, 1906, p. 287.
[33] Emm. de Martonne, *Résultats scientifiques des excursions géogr. de l'Inst. de Géogr. de l'Université de Cluj en 1921* în *Lucrările Inst. de Geogr. al Universităţii din Cluj*, 1922, vol. I, pp. 63, 64, 85, 112—114 ; V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări în România*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, XLVI (1927), p. 7 ; R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie*, p. 6.
[34] R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 118, 119, 121 şi 122.

Scanned with OKEN Scanner

În Suedia, unde alături de creşterea vitelor găsim şi o cultură agricolă în legătură cu răspîndirea caselor izolate, după un străvechi obicei (hamarskipt) se făcea din timp în timp o nouă repartiţie a proprietăţii, obligînd pe proprietar să părăsească chiar şi terenul pe care era construită gospodăria, silindu-l astfel să şi-o reconstruiască pe noul teren atribuit lui. Casele fiind construite din bîrne, această mutare şi reconstruire a gospodăriei nu era o sarcină prea mare. Case izolate găsim şi în Gotland [35].

Acest tip de aşezare predomină şi în Danemarca, ţările baltice, Estonia, Lituania şi îndeosebi în Finlanda, fie de origine mai veche, cînd băştinaşii au ocupat poienile pentru casele şi proprietatea lor izolată în mijlocul pădurii, pe coline în jurul lacurilor sau mai recent prin împroprietărire [36].

În părţile nordice ale Rusiei, unde în zona de păduri s-au format casele izolate, ridicate pe terenurile despădurite, ele au fost tipul dominant. Mai recent, s-au răspîndit din nou în legătură cu reforma agrară din 1906 [37].

Satul împrăştiat este o formă foarte răspîndită şi în Polonia. El apare des amestecat cu alte tipuri de sate şi rar formează o zonă mai mare, independentă. Apare în Pomerania, cu excepţia părţilor de nord, în Posnania, cu excepţia părţilor sud-vestice, apoi pătrunde dinspre vest cu două ramuri, una de-a lungul Vistulei spre Varşovia, cealaltă spre Lodz. Se întîlneşte apoi, formînd mici insule, în Polonia centrală şi răsăriteană. Cele mai numeroase grupuri de insule cu aşezări împrăştiate sînt cele din Polesia şi Volhinia.

În grup mai compact se găsesc în Carpaţii de vest şi pe versantul nordic al Carpaţilor răsăriteni şi îndeosebi în Ţara Huţulilor. Ţinuturile de pe cursul superior al Prutului şi al Ceremuşului sînt presărate cu case izolate [38].

În Ungaria, casele izolate se găsesc sporadic pe întreaga întindere a Cîmpiei Tisei, în legătură cu alte tipuri de sate şi îndeosebi îngrămădite, formînd sălaşe izolate în hotarul comunei, cu o populaţie agricolă. Zona mai compactă de aşezări cu case împrăştiate cu caracter alpin se găseşte în părţile de vest ale Ungariei [39].

Teritoriul caselor izolate în Germania are două zone principale: una în Germania inferioară şi a doua, cea din Germania superioară. Primei zone îi aparţin provinciile: Westfalia, regiunile Teutoburger Wald, Rothaargebierge, Westerwald, în genere părţile spre vest de rîul Weser, unde se găseşte amestecat cu alte tipuri de aşezări, apoi a doua pe ambele cursuri ale Rinului inferior, şi în teritoriul între Marea Nor-

---

[35] Beauchet, *Histoire de la propriété foncière en Suède*, pp. 32—33, 43—54, 187; A. Demangeon, *op. cit.*, p. 20; Rhamm, *Ethnogr. Beitr.*, II, 1, 747 şi 786.

[36] Demangeon, *op. cit.*, p. 8; Zaborski, *op. cit.*, p. 39.

[37] R. Mielke, *Die altslawische Siedlung*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LIV—LV (1922—1923), pp. 69, 70, 78, 79; R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 36, 37; A. Demangeon, *op. cit.*, pp. 108—110.

[38] Zaborski, *op. cit.*, pp. 87, 91, 92 şi 93.

[39] Princz Gy., *op. cit.*, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

dului, Weser, Ruhr şi Schelde. În regiunile muntoase din Germania centrală casele izolate le întîlnim în Odenwald, în Schwarzwald, Bavaria superioară, în părţile de sud ale Şvabiei superioare şi în Austria superioară [40].

În Alpi, zona caselor izolate se extinde începînd cu Savoia pînă în Carintia şi Carniolia. În Elveţia dispersarea este generală în regiunile muntoase [41].

În Italia, îndeosebi regiunile de nord, ca Piemontul, Lombardia, Emilia şi şesurile dintre Adige şi Brenta şi dintre Trebbia şi Sechie sînt presărate cu case dispersate, cele mai multe la o distanţă de abia cîteva sute de metri unele de altele, pierzîndu-se în verdeaţa imensei grădini ce acopere aceste ţinuturi [42].

O zonă compactă şi continuă a caselor izolate se poate urmări în toate regiunile de-a lungul coastelor de nord-vest ale Europei, începînd cu Danemarca pînă în Normandia, în Schleswig-Holstein, Hanovra, regiunile de legătură între cursul superior al Rinului, Olanda, Belgia, Brabant, Flandra şi Picardia, toate sînt ţinuturi în care casele izolate predomină. În Franţa, aşezările dispersate ocupă două treimi din teritoriul ţării. În afară de zona deluroasă înşirată mai sus dispersarea predomină şi pe podişul de la Bric şi Valois, ţara fermelor mari, în Mayenne, Limousin, în anumite regiuni ale Masivului Central şi în Provence [43].

Zona aşezărilor risipite continuă şi dincolo de Canalul Mînecii, în insulele Britanice : Scoţia, Walles, Cornwall şi Irlanda, care sînt din timpurile cele mai vechi patria caselor risipite, cu o extensivă cultură a fîneţelor şi cu o economie pastorală [44].

În Balcani, satul cu case izolate este răspîndit îndeosebi în părţile de nord-vest ale peninsulei, în sistemul dinaric, Srednja-Gora şi Rodope. Şi aici, ca şi la noi, în zona platformelor pe înălţimi, le întîlnim des pe terenurile despădurite şi în văile lărgite de gheţarii cuaternari în formă de albie (en auges).

Cea mai caracteristică formă de aşezare risipită este tipul „Stari Vlah". Răspîndirea lui se poate urmări de la Uzice în Serbia, în toată Bosnia şi Herţegovina, pînă în Carniolia şi mai ales în regiunea Stari Vlah (spre sud de Uzice) de unde îşi are şi numirea.

---

[40] A. Meitzen, *Siedlung und Agrarwesen*, p. 50 ; R. Mielke, *Die Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LVIII (1926), p. 196 ; Idem, *Siedlungskunde*, pp. 189, 200, 234 ; A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, în *Annales de Géographie*, nr. 199, XXXVI (1927), p. 6.

[41] A. Demangeon, *op. cit.*, p. 7 ; Ch. Biermann, *L'habitat rural en Suisse*, Extr. du *Bull. de la Société neuchâteloise de Géogr.*, XLI (1932), p. 14.

[42] P. Vidal de la Blache, *Principes de Géographie Humaine*, p. 176 ; O. Marinelli, *Atlante dei tipi geografici*, desunti dai rilievi al 25 000 e al 50 000 degli Istituto Geografico militare. Firenze, 1922, foile : Asti, Ancona, Pisa, Napoli, Lesseri, Imola, Treviglio, Brescia, Pavia, Cremona etc. ; A. Demangeon, *op. cit.*, p. 7.

[43] Meitzen, *op. cit.*, pp. 517—518, II p. 52 ; R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 48—50 ; M. Lefèvre, *L'habitat rural en Belgique*, Liège, 1925, pp. 27—31 ; A. Demangeon, *op. cit.*, pp. 6—7 ; R. Ficheux, *Villages de France et de Roumanie*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom XLIII (1929), p. 52.

[44] A. Demangeon, *op. cit.*, p. 20.

Scanned with OKEN Scanner

Pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, toate satele din Šumadia şi Mačiva au aparţinut tipului „Stari Vlah", care azi s-au transformat, prin concentrare, în sate de tipul de-a lungul drumului [45].

Iată cum descrie autorul tipul „Stari Vlah" : Aceste sate se întind uneori pe o lungime de 7—8 km, cătunele din care sînt compuse, numite „kraj" sau „zaselak" sînt uneori îndepărtate la 2—3 km unele de altele, iar casele lor aşezate fără nici o ordine, sînt separate, la distanţe de unul sau mai mulţi km. Nu e rar cazul cînd două case aparţinînd la două sate distincte să fie mai apropiate una de alta decît de cele a propriului lor sat. Apoi, rar sînt situate pe aceeaşi platformă, fiind adeseori aşezate pe mai multe. Aceste sate au cîteodată şi mai multe cimitire [46].

După un alt cercetător, tipul „Stari Vlah", cum numesc autorii sîrbi aşezările lor cu case izolate, este răspîndit în depresiunea Savei, valea Moravei, părţile superioare ale Topliţei, în regiunile Kosovo, Metohia şi în Albania pînă la Elbasan. Satele sînt împărţite în cătune „zaselak", iar acestea în „mahale" sau „djemate". „Zaselak" este noţiunea geografică a aşezării celei mai favorabile a satului, iar „djemat" este o unitate familială, adică un grup de case locuite de o familie înrudită. Autorul numeşte tipul „djemat", adică grupul de case izolate pe un vîrf de deal locuite de aceeaşi familie, tip „Vlašinski" [47]. Iată deci, două tipuri de case izolate din Balcani legate de numele vlah. Locuitorii acestor regiuni se ocupă mai ales cu creşterea vitelor.

Prin urmare, în regiunile nord-vestice ale Peninsulei Balcanice, satul împrăştiat a evoluat de la tipul de case izolate, „Stari-Vlah", prin creşterea populaţiei şi înmulţirea caselor, la cel de cătun sau „djemat", iar în unele părţi, mai nou, îndeosebi în Šumadia şi Mačiva, în sate de-a lungul drumului, contribuind la această transformare şi influenţa drumurilor [48].

În restul Peninsulei Balcanice satul împrăştiat se mai găseşte şi în regiunile de vest ale Bulgariei, în Rodope [49] şi în Albania de nord [50].

Prin urmare, avînd în vedere nu numai forma şi structura sa, dar şi poziţia geografică şi mediul în care se află, putem afirma că satul împrăştiat este un tip arhaic. Poziţia sa de aşezare izolată, retrasă în regiunile periferice, ferită de marile căi de comunicaţie, de văile deschise, arată că avem de a face cu un relicv, refugiat în părţile mai puţin accesibile de curentele noi de populaţie, cultură şi civilizaţie [51].

---

[45] J. Cvijić, *op. cit.*, pp. 207, 213, 216—218.

[46] *Ibid.*, *op. cit.*, p. 217.

[47] P. Vujević, *Siedlungen der serbischen Länder*, în *Geogr. Zeitschrift*, Leipzig, XII (1906), p. 509 şi 510.

[48] J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, pp. 217, 218 ; R. Mielke, *Die Altslawische Siedlung*, pp. 65, 66 ; dr. M. S. Filipović, *op. cit.*, p. 68.

[49] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, p. 108.

[50] Fr. Nopcsa, *Haus und Hausrat in katholischen Nordalbanien*. Sarajevo, 1912, p. 50.

[51] Emm. de Martonne, *La Valachie*, 1902, Paris, la p. 248 susţine că românii au înfiinţat satele ascunse în păduri de teama ca să nu fie observaţi de inamic.

Scanned with OKEN Scanner

Dar nu numai structura extrem de primitivă şi simplă, precum şi situaţia sa retrasă, periferică, dovedeşte că e tip arhaic, ci şi evoluţia celorlalte tipuri, cel răsfirat şi îngrămădit, care s-au format din tipul izolat, arată că la începutul acestei evoluţii a fost satul cu case împrăştiate [52].

Aşa că, în această privinţă, aproape toţi autorii mai de seamă consideră tipul de case izolate drept tip primitiv iniţial. Astfel Mielke, unul dintre cei mai buni cunoscători ai problemei aşezărilor, îl aşază în fruntea evoluţiei [53]. Cvijić socoteşte tipul „Stari Vlah", cu case izolate, ca fundamental şi primitiv [54]. Asemenea şi Meringer consideră casele izolate ca cea mai veche formă de aşezare pentru Bosnia şi Herţegovina [55]. Celebrul cercetător francez al aşezărilor, A. Demangeon, consideră dispersarea ca „primară", ea fiind la originea formării aşezărilor [56].

După un alt bun cunoscător al satelor din Balcani, H. Wilhelmy, casele izolate sînt forma de aşezare iniţială a aşezărilor sud-slave. Dacă putem acorda încredere tradiţiei, afirmă autorul, aşezările rurale din vechea epocă bulgară nu erau decît nişte cătune mărunte formate din 5—7 case. Aceeaşi era situaţia aşezărilor în veacul al XIV-lea şi în vechea Serbie [57].

Sînt şi unii autori polonezi, ca Balzer, care afirmă că în Polonia mai de mult erau case izolate cu proprietatea comună [58], şi Potkański, care susţine şi el că forma cea mai veche a aşezărilor în Polonia a fost fără îndoială casele izolate. Aceasta pentru că condiţiile sociale din vremea aceea, cînd populaţia trăia în organizaţia tribală (Sippe) permitea ca familiile singuratece să formeze aşezări separate, în vreme ce formarea satelor cu sistemul trienal al hotarului (Gewanne) este o apariţie mai tîrzie [59].

Chiar şi Sidaritsch, în excelenta sa lucrare asupra aşezărilor din Stiria, susţine că şi aici forma cea mai veche a aşezărilor sînt cătunele

---

[52] O. Bethge, care plecînd de la studiul toponimiei a cercetat aşezările rurale ale franconilor în secolul al VIII-lea şi al IX-lea, ajunge la constatarea importantă, că aşezările adunate s-au format din cele risipite şi prin urmare acestea sînt anterioare. Cf. *Fränkische Siedlungen in Deutschland auf Grund von Ortsnamen festgestellt*, în *Wörter und Sachen*, VI (1914—1915), p. 62.

[53] „An die Spitze der Entwicklung stelle ich den Einzelhof". *Ein Stammbaum der Dorfsiedlung*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, 1935, p. 117 şi 118.

[54] J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, Paris, 1919, p. 218.

[55] *Das volkstümliche Haus in Bosnien und in Herzegowina*, p. 20.

[56] *La Géographie de l'habitat rural*, în *Annales de Géogr.*, Janv. 1927, pp. 1—23 et mars 1927, pp. 102—103. Vezi şi G. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, în *Mélanges*, 1927, p. 3.

[57] *Hochbulgarien*, p. 95 şi 100 ; Idem, *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, în *Geogr. Zeitschrift*, XLII (1936) p. 82 şi 85.

[58] *Chronologja najstarszych ksztaltow wsi slowiańskiej i polskiej. (Cronologia celor mai vechi forme de sate slave şi poloneze)*, în *Kwartalnik Historyczny*, XXIV (1910), pp. 359—406 ; cf. Zaborski, *op. cit.*, p. 18 şi 38.

[59] *Pisma pośmiertne K. Potkańskiego (Lucrările postume ale lui Potkan'ski)*, Cracovia, 1922, vol. I, p. 214 ; cf. Zaborski, *op. cit.*, p. 85.

Scanned with OKEN Scanner

în regiunile deluroase şi casele izolate pe înălţimi. El datează vechimea lor între secolele VII—IX [60].

Această plasare a satului cu case izolate în fruntea evoluţiei aşezărilor este confirmată şi prin dovezile istorice.

Casa izolată a fost forma de aşezare obişnuită şi cea mai răspîndită în toată Europa centrală şi nordică în epoca neolitică [61]. Proprietatea fiecăruia era în jurul casei, avînd posibilitatea de a o mări la nevoie din terenurile vecine neocupate şi slab populate [62].

În epoca homerică şi vechii elini locuiau în case izolate, şi abia mai tîrziu, cînd războaiele şi interesele de apărare o cereau, se asociau în aşezări mai adunate. Chiar şi Thukidides, care consideră şi el casele izolate ca vechea formă a aşezărilor la elini, relatează că locuitorii din părţile nord-vestice ale ţării locuiesc în aşezări risipite [63].

Aceeaşi situaţie o găsim la începutul erei noastre şi în părţile vestice şi nordice ale Europei locuite de celţi şi germani, după relatările lui Caesar şi Tacitus [63 a].

Din datele istorice de care dispunem, aceeaşi imagine a aşezărilor cu case izolate o putem reface şi pentru popoarele slave.

Procopius ne vorbeşte despre colibele singuratece ale slavilor în veacul al VI-lea, în mijlocul proprietăţilor mari [64]. Alţi autori din epoca lui Iustinian relatează că slavii de la sud au avut satul cu casele împrăştiate [65]. Asemenea şi autorul *Cronicei Ipatiene* (a lui Nestor) ne informează că vechii slavi „trăiau pentru sine şi lăsau fiecare să trăiască cu neamul său în localitatea sa". Deci forma iniţială a satului şi la popoarele slave din timpurile cele mai vechi a fost cea risipită, cu case izolate, bazate pe organizaţia marii familii şi cu proprietatea comună (zadruga, mir [66]).

---

[60] *Geographie des bäuerlichen Siedlungwesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark*, Graz, 1925, p. 76.

[61] M. Hoernes, *Prähistorische Archäologie*, 1923, p. 360.

[62] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 48 şi 49.

[63] Homer, *Odiseea*, VI, 291—295 ; XIV, 5—17 ; XVII, 182, 183, 264—268 ; XIII, 137—139 ; XXIV, 148, 149, 204—209 ; Cf. şi R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 9 şi 11.

[63a] *De bello Gallico*, VI, 30 ; cf. M.Q. Lefèvre, *op. cit.*, pp. 37—40.

După cunoscutul pasaj din *Germania* XVI : „Ei nu sufer nici casele să fie una lîngă alta, ci stau despărţiţi şi risipiţi după cum le-a plăcut un izvor, un cîmp ori o pădurice. Satele nu le aşază ca noi, să-nşire casele şi să le lipească una de alta : fiecare lasă loc împrejurul casei, ori ca pază împotriva primejdiei de foc, ori că nu se pricep la clădit". Traducere de T.A. Naum, *Germania lui Tacit*, 1943, p. 45. Deşi unii autori germani susţin că risipirea se referă mai mult la spaţiul dintre „vici" decît dintre casele izolate *(Einzelhöfe)*. Cf. O. Schrader, *Reallexikon der Indogermanischen Altertumskunde*, 1917—1923, vol. I cuvîntul „Dorf" pp. 196—203 ; J. Hoops, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Strassburg, 1911—1913, vol. I, pp. 131, 433.

[64] *De bello Gothico*, III, cap. 14 ; IV, cap. 4 şi 5 ; R. Mielke, *Die altslawische Siedlung*, pp. 62, 64 şi 68.

[65] Cf. Vujević, *Siedlungen der serbischen Länder*, p. 508.

[66] R. Mielke, *Die Entstehung des Rundlings*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LII (1920—1921), p. 288 ; Idem, *Die altslawische Siedlung*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LIV—LV, (1922—1923), pp. 64, 67 şi 68 ; Idem, *Siedlungskunde*, p. 70 ; R. Meringer, *Das volkstümliche Haus in Bosnien und der Herzogowina*, Wien, 1900, p. 20 ; Zaborski, *Dorfformen in Polen*, pp. 38, 85. H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, pp. 94, 95.

Scanned with OKEN Scanner

La început și în Polonia au fost case izolate cu comunitatea casei și a averii datînd din secolul al VII-lea [67].

Prin urmare, în epoca neolitică și perioada antică, atît la vechii elini cît și la celți, germani și slavi, deci aproape la toate popoarele Europei cunoscute din timpurile mai vechi, tipul de așezare arhaică a fost cel al caselor izolate.

În veacul de mijloc a existat un fel de agricultură nomadă în legătură cu defrișarea pădurilor, stabilind pretutindeni așezări cu case izolate la : irlandezi, gali, germani, suedezi și în Rusia septentrională [68].

Finlandezii au avut și ei, la început, așezări cu case izolate. La ruși și la lituani ele au persistat pînă în secolul al XV-lea ca tip dominant [69].

După relatările izvoarelor contemporane, în Prusia răsăriteană, în timpul stăpînirii ordinelor germane, se găseau mai ales case izolate. Și vechii lituani și samaiții au trăit în așezări risipite. În Saxonia superioară cătunele slave sînt omniprezente în părțile colonizate pentru perioada mai veche [70].

Sub influența civilizației antice greco-romane, la început în sudul Europei mediteranene, se nasc așezări mai condensate și chiar centre urbane care mai tîrziu au avut influență și asupra formării așezărilor urbane și rurale din centrul și nordul Europei. Satul cu case izolate rezistă în aceste ultime părți, unde treptat evoluează la forme de tipuri mai compacte și se retrage în regiunile sale mai izolate de refugiu, astfel că ele rămîn azi ca niște insule „horsturi", relicve în : Țările Scandinave, Irlanda, Scoția, Walles, Cornwall, Franța de nord-vest, Belgia, Westfalia, Bavaria, Elveția, Tirol,Știria, Böhmerwald, Riesengebierge, în Carpații de nord-vest, spre nord de granița Letoniei și în părțile nordice ale Rusiei.

La noi, după cum am amintit, casele izolate formează o zonă compactă în Munții Apuseni, iar în zone mai mici în Maramureș și ținutul obcinelor moldovenești, bazinul de sud al Trotușului, Săcuime, Bran, Banat și Argeș.

Trebuie să relevăm faptul că Munții Apuseni nu numai din punct de vedere geografic apar ca o unitate aparte, dar și în domeniul celor mai deosebite științe. Acest nucleu distinct în Munții Apuseni a fost dovedit de cercetările de reacție a sîngelui [71], cele bazate pe măsurarea

---

[67] O. Balzer, *Chronologja najstarszych kszaltow wsi slowian'skiej i polskiej*, Kwartalnik Historyczny, vol. XXIV, (1910), pp. 259—406 ; cf. și B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 18 și 38.

[68] A. Demangeon, *op. cit.*, nr. 199, v. XXXIII (1927), pp. 18—19 ; nr. 200, p. 105.

[69] R. Mielke, *Die altslawische Siedlung*, în *Zeitschr. für Ethnologie*, LIV—LV, (1922—1923), pp. 69, 70, 75, 78, 79 ; Idem. *Siedlungskunde*, p. 36 și 37.

[70] Stein, *Die Umwandlung der Agrarverfassung Ostpreussens*. I. Jena, 1918, p. 384 ; J. Leitpoldt. *Geschichte der ostdeutscher Kolonisation im Vogtland*, Plauen, 1927, p. 33 ; H. Wilhelmy, *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, p. 85.

[71] Dr. Gh. Popovici, *Diferențe și asămănări în structura biologică de rasă a popoarelor României*. Cultura, Cluj. 1924, p. 234. Dr. P. Rîmneanțu, *Origine ethnique des Seklers de Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, tom. I, nr. 1, 1935, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

craniului, care dovedesc în aceste părţi existenţa unui tip distinct numit dacic, de antropologie [72], precum şi de cercetările lingvistice, atestîndu-se în aceste părţi existenţa unui sîmbure etnic rasial şi lingvistic[73]. Iar acum vedem că şi în privinţa aşezărilor formează sîmburele celui mai vechi tip de sat. În capitolele următoare o să vedem că în Munţii Apuseni vom găsi şi alte elemente arhaice şi izolate şi în privinţa curţii (şura poligonală) şi a casei (casa cu cămară). Avînd în vedere minele de aur din aceste părţi, care au fost exploatate din epoca cea mai veche şi cu siguranţă şi în epoca civilizaţiei româno-slavă (ex. Zlatna), trebuie să presupunem nu numai existenţa unui vechi fond etnic aparte în această regiune, dar şi o continuitate dovedită atît prin tipul arhaic al aşezărilor cît şi al modului de ocupaţie şi exploatare primitivă auriferă [74].

Cu toate acestea, există şi autori care susţin că satele cu case izolate sînt mai recente şi de fapt avem date care dovedesc formarea caselor izolate în timpuri mai noi, atît la noi cît şi în străinătate.

Mielke atestă, încă din secolul al XVI-lea, în valea rîului Lech din Austria, dizolvarea de aşezări mai vechi adunate, unde printr-o interdicţie a fost oprit acest proces. Iar casele izolate din Tirol şi Alpii orientali s-au format, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, din sate adunate mai vechi [75]. În Prusia răsăriteană, unde lituanii au cunoscut casele izolate înainte de stăpînirea ordinelor germane, în sec. al XIX-lea, a început din nou să se extindă satul împrăştiat [76]. Acelaşi proces de dizolvare al satelor adunate în cătune şi case izolate o relevează Brockmann-Jarosch pentru Suedia şi Elveţia [77], iar Keussler ne informează că în Rusia de nord încă în sec. al XIX-lea acest proces apare sporadic, căci în părţile ei nelocuite pămîntul a putut fi ocupat în mod liber şi astfel s-au format casele izolate mai recent [78]. Tot în Rusia, reforma agrară din 1906 a adus o adevărată revoluţie în privinţa aşezărilor, prin împărţirea bunurilor comunale şi regruparea parcelelor dispersate, satele adunate au fost dislocate, favorizînd dispersarea lor în case izolate. Chiar şi emigranţii ruşi care pleacă din sate adunate ca colonişti în Siberia construiesc ferme izolate [79]. Casele izolate din Wolhinia sînt rezultatul colonizărilor mazovice, germane şi cehe, după exemplul desfiinţării satelor mai vechi [80].

---

[72] Dr. V. Lebzelter, *La répartition des types raciaux roumano-mediterranéens en Roumanie.* Extras din *L'anthropologie*, tom. 45, nr. 1—2 (1935), p. 68.

[73] E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen.* Berlin, 1940, pp. 13—15.

[74] Cf. R. Vuia, *Chronologie des types de villages dans le Banat et la Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, III (1936), nr. 1, p. 49 ; Idem, *Le village roumain de Transylvanie.* Extrait de *La Transylvanie*, Bucarest, 1937, pp. 7, 26 ; Idem, *Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen*, în *Siebenbürgen*, Bukarest, 1943, p. 38.

[75] *Siedlungskunde*, p. 52, 209 şi 222.

[76] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 39.

[77] *Das Bauernhaus in Kanton Zürich*, Schweizer Bauzeitung, vol. 89, 1927, p. 7.

[78] *Festgabe an Georg Hansen*, II, p. 190.

[79] A. Demangeon, *La Géogr. de l'habitat rural.*, în *Ann. de Géogr.*, nr. 200, XXXXVI, Paris (1927), p. 108, 110.

[80] B. Zaborski, *Die Dorfformen in Polen*, p. 91.

Scanned with OKEN Scanner

După cum am văzut însă şi în paginile anterioare, avem date şi pentru vechimea caselor izolate în Ţările Baltice. De pildă Lituania, înainte de stăpînirea ordinelor germane, a avut sate împrăştiate, iar Balzer, după cum am arătat, e de părere că la început, încă din secolul al VII-lea, şi în Polonia au fost sate cu case dispersate [81].

Dar procesul cel mai răspîndit şi mai recent al formării caselor izolate ni-l arată Zaborski în Polonia. După acest autor, aproape toate satele cu case izolate din Polonia sînt de dată mai recentă, unde, prin colonizare şi parcelarea marii proprietăţi, din sec. al XIX-lea, numărul caselor izolate a crescut la infinit. Dispersarea satului în Polonia a fost şi o urmare a desfiinţării iobăgiei în sec. al XIX-lea. Prin urmare cauze sociale au dus la formarea caselor izolate ; a contribuit aici şi configuraţia geografică a terenului, cum e cazul în împrejurimile Wilnei, unde casele izolate s-au format pe o mulţime de coline mai mici înconjurate de terenuri mai joase şi mlăştinoase. Tot Zaborski ne informează şi despre dizolvarea satelor adunate în Letonia şi Estonia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea [82].

În Schleswig-Holstein, Danemarca şi Suedia, în cursul secolelor al XVII-lea şi XVIII-lea, ţăranii au părăsit satele vechi adunate, formînd în hotarul aceleiaşi comune case izolate, adunînd parcelele împrăştiate ale aceluiaşi proprietar la un loc, pe care se clădeau apoi case izolate [83].

Gradmann relatează că în cursul ultimelor patru secole s-a desăvîrşit în Şvabia superioară o dispersare a populaţiei din satele adunate, care reunind parcelele lor împrăştiate, se aşază fiecare pe locul propriu, în case izolate, formînd o economie agricolă intensă, beneficiind astfel de avantajele fermei cu proprietatea unită şi sub directa supraveghere şi cultivare a proprietarului [84].

Casele izolate de pe şesurile maritime ale Belgiei şi polderurile olandeze sînt şi ele de dată recentă. În Franţa meridională, începînd cu secolul al XVI-lea, în anumite sate din Provanţa, situate pe înălţimi, locuitorii au coborît la şes, întemeind case izolate. Anglia cunoaşte două perioade de dispersare a aşezărilor : una datînd din sec. al XV-lea—XVI-lea, a doua din sec. al XVII-lea—XIX-lea. Chiar şi colonizarea modernă în noile continente se efectuează în forma dispersată a caselor izolate, avînd proprietatea în formă de bloc în jurul casei. Astfel s-au aşezat noii colonişti din Canada, Statele Unite, Argentina, Africa de Sud şi Australia [85].

---

[81] O Balzer, *op. cit.*, pp. 359—406 ; B. Zaborski, *op. cit.*, p. 38.

[82] Cazuri analoge ne relatează şi S. Opreanu, (*Op. cit.*, p. 124 şi 177), din Ţinutul săcuilor, unde locuitorii unor comune adunate mai recent populează la munte locurile despădurite, formînd sate împrăştiate.

[83] A. Meitzen, *Siedlung und Agrarwesen*, Berlin, 1895, pp. 56, 57 şi 58. A. Demangeon, *La Géogr. de l'habitat rural*, *Ann. Géogr.*, nr. 200, XXXVI, Paris, 1937, p. 108.

[84] *Forschungen*, pp. 36—37 şi 129—130.

[85] A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, în *Annales de Géographie*, nr. 199 şi 200, XXXVI (1927), pp. 23, 110 şi 111 ; J. Brunhes, *Géographie Humaine de la France*, Paris, 1920, p. 460.

Scanned with OKEN Scanner

Tocmai pentru motivul că aceşti colonişti din epoca mai recentă revin la sistemul caselor izolate, cu proprietatea în jurul casei şi că acest fapt le permite o exploatare mai individuală şi raţională a terenului propriu, pe care îl are proprietarul în nemijlocita sa apropiere şi supraveghere, unii dintre autori sînt înclinaţi a considera acest sistem nu ca cel mai primitiv şi arhaic, ci ca cel mai evoluat şi adaptat condiţiilor moderne de exploatare a solului [86]. Evident că această părere este valabilă numai pentru „fermele" înfiinţate recent şi „exploatate" de „fermieri", avînd cunoştinţe agronomice superioare, iar nu pentru casele izolate din faza iniţială a ocupării terenurilor defrişate de către „ţărani", în perioada cînd încă şi organizaţia tribală şi de stat erau la începuturile lor şi nu se amestecau sau dădeau directive în privinţa aşezărilor şi a proprietăţii.

Prinz, cercetînd formele de tranziţie dintre satele adunate şi cele dispersate, constată că ultimele se găsesc în zonele ocupate mai recent [87].

Despre dispersări de dată mai recentă ne informează şi Vujević în studiul său despre aşezările din ţările locuite de sîrbi. Astfel el relatează că tipul numit „Vlašinski" din regiunile muntoase cristaline cu văi adînci (Glasina, Osogov, Pčinja), aşezările înconjoară văile şi sînt formate din mai multe „djemate" sau „mahale", cocoţate pe flancurile deluroase, fiecare familie exploatînd un munte. Casele dintr-un djemat sînt foarte adunate. În regiunea Pčinja, unde acum 80 de ani toate satele au fost compacte, au devenit împrăştiate prin emigrarea locuitorilor [88].

Marea majoritate a aşezărilor răzleţe din regiunile centrale muntoase ale Bulgariei sînt şi ele de dată mai recentă. De dată mai veche sînt aşezările de pe Stara Planina, numite ca şi la noi în regiunile Branului „colibi". Multe dintre aşezările cu case izolate din jurul localităţilor Stip, Palanka şi Kočane au fost înfiinţate de către refugiaţii veniţi din satele Macedoniei la ivirea turcilor în Balcani.

Foarte vechi, din epoca dinaintea venirii turcilor, este satul împrăştiat Cîrnul, situat spre sud de Radomir. Semnificativ că această aşezare împrăştiată de dată atît de veche, cum arată şi numirea, este de origine română. Numeroase şi foarte interesante exemple de transformări de sate adunate în dispersate şi invers ne dă acelaşi autor pentru părţile muntoase ale Bulgariei [89].

Şi noi am găsit în Transilvania cazuri izolate de transformări de sate îngrămădite în cele cu case izolate, cum este cazul în unele comune de pe Cîmpia Ardealului (ex. Ceanul de pe Cîmpie), unde populaţia mai recent părăseşte satul şi preferă să locuiască în „hodăi", în mijlocul proprietăţii sale cu caracter de case izolate. Asemenea şi în Munţii Apuseni am aflat, din tradiţie, despre formarea satelor cu case izolate mai recent (ex. com. Măguri), pe înălţimi, pe terenuri despădurite. Dar

---

[86] Cf. B. Zaborski, *op. cit.*, p. 93.
[87] *Op. cit.*, p. 7.
[88] *Siedlungen der serbischen Länder*, în *Geogr. Zeitschr*, Leipzig, 1906, p. 510.
[89] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, I, Kiel, 1935, pp. 131—147.

Scanned with OKEN Scanner

acest proces e natural, zonele de la şes şi lunca rîurilor sînt pe deplin populate. În aceste regiuni cu greu s-ar mai putea înfiinţa sate noi. Zona de populare în ţara noastră, în ultimul timp, se mai poate mări numai înspre zona înaltă muntoasă şi relativ rar populată. Aceasta mai ales că limita superioară a aşezărilor noastre e mult mai joasă (1 300 m com. Măguri şi Mărişel), faţă de altitudinea aşezărilor stabil locuite din alte ţări (2 000 m în Elveţia). Şi evident că în aceste regiuni muntoase cu greu s-ar putea înfiinţa sate adunate de-a lungul drumului sau patrunghiulare tipice zonei de şes, ci numai sate cu case izolate, tip adaptat în mod specific condiţiilor geografice şi economice ale satelor pe înălţimi şi tradiţiei locului.

Să nu uităm însă că aşezările cu case izolate mai recente, din Polonia şi alte ţări, s-au format sub influenţa măsurilor luate împotriva latifundiarilor, deci prin desmembrarea şi parcelarea marilor proprietăţi şi trecerea lor în mîinile micilor proprietari ţărani, care s-au aşezat în mijlocul proprietăţii primite.

Iar în ce priveşte aşezările cu case izolate mai recente din părţile noastre, adevărat că unele s-au format mai ales în regiunile muntoase despădurite. Acest fapt însă nu dovedeşte că acest tip de aşezare ar fi mai recent, ci că el este cel mai potrivit cadrului geografic şi formei de economie a acelei regiuni. Tipuri de sate mai vechi, cum sînt cele risipite şi îngrămădite, se pot forma sporadic sau în mod restrîns şi mai recent, ceea ce arată că satele respective sînt noi, dar tipul este vechi. Întocmai ca şi în domeniul ştiinţelor naturale, unde vedem că supravieţuiesc specii arhaice de animale şi plante ce se reproduc şi azi, indivizii sînt recenţi, dar specia este veche. În schimb, tipurile recente coloniale, satul de-a lungul drumului şi cel patrunghiular, sînt forme artificiale şi ele nu se găsesc în perioade anterioare.

Tot astfel am putea obiecta, presupunînd că regiunile de şes şi văile, fiind mai demult populate [90], iar zona caselor izolate fiind în zona muntoasă periferică, acestea pot fi considerate ca fiind mai recente, deşi este cunoscut faptul că elementele arhaice se găsesc tocmai în zona marginală periferică.

De asemenea s-ar putea aminti şi împrejurarea că terenurile din regiunile de şes şi zona văilor fiind ocupate, în mod firesc populaţia se poate întinde numai spre zonele muntoase împădurite, unde mai e posibilă cucerirea de noi terenuri, prin defrişare şi deci casele izolate din zona muntoasă pot fi considerate mai recente. Dar tocmai acest fapt dovedeşte că, chiar şi atunci cînd aşezările împrăştiate, din punct de vedere al datelor istorice sînt mai recente, ele totuşi reprezintă un relief, o formă arhaică a cuceririi terenurilor nelocuite ce a dăinuit pînă astăzi.

Mai demult, casele izolate care au constituit faza iniţială şi forma universală a aşezărilor, azi au rămas numai ca un relicv în regiunile unde cadrul geografic şi condiţiile economice le-au permis să persiste pînă în zilele noastre.

---

[90] Cf. Gradmann, *Geogr. Zeitschrift*, XII (1906), p. 316.

Scanned with OKEN Scanner

Prin urmare, putem distinge două perioade de formare a satului cu case izolate : prima perioadă arhaică, veche, datînd din neolitic pînă în primele secole ale erei noastre, şi o perioadă mai recentă, formată printr-un nou proces de dizolvare a satului adunat, începînd cu sec. al XVI-lea şi culminînd în sec. al XIX-lea printr-o răspîndire mai mare în Polonia, Rusia şi Ţările Baltice. Să nu uităm însă că formarea acestor sate cu case izolate din epoca mai recentă se datoreşte unor factori politici şi economici : dizolvarea marei proprietăţi şi desfiinţarea iobăgiei, iar formarea satelor împrăştiate în timpul mai recent pe înălţimi, în zone despădurite, nu înseamnă originea mai recentă a acestui tip de sat, ci dimpotrivă, caracterul lui de relicv, adaptat la acest mediu specific al înălţimilor şi al organizaţiei economice primitive.

Astfel totuşi, după convingerea noastră, rămînem pe lîngă părerea că, cu toate cazurile mai recente de formare a aşezărilor cu case izolate, acest tip de sat trebuie considerat ca primitiv şi iniţial, iar formarea lui o plasăm, aşa cum o atestă şi dovezile istorice, în prima perioadă de formare a aşezărilor omeneşti, începînd cu epoca neolitică pînă în primele secole ale erei noastre, ca tip dominant în genere, iar de aici încolo ca o dăinuire, alături de celelalte tipuri, în regiunile sale de retragere şi refugiu.

Evident că atunci cînd împrejurările au favorizat din nou formarea caselor izolate, cum e cazul în Polonia, Rusia şi Ţările Baltice, putem înregistra şi o nouă perioadă de formare şi înflorire a acestui tip arhaic, condiţionată de noi cauze de o natură cu totul deosebită.

Asupra formării satelor cu case izolate a avut o mare influenţă nu numai cadrul geografic, dar şi condiţiile economice precum şi cele politice şi sociale. La început satul cu case izolate apare ca aşezarea arhaică a unei populaţii libere. Dovadă este nu numai formarea sa în faza iniţială, cînd ţăranii, încă liberi, şi-au putut ocupa şi lărgi terenurile în dragă voie, îndeosebi pe locurile cucerite prin defrişare, dar mai ales mărturiile istorice de care dispunem.

Astfel, este un fapt cunoscut că la începutul veacului de mijloc majoritatea triburilor germane au locuit în aşezări cu case izolate. Treptat, prin introducerea regimului feudal, cînd asupra terenurilor libere nu mai dispun ţăranii liberi, ci stăpînii lor feudali, situaţia se schimbă. Aceştia din urmă aveau tot interesul ca supuşii lor să fie adunaţi la un loc spre a fi uşor utilizaţi şi controlaţi. În afară de acest sistem feudal al proprietăţii, mai intervenea şi factorul politic care din punct de vedere fiscal şi administrativ, pentru adunarea impozitelor, prefera aşezările adunate faţă de cele risipite [91].

Au contribuit în mod însemnat la formarea satelor adunate în locul celor risipite şi colonizările triburilor germane şi îndeosebi ale franconilor, la începutul (sec. VI—VII) şi mijlocul evului mediu (sec. XII—XIII), atît spre vest cît şi spre est. Aceste colonizări s-au efectuat subt

---

[91] R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 39, 40 ; V. Şotropa, *Arhiva Someşană*, pp. 4. 5 şi 95.

directa supraveghere a unei căpetenii cu regim feudal sau militar, care a condus şi aşezat ţăranii de sub ascultarea sa în sate adunate [92].

Împrejurări asemănătoare găsim şi la popoarele slave. Şi aici, la început au fost ţăranii liberi care trăiau în aşezări cu case izolate. Treptat, ei ajung sub stăpînirea boierilor care se consideră ca proprietari nu numai ai terenurilor ocupate, dar şi a celor neocupate. Astfel, în Polonia, în veacul de mijloc, majoritatea satelor erau de tipul adunat. În secolul al XIX-lea, îndată ce se ridică iobăgia, numeroase sate adunate au fost desfiinţate, iar ţăranii se aşază din nou în aşezări cu case izolate [93].

O situaţie asemănătoare găsim şi în Rusia. La început şi aici ţăranii erau liberi şi trăiau în aşezări cu case izolate, iar mai tîrziu, cînd au fost subjugaţi de boieri, au fost constrînşi să se aşeze în sate adunate de-a lungul drumului [94].

De altfel, în părţile nelocuite din Rusia de nord, încă în secolul al XIX-lea, pămîntul a putut fi ocupat, nestingherit de nimeni, formîndu-se astfel în poienile din mijlocul pădurilor, prin defrişare, case izolate [95].

În Balcani, unde la fel în timpurile mai vechi a dominat satul cu case izolate de tipul „Stari Vlah", la venirea turcilor, care instalează sistemul „bey"-urilor şi al „spahii"-lor cu mare proprietate numită „čiflik" sau čifčie", prin aducerea ţăranilor în jurul conacului stăpînului se formează mici aglomerări de tipul adunat [96]. Deci şi aici marea proprietate şi pierderea libertăţii ţăranilor a dus la transformarea satelor risipite cu case izolate şi mica proprietate, la sistemul aşezărilor adunate.

Prin urmare, primei perioade a ocupării libere a terenurilor de către ţărani liberi, cînd a predominat satul cu case izolate, i-a urmat, în veacul de mijloc, o perioadă cînd nobilimea şi boierii au considerat drept proprietatea lor nu numai terenurile cultivate, dar şi cele necultivate şi cînd ţăranii şi-au pierdut libertatea, întîlnim sistemul satelor adunate.

Această constatare este importantă pentru începuturile aşezărilor româneşti în Transilvania. Dacă noi românii am fi fost aduşi din alte părţi şi colonizaţi în secolul al XII-lea şi al XIII-lea, ar fi trebuit să avem sate de tipul adunat, aşa cum le au conlocuitorii noştri saşi colonizaţi în acea epocă. Tocmai faptul că noi românii avem în marea majoritate tipurile de sate risipite şi răsfirate dovedeşte că noi sîntem autohtoni, iar ţăranul român în acea epocă a fost liber.

Prin urmare, aşa cum am mai afirmat, satul cu case izolate este tipul de sat al unei populaţii libere şi autohtone, format în faza primară a evoluţiei sale politice, sociale şi economice, cînd organizaţia tribală

---

[92] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 72.
[93] B. Zaborski, *Über Dorfformen in Polen*, pp. 87, 88.
[94] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 39 : *Die altslawische Siedlungen*, p. 72.
[95] Keussler, *Festgabe an G. Hansen*, II, p. 190.
[96] J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, pp. 171—173, 221 ; H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, p. 175.

Scanned with OKEN Scanner

nu a ajuns încă la o formă mai concretă a vieţii de stat şi cînd în privinţa vieţii sociale ţăranii nu erau încă strîns legaţi de stăpînii lor feudali, care să-i constrîngă la forme de aşezări mai adunate, spre a putea fi mai uşor conduşi şi supravegheaţi şi cînd viaţa economică era la începuturile ei, iar proprietatea încă în faza iniţială a ocupării neîngrădite a solului liber, iar satul nu a ajuns la faza diferenţierii între vatra satului şi hotar.

În capitolul anterior (pp. 178—182) ne-am ocupat şi cu hodăile sau sălaşele ca formă de aşezare cu case izolate, intercalată între aşezările mai adunate. Am văzut că ele pot fi agricole sau pastorale. Primele sînt locuite aproape permanent, iar ultimele numai temporar. Cadrul geografic în care găsim mai des sălaşele la noi sînt regiunile de şes şi cele deluroase (v. pl. XX).

În afară de teritoriul locuit de români, în alte ţări ele se găsesc mai numeroase în Cîmpia Tisei [97], în regiunile mănoase de şes ale Sloveniei, purtînd şi acolo numirea de origine maghiară „salaš" ca şi la noi [98].

În regiunea Mlava din Serbia, aproape fiecare familie din sat are salaš atît la munte cît şi la şes, avînd acolo o casă cu mai multe clădiri economice ca cea din comună şi unde locuitorii petrec tot anul, iar în sat se duc numai cînd serbează ziua patronului casei (slava) sau au de lucru cu autorităţile [99]. Întîlnim, ca şi la noi, uneori şi termenul de „pojata" sau „koliba", ca de pildă în Levac, fie în formă primitivă conică, sau ca o casă adevărată din sat. Asemenea şi termenul „trla" sau „trlo", corespondentul tîrlei noastre pentru sălaşele pastorale din regiunea muntoasă Dragcevo, cu o bogată viaţă pastorală, dar ai cărei locuitori, mai recent, o înlocuiesc cu agricultura [100].

Pe munţii cu o climă mai domoală se găsesc adesea şi sălaşe pastorale pentru sezonul de iarnă numite la drobniacii de lîngă muntele Durmitor, „staja", construite, ca şi poieţile din sat, avînd o mică cameră cu vatră liberă pentru păstori şi grajd pentru vite [101].

Ţăranii uneori părăsesc casa din sat şi se mută la sălaşele lor de la munte unde îşi clădesc o nouă casă. Astfel, în unele locuri, unde mai de mult locuiau în sălaşe numai păstorii cu turmele lor, s-au format întregi sate noi [102].

---

[97] Vezi bibliografia.

[98] Cf. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, I (1896), p. 31; Miklosich, *Die türkischen Elemente*, în *Denkschriften der Wiener Akademie*, XXXV, p. 150; M. Murko, *Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei der Südslawen*, în *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft*, Wien, XXXVI (1906), p. 35.

În afară de români, unguri şi serbo-croaţi, cuvîntul sălaş e răspîndit şi la slovaci, ruteni, polonezi şi turci (Cf. O. Hermann, *A magyar pásztorok nyelvkincse*, Budapest, 1914, p. 202; I. Kniezsa *A tót és lengyel költözködö pásztorkodás magyar kapcsolatai*, în *Ethnographia — Nepélet*, XLIV (1933), p. 63; *A Magyarság Néprajza*, II pp. 155—156).

[99] *Srpski Etnografski Sbornik*, V (1908), pp. 272—274.

[100] *Ibidem*, IV (1907), pp. 66—68; M. Murko, *op. cit.*, pp. 35—36.

[101] Cf. Cvijić, *Atlas*, I, pl. XXII, fig. XXXIX şi pl. XXIII, fig. 31.

[102] M. Murko, *op. cit.*, p. 37 şi 38.

Scanned with OKEN Scanner

Asupra satelor răsfirate avem mai puţine date. În ce priveşte existenţa şi răspîndirea acestui tip de sat, autorii nu i-au dat cuvenita atenţie. Chiar şi atunci cînd e menţionat, este adesea tratat, fie în cadrul satului împrăştiat, fie numai ca tip de tranziţie.

Sate răsfirate, asemănătoare cu ale noastre din nordul Transilvaniei şi tot în regiune deluroasă, se găsesc în Picardia din nord-vestul Franţei [103]. Ele sînt amintite şi în Belgia, fiind considerate ca un tip deosebit de cel risipit şi cel adunat [104]. În Germania, unde cu siguranţă a existat, a fost aproape neobservat de cercetători. Între formele de tranziţie ale satelor naturale, care au evoluat din case izolate pînă la satul îngrămădit, Mielke deosebeşte şi satul răsfirat (Streudorf), răspîndit în părţile răsăritene [105].

În Elveţia, unde alături de sate adunate şi îngrămădite predomină dispersarea, probabil că mai există şi satul răsfirat ca tip de tranziţie, el n-a fost încă relevat mai răspicat de autori. Ch. Biermann, în sinteza sa asupra aşezărilor rurale din Elveţia, abia într-un singur pasaj relatează existenţa satelor întinse în Argovia Superioară (Haute Argovie), cu case destul de îndepărtate unele de altele şi care se adună în cătune, ca apoi să se disperseze iarăşi în case cu „structură rară", „en ordre lâche", cum spune autorul [106]. Termenul „en ordre lâche" al lucrărilor publicate în limba franceză şi „Streudorf" la autorii germani ne face să presupunem existenţa satelor răsfirate şi în ţările apusene şi ale Europei centrale.

Satele risipite sînt menţionate mai precis, ca o formă de tranziţie în Polonia, unde apar, după Zaborski, între Nadworna Sniatyn şi Kuty, ca un brîu de legătură între satele cu case izolate din regiunea Ceremuşului şi bazinul superior al Prutului. Autorul pune întrebarea dacă această formă este condiţionată de factorii fiziografici, ori s-a format după modelele satelor româneşti care aparţin în mare parte acestui tip [107]. Şi de fapt, zona acestor sate răsfirate din Subcarpaţii Poloniei continuă cu zona de sate răsfirate din Subcarpaţii Moldovei şi ai Munteniei, din Dîmboviţa la Ceremuş, în podişul înalt dintre Moldova şi depresiunile Prutului de mijloc pînă la Nistru şi valea Bistriţei moldovene. Cu excepţia regiunii de stepă din nord şi sud, satul răsfirat este comun întregului podiş moldovenesc dintre Moldova, Siret şi Nistru [108].

---

[103] Brunhes J., *Géographie Humaine de la France*, Paris, 1920, p. 456.
[104] Lefevre, M.A., *L'habitat rural en Belgique*, Liège, 1926, p. 25.
[105] *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 217.
[106] *L'habitat rural en Suisse*, p. 18.
[107] Zaborski, *op. cit.*, pp. 62, 92 şi 100.
[108] V. Mihăilescu, *Trebuie recunoscute trei tipuri de sat?* în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geografie*, XLIV (1925), p. 107 şi 109 ; Idem, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România*, XLVI (1927), pp. 68—71 ; Idem, *Vlăsia şi Mostiştea*, p. 72 şi 82 ; *O hartă a aşezărilor rurale din România*, în *Bul. Soc. Rom. de Geogr.*, LIII (1934), p. 373 şi 378.

Scanned with OKEN Scanner

Zona satelor răsfirate continuă şi în regiunea de coline a Munteniei, pînă la Dîmboviţa [109]. Cea din Moldova se leagă de cea de dincoace de Carpaţi din zona bazinului Someşului superior şi aproape întreaga parte din nordul Ardealului, formînd o zonă unitară de sate tipice răsfirate. De remarcat că şi aici regiunea de sate răsfirate se află ca o zonă de tranziţie între satele cu case izolate ale Munţilor Apuseni şi zona compactă de sate îngrămădite ale Cîmpiei Ardealului. Oricum, e important faptul că în părţile acelea ale ţării noastre şi regiunile limitrofe ale Poloniei se află teritoriul cel mai întins şi compact de sate răsfirate, a căror origine este pusă atît de autorii străini cît şi români în legătură cu existenţa elementului etnic românesc în aceste părţi şi a influenţei lor [110]. Am amintit şi faptul că mai mulţi autori consideră acest tip ca cea mai răspîndită şi specific românească formă de aşezare [111]. Chiar şi autorii români îl consideră ca un tip intermediar între satul risipit şi cel îngrămădit [112].

Astfel de forme de tranziţie, între casele izolate din vestul Ungariei (Őrség) şi satele îngrămădite din Panonia, aminteşte şi Princz în studiul său. Cercetînd casele izolate din Bosnia şi Zagorja observă că din ele se formează sate ramificate pe culmi, sau sate îngrămădite [113]. Asemenea şi Cvijić deduce satele răsfirate de tip Šumadija, Mačva şi carstic, din satele împrăştiate din tipul „stari vlah", socotindu-le deci şi el ca o fază evoluată a satului împrăştiat [114].

Sate răsfirate au şi macedo-românii din Bosnia, despre care T. Filipescu ne relatează că locuiesc în casele de pe coasta dealului (Cipulici), care, privit de la şosea, apare ca şi cînd dealul ar fi presărat cu case [115]. Este acelaşi aspect caracteristic ca al satelor răsfirate din nordul Ardealului, cu casele răsfirate pe coastele dealurilor (v. pl. XXI).

Wilhelmy ne informează despre existenţa satelor răsfirate şi case izolate în regiunile muntoase ale Bulgariei (Hochbulgarien) şi mai des în regiunea Kraište. După dînsul, în Bulgaria centrală muntoasă sînt două tipuri de aşezări : sate îngrămădite la şes şi sate risipite, adică cu case

---

[109] Pentru Vrancea e atestat de I. Diaconu, *Ţinutul Vrancei*, p. XXV şi N. Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 138 şi 140 ; iar pentru Valea Prahovei de N. M. A. Popp, *op. cit.*, pp. 197, 198.

[110] Zaborski, *op. cit.*, pp. 62, 92 şi 100.

[111] V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România.* Extras din *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geografie*, vol. XLVI (1927), p. 6 şi 12 ; Acelaşi, *O hartă a aşezărilor rurale din România*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, LIII (1934), pp. 373, 378 : Nicu M. A. Popp, *Valea Prahovei între Predeal şi Floreşti*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, tom. XLVIII (1929), p. 198. „De aceea tocmai această structură răsfirată, care stabileşte contrastul între satele româneşti şi cele maghiare, germane, turceşti, bulgăreşti, ne face să credem că tipul cel mai răspîndit al aşezărilor rurale de la noi, satul răsfirat, e un produs autohton al mediului fizic şi al ocupaţiilor şi se leagă de vechimea aşezărilor poporului carpatic în dealuri, în părţile împădurite ale cîmpiei şi pe culmile podişurilor acoperite multă vreme de codri" (V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 12).

[112] V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România* p. 4, 6.

[113] *Magyarország településformái*, p. 6 şi 7.

[114] *La Péninsule Balkanique*, p. 217.

[115] *Coloniile române din Bosnia*, p. 161.

Scanned with OKEN Scanner

izolate, în regiunea muntoasă. Între acestea există şi o formă de tranziţie : sate îngrămădite cu tendinţa spre răsfirare (das lockere Haufendorf [116]).

După părerea lui Mielke, satul răsfirat, sau cum îl numeşte autorul „Streudorf", a trebuit să existe şi în Rusia, căci, cum spune el, de aceste forme de sate s-a izbit colonizarea din sec. XII şi al XVII-lea [117], întocmai cum o să vedem şi în Ardeal, unde saşii, care au introdus la noi satul de-a lungul drumului s-au izbit şi ei de satele noastre răsfirate. Această constatare e importantă nu numai pentru că arată existenţa satului răsfirat în Rusia, dar dovedeşte şi vechimea sa, ca anterioară sec. al XII-lea în aceste părţi şi faptul că satul de tip colonizator s-a izbit aici de vechiul sat arhaic de tip răsfirat, ceea ce arată că ultimul e mai vechi decît satul de-a lungul drumului.

În privinţa cadrului geografic, toţi autorii subliniază faptul că satele răsfirate apar în regiunea de contact a cîmpiei cu regiunea muntoasă, în regiunea colinelor sau pe podiş, zonă a ocupaţiilor mixte : agricultură cu creşterea vitelor. Foarte des, casele sînt răsfirate pe coaste sau culmi ce se ascund adesea între livezile bogate în cultura porumbului şi a viţei de vie [118].

Din cele expuse mai sus, nu mai încape nici o îndoială că satul răsfirat e de fapt, aşa cum au relevat mai mulţi autori, o formă de tranziţie între casele izolate şi satul îngrămădit, el derivînd din cel dispersat [119]. Totuşi, avînd în vedere zonele mai compacte ce le ocupă şi ca tip dominant şi specific al ţării noastre, îl putem considera ca formă bine definită, ce poate sta şi ca tip independent, alături de celelalte forme de sate. Aceasta, avînd în considerare şi marea sa întindere pe o zonă mai compactă în sudestul Europei : sudul Poloniei, România şi Peninsula Balcanică.

În privinţa cronologiei, locul lui este, ca şi în privinţa evoluţiei, între epoca satului cu case izolate şi îngrămădite. Perioada sa de formare trebuie pusă, după părerea noastră, în timpurile mai vechi, deci începînd cu primele secole ale erei noastre, pînă în sec. XII-lea. Bineînţeles, el s-a putut forma ca tip de tranziţie şi într-o epocă mai recentă.

---

[116] *Hochbulgarien*, pp. 44, 49, 10 ; şi 109.

[117] *Die altslawische Siedlung*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LIV—LV, p. 78.

[118] E. de Martonne, *op. cit.*, 113 ; V. Mihăilescu, *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geografie*, 1926, p. 107 ; *Ibidem*, 1928, pp. 4, 5, 10 şi 12 ; *Ibidem*, tom. LIII (1934), p. 373 şi 378 ; Şt. Manciulea, *op. cit.*, pp. 148—150 ; N. Popp, *op. cit.*, p. 197 şi 199 ; J. Cvijić, *op. cit.*, p. 217 ; Princz Gy., *op. cit.*, p. 7 şi 8 ; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 62, 92 şi 100.

[119] Cf. V. Mihăilescu, *L'évolution de l'habitat rural dans les collines de la Valachie entre 1790—1900. Comptes rendus du Congrès International de Géographie.* Varsovie, 1934, Tome III, p. 374 ; Idem. *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, LV (1936), p. 159.

Scanned with OKEN Scanner

SATUL DE VALE

Satul de vale a fost observat şi cercetat mai puţin sau aproape deloc. Noi am relevat întîia oară existenţa sa în Transilvania şi Banat [120]. Cercetările ce au urmat au confirmat tot mai mult existenţa şi răspîndirea acestui tip de sat în aceste părţi şi mai ales legătura strînsă a satelor noastre cu valea şi rîurile mai mici ce le străbat [121].

În partea primă a lucrării noastre, la capitolul *Satele de-a lungul drumului*, am relevat faptul că şi satele săseşti din Transilvania sînt legate des de valea unui rîu, ele înseşi fiind propriu-zis sate de-a lungul drumului străbătute de o apă şi nu au forma tipică ramificată a satelor de vale româneşti (v. pp. 217—220 şi fig. 29 variantele g, h şi i). Chiar şi satele coloniştilor germani sînt sate înşirate de-a lungul unui rîu (ex. comuna Hoffnunsgsthal).

Satele de vale şi puterea de atracţie a rîurilor pentru aşezările omeneşti în vechea ţară, au fost remarcate şi pentru aşezările din depresiunea subcarpatică din Oltenia [122], şi mai ales pentru Vrancea, în care ţinut cel mai vechi şi răspîndit tip este cel de vale, sau, cum îl numeşte autorul, cel înşirat, sau riveran fiindcă preferă aşezarea în luncă şi pe terasa inferioară. Toate satele răsfirate din Vrancea par a fi fost la origine înşirate, adică de vale [123].

În literatura ştiinţifică din străinătate, satul de vale a fost rar menţionat. El a trecut aproape neobservat de cei mai mulţi autori şi de aceea dispunem de date foarte reduse cu privire la existenţa şi răspîndirea lui în alte ţări.

După cum am mai relevat, acest tip poate fi urmărit şi pe hărţile cu scara mai mare, în vechea Sîrbie, între Morava, Dunăre şi Timoc, unde el se află împreună cu satele îngrămădite. E foarte probabil că răspîndirea sa în aceste părţi să fie în legătură cu întinderea elementului românesc din acele ţinuturi [124].

Puterea de atracţie a rîurilor asupra aşezărilor a fost relevată şi pentru aşezările din Bulgaria, unde aşezările mai vechi, dinaintea invaziei turceşti, din zona marginală muntoasă, se adaptează cu străzile lor reliefului, utilizînd albia rîurilor în scopul căilor de comunicaţie. În Simenovo, la poalele Vitoşei, aproape toate satele de pe versantul dinspre miazăzi al Starei-Planinei şi în numeroase aşezări din zona marginală muntoasă a bazinului de la Samokov şi Znepole, albia rîurilor, acoperită cu pietrişuri, este în acelaşi timp şi strada principală, albia formînd şi aici singura cale de comunicaţie [125].

---

[120] *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor*, p. 82.

[121] Gen. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, p. 28 ; S. Opreanu, *Ţinutul Săcuilor*, p. 127 şi 130 ; R. Ficheux, *Villages de France et de Roumanie*, p. 43 şi 44 ; St. Manciulea, *Sate şi sălaşuri din Cîmpia Tisei*, p. 154.

[122] I. Conea, *Aşezările omeneşti în depresiunea subcarpatică din Oltenia*, p. 334 şi 339.

[123] N. Al. Rădulescu, *Vrancea*, pp. 132, 133, 135, 138 şi 141.

[124] Cf. şi Gh. Vâlsan, *Românii din Serbia*, în *Anuarul de Geografie şi Antropogeografie*, II, p. 16.

[125] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, p. 44 şi 49.

Scanned with OKEN Scanner

În Germania, o mai strînsă legătură cu valea rîului o au așa numitele „Waldhufendörfer", întemeiate de coloniștii germani începînd cu sec. al XII-lea, nu numai acolo, ci și în alte regiuni colonizate de ei. În aceste sate, așezate de-a lungul văilor, gospodăriile sînt înșirate de-a lungul văii, în fâșii înguste și lungi, al căror început este în vale, terminîndu-se în partea superioară a versantului [126]. De aceea, noi am numi acest tip de așezare : „sat înșirat de-a lungul văii". Aceste sate, numite „Waldhufendörfer" în literatura științifică germană, nu pot fi însă confundate cu adevăratele sate de vale, deoarece constituie un tip de sat aparte. Ele ne interesează numai ca un alt exemplu al legăturii ce poate fi între sat și vale.

Deși a fost trecut aproape neobservat de autorii germani, bănuiala noastră pentru existența satelor de vale în Germania pare a fi destul de întemeiată, prin mulțimea satelor al căror nume se termină în „Bach", de pildă : Rinbach, Steinbach etc. [127]. El a fost remarcat sporadic în cantonul Thurgau din Elveția [128].

În privința evoluției și probabil și a cronologiei, satele de vale ocupă același loc cu satul răsfirat, sau urmează imediat după el, ambele fiind tipuri derivate, într-o perioadă mai veche, din satul cu case izolate. Evident, și în privința satului de vale trebuie să acceptăm faptul că sînt cazuri cînd el s-a putut forma și într-o perioadă mai recentă.

În legătură cu satele de vale se poate pune o problemă importantă. Anume, care dintre sate a fost mai vechi, cele de pe culmi sau cele din vale ?

În ținuturile noastre avem, de pildă în Regiunea Pădurenilor, mai multe cazuri izolate, cînd sate de vale s-au urcat pe culmi, și cazul invers, cînd sate de pe culmi au coborît în vale [129]. Pentru așezările din Banat, Vergez-Tricom stabilește că satele cele vechi sînt cele de pe culmi și din gura văilor, iar cele de pe șes cele mai recente. După cum constată și autoarea, satele sînt cu atît mai vechi, cu cît ele sînt mai sus situate deasupra talvegului și mai aproape de munte [130]. La aceleași rezultate ajunge și N. Popp în cercetările sale asupra văii Prahovei [131], ca și I. Conea în depresiunea subcarpatică a Olteniei, citînd un caz tipic de coborîre a unui sat de la munte în vale, deși în caz de primejdie procesul se producea și invers, munții oferind adăpost celor din regiuni mai joase și deschise [132].

În schimb, N. Al. Rădulescu ajunge la rezultate cu totul contrarii pentru Ținutul Vrancei, unde „numai după ce satul a cucerit lunca

---

[126] R. Mielke, *Ein Stammbaum der Dorfsidelung*, în *Zeitschr. für Ethnologie*, 1935, p. 117 ; Idem, *Siedlungskunde*, pp. 250, 256, 258, 264.

[127] Cf. R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, în *Zeitschr. für Ethnologie*, LVIII, 1926, p. 212.

[128] E. Schmidt. *Beiträge zur Siedlungskunde und Wirtschaftsgeographie der Kanton Thurgau*, 1918, p. 61.

[129] Cf. R. Vuia, *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor*, p. 79.

[130] G. Vergez-Tricom, *Les types des villages en Banat*, p. 10.

[131] *Valea Prahovei*, p. 194.

[132] *Așezările omenești în depresiunea subcarpatică din Oltenia*, p. 343 și 344.

Pl. XVII. Vadul Dobrii, Ţinutul Pădurenilor, judeţul Hunedoara.
Case izolate în zona fîneţelor. Maisons isolées de la zône de pâturages.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XVIII. Poienița Voinii, Ținutul Pădurenilor, județul Hunedoara
Sat adunat pe culme. Village aggloméré sur la crête.

Scanned with OKEN Scanner

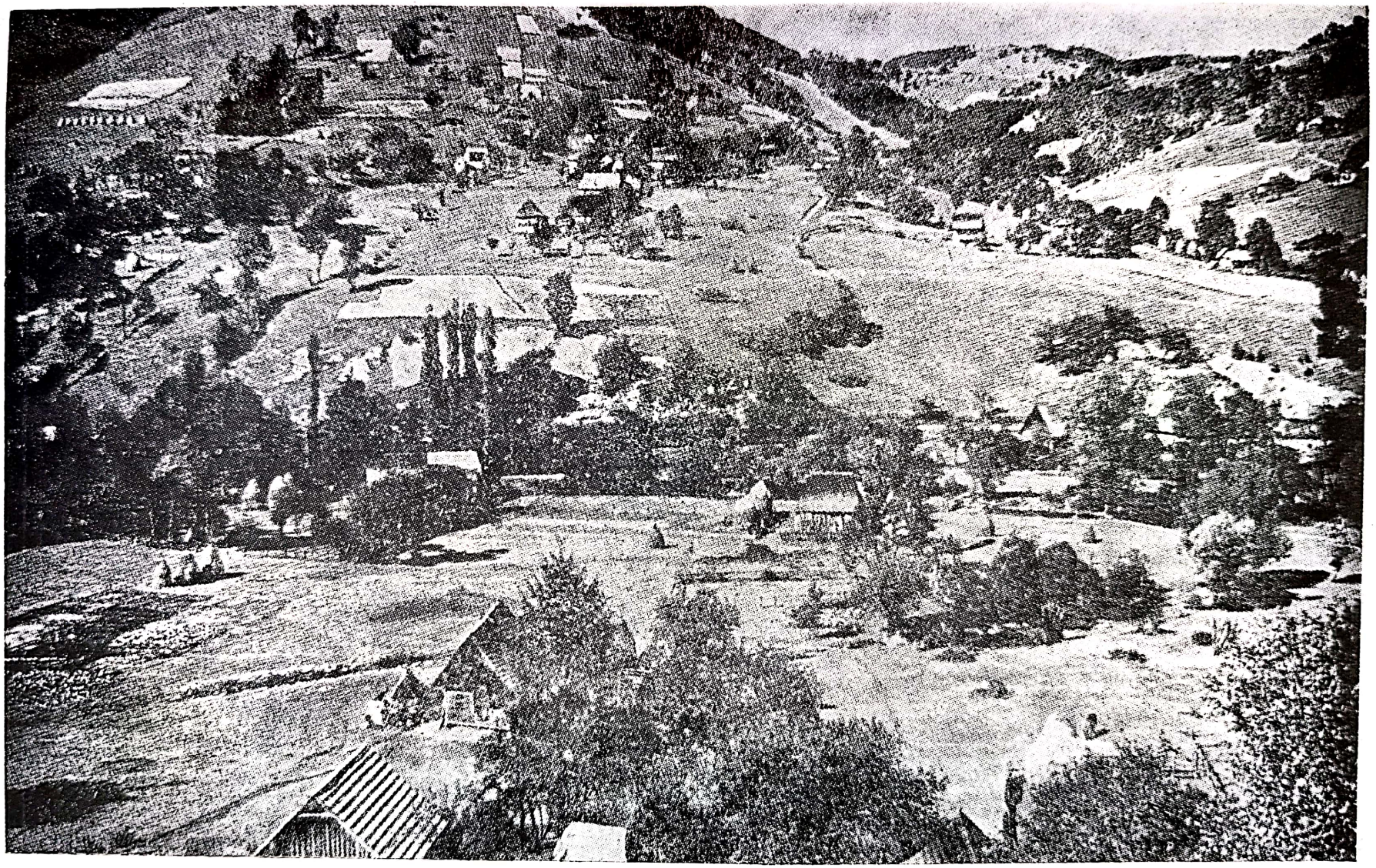

Pl. XIX. Vidra-de-Sus (Avram Iancu), judeţul Turda. Tip de sat împrăştiat. Type de village dispersé.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XX. „Hodăi“ în hotarul comunei Ceanul Mare, județul Turda.
Maisons isolées dans le territoire Ceanul Mare, dép. Turda.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXI. Vîlcele, judeţul Turda. Tip de sat răsfirat. Type de village dissocié.

Scanned with OKEN Scanner

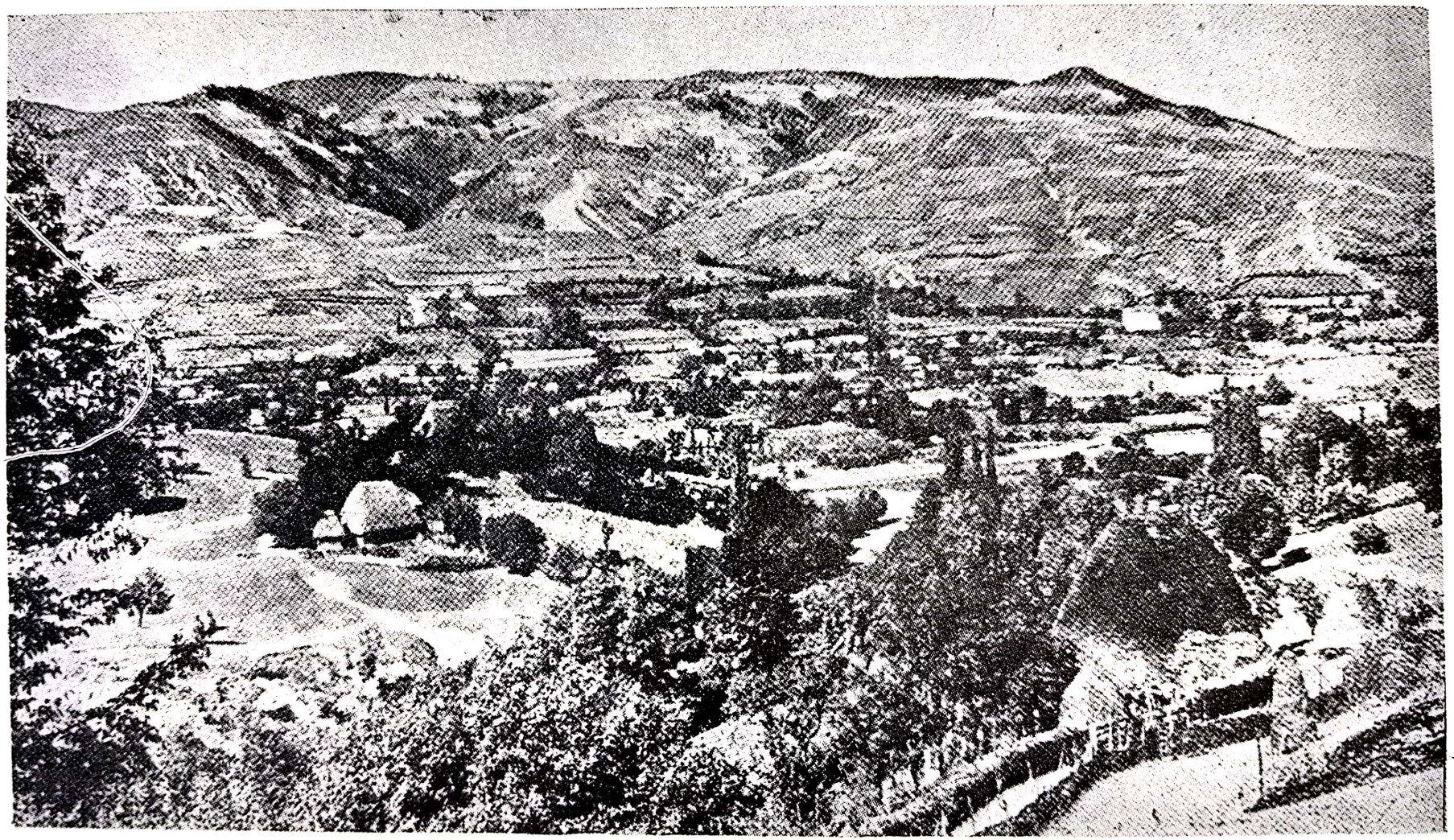

Pl. XXII. Sălciua-de-Jos, judeţul Turda. Sat răsfirat în Valea Arieşului.
Village dissocié dans la Vallée de l'Arieş.

Scanned with OKEN Scanner

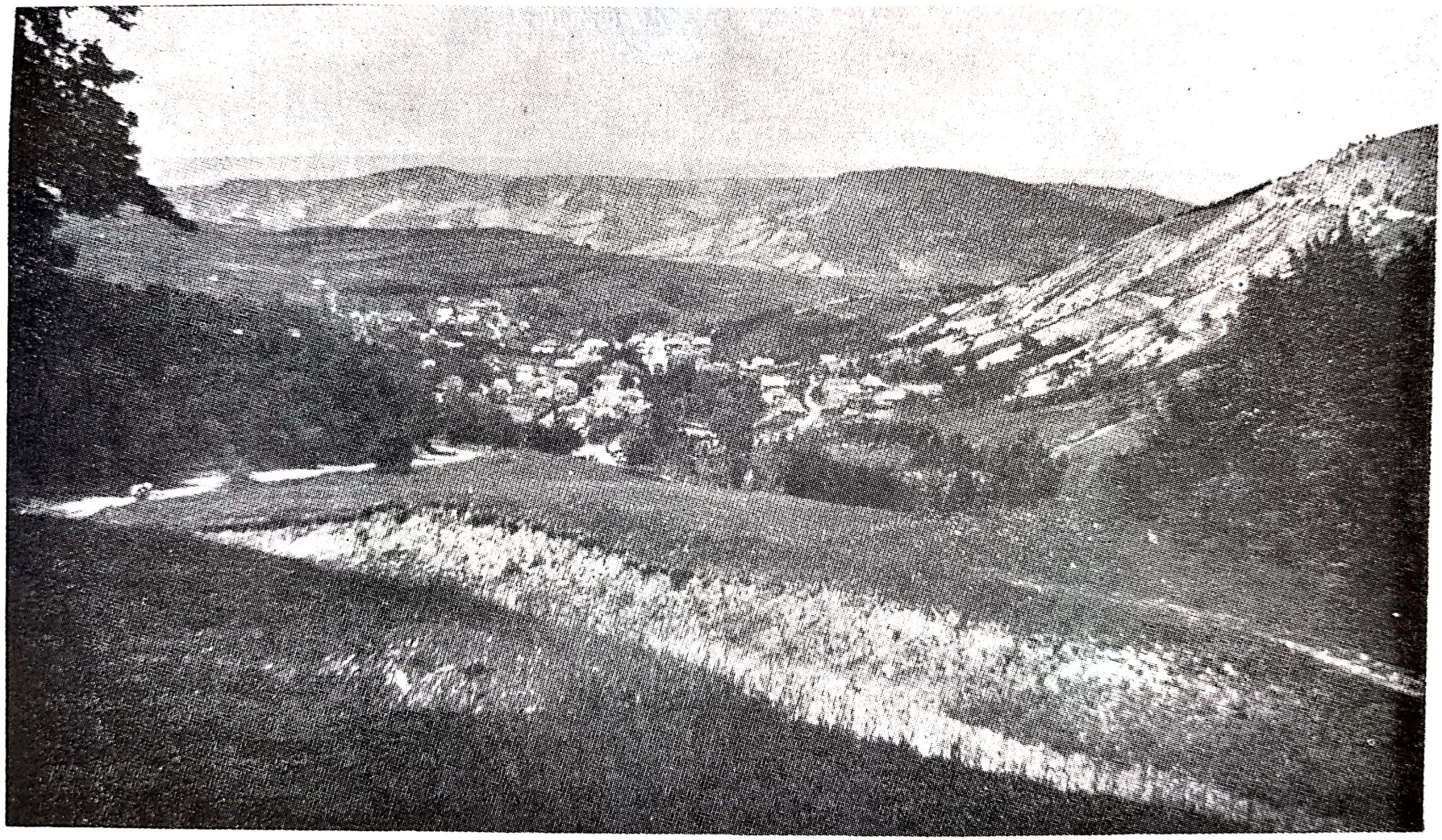

Pl. XXIII. Dîncu, judeeţul Cluj. Tip de sat îngrămădit în depresiune.
Type de village aggloméré, niché dans une dépression.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXIV. Sălașul-de-jos, Țara Hațegului, județul Hunedoara. Sat de-a lungul drumului. Type de village de route.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXV. Borlova, judeţul Severin. Tip de sat-uliţă.
Type de village-rue.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXVI. Gîmbaş, judeţul Alba, Valea Mureşului. Sat de-a lungul drumului pe terasă. Village de route sur une terrasse.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXVII. Chisătău, judeţul Timiş. Tip de sat patrunghiular.
Type de village rectangulaire.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXVIII. Poiana Sibiului.

Scanned with OKEN Scanner

s-a putut ridica și mai sus la terasă și coaste și din sat înșirat riveran s-a transformat în răsfirat de terasă și de coastă"[133].

Avem și în Banat exemple pentru cazul invers, cînd satul din vale a fost cel mai vechi, iar cel de pe culme mai recent. Aceasta, evident, din cauza condițiilor locale speciale, cazurile fiind reduse și izolate. Astfel Șopotul-Nou a fost sat de vale, pe rîul Buceava, la locul unde acesta se varsă în Nergăniu. După inundația din 1910, oamenii s-au mutat sus, pe o platformă, la 800 m altitudine, în sat de tipul dispersat. Cătunului acesta îi zice acum Stăncilova[134].

Un exemplu clasic de coborîre din deal la vale și transformare dintr-un tip în altul ne oferă comuna Brîznic din jud. Hunedoara. Partea veche a satului e un tip răsfirat pe culme, de unde s-a coborît în vale, formînd un sat de-a lungul văii, iar mai recent, sub influența șoselei din valea Mureșului, se transformă în sat de-a lungul drumului (v. fig. 22). Acest sat este un exemplu clasic nu numai pentru transformările dintr-un tip în altul, dar și pentru succesiunea cronologică a tipurilor de sate.

Un proces instructiv de transformare și coborîre de la locuri mai ridicate la cele mai joase ne arată așezările : Satulung, Cernatul, Turcheș și Baciu din Țara Bîrsei. Partea cea veche de tipul răsfirat, locuită numai de români, a fost sus pe coastă. Mai recent, sub influența șoselei, s-au coborît în vale, formînd sate de-a lungul drumului[135].

Un alt caz interesant de coborîre de la deal la vale ne relatează T. Filipescu la românii din Bosnia. Macedo-românii din comuna Cipulici au locuit în casele de pe coasta dealului, iar după ce s-au înmulțit și n-au mai avut loc acolo, au început unii să-și facă casele în vale. Dar acest caz e și un exemplu pentru puterea de atracție a drumurilor și probabil un exemplu de transformare de sat răsfirat în cel de-a lungul drumului, subt influența șoselei[136].

În această privință, extrem de prețioase pentru noi sînt rezultatele cercetărilor lui Sidaritsch pentru Știria. El pleacă de la presupunerea că ni s-ar părea că toate cătunele din regiunea muntoasă ar fi mai recente, ele formîndu-se mai tîrziu, în poienile din zona de podișuri despădurite. Această presupunere este însă înlăturată prin faptul că existența lor a fost confirmată de timpuriu de date istorice. Autorul mai face și o a doua constatare, importantă pentru acele ținuturi, și anume că în regiunea muntoasă și cea deluroasă, în care se află majoritatea cătunelor, așezările au fost întemeiate de primii ocupanți, care au favorizat aceste ținuturi, față de regiunile de șes, lăsate destul de rar populate. Acești primi ocupanți ce au întemeiat așezări cu case izolate, din care s-au format cătunele, au fost slovenii, care reprezintă primul strat de populare ce a împînzit mai rar aproape întreaga pro-

---

[133] *Op. cit.*, p. 140.
[134] Informația d-lui prof. E. Petrovici.
[135] Informația prof. G. Giuglea.
[136] *Coloniile române din Bosnia*, București, 1906, p. 161.

Scanned with OKEN Scanner

vincie, cu excepţia părţilor răsăritene, mai joase, populate de germani, care au venit în urma lor, reprezentînd al doilea strat mai recent [137].

Această constatare e importantă şi pentru regiunile noastre, unde găsim aceeaşi situaţie, cu o populaţie mai veche, cea românească, ce locuieşte în regiunea muntoasă şi deluroasă, în sate risipite şi răsfirate şi populaţia mai recentă, tot germană, colonizată şi aici în părţile mai joase din regiunea văilor în sate adunate.

Foarte des, procesul de urcare la munte şi întemeierea aşezărilor noi au fost favorizate şi de tîrlele, colibele sau sălaşele pastorale din zona muntoasă, unde ţăranii aveau clădiri în serviciul vieţii pastorale, pe care le-au transformat treptat în case de locuit. Cu timpul, şi viaţa pastorală a fost completată sau chiar înlocuită cu viaţa agricolă pe înălţimi.

Acest fenomen a mai fost relevat de noi (v. p. 257) în legătură cu problema sălaşelor. După cum am arătat la acel loc, în regiunea Mlava din Serbia, în care ţinut aproape fiecare familie din sat are „sălaş", atît la munte cît şi la şes, avînd acolo o casă, pe lîngă care uneori se găsesc mai multe clădiri economice decît în comună şi unde locuitorii petrec tot anul, iar în sat se duc numai cînd serbează ziua patronului casei (slava) sau au de lucru cu autorităţile.

În regiunea Dragcevo, cu o bogată viaţă pastorală, dar ai cărei locuitori, mai recent, o înlocuiesc cu agricultura, întîlnim, ca şi la noi, şi termenul „trla" sau „trlo" pentru sălaşele pastorale. Drobniacii de pe lîngă muntele Durmitor au poieţi, ca în sat, cu o mică cameră pentru păstori şi grajd pentru vite. Ţăranii adesea părăsesc casa din sat şi se mută la sălaşele lor de la munte, unde îşi clădesc o casă nouă. Astfel s-au format sate întregi pe locurile unde mai demult întîlneai numai păstori cu stînele lor [138].

Acelaşi proces a fost remarcat de cercetători şi pentru regiunile muntoase ale Bulgariei centrale. În aceste părţi locuitorii au părăsit locuinţele lor din satele de tipul îngrămădit din regiunile mai joase, fie în urma prigonirilor din vremurile de sub stăpînirea turcească, fie prin înmulţirea firească a locuitorilor, cînd averea părintească nu mai ajungea şi pentru fraţii mai mici. Ei se mutau treptat la coşarele (sing. košara) lor de la munte, unde la început, în mijlocul unei poieni cu păşune de munte, aveau un adăpost primitiv pentru oi, capre şi puţine vite mari. Cu timpul, prin runcuire au mărit poienile şi au cîştigat teren şi pentru agricultură, ridicînd treptat pe lîngă coşarele pentru vite şi case mai simple. La început, petreceau aici numai vara, ca apoi să se mute definitiv. Astfel coşarele au favorizat formarea caselor izolate în regiunea mai înaltă muntoasă din care, cu timpul, prin înmulţirea populaţiei, s-au format cătune şi chiar şi sate mai mici de tipul îngrămădit. Noile aşezări, întemeiate des în apropierea izvoarelor, purtau

---

[137] *Op. cit.*, p. 38 şi 39.

[138] *Srpski Etnografski Zbornik*, IV (1907), pp. 66—68 ; *Ibidem*, V (1908), pp. 272—274 ; M. Murko, *Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei der Südslawen*, pp. 35—38.

Scanned with OKEN Scanner

numele patronimic al primei familii ce s-a așezat pe acel loc. Un exemplu tipic de dizolvare a unui sat îngrămădit, amenințat, de lîngă căile de comunicație și apoi dispersat, de sub stăpînirea turcească, ca apoi, cînd vremurile s-au liniștit, să fie reînființat aproape de locul cel vechi, ne oferă satul de origine românească Văcărel, situat la o trecătoare de lîngă șoseaua strategică Belgrad-Istambul [139].

Astfel de exemple pentru puterea de atracție a tîrlelor și a sălașelor pastorale asupra populației satelor din regiunile inferioare și transformarea lor în așezări permanente, putem cita și în țara noastră.

La început (sec. al XV-lea—XVII-lea) Bazinul de la Petroșani a avut o populație foarte răzlețită, cu un număr mai restrîns de sate decît azi. Cu siguranță că arăturile, pășunile și fînețele din aceste părți, amintite de documente, au aparținut și locuitorilor din comunele înșirate de-a lungul versantului nordic al Retezatului, care, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, trimit cîte o colonie în valea Jiului, unde își aveau sălașele și fînețele lor. Dovadă că în numele comunei întemeiate apare și numele comunei de obîrșie [140].

Această urcare a populației din regiunea văilor în ținuturi muntoase și întemeierea de așezări stabile în zona fînețelor din regiunea muntoasă, cum am mai relevat, este atestată sporadic și pentru regiunile năsăudene [141] și Ținutul săcuilor [142].

În trecutul îndepărtat, cînd Ținutul Vrancei era acoperit în mare parte cu păduri, rărite încetul cu încetul prin secăturile și arșițele ce se făceau pentru tîrlele de oi ce deveneau tot mai numeroase, erau numai cîteva așezări în părțile mai joase de-a lungul rîurilor. Tîrlele de pe locurile runcuite, al căror teren se mărea pe măsură ce creștea și populația, exersau și ele o puternică atracție asupra populației din vale care trăia în sate înșirate riverane (de vale). Se pare că cele mai multe din satele vrîncene, din zona muntoasă, au fost la origine grupe de tîrle [143].

Pentru regiunile din vestul Europei, A. Demangeon ne arată și alte cazuri al *(sic !)* „cocoțării așezărilor" pe înălțimi, și anume pentru motive de apărare, dictate de motive istorice. O dată primejdia dispărută, locuitorii coboară în regiunea văilor spre a se apropia de culturile lor [144].

Și această constatare ne face să ne gîndim la situația de la noi pentru timpurile mai vechi, cînd populația română, amenințată de invazii, a fost nevoită să se retragă în regiunea împădurită muntoasă, ca apoi, după trecerea primejdiei, să se coboare iarăși la șes. Datele istorice

---

[139] G. Gunčev, *Vakarel antropogeografski proučvania*, Sofia, 1933, pp. 85—87 ; H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, pp. 131—136.

[140] R. Vuia, *Țara Hațegului*, p. 31.

[141] T. Morariu, *Viața pastorală în Munții Rodnei*, p. 57.

[142] S. Opreanu, *op. cit.*, p. 122 și 177.

[143] N. Al. Rădulescu, *Vrancea*, p. 121.

[144] *Op. cit.*, p. 101.

Scanned with OKEN Scanner

și exemplele arătate mai sus de diferiți autori confirmă această teorie, de timpuriu formulată la noi [145].

Aceste mișcări de coborîre de la deal la vale și a vechimii populației de la munte ca autohtonă, pare a contrazice legea lui Gradmann, după care, în centrul Europei au fost populate întîi regiunile mai joase și despădurite, de unde urmează că cele de pe culmi ar fi mai recente [146]. Această concluzie a lui Gradmann are valabilitate numai pentru regiunile Europei centrale, pentru că din cercetarea acestor regiuni s-a ajuns la această importantă concluzie. Ea însă nu poate fi generalizată și mai ales aplicată și regiunilor noastre, unde cercetările au ajuns la alte rezultate, ce contrazic această teorie și, cum am văzut și din rezultatele cercetărilor lui Sidaritsch pentru Știria, care sînt concludente cu ale noastre.

SATUL ÎNGRĂMĂDIT

Pentru rezolvarea problemei originii satului îngrămădit, de mare importanță este să cunoaștem mai înainte extensiunea acestui tip de sat și adaptarea lui la mediul geografic. El reprezintă una dintre cele mai mari și mai continue arii de răspîndire, ceea ce arată nu numai vechimea sa considerabilă, dar și importanța sa pentru studiul așezărilor în genere.

În Peninsula Balcanică satul îngrămădit e răspîndit în Bulgaria răsăriteană [147] și în regiunile de șes, în depresiuni și în marginea zonei muntoase. Aici nu numai satele bulgărești, dar și cele turcești sînt de tipul îngrămădit, ultimele întrec chiar pe cele bulgărești în ce privește străzile întortocheate. Chiar și orașele întemeiate de ei (Sofia, Samokov), sînt de tipul îngrămădit [148].

În Serbia, Cvijić numește „tip timocean" satele îngrămădite. Ele ocupă o zonă fără întrerupere de la Dunăre pînă-n șesul de la Skoplje [149]. După un alt autor sîrb, acest tip e răspîndit în întreaga parte de sud și răsărit a Peninsulei, în Albania de sud, în Serbia răsăriteană și de miazăzi, aflîndu-se mai ales în regiunea de șes [150].

O altă zonă răspîndită a satelor îngrămădite este partea de nord a Cîmpiei ungare. Prinz deosebește trei variante : a) cu străzi radiale, b) în formă de stea, și c) cu străzi în formă de cercuri. Prima variantă e cea mai caracteristică pentru Cîmpia ungară. Autorul constată o ase-

---

[145] A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, Paris, 1896, I. pp. 198—207.

[146] *Beziehungen zwischen Pflanzengeographie und Siedelungsgeschichte*, în *Geogr. Zeitschrift*, 1906, pp. 305—325.

[147] J. F. Gellert, *Ostbulgarischen Bauernhaustypen*, p. 5.

[148] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, pp. 44, 47, 49, 52, 175.

[149] *Op. cit.*, p. 221.

[150] P. Vujević, *Siedelungen der serbischen Länder*, p. 510 ; M. V. Smiljanić, *Beiträge zur Siedlungskunde Südserbiens*, în *Abhandl. d. K. K. Geogr. Ges. in Wien*, II (1900), nr. 1—2, pp. 50—68.

Scanned with OKEN Scanner

mănare între aceste sate și cele din Turchestan. După același autor, satul îngrămădit se întîlnește și la populația sîrbească din sudul Cîmpiei Tisei. Autorul găsește oarecare înrudire între varianta aceasta și cea din Ardeal, de formă neregulată [151].

La noi în țară, după cum am văzut, satul îngrămădit are o zonă compactă în Cîmpia Ardealului, apoi în zona de contact a depresiunilor subcarpatice. În Țara veche el nu prea a fost menționat ca tip deosebit, ci cuprins de autori sub denumirea de sat adunat împreună cu alte tipuri [152]. Satul îngrămădit poate fi urmărit pe hărțile topografice (1 : 100.000) în zona deluroasă a Moldovei și Bucovinei, amestecat cu sate răsfirate, nu însă așa de tipic și concentrat ca și cel din Transilvania.

Dincolo de linia Carpaților, spre nord și est avem trei zone mari, compacte, de sate îngrămădite : a) cea ucraineană, b) polonă și c) germană.

Cum ne apropiem, satele îngrămădite devin tot mai răspîndite și mai tipice. Ne apropiem de o nouă și compactă zonă de răspîndire, în Ucraina și Polonia, pînă înspre Carpați. La Lemberg se despică zona satelor îngrămădite în două, o parte se prelinge de-a lungul Bugului, pînă înspre izvoarele Pripetului, Wolhinia, partea de sud a Polesiei. A doua ramură se întinde înspre cursul superior al Nistrului, pînă la San și Vistula. Ținutul cel mai închegat de sate îngrămădite în aceste părți este Podolia.

În privința cadrului geografic, e foarte importantă constatarea că această zonă a satelor îngrămădite se întinde dincolo de suprafața acoperită de morene. Ele apar într-o regiune săracă în ape și lipsite de păduri din timpurile cele mai vechi, de-a lungul rîurilor, care și ele au fost de timpuriu fără păduri în bună parte. Deci extensiunea satelor îngrămădite în Polonia și țările mărginașe coincide cu zona stepelor, regiuni acoperite cu loes și lipsite de păduri din cele mai vechi timpuri. De aceea, zona centrală a satelor din Polonia continuă și formează coridoare de-a lungul rîurilor pînă la celelalte zone mari învecinate : cea ucraineană și germană, regiuni ce au favorizat populația lor din cele mai vechi timpuri. De altfel, putem face și acuma constatarea că satele îngrămădite aparțin zonelor de stepă, lipsite de mult de păduri, și care de timpuriu au fost ocupate de populație [153].

Zona satelor îngrămădite din Ucraina continuă prin regiunea Mohilevului și Cernigovului pînă înspre Witebsk și în părțile Velicoruse [154].

---

[151] Schwarcz, *Turkestan*, Freiberg, 1900, p. 154 ; Apud. Gy. Princz, *Magyarország településformái*, pp. 3—8.

[152] Cf. E. de Martonne, *La Valachie ;* pp. 155, 186, 230, 247—252 și 274. A fost remarcat ca tip deosebit de V. Mihăilescu în *L'évolution de l'habitat rural dans les collines de la Valachie entre 1790—1900*, in *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr*, LV (1936), p. 163.

[153] K. Rhamm, *op. cit.*, II, 1, pp. 135, 136 ; II, 2, pp. 135, 136, 137. B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 13, 54, 56, 58, 59, 100 ; R. Gradmann, *op. cit.*, pp. 305—325.

[154] K. Rhamm, *op. cit.*, II, 1. p. 137.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru al treilea mare grup al satelor îngrămădite, cel din Germania, cunoaştem situaţia încă din opera fundamentală, azi mai mult de valoare istorică, a lui Meitzen [155], cu faimoasa sa teorie, de mult perimată, asupra satelor cu case izolate de origine celtică, spre vest de Weser, cele îngrămădite, de origine germană, spre est de Weser şi în părţile răsăritene, satele circulare de origine slavă. După autor chiar şi cuvîntul sat, „Dorf" (Turf, Trup), înseamnă grămadă, deci satul tipic german a fost sat îngrămădit [156].

Satul îngrămădit a ocupat deci zona din părţile centrale ale Germaniei, iar triburi mobile francone, care au început să roiască înspre vest şi est, au dus cu ei satul îngrămădit şi dincolo de Rin, în regiunea Munţilor Eifel. Sate îngrămădite se găsesc în Hessen, Alsacia, în Westfalia, spre est de Weser ; de-a lungul văii Rinului, ele se întîlnesc amestecate cu sate de-a lungul drumului. Ca şi în Rusia meridională şi în Turingia, aici satele vechi îngrămădite sînt în văile largi şi mănoase [157].

Amestecat cu alte tipuri, se mai află în Germania centrală şi de sud, ca de pildă în Würtemberg (de-a lungul Neckarului şi în Alpii Şvabi [158], în Bavaria, în Boemia şi în masivele muntoase înconjurătoare [159] şi în Silezia [160]).

Prin urmare, satul îngrămădit e răspîndit în Germania, mai ales între Weser şi Elba şi în regiunile de şes din părţile de nord, formînd în continuare, spre Danemarca şi sudul Suediei, una dintre cele mai largi zone a acestui tip în Europa centrală şi nordică. El se întîlneşte şi în unele regiuni ale Angliei [161] şi în părţile nordice ale Franţei. Spre sud de Germania se mai întîlneşte şi în Elveţia de nord, de limbă germanică, introdus de alemani [162] şi în Italia.

Din această expunere a întinderii zonei satelor îngrămădite reiese clar şi cadrul geografic al acestui tip de sat. Urmărind cu atenţie extensiunea satului îngrămădit, putem face constatări însemnate şi cu privire la cadrul geografic. Regiunile preferate de acest tip de sat sînt în genere : regiunile de şes, văile rîurilor, depresiunile, podişurile, zona de contact între regiunea muntoasă şi cea de şes. El rar se avîntă în regiunile înalte muntoase.

În Albania şi Serbia de sud îl întîlnim în regiunile de şes şi în regiunea văilor [163]. În Bulgaria îl găsim la fel în regiunile de şes, în

---

[155] *Siedlung und Agrarwesen*, I, pp. 47, 50, 54.

[156] Cu privire la originea cuvîntului : Dorf, Truf, Trup. Cf. şi K. Rhamm, *op. cit.*, I, pp. 18—20 ; R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 67, 119.

[157] O. Schlüter, *Die Siedlungen in nordöstlichen Thüringen*, Berlin, 1903, p. 167 ; R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 70, 126, 129, 138, 163, 182, 186 şi 188, 208, 222, 236.

[158] R. Gradmann, *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Würtemberg*, p. 34 ; Idem, *Petermanns Mitt.*, LVI (1910), pp. 183—186 şi 246—250.

[159] A. Meitzen, *op. cit.*, I, pp. 429—431 ; R. Mielke, *op. cit.*, p. 236.

[160] B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 54 şi 56.

[161] Cf. A. Demangeon., *op. cit.*, p. 310 ; Zaborski, *op. cit.*, p. 54.

[162] R. Mielke, *op. cit.*, p. 221 ; Ch. Bierman, *L'habitat rural en Suisse*, p. 20 şi 21.

[163] P. Vujević, *op. cit.*, p. 510.

depresiuni şi în zona de contact [164]. Zonele cele mai mari şi mai compacte ale satelor îngrămădite sînt la fel zonele de şes, ca de pildă în părţile de nord ale Cîmpiei Tisei [165]. La fel şi în Ucraina, Polonia [166], în Germania de nord [167], Danemarca, sudul Suediei, în Franţa de nord şi în Anglia [168]. Pretutindeni aproape informaţiile cercetătorilor sînt concludente : satele îngrămădite se întîlnesc în regiunea de şes sau de podiş (placa podolică), sau în regiunile de dealuri, la o altitudine mai joasă.

Mai mult, în anumite împrejurări, chiar şi în aceste ţinuturi cu altitudine inferioară caută locuri şi mai adîncite : valea rîurilor şi depresiuni. Şi în această privinţă relatările autorilor sînt identice : „satele îngrămădite se întind de-a lungul văilor rîurilor“ [169] este fraza stereotipă ce o întîlnim la diferiţi autori, sau ele se găsesc „în văile adîncite ale rîurilor“, în Rusia meridională [170], sau „în văile largi mănoase“, ca în Turingia [171].

Totuşi formele de relief cele mai favorizate de satele îngrămădite sînt depresiunile. Atît marile depresiuni din zonele muntoase, cît şi micile depresiuni din regiunile deluroase. În primele, apar în număr mai mare, îndeosebi în zona de contact între regiunea muntoasă şi cea de şes, în ultimele singuratice, ca într-un cuib în fundul depresiunii.

Pentru primul caz exemple clasice sînt bazinurile noastre intercarpatice, de pildă Ţara Haţegului [172] ; în Bulgaria, bazinul de la Sofia [173] ; la fel şi în Polonia [174].

Foarte des ele apar, cum am mai arătat, în mici depresiuni, ca într-un cuib, celebra „Nestlage“ a lui Schlüter şi cum se găsesc şi la noi în Cîmpia Transilvaniei şi între Tîrnave, la fel şi în podişul podolic [175] şi în părţile nordice ale Turingiei [176].

Poziţia în fundul depresiunii e favorabilă şi din punct de vedere economic. Gospodarul pleacă la cîmp spre deal, cu carăle goale, iar cînd se reîntoarce cu ele încărcate, vine la vale [177].

---

[164] H. Wilhelmy, *op. cit.*, p. 44.
[165] Gy. Princz, *op. cit.*, p. 4.
[166] B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 21, 58, 59.
[167] R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 63—69.
[168] A. Demangeon, *op. cit.*, p. 310.
[169] B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 56, 59, 61 şi 98.
[170] K. Rhamm, *op. cit.*, II, 2, p. 135.
[171] O. Schlüter, *op. cit.*, p. 167.
[172] R. Vuia, *Ţara Haţegului*, p. 82 ; Idem, *Le village roumain de Transylvanie*, pp. 12—15.
[173] „Das Becken von Sofia ist das Gebiet der grossen Haufendörfer“ H. Wilhelmy, *op. cit.*, p. 108. Şi satul îngrămădit de origine română Văcărel din Bulgaria, între bazinul de la Sofia şi Ichtiman, este într-o mică depresiune. *Ibidem*, p. 132.
[174] „Wir finden sie im Talkessel von Zywiec und Nowy Sacz und in dem kesselartigen Gelände zwischen Zmigrod und Sanok“. B. Zaborski, *op. cit.*, p. 59.
[175] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 35.
[176] O. Schlüter, *Die Siedlungen im nordlichen Thüringen*, p. 241 şi 246, cf. şi B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 29, 54, 61.
[177] R. Gradmann, *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Würtemberg*, p. 68 şi B. Zaborski, *op. cit.*, p. 60.

Scanned with OKEN Scanner

Mai există şi un alt motiv pentru această aciuare a satului îngrămădit „în cuib" şi anume, ca să fie apărat de vînturi şi furtuni [178]. Evident, căutarea punctului celui mai adînc din relief îşi are explicaţiile şi mai întemeiate. Cele mai multe dintre marile zone ale satelor îngrămădite sînt în regiunile de stepă, lipsite de păduri şi de izvoare. Aceasta este, de pildă, şi cazul din placa podolică, o semi-stepă, lipsită de păduri şi de ape, unde marile sate îngrămădite, în căutarea apei, sînt aşezate în fundul depresiunilor [179], sau în văi săpate adînc [180].

Am mai relevat la capitolul caselor izolate, acea lege generală a apelor, în urma căreia regiunile accidentate şi bogate în izvoare favorizează aşezările dispersate, iar cele cu o suprafaţă unitară şi sărace în ape concentrarea populaţiei în aşezări mai adunate, avînd între ele spaţii considerabile nelocuite. Prin urmare, lipsa apei în zonele de stepă şi puterea ei atractivă asupra unui număr mai mare de gospodării şi deci a populaţiei concentrate la un loc este motivul principal pentru care în regiunile de şes se găsesc cele mai multe sate mari şi îngrămădite [181].

În capitolul în care ne-am ocupat de cadrul geografic al aşezărilor risipite am constatat că regiunile bogate în izvoare favorizează aşezările cu case izolate, în schimb, în regiunile sărace în izvoare se formează satele mari, îngrămădite în jurul pînzei de apă [182]. Am văzut cum satele cu case risipite se avîntă spre regiunile muntoase, înalte, deci preferă înălţimile din regiunile accidentate, în schimb, satele adunate sau îngrămădite preferă regiunile uniforme şi joase, la şes şi, dacă se poate, şi mai profund, într-o vale adîncă sau depresiune, urmînd chemarea magnetică a apei, în regiunile cu caracter de stepă, formînd sate mari îngrămădite în Cîmpia Română [183], Cîmpia Tisei [184], regiunile de şes ale Bulgariei [185], în Pocuţia şi Podolia [186].

Faţă de această chemare a apelor, sau, cum o numeşte A. Demangeon atît de sugestiv, „tiranie" a apelor [187], sînt şi aşezări care fug de

---

[178] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 30.

[179] *Ibid.*, p. 29, 35.

[180] K. Rhamm, op. cit., II, 2, p. 135.

[181] Fr. Ratzel, *Antropogeographie*, II, pp. 273, 277, 280, 281 ; Emm. de Martonne, *La Valachie*, p. 249 ; Idem, *Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie*, p. 143 şi 144 ; P. Vidal de la Blache, *Principes de Géographie Humaine*, p. 195 ; A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, pp. 9, 10 şi 12 ; R. Gradmann, *Die ländlichen Siedlungsformen Würtembergs*, p. 185 şi 246 ; Idem, *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Würtemberg*, p. 37 şi 38 ; B. Zaborski, *Dorfformen in Polen*, pp. 35, 60 şi 61 ; Gy. Princz, *Magyarország településformái*, pp. 3—5 ; V. Mihăilescu, *Vlăsia şi Mostiştea*, p. 73 şi 74.

[182] R. Gradmann, *op. cit.*, p. 68 şi 69 ; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 60, 64 ; A. Demangeon, *op. cit.*, p. 12.

[183] V. Mihăilescu, *op. cit.*, pp. 74, 76 şi 77 ; Idem, *Aşezările omeneşti din Cîmpia Română la mijlocul şi la sfîrşitul sec. XIX*, p. 35.

[184] Gy. Princz, *op. cit.*, p. 3—5 ; Gy. Princz şi P. Teleki, *Magyar Föld, Magyar Faj*, vol. II, *Magyar Földrajz*, pp. 328—336.

[185] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, pp. 44—48, 97, 108.

[186] B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 54, 60.

[187] A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, p. 12.

ape şi mai ales regiunile joase, luncile rîurilor apătoase şi mlăştinoase. În acest caz (v. fig. 20) se nasc foarte des, sub influenţa reliefului, sate lineare, sau, mai bine-zis tentaculare, cu braţe extrem de lungi pe culmi [188].

Prin urmare, am putea afirma că, în genere, casele izolate preferă înălţimile, în timp ce satele răsfirate preferă coastele, iar satul îngrămădit adîncimile. Aceste condiţii arată îndeajuns cît de mult depind tipurile de sate, în structura şi formarea lor, de condiţiile geografice [189].

O altă constatare de ordin geografic: zona satelor îngrămădite se află în afară de regiunile morenelor, care favorizează satele dispersate [189a], lipsite din timpurile cele mai vechi de păduri şi populate de timpuriu, fapt ce pledează incontestabil pentru vechimea aşezărilor îngrămădite. Zonele lipsite de păduri nu corespund întotdeauna cu suprafeţele acoperite de loes. Şi totuşi, în Polonia zona satelor îngrămădite se întinde, în bună parte, peste regiunile ocupate de loes, deşi nu toate regiunile acoperite cu loes adăpostesc sate îngrămădite, care îşi întind fâşiile lor înguste de-a lungul rîurilor [190].

Din cele expuse, nu urmează să formulăm o lege categorică, afirmînd că satele îngrămădite se găsesc numai în regiunile de şes, lipsite de păduri sau în depresiuni. Satele îngrămădite se urcă de-a lungul rîurilor Vistula, Raba, Dunajec, ce coboară din Carpaţii nordici şi răsăriteni pînă în mijlocul Carpaţilor [191].

Cu toată adaptarea la cadrul geografic, satele îngrămădite sînt şi ele, uneori, în dezacord cu mediul înconjurător. Acesta e cazul, de pildă, al satelor îngrămădite din regiunile cursului superior al Pripetului, o regiune prin excelenţă mlăştinoasă, deci bogată în ape şi unde ne-am aştepta să găsim alte tipuri de sate, adaptate acestui mediu umed, ce contrastează atît de izbitor cu regiunile aride ale stepelor, patria satelor îngrămădite. Aici, satele îngrămădite nu sînt în adîncimile umede şi mlăştinoase, ci, dimpotrivă, ele se cocoţează pe locuri mai ridicate şi mai uscate. Cu toată adaptarea lor aparentă, ele totuşi sînt în dezacord cu regiunile atît de deosebite de adevăratele lor ţinuturi de stepă, cărora le aparţin prin naştere şi adaptare. Acelaşi dezacord între satele îngrămădite şi relief îl întîlnim şi în regiunea spre sud de Wielicka, unde condiţiile fiziografice nu corespund naturii satului îngrămădit [192].

De aici rezultă că unde este dezacord între relief şi forma de aşezare trebuie să presupunem că satele sînt mai recente. Ele au fost

---

188 Cf. B. Zaborski, *op. cit.*, p. 60; Gy. Princz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 341.

189 Cf. R. Gradmann, *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Württemberg*, p. 68.

189a R. Gradmann, *op. cit.*, pp. 37, 40, 185; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 26, 29 şi 100; A. Demangeon, *op. cit.*, p. 7 şi 10.

190 B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 59, 98 şi 99.

191 Idem, *op. cit.*, p. 59.

192 *Ibid.*, pp. 59, 60 şi 100.

Scanned with OKEN Scanner

importate din alte regiuni cu aşezări mai vechi şi unde ele au fost în concordanţă cu relieful înconjurător.

Exemple de acest caz, de dezacord între tipul de sat şi mediul geografic şi deci de datarea lor mai recentă, putem cita şi din regiunile noastre. Astfel sînt de pildă satele îngrămădite din Ţara Oltului, mai vechi dar în dezacord cu relieful, precum şi sate de-a lungul drumului în Banat, cele din jurul Semenicului (v. p. 220) şi pătrate pe înălţimi, cele din preajma Munţilor Codrului şi cele dinspre sud şi vest de linia Timişului, în Banat (v. p. 232—233), tot în dezacord cu relieful dar mai recente [193]. Ultimele două tipuri de aşezări find caracteristice ţinuturilor de şes şi regiunii văilor, unde sînt în concordanţă cu mediul geografic, cărora le sînt adaptate şi în care s-au şi format.

Satul îngrămădit e în dezacord cu relieful şi în regiunea muntoasă, unde nu-i prieşte. De aceea, în regiunea muntoasă, el e mic şi pipernicit. Wilhelmy relatează existenţa unor sate mici, îngrămădite, tip de munte sau din marginea regiunii muntoase, în Bulgaria centrală [194].

Despre existenţa unor mici sate îngrămădite şi adunate, situate în fundul văilor spre nord de muntele Rtanj, din Serbia orientală, ne informează şi Cvijić [195]. De fapt, harta militară austriacă (1 : 75.000) ne arată, în aceste părţi, existenţa satelor îngrămădite de mici dimensiuni, într-o regiune muntoasă.

Princz ne atestă existenţa unor sate mici în regiunea colinară din Polonia, care de abia se deosebesc de „satele îngrămădite pipernicite", şi despre prezenţa unor sate mici adunate în Göcsej. Acelaşi autor ne informează despre prezenţa unor mici sate îngrămădite în triunghiul dintre Mura şi Drava şi în Slovacia de nord-vest [196].

Sate mici îngrămădite, formate numai din cîteva gospodării, întîlnim şi într-o regiune de coline (im Lommatzscher Hügellande) din împrejurimile Dresdei, în Saxonia [197].

În categoria variantelor satelor îngrămădite mai mici putem înşira şi aşa-numitele „Platzdörfer" din literatura ştiinţifică germană. Ele nu sînt altceva decît sate mici, care au în mijlocul lor o mică piaţă, de unde provine şi numirea lor de „sate-piaţă". Unii dintre autorii germani susţin chiar că satele îngrămădite s-au dezvoltat din aceste „sate-piaţă" [198].

În schimb, după cum am văzut, toţi autorii care descriu satele îngrămădite din regiunile de şes ne vorbesc de nişte aşezări cu dimensiuni excepţionale. Despre existenţa unor astfel de sate mari, îngrămă-

---

[193] Cf. Gy. Princz şi Teleki, *Magyar Földrajz*, p. 313 şi 328.
[194] *Op. cit.*, p. 52.
[195] *Ibid.*, p. 221.
[196] *Siedlungsformen Ungarns*, p. 337 ; *Magyar Földrajz*, pp. 317—320.
[197] Fr. Walter, *Beziehungen zwischen Bodenbau und Siedlungsgeschichte*, în *Deutsche Siedlungsforschungen*, 1927, p. 70.
[198] Cf. R. Mielke, *Die Entstehung des Rundlings*, pp. 277, 288, 298 ; O. Schlüter, *Die Siedlungen in nordöstlichen Thüringen*, p. 302 ; B. Zaborski, *op. cit.*, p. 85 ; A. Helbok, *Deutsches Volkstum, Haus und Siedlung*, p. 76.

Scanned with OKEN Scanner

dite, după cum am arătat, ne informează autorii pentru Ungaria, Italia şi Polonia. Astfel, Zaborski ne spune că în Podolia, unde avem una dintre regiunile cele mai mari şi mai compacte a satelor îngrămădite, ele au dimensiuni uriaşe [199].

Ajunşi la sfîrşitul cercetării raportului dintre cadrul geografic şi satul îngrămădit, putem conclude, aşa cum au constatat şi cei doi cercetători, care s-au ocupat mai intens cu această problemă, Gradmann şi Zaborski, că satul îngrămădit depinde în cea mai mare măsură de cadrul geografic, el fiind adaptat regiunilor de şes şi de contact.

Pentru vechimea şi răspîndirea satului îngrămădit, de o deosebită importanţă sînt, în această privinţă, constatările făcute de aceşti autori. Ambii pun răspîndirea acestui tip de aşezare în legătură cu influenţa mediului geografic, susţinînd că zona de răspîndire a satelor îngrămădite, în Europa centrală, coincide cu zona regiunilor cu caracter de stepă şi despădurite din timpuri străvechi. Gradmann afirmă că pentru fiecare epocă de colonizare s-a format o anumită formă de sat consacrată de obicei. După acest autor, satul îngrămădit, cu împărţirea hotarului în „Gewanne", adică sistemul trienal, e cea mai veche formă pe care coloniştii germani au întrebuinţat-o în regiunile de stepă, fără păduri [200]. Asemenea şi Zaborski susţine că, dacă am face o hartă a satului îngrămădit, ea ar coincide cu zonele de stepă fără păduri [201].

Aceste constatări au importanţă nu numai pentru răspîndirea satului îngrămădit şi legătura ce o are cu mediul geografic, dar şi pentru vechimea aşezărilor în genere, căci, după Gradmann, în Europa Centrală, aceste regiuni de stepă fără păduri au fost populate mai întîi, iar nu zonele înalte împădurite [202]. Chiar şi forma aceasta, atît de dezvoltată, a satului îngrămădit, care stă la capătul evoluţiei satelor naturale, dovedeşte vechimea aşezărilor în aceste regiuni, căci a trebuit să se

---

[199] „Das gesschlossenste Haufendorfgebiet erscheint in Podolien ; im südöstlichen paläozoischen Teil sind diese Dörfer von riesigem Umfang". *Op. cit.*, p. 60.

[200] R. Gradmann, *Die ländlichen Siedlungsformen Würtembergs*, Peterm. Mitt., 1910, p. 182.

[201] B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 25, 26 şi 57.

[202] R. Gradmann, *Beziehungen zwischen Pflanzengeographie und Siedelungsgeschichte*, în *Geogr. Zeitschr.*, 1906, pp. 305—309, 312, 314—318 şi 325. „So bleibt wenigstens vorläufig nur die Annahme übrig. die ältesten Ansiedler haben ebenso wie die Steppenpflanzen offene, waldfreie oder wenigstens nicht mit geschlossenem Urwald bestandene Stellen Aufgesucht, wo ohne allzu mühsame Rodung ein Pflanzenbau möglich war und die Herdentiere in der natürlichen Bodenvegetation von Gräsern und Kräutern ihr Futter finden könnten. Diese Annahme findet ihre Stütze in der vilefachen Erfahrung, dass gerade die Steppengebiete überall die frühest besiedelten sind, während der Urwald zunächst ein Kulturhindernis darstellt das nur mit den Hilfsmitteln einen, fortgeschritteneren Technik und Volkswirtschaft vollständigt werden kann", p. 316 ; Cf. cu privire la această problemă şi O. Schlüter, *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, 1903, pp. 158—159 ; Idem, *Deutsches Siedlungswesen*, în Hoops, *Reallexikon*, pp. 411—413 ; Fr. Walter, *Beziehungen zwischen Bodenbau und Siedlungsgeschichte*, în *Deutsche Siedlungsforschungen*, pp. 57—64, 65, 73 ; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, pp. 110—114.

Scanned with OKEN Scanner

scurgă timp considerabil pînă ce, în aceste părţi, satele izolate s-au putut transforma, în număr mai mare, în sate îngrămădite [203].

Rezultatele cercetărilor lui Gradmann nu pot fi însă generalizate pentru toate ţinuturile. Sînt regiuni în care, contrar acestor concluzii, nu regiunea de şes, ci dimpotrivă, cea muntoasă a fost populată mai întîi. În paginile anterioare (p. 263) am arătat rezultatele cercetărilor lui Sidaritsch, pentru Ştiria, care au ajuns la concluzii contrarii şi anume că în această provincie regiunea muntoasă şi deluroasă a fost mai întîi populată, faţă de regiunile de şes, ocupate în urmă [204]. Deşi dintr-o altă provincie tot din Austria avem rezultate contrarii. În partea de nord a Austriei Superioare cercetările au dovedit că întîi au fost populate văile şi numai după ce acestea au fost ocupate, au fost întemeiate şi aşezările pe înălţimi [205].

Deosebit de instructivă este, în această privinţă, popularea provinciilor răsăritene ale Germaniei, şi anume a Sileziei, Saxoniei, Brandemburgului şi a Pomeraniei. În aceste provincii zonele cele mai vechi locuite au fost cele din regiunile mai joase, din văi şi depresiuni ocupate de vechea populaţie slavă. Zonele mai înalte împădurite au fost nelocuite la început. Populaţia germană care, începînd cu sec. al X-lea, penetrează în aceste părţi, ocupă întîi regiunile înalte împădurite, întemeind, după defrişarea pădurilor, îndeosebi sate înşirate de pădure (Waldhufendorf.) Aşezările mai vechi ale populaţiei autohtone sînt mai mici şi adunate, de obicei sate circulare (Rundling), sate-piaţă (Platzdorf) şi sate-uliţă scurte. În schimb populaţia germană, venită în urmă, a întemeiat sate alungite (Reihendorf, Waldhufendorf), care deci sînt tipuri de aşezări mai recente [206].

Aceste constatări ne vor permite să facem o paralelă între aşezările acestea şi cele din Transilvania, unde, în timpurile mai vechi, au fost împrejurări asemănătoare. În regiunea văilor, o populaţie slavă,

---

[203] Pentru acest motiv noi înclinăm să afirmăm că nu *Wolhinia* mlăştinoasă şi părţile centrale ale Rusiei împădurite şi ale Rusiei de sud, cu stepele lipsite de aşezări în timpurile mai vechi, ci Podolia a fost vechea patrie a slavilor, căci Podolia prezintă regiunea cea mai compactă de sate îngrămădite, într-o regiune lipsită de păduri din timpuri străvechi şi astfel elementul slav a putut găsi aici cele mai favorabile condiţii de dezvoltare a aşezărilor. Cf. Zaborski, *op. cit.*, p. 98.

[204] *Op. cit.*, p. 38 şi 39.

[205] „Aus diesen Beobachtungen scheint hervorzugehen, dass man bei der Besiedlung der Riedmark im XI und XII Jahrhundert zuerst dem Laufe der Flüsse aufwärts gefolgt ist, und dass man, nachdem man, in den Thälern festen Fuss gefasst, von diesen aus die Höhen besiedelte". A. Hackel, *Die Besiedlungsverhältnisse des oberösterreichischen Mühlviertels in ihrer Abhängigkeit von natürlichen und geschichtlichen Bedingungen*, în *Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde*, Vol. XIV (1902), p. 54.

[206] A. Henning, *Zur Entstehung der ländlichen Ortsformen im Königreich Sachsen*, în *Deutsche Erde*, XI (1912), pp. 74, 76 ; R. Martiny, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, în *Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft*, nr. 197, pp. 62, 66—70.

Scanned with OKEN Scanner

iar în regiunea muntoasă cea românească [207], ajungînd însă la concluzii contrarii în ce privește vechimea populației.

Cu totul altul este cazul pentru țara noastră, și mai ales pentru vechea Țară, în care, ca și în Știria, ținuturile muntoase și îndeosebi bazinurile intercarpatice și „regiunile de sub munte", zona de contact între regiunea muntoasă și cea deluroasă, a fost, cel puțin pentru trecut, cea mai populată, în care zonă autorii ne vorbesc de un maximum de populație, cu cea mai mare densitate și care s-a revărsat înspre regiunile de minimum de populație, aproape nelocuite, a stepelor din Cîmpia Română și sudul Moldovei. Cantemir ne vorbește despre o „pustie" a Moldovei, iar Bărăganul a fost o cîmpie fără așezări, în prima jumătate a secolului trecut, cutreierată numai de turmele ciobanilor. Toți autorii care au cercetat problema populării în țările românești constată această coborîre a populației din regiunea muntoasă, relativ bine populată, spre regiunile de șes, cu o populație rară, de așezări ce se înșiră numai de-a lungul rîurilor, cu o populație mai deasă, lăsînd spațiile cu caracter de stepă dintre ape, aproape lipsite de așezări [208].

Pentru coborîrea de la munte la șes în regiunile noastre și mai ales pentru Muntenia avem și alte dovezi. Astfel, înainte de toate, chiar și numele Munteniei, care ne arată că la început această provincie s-a restrîns la zona muntoasă și deluroasă, unde și pînă în zilele noastre avem populația cea mai deasă și care s-a revărsat peste regiunile de șes, ce au primit și ele numele de Muntenia, deși munții lipsesc cu desăvîrșire din aceste părți [209].

Altă dovadă pentru coborîrea de la munte la șes este și mutarea succesivă a capitalelor acestei provincii din regiunea muntoasă în regiunea de șes : Curtea de Argeș, Tîrgoviștea și București. Chiar și legen-

---

[207] Cf. E. Petrovici, *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, în *Siebenbürgen*, pp. 309—317 ; Idem, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în *Transilvania*, LXXII (1941), p. 555.

[208] A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, Paris, 1896, I, pp. 198—207 ; Emm. de Martonne, *La Valachie*, 1902, pp. 105, 164, 168, 169, 171, 187, 188, 249, 250 ; Idem, *Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, XXIII (1904), pp. 82, 121—126, 129, 133, 140, 145, 146, 151 ; S. Mehedinți. *Die rumänische Steppe*, în *Zu Friedrich Ratzels Gedächtnis*, Leipzig, 1907, p. 7 ; G. Vâlsan, *O fază în popularea Țărilor Românești*, extras din *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.* (1912), pp. 18—26 ; V. Mihăilescu, *Așezările omenești din Cîmpia Română la mijlocul și la sfîrșitul sec. XIX-lea*, București, 1924. *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, S. III, tom. IV, Mem. 2, pp. 2—4, 15, 17—18, 54, 56, 60 ; Idem, *L'évolution de l'habitat rural dans les collines de la Valachie entre 1790—1900*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, LV, (1936), p. 163 ; E. Petrovici, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, p. 555 ; C. Giurescu, *Die europäische Rolle des rumänischen Volkes*, Bukarest, 1942, p. 8 ; R. Vuia, *Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen*, în *Siebenbürgen*, I, p. 50 ; G. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, pp. 219—223.

[209] Cf. Emm. de Martonne, *Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie*, p. 151 și 152.

Scanned with OKEN Scanner

dele noastre ne arată pe fondatorii principatelor descinzînd din regiunea muntoasă înspre regiunile mai deschise de la şes [210].

Rezultatele lui Gradmann cu privire la regiunile de stepă şi dezvoltarea aşezărilor se pot aplica, în ţinuturile noastre, numai pentru Cîmpia Transilvaniei. De fapt, zona cea mai compactă de sate îngrămădite la noi se află în acest ţinut, cu caracter de semi-stepă, o regiune lipsită de păduri şi cu aşezări cu o vechime considerabilă, unde multe dintre aşezări sînt amintite în documente încă din secolul al XIV-lea şi al XV-lea [211]. În afară de această constatare, Cîmpia Transilvaniei are şi o altă calitate morfologică esenţială, favorabilă formării satelor îngrămădite : o mulţime de mici depresiuni, de formă circulară, care au determinat formarea satelor îngrămădite în acest ţinut.

Din cele expuse reiese clar că nu putem generaliza şi stabili o „lege" cu valoare absolută pentru toate timpurile şi locurile cu privire la cele mai vechi ţinuturi locuite şi a stabili dacă popularea s-a produs de la şes sau din văi spre regiunile înalte sau invers, curentul de populare a urmat calea de la regiunile înalte spre şes. Adevărul este că direcţia acestui proces de populare depinde de ţinut şi epocă. După cum s-a văzut, sînt ţinuturi în care curentul de populare a pornit din regiunea văilor spre ţinuturile înalte şi sînt regiuni în care procesul a urmat calea inversă. Dar în acelaşi ţinut curentul de populare a putut avea direcţii diferite după epoci. Acesta, credem, a fost cazul şi la noi, ca şi în alte ţinuturi bîntuite de războaie.

Cu siguranţă că în ţinuturile noastre, într-o epocă mai îndepărtată, cu o relativă linişte, populaţia a ocupat mai întîi regiunea văilor şi a zonelor de contact. În timpul invaziei barbarilor şi în caz de primejdie în cursul războaielor, populaţia a pornit spre regiunile mai înalte muntoase şi împădurite, unde se simţea mai în siguranţă. Această urcare la munte, în caz de primejdie, la noi a fost uşurată şi prin faptul că populaţia, ocupîndu-se intens şi cu păstoritul, a cunoscut bine aceste locuri mai înalte şi mai sigure, unde-şi avea stînile şi sălaşele. În ţinuturile noastre, acest proces de urcare în timpul „bejeniilor" a fost favorizat şi de prezenţa platformelor mai joase din regiunile muntoase, ce permit, după cum am văzut, o agricultură adaptată la înălţimi cu culturi în terase (exemple : Munţii Apuseni, Regiunea Pădurenilor).

Îndată ce timpurile de primejdie au trecut şi a urmat o perioadă de relativă linişte, cînd populaţia s-a înmulţit şi astfel avea nevoie de „spaţiu vital", a început procesul invers de coborîre la regiunile mai joase ; la început de-a lungul văilor, după care a urmat cucerirea regiunilor de şes şi de stepă (Bărăganul).

---

[210] Cf. R. Vuia, *Legenda lui Dragoş*, în *Anuarul Inst. de Istorie Naţională al Universităţii din Cluj*, I (1921—1922), pp. 300—310 ; G. Brătianu, *op. cit.*, pp. 85—146.

[211] D. Csánky, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1890, V, pp. 331—351, 355—424 ; N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1939, pp. 232—436 ; Şt. Manciulea, *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania în secolele XIV—XV*, Blaj, 1941, pp. 163—166.

Exemple paralele pentru urcarea la munte, în timpul războaielor, și coborîrea la șes, în timpuri liniștite, se găsesc și la alte popoare, ce au trăit în condiții similare cu ale noastre, ca de pildă la sîrbi [212] și bulgari [213]. Cu aceste cazuri ne vom ocupa, în curînd, mai amănunțit.

Evident că nu în toate ținuturile întîlnim ambele procese de populare de la șes la munte și invers. Sînt regiuni în care s-a produs, după împrejurări, numai unul dintre aceste curente. Un astfel de caz este cel citat de noi pentru Știria, ca exemplu pentru coborîrea populației din regiunile mai înalte spre șes, iar cel din Austria superioară pentru cazul invers, de urcare din regiunea văilor spre regiunile înalte împădurite.

În genere însă putem admite că regiunile de șes, depresiunile și zonele de contact au fost mai întîi populate, iar zonele muntoase împădurite, în urmă. Aceasta o dovedește nu numai populația mai veche și mai deasă din regiunile de șes și zona văilor, dar și formele de așezări mai evoluate în aceste părți (sate îngrămădite), față de formele mai puțin evoluate ale caselor izolate și răsfirate din zonele muntoase și deluroase.

Dar, după cum am văzut, și formele de așezări au avut două faze sau perioade în evoluția lor. Astfel, casele izolate și răsfirate, deși sînt forme vechi, arhaice, ca tip de așezare, ce au predominat în epocile cele mai îndepărtate, ele au rămas însă forme utilizate și mai recent, cu prilejul procesului de cucerire a noi terenuri, pentru așezări și culturi din zonele muntoase despădurite sau ținuturile mlăștinoase, cucerite recent din zonele mai joase.

Tot pentru cucerirea zonelor mai înalte în perioada mai recentă avem nu numai suficiente dovezi istorice, pe care le găsim cu prisosință în numeroasele monografii regionale, cu privire la sporul populației și a așezărilor, dar dovadă sînt și tipurile recente coloniale ale așezărilor, cum este de pildă satul înșirat de pădure (Waldhufendorf), ca așezare tipică mai recentă (începînd cu veacul al XII-lea), ce se întîlnește aproape numai în zonele mai înalte, cucerite mai recent prin defrișarea pădurilor și colonizarea populației, venită din alte regiuni cu acest tip de așezare [214]. Am citat și noi destule exemple pentru regiunile noastre, cu privire la înaintarea așezărilor risipite în zonele muntoase mai înalte, în baza tradiției locale din Munții Apuseni [215] și Ținutul săcuilor [216].

---

[212] J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, pp. 112—118, 127—152.

[213] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, pp. 120, 131—145.

[214] A. Meitzen, *Siedlung und Agrarwesen*, I, pp. 26, 416, II, pp. 335—338, 396—400, 417—418 ; R. Gradmann, *Die ländlichen Siedlungsformen Würtembergs*, în *Petermanns Mitteilungen*, LVI (1910), I, p. 136 ; R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 242, 258 ; A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, p. 101 : R. Martiny, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, în *Petermanns Mitteilungen*, Ergänzungsheft, nr. 197, 1928 ; p. 54—58 ; B. Zaborski, *Dorfformen in Polen*, pp. 64—70 ; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 90.

[215] Vezi acest op. cit., pp. 16, 21 și 24 ; Cf. L. Apolzan, *Sate-crînguri din Munții Apuseni*, p. 4.

[216] S. Opreanu, *Ținutul Săcuilor*, pp. 122 și 177.

Scanned with OKEN Scanner

După cum reiese din cele arătate pînă acum, este evident, cadrul geografic a jucat un rol covîrşitor în ce priveşte formarea satului îngrămădit, şi mai ales, luînd în considerare forma de sat adunat, ce concentrează la un loc maximum de populaţie, lăsind spaţii largi în jurul lor. Cu toate acestea, unii autori au evocat şi un alt argument pentru explicarea acestei concentrări în jurul unui punct a unei populaţii : apărarea.

În podişul de loes din părţile centrale ale Saxoniei se găsesc numeroase aşezări mai mici, de formă circulară, cu gospodăriile aşezate des una lîngă alta, în jurul unei pieţi rotunde, încît se ating, iar la capătul grădinilor din dosul lor se găsea un zid ce înconjura întreaga aşezare, dîndu-i caracterul unei aşezări întărite [217].

Astfel de sate înconjurate cu un zid masiv (Massivlehmbau) se găsesc şi în părţile de nord-vest ale Saxoniei, care cu siguranţă aveau, în epocile îndepărtate, acelaşi rol ca şi gardul viu ce înconjoară de toate laturile satele-uliţă, cele în forma fusului şi circulare din Germania răsăriteană, şi deci închiderea întregii aşezări concentrate de toate părţile la un loc restrîns, bine delimitat, în scopul unei apărări în caz de nevoie. Uneori această linie exterioară, îndeosebi la satele circulare, este întărită şi de şirul unor clădiri economice (grajd, şură) ce închid satul de toate părţile [218].

Dar nu numai sate îngrămădite, dar şi alte forme de aşezări mai adunate, ca de pildă satele în forma fusului (Strassenangerdörfer) au fost întemeiate de colonişti germani în regiunile de şes din părţile răsăritene ale Germaniei, în perioada de după secolul al XI-lea, cînd populaţia slavă din aceste părţi nu a fost pe deplin subjugată şi pacificată [219]. Asemenea şi Martiny, vrînd să explice forma adunată şi rotundă a satelor din părţile răsăritene ale Germaniei, ale căror gospodării sînt des concentrate în jurul unei pieţi, avînd uneori o singură intrare în sat, ajunge la concluzia că numai motive de apărare au putut da forma rotunzită şi structura concentrată a acestor aşezări [220].

Concentrarea ca motiv de apărare o admite şi Mielke, susţinînd că astfel de măsuri de apărare, printr-o aşezare mai adunată, în perioada mai veche, au fost luate îndeosebi de emigranţii germani în ţinuturi străine. Aceste sate erau întărite prin şanţuri, valuri de pămînt şi garduri din lemn gros. Amintirea acestor întărituri a fost păstrată şi în

---

[217] A. Hennig, *Zur Entstehung der ländlichen Ortsformen in Königreich Sachsen*, în *Deutsche Erde*, XI (1912), p. 75. „In der Verlängerung der Bauernhöfe schlossen sich die durch Lehmmauer oder später an ihrer Stelle aufkommenden Hecken getrennten, nach aussen zu sich keilförmig verbreitenden Gärten an, die ringsum von einer beinahe festungsartigen Lehmmauer umzogen waren".

[218] Fr. Krause, *Die Völkerkundlich-Volkskundliche Forschung in ihrer Bedeutung für die Siedlungskunde. Deutsche Siedlungsforschungen*, 1927, pp. 104, 106 şi 123. Cf. îndeosebi nota 1 la pag. 106 : „Die oben erwähnten Quergebäude an dieser Einfriedigung passen sich meist der gebogenen Linie der Dorfumfriedigung an, besitzen also eine gebogene, ein Stück einer Kreislinie bildende Aussenwand. Im Verein mit angesetzten Lehmmauern als Umfriedigung verstärken sie den wehrhaften charakter solcher Siedlungen".

[219] Fr. Krause, *op. cit.*, p. 123 ; Cf. şi A. Helbok, *Hof und Siedlung*, p. 88.

[220] R. Martiny, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, p. 61.

toponimie. Unele din satele francone din valea rîului Main (Maingebiet) au fost chiar întărite cu ziduri, porţi şi turnuri [221].

Autorii germani amintesc des linia şurilor mari, din zid de piatră, ce închid îndeosebi satele-uliţă de ambele laturi, înspre exterior, dîndu-le astfel aspectul unui sat înconjurat de clădiri şi ziduri. Prin aceste clădiri, satul se închide aproape total în spre hotar şi lumea dinafara satului, a cărei viaţă este concentrată în spre interior, formînd o colectivitate solidară, unită şi prin această construcţie a satului.

Coloniştii germani au dus cu ei departe această formă a satului-uliţă, şi sub influenţa lor o întîlnim şi la alte popoare. Un exemplu tipic ne arată Princz pentru Ungaria, în bazinul de la Györ, unde şurile clădite perpendicular pe linia parcelelor şi aşezate pe aceeaşi linie dau satului un aspect ca şi cînd ar fi înconjurat cu un zid de apărare [222].

Aceste sate-uliţă, întărite cu linia şurilor, le întîlnim şi la saşii din Transilvania. O plimbare prin satele din Ardeal ne face să înţelegem mai bine deosebirea între planul şi spiritul satelor săseşti şi a celor româneşti. Satele săseşti, cu planul lor bine închegat şi cu casele zidite masiv din piatră sau cărămidă, clădite una lîngă alta, cu şurile aşezate în dosul grădinii şi aliniate, încadrează satul într-o unitate perfectă. Iar în mijlocul satului se află ca citadelă, biserica masivă, înconjurată de ziduri de piatră. Numai un grup etnic colonizat într-o ţară străină şi în mijlocul unui popor străin poate concepe o astfel de aşezare concentrată ca o fortăreaţă.

Faţă de această tendinţă de concentrare şi apărare, ce contrast izbitor ne prezintă satele româneşti, risipite prin văi şi coaste, cu casele răzleţe ce se pierd în verdeaţa livezilor, ca părţi ce se contopesc cu peisajul şi ca o aşezare a unui popor ce se ştie la el acasă şi astfel nu simte nevoia unei aşezări mai concentrate sau chiar întărite.

Cu toate acestea, se pare că şi poporul nostru a cunoscut, în vremurile îndepărtate, nevoia de a trăi în sate întărite sau cel puţin de a avea un centru întărit milităreşte, de la care să primească cuvîntul sat sensul secundar de aşezare [223].

Rotunzimea satelor îngrămădite din regiunea Scopliei (Skoplije), din sudul Serbiei şi Cîmpia Tisei, a fost mai pronunţată prin întăriturile de garduri făcute în jurul aşezărilor [224].

Unul dintre primii autori care a pus problema concentrării şi a curţilor întărite din motive de apărare a fost Ratzel. În tratatul său de geografie umană ne dă o seamă de exemple de la diferite popoare. Cu privire la popoarele europene, care ne interesează mai de aproape, el arată exemple de la saşii din Transilvania, „satele castele" din Pelo-

---

[221] *Siedlungskunde*, pp. 65, 105, 146 ; Cf. şi B. Zaborski, *op. cit.*, p. 55.

[222] „A Györi-medence déli felén feltünnek a csürösfalvak, ezek háztelkeiket szabályos összeillesztéssel, haránt épitett csürökkel szegték be hátul. Olyan az ilyen falu, mintha védöfallal lenne körülvéve". Cf. Gy. Princz. *Magyar Földrajz*, p. 244.

[223] Cf. C. Daicoviciu, *Fossatum-sat*, în *Dacoromania*, V (1929), p. 478 şi 479.

[224] J. Cvijić, *op. cit.*, p. 220 şi 221 ; Gy. Princz şi P. Teleki, *Magyar Földrajz*, p. 214 şi 330—334.

Scanned with OKEN Scanner

pones și Corsica, precum și curțile întărite cu turnuri ale svanilor din părțile apusene ale Caucazului [225].

Și Demangeon admite posibilitatea unei grupări mai compacte pentru motive de apărare, nu însă pentru toate cazurile. Cu drept cuvînt invocă el dispersarea (casele izolate) ca mijloc de apărare, iar de altă parte arată că multe dintre așezările mai adunate, în regiunile de șes, sînt fără nici o posibilitate de apărare, fie prin poziția lor, fie prin construcții în acest scop. E fapt cunoscut că satele adunate din Cîmpia Tisei au fost explicate ca măsură de apărare din vremea invaziilor turcești. Tot așa și satele mai adunate, spre sud de Moscova, ca mijloc de apărare din vremea invaziei tătarilor [226].

Așezările din Cîmpia Tisei, care au devenit teatru de război între imperiul german și turcesc aproape timp de un secol și jumătate, cu excepția unor orașe întărite, au dispărut aproape total, încît numai numele le-a mai rămas.

Înaintea ocupației turcești, cu totul alta a fost situația așezărilor în jumătatea de nord a Cîmpiei Tisei, unde azi găsim satele mari îngrămădite. Pe acele vremuri, această parte a fost invadată de o mulțime de așezări mărunte. În timpul ocupației turcești, populația s-a îndesat în sate mari îngrămădite fie pentru că se simțea în mai mare siguranță, fie că a fost constrînsă la aceasta. În cursul secolului al XVIII-lea, după eliberarea de sub jugul turcesc, jumătatea de miazăzi a Cîmpiei Tisei este în mare parte din nou colonizată, întemeindu-se sate patrunghiulare. În jumătatea de nord, procesul de concentrare a populației în satele mari îngrămădite a fost și mai pronunțat. În secolul al XIX-lea iarăși se schimbă aspectul așezărilor în Cîmpia Tisei. Începe un nou proces de dispersare prin înființarea sălașelor agricole în hotarul comunei. La început, proprietarii trăiau în ambele părți, în sat și sălaș, ca la urmă să se mute o parte din ei definitiv în sălașe [227].

Exemple de concentrare a populației din motive de apărare, în timpul invaziilor, avem și pentru regiunile de șes ale Franței și Belgiei. Dar concentrarea în aceste părți s-a putut face și sub influența unei culturi mai raționale, ce se poate executa pe o întindere mai mare numai în așezări concentrate. Populația regiunilor muntoase fiind mai adăpostită, nu simțea nevoia de a se grupa în așezări adunate și astfel și-a putut păstra cătunele și casele izolate [228].

În unele regiuni din zona de vest a Franței, turburate necontenit de războaiele vecinilor rivali, pentru motive defensive, găsim des așezări adunate [229]. Într-o perioadă mai veche, tot pentru motive defensive, s-au format și așezările concentrate și cocoțate pe cîte un punct mai

---

[225] *Anthropogeographie*, 1921, II, p. 286 și 287.

[226] A. Demangeon, *op. cit.*, pp. 15—17; Gy. Princz, *Magyar Földrajz*, p. 314.

[227] Gy. Princz, *op. cit.*, pp. 314, 323 și 336.

[228] J. Flach, *L'origine historique de l'habitation et des lieux habités en France*, Paris, 1890, cap. IV și VIII; M. A. Lefevre, *L'habitat rural en Belgique*, p. 45.

[229] F. Mory, *Les villages et l'habitation rurale dans la bordure orientale du plateau de Langres*, în *Annales de Géographie*, XLVIII (1939), nr. 275—276, p. 460.

ridicat și predominant, formînd adevărate fortărețe rurale. Provansa, de pildă, e plină de astfel de cuiburi de apărare, „nids d'aigle" medievale [230].

De altă parte, după cum am văzut și în cazul citat de Demangeon, sînt numeroși autori care invocă și dispersarea în case izolate mai ales în regiunile muntoase împădurite, ca motiv de apărare. Acesta este și cazul citat de noi la capitolul satului cu case izolate, în care am arătat că de Martonne susține că românii au înființat satele ascunse în păduri, de teama de a nu fi observați de inamic [231].

Numeroase și instructive cazuri de dispersare din motive de apărare ne arată Wilhelmy pentru Bulgaria. Populația, mai ales în timpul ocupației turcești și îndeosebi de teama cîrdjalilor lui Pasvan-Oglu și a altor persecuții, părăsește așezările adunate de tipul îngrămădit, din depresiuni, și se așază în zona muntoasă împădurită, în case izolate [232].

Același proces de dispersare a populației, sub influența războaielor, mai ales de sub stăpînirea turcească și retragerea pe locuri mai ferite, în zona muntoasă, ne-o arată și Cvijić, pentru părțile de nord-vest ale Peninsulei Balcanice [233].

Exemplu clasic de dispersare a populației din cauza războaielor putem cita din Letonia. Semgalii, unul din cele mai însemnate triburi letone, pînă în sec. al XIII-lea au locuit în sate adunate. În urma războaielor îndelungate cu litvanii, livii și ordinele germane, au părăsit satele lor adunate, care au dispărut fără urme și s-au ascuns în păduri, în case izolate [234].

Prin urmare trebuie să ajungem la concluzia că în regiunile muntoase dispersarea este un mijloc de apărare în cazul războaielor, iar în regiunile de șes concentrarea în așezări mai compacte urmărește același scop.

Satul îngrămădit stă la sfîrșitul evoluției tipurilor de sate naturale. Pentru a cunoaște mai bine locul ce-l ocupă satul îngrămădit în această serie a evoluției, dar și pentru a fixa vechimea sa, e necesar să ne ocupăm și cu formele complexe ale satului îngrămădit și cu cele prin care a evoluat. Chiar și în capitolele precedente am relevat numeroase cazuri de transformări de sate, precum sate răsfirate s-au format din case izolate, iar printr-o concentrare mai pronunțată, în jurul unui loc mai restrîns și printr-un proces de dezvoltare naturală, s-a format satul îngrămădit, care prin urmare reprezintă forma cea mai evoluată a satelor

---

[230] A. Demangeon, *Types de peuplement rural en France*, în *Annales de Géographie*, XLVIII (1939), nr. 271, p. 14.

[231] *La Valachie*, p. 248 ; Idem. *Recherches sur la distribution de la population en Valachie*, p. 151 și 152. În această privință, pentru părțile noastre, vezi și G. Crăiniceanu. *Igiena țăranului nostru*, 1895, p. 41 și 42 ; I. Conea, *Așezările omenești în depresiunea subcarpatică din Oltenia*, p. 343 și 344.

[232] *Hochbulgarien*, pp. 131—145.

[233] *La Péninsule Balkanique*, pp. 112—118, 127—152.

[234] P. Johansen, *Siedlungsforschung in Estland und Lettland*, în *Deutsche Siedlungsforschungen*, p. 228 și 229.

naturale. În privinţa acestei evoluţii, cei mai mulţi dintre autori sînt de acord [235].

Şi acum să vedem cîteva exemple de transformări de sate din ţara noastră. Un prim proces de concentrare putem constata chiar în miezul celei mai tipice regiuni cu case izolate, în Munţii Apuseni. În capitolul respectiv am văzut că în acest ţinut majoritatea caselor izolate s-au grupat în crînguri, care cu timpul se pot transforma în sate îngrămădite. Acest proces de transformare poate fi observat la comunele din valea Arieşului şi mai ales în cazul comunelor Musca, Mogoş şi Mămăligani. Acelaşi proces de concentrare se constată şi în Ţara Oaşului [236].

Un interesant complex de diferite tipuri ce merită să fie menţionat este Bîrgăul, din judeţul Năsăud. El este compus din vreo şapte sate, care prezintă, începînd cu satul cu case izolate pînă la satul îngrămădit şi de-a lungul drumului, toate formele de aşezări întîlnite la noi. La periferie găsim case izolate şi răsfirate care spre centru au tendinţa de îngrămădire, ca la urmă, sub influenţa şoselei ce duce de la Bistriţa la Cîmpulungul Bucovinei, să se transforme în sate de-a lungul drumului [237].

Un al doilea sat fruntaş ce intră în această serie este Topliţa, situată pe valea Topliţei, la locul unde ea se revarsă în Mureş. Comuna este alcătuită din mai multe cătune, cu case risipite, fie în jurul văii Mureşului, fie pe valea Topliţei, pînă departe în zona muntoasă, cu o structură din ce în ce mai rară. Nucleul central, de la confluenţa Mureşului cu valea Topliţei, cu o structură ce se apropie de satul îngrămădit, este mai recent. Concentrarea caselor s-a făcut concentric, prin stabilirea elementelor străine : comercianţi şi industriaşi, pe lîngă întreprinderile forestiere [238].

Un instructiv proces de transformare ne arată complexul de aşezări Satulung, Cernatu, Turcheş şi Baciu, din Ţara Bîrsei. Satul vechi, de tipul celui răsfirat, locuit numai de români, a fost pe coastă. Acestei părţi i se zicea „în Români". Cu timpul, prin sporirea populaţiei, a devenit îngrămădit şi numai sus, pe deal, au mai rămas case mai rare. Mai nou, casele s-au coborît la drum. În urmă, au venit ciangăii, care au ocupat partea de jos, de-a lungul drumului [239].

Acest caz este instructiv nu numai pentru că arată transformarea din sat răsfirat în sat îngrămădit şi apoi în cel de-a lungul drumului, dar şi pentru că el ne arată elementul autohton românesc în sat răsfirat

---

[235] Cf. R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 181 ; Idem, *Die altslawische Siedlung*, p. 71 ; Idem, *Die Entstehung des Rundlings*, p. 288 ; B. Zaborski, *Die Dorfformen in Polen*, p. 31 şi 85 ; Gy. Princz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, în *Ungarische Jahrbücher*, IV (1924), p. 130—132 ; H. Wilhelmy, *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, în *Geogr. Zeitschrift*, XLII (1936), pp. 82—84.

[236] Cf. şi Princz, *Magyarország, településformái*, p. 6 ; Idem, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 141 şi 335.

[237] Gy. Princz, *Magyarország településformái*, p. 3 ; Idem, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 130.

[238] L. Someşan, *Viaţa umană în regiunea Munţilor Călimani*, p. 17.

[239] Informaţia d-lui prof. G. Giuglea.

pe coastă şi care e deci tipul vechi, iar pe ciangăii, veniţi mai în urmă, în părţile joase, formînd sat de-a lungul drumului şi care, deci, e mai recent [240].

Un alt exemplu de transformare dintr-un tip în altul putem cita şi din Banat. Comuna Armeniş, din sat cu case izolate, s-a transformat în sat îngrămădit, avînd aproape caracterul satului geometric [241].

Numeroase exemple de concentrare şi transformare din case izolate în răsfirate şi apoi adunate ne relatează cercetătorii pentru vechea Ţară. Astfel, neobositul cercetător al aşezărilor rurale de dincolo de Carpaţi, V. Mihăilescu, constată în genere că în cursul sec. al XIX-lea şi al XX-lea aşezările rurale din România, de obicei risipite sau răsfirate, au evoluat şi evoluează încă spre concentrare (lineară, îngrămădită sau geometrică [242]).

Asemenea şi cercetările regionale confirmă această tendinţă spre concentrarea aşezărilor. N. M. Popp constată, pentru aşezările din Valea Prahovei, că mai demult „structura lor a fost mult mai laxă" şi că structura va fi mai deasă, evoluînd spre cea adunată. Satele din dealuri şi coline sînt sate răsfirate cu periferia dispersată în cătune risipite. Din cauza creşterii populaţiei din ultimul timp, în starea actuală cătunele risipite tind către răsfirare, iar satele răsfirate tind către structura adunată [243].

În schimb, pentru ţinutul Vrancei, N. Al. Rădulescu constată, alături de un proces de concentrare, unul de pulverizare. Odăi şi tîrle se transformă în cătune şi sate. Autorul relatează schimbarea satelor de vale (riverane) în cele de terase şi coaste, acestea transformîndu-se apoi în sate răsfirate [244].

După cum am mai arătat, procesul de concentrare şi transformare a satelor cu case izolate şi a cringurilor (cătunelor) în sate îngrămădite îl constată şi Princz pentru satele îngrămădite româneşti din Transilvania [245], dar şi pentru cele sîrbeşti din nordul Serbiei şi a celor din Bosnia [246].

Acest proces este confirmat şi de Cvijić pentru satele din Šumadia (regiunea dintre Dunăre, Morava şi Moraviţa din nordul Serbiei). După acest autor, toate satele din Šumadia, pînă în primele decade ale secolului al XIX-lea, au aparţinut tipului „Stari-vlah", deci aceluia cu case izolate. Cu timpul, prin creşterea populaţiei, s-au transformat în tipul numit de autor „Šumadija". Cătunele au devenit aşa de mari, încît unele

---

[240] Cf. cazul similar al comunei Cipulici din Bosnia (v. acest op., p. 263); T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, p. 161.

[241] Gen. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, p. 22.

[242] *O hartă a aşezărilor rurale din România*, p. 375; *Vlăsia şi Mostiştea*, p. 78.

[243] *Valea Prahovei*, p. 197 şi 199.

[244] *Vrancea*, pp. 128, 133 şi 142.

[245] „Ich sehe die charakteristische Eigentümlichkeit des siebenbürgischen Haufendorfes darin, dass die Verdichtung innerhalb der uralten äusseren Randlinie der zaunlosen Einzelhausgruppe zustande gekommen ist". *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 337, cf. şi p. 335; *Magyar Földrajz*, pp. 308, 310.

[246] *Magyarország településformái*, pp. 2—7.

Scanned with OKEN Scanner

din ele s-au transformat în adevărate sate adunate. O parte din aceste sate, cu case mai adunate, fac tranziție spre satul îngrămădit, iar altele s-au transformat în sate de-a lungul drumului [247].

Cele mai frumoase și intuitive exemple de transformări ale satelor ne dă însă Wilhelmy pentru Bulgaria, care a dat o deosebită atenție acestui proces de dezvoltare a satelor îngrămădite, din case izolate și cătune. Prin numeroase exemple, autorul ne arată că cele mai multe dintre satele îngrămădite, care astăzi au devenit tipul dominant în Bulgaria, s-au dezvoltat din casele izolate, care în vechea epocă slavă au fost unicul și cel mai răspîndit tip în aceste părți, precum și în vechea Serbie [248].

Dar autorul ne arată și procesul invers de risipire a satelor îngrămădite în cele izolate. Acest proces s-a petrecut îndeosebi în regiunile muntoase, pentru motive topografice și economice, spre a putea exploata mai bine terenul. „Coșarele" de pe pășunile de munte, unde locuitorii aveau un grajd primitiv pentru oi și capre și uneori și vite mari, au fost transformate treptat în case de locuit, unde țăranii s-au refugiat, simțindu-se mai în siguranță.

Acest proces de descompunere în sate risipite a fost mai pronunțat îndeosebi sub fosta stăpînire turcească, din două motive : de teama persecuțiilor din vremea cîrdjalilor, de o parte, iar de altă parte, ca un rezultat firesc al creșterii populației, fapt ce nu le mai permitea, din punct de vedere economic, să mai rămînă în satele mai adunate, de tipul celui îngrămădit, unde nu mai aveau teren suficient la dispoziție.

Între numeroasele exemple citate de autor întîlnim și comuna de origine românească Văcărel, întemeiată în secolul al XV-lea, ai cărei locuitori, în calitate de străjeri în apropierea drumului militar ce ducea de la Belgrad la Stambul, aveau anumite privilegii. Satul, așezat într-o mică depresiune, era de tipul celui îngrămădit. Fiind distrus de către soldații turci, locuitorii s-au dispersat și așezat în case izolate, pe lîngă coșarele lor, prin pădurile învecinate. După războiul turco-austriac (1737—1739), mai multe familii s-au reîntors lîngă drum și au înființat din nou un sat adunat [249].

Dar tot în perioada de sub stăpînirea turcească, marii proprietari (spahiii și beii) au dispus ca țăranii care le aparțineau și trăiau dispersați în case izolate prin munți împăduriți, să fie adunați din nou în sate concentrate, spre a-i avea mai aproape sub supravegherea lor [250].

Această evoluție a satului îngrămădit, din case izolate, este acceptată și de Zaborski pentru Polonia, relevînd îndeosebi formele de tranziție în spațiu, de la izolat, prin răsfirat, la îngrămădit [251].

---

[247] *La Péninsule Balkanique*, pp. 216, 217, 218.

[248] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, pp. 96—101, 131—139, 147 și fig. 14, 17, 19, 20 ; Idem, *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, pp. 82, 84.

[249] G. Gunčev, *Vakarel, antropogeografski proučvania*, Sofia, 1933, p. 85 ; H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, p. 132.

[250] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, pp. 125, 139 și 147.

[251] *Dorfformen in Polen*, pp. 62, 85, 91, 92, 100.

Scanned with OKEN Scanner

Problema formelor de tranziţie, de la izolat la îngrămădit, a preocupat însă îndeosebi pe autorii germani, care în marea lor majoritate admit şi ei această evoluţie.

Părerea este împărtăşită de pildă de Schlüter [252] şi Helbok care afirmă că actualele sate îngrămădite germane s-au dezvoltat din case izolate şi din aşa-numitele „Platzdörfer", sate mai mici, formate în jurul unei pieţi libere, sau cătune, care sînt forme intermediare între casele izolate şi îngrămădite [253].

Sidaritsch remarcă pentru Ştiria dezvoltarea satelor îngrămădite din cătune şi sate mai mici, formate în jurul unei pieţi (Platzdörfer). El arată că unele dintre satele îngrămădite de azi, cu o sută de ani înainte au fost cătune, a căror răspîndire, la sfîrşitul veacului de mijloc, a fost mult mai mare, ele transformîndu-se în sate îngrămădite [254].

R. Mielke susţine şi el, în repetate rînduri, că satul îngrămădit apare asociat cu casele izolate şi că primul s-a dezvoltat în mod natural din ultimul, încă acum două mii de ani [255].

Procesul de transformare a unor aşezări vechi, de tipul răsfirat, sau mai bine-zis a unor aşezări cu o structură rară, ni-l arată Martiny, în Altwestfalia, care la începutul evului mediu se transformă în aşezări împrăştiate. Acest proces ne permite să înţelegem şi evoluţia în sensul invers a satului cu o structură mai rară în cea compactă, formînd astfel o serie evolutivă. Martiny ne arată cum s-a format satul împrăştiat din singuraticele case izolate în poienile provenite din runcuire în regiunile împădurite şi cum aşezările cu case izolate, cu sistemul proprietăţii în bloc (Eschflur), au evoluat pînă la tipul satului îngrămădit (Gewanndorf) cu sistemul trienal al hotarului comunei [256]. Din astfel de sate, cu o structură mai rară, descrise de Martiny în Altwestfalia, presupune Helbock că s-au dezvoltat marile sate alemane care se termină în „Ingen" [257].

Dar din Germania avem şi exemple pentru evoluţia inversă, şi anume a procesului de descompunere a satelor îngrămădite şi transformarea lor în sate împrăştiate, ca de pildă pentru Suebia superioară (Oberschwaben), unde procesul de transformare s-a înfăptuit începînd de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, şi a dăinuit pînă la mijlocul secolului al XIX-lea (de la 1680—1854), îndeosebi în ţinuturile acoperite de morene

---

[252] *Die Siedlungen in nordöstlichen Thüringen*, p. 302; cf. şi B. Zaborski, *op. cit.*, p. 85.

[253] *Deutsches Volkstum. Haus und Siedlung im Wandel der Jahrtausende*, 1937, p. 76.

[254] *Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark*, pp. 35—38, 42, 46 şi 61.

[255] „Das Haufendorf ist der Einzelhof in geselligem Verbande; es entwickelte sich naturgemäss aus dem letzteren, dem es wohl schon vor zwei Jahrtausenden entsprossen ist". *Siedlungskunde*, p. 63.

[256] *Hof und Dorf in Altwestfalen*, în *Forschungen zur deutschen Landes und Volkskunde*, XXII (1916), p. 18; *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, p. 18 şi 19.

[257] *Haus und Siedlung*, p. 75.

Scanned with OKEN Scanner

de dată mai recentă (Jungmoränen), regiuni atît de favorabile dispersării aşezărilor în case izolate [258].

Toponimia dovedeşte că şi în Elveţia multe dintre aşezările din zonele cu sate concentrate s-au dezvoltat din ferme singuratice şi sînt de origine romanică [259].

Satul îngrămădit se află adesea asociat cu casele izolate, ceea ce dovedeşte că satul îngrămădit s-a format din satul cu case risipite, prin condensarea şi sporirea populaţiei, avînd ca formă de tranziţie cătunul şi apoi satul răsfirat, care toate prezintă o serie evolutivă şi formează o familie a tipurilor de sate naturale şi autohtone, formate după legi naturale, neinfluenţate în evoluţia lor de factorul politic sau administrativ.

Procesul invers, de descompunere a satelor adunate în sate răsfirate, fenomen pe care l-am relevat îndeosebi în legătură cu cercetările lui Wilhelmy pentru Bulgaria, a fost remarcat de noi şi pentru Polonia şi Lituania (v. p. 252), în legătură cu formarea satelor cu case izolate de dată mai recentă, în urma distribuirii marilor proprietăţi ţăranilor [260].

Acest proces de dizolvare a satelor adunate în case izolate poate fi urmărit şi în celelalte ţări baltice, în Estonia şi Letonia. Satele mai vechi în aceste ţări au fost adunate. În Estonia, la început, conacul boieresc, care era în mijlocul proprietăţii, a fost un punct de atracţie pentru formarea unui nucleu de sat adunat. În timpul din urmă procesul s-a inversat, ţăranii au părăsit această aglomeraţie şi s-au aşezat în case izolate, pe terenurile din hotarul comunei, fiind convinşi de rentabilitatea terenurilor cultivate la un loc în jurul casei lor.

Letonii au locuit de la început în aşezări cu case izolate. În aceste părţi numai livonienii au locuit în sate adunate, aceştia fiind apoi asimilaţi de letoni, iar satele lor mici, adunate, s-au păstrat pînă la începutul secolului trecut, cînd s-au transformat şi acestea în aşezări risipite.

Un alt exemplu este cel al tribului leton al semgalilor, citat şi mai înainte ca exemplu clasic de dispersare, din cauza războaielor. După cum am văzut, aceştia pînă în secolul al XIII-lea au locuit în sate adunate. Azi zadarnic le mai căutăm. Au dispărut chiar şi urmele lor. Letonii din aceste părţi locuiesc în prezent toţi în case izolate. Aceasta din cauza războaielor continue cu lituanii, livonii şi ordinele germane [261].

Acelaşi proces de inversiune de la transformarea satului adunat în ferme izolate ni-l arată Demangeon pentru Anglia, unde schimbările s-au îndeplinit în două faze : una în secolele al XV-lea şi al XVI-lea şi a doua în sec. al XVIII-lea şi al XIX-lea, deci în aceeaşi perioadă

---

[258] Cf. H. Dorn, *Die Vereinödung in Oberschwaben*, 1904 ; W. Reinhardt, *Volksdichte und Siedlungsverhältnisse des würtenbergischen Oberschwabens*, cap. *Das Einödwesen in Oberschwaben*, pp. 499—515 ; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 80.

[259] Ch. Biermann, *L'habitat rural en Suisse*, p. 29.

[260] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 38, 87—93.

[261] P. Johansen, *Siedlungsforschung in Estland und Lettland*, pp. 218, 221, 226—229.

ca și în Suebia superioară, cînd sistemul trienal a fost abandonat iar parcelele risipite ale unui proprietar au fost unite într-un bloc, în jurul caselor izolate [262].

Dar nu numai aceste transformări în timp și la un singur loc, din case izolate în sat îngrămădit, arată originea sa, dar și tranziţiile în spaţiu, cum sînt zonele de tranziţie amintite anterior, cînd am vorbit despre zonele satelor răsfirate, cuprinse între satele izolate și îngrămădite. Aceste zone paralele încep de obicei cu o regiune de case izolate, trecînd apoi printr-o zonă mijlocie de sate răsfirate, și se termină într-un ţinut de sate îngrămădite.

În urma influenţei factorului geografic și a evoluţiei lor firești, în cursul veacurilor, s-au format adevărate zone de tipuri de așezări în concordanţă cu zonele morfologice sau fiziografice. Astfel, în Munţii Apuseni avem o zonă de platforme cu case izolate și cătune ; în Transilvania de nord o regiune deluroasă cu așezări răsfirate ; în Cîmpia Transilvaniei o regiune de șes, cu coline mai joase rotunzite și cu sate îngrămădite în mici depresiuni de formă circulară ; în lunca rîurilor mari sate de-a lungul drumului și, în sfîrșit, în regiunile de șes, alături de satul de-a lungul drumului și satul patrunghiular.

Un paralelism similar între cadrul geografic și zonele de tranziţie a diferitelor forme de așezări găsim și pe celălalt versant al Carpaţilor răsăriteni, atît înspre Moldova cît și spre Polonia.

În regiunile muntoase, dinspre apus, ale Bucovinei și Moldovei, găsim sate răzleţe, cu case izolate, care treptat trec într-o zonă de sate răsfirate, mai ales în Bucovina și Moldova de nord, ca apoi să intrăm în Moldova centrală, într-o zonă de amestec de sate răsfirate cu cele îngrămădite, al căror număr sporește cu cît ne îndepărtăm spre miazăzi și răsărit.

Aceeași situaţie o întîlnim și înspre nord de Bucovina. În regiunea muntoasă avem sate cu case izolate (de pildă în regiunea Huţanilor), coborînd spre răsărit, în regiunea Subcarpaţilor, trecem printr-o zonă de sate răsfirate, ca apoi să întîlnim o regiune cu sate mari compact îngrămădite [263].

Zone asemănătoare de tranziţie găsim în Slovacia și în regiunea Carpaţilor de vest. Satele de pe versantul de miazăzi a Babiagorii sînt de tipul risipit, iar cele de dincolo de Beschizii occidentali încep a se concentra, pentru ca cele de-a lungul Arvei Negre să aibă o structură mai compactă.

Același fenomen, pe o scară mai largă, îl întîlnim și în părţile de vest ale Ungariei. Zona caselor izolate din Alpi continuă, coborînd spre răsărit în regiunile colinare, cu o zonă de sate răsfirate („az örségi szerfalu") și sate mai mici de tipul îngrămădit, ca apoi să se termine, spre sud de Balaton, în sate îngrămădite adevărate [264].

---

[262] A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, în *Annales de Géogr.*, XXXVI (197), nr. 199, p. 23 și nr. 200, p. 109.

[263] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 92.

[264] Gy. Princz, *Magyarország településformái*, p. 2 și 6.

Şi ca să completez acest circuit în jurul Cîmpiei Tisei, o altă serie de zone de tranziţie, pe spaţii mai mari, găsim pe versantul Alpilor Dinarici, ce coboară treptat în zone largi, spre regiunile de şes de la revărsarea Savei şi Moravei în Dunăre. Şi aici, în zona înaltă muntoasă, avem tipul de case izolate „Stari-vlah", a cărui zonă, la începutul veacului trecut, era mult mai răspîndită şi ajungea pînă în regiunea Šumadia, unde nu de mult era tipul de sat numit de Cvijić „Šumadija" „cu case mai apropiate fără a fi adunate", deci cu o structură mai răsfirată, ca apoi, în regiunea dintre Morava şi Timoc, să întîlnim tipul adevăratului sat îngrămădit, numit de Cvijić „tip Timoc" [265].

Seria acestor zone de tranziţie ar putea fi continuată cu exemple luate din alte regiuni şi mai îndepărtate [266], dar credem că cele arătate de noi sînt suficiente spre a dovedi transformarea satelor izolate, prin tipul intermediar al aşezărilor răsfirate, în cele îngrămădite urmărite în spaţiu şi în timp. Înrudirea acestor tipuri şi originea lor comună o arată nu numai transformările de la un tip la altul şi apropierea zonelor de tranziţie, dar şi coexistenţa din timpurile cele mai vechi a tipului îngrămădit, cu sat cu case izolate şi a formelor intermediare.

După aceste considerente asupra evoluţiei formelor de tranziţie şi a originii satului îngrămădit, putem trece la stabilirea vechimii sale, în baza dovezilor istorice.

Pentru vechimea satelor îngrămădite, în lumina dovezilor geografice, am adus mărturiile lui Gradmann şi Zaborski, care au arătat că răspîndirea acestui tip de aşezare, în Europa Centrală, coincide cu zona regiunilor cu caracter de stepă şi despădurite din timpuri străvechi, care după părerea acestor autori au fost mai întîi populate [267]. Sătele îngrămădite actuale sînt toate situate pe terenurile populate mai demult încă în epoca romană şi în mare parte locuite de o populaţie şi mai veche [268]. Părerea că zonele cu aşezări concentrate sînt cele mai de timpuriu populate este împărtăşită şi de alţi autori [269].

Mielke, care s-a ocupat intens cu vechimea şi cronologia aşezărilor rurale, admite existenţa de mici nuclee de sate îngrămădite şi pentru

---

[265] *La Péninsule Balkanique*, pp. 217, 218 şi 221. „Presque tous les villages de la Šumadija ont appartenu jusqu'aux premières décades du XIXe siècle au type de Stari Vlah... Certains villages de la Šumadija ont des maisons plus raprochées sans être cependant serrées ; c'est la transition vers le type des villages à maisons agglomérées. Cf. şi P. Vujević, *Siedlungen der serbischen Länder*, pp. 221, 510.

[266] Cf. J. Brunhes, *Géographie Humaine de la France*, p. 464.

[267] R. Gradmann, *Beziehungen zwischen Pflanzengeographie und Siedlungsgeschichte*, în *Geogr. Zeitschrift*, 1906, pp. 306, 309, 313, 314, 318 şi 325 (vezi nota 202) ; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 25, 26, 57, 98 şi 103. Deşi K. Rhamm (*Ethnogr. Beiträge* etc. II, 2, p. 135) se îndoieşte dacă satele îngrămădite din sudul Rusiei sînt mai vechi, deoarece aşezările din aceste părţi au fost devastate cu prilejul invaziei mongolilor.

[268] „Die heutigen Gewanndörfer liegen sämtlich in dem alten Siedlungsgebiet, wie es bereits in römischer Zeit bestanden hat und grösstenteils von einer noch älteren Bevölkerung herübernommen worden ist, dem Ursiedlungsgebiet der Alemannen". R. Gradmann, *Die ländlichen Siedlungsformen Württenbergs*, p. 247.

[269] „Le domaine de la concentration est sans aucun doute le plus anciennement habité", Ch. Biermann, *L'habitat rural en Suisse*, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

epoca preistorică. Plecînd de la relatările lui Strabon, Caesar şi Tacit, admite şi pentru perioada de la începutul erei noastre coexistenţa de aşezări mai mari, neregulate, alături de a celor cu case izolate, care formau majoritatea în acea perioadă [270].

După acest autor, aşezările mai mari din acea epocă nu au putut fi altceva decît sate îngrămădite care aveau gospodăriile la o distanţă mai mare. Cîteva sate în Lüneburger Heide arată şi astăzi acest tip de aşezare, avînd între case spaţii mai largi, ceea ce corespunde, după părerea noastră, tipului de sat răsfirat. Astfel avem o nouă dovadă pentru vechimea satului răsfirat la începuturile erei creştine, a persistenţei sale în Germania pînă în zilele noastre, dar şi dovada că satul răsfirat este o formă de tranziţie între satul cu case izolate şi cel îngrămădit. După cum am mai arătat, astfel de sate îngrămădite vechi, cu o structură mai rară, au fost relevate de Martiny şi pentru Altwestfalia [271].

În privinţa vechimii satului îngrămădit, şi alţi autori sînt de acord că el este o formă străveche, ceea ce poate fi dovedit atît prin săpăturile arheologice, precum şi prin cercetările lingvistice [272]. El este considerat drept cea mai veche formă a satului german [273].

Începînd cu primele secole ale erei noastre, avem date mai precise cu privire la existenţa satelor îngrămădite din această epocă. Francii, cînd au pătruns în provinciile romane, colonizaţi de Maximilan, pe la 288, au înfiinţat şi sate îngrămădite. În regiunile de la nord-est şi est ale Franţei, satele îngrămădite au fost înfiinţate de burgunzi, alemani şi alte triburi germane. În Eifel găsim în secolul al VI-lea mai multe sate francone, care pot fi considerate de tipul îngrămădit [274]. Satele cele mai vechi germane din regiunea Rinului şi din Turingia, datînd din epoca dinainte de invazia francilor, sînt de tipul satului îngrămădit [275].

În baza acestor date, cum am mai arătat, Mielke afirmă că satul îngrămădit apare în societatea satului cu case izolate şi că primul s-a dezvoltat din ultimul, în primele secole ale erei noastre, avînd prin urmare o vechime de două ori milenară [276].

---

[270] *Entstehung des Rundlings*, p. 289.

[271] *Hof und Dorf in Altwestfalen*, în *Forschungen zur Deutschen Landes und Volkskunde*, vol. XXIV, 1926, p. 5 ; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 75.

[272] „Es lässt sich sowohl durch die Mittel der Spatenforschung als auch der Sprachgeschichte nachweisen, dass das Haufendorf in seiner grundsätzlichen Erscheinung uralt ist". A. Helbok, *op. cit.*, p. 54.

[273] R. Martiny, *Morphologische Siedlungsforschung*, în *Deutsche Siedlungsforschungen*, 1927, p. 47. „Diese echten Haufendörfer sind als Spuren der ältesten erkennbaren Gestaltung des deutschen Dorfes anzusprechen, aus der die normalen Dorfformen als Weiterbildungen abzuleiten sind".

[274] R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LVIII, 1926, pp. 196, 197 şi 211 ; cf. şi R. Martiny, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, p. 16.

[275] O. Schlüter, *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, p. 167 ; R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 212.

[276] *Siedlungskunde*, pp. 38, 41 şi 63 ; *Ein Stambaum der Dorfsiedlung* în *Zeitschrift für Ethnologie*, 1935, p. 117.

Scanned with OKEN Scanner

Satele îngrămădite în Germania s-au format din cele cu o structură mai rară („lockere Form"). Iar aceste forme corespund perioadei așezărilor alemane, care se termină în „Ingen" Epoca acestora se poate fixa între anii 300—531 p. Cr., cînd s-au format, după Schlüter, în părțile de nord-est ale Turingiei [277].

Prin urmare, perioada de formare a satelor răsfirate pentru Germania o putem fixa, după părerile acestor autori, între sec. al IV-lea și al VI-lea, cînd în Germania satul răsfirat era predominant ca formă de tranziție între satele împrăștiate și cele îngrămădite.

Aceste afirmații sînt întărite și de constatările făcute în altă parte. E natural că în perioada dinainte de veacul al IV-lea, tipul dominant să fi fost, așa cum s-a afirmat, satul cu case izolate. După cum am văzut mai înainte, în sec. al VI-lea încep însă roirile triburilor francone, care se stabilesc la început, în sate îngrămădite. Pentru această perioadă, începînd cu secolul al VI-lea, am arătat și dovedit cu date existența satelor îngrămădite pentru Germania și Europa Centrală.

Satele îngrămădite sînt atestate în sudul Suediei și în Danemarca din sec. al II-lea d.Cr., deoarece danezii le-au adus cu ei din Schonen [278]. Ele sînt menționate, pentru aceste părți, și în sec. al VIII-lea, iar legile suedeze din sec. al XIII-lea spun că satele îngrămădite sînt de origine păgînă [279].

Pentru vechimea satelor îngrămădite în părțile răsăritene ale Europei e important să cunoaștem că slavii, care în patria lor cea veche locuiau în sate cu case izolate, în expansiunea lor spre vest, în părțile răsăritene ale Germaniei, la venirea lor în aceste regiuni, au găsit sate de tipul celui îngrămădit, în care s-au așezat [280].

În afară de autorii citați mai sus, sînt și alții care consideră satul îngrămădit străvechi, nu numai pentru regiunile locuite de popoarele germanice, dar și pentru alte ținuturi ale Europei, ca de pildă în Polonia [281].

Prin urmare, dovezile istorice ne arată că satul îngrămădit e o formă de așezare străveche ; el a putut exista încă în epoca preistorică, dar ca un tip de așezare mai generală, el s-a format din primele secole ale erei noastre și că, în epoca de expansiune a slavilor, el a fost pe deplin format și răspîndit.

Pentru vechimea satelor îngrămădite avem dovezi și din părțile noastre. Cele cîteva sate îngrămădite din zona satelor patrunghiulare

---

[277] *Das nordöstliche Thüringen*, p. 144, cf. și A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 75 și 114.

[278] Cea mai veche descriere a satului îngrămădit a fost dată încă la începutul secolului trecut, de danezul Oluffsen (1764—1827) ; Cf. R. Gradmann, *Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs*, p. 184.

[279] R. Mielke, *Die Enstehung des Rundlings*, p. 290 ; *Siedlungskunde*, p. 119.

[280] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 70.

[281] E. Hanslik, *Kulturgrenzen und Kulturzyklus in den Polnischen Westbeskiden* în *Petermanns Geogr. Mitteilungen, Ergänzungsheft* 158, 1907, p. 25 ; A. Schultz, *Ethnographischer Bilderatlas von Polen*, Berlin, 1918, p. 55 ; B. Zaborski, *Dorfformen in Polen*, p. 58.

Scanned with OKEN Scanner

coloniale, cum sînt cele trei din jud. Aradului : Tîrnova, Chier şi Moroda şi mai ales Sacoşul Mare din jud. Severin, au persistat şi sub stăpînirea turcească şi, prin urmare, ele pot fi considerate ca mult anterioare stăpînirii turceşti din acele părţi [282].

Originea slavă a numelor mai multor comune de tipul îngrămădit la noi dovedeşte că ele sînt şi mai vechi în părţile noastre şi datează din epoca convieţuirii româno-slave (Tîrnova, Răchita, Clopotiva etc.) [283].

Dar, după cum am văzut, satul îngrămădit apare şi ca o formă a aşezărilor coloniale din primele secole ale erei noastre. Popoarele care în vechea lor patrie au avut aşezări cu case izolate, în noua lor patrie înfiinţează sate de tipul adunat şi, mai ales pentru această epocă, de tipul celui îngrămădit.

Am văzut cum franconii în vechea lor patrie, pînă la 450 d.Cr., au locuit în case izolate, iar în prima perioadă a expansiunii lor spre vest, în provinciile romane, întemeiază sate îngrămădite. Acelaşi proces îl putem urmări şi în expansiunea alemanilor şi a burgunzilor, care şi ei, în noua lor patrie, au format sate îngrămădite. Coloniştii trăind în sate adunate sînt constrînşi la o unitate şi în privinţa vieţii lor economice. Astfel se dezvoltă şi se răspîndeşte în această perioadă sistemul trienal [284].

Unii dintre autori admit şi faptul că noii colonişti au întemeiat sate îngrămădite, adică adunate, pentru motive de apărare, în noua lor patrie [285].

În privinţa originii şi formării satului îngrămădit, în afară de factorul geografic, mai trebuie luată în considerare şi influenţa factorului etnic. La început, cînd nu s-a cunoscut răspîndirea atît de considerabilă a acestui tip de aşezare şi raportul mai strîns cu factorul geografic, cei mai mulţi dintre cercetători au căutat să arate originea proprie, naţională, a acestei forme de aşezare.

În această privinţă am mai amintit cunoscuta şi azi perimata teorie a lui Meitzen despre originea naţională a fiecărui tip de aşezare (v. p. 268), după care satele cu case izolate sînt de origine celtică, satele îngrămădite de origine germană şi satele circulare de origine slavă [286]. Dintre autorii germani, O. Schlüter consideră şi el satele îngrămădite ca o formă de aşezare tipică germană, care s-a dezvoltat din case izolate şi mici aşezări cu o piaţă în mijloc (Platzdorf) [287].

Gradmann, deşi constată că răspîndirea satelor îngrămădite corespunde în linii generale cu teritoriile ocupate de popoarele de origine

---

[282] Cf. şi Gy. Princz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 348 ; Gen. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, p. 17.

[283] R. Vuia, *Chronologie des types de villages*, p. 66.

[284] A. Meitzen, *Siedlung und Agrarwesen*, I (1895), pp. 33—37, 131—132, 168—415—416 ; R. Gradmann, *Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs*, pp. 246, 264 ; R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LVIII (1926), p. 208 şi 210 ; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 30—31 ; R. Martiny, *Grundrissgestaltung*, p. 16.

[285] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 55 ; Ch. Biermann, *op. cit.*, v. p. 30.

[286] *Siedlung Agrarwesen*, I (1895), pp. 33, 131, 168 şi 415.

[287] *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, pp. 302, 306 ; cf. şi A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 84.

Scanned with OKEN Scanner

germanică şi deşi trebuie să conchidem că ele formează tipul de aşezare comună şi veche a acestor popoare, totuşi combate teoria lui Meitzen, afirmînd că nu s-a putut dovedi că popoarele germanice ar avea un tip specific naţional. Satele de tipul îngrămădit, răspîndite dincolo de teritoriul locuit de popoarele germanice, le consideră ca formă de colonizare a lor, introduse de timpuriu în aceste părţi [288]. Chiar şi R. Mielke afirmă că satul îngrămădit s-a format în miezul ţinuturilor germane [289].

Dintre cercetătorii germani mai vechi fac o excepţie E. Hanslik şi A. Schultz. Hanslik ocupîndu-se cu satele vechi îngrămădite, de origine polonă, din cursul superior al Vistulei, susţine că satele îngrămădite reprezintă o formă de aşezare străveche ce nu trebuie să fie neapărat de origine germană [290]. De asemenea şi Schultz recunoaşte că satul îngrămădit este forma cea mai veche de aşezare în Polonia [291].

Originea germană a satului îngrămădit este combătută de B. Zaborski, aducînd ca argument răspîndirea lui în Polonia, Ucraina şi Ungaria. Din răspîndirea acestui tip de aşezare în Europa Centrală şi răsăriteană se vede clar că satul îngrămădit reprezintă o formă de aşezare caracteristică regiunilor de stepă, lipsite de păduri, din timpurile cele mai vechi, şi deci nu aparţine numai popoarelor germane, ci şi celor slave [292].

În afară de unii autori germani, au fost şi alţii care au atribuit o origine naţională satului îngrămădit. Astfel St. Lencevicz îl consideră ca o particularitate a poporului rutean [293]. Aceeaşi părere este împărtăşită şi de R. Umiastowski, care presupune că satele mari îngrămădite din Polonia au fost colonizate de ruteni. Această regiune de stepă, din zona rîurilor Nistru şi Nipru, este în mare parte locuită de ruteni, fapt care explică eroarea acestui autor [294].

În contrazicere cu aceşti autori, F. Bujak afirmă că satul îngrămădit este o proprietate comună a popoarelor indo-europene [295]. Asemenea şi A. Helbok [296] admite că satul îngrămădit s-a putut forma dintr-o formă străveche de sat, comună la popoarele europene („eine alteuropäische Dorfform").

Satele mari îngrămădite sînt caracteristice şi popoarelor turce. Wilhelmy ne relatează că cele mai mari şi mai întortocheate sate îngrămădite din Bulgaria, chiar şi oraşele, sînt de origine turcească [297]. Acelaşi

---

[288] *Die ländliche Siedlungsformen Württembergs*, p. 246 şi 264.

[289] *Siedlungskunde*, p. 69.

[290] *Kulturgrenzen und Kulturzyklus in den Polnischen Westbeskiden*, în *Petermanns Geogr. Mitteilungen, Ergänzungsheft* 158 (1907), p. 25 şi 26.

[291] *Handbuch von Polen 1917*, p. 259 ; *Ethnographischer Bilderatlas von Polen*, Berlin, 1918, p. 55.

[292] *Op. cit.*, pp. 56, 57 şi 103.

[293] *Kurs Geografji Polski*, Varşovia, 1922, pp. 290—296 ; apud. B. Zaborski, *op. cit.*, p. 54.

[294] *Geografja wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem os'ciennych*, Varşovia, 1924, p. 166 ; apud. B. Zaborski, *op. cit.*, p. 58.

[295] *Kwartalnik Historyczny*, vol. XXXIII, 1919, pp. 61, 70 ; apud B. Zaborski, *op. cit.*, p. 57.

[296] *Haus und Siedlung*, p. 84.

[297] *Hochbulgarien*, pp. 170, 175.

lucru îl remarcă şi Princz pentru aşezările din şesurile turce, din Orientul Apropiat. Toate aşezările mari din Turchestan aparţin acestui tip, chiar şi marele centru Samarkand. Cele mai multe dintre aceste aşezări aparţin variantei cu străzi radiale, atestate de autor şi în părţile de nord ale Cîmpiei Tisei, pe care autorul le numeşte, din acest motiv „turanice“ [298]. Deşi autorul consideră satul îngrămădit ca dominant şi caracteristic pentru aşezările ungare, totuşi admite că satul îngrămădit comun este o formă de aşezare universală, care apare pretutindeni unde aşezările nu au fost influenţate de factorul politic şi cel geografic. Aşezările din regiunile de şes au aproape întotdeauna formă îngrămădită [299].

Pentru caracterul universal al satelor îngrămădite opinează şi Wilhelmy, care afirmă că toate formele naturale ale tipurilor de sate : casele izolate, cătunele şi satele îngrămădite, nu sînt, în ce priveşte forma lor, legate de un anumit popor şi nici limitate în timp [300].

Fără îndoială, această afirmaţie corespunde adevărului. Toate formele naturale, începînd cu satul cu case izolate, pînă la satul îngrămădit, sînt forme comune ce pot fi întîlnite la cele mai multe dintre popoare. Adevărul este că unele din aceste forme sînt preferate de anumite popoare, sau mai bine zis le sînt caracteristice. Dovada este şi faptul că ele se găsesc mai răspîndite la anumite popoare, cărora le aparţin ca o formă tipică şi că ele, uneori, coincid cu limitele etnice, cum este de pildă cazul satelor răsfirate, caracteristice populaţiei româneşti precum şi faptul că în regiunea dintre Tîrnave şi Olt limita satelor îngrămădite şi a satelor-uliţă coincide cu limita etnică între români şi saşi [301].

Tipurile de aşezări sînt condiţionate şi de cadrul geografic, în sensul că întîlnim foarte des cazuri cînd, în aceleaşi condiţii geografice apar des aceleaşi tipuri de aşezări. Din cele expuse în legătură cu cadrul geografic şi forma aşezărilor am constatat că, de pildă, tipul satului cu case izolate şi al cătunelor apare în zona platformelor şi pe înălţimi cu un relief accidentat şi bogat în ape, satele răsfirate în zonele de coline, satele de vale de-a lungul văilor, cele îngrămădite în regiunile de stepă şi în depresiuni, cele de-a lungul uliţei şi cele patrunghiulare în regiuni de şes şi aşa mai departe. Fără îndoială că această dependenţă de cadrul geografic se constată des şi există acest paralelism între formele de teren şi formele aşezărilor, totuşi va trebui să fim prudenţi atunci cînd vrem să generalizăm şi să atribuim acestei influenţe, oricît de evidentă ar fi, în numeroase cazuri, puterea unor legi cu o valabilitate universală [302].

---

[298] Schwartz, *Turkestan*, 1900, p. 154 ; Princz, *Magyarország településformái*, p. 5 ; idem. *Die Siedlungsformen Ungarns*, în *Ungarische Jahrbücher*, vol. IV (1924), pp. 133—137.

[299] *Magyarország településformái*, p. 7 ; Idem, *Siedlungsformen Ungarns*, p. 338 şi 352.

[300] *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, p. 93.

[301] Cf. Gy. Princz. *Magyarország településformái*, p. 1.

[302] Cf. Fr. Ratzel, *Anthropogeographie*, 1921, II, p. 280 şi B. Zaborski, *op. cit.*, p. 100.

Scanned with OKEN Scanner

Satul îngrămădit reprezintă, nu numai în privinţa evoluţiei, dar şi în privinţa proprietăţii, ultima etapă a tipurilor de sate naturale. În capitolele din partea primă a acestei lucrări am arătat că satul cu case izolate prezintă forma cea mai primitivă şi în privinţa proprietăţii pentru sistemul de a avea proprietatea ca un bloc în jurul casei [303]. La satul răsfirat am văzut cum a început separarea vetrei satului de hotar avînd partea mai mică a proprietăţii în sat, în jurul casei şi cea mai mare în hotar, ca această separare să se desăvîrşească la satele îngrămădite. În legătură cu satul îngrămădit am întîlnit şi sistemul trienal, ce constituie una din caracteristicile acestui tip de sat.

Sistemul trienal nu aparţine însă exclusiv satului îngrămădit. Îl întîlnim şi la satele de-a lungul drumului şi la cele în forma fusului (Angerdorf) [304]. După cum am arătat, terenul arabil din hotarul comunei este împărţit în trei părţi. Fiecare parte (Gewänne, fields, saisons, soles) este formată din parcele, fîşii înguste şi lungi, împărţite între proprietarii satului, proprietarii avînd parcele în fiecare parte a hotarului. Suma acestor parcele aparţinînd unui proprietar se numeşte „Hufe", în limbile slave „lan", de unde şi numirea română de lan, de pildă lan de grîu. Proprietarii erau obligaţi să cultive în fiecare zonă (Gewann, soles) acelaşi soi de cereale şi să se execute în acelaşi timp lucrările agricole.

În fiecare dintre aceste zone culturile se schimbau, prin rotaţie, fiecare an, pentru o perioadă de trei ani : în primul an se cultivă cereale de iarnă, în al doilea cereale de primăvară, lăsînd-o în al treilea an pîrloagă (ţelină). Sistemul trienal permite exploatarea mai sistematică a terenului cultivabil, asigurînd hrana locuitorilor, cît şi a vitelor lor. Terminînd deodată secerişul pe o zonă a terenului împărţit în trei, ea devine teren de păşune pentru toate vitele satului. În afară de acest teren arabil, fiecare sat mai avea şi o parte de pădure şi păşune ca proprietate comună [305].

Deoarece sistemul trienal constituie una din notele caracteristice ale satului îngrămădit, unii dintre autori au numit acest tip de sat : „Gewanndorf", de la termenul „Gewann" dat unei zone cu aceeaşi cultură [306].

Acest sistem e cunoscut în Europa centrală şi de vest, din timpuri foarte vechi, tot în legătură cu satele adunate şi cu o viaţă preponderent agricolă, împreunată cu creşterea vitelor ; astfel avem dovezi că el a existat şi în perioada timpurie a veacului de mijloc. În Anglia în secolul

---

[303] Aceasta pentru perioada mai veche, deoarece, după cum am arătat (v. p. 253), unii dintre autori consideră din punct de vedere economic sistemul proprietăţii în bloc ca superior pentru perioada mai recentă (Cf. Demangeon, *op. cit.*, pp. 22—23.

[304] Cf. Fr. Krause. *Die völkerkundlich-volkskundliche Forschung in ihrer Bedeutung für die Siedlungskunde*, în *Deutsche Siedlungsforschungen*, p. 114.

[305] Cf. A. Demangeon, *op. cit.*, pp. 21—23, 97, 98 ; B. Zaborski, *op. cit.*, p. 55 şi 56.

[306] Cf. Gradmann, *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Württemberg*, pp. 32—35 ; Idem. *Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs*, în *Petermanns Mitteilungen*, LVI (1910), p. 184 ; B. Zaborski, *Über Dorfformen in Polen*, p. 56.

al VII-lea, în Germania în sec. al VIII-lea și în Franța în al IX-lea [307]. Dar cu siguranță el e cu mult mai vechi decît aceste relatări după documentele vremii [308]. Sate îngrămădite cu sistem trienal se mai găsesc și în sudul Poloniei și în Ucraina [309], unde s-a răspîndit probabil sub influența germană.

După cum am văzut, Meitzen consideră satul îngrămădit cu sistemul trienal ca specific german [310]. De aceeași părere, cu privire la satul îngrămădit, sînt și Schlüter [311] și Gradmann [312] iar Mielke afirmă că slavii l-au împrumutat de la germani cînd au ocupat Germania răsăriteană [313].

După cum am mai arătat, această teorie a fost combătută de mai mulți autori [314] și prin urmare nu putem accepta părerea lor cu privire la originea germană a satului îngrămădit, el fiind mult mai răspîndit decît spațiul etnic german [315] ; putem însă admite că elementele etnice germane să fi avut un rol cu privire la răspîndirea sistemului trienal [316]. Astfel e foarte probabil că și în părțile noastre el a fost introdus de elemente germane în Transilvania. Se prea poate că împreună cu satele îngrămădite săsești din părțile sudice ale regiunilor Tîrnavelor, pe care noi, în baza tipurilor de sat, trebuie să le considerăm ca pe cele mai vechi așezări săsești în Transilvania, iar pe cele de-a lungul drumului ca mai recente.

De altfel, sistemul trienal și azi e mai răspîndit în Cîmpia Transilvaniei și în regiunile dintre Tîrnave [317]. Am mai arătat (v. p. 220) că sub vechiul regim maghiar autoritățile au impus acest sistem comunelor și astfel se explică și mulțimea cuvintelor de origine maghiară în legătură cu acest sistem ca : *fordulău* de la ungurescul forduló, *nimaș* de la nyomás și *tarlale* de la tarló [318].

Deci nu mai încape îndoială că satul îngrămădit s-a format, în marea sa majoritate, în regiunile de stepă sau despădurite, în timpurile cele mai vechi [319], și a fost influențat, în formarea sa, de formele de teren, ca așezare tipică a regiunilor cu mici depresiuni și a regiunilor de contact și de șes, într-o epocă de relativă liniște și sporire a elementului uman în Europa Centrală și de Vest și într-o perioadă de trecere de la

---

[307] A. Foville, *Enquête sur les conditions de l'habitation en France*, II, p. 14 ; P.V. de la Blache, *Principes de Géographie Humaine*, p. 182.

[308] Cf. A. Demangeon, *op. cit.*, pp. 21—23, 97—98.

[309] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 13.

[310] *Siedlung und Agrarwesen*, 1895, I, pp. 33, 131, 168 și 415.

[311] *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, Berlin, 1907, p. 302.

[312] *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Württemberg*, Stuttgart, 1913, p. 32.

[313] *Siedlungskunde*, p. 70.

[314] Cf. R. Gradmann. *Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs*, p. 246.

[315] Cf. B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 55—57.

[316] Cf. R. Gradmann, *Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs*, pp. 246, 264 ; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 55—58 ; Ch. Biermann, *op. cit.*, p. 30.

[317] Informația prof. Traian Gherman.

[318] Ultimul e de origine turcească, dar noi l-am primit probabil prin mijlocirea limbii maghiare.

[319] Cf. B. Zaborski, *op. cit.*, p. 57.

Scanned with OKEN Scanner

ocupaţia păstorală la cea agricolă, îmbinată cu creşterea vitelor [320]. Căci, dacă tipul de sat cu case împrăştiate, îmbinat cu o cultură extensivă şi cu o preponderenţă a creşterii vitelor, aparţine perioadei de la început, îndeosebi în zona muntoasă sau accidentată, satul îngrămădit aparţine perioadei următoare, cu o viaţă agricolă mai dezvoltată, în zona de şes şi în regiunile deluroase.

Forma mai adunată a satului îngrămădit, faţă de cea răzleaţă a satului împrăştiat cu o cultură intensivă a fîneţelor şi preponderenţa creşterii vitelor în privinţa ocupaţiilor, satul îngrămădit cu sistemul trienal marchează, în privinţa vieţii economice, o trecere la viaţa agricolă. Dezvoltarea şi răspîndirea satului îngrămădit coincide cu dezvoltarea unei vieţi agricole mai pronunţate la populaţia rurală a Europei [321].

Sistemul trienal, mai complicat şi ordonat al împărţirii hotarului, ce impune fiecărui locuitor al comunei să accepte această împărţire obligatorie, făcută pentru întreaga comunitate, dovedeşte că satul îngrămădit, şi din punct de vedere economic, e o treaptă mai evoluată decît celelalte tipuri de sate naturale.

Dar sistemul trienal, tocmai prin această constrîngere a tuturor locuitorilor de a se supune aceleiaşi dispoziţii cu privire la culturile din hotar, a dezvoltat mult sentimentul pentru viaţa comună şi unitatea comunităţii săteşti şi păstrarea tradiţiei. Individualismul a trebuit să cedeze interesului comun. Faţă de mentalitatea individuală a sistemului în bloc al proprietăţii satului cu case izolate, satul îngrămădit, cu sistemul trienal, a promovat ideea colectivităţii şi a unităţii comunităţii săteşti [322].

Cu toate aceste avantaje, sistemul trienal a avut şi el părţile slabe, care au dus treptat la abandonarea lui. Multitudinea parcelelor aparţinînd aceluiaşi proprietar şi aşezate la mari distanţe, făceau să nu se lucreze decît cu multă pierdere de timp. Obligaţia de a cultiva aceleaşi cereale în o zonă şi ridicarea recoltei în acelaşi timp nu permitea nici o libertate sau iniţiativă din partea proprietarului. Noile progrese ale economiei rurale, mai ales introducerea furajului artificial şi, ca urmare a acesteia, hrănirea vitelor în grajd, — în loc de a le lăsa să pască în liber, pe hotarul de pe care s-a ridicat recolta, — a dus treptat la desfiinţarea sistemului trienal în ţările apusene şi la introducerea culturilor individuale şi raţionalizate [323].

SATUL DE-A LUNGUL DRUMULUI

În capitolul în care am tratat satul de-a lungul uliţei la români, am dat descrierea şi variantele satului-uliţă aşa cum se prezintă el în

---

[320] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 5 ; R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 70 ; A. Demangeon, *op. cit.*, pp. 97, 98.

[321] Cf. R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 64.

[322] *Ibid.*, pp. 64—67.

[323] Cf. A. Demangeon, *op. cit.*, pp. 22—23 ; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 78.

țară la noi și mai ales în Transilvania. În acest loc ne vom ocupa cu formele tipice ale satului-uliță, cu variantele sale și cu denumirea definițiilor date de autorii străini acestor forme de sate la alte popoare, spre a avea termeni de comparație pentru variantele de la noi și a putea astfel arăta eventualele influențe venite din altă parte asupra așezărilor similare din țara noastră. Facem aceasta și pentru a constata existența formelor paralele și la noi, chiar și atunci cînd nu este nici un raport între ele.

Vom da această clasificare a variantelor între altele și pentru motivul că mulți autori nu țin seamă de deosebirile esențiale ce există între ele [324]. Unele variante prezintă deosebiri atît de fundamentale încît pot fi considerate ca tipuri deosebite de adevăratul sat de-a lungul uliței. Ne îndeamnă să stăruim asupra acestei probleme îndoita considerație că în cercetările făcute la noi nu s-a prea ținut seama de literatura străină atît de bogată, și că autorii noștri nu s-au ocupat îndeajuns cu problema unei clasificări mai riguroase a așezărilor și a variantelor.

Meitzen, care ne-a dat una dintre cele mai vechi clasificări ale așezărilor, ne prezintă și descrierea satului tipic de-a lungul drumului: „Satul ne arată icoana unei străzi scurte și regulate înspre care, de ambele părți, se înșiră curțile așezate dreptunghiular, des, una lîngă cealaltă. Parcelele ce alcătuiesc vatra satului sînt mai mult lungi decît largi, casele sînt așa de aproape una lîngă alta, încît streșina casei vecine aproape atinge gardul ce desparte gospodăriile. În dosul curții lungi se întinde grădina, avînd adesea aceeași lungime ca și curtea. Gardul din dosul grădinilor formează o singură linie de ambele laturi ale satului, dînd acestuia forma unui paralelogram dreptunghiular foarte regulat“ [325].

În privința formei tipice a satului de-a lungul drumului cei mai mulți dintre autori sînt de acord că el este format dintr-o singură uliță dreaptă, nu prea lungă, cu gospodării așezate des unele lîngă altele și perpendicular pe linia străzii [326].

Schlüter deosebește trei variante ale satului de-a lungul uliței: a) satul alungit (Reihendorf), mai lung și cu o structură mai rară; b) satul de-a lungul drumului (Strassendorf), așezat de obicei lîngă o șosea și c) satul-uliță (Gassendorf), format dintr-o singură uliță, care însă nu e lîngă o linie de comunicație [327].

A. Hennig, care ca și Schlüter a dat o deosebită atenție tipurilor și variantelor, în lucrarea sa asupra așezărilor din Saxonia [328] distinge următoarele variante ale satelor lineare sau de-a lungul drumului:

---

[324] Vezi în această privință A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 84 și 85.

[325] *Siedlung und Agrarwesen*, I, p. 52. Același autor ne dă și descrierea altor forme înrudite: a satului în forma fusului (Angerdorf), a satului colonial de pădure (Waldhufendorf) și a satului de-a lungul digului (Marschhufendorf).

[326] Cf. B. Zaborski, *Dorfformen in Polen*, p. 48; Gy. Princz, *Siedlungsformen Ungarns*, p. 345.

[327] *Die Siedlungen in nordöstlichen Thüringen*, pp. 850—874.

[328] *Zur Entstehung der ländlichen Ortsformen im Königreich Sachsen* în *Deutsche Erde*, XI (1912), pp. 74—81.

Scanned with OKEN Scanner

a) Satul-uliță înfundat (die Sackgasse), care după părerea sa nu este altceva decît un sat circular prelungit sau un sat-uliță care la un capăt se lărgește ca o pungă.

b) Satul-uliță (Das Gassendorf). Acesta, în multe părți, a evoluat din satul înfundat prin străpungerea pungii cu un drum. Pentru satele uliță sînt *(sic !)* caracteristice un drum (Dorfweg) relativ îngust și cu cotituri care se adaptează terenului. De-a lungul acestuia se înșiră gospodăriile aproape una de alta. Ele înconjoară liniile de comunicație care trec alături și la care duce un drum secundar scurt. Deci corespunde cu definiția satului-uliță (Gassendorf) a lui Schlüter. Această variantă o acceptăm și noi cu numirea „satul-uliță", față de „satul de-a lungul drumului" care e lîngă o șosea. Ambele variante există și la noi.

c) Satul-uliță cu piață (Das Platzgassendorf). În mijlocul satului, de la un capăt la celălalt, se întinde o piață ovală lunguiață, împrejmuită de două drumuri de-a lungul cărora se înșiră gospodăriile pe parcele înguste. În fața caselor, pe această piață ovală sînt de obicei biserica, școala, ospătăria, fierarul și locuri pentru adăparea vitelor. Acest tip de sat corespunde deci satului în forma fusului (Angerdorf) care se găsește și la noi sub o formă mai simplă.

d) Satul de-a lungul drumului (Das Strassendorf), format din parcele înguste aliniate de-a lungul unei șosele, care străbate singura uliță a satului. Gospodăriile sînt așezate des, de-a lungul acestei șosele.

e) Satul de-a lungul rîului (Das Zeilendorf). Gospodăriile se înșiră des una lîngă alta ca și la satul de-a lungul drumului, cu deosebirea că în mijlocul uliței curge un rîu. Această variantă se află și la noi. Ea a fost prezentată în această lucrare sub numirea de „sat de vale compact".

f) Satul înșirat de pădure (Das Reihendorf) este, cum arată și numele, răspîndit în zonele împădurite defrișate ; e de origine colonială și deci mai recent. Gospodăriile se înșiră și aici, de obicei, de-a lungul unui rîu, mai rar și de-a lungul unui drum pe întinderea întregului hotar ; ele urmăresc linia cotită a rîului și se adaptează așadar mai bine cadrului geografic. Fiecare gospodărie are o fîșie lungă ce se întinde din vale peste coasta dealului pînă sus pe culmea împădurită ; ea străbate astfel toate formele de teren și categoriile de soluri, de la pămîntul umed și gras din lumea rîului, peste zona aluviunilor fertile din vale și de pe coaste și pînă sus pe culme, unde, pe terenurile pline cu pietriș, se află arăturile de cereale sau pădurea. Satul înșirat se deosebește de satul de-a lungul rîului prin faptul că, la primul, gospodăriile se înșiră de-a lungul întregului hotar și mai rar, în vreme ce la al doilea numai cît ține vatra satului.

Sidaritsch, care a urmărit cercetarea așezărilor mai mult din punct de vedere geografic în Știria [329], ne dă următoarele variante ale satului uliță. Numirea de a) sat de-a lungul drumului (Strassendorf) o rezervă numai așezărilor prin care trece o șosea ; întregul plan al satului s-a acomodat acestei linii de comunicație ; b) satul uliță (Gassendorf) cînd casele se înșiră de ambele laturi ale uliței, aproape unele de altele. Față

[329] *Op. cit.*, pp. 41—45.

de termenul satul de-a lungul drumului (Strassendorf), preferă termenul „Längsdörfern", adică sate alungite, care se caracterizează prin faptul că gospodăriile lor (parcelele) se întind în dosul casei, dreptunghiular pe linia străzii. Acestea au două variante : cînd satul are ieşire la ambele capete este numit „Durchgangsdorf", iar cînd satul are o singură intrare în sat se numeşte „Stieldorf". Aceasta are, la celălalt capăt, cel mult o ieşire neînsemnată, la un drum de cîmp ce duce în hotarul comunei. În cazul cînd uliţa unui astfel de sat cu o singură intrare se lărgeşte la celălalt capăt, fără de a avea o a doua ieşire, este numit „Sackdorf", adică sat în formă de sac, sau, cum l-am numit noi, „sat înfundat".

Faţă de aceste clasări, bazate mai mult pe criteriul morfologic, Martiny încearcă să ne dea o clasare a satelor lineare. El distinge trei categorii de aşezări rurale pentru Germania.

Forme de sate din Germania de vest (Das westdeutsche Dorf). La acestea autorul distinge următoarele variante ale satelor lineare :

a) satul de-a lungul unei singure uliţe (Einwegedorf) în care, cum arată şi numele, casele se înşiră numai de-a lungul unei singure uliţe ;

b) satul de-a lungul uliţei, cu străzi laterale (Fiederwegedorf) ;

c) satul în formă de furcă (Gabelwegedorf), ale cărei uliţi se despart în formă de furcă ;

d) satul în formă de cruce (Kreuzwegedorf) cînd satul e format din două uliţe ce se întretaie în formă de cruce ;

e) satul uliţă dublat (Doppelwegedorf), compus din două uliţe paralele legate de străzi laterale ;

f) satul-uliţă în formă de gratie (Gitterwegedorf), cînd trei sau mai multe uliţi paralele se întretaie în formă de gratie.

În afară de aceste variante principale ale satelor lineare „Wegedörfer" cum le numeşte autorul, el mai distinge şi :

g) sate-uliţe dublate de-a lungul unui rîu (Doppelwegedörfer beiderseits eines Baches) ;

h) sate tentaculare (strahlige Wegedörfer). Din centrul satului, unde de obicei este biserica, se întind radial, ca nişte tentacule lungi, uliţe ondulate ;

i) satul-uliţă în formă de plasă (Netzwegedorf), alcătuit din o plasă de uliţe întortocheate. E o formă de tranziţie spre satul îngrămădit.

Autorul menţionează şi sate de-a lungul drumului, extrem de lungi (sehr langgestreckte Einwegedörfer), în regiunile muntoase nefavorabile şi industrializate din Harz şi Thuringia.

A doua categorie sînt aşezările întemeiate după un anumit plan (Die planmässigen Gründungsdörfer). Acestea au fost întemeiate pe la sfîrşitul veacului de mijloc şi mai recent. Le aparţin următoarele tipuri :

a) Satul înşirat de-a lungul digului (Marschhufenkolonien), întemeiat în regiunile mai joase, mlăştinoase, de-a lungul litoralului şi a rîurilor mari, în regiunile inundabile. Casele sînt înşirate numai într-un rînd de-a lungul digului de apărare, pe care este şi linia de comunicaţie ;

b) Satul înşirat de pădure (Waldhufenkolonien), întemeiat îndeosebi în regiunile muntoase ale Saxoniei şi Sileziei. Deoarece parcelele erau

Scanned with OKEN Scanner

îndoite față de parcelele satelor înșirate din regiunea de șes (Reihendörfer), casele sînt la distanțe mai mari, ceea ce face ca întreaga așezare să fie mai întinsă. Prin urmare autorul distinge : a) sate înșirate din regiunile de șes (Reihendörfer), întemeiate de-a lungul liniei de comunicație și cu o structură mai deasă ; b) sate înșirate de pădure (Waldhufendörfer sau Waldhufenkolonien) cu o structură mai rară.

A treia categorie din clasificarea lui Martiny sînt formele de sate din Germania răsăriteană (Das ostdeutsche Dorf) cu următoarele tipuri : satul circular (Rundplatzdorf, Rundling), satul-piață (Platzdorf), satul-uliță (Gassendorf) și satul înfundat (Sackgassendorf). Toate acestea sînt tipuri bine precizate și, față de variabilitatea formelor din Germania apuseană (spre vest de Saale), aici predomină tipurile unitare și asemănătoare, ceea ce dovedește că sînt forme impuse de autoritățile superioare ; ele sînt deci de origine colonială.

Dintre aceste tipuri, satelor lineare le aparțin :

a) Satul-uliță (Gassendorf), mai scurt și cu gospodării mai dese de ambele laturi ale uliței și

b) Satul-uliță înfundat (Sackgassendorf), avînd o singură intrare [330].

R. Mielke, care s-a ocupat poate cel mai mult cu studiul așezărilor la germani și în special cu originea și răspîndirea satului de-a lungul drumului [331], ne dă următoarele variante sau forme înrudite ale satului de-a lungul drumului :

a) „Reihendorf", „Hufendorf" sau „Waldhufendorf". Gospodăriile se înșiră răzlețe de ambele laturi, de-a lungul unui rîu sau a unui drum. Parcelele numite „Hufen", înguste și lungi, pornesc de la rîu și se termină de obicei în pădure. Aceste așezări au fost înființate des pe văile largi, împădurite, cu prilejul colonizărilor, pe terenuri cîștigate prin defăduriri ; de aici și numirea de „Waldhufendörfer".

b) „Marschhufendorf", care s-a format pe locurile mai joase și mlăștinoase, a fost răspîndit îndeosebi de olandezi, în părțile de nord ale Germaniei pînă în Polonia. Axa principală a satului o formează un canal de scurgere al apelor. Pe digul de-a lungul canalului se înșiră gospodăriile care au fiecare cîte o fîșie lungă și îngustă separată de celelalte prin mici canale.

c) Adevăratul sat de-a lungul uliței „Strassendorf". Axa satului este o stradă largă, de-a lungul căreia casele se înșiră apropiate unele lîngă altele.

Deosebirea dintre satul alungit (Reihendorf) și satul-uliță este deci că primul are gospodăriile răspîndite de-a lungul întregei axe, formată de o stradă sau rîu, de la un capăt al hotarului pînă la celălalt, în vreme ce la adevăratul sat-uliță, casele se înșiră des una lîngă cealaltă și numai de la un capăt pînă la celălalt al comunei.

---

[330] R. Martiny, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen* în *Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft*, nr. 197, pp. 15—24 ; 54—75.

[331] *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LVIII (1926), pp. 206—210.

d) „Angerdorf" sau, cum l-am numit noi, „satul în forma fusului" sau „satul-suveică", aşa cum l-au mai definit şi alţi autori, cu un spaţiu mai mare între cele două rînduri de case, pe care se află un lac, biserica şi alte clădiri publice [332].

O. Krause, bazat pe principii istorice şi etnografice, ne dă cinci categorii ale aşezărilor pentru regiunea din părţile de nord-vest ale Saxoniei :

a) Primul este satul în forma fusului (Angerdorf). Trăsătura caracteristică a acestei forme de aşezare este un spaţiu (Grasanger) de formă lunguiaţă sau rotundă, acoperit cu iarbă, în mijlocul celor două rînduri de case ce se înşiră de cele două laturi ale uliţei. Pe acest loc se află toate clădirile publice ale satului : biserica, cimitirul, şcoala, primăria, lacul, fîntîna publică etc. În dosul gospodăriilor, în continuare sînt grădinile, care se termină toate într-un gard viu ce înconjoară toată vatra satului, dînd aşezării un contur bine definit. Aceste sate, aşezate departe de marile linii de comunicaţie şi de o mărime considerabilă, au fost întemeiate după un anumit plan şi au hotarul cu sistemul trienal (Gewannflur).

b) A doua grupă de forme este cea a satelor circulare (Rundling). Hotarul are sistemul de bloc (Blockflur) sau e format din parcele înguste şi lungi (Streifenflur).

c) A treia formă este a satului cu piaţa în mijloc (Platzdorf). Satul este compus dintr-o piaţă de formă triunghiulară şi încadrat de cîte un şir de case mai dese sau mai rare. În mijlocul pieţii este de obicei un conac boieresc sau ospătărie.

d) A patra grupă o formează satul înfundat de-a lungul drumului (Sackgassendorf). Gospodăriile sînt aşezate lîngă o uliţă îngustă fără ieşire şi au poziţia paralel sau perpendicular pe linia şoselei. La intrarea satului întîlnim de obicei un lac şi clădirile publice.

e) În a cincea categorie sînt „satele alungite de-a lungul unei văi" sau gîrle (Reihendörfer mit Streifenflur). După cum arată şi numele, uliţa este de-a lungul unei văi. Parcelele se înşiră în fîşii avînd poziţia perpendiculară pe linia uliţei şi a văii. Gospodăriile sînt aşezate ceva mai ridicate la capătul parcelelor. Aceste aşezări sînt extrem de lungi [333].

Cu excepţia grupului al doilea, satul circular, şi al treilea, satul piaţă, toate celelalte pot fi considerate ca fiind înrudite cu satul de-a lungul drumului.

Zaborski, în lucrarea sa asupra formelor de aşezări în Polonia, deosebeşte :

a) Adevăratul sat-uliţă (Ulicówka, Strassendorf) compus din două şiruri nu prea lungi de case zidite aproape unele de altele, de-a lungul unei uliţe. Gospodăriile nu se înşiră de-a lungul întregului hotar, ci numai în centrul acestuia.

---

[332] *Siedlungskunde*, pp. 72—75. *Der deutsche Bauer und sein Dorf*, pp. 17—20.

[333] *Die völkerkundlich-volkskundliche Forschung*, în *Deutsche Siedlungsforschungen*, 1927, pp. 113—128 ; Cf. şi A. Helbok, *op. cit.*, pp. 85—90.

Scanned with OKEN Scanner

b) Satul alungit cu o structură mai rară (Rzedóvka, das lose Reihendorf). E mai lung şi casele sînt la o distanţă considerabilă unele de altele.

c) Satul alungit cu o structură mai deasă sau satul compact alungit (Szeregówka, das kompakte Reihendorf). Satul e format din o uliţă lungă în linie dreaptă. Prin sat trece un drum în continuarea căruia se înşiră o serie întreagă de sate de acest fel. Această variantă corespunde cu satele noastre alungite din depresiunea subcarpatică a Olteniei.

d) Satul-uliţă înfundat (Sackgassendorf). Drumul se termină la sfîrşitul uliţei care are caracterul unei înfundături.

e) Satul-uliţă în mijlocul căruia curge o apă (Wasserstrassendorf), pe care populaţia circulă cu luntrile.

f) Autorul mai deosebeşte şi o altă formă de aşezare numită „Widlica", în traducere germană „Kettendorf", considerată de autor ca formă de tranziţie între satul îngrămădit şi satul uliţă. Satul este compus din două uliţe paralele legate de alte străzi laterale avînd forma unei scări. Aceste aşezări uneori pot avea şi forma unei furci. Uliţele unite la un capăt se lărgesc la celălalt. Unii dintre autori folosesc termenul de „Kettendorf" pentru satul înşirat numit şi „Reihendorf".

g) Satul numit în literatura germană „Waldhufendorf" care are o structură mai rară şi de obicei e mai lung. De ambele laturi ale satului pornesc numeroase drumuri paralele.

h) Satul în forma fusului (Owalnica, Angerdorf), format din două rînduri de case, care des se lărgesc la mijloc pentru a împrejmui un spaţiu liber pe care se află, aşa cum am mai arătat, biserica, cimitirul, un lac şi alte clădiri publice [334].

După aceste păreri ale unor autori străini, care s-au ocupat mai intens cu satul-uliţă şi variantele sale, se pune întrebarea care dintre aceşti termeni, definiţii, tipuri şi variante le vom accepta şi noi şi mai ales pe care dintre ele le vom putea aplica şi identifica şi în ţara noastră.

Din cele expuse se vede clar că aproape toţi autorii sînt de acord asupra formei tipice a satului-uliţă. El este format dintr-o singură uliţă dreaptă şi nu prea lungă, cu case dese, ce aproape se ating, iar intravilanele sînt fîşii înguste şi perpendiculare pe linia străzii. Uliţa nu trece de la un capăt la celălalt al hotarului şi vatra satului cuprinde numai partea de mijloc a acestuia.

Această formă de sat prezintă mai multe variante, dintre care primele trei sînt în funcţie de liniile de comunicaţie :

a) Cînd casele se înşiră de-a lungul unei linii de comunicaţie, poate fi numit „sat de-a lungul drumului" (Strassendorf) ;

b) Cînd aşezarea nu e de-a lungul unei şosele, ci are poziţie independentă faţă de liniile de comunicaţie de care este legată numai prin drumuri secundare ce duc anume la acest sat, poate fi numit varianta „satul-uliţă" (Gassendorf) ;

---

[334] B. Zaborski, *Über Dorfformen in Polen*, pp. 45—54, 63—76. Termenii germani sînt ai traducătorului lucrării în limba germană, dr. Schmidbauer.

Scanned with OKEN Scanner

c) Cînd linia de comunicaţie se termină la capătul uliţei, avem varianta „satul-uliţă-înfundat“ (Sackgassendorf). Astfel de sate au fost menţionate de Zaborski pentru Polonia [335] şi Fr. Krause pentru Saxonia. Ultimul autor atribuie satelor înfundate şi circulare din aceste părţi origine slavă şi stabileşte cronologia lor pentru secolele al VI-lea şi al X-lea [336];

d) Satele-uliţă aşezate de-a lungul unei ape, sau în mijlocul cărora curge un rîu, pe care uneori populaţia îl foloseşte şi ca mijloc de circulaţie, le putem numi „sate-uliţă de-a lungul unui rîu“ (Wasserstrassendörfer). Astfel de sate se găsesc, de pildă, în părţile răsăritene ale Germaniei şi de nord ale Poloniei [337]. Acestea deci se aseamănă cu satele uliţă săseşti din Transilvania în mijlocul cărora curge des un rîu (v. acest op. pp. 217—219 şi fig. 29 g, h, i, pl. V şi fig. 30);

e) Ca şi la noi (v. p. 220 şi fig. 29 l şi m) şi autorii străini remarcă existenţa „satelor-uliţă în formă de cruce“ simplă şi dublă [338];

f) Mai rar sînt menţionate şi satele-uliţă dublate, formate din două uliţe paralele, legate între ele cu străzi laterale (v. fig. 29 k). Această variantă a fost menţionată de Mielke pentru Germania [339] şi de Zaborski pentru Polonia în regiunile Volhinia, Polesia şi în Carpaţii de vest [340]. Noi am arătat existenţa acestei variante în Banat şi Transilvania (v. p. 218—220);

g) Există şi varianta compusă din trei uliţi: una principală, alte două paralele, legate şi acestea între ele cu străzi secundare. Această variantă poate fi numită „satul cu trei uliţe“ (mehrstrassigen Strassendörfer). Ea a fost atestată pentru părţile de nord-vest ale Franţei şi în părţile răsăritene ale Germaniei [341]. Unele dintre satele noastre compact adunate de formă triunghiulară din Transilvania pot intra în această categorie (v. p. 234—235 şi fig. 35).

Satul-uliţă mai are încă două variante ce-i aparţin:

h) Satul alungit, întîlnit sub denumirea de „Reihendorf“ în literatura ştiinţifică germană. E format dintr-o singură uliţă extrem de lungă, cu gospodăriile înşirate des una lîngă cealaltă, cu parcelele aşezate perpendicular pe linia străzii ca şi la satele-uliţă. Uliţa este de obicei de-a lungul unei linii de comunicaţie, pe lîngă care se înşiră o serie de astfel de sate alungite. Această variantă este deci identică cu satul compact înşirat (Szeregówka, das kompakte Reihendorf) al lui Zaborski, atestat

---

[335] *Op. cit.*, p. 51.
[336] *Die Völkerkundlich-volkskundliche Forschung*, p. 120.
[337] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 52.
[338] Gy. Princz pentru Jugoslavia (Maciva) *Magyarország településformái*, p. 9; *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 346 şi 347; *Magyar Földrajz*, pp. 326 şi 327.
[339] *Siedlungskunde*, p. 72.
[340] *Opul citat*, pp. 62—64. Această variantă a fost greşit numită de traducătorul lucrării lui Zaborski „Kettendorf“, sub care numire cei mai mulţi autori înţeleg satul alungit sau înşirat, cunoscut în literatura ştiinţifică germană şi sub numirea de „Reihendorf“. Cf. şi Gy. Prinz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 128.
[341] R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 208 şi 209; *Siedlungskunde*, p. 128.

Scanned with OKEN Scanner

de acesta pentru Polonia în regiunile Biala-Grodno-Pinsk pînă în Polesia [342].

Diferenţa între satele alungite şi satele adevărate de uliţă a fost remarcată şi de Lefèvre în lucrarea sa asupra aşezărilor rurale în Belgia, făcînd distincţie între „villages-rues", adică satele uliţă din Pays de Waes, şi „villages allongés", înşirate de-a lungul căilor de comunicaţie. Acestea din urmă ne întîmpină în număr considerabil în părţile centrale şi de sud ale Belgiei [343]. Autoarea remarcă şi satele alungite cu o structură mai rară, despre care vom vorbi în curînd ; ele prezintă casele de cele două laturi ale drumului distanţate unele de altele la 50—100 m., şi pentru Flandra au fost menţionate anterior de Blanchard [344].

Sate alungite extrem de lungi, numite de J. Brunhes „village-chenille", se găsesc şi în părţile de nord ale Franţei, spre sud de Pays de Caux, în împrejurimile Rouen-ului. Ele se aliniază de-a lungul drumurilor ; în Pays de L'Aliermont, patru sate formează o singură linie de 17 km [345].

Sate alungite de-a lungul drumului cu o structură mai rară a caselor, „avînd între ele intervale de grădini şi păşuni", au fost remarcate pentru regiunile de nord ale Franţei (în arondismentul Lille) şi de A. Demangeon [345 a].

Exemple tipice de astfel de sate alungite, „sate linii, sate bulevarde" (v. nota 80 din pag. 217), „aşezate în linie de sate aproape unică continuă... foarte lungi" sînt descrise atît de sugestiv de I. Conea. Este aproape aceeaşi caracterizare pe care ne-o dă şi Zaborski pentru satele amintite din Polonia care, deci, pot fi apropiate de satele din regiunea subcarpatică a Olteniei [346]. În Vlăsia, satele se leagă în rînduri strînse uneori într-un şir neîntrerupt lung de cîţiva km [347].

Am ales dinadins aceste cîteva exemple ca să vedem una dintre trăsăturile caracteristice ale satului alungit, lungimea, ce poate atinge mai mulţi km, fapt ce a surprins şi a fost subliniat de autorii la care ne-am raportat mai sus.

i) Satul alungit cu o structură mai rară (das lose Reihendorf) sau, cum l-am mai putea numi, „satul înşirat". Se caracterizează prin lungimea lui, care poate atinge mai mulţi km. Are însă o structură mai rară, cu distanţe mai mari între case. Această variantă corespunde deci cu satul alungit cu o structură mai rară a lui Zaborski (Rzędówca) şi se găseşte răspîndit în Posnania şi Pomerania. Ca şi satul compact alungit,

---

[342] *Op. cit.*, pp. 70—73, v. fig. 27.

[343] *Ibid.*, pp. 85—87, vezi fig. 19. Exemplu clasic localitatea istorică Waterloo.

[344] Cf. P. Blanchard, *La Flandre*, Paris, 1906, p. 423 ; M. A. Lefevre, *op. cit.*, p. 19.

[345] *Géographie Humaine de la France*, p. 467.

[345a] *Types de peuplement rural en France*, p. 2, vezi şi fig. 2.

[346] I. Conea, *Aşezările omeneşti în depresiunea subcarpatică din Oltenia*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, L (1931), p. 334.

[347] „Pe Sabar de pildă, satele Caţichia, Domneşti şi Slobozia formează o singură linie de şase km pe Ialomiţa, Suşenii, Socetul, Rudarii şi Cojasca una de aproape opt km." V. Mihăilescu, *Vlăsia şi Mostiştea*, p. 5.

e sat de colonişti de dată mai recentă [348]. După cum am mai relevat, astfel de sate alungite cu o structură mai rară au fost menţionate şi pentru părţile de nord ale Belgiei şi ale Franţei [349].

Sate înşirate au fost relevate şi de Princz pentru Rusia subcarpatică, Slovacia, Croaţia şi dincolo de Sava, între Sava şi Una, precum şi în regiunea carstică din Alpii dinarici. Ele se adaptează cadrului geografic, fiind situate sau de-a lungul unei culmi, cînd valea e mlăştinoasă, pe marginea unui podiş sau pe marginea unei „polie". Întinderea lor considerabilă a fost remarcată şi aici, ele pot măsura adesea între 5—8 km. Autorul consideră satele alungite caracteristice pentru populaţia slavă şi constată că locuinţele izolate ale populaţiei sîrbeşti, ca în genere la slavi, nu sînt fără nici o ordine, ci au des tendinţa de a se alinia în şir, formînd sate alungite chiar fără influenţa liniilor de comunicaţie [350].

Sate înşirate au fost menţionate şi de Sidaritsch în Ştiria, care le consideră ca forme de tranziţie între casele izolate şi adunate. Şi aici apar adesea în regiunile colinare de-a lungul culmilor, uneori satul e format dintr-un singur şir de case [350a].

Satele înşirate de-a lungul văii, de obicei cu un singur rînd de case, aşezate de partea însorită, se întîlnesc, mai rar, şi în Bulgaria. Ele nu sînt identice cu satele înşirate de-a lungul văii ale Europei centrale, ci s-au născut mai mult sub influenţa văii, deci a cadrului geografic : îndată ce valea se lărgeşte, casele nu mai sînt înşirate ci se grupează fără nici o ordine [351].

Sate răsfirate de-a lungul drumului, cu uliţi ondulate şi case rare, se găsesc şi în Germania răsăriteană, pe teritoriul unde au locuit odinioară slavii [352].

Forma veche a aşezărilor la estonieni a cunoscut satul alungit şi cel înşirat. Şi aici s-au format din case izolate, prin înşirarea lor de-a lungul unui drum, rîu sau culmi. Uneori aceste sate evoluează spre forma

---

[348] R. Martiny, *Die Formen der ländlichen Siedlungen in der Provinz Posen*, în *Zeitschrift der Hist. Gesellschaft für die Provinz Posen*, XXVIII (1913), pp. 23—42 ; B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 73—76.

[349] M. A. Lefevre, *op. cit.*, p. 19 ; A. Demangeon, *op. cit.*, p. 2.

[350] C. *Magyarország településformái*, p. 8 ; *Siedlungsformen Ungarns*, pp. 128, 130, 339, 341, 342, 344 şi 352. Autorul întrebuinţează următoarele numiri pentru satele alungite din aceste părţi : „láncfalu" şi „szerfalu" în limba maghiară ; „Reihendorf" şi „Kettendorf" în cea germană. Cf. *Magyarország településformái* p. 8 ; „Bedenik, südlich von Bilo-Gebierge hat eine einzige 5 km lange Strasse, Pisanica-Velika aber eine einzige beinahe 8 km lange Strasse. Das erste liegt auf dem Kamm eines schmalen Hügelrückens, das andere am Rande eines breiten Plateaus". Cf. *Siedlungsformen Ungarns*, p. 342.

[350 a] „Wir können also nur von Übergangsformen vom Einzelhof zum Gruppensiedlungssystem reden, wenn die Bauernhäuser in einer Längsrichtung in loser Kette an einer Seite eines Fahrweges aneinandergefügt sind. Auch wenn die Glieder dieser Kette sich einander etwas nähern, so ist bei einer solchen einseitigen Reihe die Beziehung aller nicht benachbarten Häuser zueinander recht lose. Wir wollen diesen Übergangstypus zwischen Einzelhof und Gruppensiedlung als Kettensiedlung bezeichnen. Er hommt im Hügelland gelegentlich auch in nicht Weinbau treiben Gebieten längs der Hügelkämme vor". *Op. cit.*, p. 33.

[351] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, p. 53.

[352] R. Mielke, *Die Altslawische Siedlung*, p. 78.

Scanned with OKEN Scanner

satului îngrămădit. Formarea satelor alungite este favorizată de cadrul geografic. Ele se înșiră des la poalele unui „Drumlin" unde pînza freatică a apei este mai accesibilă pentru săparea puțurilor [353].

Sate înșirate cu o structură mai rară au fost menționate la noi de către Rădulescu, care introduce acest termen. Autorul atestă existența lor pentru Vrancea, părțile de vest ale Munteniei (Muscel și Dîmbovița) [...] și în Transilvania, între Munții Sebeșului și Mureș [354]. Deoarece însă autorul arată că satul înșirat preferă așezarea riverană pe terasa inferioară, în luncă, albia văii folosește de drum, iar casele se înșiră de o parte și de alta a apei, căutînd locuri mai înalte de teama inundațiilor ; „avînd la origine despădurirea" și fiind „înșirat pe văi" el poate fi trecut și la categoria satului de vale cu o structură mai rară" (descris de noi la paginile 194 și 196), sau la satul înșirat de pădure (Waldhufendorf), despre care vom vorbi în curînd.

De altfel, autorii români au remarcat și ei deosebirile între satele de-a lungul drumului, mai adunate și mai recente în Țara Hațegului [355], mai lungi în Ținutul săcuilor [356], „chilometrice" în Vlăsia și Moștiștea [357], față de „satele linii", a căror lungime trece de 5 kilometri, din depresiunea subcarpatică a Olteniei [358], precum și față de satele alungite cu o structură mai rară din valea Prahovei [359], și cele înșirate de-a lungul văilor din Vrancea [360]. Toate aceste variante, cu excepția satului înșirat de pădure, au o formă geometrică regulată cu uliți drepte. Există însă, cum am relevat și la variantele satului-uliță la noi (p. 214 și 217), o variantă formată din o uliță lungă puțin ondulată cu case mai rare și străzile laterale.

Mai sînt încă trei forme de așezări lineare pe care unii autori le consideră ca variante sau tipuri apropiate ale satului uliță : satul în forma fusului, satul înșirat de pădure și satul în lungul digului. Ținînd seamă de faptul că aceste forme sînt considerate de mai mulți autori ca tipuri independente, ne vom ocupa de ele după ce vom fi prezentat în mod comparat originea, răspîndirea, cadrul geografic și cronologia satului uliță și la alte popoare ale Europei, spre a putea astfel arăta în ce împrejurări a ajuns la noi.

În cele ce urmează vom încerca să urmărim originea și răspîndirea satului de-a lungul drumului.

Deși satul de-a lungul drumului, căruia i-am putea spune mai pe scurt „satul-uliță", este considerat de unii autori ca fiind de dată mai recentă, el este totuși destul de vechi. Ceea ce a determinat pe acești

---

[353] J. Rumma, *Die Heimatsforschung in Esti*, Tartu, 1925, în *Public. Institutis Universitatis Dorpatensis Geographici*, nr. 4, p. 8 ; Johansen, *Siedlungsforschung in Estland und Lettland*, în *Deutsche Siedlungsforschungen*, p. 219 și 220.
[354] *Vrancea*, p. 138—142.
[355] R. Vuia, *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor*, p. 81.
[356] S. Opreanu, *op. cit.*, p. 125.
[357] V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 125.
[358] I. Conea, *op. cit.*, p. 334.
[359] N. Pop, *op. cit.*, p. 195.
[360] N. Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 141 și 145.

autori să-l considere de o dată mai recentă este faptul că el a cunoscut o răspîndire mai largă abia în evul mediu, deşi existenţa lui este cu mult anterioară.

Satul-uliţă a existat, după toată probabilitatea, şi în perioada antică. Nu numai oraşele, dar şi satele Italiei, datorită climatului şi tradiţiei arhitectonice, au avut casele zidite aproape una de alta ; astfel aşezările rurale mai mici erau constituite adesea din o singură uliţă cu case apropiate, avînd caracterul satului-uliţă. Putem afirma aşadar că satul de-a lungul drumului a apărut destul de timpuriu. Aşezările numite „Gelduba" de către Tacitus şi Plinius arată caracterul unui sat răsfirat de-a lungul drumului [361]. Dar şi în provinciile romane, şi îndeosebi în cele de-a lungul Rinului, alături de castre se formează primele aşezări : „vici canabarum" cu caracterul satului-uliţă [362]. Aceste sate-uliţe (vici canabarum) au fost răspîndite în provinciile de-a lungul Rinului pînă la Marea Nordică. Şi nu e incidental că şi azi în aceste regiuni găsim o zonă întinsă de sate-uliţă dintre care, cu toată probabilitatea, multe s-au format pe urmele celor romane, construite în preajma castrelor. În aceste părţi, trebuie să presupunem că s-au format, la aurora veacului de mijloc, satele-uliţă. Elementul etnic însă, care l-a adoptat şi răspîndit pe o întindere considerabilă, au fost franconii. În urma năvălirii lor, în cursul secolului al VI-lea, ei au întemeiat mai întîi sate îngrămădite, apoi înşirate de-a lungul drumului şi, în urmă, adevărate sate-uliţă. Ultimele s-au format sub influenţa drumurilor romane şi a satelor-uliţă formate pe urmele vechilor „vici canabarum". Franconii au adoptat şi perfecţionat această formă de aşezare atît de potrivită spiritului lor întreprinzător şi colonizator, formînd pretutindeni, sub conducerea unor căpetenii militare şi administrative, noi aşezări de acest tip. Conducătorul militar întemeia o curte întărită ca centru al aşezării, iar ţăranii colonişti se aşezau alături în sate-uliţe. Astfel aşezarea, ca rezultat al unei colonizări făcută în mod sistematic, a cîştigat caracterul ei ordonat cu curţile împărţite după un plan bine stabilit, egale, paralele, de-a lungul uliţei.

La început, după ce franconii (506) au învins pe alemani, au ocupat ţara între Main, Neckar şi Jagst, au fondat sate răsfirate de-a lungul drumului (lose Strassendörfer), ca formă intermediară între satele îngrămădite şi cele de-a lungul uliţei. În Alsacia alemană, unde predomină satul îngrămădit, pe lîngă drumurile strategice s-au format de asemenea sate de-a lungul drumului. În Thuringia, care la anul 531 devine franconă, s-au format la nord sate îngrămădite saxone, iar la sud, sub influenţa drumurilor, au luat naştere sate francone de-a lungul drumului [363].

În regiunea malului drept al Rinului găsim sate neregulate de-a lungul drumului din epoca Merovingienilor, însă numai în epoca Carolingienilor au ajuns la o dezvoltare mai mare [364].

---

[361] Cf. R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 203 ; *Siedlungskunde*, p. 20 şi 25.

[362] Idem, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, pp. 203, 205, 215.

[363] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 129.

[364] R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 211.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel s-a format satul-uliță și curtea franconă răspîndite apoi de franconi pretutindeni în regiunile colonizate de ei : în regiunile Rinului, Moselei și a Mainei, înspre vest în Lotharingia și Luxemburg, apoi spre răsărit în regiunile de șes ale Elbei și mai departe în țările sudete, Bohemia, Moravia și Austria, apoi în cele carpatine : Galiția, Bucovina și, după cum vom vedea, în Transilvania [365].

Satul-uliță a fost răspîndit și de coloniștii bavarezi în Egerland și Böhmerwald, în Carintia și Știria. În vechea lor patrie, bavarezii au trăit în sate cu case izolate și îngrămădite, pe care le-au păstrat și în patria cea nouă fondînd așezări mai mărunte, cu caracter de cătune, iar cele mai mari s-au dezvoltat în sate-uliță [366].

În Austria inferioară sînt forme de așezări din epoca de colonizare : sate de-a lungul uliței și sate în forma fusului, iar satele îngrămădite în forma lor mai veche lipsesc total [367].

Coloniștii germani care au emigrat în epoca țarinei Ecaterina a II-a, din Hessen, Svabia, Franconia și Renania în stepele Volgăi, precum și coloniștii germani din Caucaz (împrejurimile Tiflisului), au fondat toți sate de-a lungul drumului [368].

Prin urmare, putem distinge două perioade în evoluția satului-uliță : a) perioada de formare în secolele V—X-lea și b) perioada de răspîndire ca tip de sat de colonești, începînd cu secolul al X-lea pînă în cel al XVIII-lea, avînd ca epocă principală de înflorire și răspîndire secolul al XII-lea, ce coincide cu perioada de expansiune colonizatoare germană din evul mediu. Prin acești colonești germani satul de-a lungul drumului a fost răspîndit și la alte popoare. Nu e deci mirare dacă satul-uliță este considerat de cei mai mulți autori satul tipic al coloniștilor [369].

În timpul și după marile colonizări ale secolului al XII-lea și XIII-lea s-au ivit și forme noi de așezări : satul în forma fusului (Angerdorf) pentru regiunile de șes ; satul înșirat de pădure (Waldhufendorf) pentru regiunile despădurite muntoase și satul înșirat de-a lungul digului (Marschhufendorf) în regiunile mlăștinoase, de origine olandeză și răspîndit în bună parte tot de coloniștii olandezi ; de aici și numirea de „holendry" a acestor sate în Polonia [370].

---

[365] R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, pp. 193, 194, 198, 203, 207, 208, 209, 216 ; Idem, *Siedlungskunde des deutschen Volkes*, pp. 72, 73, 105, 128, 129, 135, 158, 173, 252, 258.

[366] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 235.

[367] Klaar, *Siedlungsformen Niederösterreichs*, în *Jahrbuch für Landeskunde in Niederösterreich*, 1930 ; A. Helbok. *Haus und Siedlung*, p. 104.

[368] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 169.

[369] O. Schlüter, *Beiträge zur Bevölkerungs- und Siedlungsgeographie Deutschlands*, în *Petermanns Mitteilungen*, LVI (1910), p. 66 ; Idem, *Die Siedlungen in nordöstlichen Thüringen*, p. 296 ; R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, pp. 213—215 ; *Siedlungskunde*, pp. 70, 72, 129, 169, 172, 252 ; B. Zaborsky, *op. cit.*, p. 51. Gy. Princz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, pp. 128, 344 ; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, pp. 104, 105.

[370] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 258 ; B. Zaborsky, *op. cit.*, p. 74.

Scanned with OKEN Scanner

Ar fi însă greşit a atribui, aşa cum afirmă Mielke, formarea şi răspîndirea satului-uliţă numai elementelor etnice germane şi îndeosebi triburilor francone [371]. Fără îndoială că ele au avut un rol însemnat în răspîndirea acestui tip de aşezare, pe care îl întîlnim, cum vom vedea, mult dincolo de teritoriul etnic german. El s-a format şi la alte popoare, independent uneori, sub influenţa liniilor de comunicaţie şi în urma dispoziţiilor autorităţilor care au impus acest tip de aşezare, alteori.

Aria de întindere a satului-uliţă în Europa o putem urmări mai bine, plecînd din Germania, nu numai pentru poziţia sa centrală, dar şi pentru faptul că de aici s-a răspîndit în mai multe părţi ale Europei, cum am văzut atunci cînd am cercetat originea şi răspîndirea acestui tip de aşezare.

În cunoscuta sa lucrare, Meitzen ne arată că satul dintr-o singură uliţă se află spre vest de Oder numai sporadic, în schimb în regiunile de şes, aflătoare spre răsărit de acest fluviu, el este predominant. După acelaşi autor, în aceste părţi se găseşte varianta cu o stradă dreaptă şi scurtă şi cu o structură mai deasă a gospodăriilor. În regiunea Harz şi Thuringia, acest tip de aşezare pătrunde în pîlcuri mai rare [372]. Prezenţa sa în Thuringia precum şi în Alsacia alemană a mai fost atestată şi de alţi autori [373].

După cum am arătat cînd am tratat despre originea satului-uliţă, de aici a fost răspîndit prin colonizările francone şi bavareze în ţările sudete [374], Austria [375] şi Ştiria [376]. Franconii au contribuit şi la răspîndirea satului-uliţă spre vest. Amestecat cu satul îngrămădit, îl putem urmări de-a lungul Rinului pînă în Belgia [377] şi Normandia [378]. Valea Rinului este considerată ca regiunea principală a satelor de-a lungul drumului (Wegedörfer) [379]. Existenţa sa a fost remarcată şi pentru regiunile de nord-vest ale Elveţiei, în Jura [380].

Spre vest de linia Rinului şi mai ales în Franţa, satul-uliţă, sub îndoita formă de sat alungit (villages allongés) şi sat-uliţă lung şi cu case adunate (villages longs et maisons rapprochées), se găseşte în Flandra, în părţile de nord şi vest în Bretagne, în Poitevin, Bearn [381]; satul-

---

[371] Cf. A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 85; R. Martiny, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, în *Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft*, nr. 197, p. 23; B. Zaborsky, *Über Dorfformen in Polen*, pp. 18, 51 şi 103.

[372] A. Meitzen, *Siedlungen und Agrarwesen*, I, pp. 52, 53 şi 54.

[373] O. Schlüter, *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, p. 296; R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 129.

[374] R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 138, 158 şi 235.

[375] A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 104.

[376] M. Sidaritsch, *Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im Steiermark*, p. 44 şi 45.

[377] M. A. Lefevre, *op. cit.*, pp. 18—20, 85—87.

[378] R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 203; *Siedlungskunde*, p. 187.

[379] R. Martiny, *Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, p. 23.

[380] Ch. Biermann, *op. cit.*, p. 16.

[381] J. Brunhes, *Géographie Humaine de la France*, pp. 448, 452, 456—458 şi 459—460.

Scanned with OKEN Scanner

uliță îl aflăm în platoul de Langres [382]. În număr restrîns satul-uliță îl întîlnim și dincolo de Canalul Mînecii, în Anglia [383].

Răspîndirea satului-uliță o putem urmări destul de amănunțit în Ungaria de azi și în părțile din țările învecinate ce au aparținut fostei Ungarii. Astfel, în regiunile de nord ale Cîmpiei Tisei, de-a lungul cursului superior al Tisei și de-a lungul rîurilor Sajó, Hernád pînă în Slovacia ; apoi în Panonia, de-a lungul cursului mijlociu al Dunării, amestecat cu sate de forma fusului ; spre nord de lacul Balaton, în județul Abanuj-Torna și regiunea Bodrog ; iar spre sud de lacul Balaton, în triunghiul dintre Mura și Drava [384].

În Iugoslavia marea majoritate a satelor din Croația sînt de tip alungit [385], iar cele de-a lungul drumului apar sporadic în Šumadia și mai ales în Mačva (între Drina și Sava), unde este dominant. Am mai remarcat că atît așezările din Šumadia cît și cele din Mačva au fost, pînă la începutul secolului al XIX-lea, de tipul „Stari Vlah", adică cu case izolate ; prin concentrare ele s-au transformat în bună parte în sate-uliță sub influența drumurilor [386].

O altă zonă mai întinsă de sate-uliță se găsește de-a lungul văii Moravei și în Serbia de miazăzi și răsărit [387]. Sub stăpînirea austriacă de la începutul veacului al XVIII-lea au fost întemeiate, în jurul Belgradului, și sate-uliță de către coloniștii germani. Această formă de așezare a fost impusă aici de către autoritățile austriace [388].

În Polonia, satele-uliță nu ocupă o zonă mai compactă, ci apar mai des formînd insule într-o mare de sate înșirate. Teritoriul principal ocupat de satele-uliță se află spre est de linia Bug-Muchawiec-Niemen și numai cu greu pot fi deosebite de satele înșirate răspîndite în aceste părți, care fac tranziția spre satele de-a lungul uliței, caracteristice îndeosebi teritoriului dintre Niemen și Pripet [389].

La popoarele baltice încă și azi se mai găsesc sate străvechi letone în majoritate de tipul satului-uliță. Le întîlnim îndeosebi în Lettgallia și mai rar în fostul guvernămînt al Livlandei [390]. Satele-uliță sînt caracteristice și pentru populația rusească din jurul lacului Peipus [391].

---

[382] F. Mory, *Les villages et l'habitation rurale dans la bordure orientale du plateau du Langres*, în *Annales de Géographie*, XLVIII (1939), pp. 459—460.

[383] I. L. Gomme, *The village community*, London, p. 64 ; A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, p. 10.

[384] Gy. Princz, *Siedlungsformen Ungarns*, pp. 337, 338, 345, 349 și 350.

[385] Gy. Princz, *Magyarország településformái*, p. 8 ; *Die Siedlungsformen Ungarns*, pp. 341—344.

[386] J. Cvijić, *op. cit.*, p. 217 și 218.

[387] *Srpski Etnografski Zbornik*, IV, p. 65 ; *Atlas*, I, pl. CX—CXI, II, pl. XXII. XXXIV și XXXVI ; M. Murko, *Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen*, în *Mitt. der Anthrop. Ges. in Wien*, XXXVI (1905), p. 321.

[388] *Srpski Etnografski Zbornik*, v. pp. 944, 949—950.

[389] B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 52—54 și 98 ; R. Mielke, *Die altslawische Siedlungen*, pp. 65, 66 ; Idem, *Siedlungskunde*, p. 40.

[390] P. Johansen, *op. cit.*, p. 227.

[391] J. Rumma, *Die Heimatforschung in Esti*, Tartu, 1925, p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

Haxthausen, care la începutul secolului al XIX-lea a călătorit prin Rusia, descrie satele ruseşti ca fiind în genere formate din o singură stradă largă şi lungă, avînd mai rar şi uliţe laterale. Casele se înşiră des unele lîngă altele ; uneori ele sînt aşa de aproape încît se ating ; curţile sînt înguste şi se înşiră în dreapta şi în stînga, de-a lungul uliţei. Avem de a face deci cu sate-uliţă tipice [392]. Spre nord de Moscova, unde, cum am arătat, mai demult au predominat aşezările cu case răzleţe pierdute uneori în poienile pădurilor, găsim sate de-a lungul drumului [393].

Toţi călătorii care s-au îndreptat dinspre Moscova înspre sud, la Tula, sînt de acord că îndată ce au trecut graniţele acestei gubernii se constată o mare schimbare atît în privinţa aşezărilor cît şi a tipurilor de case. Aici traversăm o importantă limită nu numai din punct de vedere etnografic dar şi dialectal. Ea este în apropierea liniei de despărţire între dialectul de nord şi de sud al limbii ruse [394].

Linia de despărţire corespunde aproximativ cu gradul al 55-lea de latitudine. Spre nord de această linie intrăm în zona marilor păduri bogate în ape, cu pîlcuri de aşezări răzleţe în poienile despădurite, faţă de aşezările mari şi concentrate de la sud. Această linie marchează deosebirile şi în privinţa tipurilor de case : cea velicorusă la nord, casă cu etaj (Stockhaus), cea ucraineană la sud avînd numai parter (Niederhaus) [395]. Ea marchează şi deosebirea materialului de construcţie : lemn la nord, pămînt şi piatră la sud ; acoperişul de şindrilă la nord şi cel de paie la sud [396].

Spre sud de această linie importantă, în fosta gubernie Orel, predomină satele-uliţă cu o stradă largă, caracteristică pentru velicoruşi, avînd însă o oareşicare distanţă între case şi gospodării [397]. Satul-uliţă e răspîndit şi la bieloruşi şi nu se deosebeşte de satele similare ale velicoruşilor [398]. În schimb la maloruşi găsim sate alungite foarte lungi, cu gospodării foarte înguste şi lungi, aşezate una lîngă cealaltă. Tipul acesta este frecvent îndeosebi în gubernia Kiew şi de-a lungul Niprului, căci înspre Bug şi Nipru şi mai ales în Podolia, cum am arătat, predomină satele îngrămădite [399].

Şi acuma, după ce am urmărit extensiunea satului-uliţă şi a variantelor sale la diferitele popoare ale Europei, se pune întrebarea unde

---

[392] Aug. v. Haxthausen, *Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands*, 1847—1852, I, p. 17 ; Cf. şi R. Mielke, *Die altslawische Siedlungen*, p. 74.

[393] A. v. Haxthausen, *op. cit.*, I, p. 94 ; R. Mielke, *op. cit.*, p. 75.

[394] Cf. D. Zelenin, *Russische (Ostslawische) Volkskunde*, 1927, p. 75.

[395] Cf. K. Rhamm. *Ethnographische Beiträge*, II. 2, 1. *Die altslawische Wohnung*, p. 3.

[396] P. Vidal de la Blache, *Principes de Géographie Humaine*, p. 185.

[397] A. v. Haxthausen, *op. cit.*, II, p. 502 ; K. Rhamm, *op. cit.*, p. 137.

[398] A. Petzold, *Reise im südlichen u. westlichen europäischen Russland*, 1864, I, p. 277 ; R. Mielke, *Die altslawische Siedlung*, p. 74.

[399] K. Rhamm, *op. cit.*, pp. 134—137.

Scanned with OKEN Scanner

se găsește el la noi în țară și în ce împrejurări a fost introdus și răspîndit ?

Anterior apariției acestei lucrări, prezența satelor-uliță pentru Transilvania și Banat a fost menționată în Țara Hațegului și îndeosebi la populația agricolă din părțile centrale ale bazinului de la Hațeg (v. pl. XXIV) și în Valea Streiului [400]. Au fost menționate de asemenea satele de-a lungul drumului de pe Tîrnava Mare, în „forma cea mai tipică" pe Niraj, unde „așezările se înșiruie pe lîngă drum ca mărgelele ; de multe ori nu s-a terminat una și începe alta, formînd două șiruri lungi de case de mai mulți kilometri" [401] ; „satele de coloniști săsești din apropierea Bistriței și a Reghinului, cu case înșirate de-a lungul șoselelor" [402] și în genere satele săsești din Transilvania așezate în forma satului de-a lungul drumului, „încît la prima privire se observă că ele au fost întemeiate după un anumit plan" [403] ; așezările lineare ale șesului Sătmarului și din valea Someșului [404] ; satele de-a lungul drumului (villages de routes) din Banat [405] și îndeosebi cele de-a lungul culoarului de la Caransebeș (vezi pl. VII A) [406].

În prima parte a acestei lucrări, la capitolul despre satul de-a lungul drumului (v. pp. 213—231), noi am arătat răspîndirea satului-uliță și a variantelor sale pentru Transilvania și Banat. În forma sa tipică îl întîlnim de-a lungul bordurii de vest a Transilvaniei, în zona de contact a regiunii deluroase cu Cîmpia Tisei, începînd cu județul Satu-Mare, Bihor, Arad și Severin (v. harta nr 2), în județul Cluj, tot în zona de contact între Munții Apuseni și Cîmpia Transilvaniei, în diferite variante de-a lungul văii Mureșului, a Nirajului, a Tîrnavelor și a Oltului, iar variantele săsești, cu rîul de mijloc sau dublate de-a lungul unui rîu, în regiunile Bistriței și a Tîrnavelor.

Dincolo de Carpați el nu se mai întîlnește pe o zonă mai întinsă în forma sa tipică. După cum am mai arătat, sate alungite extrem de lungi se întîlnesc în depresiunea subcarpatică din Oltenia [407] ; pe valea Prahovei avem tot „sate alungite, care au numai două rînduri de case așezate pe ambele laturi ale drumului, pe o distanță apreciabilă" [408] ; în Vrancea îl întîlnim sub forma de sat înșirat de-a lungul văilor — prin forma sa, el poate intra mai curînd în rîndul satelor de-a lungul văilor sau de pădure [409] — și tot în această categorie a satelor lineare

---

[400] R. Vuia, *Țara Hațegului*, p. 81.
[401] S. Opreanu, *Ținutul Săcuilor*, p. 126.
[402] L. Someșan, *Viața umană în regiunea Munților Călimani*, p. 15.
[403] H. Phleps, *Ost-und Westgermanische Baukultur*, Berlin, 1934, pp. 28, 33 și 73.
[404] Șt. Manciulea, *Sate și sălașuri din Cîmpia Tisei*, p. 154.
[405] G. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, p. 19.
[406] Gy. Prinz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 348.
[407] I. Conea, *op. cit.*, pp. 334, 339 și 340.
[408] N. M. A. Popp, *op. cit.*, p. 195.
[409] N. A. Rădulescu, *Vrancea*, p. 138 și 141.

Scanned with OKEN Scanner

putem cita şi „satele kilometrice" din Vlăsia şi Mostiştea [410]. Ca tip mai răspîndit el apare în toată zona de cîmpie a Munteniei [411].

Răspîndirea satului-uliţă ne arată clar că în teritoriul locuit de români, în forma sa tipică, el se află pe o zonă mai întinsă în Transilvania şi Banat şi aici el a fost introdus tot de curentul de emigrare a elementelor etnice germane, care în linia lor de răspîndire peste ţările sudete şi carpatine, prin grupul săsesc de origine franconă a adus acest tip de aşezare pînă în Transilvania [412].

În privinţa cadrului geografic, autorii au observat de timpuriu că satul-uliţă este aşezarea tipică a regiunilor de şes. Astfel, Meitzen constată că satele-uliţă apar numai sporadic spre vest de Oder ; ele predomină însă exclusiv în regiunile de şes situate spre est de acest rîu [413].

În Polonia satele-uliţă le întîlnim îndeosebi în regiunea situată între Niemen şi Pripet şi sînt aşezate de-a lungul unei zone de contact, între regiunile mai umede, mai joase, şi şesurile uscate mai ridicate. Cercetînd legătura între zonele fiziografice şi tipul de aşezări în Polonia răsăriteană, se constată că satele împrăştiate se găsesc în regiunea muntoasă din Carpaţii răsăriteni, satele răsfirate în zona de contact, satele îngrămădite în podişul Podoliei, iar satele-uliţă în regiunea de şes a Polesiei [414]. La aceeaşi concluzie ajunge şi Wilhelmy, în lucrarea sa asupra formelor de aşezări la slavi, că satul de-a lungul drumului este o formă tipică a regiunilor de şes [415]. Acelaşi lucru l-am constatat şi în Rusia : marea majoritate a satelor ruseşti spre sud de Moscova, şi deci în bună parte în regiuni de şes şi de stepă, sînt sate de-a lungul drumului [416].

Satele-uliţă şi în genere cele lineare nu sînt străine nici în regiunile muntoase, unde ele sînt condiţionate de anumite forme relevate de numeroşi autori şi anume de văi înguste şi lungi, în care casele nu se pot înşira altfel decît în ordine lineară. Această constatare a fost făcută chiar în una dintre primele cercetări cu privire la influenţa cadrului geografic asupra aşezărilor. Astfel Fr. Ratzel arată, chiar în tratatul său, că aşezările în văi din Spessart formează sate alungite, iar în depresiuni sate adunate [417].

R. Gradmann, cercetînd influenţa cadrului geografic asupra aşezărilor în Würtemberg, a constatat, mai ales cu privire la legătura ce ar fi între formele de teren şi distribuţia satelor îngrămădite şi a celor alungite, că ambele apar în cele mai diferite condiţii geografice şi că, în genere, influenţa cadrului geografic nu e hotărîtoare. Cu toate aces-

---

[410] V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 78.

[411] V. Mihăilescu, *L'évolution de l'habitat rural dans les collines de la Valachie*, p. 478 şi harta p. 479.

[412] Cf. Gy. Princz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 345 ; R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 158 ; H. Phleps, *Ost- und Westgermanische Baukultur*, p. 33 şi 73.

[413] *Siedlungen und Agrarwesen*, I, p. 52.

[414] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 53 şi 100.

[415] *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, p. 96.

[416] A. v. Haxthausen, *op. cit.*, II, p. 502 ; A. Petzold, *op. cit.*, I, p. 277 ; K. Rhamm, *op. cit.*, p. 157.

[417] *Anthropogeographie*, 1922, II, p. 282.

Scanned with OKEN Scanner

tea, face şi el observaţia că satele alungite sînt condiţionate de văile înguste [418].

În lucrarea sa asupra aşezărilor rurale din Ştiria, M. Sidaritsch, urmărind poziţia aşezărilor faţă de formele de teren şi liniile de comunicaţie, observă că satele lineare (Längsdörfer), care e forma dominantă în această provincie, se întind de obicei de-a lungul văilor, dar sînt şi cazuri cînd ele sînt aşezate de-a curmezişul acestora [419].

R. Mielke, în studiul său asupra originii şi răspîndirii satului de-a lungul drumului, constată că în părţile de sud, şi vest ale Germaniei ele au fost influenţate, în formarea lor, de văile înguste din regiunile muntoase, care au impus acestor sate axa longitudinală [420].

R. Martiny, care ne-a dat una dintre cele mai amănunţite şi temeinice clasificări a tipurilor de aşezări pentru Germania, ne arată că şi variantele satelor lineare depind în bună măsură de cadrul geografic. Astfel, satul linear îngrămădit (Haufenwegedorf) şi cel radial (Strahlwegedorf) le întîlnim în regiunile de şes, iar adevăratul sat de-a lungul drumului, format dintr-o singură uliţă (Einwegedorf), apare de-a lungul văilor din regiunile muntoase. În văile largi se găsesc satele gratii (Fiederige) şi cele cu uliţe dublate în forma unei scări (Leiterförmigesdorf), iar satele-uliţă dublate apar des şi de-a lungul ambelor laturi ale rîului [421].

O constatare asemănătoare cu a lui Ratzel găsim şi în lucrarea lui Gy. Princz, şi anume că în văile înguste şi lungi aşezările au formă adunată lineară, iar în cele largi ele se îndeasă în grupuri [422]. Un fapt analog constată şi Wilhelmy pentru Bulgaria. Aşezările din văile înguste au formă lineară şi îndată ce valea se lărgeşte, ele devin îngrămădite [423].

Influenţa văilor pentru dezvoltarea satelor lineare a fost relevată şi pentru Franţa de J. Brunhes. El constată că în provincia Béarn căile obligă aşezările ca să alinieze casele aproape una de alta într-un şir monoton [424].

Numărul acestor citate l-am putea amplifica şi din alte lucrări. Am dat dinadins mai multe exemple spre a vedea cît este de răspîndit acest fenomen şi cît de des a fost el remarcat de un număr însemnat de cercetători.

Un alt factor geografic care influenţează aşezarea lineară a caselor este linia izvoarelor. Aşezările situate la marginea coastelor, unde un strat permeabil (nisip, calcar) se suprapune unui strat impermeabil (argilă) înclinat şi unde se formează o linie de izvoare, gospodăriile se

---

418 *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Würtemberg*, p. 35.
419 *Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark*, p. 44.
420 *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 209.
421 *Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, p. 24.
422 *Magyarország településformái*, p. 3 ; *Siedlungsformen Ungarns*, p. 132.
423 *Hochbulgarien*, p. 53.
424 *Géographie Humaine de la France*, p. 448.

Scanned with OKEN Scanner

aliniază de-a lungul nivelului izvoarelor în linie dreaptă sau curbă, urmărind linia coastelor [425].

Un fenomen similar se constată și în regiunile afectate de glaciațiunea cuaternară din țările baltice. În regiunile acoperite cu „drumlin"-uri la baza lor, în apropierea nivelului de apă, ce favorizează săparea puțurilor, se formează sate lineare alungite [426].

Așezările lineare din țara noastră apar în aceleași condiții geografice. Le întîlnim în regiunile de șes, în zonele de contact, în depresiuni, de-a lungul văilor, rîurilor mari și în văile înguste și lungi.

Cînd am urmărit aria satelor-uliță în țara noastră, s-a putut observa cum și autorii remarcă ei înșiși întinderea așezărilor lineare în regiunile de șes și de-a lungul văilor. În capitolul asupra satului de-a lungul drumului, din prima parte a acestei lucrări, se arată clar cadrul geografic al așezărilor lineare pentru Transilvania și Banat (v. acest op pp. 213—224 și hărțile nr. 2 și 3). Cum am arătat și la zonele ocupate de satele lineare, le întîlnim în forma tipică în părțile de șes și zona de contact a regiunii deluroase cu cea de șes a județului Satu-Mare și Bihor, apoi de-a lungul Crișului Repede și cel Negru, în Banat în culoarul de la Caransebeș pe valea Timișului și a Bistriței, de-a lungul văii Mureșului și a afluenților săi : Nirajul, Tîrnavele și de-a lungul Oltului. În regiunea Tîrnavelor am constatat și la noi influența văilor înguste și lungi asupra formării satelor lineare, unde îndeosebi satele săsești prezintă această poziție. Sate lineare se găsesc și în Banat, în văi înguste și la gura văilor secundare [427].

În privința cadrului geografic am constatat și pentru vechea țară că satele lineare se găsesc în depresiuni — cele alungite din depresiunea subcarpatică a Olteniei [428], — pe valea Prahovei [429] și mai ales în zona de cîmpie a Munteniei [430].

Un alt factor important care a contribuit la formarea satelor uliță este și influența drumurilor de comunicație. Chiar și Mielke, care s-a ocupat într-un studiu special cu originea și răspîndirea satului uliță, a arătat influența drumurilor romane și a drumurilor în genere în formarea satelor de-a lungul drumurilor, din regiunea Rinului [431]. Dar autorul ne atrage atenția și asupra unei alte categorii de sate-uliță mai puțin regulate, tot din acele părți, și acestea de dată foarte veche (epoca Carolingienilor), care s-au format fără influența șoselei. În regiunile mai înalte ale ținutului Eifel găsim iarăși sate de-a lungul drumului, foarte neregulate, care abia se deosebesc de cele îngrămădite, datînd

---

[425] Cf. A. Demangeon, *Types de peuplement rural en France*, p. 2 și 6, fig. 6 și 10.

[426] J. Rumma, *op. cit.*, p. 12.

[427] Cf. G. Vergez-Tricom, *op. cit.*, p. 28.

[428] I. Conea, *op. cit.*, pp. 334, 339 și 340.

[429] N. M. A. Popp, *op. cit.*, p. 195.

[430] V. Mihăilescu, *Vlăsia și Mostiștia*, p. 78 ; *L'évolution de l'habitat rural*, p. 478 și harta, p. 479.

[431] *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 207 ; *Siedlungskunde*, pp. 73, 128 și 129.

Scanned with OKEN Scanner

din perioada dinainte de sec. al VI-lea şi nici acestea nu au avut la baza formării lor şoseaua [432].

Existenţa satelor-uliţă neregulate, formate sub influenţa şoselelor, din sate îngrămădite, o remarcă, pentru perioada mai recentă din Ştiria, şi Sidaritsch. Dar tot acelaşi autor ne arată şi existenţa satelor-uliţă în aceleaşi părţi şi fără nici o influenţă a drumurilor, ba chiar avînd poziţia perpendiculară pe linia căilor de comunicaţie [433]. Aceste constatări par a contrazice părerea lui Brunhes, care crede că satul-uliţă s-a format sub influenţa şoselelor [434]. Părerea este combătută de Vidal de la Blache care afirmă că drumurile nu au o putere atractivă deosebită. Influenţa lor e mai mare asupra oraşelor, iar asupra aşezărilor rurale e mai redusă [435]. De aceeaşi părere este şi Zaborski, care arată că aşezările nu au înclinare isocronică. Mai multe dintre satele-uliţă din Polonia sînt sate înfundate (Sackgassendörfer) şi deci formarea lor nu a fost condiţionată de puterea de atracţie a drumurilor, care se termină în sat şi nu mai continuă în partea cealaltă a aşezării [436].

Părerea că drumurile nu au o influenţă hotărîtoare asupra formării satului-uliţă este împărtăşită şi de Prinz, care în definiţia acestui tip de sat arată că trăsătura principală a satului-uliţă nu e faptul că este aşezat lîngă un drum, ci împrejurarea că locuinţele sînt alineate în şir formînd o uliţă. El nu este deci o creaţie a liniilor de comunicaţie, ci s-a putut forma şi independent. Cu toate acestea, şi acest autor recunoaşte influenţa pe care au avut-o liniile de comunicaţie pentru formarea aşezărilor din Sirmia (Croaţia) şi Mačva (Serbia) [437].

Dar întocmai cum e greşit să atribuim o prea mare influenţă liniilor de comunicaţie, tot astfel nu putem nega influenţa lor, subliniată de altfel de mai mulţi autori. Acesta este de pildă cazul aşezărilor din regiunile de şes ale Belgiei, în Pays de Waes bunăoară, unde casele se alinează în bande paralele, conform celor două direcţii principale ale drumurilor : nord-sud, vest-est şi a cursurilor de apă şi canalelor. Dar sînt şi cazuri contrare cînd liniile de comunicaţie au fost conduse să întîlnească aşezările, ca de pildă în regiunea de la sud de l'Escaut şi a satelor alungite din părţile centrale şi de sud ale Belgiei [438]. Tot astfel influenţa drumurilor a fost constatată şi pentru aşezările din văile înalte ale Jurei din Elveţia [439]. În schimb satele-uliţă din Bretagne sînt indiferente faţă de liniile de comunicaţie şi în poziţia lor au grijă să fie

---

[432] Lamprecht, *Deutsche Wirtschaftgeschichte*, I, p. 151 ; Meitzen, *Siedlungen und Agrarwesen*, I, p. 542 ; R. Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 211.

[433] *Op. cit.*, pp. 44—45.

[434] *La Géographie de l'Histoire*, Paris, 1921, p. 5.

[435] *Principes de Géographie Humaine*, Paris, 1907, p. 174.

[436] *Dorfformen in Polen*, p. 31 şi 51.

[437] *Magyarország településformái*, p. 8 şi 9 ; Idem, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 345.

[438] M. A. Lefevre, *L'habitat rural en Belgique*, pp. 18—20 şi 86.

[439] Ch. Biermann, *L'habitat rural en Suisse*, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

protejate față de vînturile ce bat dinspre mare și să fie expuse spre soare [440].

Influența drumurilor în o măsură mai redusă a fost constatată și asupra așezărilor rurale din Peninsula Balcanică. Astfel pentru satele mai recente din Šumadia și Visoko, care mai de mult au fost de tipul „Stari Vlah" și deci cu case izolate, în parte sub influența șoselelor, satele s-au transformat în sate de-a lungul drumului [441].

În ce privește raportul între așezările rurale și liniile de comunicație sub influența schimbărilor politice, interesante cazuri ne relatează H. Wilhelmy pentru Bulgaria. În vreme ce sub stăpînirea turcească multe dintre așezările rurale și-au părăsit vechile lor poziții din apropierea marilor drumuri de comunicație și locuitorii s-au refugiat în regiunile împădurite sau în văile și depresiunile mai ferite, după eliberarea de sub jugul turcesc, mai multe dintre așezări, care erau în direcție opusă cu liniile de comunicație, se reîntorc la ele [442].

Trebuie să remarcăm și fenomenul observat de mai mulți autori și despre care am tratat într-un capitol anterior, că partea cea mai nouă a unui sat mai vechi de alt tip (îngrămădit, răsfirat, circular etc.) se dezvoltă alături sub influența șoselii apropiate sau a drumului ce conduce în comună, formînd o uliță de-a lungul drumului [443].

Influența liniilor de comunicație asupra așezărilor din țara noastră a fost menționată de numeroși autori. Astfel, pentru satele uliță din Banat a fost subliniată chiar și influența șoselelor foarte vechi, din epoca romană [444] și a celor mai recente pentru satele din Cîmpia Tisei, care se așază în direcția liniilor de comunicație, avînd numai o singură stradă [445]. Influența drumurilor asupra așezărilor a fost îndeosebi accentuată de către S. Opreanu, pentru așezările din Ținutul săcuilor, Valea Mureșului, de pe Tîrnave și Valea Nirajului [446].

Exemple numeroase au fost relatate și de noi în capitolele anterioare, arătînd puterea de atracție a drumurilor asupra așezărilor și rolul lor în formarea satelor de-a lungul drumului (v. pp. 191, 192 și 262). Astfel de exemple tipice am arătat în cazul comunelor Săcele, din județul Brașov și Bîrgaiele, din județul Năsăud, ambele de tipul răsfirat în care, sub influența șoselei, s-a format o parte nouă de-a lungul drumului. Tot astfel am arătat cum satele de vale, așezate la gura văilor ce se deschid spre malul nordic al Mureșului, în județul Arad și Hunedoara (v. fig. 22), sub puterea atractivă a șoselei Arad-Deva, se aliniază în timpul din urmă de-a lungul ei.

În baza celor constatate mai sus, putem deci afirma că întocmai cum e greșit de a atribui o prea mare influență liniilor de comunicație

---

440 I. Brunhes, *Géogr. Humaine de la France*, p. 452.
441 J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, p. 217; dr. M. S. Popović, *Wirtschaft, Verkehr und Siedlungen in der Umgebung von Visoko*, p. 68.
442 *Hochbulgarien*, pp. 42, 43 și 125.
443 Cf. Fr. Krause, *Die völkerkundlich-volkskundliche Forschung*, p. 125.
444 Gen. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat*, p. 19.
445 Șt. Manciulea, *Sate și sălașuri*, p. 154.
446 *Ținutul Săcuilor*, p. 125 și 126.

Scanned with OKEN Scanner

în formarea satului-uliță și a așezărilor în genere, tot astfel este greșit de a nega orice influență a lor. Adevărul este că sînt regiuni și cazuri cînd drumurile de comunicație au fost hotărîtoare în formarea așezărilor și sînt regiuni întregi în care se găsesc numeroase sate-uliță fără nici o influență a căilor de comunicație.

Alți doi factori importanți care au favorizat formarea satelor de-a lungul drumului sînt : proprietatea și fiscalitatea.

Toate tipurile naturale, începînd cu satul cu case izolate pînă la cel îngrămădit, s-au format și dezvoltat într-o epocă cînd țărănimea și proprietatea erau relativ libere. În perioada cînd în Europa centrală, de nord și est erau terenuri libere suficiente, țăranii își puteau ocupa proprietatea unde le convenea. La început s-au născut astfel casele izolate, apoi prin sporul populației cătunele, satele răsfirate, de vale și cele îngrămădite.

În cursul evului mediu însă în Europa de mijloc și îndeosebi în țările germane terenurile rămase libere au fost considerate ca aparținînd suveranilor, care le dăruiau ca răsplată pentru acte de vitejie sau fidelitate, marilor domni feudali. La rîndul lor ei populau aceste terenuri cu țăranii ce le aparțineau și care plăteau dijmă pentru terenurile primite. Acești țărani colonizați în grupuri erau așezați foarte des în sate de-a lungul drumului [447].

Același proces se constată și în regiunile locuite de slavi și îndeosebi în Rusia. Și aici la început, în epoca patriarhală, a predominat satul cu case izolate, care cu timpul, cu sporul populației a evoluat în cătune și apoi în sate îngrămădite [448]. La început satele îngrămădite au avut probabil o structură mai rară, căci de acestea s-au izbit în răspîndirea lor în secolul al XII-lea și al XIII-lea, așa cum am mai arătat, satele de-a lungul drumului [449].

Începe apoi să se resimtă și în aceste părți influența transformărilor sociale și politice cu repercusiunile lor asupra proprietății și a fiscalității și se petrece același proces de transformare ca și la popoarele germane din Europa centrală. Și aici țărănimea își pierde treptat libertatea, iar boierii revendică toate terenurile libere, pe care așază țărani în sate bine închegate, care corespund mai bine noilor metode fiscale ale marilor duci și intereselor boierilor atotputernici. Astfel, sub influența noilor sisteme de proprietate și dări a donatorilor, se modifică și forma satului. Satul cătun se transformă în sat de-a lungul drumului, care cu timpul a devenit o formă generală a noilor așezări. Începuturile acestor transformări datează din secolul al XII-lea, iar în secolul al XV-lea satul de-a lungul drumului a devenit forma dominantă în Rusia, care treptat a și înlocuit vechea formă de așezare patriarhală a slavilor : casele izolate și cătunul [450].

---

[447] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 40 ; B. Zaborski, *op. cit.*, p. 72.

[448] Cf. H. Wilhelmy, *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, în *Geogr. Zeitschrift*, XX (1936), pp. 81—88.

[449] R. Mielke, *Die altslawische Siedlung*, pp. 81—88.

[450] Idem, *Siedlungskunde*, p. 39 și 40 ; *Die altslawische Siedlung*, pp. 72, 73 și 78.

Astfel se confirmă din nou că satul cu case izolate şi cel răsfirat este aşezarea populaţiei libere şi autohtone din epoca patriarhală şi deci forma cea mai veche de aşezare [451]. Dar din momentul cînd suveranul, domnii feudali şi boierii au dispus de marea proprietate, iar izvorul veniturilor lor au început să fie dările pentru pămînt, dispare satul cu case izolate şi se retrage în zonele lui de refugiu şi îi ia locul satul de-a lungul drumului, ca cea mai potrivită formă de aşezare pentru controlul financiar şi administrativ. Astfel se explică de ce treptat cu dezvoltarea statului fiscal şi creşterea puterii administrative şi a marilor proprietari, satul împrăştiat îşi pierde terenul ; cu el scade şi importanţa ţărănimii libere şi-i ia locul marele proprietar cu satul de-a lungul drumului, ca cea mai perfectă formă de aşezare adaptată noilor nevoi fiscale şi administrative ale statului.

În părţile de vest ale Rusiei satele s-au format şi sub influenţa sistemului trienal (Haufenverfassung) german introdus în aceste părţi şi a influenţelor coloniştilor germani pătrunşi, după cum am văzut, în Galiţia, Bucovina, Basarabia, regiunile Volgei şi chiar pînă în Caucaz, care au introdus pretutindeni satul de-a lungul drumului, imitat şi de populaţia slavă [452]. Că satul uliţă, cu toată răspîndirea lui în Rusia, e formaţie nouă şi nu veche slavă o dovedeşte faptul că în părţile răsăritene ale Germaniei, unde slavii au pătruns de timpuriu, satul de-a lungul drumului se găseşte numai sporadic [453]. Slavii care au avut la început case izolate în regiunile cucerite, în urma unei legi observată în ştiinţa aşezărilor au schimbat casele lor izolate, din vechea lor patrie, cu aşezări adunate şi mai ales cu a celor de-a lungul drumului [454].

Introducerea satului alungit şi a celui de-a lungul drumului a mai fost favorizat şi de un alt proces de natură internă : a evoluţiei proprietăţii ţărăneşti.

În perioada arhaică a aşezărilor cu case izolate, mai ales la popoarele slave, familiile înrudite trăiau des împreună avînd proprietatea comună (zadruga, mir). Cu timpul aceste familii sporindu-se, proprietatea comună a fost împărţită între familiile componente. Noile gospodării, adesea şi sub influenţa autorităţilor şi a drumurilor au fost aşezate în şir lîngă cea veche şi astfel s-au format noi sate alungite sau de-a lungul drumului [455]. Wilhelmy combate această părere şi afirmă că prin dizolvarea „zadrugei" se formează cătune cu o structură rară, iar nu sate de-a lungul drumului [456].

Satul-uliţă a fost astfel favorizat în formarea şi răspîndirea sa şi de transformările sociale şi politice intervenite în ultimele secole ale

---

[451] Vezi acest op. pp. 247—250.
[452] R. Mielke, *Die altslawische Siedlung*, p. 76.
[453] *Ibid.*, p. 77, H. Wilhelmy, *op. cit.*, pp. 81—88.
[454] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 70.
[455] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 30 şi 38 ; M. V. Smiljanić, *Beiträge zur Siedlungskunde Südserbiens*, în *Abhandlungen der K. Geogr. Gesellschaft in Wien*, II (1900), nr. 1—5, pp. 50—66.
[456] H. Wilhelmy, *op. cit.*, p. 87.

Scanned with OKEN Scanner

veacului de mijloc și începutul erei nouă și prin schimbarea ce s-a produs în urma acestui proces și în domeniul proprietății. Răspîndirea lui a fost favorizată și de interesele financiare ale statului și a marilor latifundiari care au colonizat țărănimea în grupuri pe terenurile lor [457].

În Transilvania terenurile rezervate pentru coroană (fundus regius) nu au mai fost date numai marilor latifundiari sau nobililor, ci regii au chemat ei coloniștii în aceste ținuturi. Astfel au fost aduși ca oaspeții regelui (hospites) săcuii și sașii în Transilvania [458].

Sub presiunea acestor transformări sociale, economice și politice, formele arhaice ale așezărilor, și îndeosebi satele cu case izolate, simbolul țărănimii libere și autohtone, pierd mereu terenul și este înlocuit de către boierii latifundiari cu sate de-a lungul drumului, cu o țărănime ce își pierde treptat libertatea de a se mișca și devine un subiect util pentru serviciile de dijmă față de boieri și pentru plata dărilor către stat.

Casele izolate promovau individualitatea și independența țăranilor, în schimb formele de sate adunate și îndeosebi satul uliță îi contopea într-o colectivitate mai mare : satul, care le impunea o acomodare la această viață comună, nu numai din punct de vedere social și cultural dar și economic. Hotarul împărțit după sistemul trienal îi constrînge să ție seama de interesele întregii colectivități : comuna. În această privință formele de sate adunate chiar și dacă au știrbit libertatea și individualitatea țăranilor, au promovat dezvoltarea sentimentului și spiritul colectivității [459].

Dacă tipurile de așezări naturale : case izolate, răsfirate și îngrămădite s-au dezvoltat în împrejurări cu totul deosebite și neinfluențate de către autoritatea politică, care în această privință nu aveau aproape nici o influență asupra așezărilor ce se formau nestingherite în cursul erei antice și a veacului de mijloc, noile forme de sate ordonate, cum sînt : satele uliță, cele patrunghiulare și altele, corespundeau noilor nevoi fiscale și politice ale statelor ce se formau și înjghebau și ele. Noile tipuri ordonate și concentrate deci corespundeau noilor nevoi ale statului modern în formație, care le și promova în interesul propriu.

Satul-uliță fiind concentrat și ordonat cu case aliniate în șir ca și o unitate militară ieșită la control și astfel mai ușor de administrat și supravegheat, a fost considerat și în perioade mai recente (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea) ca cel mai potrivit tip de așezare și astfel protejat și impus de către autoritatea politică și locuitorilor.

---

[457] Cf. R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 40.

[458] Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. Sibiu, 1899, vol. I, p. 13 ; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, 1938, vol. I, p. 288 ; T. Morariu, *Das Deutschtum in Siebenbürgen*, în *Siebenbürgen*, 1943, vol. I, p. 71.

[459] Cf. R. Mielke, *Siedlungskunde*, pp. 64—67.

Satul-uliță a fost impus astfel de autorități în Suedia [460], Germania [461] și Polonia [462], Rusia [463] și în fosta monarhie Austro-Ungară [464]. Au contribuit mult la răspîndirea satului-uliță și dispozițiile autorităților, care impuneau, îndeosebi cu prilejul mutării satelor și a colonizărilor, această formă de așezare [465].

Pentru acest rol însemnat pe care l-au avut autoritățile în privința formării și răspîndirii satului-uliță putem cita exemple extrem de instructive pentru părțile ce ne interesează mai de aproape și pe noi, pentru sud-estul Europei, o serie întreagă de măsuri luate concomitent de către autoritățile administrative ale timpului.

După pacea de la Passarovitz (1718), Austria a intrat în posesia mai multor provincii de-a lungul Dunării și dispune înființarea satelor de-a lungul drumului în Croația și Serbia [466]. După toate indicațiile ce le avem și la noi în Oltenia, aceleași autorități au dat ordin ca toți locuitorii care locuiesc în case rele și risipite, departe de drumuri, în păduri sau munți, să iasă la iveală și să se așeze la un loc [467]. Astfel se explică și existența acestor „sate-linii" din depresiunea subcarpatică a Olteniei, formație atît de străină pentru țara și poporul nostru. Iată încă un exemplu care ne arată nevoia unui studiu comparat al așezărilor de la noi cu cele din străinătate, pentru a descoperi originea elementelor străine și influența lor asupra așezărilor din țara noastră.

În această privință am mai amintit și dispozițiile luate de către Iosif al II-lea pentru Transilvania de nord, anume ca locuitorii din satele risipite să fie așezați în regiunea văilor, în sate adunate și cu preferință în cele de-a lungul drumului [468].

Rămîne să ne ocupăm acum și de originea etnică a satului de-a lungul drumului. În această privință am mai relatat teoria perimată a lui Meitzen despre originea etnică a fiecărui tip de așezare (v. p. 268 și 291), considerînd satul de-a lungul drumului ca fiind de origine slavă [469]. Originea slavă a satului-uliță e susținută de unii autori polonezi ca: F. Bujak, O. Balzer și K. Potkański, părere care nu este îm-

---

[460] Dr. A. Haberlandt, *Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, în G. Buschan, III, *Völkerkunde*, p. 404.

[461] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 40.

[462] B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 30, 33 și 72.

[463] R. Mielke, *Die altslawische Siedlungen*, p. 77.

[464] K. v. Czoernig, *Ethnographie der Österreichichen Monarchie*, Wien, 1867, vol. III, p. 31; A. Haberlandt, *Kulturgeographische Aufgaben der Volksforschung in Pannonischen Raum*, in *Wiener Zeitschrift für Volkskunde*, XLII (1938), p. 78 și 79.

[465] Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, p. 218.

[466] *Srpski Etnografski Zbornik*, V, pp. 944, 949—950; M. Murko, *Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen*, p. 323.

[467] Hurmuzachi, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, 1878, VI, p. 310; Dr. Gh. Crăiniceanu, *Igiena țăranului român*, p. 41; cf. și V. Mihăilescu, *L'évolution de l'habitat rural*, pp. 162, 163.

[468] V. Șotropa, *Împăratul Iosif al II-lea în districtul Năsăudului*, în *Arhiva Someșană*, 1926, nr. 4, p. 4 și 5; același, *Răboaje din trecut*, *Ibidem*, p. 95.

[469] *Siedlungen und Agrarwesen*, 1895, I, pp. 33, 131, 168 și 415.

Scanned with OKEN Scanner

părtăşită însă de B. Zaborski [470]. Faţă de originea slavă a satului-uliţă ia poziţie şi Schlenger [471].

În schimb, alţi autori pledează pentru originea germană a satului-uliţă. Între aceştia putem enumera pe A. Grund [472], O. Schlüter [473], W. Geisler [474] şi îndeosebi pe R. Mielke, care, după cum am văzut cînd am arătat originea satului-uliţă, atribuie franconilor un rol însemnat în formarea şi răspîndirea acestui tip de aşezare. După părerea sa chiar şi numirile de „fränkisches Dorf", „fränkisches Recht" (jus franconicum), întîlnite în aria de răspîndire a satului-uliţă, arată cît de legată este această aşezare de numele triburilor francone. Autorul afirmă că pretutindeni unde au ajuns franconii întîlnim şi satul-uliţă [475]. După cum am mai arătat, această părere a lui Mielke a fost combătută de R. Martiny, care nu admite nici chiar o influenţă mai pronunţată a autorităţilor asupra formelor de aşezare [476].

De aceeaşi părere este şi Helbok, care nici el nu admite rolul covîrşitor al triburilor francone în răspîndirea satului-uliţă, căci, după cum afirmă el, numai o privire asupra hărţii tipurilor de aşezări a lui Meitzen l-ar fi putut convinge pe Mielke cît de neîntemeiată este părerea sa, deoarece pe harta lui Meitzen se vede clar că răspîndirea satului-uliţă trece mult de teritoriul german spre răsărit. Helbok susţine că avem de a face cu forme de aşezări europene vechi (alteuropäische Formen), care au trecut din mîna germanilor în cea a slavilor şi au fost din nou răspîndite de către coloniştii germani în părţile de răsărit într-o formă nouă şi îmbunătăţită [477]. În schimb H. Wilhelmy crede că un număr mult mai mare de sate-uliţă sînt de origine germană decît s-a presupus pînă în prezent [478].

Fără îndoială că elementele etnice germane au avut un rol însemnat în formarea şi răspîndirea satului-uliţă. El s-a putut însă forma, aşa cum am mai arătat, şi la alte popoare, şi îndeosebi sub influenţa liniilor de comunicaţie şi a dispoziţiilor autorităţilor care au impus această formă de aşezare. Dovadă este tocmai faptul că satele-uliţă se găsesc răspîndite mult dincolo de teritoriul etnic german şi de raza de influenţă a acestuia. E cert însă că marea majoritate a satelor-uliţă se află în interiorul cercului de influenţă a elementelor etnice germane,

---

[470] *Dorfformen in Polen*, p. 103.

[471] *Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien*, în *Veröffentl. der schlesichen Gesselschaft für Erdkunde*, Breslau, 1930, p. 144.

[472] *Die Veränderung der Topographie im Wiener Walde und Wiener Becken*, în *Geogr. Abhandlungen*, VIII, 2, I (1901), p. 160.

[473] *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, p. 296. În privinţa aceasta vezi şi O. Schlüter, *Die Formen der ländlichen Siedlungen*, în *Geogr. Zeitschrift*, VI (1900), pp. 248—262. Idem, *Deutsches Siedlungswessen*, în *Hoops Reallexicon*, pp. 402—439 şi A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, p. 14 şi 15.

[474] *Die Weichsellandschaft von Thorn bis Danzig*, 1922, pp. 116—128.

[475] *Die Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 194.

[476] *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, p. 23.

[477] *Haus und Siedlung*, p. 85.

[478] *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, în *Geogr. Zeitschrift*, XLII (1936), p. 87.

Scanned with OKEN Scanner

ceea ce arată rolul important al acestora în răspîndirea acestui tip de așezare. Aceeași constatare se impune și pentru Transilvania, unde am arătat rolul covîrșitor ce l-au avut sașii în privința introducerii și răspîndirii acestui tip de așezare. În Transilvania, după cum am mai constatat, limitele între grupurile etnice și tipurile de așezare sînt mult mai pronunțate. Astfel avem cazul limitei dintre satele îngrămădite românești din Cîmpia Transilvaniei și satele-uliță săsești din împrejurimile Bistriței, a Reghinului și de pe Tîrnave (vezi hărțile nr. 2 și 3) [479].

SATUL ÎN FORMA FUSULUI

În capitolul în care ne-am ocupat cu variantele satului-uliță (p. 218), am înșirat între variantele acestuia și satul în forma fusului, numit de noi și satul-suveică, iar în literatura științifică germană „Angerdorf". În locul amintit am dat și caracteristica acestei așezări, considerată de mulți autori ca un tip deosebit.

În partea a doua a lucrării noastre (v. p. 298, 301 și 302), am prezentat și descrierea satului în forma fusului dată de autorii care s-au ocupat mai intens cu studiul lui, încît nu mai e nevoie să arătăm din nou trăsăturile caracteristice ale acestui tip de așezare. După cum am văzut, la noi el se găsește mai răspîndit îndeosebi în județul Satu-Mare, în regiunea Bistriței și pe Valea Mureșului spre sud de Reghin, prin urmare în mare parte în regiunile locuite de populație cu origine germană. Putem deci presupune că această formă de așezare, ca și satul de-a lungul drumului, a fost introdusă la noi tot de populația germană. Pentru a putea confirma această ipoteză, sîntem nevoiți să urmărim originea și răspîndirea sa.

Cei mai mulți autori au arătat răspîndirea acestui tip de așezare în părțile răsăritene ale Germaniei. Astfel Mielke constată că în vreme ce spre vest de Oder predomină satul-uliță, spre est de acest rîu întîlnim în schimb, mai des, satul-suveică. El este răspîndit îndeosebi în provinciile : Brandenburg, Mecklenburg, Pomerania, Prusia Orientală, Posnania și Saxonia. În privința cadrului geografic el este deci adaptat regiunilor joase de șes și un tip de sat al populației care se ocupă în mare măsură cu creșterea vitelor. El este un tip colonial, o formă paralelă a satului-uliță, cu care se găsește adesea împreună, în simbioză.

În privința originii sale, avînd în vedere că el e răspîndit în regiunile răsăritene ale Germaniei, locuită odinioară de populația slavă și că în provincia Brandenburg mai multe dintre satele suveică au numire de origine slavă și au fost locuite odinioară de slavi, Mielke admite provenienta slavă a acestei forme de așezare, părere împărtășită de altfel și de alți autori germani [480].

---

[479] Cf. Gy. Princz, *Siedlungsformen Ungarns*, p. 127.

[480] R. Mielke, *Die Entstehung des Rundlings*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LII (1920—1921) p. 296 ; *Die altslawische Siedlung*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LIV—LV (1922—1923), pp. 77—79 ; *Siedlungskunde des deutschen Volkes*, pp. 247, 252, și 258.

Scanned with OKEN Scanner

Originea slavă a satului-fus este admisă și de O. Straube[481], iar Schlüter[482] arată că satele-fus din Pomerania au fost întemeiate înainte de epoca Cavalerilor Teutoni, deci au existat încă în veacul al XII-lea, ceea ce este important pentru stabilirea cronologiei acestui tip de așezare.

Fr. Krause, care numește satul-suveică „Strassenanger" sau „Langenangerdorf", dă următoarea descriere a satului suveică, dată de noi și mai înainte : este format din două rînduri paralele de gospodării așezate des, una lîngă cealaltă, în fața fiecărui rînd de case trecînd un drum, între care este un spațiu de aproximativ 30 m lărgime acoperit cu iarbă. De la această pajiște numită „Grasanger" își are și tipul de sat numirea de „Angerdorf". Pe acest loc se află, așa cum s-a mai arătat și de alți autori, clădirile publice : biserica cu cimitirul, școala, primăria, fîntîni și lacuri. Gospodăriile, formate din curți și grădini, au aceeași lungime, se termină toate la aceeași linie. Satul întreg este împrejmuit cu un gard viu, fiind înconjurat și de un drum, în sat putîndu-se intra numai la cele două capete ale uliței. Autorul deosebește următoarele variante ale satului-suveică : a) satul-suveică, cu două intrări (offenes Strassenangerdorf), cîte una la fiecare din cele două capete ale satului ; b) cu o singură intrare la un singur capăt al străzii, celălalt capăt fiind închis, din care motiv această variantă se poate numi : satul-suveică înfundat (einseitig geschlossenes Angerdorf) ; c) satul-suveică închis de ambele capete ale uliței cu cîte o gospodărie, avînd o singură intrare laterală dinspre partea cea lungă a satului (zweiseitig geschlossenes Angerdorf).

Aceste sate sînt situate de obicei departe de marile linii de comunicație și mărimea lor este impresionantă. Numai pajiștea din mijlocul satului are o lărgime între 30—40 m și o lungime între 400—800 m. Ele s-au format de la început în întregime, fiind înființate după un anumit plan, ca rezultat al unei colonizări în mase. Iar faptul că sînt mari, concentrate și înconjurate de gard viu și chiar de un zid, arată că ele s-au format în prima perioadă a colonizării, cînd locuitorii nu erau încă în deplină siguranță. De aici provine și forma compactă și închisă a satului, avînd uneori o singură intrare în sat. Krause consideră satele-suveică ca tip colonial german, formate în regiune de șes, într-o regiune locuită de slavi nu pe deplin pacificată. Din punct de vedere cronologic, satele-suveică sînt deci anterioare satelor alungite și celor de pădure.

Cadrul geografic al satelor suveică este regiunea de șes. Ocupația locuitorilor este agricultura și creșterea vitelor, care, în caz de primejdie, pot fi ușor adăpostite pe pajiștea din mijlocul satului.

Toate aceste sate au împărțit hotarul după sistemul trienal, sistem pe care-l găsim așadar la satele îngrămădite, la satele-uliță și la satele-suveică[483].

---

[481] *Die höchsten Siedlungen des sächsisch-böhmischen Erzgebirges*, Leipzig, 1906, p. 7.

[482] *Beiträge zur Bevölkerungs- und Siedlungsgeographie Deutschlands*, în *Petermanns Mitteilungen*, LVI (1910), vol. II, p. 66.

[483] Fr. Krause, *Die völkerkundlich-volkskundliche Forschung*, pp. 113, 121 și 122. Cf. și A. Helbok, *Haus und Siedlung*, pp. 86—88.

In lucrarea sa asupra evoluţiei planului satelor germane, Martiny se ocupă şi cu satul-fus, pe care îl înşiră sub numirea de „ovales“ şi „lanzettliches Platzdorf“, între satele lineare ale aşezărilor din Germania răsăriteană, alături de o serie întreagă de tipuri ca : satul circular, satul în formă de pungă, satul-piaţă şi satul-uliţă, care după dînsul sînt toate variante ale aceleiaşi forme fundamentale. El atestă existenţa satelor suveică, sub numirea de „langgestreckte Platzdörfer“, în Saxonia şi Brandenburg şi arată că cele de origine slavă sînt mai mici şi mai scurte, iar cele cu nume de origine germană mai lungi şi mai mari. Primele sînt mai vechi, iar ultimele sînt formaţii mai recente. Cele mai numeroase dintre satele mai vechi din Posnania sînt de tipul satului în forma fusului [484].

Zaborski consideră satul-fus ca formă de tranziţie între satele circulare şi satele-uliţă. Arată răspîndirea lor în Germania, unde se găsesc spre est de „Limes Sorabicus“ în Pomerania, Brandenburg şi Silezia. În Polonia le întîlnim mai des în părţile de nord-vest, unde azi sînt foarte răspîndite, în schimb în Polonia centrală apar în număr foarte redus iar în părţile răsăritene ale Poloniei le întîlnim rar de tot. În regiunile situate spre răsărit de Polonia (Rusia albă şi Ucraina) ele nu au fost menţionate. Satele-fus apar în număr considerabil în Prusia răsăriteană chiar şi în regiuni în care nu au fost niciodată locuite de slavi. Ţara clasică a satelor-suveică este provincia Brandenburg.

În privinţa cadrului geografic Zaborski constată că satele-suveică apar des în depresiuni, ca şi satele îngrămădite. Le găsim în număr destul de considerabil şi în regiunile de şes, dar şi pe înălţimi, ceea ce arată că satele-suveică nu sînt condiţionate de factorul geografic [485].

Extensiunea satelor-suveică a fost urmărită şi de Princz în studiul său asupra aşezărilor din Ungaria şi ţările învecinate. El consideră satul-suveică ca o formă evoluată a satului-uliţă. Cînd uliţa acestuia e mai largă şi are o biserică în mijloc, ea se desparte în două şi devine o uliţă-piaţă (Platzstrasse) sau în forma fusului (Spindelstrasse). Ca şi Krause, remarcă şi el că numai satele mai mari au uliţa în forma fusului. Uneori această uliţă este înfundată la un capăt ; ca exemplu citează Sighetul maramureşean.

Autorul arată răspîndirea satului-fus în părţile de nord ale Ungariei şi îndeosebi de-a lungul cursului superior al Dunării, în Panonia de nord şi în regiunea dintre Sajó şi Hernad, în judeţele Gömör şi Torna. În afară de teritoriul Ungariei, mai atestă existenţa satului-fus şi în Moravia şi în Slovacia, în regiunea Zips şi judeţul Sáros. Pretutindeni satul se găseşte în tovărăşia satului-uliţă [486].

---

[484] *Die Formen der ländlichen Siedlungen in der Provinz Posen*, în *Zeitschrift der Hist. Gesselschaft für die Provinz Posen*, XXVIII (1913), pp. 23—42 ; Idem, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, pp. 59, 69 şi 70.

[485] *Über Dorfformen in Polen*, pp. 45—48.

[486] *Magyarország településformái*, pp. 5, 9, 10, (vezi îndeosebi harta pl. V) ; Idem, *Die Siedlungsformen Ungarns*, pp. 345, 346, 350 (vezi şi harta anexă).

Scanned with OKEN Scanner

Ca rezultat al cercetărilor acestor autori, care s-au ocupat mai intens cu satul-suveică, putem ajunge la următoarele constatări :

a) Satele-suveică apar în zona de contact a populației germane cu cea slavă. Regiunile în care apar în număr mai însemnat sînt : Brandenburg, Pomerania, Silezia și Polonia de nord-vest. Mai rar le întîlnim în Moravia, Slovacia, Ungaria și Transilvania.

b) În toate aceste regiuni satul-suveică apare foarte des în tovărășia satului-uliță, din care rezultă că trebuie considerate ca tipuri coloniale paralele și vechi, ambele datînd, în forma lor cea mai veche, încă din veacul al XII-lea.

c) Ținînd seama de faptul că cele mai mici și mai vechi sate-suveică sînt de origine slavă, s-ar putea admite originea slavă a acestui tip de așezare, format în zona de contact cu elementul german, deoarece în regiunile vechi slave el este necunoscut. Satul-suveică s-a format deci în zona de contact în prima perioadă de convieţuire. La rîndul ei, populația germană a preluat acest tip de așezare, l-a perfecționat și l-a răspîndit în întreaga zonă de răsărit pînă unde au pătruns elementele etnice germane. Astfel, nu încape nici o îndoială că și la noi, în Transilvania, satele-suveică au fost înființate împreună cu satele-uliță tot de către coloniștii germani [487], fapt ce ne permite să stabilim și cronologia sa nu numai pentru Transilvania, dar și pentru alte regiuni. Anume, avînd în vedere faptul că sașii au venit în Transilvania pe la mijlocul secolului al XII-lea, satul suveică a trebuit să fi fost format în Germania anterior venirii sașilor în Ardeal, deci în secolul al XI-lea și al XII-lea. Această datare confirmă și pe cea a lui Schlüter care, după cum am văzut, a arătat că satele-fus au fost întemeiate în Pomerania încă în veacul al XII-lea.

În concluzie putem deci afirma că satul-fus este un tip colonial, a cărui apariție poate fi atestată încă din secolul al XII-lea și că el apare în tovărășia satelor de-a lungul drumului, în zona răsăriteană a teritoriului de expansiune germană.

SATUL DE PĂDURE

După cum am putut constata din descrierile diferiților autori, ale căror păreri le-am prezentat în legătură cu încercările de clasificare a tipurilor de așezări de formă lineară, mai există încă un tip de așezare din această categorie : satul înșirat de pădure sau mai pe scurt „satul de pădure", cunoscut în literatura științifică germană sub numirea de „Waldhufendorf" sau „Reihendorf mit Streifenflur" [488], iar în cea franceză sub numirea de „villages de forêts" [489].

---

[487] Cf. Gy. Princz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 345.

[488] Cf. A. Hennig, *Zur Entstehung der ländlichen Ortsformen in Königreich Saxen*, în *Deutsche Erde*, XI (1902), pp. 78—80 ; Fr. Krause, *Die völkerkundliche volkskundliche Forschung*, p. 107.

[489] Cf. A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, p. 100.

Deşi acest tip de sat are o formă lineară şi deci în privinţa aceasta pare a fi înrudit cu satele de-a lungul drumului şi mai ales cu cele alungite şi înşirate, totuşi, după cum vom arăta în cele ce urmează, el poate fi şi trebuie considerat ca un tip de aşezare independentă, cu atît mai vîrtos, cu cît, după părerea unor autori, el reprezintă tipul cel mai curat şi stabil între toate aşezările [490].

Descrierea satului de pădure în forma sa tipică, o putem da astfel: el este de o lungime considerabilă, avînd întinderea de-a lungul întregului hotar. Axa aşezării o formează valea sau o linie de comunicaţie, şi de aici provine forma lui lungă şi ondulată, el fiind adaptat cadrului geografic. Gospodăriile se înşiră pe această axă, pe nişte fîşii, „lanuri" înguste şi lungi, care încep din vale şi sfîrşesc unde e pădurea. Lanurile între ele sînt deci paralele şi sînt perpendiculare pe linia văii sau a drumului. Gospodăria este aşezată de obicei la capătul din vale a lanului lîngă drum, sau, cînd partea de jos este mai umedă, ea se găseşte şi pe un loc mai ridicat în partea superioară a fîşiei ce-i aparţine. Adesea fiecare parcelă îşi are drumul său propriu, ce duce de la un capăt pînă la celălalt al lanului, fie în mijlocul sau mai des, pe marginea parcelei. De aceea, satele de pădure pot fi uşor recunoscute şi pe hărţile topografice, unde se văd liniile paralele reprezentînd aceste drumuri ce dau aşezării forma structurii vinelor paralele ale unei frunze [491].

Faţă de satele îngrămădite şi de uliţă care, după cum am văzut, au un caracter colectiv, toţi locuitorii formînd o unitate din punct de vedere economic, cele de pădure au un caracter separatist şi individualist. În privinţa aceasta se aseamănă deci cu satul cu case izolate. Fiecare gospodar este pe proprietatea sa şi nu are nimic comun cu ceilalţi, spre deosebire de satele cu sistemul trienal, unde toţi locuitorii au interese comune pe întregul hotar. Drumul ce duce pe fîşia fiecărui proprietar subliniază şi mai mult caracterul individualist şi separatist al acestui tip de aşezare, în care nici chiar pădurea nu e folosită în comun [492].

În privinţa cadrului geografic, cei mai mulţi dintre autori constată că satele de pădure le găsim mai ales de-a lungul văilor din zonele muntoase împădurite. Însă ele pot fi întîlnite şi independente de văi. În astfel de cazuri ele se ivesc de-a lungul liniilor de comunicaţie sau, cum e cazul în Württemberg, pe platformele înalte. În Polonia le găsim

---

[490] „Die Waldhufendörfer stellen den reinsten und beständigsten unter allen Typen dar". R. Gradmann, *Das Ländliche Siedlungswesen des Königreichs Württemberg*, p. 36.

[491] În privinţa definiţiei satului de pădure vezi îndeosebi: A. Meitzen, *Siedlungen und Agrarwesen*, II, p. 335; O. Schlüter, *Die Formen der ländlichen Siedlungen*, p. 250; A. Hennig, *Zur Entstehung der ländlichen Ortsformen in Königreich Saxen*, p. 74 şi 80; R. Gradmann, *Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs*, p. 184; Fr. Krause, *Die völkerkundliche-volkskundliche Forschung*, p. 107 şi 117; R. Martiny, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, p. 54; A. Demangeon, *La Géographie de l'habitat rural*, p. 100 şi 101; B. Zaborski, *Über Dorfformen in Polen*, pp. 64—66.

[492] Cf. Fr. Krause, *op. cit.*, p. 107; A. Helbok, *op. cit.*, pp. 87—90; A. Demangeon, *op. cit.*, p. 100.

chiar pe platformele înalte sărace în apă [493]. E clar că platformele înalte nu prezintă nici un avantaj acestui tip de aşezare. De altfel, în astfel de locuri ar putea exista orice altă formă de aşezare.

Satele înşirate de pădure se află, de obicei, în zona periferică, ceea ce dovedeşte că e un tip de aşezare mai recentă. De aceea ele s-au format după ce zonele inferioare, din regiunile de şes şi a văilor, au fost ocupate, iar coloniştilor nu le-a mai rămas alt teren nou de cucerit decît zona muntoasă împădurită, care trebuia defrişată. În această privinţă este instructivă harta aşezărilor dată de Hennig pentru Saxonia. Pe aceasta, în regiunile centrale şi mai joase, găsim sate-uliţe scurte (Gassendörfer) ; sate de-a lungul drumului (Strassendörfer), apoi în zona de contact sate alungite (Langzeilendörfer), ca apoi, în regiunile mai înalte muntoase, la periferia zonei locuite, să întîlnim sate de pădure (Reihendörfer, Waldhufendörfer [494]).

Satul de pădure a fost descoperit de timpuriu şi a fost descris prima dată de Iacobi sub numirea de „Reihendorf" [495]. Informaţii mai bogate ne dă Meitzen în cunoscuta sa lucrare, arătînd originea şi răspîndirea acestui tip de aşezare. El arată că după ce regiunile de şes au fost ocupate, iar în părţile marginale au fost înfiinţate satele alungite şi înşirate, nu a rămas alt teritoriu pentru expansiunea populaţiei decît regiunile mai joase mlăştinoase, şi mai ales regiunile mai înalte şi împădurite. În regiunile mlăştinoase au fost întemeiate, începînd cu secolul al XII-lea, sub influenţa olandeză, sate de-a lungul digului (Marschhufendörfer), iar în regiunile înalte împădurite sate de pădure.

Expansiunea în cealaltă direcţie, spre zonele înalte împădurite, după cum am mai arătat, a fost favorizată şi de măsurile luate de casele domnitoare. Pădurile au fost considerate ca proprietate regală, din care proprietăţi întinse au fost dăruite pentru remunerarea slujitorilor credincioşi. Marii proprietari la rîndul lor au colonizat pe aceste terenuri ţărani, care au defrişat pădurile de-a lungul văilor mai largi şi accesibile şi astfel au întemeiat satele de pădure. Ele au luat o dezvoltare mai mare în secolul al XII-lea şi al XIII-lea, deci epoca lor de răspîndire mai pronunţată corespunde cu a satului de-a lungul drumului şi a satelor alungite, care s-au răspîndit la început mai ales în regiunea de şes. Satele înşirate de pădure au fost răspîndite mai întîi în Erzgebirge, ţările sudete şi alte părţi ale Austriei [496].

După cum am amintit, Gradmann consideră satele înşirate de pădure ca tipul cel mai curat şi mai stabil dintre toate tipurile de aşezări. El arată răspîndirea satelor înşirate de pădure pentru provincia

---

[493] Cf. R. Gradmann, *op. cit.*, p. 186 ; A. Demangeon, *op. cit.*, p. 101 ; B. Zaborski, *op. cit.*, p. 66 şi 70.

[494] *Op. cit.*, pp. 78—80 ; Cf. şi Fr. Walter, *Beziehungen zwischen Bodenbau und Siedlungsgeschichte*, p. 55 şi Fr. Krause, *op. cit.*, p. 120.

[495] W. Iacobi, *Forschungen über das Agrarwesen des Altenburger Osterlandes* în *Illustrierte Zeitung*, 1845.

[496] Cf. A. Meitzen, *Siedlungen und Agrarwesen*, I, pp. 26, 416, II pp. 335—338 ; 396—400 şi 417—418 ; O. Schlüter, *Die Formen der ländlichen Siedlungen*, pp. 250, 252 ; R. Martiny, *Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, p. 54.

Scanned with OKEN Scanner

Württemberg: în Unterland, regiunile de mijloc de-a lungul rîului Neckar, în Keupergebiet, în Alb şi în regiunile mai joase din Schwarzwald. Faţă de Meitzen, care datează cele mai vechi sate de pădure din sec. al IX-lea, din epoca Carolingienilor, Gradmann arată că cele mai vechi sate de pădure din Württemberg nu pot fi datate decît din sec. al XI-lea şi al XII-lea. În privinţa cadrului geografic, ele apar în Württemberg, nu numai de-a lungul văilor adînci, dar şi de-a lungul drumului şi în marea lor majoritate chiar pe platforme. Gradmann arată şi răspîndirea satelor înşirate de pădure în afară de provincia Württemberg. Astfel le întîlnim în Schwarzwald, Odenwald, Spessart, în părţile sudice ale Hanovrei, apoi în părţile împădurite ale regiunilor colonizate mai recent din Böhmerwald, Erzgebirge şi Riesengebirge [497].

Fr. Krause, care se ocupă îndeosebi cu satele înşirate de pădure din Saxonia, ne informează că populaţia slavă, care în secolele VI—X a locuit în aceste părţi în sate circulare şi înfundate, a ocupat părţile mai joase centrale de-a lungul văilor. În acele vremuri podişul înspre est de Leipzig a fost acoperit de păduri. Mai tîrziu, începînd cu secolul al XI-lea, în regiunile împădurite au fost aduşi coloniştii germani, care prin defrişare au cucerit aceste ţinuturi întemeind sate în forma fusului, alungite şi înşirate de pădure.

Autorul ne descrie cum s-au format aceste sate înşirate: de-a lungul unei linii de comunicaţie, coloniştii defrişează fiecare cîte o fîşie îngustă şi lungă, ridicînd case la acest capăt curăţit mai întîi. Prin continuarea defrişării se lungeşte fîşia pînă la capătul celălalt. Astfel, se înşiră coloniştii de-a lungul liniei de comunicaţie, ocupînd fiecare cîte o fîşie de la un capăt la celălalt al satului, formînd sate înşirate extrem de lungi [498].

Martiny, care ne dă o clasificare a aşezărilor din Germania, înşiră satele de pădure în categoria satelor coloniste, întemeiate după un anumit plan (planmässigen Gründungsdörfer) alături de satele de-a lungul digului din regiunile joase mlăştinoase, ele fiind întemeiate de marii latifundiari în ultimele patru secole ale veacului de mijloc [499].

În clasificarea lui Helbok, satele de pădure, numite de autor „Reihendörfer mit Streifenflur" formează a cincea categorie. El subliniază caracterul individual al acestor aşezări, datorit faptului că fiecare colonist îşi defrişează singur terenul, ocupîndu-se numai de parcela sa, avînd de-a lungul ei drumul propriu. Lungimea şi mărimea acestei aşezări se explică şi prin valoarea mai redusă a terenului cucerit prin defrişare. Sate înşirate de pădure tipice se găsesc în podişul înalt din Vogtland, în Erzgebirge, Ober-Lausitz şi Silezia. Prin urmare ele s-au format după anul 1200 în zonele marginale împădurite, în Germania răsăriteană, ocupată odinioară de o populaţie slavă [500].

---

[497] *Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs*, pp. 36, 41 şi 184—186.
[498] Fr. Krause, *op. cit.*, p. 121.
[499] *Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, p. 7.
[500] *Haus und Siedlung*, pp. 87—90.

Scanned with OKEN Scanner

În lucrarea sa de sinteză asupra aşezărilor, A. Demangeon, bazîndu-se pe aceşti autori germani, ne arată aceeaşi arie de întindere a satelor de pădure, numite de el „villages de forêts". După aceşti autori satele de pădure sînt răspîndite în Pădurea Neagră, Erzgebirge, Sudeţi, Spessart, Frankenwald, Böhmerwald, Riesengebirge, Silesia şi Pomerania. El presupune că satele de pădure trebuie să fi existat şi în anumite regiuni ale Franţei, mai demult defrişate, ca în Pays de Caux şi Normandia [501].

Zaborski, în des citata sa lucrare, ne arată răspîndirea satelor de pădure în Polonia, şi anume în părţile de sud ale Poloniei şi îndeosebi în regiunea Carpaţilor şi a zonei marginale, cu excepţia regiunilor locuite de huţuli. Autorul atribuie acest tip de aşezare influenţei curentului de colonizare german, care în veacurile al XIII-lea şi al XV-lea a împînzit aceste regiuni cu coloniile sale. În privinţa cadrului geografic, satele de pădure se află şi în aceste părţi fie pe platformă sau podişuri, fie în văile largi acoperite cu păduri şi apoi defrişate cu prilejul colonizărilor. Defrişarea a început din văi, pătrunderea din aceste direcţii fiind mai uşoară [502]. În număr mai restrîns satele de pădure se găsesc şi în sudul versantului Carpaţilor nordici, în Slovacia. În legătură cu regiunea aceasta Prinz ne relatează despre existenţa unor sate lungi înşirate de-a lungul văilor în regiuni despădurite [503].

Urmărind astfel răspîndirea satului de pădure, se pune în mod firesc întrebarea dacă el nu se întîlneşte şi la noi. Pînă în prezent el a fost menţionat de către Helbok, care în lucrarea sa dă şi fotografia comunei Garina (Wolfsberg) din Banat, considerată de autor ca sat de pădure întemeiat de colonişti germani veniţi din Böhmerwald [504] şi care e cea mai înaltă aşezare de formă lineară la noi în ţară [505].

Nu putem afirma cu siguranţă, dar e foarte probabil că unele sate menţionate de noi la clasificarea variantelor satelor de-a lungul drumului (vezi acest op. p. 214 şi 217), formate dintr-o singură uliţă lungă, ondulată, cu case mai rare şi atestate de noi în Bazinul Beiuşului, apoi mai ales satele care au fost întemeiate pe terenuri despădurite, vor intra în această categorie. Tot astfel se pune întrebarea şi pentru satele alungite menţionate de Conea pentru bazinul subcarpatic din Oltenia [506] şi a celor înşirate cu case răzleţe de-a lungul văilor relevate de Rădulescu pentru Vrancea [507].

Deoarece, după cum am văzut, mai mulţi autori confundă variantele apropiate ale satelor de formă lineară şi mai ales pe cele alungite şi de pădure, sau nu fac o distincţie precisă între aceste tipuri, sîntem

---

501 *La Géographie de l'habitat rural*, p. 100 şi 101.
502 *Op. cit.*, pp. 64—70.
503 *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 34.
504 *Haus und Siedlung*, pl. 41, fig. 75.
505 Cf. şi G. Vergez-Tricom, *Les Types d'habitat dans le Banat*, în *Mélanges*, 1927, p. 17 ; V. Tulescu, *Românii din Banat*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, LXI (1942), pp. 207, 212 şi 213 ; vezi şi acest op. p. 220.
506 *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, L (1931) pp. 333—344.
507 *Op. cit.*, pp. 138—142 şi 145 ; v. şi acest op., p. 189.

nevoiți a preciza diferențele dintre ele. După cum am văzut, satul uliță și cel de-a lungul drumului Strassendorf, Gassendorf, village-rue), este de obicei scurt, cu case alineate una lîngă cealaltă și perpendiculare pe linia uliței. Toate gospodăriile se află deci adunate, formînd vatra satului, în mijlocul hotarului, iar proprietatea fiecărui țăran se află separată de această vatră, în hotar.

Satele alungite (Reihendörfer, Zeilendörfer, villages en lignes), sînt mult mai lungi și sînt formate mai ales de-a lungul liniilor de comunicație, în regiunile de șes. Cînd structura lor e mai rară, ele formează varianta satului înșirat.

Satele de pădure (Waldhufendörfer, villages de forêts) se disting clar de cele anterioare prin faptul că la ele vatra satului nu e separată de hotarul comunei, deoarece fiecare gospodărie se află pe fîșia de pămînt ce-i aparține. În această privință ele se aseamănă mai mult cu sistemul proprietății satelor cu case izolate.

Ajunși la sfîrșitul acestui capitol, în baza mărturiilor autorilor citați putem scoate următoarele concluzii :

Răspîndirea satelor de pădure, pe care le-am întîlnit mai ales în părțile muntoase și împădurite din Germania de sud-est și în țările învecinate colonizate de germani, sau la popoarele influențate de ei, arată că acest tip de așezare este o formă de colonizare de origine germană. Ea a fost utilizată de coloniștii germani, în drumul lor de cucerire prin defrișarea acestor ținuturi, îndeosebi în cursul veacurilor XIII—XV. În privința cadrului geografic, ele se găsesc în regiunile mai înalte împădurite, pe platforme, podișuri sau în văile din aceste ținuturi.

Deși satele de pădure cunoscute îndeosebi din lucrările autorilor germani sînt, în marea lor majoritate, de origine germană sau născute sub influența lor, ele s-au putut forma și independent și la alte popoare, în zonele înalte împădurite cucerite prin defrișare pentru așezări.

Prin urmare, satul de pădure poate fi considerat ca un tip de așezare avînd o individualitate bine definită atît în privința originii, a cadrului geografic și a caracterelor sale morfologice și economice.

SATUL PATRUNGHIULAR

La sfîrșitul primei părți a acestei lucrări am dat descrierea și răspîndirea satului patrunghiular în țara noastră. Am văzut cum acest tip de așezare ocupă o bună parte a Banatului și a județului Arad și îndeosebi regiunile de șes, cele colinare, pătrunzînd și de-a lungul văilor secundare, de-a lungul Timișului, Mureșului și a Crișului Alb și în regiunea muntoasă. Am arătat și aceea că în regiunea mai înaltă este în dezacord cu relieful și de aceea, în aceste părți, el nu mai are forma compactă patrunghiulară ci, spre a se adapta reliefului săpat de văi,

Scanned with OKEN Scanner

se despică în mai multe patrunghiuri separate, cum este de pildă cazul comunei Vermeş [508].

Am mai arătat că în ţara noastră se mai întîlnesc sate patrunghiulare în părţile meridionale ale judeşelor Dolj, Romanaţi şi Ialomiţa, în Dobrogea, în Cîmpia Română la aşezările mai noi şi sporadic de tot în cîteva părţi ale Moldovei (v. acest op., pp. 231—234) [509].

În alte ţări acest tip apare mai rar. Astfel sînt de pildă satele cu planul „în forma tablei de şah" („in schachbrettförmigen Grundriss"), cum spune Wilhelmy, din Bulgaria de est, al satelor întemeiate pentru refugiaţi după primul război mondial şi în cîteva localităţi unde s-au întemeiat cartiere noi pentru colonişti, în care aceştia au fost aduşi în case clădite după un anumit plan, însă în linia tradiţiei casei ţărăneşti bulgare. Un astfel de plan are, de pildă, şi comuna Nadejdea, întemeiată la 1904, în apropierea nemijlocită a capitalei bulgare şi care azi a devenit un cartier mărginaş important al acesteia [510].

În Iugoslavia acest tip, numit de unii autori „tipul IV" sau Mačvanskojasenicki", cu străzi lungi şi drepte ce se întretaie în unghi drept sau ascuţit şi cu distanţe mai mari între case, se găseşte în regiunile graniţei de nord şi sînt şi aici de dată mai recentă [511].

Despre aşezări cu acelaşi „plan patrunghiular în formă de table de şah", numite „Rynksiedelungen", ne relatează şi Princz din Ungaria şi îndeosebi din Cîmpia Tisei. El atribuie această formă de aşezare coloniştilor de origine germană, nu numai pentru aşezările rurale, dar şi cele urbane din Europa răsăriteană [512].

Sate de formă patrată (Viereckdorf) „cu gospodării de-a lungul străzilor paralele ce se întretaie dreptunghiular" se găsesc şi în Slovacia de nord [513].

Este important de a constata că deşi mai mulţi autori atribuie germanilor un rol important în fondarea şi răspîndirea satelor de formă patrată, mai ales înspre răsăritul Europei, cu toate acestea, în Germania satul patrunghiular, cel puţin la populaţia rurală, nu a fost menţionat pînă în prezent. E şi natural, căci coloniştii germani, care au răspîndit împreună cu satul-uliţă şi satul patrat, au format aceste tipuri de aşezări coloniale numai în alte ţări, la ei acasă avînd tipurile naturale şi băştinaşe.

Forma patrunghiulară, cu străzi ce se întretaie perpendicular, o găsim în Germania la aşezările urbane. În părţile de vest, mai ales la

---

[508] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 203 ; cf. şi G. Vergez-Tricom, *Les Types d'habitat rural dans le Banat*, p. 26 ; R. Ficheux, *Villages de France et de Roumanie*, în *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, XLVIII (1929), p. 46 şi 52 ; şi Manciulea, *Sate şi sălaşuri din Cîmpia Tisei*, p. 156.

[509] P. Vuievič, *Siedlungen der serbischen Länder*, în *Geogr. Zeitschrift*, *Types d'habitat rural dans les collines de la Valachie*, p. 479.

[510] *Hochbulgarien*, p. 213.

[511] P. Vuievič, *Siedlungen der serbischen Länder*, în *Geogr. Zeitschrift*, 1906, p. 511.

[512] Gy. Princz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, pp. 346—348.

[513] H. Schönebaum, *Die Bedeutung der Siedlungsvorgänge des ungarischen Komitats*, în *Deutsche Siedlungsvorschungen*, p. 209 şi 210.

orașele fondate pe locul vechilor castre romane (ex. Strassbourg), iar în părțile de est ale Germaniei, la tîrgurile și orașele de origine recentă, făcute după un anumit plan dinainte stabilit.

Germanii au avut un rol însemnat în răspîndirea acestor forme de așezări și în alte regiuni din răsăritul Europei, ca în țările baltice, Polonia, Galiția și Ungaria, nu numai la așezările rurale, mai recent întemeiate, dar mai ales la cele urbane fondate de ei [514]. Ar fi însă o greșală de a atribui, ca și în cazul satelor-uliță, un rol prea mare, sau chiar exclusiv, germanilor în răspîndirea satelor-uliță și a celor de formă pătrată. Acestea s-au înființat, ca de pildă în vechea Țară sau în Bulgaria, și fără influența germană, fiind impuse noilor colonești, în timpurile mai recente, de către autorități.

Sate pătrate se găsesc sporadic și în voievodatul Stanislawow din Polonia și îndeosebi în Lituania, impuse și aici de către autorități în secolul al XVI-lea la o serie întreagă de localități cu prilejul comasației [515].

Astfel de așezări de formă patrunghiulară, „cu străzi ce se întretaie în unghi drept", se găsesc și în părțile de nord ale Rusiei, impuse tot de autoritățile administrative [516].

În țările din apusul Europei satul patrunghiular a fost menționat rar de tot. Astfel, pentru Franța, Demangeon relevă existența unor așezări al căror „plan geometric" a fost impus de voința umană. Suverani și seniori, în dorința lor de a repopula regiuni devastate, au așezat coloni în sate de formă pătrată, avînd împrejmuiri întărite. Străzile lor ce se întretaie în unghiuri drepte formează uneori careuri perfecte. Ele nu ocupă însă nicăieri o arie mai întinsă, ci se găsesc sporadic în diferite regiuni [517].

În privința cadrului geografic, satul pătrat, după cum am văzut, este așezarea tipică a regiunilor de șes, chiar și cînd în mod excepțional se avîntă în regiuni mai înalte, el este în dezacord cu relieful, prezentînd forme incomplete, fragmentare, neputîndu-se dezvolta pe deplin și în toată regularitatea sa geometrică ca și în regiunile de șes unde el este acasă.

Tot astfel și în privința cronologiei sale, toți autorii arată că el este un tip recent, colonial, impus de către factorul administrativ. În această privință, satul pătrat este mai recent și decît celelalte tipuri coloniale: satul-uliță, satul în forma fusului și cel de pădure, care sînt mult mai vechi decît acesta.

După cum am văzut, cele mai vechi sate patrunghiulare din Lituania sînt din secolul al XVI-lea. Cele din Banat din secolul al XVIII-lea și

---

[514] O. Schlüter, *Bemerkungen zur Siedlungsgeographie*, în *Geogr. Zeitschrift*, V (1899), pp. 73—74; R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 260; Gy. Princz, *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 346.

[515] B. Zaborski, *Über Dorfformen in Polen*, p. 96 și 103.

[516] Veniamin Semenov Tian — Chanskii, *Gorod e derevnia v Evropeiskoi Rosii*. Recenzie de Comena d'Almeida, în *Annales de Géographie*, XX (1911), p. 181.

[517] *Types de peuplement rural en France*, p. 10, fig. 15, 16, 17 și 18; cf. și R. Ficheaux, *op. cit.*, p. 46.

Scanned with OKEN Scanner

al XIX-lea. După alungarea turcilor din Banat, după 1718, curtea imperială din Viena, din motive politice, aduce colonişti străini şi îndeosebi germani. Prin patentele de colonizare şi dispoziţiile administrative se fixează forma şi întinderea aşezărilor şi chiar şi construcţia gospodăriilor.

În multe părţi, chiar şi populaţia băştinaşă, românii, au fost constrînşi să-şi transforme aşezările în acest sens [518].

În Bulgaria, după cum am arătat, satele patrunghiulare sînt şi mai recente. Ele au fost întemeiate, în mare parte, după întîiul război mondial, pentru refugiaţi.

Bazîndu-ne pe materialul informativ de care dispunem, credem că putem afirma că România este ţara care are zona cea mai mare şi compactă a satelor patrunghiulare, în Banat şi judeţul Arad. După cum am văzut, satele patrunghiulare se găsesc în ţara noastră, în număr mai restrîns, şi în părţile meridionale ale judeţelor Dolj, Romanaţi, Teleorman şi Ialomiţa.

SATUL COMPACT ADUNAT

La sfîrşitul primei părţi a acestei lucrări (p. 234 şi 235) am arătat trăsăturile caracteristice ale acestei aşezări şi răspîndirea ei la noi în ţară. Uliţele nu se întretaie întotdeauna dreptunghiular ca la satele patrunghiulare, ci sub diferite unghiuri, încît foarte des casele dintre aceste străzi acoperă spaţii triunghiulare şi de multe ori chiar şi întreaga aşezare are forma unui triunghi. Casele sînt foarte aproape unele de altele, dînd aşezării caracterul unei aglomerări cu totul compacte. Satul compact adunat are înfăţişarea unui mic tîrg şi face deci tranziţie între aşezările rurale şi cele urbane.

Cadrul geografic preferat de aceste aşezări sînt regiunile de şes mai fertile, depresiunile şi văile largi. Foarte des ele sînt locuite de elemente etnice străine, îndeosebi unguri şi saşi. În număr mai mare le întîlnim în zona de nord-vest a ţării, în regiunile de şes ale judeţului Bihor şi Satu-Mare, în Ţara Bîrsei şi mai rar în Banat.

La noi acest tip de aşezare a fost menţionat mai întîi de către V. Mihăilescu în regiunea depresiunilor intra- şi subcarpatice din răsăritul şi sudul Transilvaniei, şi mai ales la aşezările locuite de secui şi saşi sau influenţate de aceştia [519].

---

[518] Cf. F. Griselini, *Istoria Banatului timişorean*, trad. de N. Bolocan, Bucureşti, 1926, pp. 114, 133, 137 ; H. Schwicker, *Geschichte des Temeswarer Banats*, pp. 369—403 ; S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc şi colonizările străine în Banat*, p. 10—17 ; Şt. Manciulea, *Infiltrări de populaţii străine în Banat*, pp. 97—105 ; Idem, *Sate şi sălaşuri în Cîmpia Tisei*, p. 156 şi 157 ; V. Tulescu, *Românii din Banat şi raporturile lor cu populaţia alogenă*, pp. 209, 213, 217—223 ; R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 203.

[519] Cf. *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România*. Extras din *Bul. Soc. Reg. Rom. de Geogr.*, XLVI (1927), p. 14.

Pentru străinătate avem foarte puţine date cu privire la existenţa şi răspîndirea satelor compact adunate. Nu pentru că ele s-ar afla în număr redus, ci pentru că nu li s-a dat cuvenita atenţie de către autori şi nu au fost considerate ca un tip de aşezare deosebită. Ele au fost menţionate uneori împreună cu satele-uliţă mai mari, cu mai multe uliţe paralele. Astfel este foarte probabil că unele dintre satele-uliţe cu mai multe uliţe (mehrstrassige Strassendörfer), menţionate de către Mielke din părţile de nord-vest ale Franţei şi în părţile apusene ale Germaniei, să aparţină acestei categorii [520]. Tot asemenea şi aşezările numite de către Martiny sate în formă de grilaj (Gitterwegedörfer), tot din părţile de vest ale Germaniei (Oberrheinebene) la care trei sau mai multe uliţe paralele se întretaie în formă de gratie şi în timpul din urmă au luat o dezvoltare mai pronunţată [521].

Aşezări mai compacte (village compact) cu străzi înguste, menţionează şi Demangeon din diferite părţi ale Franţei şi îndeosebi în regiunile cu o viticultură mai dezvoltată [522].

SATUL CIRCULAR

Deşi în ţara noastră se găseşte numai un singur sat circular (Şarolea sau Charlottenburg din Banat), totuşi merită să ne ocupăm şi cu originea şi răspîndirea acestei forme de aşezare atît de curioase nu numai pentru a cunoaşte cum a ajuns el la noi, dar şi pentru motivul că a fost unul dintre cele mai discutate tipuri de aşezări ce a atîţat interesul cercetătorilor împărţindu-i în două tabere în privinţa originii lui. Discuţiile au fost atît de pasionate încît au luat proporţiile unei adevărate lupte epice între savanţi [523].

Satele circulare au o formă bine închegată, o formă circulară a pieţii din mijloc, în jurul căreia se înşiră gospodăriile şi forma rotundă a vetrei satului.

Krause, care a cercetat problema satelor circulare în Saxonia, face deosebire între *a*, adevăratul sat circular (Der Rundling) şi *b*, satul-fus de formă circulară (Rundangerdorf). După părerea sa, primul este adevăratul sat circular. Acesta are gospodăriile aşezate cu partea frontală în jurul unei pieţi de formă ovală sau chiar rotundă. Piaţa serveşte mai mult circulaţiei decît scopurilor economice şi de obicei nu este ocupată de clădiri publice. Curţile din jurul pieţii se lărgesc ca segmentele unui cerc şi din partea dindărăt sînt închise adesea cu un gard viu,

---

[520] *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 208 şi 209; *Siedlungskunde*, p. 128.

[521] *Grundrissgestaltung*, p. 22.

[522] *Types de peuplement rural en France*, p. 6 şi 10.

[523] Cf. R. Mielke, *Entstehung des Rundlings*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LII (1920/21), pp. 271—276; Folkers, *Der Kampf um den Rundling*, în *Schleswig-Holsteinische Lübeckische Monatshefte*, II (1927), pp. 53—57; H. Wilhelmy, *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, în *Geogr. Zeitschrift*, XLII (1936), pp. 88—97; B. Zaborski, *Über Dorfformen in Polen*, pp. 40—45.

Scanned with OKEN Scanner

părete sau o clădire economică așezată pe linia cercului exterior ce înconjoară așezarea. În jurul acesteia satul este împrejmuit și de un drum de formă circulară ce leagă așezarea de liniile de comunicație ale satelor vecine. Intrarea în sat se face printr-un singur loc din acest drum circular. Satele circulare sînt în genere mici, uneori nu au decît 6—10 gospodării.

b, Satul-fus de formă circulară (Das Rundangerdorf), care după părerea lui Krause este cu totul deosebit și a fost tratat de mulți autori ca aparținînd adevăratelor sate circulare. Se deosebește de acestea prin faptul că e mult mai mare și că în mijlocul pieții de formă circulară are, ca și satul în forma fusului, un lac, biserică, cimitir și uneori școala și o fierărie. De aceea Krause consideră această formă ca o variantă a satului în forma fusului [524].

Satul-fus de formă circulară este mult mai apropiat de satul circular decît de satul în forma fusului, el avînd aceleași caractere : piața rotundă la mijloc, gospodăriile în jurul acesteia avînd curțile în formă de segment fiind închise și acestea în partea din afară cu un gard viu și cu un drum de formă circulară. Prin urmare, el poate fi considerat mai de grabă ca o variantă a satului circular care are deci două variante : *a*, satul circular mic cu o piață ovală fără clădiri publice și *b*, satul circular mare cu clădiri publice pe piața ovală din mijlocul satului.

Zaborski distinge și el două categorii : *a*, adevăratul sat circular (okolnica-Rundling), care în forma sa tipică este un sat de dimensiune mai mică (aproximativ 10 case), avînd forma circulară în jurul unei piețe, și *b*, satul rotund (Runddorf) care are de obicei dimensiuni mai mari iar casele se înșiră circular în jurul unui lac sau al unei meandre [525].

Wilhelmy face și el deosebire între două categorii ale satelor circulare : *a*, cele de origine germană, care au o formă regulată caracteristică satelor circulare și *b*, cele de origine slavă mai puțin încheiate și neregulate [526].

Deoarece satul circular în piața din mijloc are o apă sau un lac ce servește pentru adăparea vitelor, ele fiind pe alocuri adunate seara în mijlocul acestei pieți înconjurate de gospodării iar noaptea singura poartă de intrare fiind închisă, unii autori consideră satul circular ca aparținînd unei populații crescătoare de vite și cu o cultură extensivă a fînețelor [527]. Răspîndirea satelor circulare în regiunile împădurite pare a îndreptăți această părere, totuși este cunoscut și faptul că mai multe dintre

---

[524] *Die völkerkundlich-volkskundliche Forschung*, p. 114 și 115.
[525] *Op. cit.*, p. 40 și 41.
[526] *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, p. 93.
[527] R. Mielke, *Die Herkunft des Runddorfes*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, LII (1921), p. 287 ; Folkers, *op. cit.*, p. 56.

satele circulare au fost întemeiate ca sate de agricultori și în regiuni de șes [528].

Ținînd seamă de forma sa circulară închisă, și că satul circular este înconjurat de un gard avînd o singură intrare iar casele fiind în jurul pieții rotunde cu intrarea spre acest teren, și deci în caz de primejdie vitele puteau fi ușor adăpostite pe acest loc, mai mulți dintre acești autori au căutat să explice forma sa rotundă închisă cu nevoile de apărare a locuitorilor și mai ales a vitelor. Părerea aceasta pare a fi îndreptățită și pentru faptul că satele circulare apar îndeosebi în zona de contact între populația germană și slavă, mai ales în părțile răsăritene ale Germaniei, unde aceste elemente au fost în luptă continuă pentru cucerirea terenului [529].

În privința împărțirii hotarului satul circular are trei categorii :

a) Cînd gospodăriile din vatra satului au planul împărțit pe sectoare iar proprietatea din hotar într-un bloc (Blockflur), ca de pildă la satele circulare de origine slavă (djedjina) din Silezia și cele din Vogtland.

b) Cînd fiecare gospodar își are proprietatea, atît cea din vatra satului, cît și cea de pe hotar, în formă de segmente (Radialflur), ca de pildă la satele circulare din Pomerania și Mecklenburg.

c) Cînd hotarul e împărțit după sistemul trienal (Gewannflur), ca de pildă la satele venzilor din Hanovra.

Cele din prima categorie a) cu proprietatea în bloc sînt de origine slavă și sînt cele mai vechi, căci ele datează din perioada veche slavă ; cele din categoria b) cu proprietatea în formă radială, sau în evantai, sînt de origine germană și deci mai recente și sînt caracteristice pentru satele circulare coloniale din regiunile de șes ; iar cele din categoria c) sînt satele circulare slave din zona cea mai dinspre vest din aria locuită odinioară de slavi în Germania răsăriteană [530].

Cu toate că satul circular e cunoscut ca avînd în genere o formă bine închegată și destul de stabilă, totuși, ca și celelalte forme de așezări, și satul circular e supus uneori unor transformări. Cu timpul, unele dintre satele circulare s-au dizolvat în mici cătune, ca de pildă în Saxonia, sau sub influența încrucișărilor de drumuri în sate în formă de stea, sau tentaculare, cum e cazul la unele sate circulare din țara venzilor din Hanovra. Unele dintre satele circulare, prin înmulțirea populației, au luat și o formă lunguiață, ele putîndu-se dezvolta numai în lungime transformîndu-se astfel în sate circulare alungite [531].

Și acum să urmărim răspîndirea satelor circulare. Meitzen amintește prima dată satele circulare din Silezia [532]. Mielke care s-a ocupat

---

[528] H. Wilhelmy, *op. cit.*, 94 și 95.

[529] Cf. R. Mielke, *op. cit.*, p. 75 ; Fr. Krause, *op. cit.*, p. 121 ; R. Martiny, *Grundrissgestaltung*, p. 61 ; H. Wilhelmy, *op. cit.*, p. 95 ; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 82.

[530] H. Wilhelmy, *op. cit.*, p. 96.

[531] R. Martiny, *op. cit.*, pp. 61, 62 și 65.

[532] *Siedlungen und Agrarwesen*, II, pp. 245—264.

Scanned with OKEN Scanner

în mod deosebit cu problema satelor circulare arată răspîndirea lor în : Boemia, Brandenburg, în părţile inferioare ale Elbei, în Thuringia, Iutlanda, de-a lungul rîului Ems, lîngă Dunăre ; relevă existenţa lor şi în Scandinavia şi Danemarca [533]. Le întîlnim în Saxonia în jurul Leipzigului [534]. Martiny ne arată că satele circulare le găsim îndeosebi în zona marginală de vest a regiunilor locuite de slavi. Astfel în Wagria, în Lauenburg, la venzii din Hanovra, în părţile de vest din Altmark şi în Thuringia. Mai înspre interiorul zonei odinioară locuită de slavi le găsim în regiunile mai joase din Brandenburg, în Saxonia (Obersachsen, Lausitz). Le întîlnim în Bohemia şi Moravia pînă în părţile de vest ale Ungariei [535].

Helbok arată că răspîndirea satelor circulare poate fi urmărită din Braunschweig peste vechea graniţă a Danemarcei pînă în Polonia. Ele apar în Saxonia, Brandenburg, în unele părţi ale Prusiei răsăritene şi mai ales în Posnania [536].

Şi Wilhelmy, care în studiul său asupra formelor de aşezări la slavi s-a ocupat în mod deosebit cu studiul satului circular, arată extensiunea lor în Germania în aceleaşi teritorii, astfel în : ţara venzilor din Hanovra, Saxonia, Mecklenburg, Prignitz şi Silezia superioară. În ţările slave ele apar rar de tot. În număr mai mare le găsim în regiunile împădurite ale Bohemiei. În schimb, în Polonia satele circulare sînt în număr foarte restrîns, ca de pildă în Posnania, iar spre răsărit de meridianul ce trece prin Lublin apar rar de tot. Prin urmare, în regiunile vechi slave satul circular lipseşte cu desăvîrşire. Planul bine definit al satelor circulare arată că ele sînt rezultatul unei colonizări făcute după un plan înainte bine stabilit în zona de contact între germani şi slavi. Cîteva sate circulare întîlnim şi în regiunea Ogulin din Croaţia [537].

În Rusia, sate circulare se găsesc numai în guvernămîntul Nijni-Novgorod şi Kazan, întemeiate după 1666 [538].

Satul circular apare şi în alte continente. Astfel, în provincia Quebecq din Canada [539], iar în Africa de sud la zuluşi şi beciuani. La aceştia, în afară de forma circulară, mai are şi o notă comună cu satele din Europa, că în mijlocul lor sînt adăpostite vitele, ambele popoare fiind crescătoare de vite [540].

În privinţa originii şi vechimii satului circular unii autori au ajuns la convingerea că nu e suficient să cunoaştem antecedentele istorice ale

---

[533] *Die Entstehung des Rundlings*, p. 271 şi 276 ; Idem, *Das deutsche Dorf*, în *Aus Natur und Geisteswelt*, vol. 192, 1907, p. 125.

[534] Fr. Krause, *op. cit.*, p. 119 şi 120.

[535] *Grundrissgestaltung*, p. 62 şi 66.

[536] *Haus und Siedlung*, p. 81.

[537] *Die formen der ländlichen Siedlungen in der Provinz Posen*. În *Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen*, XXVIII (1913), p. 38 ; Idem, *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, pp. 88, 89 şi 94. Cf. şi B. Zaborski, *op. cit.*, p. 45.

[538] Von Haxthausen, *op. cit.*, II, p. 130 ; B. Zaborski, *op. cit.*, p. 41 ; H. Wilhelmy, *op. cit.*, p. 89.

[539] Wilhelmy, *op. cit.*, p. 97.

[540] S. Passarge, *Die Grundlage der Landschaftskunde*, I (1921), p. 181.

Scanned with OKEN Scanner

întemeierii lor şi nici chiar numai analiza filologică a originii numirilor toponimice, ci trebuie să cunoaştem şi cadrul geografic în care ele apar.

În ţinuturile de şes din părţile de nord-est ale Germaniei, afectate de glaciaţiunea cuaternară, satele circulare se găsesc în regiunile mai sărace ale văilor acoperite cu nisip şi mocirle. În Brandenburg le întîlnim în regiunile mai joase ale văilor, care în epoca slavă a fost zona cea mai populată.

În părţile de nord ale Saxoniei, satele circulare sînt pe podiş, în regiunile de loes, înşirate de-a lungul rîurilor mai mici. Şi aceste regiuni au fost des populate în epoca preistorică şi slavă [541].

În părţile răsăritene ale provinciei Holstein, coloniştii frizi şi olandezi au întemeiat sate de formă circulară pe conuri de morene (auf Morenenkuppen [542]).

Satele circulare apar foarte des în regiuni odinioară împădurite şi apoi defrişate. De aceea şi satele circulare, ca şi satele de pădure, pot fi considerate pentru anumite regiuni ca o aşezare întemeiată în regiuni despădurite. Satele circulare apar astfel în regiuni despădurite în Germania, Silezia, Mecklenburg şi Hanovra. Satele circulare din Bohemia apar exclusiv în regiuni odinioară împădurite [543].

După cum am relevat, originea satului circular a dat prilejul la numeroase discuţii controversate între savanţi. Discuţiile s-au iscat în jurul problemei dacă satele circulare sînt de origine slavă sau germană, ele apărînd, după cum am văzut cînd am urmărit aria de răspîndire a lor, îndeosebi în zona de contact între elementele etnice slave şi germane. Tocmai această răspîndire a satului circular în zona de contact a elementului etnic german cu cel slav a dat naştere la discuţii atît de pasionat controversate cu privire la originea şi apartenenţa etnică a acestui tip de aşezare.

Originea slavă a satelor circulare a fost acceptată pentru prima oară de către Iacobi şi Meitzen care ne-au dat şi primele cercetări asupra acestui tip de aşezare, ce a stîrnit apoi atît de mult interesul cercetătorilor.

Iacobi descrie la 1845 pentru prima dată satul circular din părţile inferioare ale Elbei considerîndu-l ca o formă de origine slavă [544]. Această părere este împărtăşită, dintre cercetătorii mai vechi, şi de către Landau [545] şi Meitzen.

---

[541] Fr. Krause, *Die völkerkundliche-volkskundliche Forschung*, p. 119 şi 120; R. Martiny, *Grundrissgestaltung*, 65 şi 66.

[542] Brandt, *Die Übertragung altdeutscher Siedlungsformen in das ostholsteinische Kolonisationsgebiet*, în *Schriften der Geogr. Inst. Kiel*, vol. I, fasc. 4 (1933), pp. 44—48; H. Wilhelmy, *Völkische und kolonialen Siedlungsformen der Slawen*, p. 94.

[543] A. Meitzen, *Urkunden schlesicher Dörfer*, Breslau, 1863, p. 105; Friedrich, *Die historische Geographie Böhmes bis zum Beginn der deutschen Kolonisation*, în *Abh. der Geogr. Ges. in Wien*, IX, 3 (1912), p. 141; Wilhelmy, *op. cit.*, p. 89.

[544] *Forschungen über das Agrarwesen der altenburgischen Osterlandes*, în III, *Zeitung*, Leipzig, 1845.

[545] G. Landau, *Territorien in Bezug auf ihre Bildung und ihre Entwicklung*, Gotha, 1854, pp. 3—99.

Scanned with OKEN Scanner

Meitzen ne-a dat o descriere mai precisă a satelor circulare și a urmărit răspîndirea lor îndeosebi de-a lungul liniei de despărțire între germani și slavi din părțile răsăritene ale Germaniei, pe la 800 p. Cr., numită „Limes Sorabicus", arătînd că și răspîndirea lor pe hartă confirmă părerea că satele circulare sînt o formă de așezare ce se găsește numai la o parte dintre slavii de la vest, care trăind în zona de contact cu germanii au inventat această formă de așezare mai concentrată și potrivită pentru apărare [546].

Originea slavă a satelor circulare este accentuată și de Hennig [547], Gley [548] și Krause [549]. Ultimul pentru motivul că satele circulare din jurul Leipzigului din Saxonia au numiri de origine slavă.

Această părere este împărtășită în parte și de Martiny care admite și el originea slavă a satelor circulare, deși, cum afirmă autorul, în alte părți locuite de slavi ele nu se găsesc. După părerea sa, aceste sate potrivite pentru apărare și supraveghere s-au putut forma la începutul veacului de mijloc, sub influența slavă sau tot așa de bine sub stăpînirea germană pe la sfîrșitul veacului de mijloc. Prin urmare, Martiny ia o poziție intermediară între cele două tabere, acceptînd atît originea slavă cît și cea germană a satelor circulare. Totuși admite că ideea formei satului circular e de origine slavă și constată că el apare pretutindeni pînă unde au pătruns slavii în Germania [550].

Dintre autorii mai vechi împotriva originei slave a satului circular iau atitudine : O. Schlüter [551], J. Wütschke [552] și E. Missalik [553].

În baza cercetărilor istorice și toponimice, Schlüter afirmă că satele cu piață (Platzdörfer) sînt mai vechi decît cele circulare și astfel ajunge la convingerea că ultimele s-au format din primele care au servit ca modele dîndu-li-se o formă mai regulată.

Mai departe Schlüter arată că în părțile de vest ale Germaniei satele circulare s-au putut forma și sub influența cadrului geografic, solul fiind umed a favorizat formarea acestui tip de așezare [554]. El ajunge la concluzia că satul circular și o mare parte a satelor îngrămădite sînt de origine germană [555], părere împărtășită și de Helbok, care însă admite

---

[546] *Urkunden Schlesischer Dörfer*, 1863, pp. 1—120 ; *Siedlungen und Agrarwesen*, II, pp. 245—264.

[547] *Die Entstehung der ländlischen Ortsformen im Königreich Sachsen*, în *Deutsche Erde* 1912, p. 77 ; Idem, *Boden und Siedlungen in Königreich Saxen*, 1912, p. 17.

[548] *Die Besiedlung der Mittelmark*, 1926, p. 23.

[549] *Die völkerkundlich-volkskundliche Forschung*, p. 120.

[550] *Grundrissgestaltung*, pp. 61—62 ; Cf. și Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 82.

[551] *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, 1903, p. 34 ; Același, *Die Formen der ländlischen Siedlungen*, în *Geogr. Zeitschrift*, 1907, p. 91.

[552] *Beiträge zur Siedlungskunde der nördlichen subherzienischen Hügellandes*, 1907, p. 3.

[553] *Die ältesten Formen der slawischen Siedlungen*, în *Historische Zeitschrift*, 1913, p. 54.

[554] Vezi articolul *Deutsche Siedlungswesen*, în *Hoops Reallexikon*.

[555] *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, p. 306.

Scanned with OKEN Scanner

și o formă de așezare străveche (eine alteuropäische Urform) ca punct de plecare în evoluția lor [556].

Mielke, care s-a ocupat mai intens cu problema satelor circulare combate hotărît originea slavă a acestora pentru care, după părerea sa, e vinovat Meitzen, care între exemplele de sate circulare prezentate de el a introdus și alte categorii care au piața în mijlocul lor ca : sate îngrămădite, în forma fusului și sate-piață. Spre a evita această confuzie, Mielke dă definiția precisă a satelor circulare. Argumentele lui pentru originea germană a satelor circulare sînt următoarele : acest tip de așezare nu e cunoscut în țările cu adevărat slave ca Polonia, Rusia și slavii din țările balcanice, în schimb el apare în regiuni curat germane, ca : Thuringia, Würtemberg, de-a lungul rîului Ems în Hanovra și lîngă Dunăre. Le întîlnim chiar și în Iutlanda și Scandinavia. Cît privește satele circulare cu nume de origine slavă, numărul lor e relativ redus. În privința împărțirii hotarului, în schimb întîlnim la satele circulare des sistemul trienal care e de origine germană. Satul circular a apărut încă în perioada preslavă iar triburile germane l-au adus dinspre nord și l-au răspîndit în drumurile lor din Scandinavia peste Seelanda și Schleswig în Thuringia [557].

Utilizînd rezultatele unor investigații făcute în stațiuni preistorice și cercetări făcute asupra toponimiei, Folkers a încercat să dovedească originea preistorică germană a satelor circulare, pe care slavii care au năvălit în părțile răsăritene ale Germaniei le-au ocupat și utilizat pentru scopurile lor. Recunoaște însă că o bună parte a satelor circulare au fost întemeiate de colonisti germani după perioada slavă. Ca și Mielke, și el consideră satul circular ca o așezare a crescătorilor de vite în regiuni în care predomină cultura extensivă a fîneațelor [558].

Bazat pe cercetări istorice asupra unui ținut mai restrîns, în regiunea Köslin din Pomerania răsăriteană, von Trotha a dovedit că satele circulare din acele părți au fost întemeiate de către latifundarii germani cu o populație curat slavă, slavo-germană sau în mare parte germană. Prin urmare ele sînt o formă de așezare colonială și nu aparțin exclusiv unui singur popor [559].

Wilhelmy, care a analizat rezultatele diferiților autori cu privire la originea satului circular, termină această discuție cu un compromis. El ajunge la convingerea că satul circular este un tip de așezare colonială iar răspîndirea sa dovedește că a fost întemeiat cu preferință în regiunile despădurite. În formarea satului circular au avut un rol atît popoarele slave cît și cele germane. Ca și satul cu case izolate și cel îngrămădit, nici satul circular nu aparține exclusiv unui singur popor și nici unei anumite perioade.

---

[556] „Mit Recht hat Schlüter erkannt, das der Rundling und ein grosser Teil der Haufendörfer von einer gemeinsamen Urform deutscher Entstehung ausgehen", *Haus und Siedlung*, p. 84.

[557] *Die Herkunft des Runddorfes*, pp. 71, 176, 275, 280, 287—298, 318—323.

[558] *Op. cit.*, pp. 54—56.

[559] *Entwicklung ländlischer Siedlungen im Kösliner, Küstengebiet*, în *Schritten des Geogr. Institut. Kiel*, vol. I (1933), fasc 2, pp. 16, 21—23 și 29.

Scanned with OKEN Scanner

Wilhelmy face deosebire între două categorii de sate circulare: a) cele de origine slavă, care sînt mai puţin încheiate şi mai puţin regulate şi b) cele de origine germană, care au o formă regulată caracteristică satelor circulare. După părerea sa, satele circulare de origine slavă sînt în Saxonia în ţara venzilor din Hanovra, în Mecklenburg şi în Prignitz din provincia Brandenburg. Prin urmare, Wilhelmy ia o atitudine intermediară, împăciuitoare între cele două tabere, admiţînd atît existenţa satului circular de origine slavă cît şi germană. După toată probabilitatea acesta este şi adevărul şi astfel se explică şi faptul de ce s-au constituit cele două tabere cu privire la originea etnică a acestui tip de aşezare [560].

În privinţa vechimii şi mai ales a cronologiei satului circular va trebui să avem în vedere trei perioade distincte în evoluţia sa, care trebuiesc considerate ca trei forme sau etape uneori aproape independente unele de altele în evoluţia lor.

a) Etapa arhaică şi primitivă la popoarele crescătoare de vite în epocile preistorice şi la cele naturale din zilele noastre.

Am arătat că mai mulţi autori consideră satul circular ca o aşezare tipică a crescătorilor de vite, piaţa rotundă din mijlocul satului servind pentru adăpostirea vitelor. Tocmai pentru această întrebuinţare a terenului din mijlocul satului mai mulţi autori atribuie satului circular o vechime considerabilă, el datînd chiar din epoca preistorică.

Această părere o reprezintă, de pildă, R. Mielke, bazîndu-se pe unele pasaje din Strabon şi Tacitus. După dînsul, primul autor relatează despre belgii din Britania ca locuind în colibe cu vitele lor, pe un teren de formă rotundă îngrădit cu trunchiuri de arbori [561]. Dintre autorii germani de aceeaşi părere cu privire la vechimea satelor circulare este şi von Buchwald [562] şi Folkers [563]. Asemenea şi cercetătorul polonez Potkanski consideră satul circular ca una dintre cele mai vechi şi comune forme de aşezare [564].

Existenţa unor mici aşezări de formă circulară din epoca preistorică a fost atestată şi de descoperirile arheologice. Astfel de aşezări din epoca neolitică au fost găsite lîngă Nördlingen din Suabia de nord. Satele mărunte ale alemanilor au fost şi ele de formă circulară [565].

În legătură cu problema principiului ce stă la baza satului circular: aşezări rotunde făcute pentru scopuri de apărare, prin care unii autori vor să explice originea satului circular, ei au luat în considerare şi influenţa micilor aşezări de formă rotundă întărite cu un val de

---

[560] *Op. cit.*, pp. 89—97.
[561] *Die Entstehung des Rundlings*, p. 288 şi 289.
[562] *Der Ursprung des Rundlings*, în *Globus*, LXXIX (1901), pp. 293—298.
[563] *Op. cit.*, p. 54.
[564] *Pisma pos'miertne K. Potkan'skiego*, vol. I, Cracovia, 1922, p. 190, apud B. Zaborski, *op. cit.*, p. 42. Vezi la acelaşi loc şi problema originei satelor circulare.
[565] Cf. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 34 şi 35.

Scanned with OKEN Scanner

pămînt ce le înconjoară, cum au fost de pildă micile aşezări întărite în felul acesta ale saxonilor în secolele VII—IX [566].

Cu privire la faza primitivă a aşezărilor de formă circulară în legătură cu creşterea vitelor, unii autori au luat în considerare şi îngrădirile de formă circulară ale popoarelor naturale crescătoare de vite, ca de pildă la zuluşii şi beciuanii din Africa de Sud [567].

Nimic mai natural decît faptul că popoarele preistorice şi cele naturale, crescătoare de vite, să-şi adăpostească animalele chiar şi colibele lor, de multe ori şi ele rotunde, pe un teren rotund împrejmuit cu gard, în vederea apărării acestui bun principal al lor. Ţinînd seama de această fază iniţială şi principiul pe care se bazează toate aceste sate de formă circulară, le putem atribui o vechime considerabilă datînd din epoca cînd creşterea vitelor era ocupaţia principală a popoarelor.

b) Faza a doua, ca sate de formă circulară a popoarelor crescătoare de vite din veacul de mijloc. În această perioadă satele circulare se găsesc îndeosebi în zona de amestec între două popoare în plină înaintare şi de luptă pentru cucerirea „spaţiului vital."

După cum am mai arătat, Wilhelmy face distincţie între două categorii de sate circulare : 1. cele de origine slavă mai puţin încheiate şi 2. cele de origine germană, cu o formă mai regulată. Aceste două categorii corespund şi celor două perioade cronologice ale acestei epoci. Cele mai vechi, de origine slavă, datînd în marea lor majoritate din secolele VI—X şi cele de origine germană posterioară sec. al X-lea. Sate circulare de origine slavă au putut fi întemeiate şi în epoca posterioară sec. al X-lea, ca de pildă cele din Bohemia în sec. al XII-lea şi al XIII-lea [568].

c) În faza a treia, satul circular apare ca tip de sat colonial al timpurilor mai recente, începînd cu sec. al XVI-lea avînd o formă mult mai regulată. Arhitecţii au înfiinţat în Germania, între 1749—1799, mai multe sate aşa-zise „friedriziene" în Silezia Superioară, după acelaşi plan. Singurul nostru sat de formă circulară, Charlottenburg, întemeiat şi el în cursul sec. al XVIII-lea şi care are o formă perfect circulară, aparţine de asemenea acestei perioade [569].

SATUL RADIAL

La sfîrşitul primei părţi a lucrării, sub titlul de „satul polip" am relevat existenţa sporadică în Transilvania a unor sate de formă tenta-

[566] Cf. O. Schuchhardt, *Witzen und Strazedet, zwei Burgen der Lausitzer Kultur*, în *Niederlausitzer Mitteilungen*, 1927, pp. 178—195 ; Idem, *Vorgeschichtliche Wurzeln der Volkskunde*, în *Deutsche Volkskunde* de A. Spamer, p. 84 ; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 82 ; H. Wilhelmy, *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, p. 90.

[567] Cf. S. Passarge, *Die Grundlagen der Landschaftskunde*, I (1921), p. 141 ; H. Wilhelmy, *op. cit.*, p. 94.

[568] Cf. A. Meitzen, *Siedlungen und Agrarwesen* etc., II, pp. 245—265 ; H. Wilhelmy, *op. cit.*, pp. 89—94.

[569] Întemeiat la 1770 cu familii tiroleze din Trento. Cf. Fr. Griselini, *Istoria Banatului timişorean*, traducere de N. Bolocan, p. 137.

Scanned with OKEN Scanner

culară, ale căror uliţe pornesc dintr-un centru, în direcţia radială, şi care nu sînt drepte, ci prezintă uşoare îndoituri. Am şi dat, la acel loc, două exemple tipice : comuna Păsăreni de pe valea Nirajului şi Hiringlab din regiunea deluroasă dintre Tîrnave.

Astfel de sate au fost menţionate şi de alţi autori şi pentru alte ţări. Ca şi la noi, şi în străinătate ele apar sporadic amestecate cu alte tipuri de aşezări fără să ocupe o arie de întindere mai mare şi compactă ca şi celelalte tipuri de aşezări.

Putem distinge două variante ale acestei forme de aşezare. Una pe care am putea-o numi tentaculară şi a doua, radială.

Satele tentaculare s-au format în mod natural sub influenţa reliefului, iar străzile ce se întind ca nişte tentacule nu sînt drepte, ci prezintă îndoituri uşoare. Adaptîndu-se terenului, ele se întind fie pe culmi, fie în văi urmărind linia lor. Satele citate de noi din Transilvania aparţin acestei categorii. Astfel de variante au fost remarcate de Princz în Croaţia, de-a lungul terasei rîului Drava, ca de pildă comuna Pitomaca, cu o stradă principală ondulată şi 5 200 m de lungă şi cu alte braţe de cîte 1 200 m lungime. Din cauza acestor uliţe lungi şi ondulate el numeşte aceste aşezări : sate paianjen (Spinnendörfer). Autorul mai remarcă şi o altă variantă a satelor tentaculare numită de el sat ramificat (Astdorf), care are uliţele în formă de creangă [570].

Astfel de sate tentaculare au fost menţionate şi de Biermann în partea inferioară din Emmental din Elveţia, unde satele mari distanţate îşi întind tentaculele lor de-a lungul văilor principale şi laterale [571].

A doua variantă, numită de noi satul-radial, are o formă mult mai regulată. Uliţele sînt drepte şi se întîlnesc tot într-un punct central, dînd aşezării o formă de stea. Această variantă s-a format sub influenţa liniilor de comunicaţii care se întîlnesc într-un punct central.

În lucrarea sa asupra clasificării tipurilor de aşezări din Germania, Martiny le numeşte sate-uliţă radiale (Strahlige Wegedörfer), dînd ca exemplu clasic planul comunei Ottersweiler, din provincia Baden. Dintr-un centru unde se află de obicei biserica, se întind radial în toate direcţiile uliţe, care uneori se bifurcă şi se întind departe încît aşezarea are forma unui păianjen. Satul radial este deci rezultatul întinderii aşezării în toate direcţiile de-a lungul liniilor de comunicaţie ce se întîlnesc în punctul central, unde se află, ca un sîmbure, partea veche a satului, de formă regulată. Aceste sate se găsesc de obicei în regiunile de şes cu o suprafaţă uniformă.

Martiny arată că atunci cînd o astfel de aşezare se măreşte prin un nou spor al populaţiei, acest proces se produce de-a lungul căilor de comunicaţie ce pornesc din vechiul sîmbure al aşezării, dînd noilor părţi de la periferie caracterul formei radiale.

Acelaşi autor remarcă şi un interesant proces de transformare a satelor circulare, în unele regiuni, în mici cătune de formă radială. După cum e cunoscut, satul circular, cu forma sa fixă, nu permite spo-

---

570 *Die Siedlungsformen Ungarns*, p. 339 şi 341.
571 *L'habitat rural en Suisse*, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

rirea numărului curţilor în jurul pieţii ovale din mijloc. Acest neajuns a fost înlăturat prin aşezarea noilor gospodării la o distanţă mai mare de piaţa centrală, încît azi, în mai multe regiuni în care mai demult au fost sate vechi circulare, întîlnim mici cătune de formă radială, ale căror gospodării se înşiră de-a lungul drumului în formă de stea [572].

Astfel de sate în formă de stea (village en étoile) relevă şi Demangeon pentru Franţa, dînd cîteva exemple răzleţe, comuna Rieux, din departamentul de Nord şi comuna Saint-Renan din Finistère, aproape de Brest. Datorită formei lor radiale, desenată prin întîlnirea la un punct central al mai multor linii de comunicaţii, autorul vede o tendinţă spre o formaţie cu caracter urban [573].

Că aşezarea în formă de stea este o caracteristică a aşezărilor urbane a fost remarcată de către Hettner încă la 1895. El arată că oraşele, într-o regiune unde ele nu sînt împiedecate în evoluţia lor, mai întîi se dezvoltă în formă radială în toate direcţiile de-a lungul principalelor linii de comunicaţii şi numai în urmă se vor completa şi spaţiile rămase la început neclădite dintre aceste uliţe în formă de stea [574].

CRONOLOGIA AŞEZĂRILOR NOASTRE

Credem că aceste cercetări cu privire la răspîndirea şi evoluţia diferitelor tipuri de aşezări la noi şi la alte popoare urmărite în profunzimea lor istorică şi în extensiunea lor geografică nu au fost inutile pentru a putea cîştiga baze mai largi şi mai sigure în stabilirea evoluţiei şi mai ales a cronologiei aşezărilor de la noi.

Înainte de a ajunge la stabilirea cronologiei aşezărilor noastre, e necesar să facem o clasare a categoriilor de aşezări şi să arătăm legătura ce există, la noi, între tipul de aşezare şi populaţia ce o locuieşte. Tratarea etnografică a aşezărilor va trebui deci să precedeze pe cea cronologică. În primul caz se va avea în vedere legătura ce este între aşezare şi factorul etnic iar în al doilea caz se va stabili ordinea lor după epocile de formare sau răspîndire a diferitelor tipuri de aşezări.

Mielke, care, după cum am văzut, a fost unul dintre primii autori care s-a ocupat mai intens cu problema cronologiei aşezărilor, stabileşte că evoluţia satelor a urmat două direcţii, fiecare corespunzînd unei categorii distincte : prima a satelor ţărăneşti neregulate (bauerlich-ungeregelte) şi a doua, a celor latifundiare, cu forme fixe (grundherrlich-gebundenen.) Prima categorie pleacă de la aşezările cu case izolate, care apoi prin concentrare evoluează în sate îngrămădite cu varietăţile lor locale, cum sînt satele circulare şi cătunul, şi în sfîrşit satul răsfirat, răspîndit îndeosebi în părţile răsăritene ale Europei.

A doua categorie începe cu satul înşirat (Reihendorf) care e condiţionat de cadrul geografic întocmai ca şi satele de-a lungul digului

---

572 *Grundrissgestaltung*, pp. 21, 24 şi 71.
573 *Types de peuplement rural en France*, p. 14, fig. 24 şi 25.
574 *Bemerkungen zur Siedlungsgeographie*, în *Geogr. Zeitschrift*, I (1895), p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

(Marschhufendorf) şi cele de pădure, cărora li se asociază şi satul de-a lungul drumului [575].

Aceleaşi categorii le găsim şi la Martiny, care deosebeşte şi el: 1. grupul aşezărilor neordonate sau originale (ungeregelte oder urwüchsige) şi 2. grupul aşezărilor ordonate (geregelte Siedlungsgestaltung). Baza acestei clasări este şi aici lipsa sau prezenţa influenţei unei autorităţi care a impus forma aşezărilor. Autorul ne atrage însă atenţia că deosebirea din acest punct de vedere între cele două grupuri nu e categorică. Aceasta pentru motivul că şi aşezările din prima categorie au fost influenţate uneori de autorităţi în formarea lor.

Primul grup e numit de el şi tipuri naturale (Naturtypen), iar cele din a doua, tipuri normative (Normtypen). În ceea ce priveşte clasarea formelor elementare de Demangeon ele nu corespund celor două categorii ale autorilor germani. Acesta ocupîndu-se numai cu aşezările din Franţa, nu ia în considerare şi formele naturale din prima categorie. Clasarea sa se referă mai mult la formele mai evoluate din a doua categorie [576]. Nu putem urmări amănunţit în acest loc clasificările date de aceşti autori şi alţii, deoarece scopul nostru nu este să dăm aici un sistem de clasificare a aşezărilor rurale [577], ci să arătăm şi să subliniem deosebirile ce sînt între cele două categorii fundamentale, şi anume între: a) aşezările naturale şi b) aşezările normative. Căci, după cum am văzut, aşezările din prima categorie s-au format în mod natural şi au fost foarte rar influenţate în formarea lor de factorul politic şi cel administrativ şi aparţin de obicei populaţiei vechi autohtone, iar forma celor din a doua categorie sau a fost impusă de factorul politic unei populaţii de colonişti sau unei populaţii autohtone. Aplicînd această constatare şi la cercetările noastre, vom ajunge la unele rezultate cu privire la vechimea aşezărilor şi a populaţiei ce le locuieşte.

Dacă vrem să clasăm tipurile de aşezări la noi în aceste categorii, primului grup, al satelor naturale, aparţin: satul împrăştiat, satul răsfirat, satul de vale şi satul îngrămădit. Grupului al doilea, al celor normative sau coloniale, aparţin: satul de-a lungul drumului, satul alungit, satul în formă de fus, satul patrunghiular, satul compact adunat şi satul circular.

După cum am mai arătat, aşezările din prima categorie formează o familie de forme strîns înrudite şi din punct de vedere genetic. Ele

---

[575] *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes*, p. 217.

[576] În opera sa mai recentă: *France Economique et Humaine*, vol. VI din partea II din seria *Géographie Universelle, La France*, 1946, Demangeon revine la acele categorii mai vechi ale sale: a) a aşezărilor adunate (habitations groupées) şi b) aşezările dispersate (habitations dispersées), p. 186. Clasare ce a influenţat atît de mult şi categoriile fundamentale ale geografilor noştri (vezi V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România*. Extr. din *Bul. Soc. Rom. de Geogr.*, vol. XLVI, 1927, p. 4). Idem, *Une carte de l'habitat rural en Roumanie*, Extr. din *Bul. Soc. Rom. de Geogr.*, vol. LIII, 1934, p. 2 şi 4).

[577] R. Martiny, *Grundrissgestaltung*, p. 59; B. Zaborski, *Dorfformen in Polen*, pp. 36—40; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 64 şi 71; Ultimul autor împarte şi el aşezările ca şi Demangeon în două grupuri mari: a) aşezare risipită (Streusiedelung) şi b) aşezare adunată (Sammelsiedlung), p. 71.

Scanned with OKEN Scanner

pot evolua şi se pot transforma unele din altele, de la case izolate pînă la satul îngrămădit şi se pot dizolva iarăşi în forme mai simple şi cu o structură mai rară.

Caracteristica acestui grup este, după cum am văzut, că s-au format în mod natural, avînd posibilitatea de transformare de la forme mai simple la cele mai evoluate, fie ca formă sau structură şi invers. Ele nu s-au format dintr-o dată, permiţînd astfel sporul succesiv al locuitorilor. O altă trăsătură caracteristică a lor este neregularitatea şi variabilitatea atît în ce priveşte forma aşezării, textura uliţelor, structura lor internă şi a proprietăţii locuitorilor. De aceea, ele pot fi numite şi forme naturale neregulate. Ele sînt, deci, aşa cum am mai afirmat, forme de aşezări ale populaţiei vechi autohtone, fiind locuite de la început de către o populaţie liberă şi fără îngrădirea autorităţilor. Ele s-au putut forma însă şi mai recent în aceleaşi condiţii.

În schimb aşezările normative din a doua categorie au o formă fixă şi regulată atît a întregii aşezări cît şi a uliţelor, a gospodăriilor şi a proprietăţii ce le aparţin. Cu excepţia satelor alungite şi de pădure, ele nu s-au format succesiv, ci deodată şi după un plan dinainte stabilit, şi de aici rezultă şi forma lor fixă şi variabilitatea foarte redusă a formelor şi a variantelor. Toate aceste forme sînt tipuri coloniale, de dată relativ mai recentă.

În marea lor majoritate, ele s-au format sub influenţa factorului politic şi administrativ, dar în mod excepţional s-au putut forma şi independent.

După această clasare a categoriilor fundamentale ale aşezărilor putem trece la o cercetare a legăturilor ce există la noi între diferitele tipuri de aşezări şi populaţia ce le locuieşte.

Am arătat cum la început se credea în originea proprie naţională chiar a tipurilor naturale şi mai ales a satului îngrămădit, care reprezintă forma cea mai evoluată din această categorie (vezi pp. 291—294). Răspîndirea lor la cele mai multe dintre popoarele Europei, din cele mai vechi timpuri, a convins pe cei mai mulţi dintre autori că ele sînt forme comune la popoarele europene [578], cum este cazul satului îngrămădit, este o formă caracteristică regiunilor de stepă. [579]

După cum am văzut, unii autori afirmă chiar că toate formele, naturale începînd cu casele izolate pînă la cele îngrămădite, au caracter universal şi nu sînt, în ce priveşte forma lor, legate de un anumit popor şi nici limitate în timp [580].

Am demonstrat că tipurile naturale sînt forme comune ce pot fi întîlnite la cele mai multe dintre popoare, dar am constatat şi faptul că unele dintre ele pot fi preferate de anumite popoare, şi de aceea le sînt caracteristice.

---

[578] F. Bujak, *op. cit.*, p. 61 şi 70 ; A. Helbok, *op. cit.*, p. 82.
[579] Gy. Princz, *op. cit.*, p. 338 şi 352. B. Zaborski, *op. cit.*, pp. 56, 57 şi 103.
[580] Gy. Princz, *op. cit.*, p. 338 şi 352. H. Wilhelmy, *op. cit.*, p. 93.

Scanned with OKEN Scanner

Spre deosebire de acestea, satele din a doua categorie sînt mai legate de factorul etnic. Am arătat rolul covîrşitor atribuit în răspîndirea satelor de-a lungul drumului elementelor etnice germane, care au dus cu ei pretutindeni acest tip de sat colonial. Dar am constatat şi faptul că satele de-a lungul drumului s-au putut forma independent şi la alte popoare, şi mai ales sub influenţa liniilor de comunicaţie (vezi pp. 306—323).

Am văzut controversele cu privire la originea etnică a satului în forma fusului şi a celui circular, ambele de origine colonială, răspîndite în zona de contact a elementelor etnice germane şi slave. Am dovedit că ambele forme au fost introduse la noi de grupurile etnice germane (vezi pp. 323—326 şi 335—343).

În schimb, s-a recunoscut originea germană a satului de pădure răspîndit, spre răsărit de-a lungul Sudeţilor şi a Carpaţilor nordici (vezi pp. 323—331) : Am arătat că acest tip de aşezare a fost introdus la noi în forma sa tipică germană, în puţine exemplare, tot de către coloniştii germani. Dar am exprimat şi părerea că satele de pădure s-au putut forma şi la populaţia română, independent în regiunile despădurite.

Satele de-a lungul digului sînt de origine olandeză, fiind răspîndite pe tot litoralul Mării Nordului şi al Mării Baltice, pînă în Polonia, unde ca aluzie la originea lor olandeză sînt numite «olendry» [581].

La noi acest tip de aşezare nu a pătruns, deşi ar fi fost potrivit pentru regiunile mlăştinoase din lunca Dunării.

Cercetînd problema influenţelor etnice asupra tipurilor de aşezări din Transilvania şi Banat, ajungem să stabilim o legătură mai strînsă între tipurile de aşezări şi grupurile etnice ce le locuiesc, decît ne-ar permite să presupunem după constatările făcute în alte ţări. Chiar şi o singură privire pe harta tipurilor de aşezări (nr. 2 şi 3) ne arată în mod evident că tipurile naturale sînt răspîndite în zonele curat româneşti şi prin urmare le sînt caracteristice.

În expunerea noastră am remarcat la fiecare capitol cărui grup etnic aparţine tipul de sat respectiv. Astfel am constatat că satul împrăştiat, satul răsfirat şi satul de vale sînt aproape exclusiv româneşti. Numai în regiunile cu o populaţie românească găsim zone mai întinse ale acestor tipuri de aşezări, la alte popoare ele apar în număr cu totul restrîns, fără să aibă o arie de răspîndire mai însemnată.

Astfel, satul cu case izolate se găseşte pe o zonă mai întinsă, numai în regiunile locuite de români. Dintre acestea, cea mai însemnată este cea din Munţii Apuseni, care constituie, după cum am arătat, un sîmbure arhaic nu numai în privinţa aşezărilor şi a tipurilor de case, dar şi din punct de vedere antropologic şi lingvistic (v. p. 169 şi 250—251).

Tipul răsfirat a fost considerat de autorii români şi străini ca tip de aşezare specific românească, avînd întinderea cea mai mare pe teritoriul locuit de români : nordul Transilvaniei şi zona subcarpatică din Moldova şi Muntenia, de la Ceremuş pînă la Dîmboviţa (v. pp. 189—193 şi 259).

---

[581] B. Zaborski, *op. cit.*, p. 64.

Scanned with OKEN Scanner

Satul de vale este atît de specific românesc, am putea spune transilvănesc, încît el nici nu prea a fost menţionat în alte ţări, cel puţin în forma cum se găseşte la noi. Căci satul de vale din Germania şi cel săsesc de la noi sînt propriu-zis sate de uliţă străbătute de un rîu, în vreme ce satul de vale tip românesc se contopeşte cu rîul, uliţele cu case răzleţite urmărind linia şerpuitoare a rîului şi ale ramificaţiilor sale (v. pp. 197—199 şi 261).

Tipul de sat îngrămădit aparţine şi el, în marea sa majoritate, populaţiei româneşti. În număr mai restrîns îl întîlnim şi la populaţia maghiară din Cîmpia Transilvaniei, în care locuiesc adesea împreună cu populaţia românească, dar mai ales la satele din săcuime. Am arătat că spre deosebire de satele îngrămădite româneşti, cele săcuieşti sînt mai alungite şi foarte des se întind de-a lungul unui rîu. La saşi, satul îngrămădit apare în număr şi mai restrîns, în părţile dinspre miazăzi ale regiunii Tîrnavelor (v. pp. 203—209 şi 212). E foarte probabil că mai de mult satele îngrămădite să fi fost mai numeroase şi la populaţia maghiară şi săsească, deoarece mai multe dintre satele îngrămădite, azi româneşti, mai ales prin părţile de sud ale Cîmpiei şi regiunii Tîrnavelor au nume de origine maghiară sau germană [582].

În schimb, tipurile normative, în număr mai însemnat le întîlnim la populaţia de origine germană şi maghiară. În această privinţă este semnificativ faptul că zonele satului de-a lungul drumului din jurul Bistriţei şi regiunii Tîrnavelor coincid în bună parte cu limitele grupului etnic săsesc din aceste părţi şi cu cercul lor de influenţă (v. hărţile nr. 2 şi 3). Am mai relevat şi faptul important că limita satelor îngrămădite şi de-a lungul drumului, atît spre nord în regiunea Bistriţei, înspre est, la satele din jurul Munţilor Căliman şi Gurghiului, cît şi spre sud îndeosebi dintre Tîrnave şi Olt, coincide cu limitele graniţelor etnice dintre români, saşi şi unguri (v. pp. 207—209, 221, 222 şi 311—313).

Este adevărat că dintre tipurile normative, satul de-a lungul drumului şi cel patrunghiular se găsesc, pe o zonă destul de întinsă, şi la populaţia românească, în regiunile de vest a Cîmpiei Tisei (v. harta nr. 3). În regiunea marginală din aceste părţi, în zona de contact între şes şi ţinuturile deluroase apropiate se întinde o bandă, cînd mai îngustă, cînd mai largă de sate de-a lungul drumului, atît la populaţia română cît şi la cea maghiară ; în regiunea de şes a judeţului Arad şi Timiş pre-

---

[582] Vezi fig. 26 şi p. 207. Pentru lămurirea originii acestor sate va fi nevoie să se facă şi cercetări istorice, spre a urmări problema şi în profunzimea istorică. Va trebui să se cerceteze dacă avem de a face cu aşezări de origine maghiară, a căror populaţie a fost asimilată de elementul românesc, cum este probabil în cazul satelor cu nume de origine săsească (v. p. 207) sau că numele lor a fost impus de către autoritatea politică sau chiar de latifundiari, pe a căror moşie au fost aşezaţi în calitate de iobagi. Cf. în această privinţă : G. Kisch, *Erloschenes Magyarentum in Siebenbürgen* în *Archiv des Vereins für Siebenb. Landeskunde*, XLII 1924, pp. 135—160 ; W. Scheiner, *Die Artsnamen im mittleren Teile des sudlichen Siebenbürgens*, în «Balkanarchiv» II, 1926, pp. 11—112 şi III, 1927, p. 172 ; J. Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften im XI Jahrshundert*, Budapest, 1938, p. 37 şi 38 ; L. Makkai, *Erdély népei a közepkorban* în *Magyarok és Románok*, Budapest, 1943, p. 325 şi 347.

Scanned with OKEN Scanner

domină satele patrunghiulare, locuite în bună parte de o populaţie românească.

Aceste forme de aşezări adaptate şi cadrului geografic au fost impuse în bună parte de autorităţi cu prilejul repopulării acestor ţinuturi după eliberarea lor de sub jugul turcesc (v. pp. 231—234, 251, 252, 311 — 313 şi 320—323).

Am arătat că înainte de perioada în care au fost impuse tipuri noi coloniale situaţia în privinţa tipurilor de aşezări era cu totul alta. Dovadă sînt cele cîteva sate mari îngrămădite de dată mai veche, care au supravieţuit în aceste părţi ca nişte relicve, înconjurate de noile tipuri coloniale. Acestea sînt cele trei sate mari : Tîrnova, Chier şi Moroda din judeţul Arad, ca şi Sacoşul Mare din judeţul Timiş.

Legătura mai strînsă ce o putem observa la noi între tipul de aşezare şi grupul etnic ce îl locuieşte se poate constata nu numai cercetînd problema pe arii mai întinse în legătură cu hărţile anexe, dar luînd şi fragmente mai mici unde populaţia de origine etnică diferită locuieşte pe un teren mai restrîns. O astfel de dovadă clasică ne oferă pl. VIII, care reprezintă un fragment din împrejurimile Tîrnavei Mici, în care putem observa influenţele mediului geografic, iar de altă parte legătura ce este între tipul de aşezare şi elementul etnic ce îl locuieşte.

Pe acest loc relativ strîns întîlnim aşezările celor trei grupuri etnice ale Transilvaniei : români, unguri şi saşi, locuind fiecare în trei zone geografice diferite şi în tipuri de aşezări deosebite. Astfel, în zona de nord, într-o regiune de coline mai joase, cu un relief cu caracter de maturitate în mici depresiuni circulare, găsim tipuri de sate îngrămădite româneşti (Vaidacuţa = Vajdakuta şi Corbeşti = Csaka). În zona a doua mijlocie, în lunca rîului Tîrnava Mică, largă şi cu caracter de maturitate, întîlnim trei sate de-a lungul drumului, dintre care două (Suplac = = Küküla Széplak şi Coroiu-Sînmartin = Koród Szt Marton) cu o populaţie majoritară maghiară şi minoritară română, iar unul Odorheiu = Vámoi Udvarhely) cu o populaţie mai numeroasă română şi mai redusă maghiară. În a treia zonă de jos spre sud de valea Tîrnavei Mici, în care se văd văi înguste şi lungi, separate de culmi tot înguste şi lungi, cu direcţia nord-sud, vedem sate de-a lungul drumului de tip săsesc (Laslăul Mic = Kis-Szt-László şi Seleuş = Kis-Szállás) împreună cu varianta sat dublat de-a lungul drumului (Zagor), locuite exclusiv de saşi şi cu un număr foarte redus de români. Între satele de-a lungul drumului din valea Tîrnavei Mici şi cele săseşti de la sud, mai vedem încă două sate curat româneşti, dintre care (Laslăul-Mare = Oláh-Szt-László) de tip răsfirat, iar celălalt (Soimuşul românesc = Oláh Solymos) de tip îngrămădit. Chiar şi numirea ungurească (Oláh = Valah) arată că avem de a face cu sate curat româneşti intercalate între satele celor două naţionalităţi.

Prin urmare, fiecărei zone îi aparţine un tip de sat adaptat mediului geografic, dar şi legat de un anumit grup etnic.

Un alt exemplu instructiv de paralelism între satele vechi din categoria celor naturale şi sate recent de tip colonial ni-l prezintă urmă-

Scanned with OKEN Scanner

toarele sate : alături de vechiul sat de tip îngrămădit românesc Răchita, se află satul recent, maghiar, Igazfalva, de tipul satului patrunghiular. Tot la fel şi Rodna-Veche din judeţul Năsăud e de tipul satului îngrămădit, iar Rodna Nouă, sat de-a lungul drumului.

După această introducere, atît de necesară, putem trece la stabilirea cronologiei tipurilor de aşezări din Transilvania şi Banat. Această cronologie este valabilă din punct de vedere general, aşadar, clasificînd şi tipurile de aşezări după stratificarea lor cronologică, ca şi a perioadelor geologice. Ea stabileşte mai mult o perioadă de formare a acestora, nedînd o cronologie istorică precisă a fiecărei aşezări, ci a perioadei de formare a tipului care-i aparţine.

La stabilirea cronologiei fiecărui tip de aşezare am subliniat şi faptul că aceasta poate avea şi mai multe perioade de formare, dacă împrejurările sînt din nou favorabile dezvoltării tipului respectiv. Evident, la stabilirea cronologiei tipurilor noastre de aşezări vom ţine seamă în primul rînd de condiţiile speciale de la noi, dar vom lua în considerare şi rezultatele obţinute cu privire la cronologia tipurilor din alte ţări. Aceste date vor fi foarte preţioase pentru a le folosi ca termeni de comparare şi de a confirma, cu ajutorul lor, veracitatea datelor obţinute la stabilirea cronologiei tipurilor de la noi.

Începem cu fixarea cronologiei tipurilor normative coloniale. Aceasta pentru motivul că ele fiind mai recente şi avînd, mai ales cu privire la formarea lor, date precise istorice, le putem stabili mai cu uşurinţă vechimea.

Cronologia celui mai recent tip colonial, al satului patrunghiular, ne este cunoscută. Am arătat că ele datează din secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea (vezi pp. 333—334). Sub stăpînirea turcească, şi mai ales în urma războaielor cu turcii, populaţia din părţile de sud ale Cîmpiei Tisei s-a rărit considerabil. După pacea de la Passarovitz (1718), cînd aceste ţinuturi au fost eliberate, curtea imperială din Viena, din motive politice, îndeosebi în Banat, aduce colonişti străini, şi mai ales germani.

Cu acest prilej, după cum am arătat (vezi p. 233 şi 334), a fost fixată din patente de colonizare şi dispoziţii administrative nu numai forma patrunghiulară a aşezărilor, dar chiar şi forma, întinderea şi construcţia gospodăriilor. În mai multe părţi, locuitorii băştinaşi români au fost mutaţi din localităţile lor vechi în alte părţi (exemplu Sadova-Nouă din judeţul Severin), spre a fi cedate noilor veniţi, sau au fost aduşi şi români din alte ţinuturi (exemplu Comloşul Mare colonizat cu olteni). Noua formă de colonizare a fost impusă şi populaţiei româneşti, care a fost constrînsă să-şi transforme aşezările în conformitate cu noul plan unitar [583].

---

[583] Fr. Griselini, *Geschichte des Temesvarer Banats*, 1780, I, p. 156, 181, 186, vezi şi anexele 2 şi 3 cu planurile satelor patrunghiulare ; H. Schwicker, *Geschichte des Temesvarer Banats*, p. 369—403 ; S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc şi colonizările străine în Banat*, pp. 97—105 ; Idem, *Sate şi sălaşuri în Cîmpia Tisei*, p. 156 şi 157 ; V. Tulescu, *Românii din Banat şi raporturile lor cu populaţia alogenă*, pp. 209, 213, 217—223 ; R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 203.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel se explică și răspîndirea atît de unitară a satului patrunghiular, mai ales în părțile de șes ale Banatului și ale județului Arad.

Cînd am cercetat raportul dintre diferitele tipuri de așezări și grupurile etnice ce le locuiesc, am remarcat împrejurarea că satul de-a lungul drumului este caracteristic populației săsești din Transilvania. Cu acel prilej am făcut și constatarea că aria acestui tip de așezare în ținutul Bistriței și regiunile Tîrnavelor coincide cu răspîndirea grupului etnic săsesc din aceste părți. Asemenea am arătat rolul însemnat pe care l-au avut elemente etnice germane, care în drumul lor spre răsărit au adus cu ei pretutindeni acest tip de așezare. Prin urmare, nimic mai natural decît să presupunem că și la noi acest tip de sat colonial a fost adus de către sași cu prilejul venirii lor în Transilvania în cursul veacurilor al XII-lea și al XIII-lea. În capitolul în care am tratat originea și răspîndirea satului de-a lungul drumului am arătat cum acest tip de așezare a fost răspîndit treptat prin coloniști germani în țările sudete, Austria, Ungaria și că tot prin acest curent de emigrare, prin grupul etnic săsesc de origine franconă a fost introdus și în Transilvania (v. p. 309 și 313).

Luînd în considerare și faptul că sașii au aproape exclusiv acest tip de așezare, pe care îl întîlnim la ei într-o formă tipică și am putea spune specific săsească (vezi pp. 217—219), sîntem nevoiți a o explica prin faptul că ei au introdus acest tip de așezare, cu variantele săsești caracteristice numai lor, într-o anumită perioadă.

Avînd la dispoziție aceste elemente, putem conchide că satul de-a lungul drumului și evident și satul-uliță au fost introduse în Transilvania de către elementul etnic săsesc, fapt ce ne permite să stabilim și vechimea acestui tip de așezare pentru ținuturile noastre, deci secolul al XII-lea și al XIII-lea.

Astfel a fost introdus în această perioadă primul tip de așezare ordonată de tip colonial și cu siguranță că restul populației din Transilvania, înainte de această epocă, trăia în forme de așezări din categoria celor naturale și deci de tipul împrăștiat, răsfirat, de vale și îngrămădit. Împrejurarea că dincolo de linia Carpaților, în vechea Țară, cu excepția satelor alungite din depresiunea subcarpatică a Oltului și cîteva cazuri mai izolate nu întîlnim nici o zonă mai însemnată cu sate de-a lungul drumului, dovedește și mai mult că acest tip de așezare în Transilvania a fost introdus de un element etnic străin, și acesta nu poate fi altul decît cel săsesc [584]. Dar această împrejurare dovedește și faptul că românii, atît în Transilvania și Banat, cît și în vechea Țară, înainte de introducerea tipurilor normative coloniale, fie prin coloniști, fie prin dispoziții administrative, au avut pretutindeni numai tipuri de așezări naturale, așa cum le are numai populația autohtonă [585].

---

[584] Că satul de-a lungul drumului este un tip colonial, introdus de elementele etnice străine la noi, o dovedesc și cele trei sate maghiare din Bucovina : Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegits, cu o populație maghiară colonizată mai recent. Aceste trei sate sînt așezări tipice de-a lungul drumului, în mijlocul satelor românești de tipuri răsfirat și îngrămădit.

[585] Cf. în această privință constatarea lui Martiny, că așezările germane spre vest de Saale, unde ei sînt autohtoni, aparțin satelor naturale ; izolate și îngrămădit.

Scanned with OKEN Scanner

Dar întocmai cum am arătat atunci cînd am urmărit răspîndirea acestui tip de aşezare în diferitele ţări ale Europei, şi anume că ar fi greşit a le atribui răspîndirea satului de-a lungul drumului numai elementelor etnice germane, tot astfel ar fi greşit că răspîndirea tuturor satelor de-a lungul drumului din Transilvania şi Banat se datoreşte exclusiv influenţei elementului săsesc de la noi. Nu încape nici o îndoială că ei au introdus acest tip de aşezare la noi şi că au contribuit în mod considerabil la răspîndirea acestei forme de sat, mai ales la populaţia din nemijlocita lor apropriere, influenţă ce se poate constata nu numai la tipurile de aşezări ale altor popoare ce trăiesc în vecinătatea lor, dar şi la forma curţii şi a casei [586].

Satele de-a lungul drumului din Transilvania şi regiunile învecinate (Crişana şi Banat) au avut o nouă epocă de dezvoltare şi răspîndire, îndeosebi în cursul secolului al XVIII-lea şi al XIX-lea, cînd el a fost impus de către autorităţile administrative (vezi p. 321), împreună cu tipul patrunghiular şi mai ales în regiunile din zona marginală a Cîmpiei Tisei eliberate de sub stăpînirea turcească. După cum am arătat, satele de-a lungul drumului s-au format la noi şi sub influenţa liniilor de comunicaţie (v. pp. 191, 192, 262, 263 şi 318, fig. 22).

Bazaţi pe aceleaşi considerente, răspîndirea satelor în forma fusului în jud. Satu-Mare, regiunea Bistriţei şi a Reghinului, deci toate în ţinuturi locuite de grupul etnic german, e natural să presupunem că şi acest tip de aşezare a fost introdus la noi tot de elementul german, cu care, după cum am văzut, trăieşte într-un fel de simbioză (v. pp. 323—326) şi în alte ţări. Chiar şi răspîndirea sa peste Moravia, Slovacia, Ungaria şi Transilvania arată că el a fost adus la noi de acelaşi curent de emigrare care a adus în aceste ţinuturi şi satul de-a lungul drumului. După cum am afirmat, acest lucru ne permite să stabilim şi cronologia satului în forma fusului nu numai pentru Transilvania, dar şi pentru patria lui de obîrşie, părţile răsăritene ale Germaniei, unde el trebuie să fi fost format anterior venirii saşilor în Transilvania, deci în secolul al XI-lea. Această afirmaţie este întărită şi de cronologia stabilită de Schlüter pentru satele fus din Pomerania, unde după părerea sa, au existat în secolul al XII-lea (v. pp. 324—326). Cum saşii au venit din părţile de vest ale Germaniei [587], şi nu din cele răsăritene, patria satelor în forma fusului, rămîne încă de lămurit unde şi în ce împrejurări a fost însuşit de ei acest tip de aşezare necunoscut în patria lor cea veche.

---

mădite ; iar spre răsărit de Saale, în ţinuturile colonizate de ei, categoriei satelor normative coloniale de-a lungul drumului, în forma fusului, de pădure şi circulare (*Grundrissgestaltung*, pp. 4—11).

[586] Cf. R. Vuia, *Types of villages and houses in Roumania and their connection with the cultural circles in the South East of Europe*. Congres. Intern. des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques. C.R.I-ère S. Londres 1934, pp. 257—258 ; Idem, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, pp. 23, 30, 37—39, 54, 62, 66—67, 74—75.

[587] După cum e cunoscut, în baza cercetărilor filologice se presupune că saşii au venit din Luxemburg, regiunea Moselei. Vezi istoricul acestei probleme în K. K. Klein, *Die „Nämer Germanistenschule"*, Bistritz, 1943, pp. 8—94.

Scanned with OKEN Scanner

Prin urmare, în ce privește cronologia celor două tipuri coloniale principale, avem o dovadă destul de sigură confirmată atît de datele istorice, cît și de cercetările etnografice. Satele patrunghiulare au fost impuse de către administrația politică în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, iar satele de-a lungul drumului au fost introduse de sași în secolul al XII-lea și al XIII-lea, ele avînd o nouă perioadă de dezvoltare și în cursul secolelor al XVII-lea și al XIX-lea.

Această limită inferioară a satelor de-a lungul drumului ne permite să stabilim și limita superioară, un fel de „terminus ante quem" pentru cel mai evoluat dintre tipurile naturale a satului îngrămădit.

În partea în care am tratat originea și răspîndirea satului îngrămădit am demonstrat că acest tip de așezare are cea mai mare și continuă zonă de întindere în Europa, ceea ce arată nu numai importanța, dar și vechimea sa. După cum am arătat, această zonă se întinde în regiuni lipsite din cele mai vechi timpuri de păduri, ținuturi ce au favorizat popularea lor timpurie (v. pp. 266—268, 272—275 și 289—291).

Și la noi în Transilvania satul îngrămădit are o zonă considerabilă în regiuni despre care știm sau presupunem că au fost populate de timpuriu, astfel în Țara Hațegului, ținutul Sibiului, Țara Oltului și Cîmpia Transilvaniei (vezi hărțile nr. 2 și 3). Așezările din aceste părți sînt atestate de timpuriu în documente începînd cu secolul al XIII-lea,[588] ceea ce dovedește că satele îngrămădite din aceste părți au fost pe deplin formate încă în secolul al XII-lea.

Am arătat motivele pentru ce considerăm și Cîmpia Transilvaniei ca una dintre regiunile populate mai de timpuriu, mulțimea satelor îngrămădite în acest ținut despădurit cu caracter de semistepă (vezi p. 276), dar și relatările documentelor.

Unii autori consideră această regiune ca una dintre cele mai de timpuriu ocupate de populația maghiară. Și e foarte probabil ca aceste locuri cu caracter de semistepă, atît de potrivit pentru creșterea vitelor, să fi fost preferate de noii ocupanți ai Transilvaniei[589]. Și într-adevăr, mai multe dintre așezările îngrămădite din Cîmpia și regiunea Tîrnavelor poartă și azi numiri vechi de origine maghiară, populația fiind maghiară sau mixtă, română-maghiară. Va trebui, așa cum am arătat, ca prin cercetări istorice detaliate să se cerceteze dacă avem de a face în acest caz cu sate îngrămădite de origine maghiară, azi asimilate de către populația română, sau că numirea de origine străină a fost impusă de autoritatea politică de la început.

Numiri cu atributul „Oláh" — valah al unor sate ca Olah-Szilvás = = Silvași și Oláh Tordas = Turda[590] alături de sate cu nume de origine maghiară ca Ispónlaka = Spînlaca și Asszonynépe = Asinipu (v. fig. 25

---

[588] Unele dintre satele acestea sînt tocmai cele din fig. 25 și 26 (Asinipu = Asszonynépe și Turdaș = Tordas din jud. Alba în unghiul format de confluența Tîrnavei Mici cu Mureșul, Cf. L. Makkai, *Erdély népei a közepkorban*, p. 335.

[589] Cf. I. Kniezsa, *op. cit.*, p. 81 ; L. Makkai, *op. cit.*, p. 325.

[590] Cu privire la satele paralele cu atributele : „românesc" sau „unguresc" ca de pildă : Bocierdul românesc și Bocierdul unguresc, din jud. Alba sau Frata română și Frata ungurească din jud. Cluj, vezi L. Makkai, *op. cit.*, p. 399.

Scanned with OKEN Scanner

și 26), ne face să presupunem că primele au fost întemeiate de la început cu o populație curat românească, și de aici distincția de „oláh", adică valah, alături de două sate de origine maghiară : Ispónlaka și Asszonynépe, toate atestate încă de la 1202 [591].

Un alt argument adus pentru vechimea satelor îngrămădite, și deci populării regiunilor ocupate de ele, este și faptul că satul îngrămădit stă la sfîrșitul evoluției tipurilor naturale și astfel a trebuit să se scurgă un timp considerabil pînă ce satele risipite și cele răsfirate s-au putut transforma în sate îngrămădite (v. pp. 281—286).

Evident, nu întotdeauna și în toate locurile au trecut satele îngrămădite prin aceste faze evolutive. Ele s-au putut forma și de la început în forma lor actuală, mai ales dacă motive politice (v. pp. 277—282) sau cadrul geografic a favorizat de la început formarea lor, cum este cazul pentru Cîmpia Transilvaniei, unde mulțimea depresiunilor de formă circulară a favorizat fără îndoială formarea de la început a satelor îngrămădite.

În cursul acestei evoluții de la așezări risipite la cele îngrămădite, în unele regiuni, sub influența factorului geografic, economic și chiar etnic, unele tipuri s-au permanentizat în faza lor intermediară a satului răsfirat. Acesta este cazul în zona satelor răsfirate din nordul Transilvaniei, unde tot factorul geografic, o regiune deluroasă cu pante domoale a favorizat formarea satelor răsfirate pe coastă ; a contribuit evident la aceasta și factorul etnic, deoarece în aceeași regiune românii au sate răsfirate, iar sașii sate de-a lungul drumului. În Bucovina și Moldova condiții similare au dus la formarea satelor răsfirate, care însă în unele părți au început a se transforma prin sporul populației și concentrare în satele îngrămădite (v. p. 287).

În capitolul în care am tratat vechimea și cronologia satelor îngrămădite am arătat că la alte popoare ele au o vechime considerabilă. Dovezile istorice ne atestă că e o formă de așezare străveche, care a existat în formă embrionară și în epocile preistorice, ca tip de așezare mai generală, el s-a format începînd cu primele secole ale erei noastre și că în perioada de răspîndire a slavilor a fost pe deplin format și răspîndit (v. pp. 288—291). Prin urmare, pentru țările Europei centrale și de nord, de unde avem date istorice și etnografice pentru existența satelor îngrămădite și unde prezența lor este atestată încă în cursul sec. al II-lea al erei noastre, putem fixa cronologia primei perioade de formare a satelor îngrămădite între sec. I—VI al e.n.

---

[591] Încă o dată avem dovada cît de necesară ar fi în această privință colaborarea istoricilor și a filologilor (toponimia) ca prin monografii cu privire la istoria așezărilor dintr-o regiune mai restrînsă să se lămurească cu toată obiectivitatea și această problemă din toate punctele de vedere, atît de importantă pentru a putea stabili vechimea așezărilor și a grupurilor etnice ce le locuiesc. Cîtă precauțiune e necesară pentru lămurirea numirilor străine în ce privește originea satelor românești. Vezi : S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc în Banat*, în *An. Inst. de Istorie Națională*, III (1924—1925) ; p. 276 și I. Moga, *Păreri istorice cu privire la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, p. 12.

Scanned with OKEN Scanner

Prin urmare, nimic nu ne împiedică să atribuim şi pentru părţile noastre o vechime considerabilă a satelor îngrămădite. Mulţimea satelor îngrămădite de origine slavă,[592] îndeosebi din zona de contact de timpuriu populată,[593] în care trebuie să presupunem pentru perioada de convieţuire româno-slavă o populaţie de origine slavă sau slavo-română[594], ne permite să fixăm epoca primei perioade de formare a satelor noastre îngrămădite, pentru perioada convieţuirii româno-slave deci în secolele VI—XII-lea. Mai înainte, am dovedit şi cu date istorice că satul îngrămădit a fost pe deplin format la noi încă în cursul secolului al XII-lea.

Iar în ce priveşte cronologia tipului arhaic fundamental al satului cu case izolate, va trebui să plasăm prima sa perioadă de formare înaintea epocii satelor îngrămădite, deci epoca preromană, romană şi postromană, deci aproximativ pînă în secolul al VI-lea pentru populaţia autohtonă a acestor ţinuturi. Această cronologie este întărită nu numai de ordinea stratificării stabilite de noi, dar, după cum am văzut, şi de cercetările altor autori, care îl consideră drept tip primitiv şi iniţial pentru celelalte ţinuturi ale Europei (v. pp. 247—252).

Căci satul cu case izolate a fost tipul fundamental şi arhaic şi pentru părţile sud-estice ale Europei o dovedesc şi cele două insule de sate izolate : Munţii Apuseni şi regiunea Stari-Vlah din Balcani[595], unde aceste tipuri arhaice s-au conservat ca două relicve, ca resturi ale unei civilizaţii arhaice rămase suspendate în aceste două regiuni de refugiu. Acest fapt ne face să presupunem că şi populaţia iliro-tracă şi dacă din aceste părţi a avut în epoca preromană tipul de aşezare cu case izolate.

Trebuie să remarcăm şi faptul că termenul cătun a fost păstrat la noi şi la albanezi, ceea ce dovedeşte că avem de a face cu o formă veche de aşezare străromână, păstrată din perioada cînd grupurile etnice române au trăit împreună sau în vecinătatea poporului albanez[596]. Cătunul format din 5—7 case era forma veche a aşezărilor la popoarele sudslave[597]. El este considerat chiar de autori străini ca o formă de grupare propriu-zis naţională la români[598]. E important de a constata că şi ter-

---

[592] De pildă : Tîrnova din jud. Arad ; Dumbrava din jud. Mureş ; Ostrov, Clopotiva, Grădiştea, Silvaş, Dobra din jud. Hunedoara ; Răchiţa din jud. Severin ; Sălişte din jud. Sibiu, Cf. şi L. Makkai, *op. cit.*, p. 367.

[593] I. Kniezsa, *op. cit.*, pp. 72, 74 şi 75.

[594] Cf. I. Bogdan, *Ohaba-Ohabnic*, în *Convorbiri literare*, 1906, pp. 295—299 ; S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizaţiei de stat slavo-române*, în *Dacoromania*, I (1920), p. 149 ; R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor*, p. 25 ; S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc şi colonizările streine în Banat*, p. 282.

[595] La acest loc adăugăm observaţia că la p. 247 am considerat numele Vlasinski ca derivat din cel de vlah. De fapt *Vlasina* e un afluent în dreapta Moravei meridionale şi o regiune tot acolo, unde în evul mediu s-au menţinut resturi de vlahi pînă tîrziu. Cf. S. Dragomir, *Vlahii şi Morlacii*, Cluj, 1924, p. 103. R. Nikolić, în *Naselja*, VIII, a descris această regiune. Astăzi nu se mai păstrează decît puţine urme despre aceşti vlahi, în onomastică şi în toponimie.

[596] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 71.

[597] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien* p. 95 ; Idem, *Völkischen koloniale Siedlungsformen der Slawen*, p. 82 şi 85.

[598] Emm. de Martonne, *La Valachie*, p. 248.

Scanned with OKEN Scanner

menul de cătun este răspîndit mai ales în vechea Țară, fără a fi însă atestat în textele vechi. În Transilvania, unde se întrebuințează termenul „crîng" pentru grupurile de case din zona satelor împrăștiate, este aproape necunoscut. Nici în documentele vechi slavo-române din Muntenia nu se întrebuințează. Forma mai nouă cotun pare a fi un import din Balcani [599].

Satul răsfirat și cel de vale fiind faze mai evoluate ale satului împrăștiat în mod natural, epoca lor de formare o putem așeza după perioada de formare și dominație a satului cu case izolate. După cum am văzut, pentru Europa Centrală avem indicii pentru formarea satelor răsfirate în perioada între secolul al IV—VI-lea, cînd în Germania satul răsfirat era predominant ca formă de tranziție între satele cu case izolate și cele îngrămădite (v. p. 289). Am mai arătat că satele răsfirate au trebuit să existe de timpuriu și în Rusia, că de acestea s-au izbit colonizările din secolul al XII-lea și al XVII-lea, întocmai ca și la noi în Transilvania, unde sașii, cînd au introdus în secolul al XII-lea satele de-a lungul drumului, s-au izbit și ei de satele noastre răsfirate (v. p. 259—260).

După cum am arătat, în întreaga zonă de nord a Transilvaniei predomină satele răsfirate, ele fiind favorizate în aceste regiuni și de cadrul geografic, ținut de dealuri lungi cu pante domoale pe a căror coaste și văi se înșiră satele răsfirate. Toată această zonă a satelor răsfirate pare a fi de dată relativ mai recentă față de vechimea așezărilor din celelalte regiuni din centrul și sudul Transilvaniei, populate mai mult. Prima perioadă de formare a satelor răsfirate din aceste părți o putem plasa înainte de secolul al XII-lea.

Ne întărește în această convingere și împrejurarea că sașii, la venirea lor în aceste părți, au găsit aici satele noastre răsfirate, precum și faptul că descălecarea lui Dragoș din Maramureș să se fi putut face în secolul al XIV-lea, trebuie să presupunem că populația acestor ținuturi s-a desăvîrșit încă cu secole înainte. [600] [...]

Evident, așa cum am mai relevat, această stratificare cronologică a tipurilor de așezări se referă îndeosebi la prima lor perioadă de formare, cînd ele s-au format în marea lor majoritate, epocă în care în ținuturile respective au fost tipul dominant. Ele s-au putut forma în număr mai restrîns și în perioade mai recente împreună cu alte tipuri de așezări, au putut avea mai multe perioade de formare (v. pp. 251—254, 283—287).

În baza celor expuse mai sus am alcătuit un tablou rezumativ ținînd seamă de clasificarea tipurilor, epoca lor de formare și grupului etnic căruia îi aparțin :

---

599 *Dicționarul Academiei Române*, s.v.

600 Cf. R. Vuia, *Legenda lui Dragoș*, în *Anuarul Inst. de Istorie Națională din Cluj*, I (1922), pp. 300—309 : C. G. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1942, ed. 4, vol. I, pp. 391—400 ; I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei*, Bibl. Institutului de Istorie Națională, Cluj—Sibiu, 1941, p. 45 ; Idem, *Păreri istorice etc.*, p. 24 ; Gh. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, pp. 121—146.

Scanned with OKEN Scanner

TABLOU REZUMATIV

Tipul aşezărilor	Epoca de formare		Categoria tipurilor	Grupul etnic căruia aparţin		
Sat patrunghiular	Sec. XVIII—XIX	Epoca convieţuirii româno-maghiaro-germane	Tipuri normative coloniale	germani	unguri	români
Sat de-a lungul drumului	Sec. XII—XIX					
Sat îngrămădit	Sec. VI—XII	Epoca convieţuirii româno-slave	Tipuri naturale			
Sat de vale						
Sat răsfirat						
Sat împrăştiat	Sec. VI	Epoca arhaică				

Din acest tablou reiese că grupul etnic german posedă aproape numai tipurile normative coloniale. Saşii din Transilvania au aproape exclusiv sate de-a lungul drumului,[601] iar şvabii din Banat sate patrunghiulare, deci formele cele noi de aşezări rurale şi prin urmare, ei reprezintă cel mai recent strat de populare în aceste părţi.

Ungurii au şi ei în marea lor majoritate ca tip dominant satul-uliţă şi cel patrunghiular. În afară de aceste tipuri ei mai au şi pe cel îngrămădit, îndeosebi la săcui şi în Cîmpia Transilvaniei, dar în număr mult mai restrîns şi nu aşa de tipice ca la români. Prin urmare, alături de tipuri mai recente, ei au şi aşezări de tip mai vechi decît saşii, ceea ce ne arată că grupuri dintre ei au putut veni în perioada înainte de colonizarea saşilor în Transilvania.

În schimb românii au nu numai tipurile mai recente coloniale, dar sînt singurul grup etnic din Transilvania care are toate tipurile, de la cele mai vechi şi primitive, pînă la cele mai recente şi evoluate. Iar dacă nu luăm în considerare regiunile lor de baştină în care românii nu au fost influenţaţi nici de factorul politic şi nici de elementele etnice străine, aflăm că şi ei au ca tipuri dominante exclusiv numai aşezări din grupul celor naturale primitive : sate cu case izolate, răsfirate, de vale şi îngrămădite. Chiar şi dacă se găsesc şi la celelalte grupuri etnice în număr mai restrîns, tipuri de aşezări din categoria celor naturale, poporul nostru are cele mai întinse şi compacte zone de aşezare din această categorie.

[601] Numărul satelor îngrămădite săseşti din părţile meridionale ale regiunii Tîrnavelor este foarte redus faţă de marea majoritate a satelor de-a lungul drumului locuite de ei.

Scanned with OKEN Scanner

Prezența acestor tipuri de așezări naturale în o măsură atît de mare și pe o întindere atît de considerabilă nu se poate explica decît dacă admitem autohtonia populației românești cel puțin pentru regiunile în care aceste tipuri și populația românească este predominantă. Ținînd seamă de vechimea tipurilor de așezări, am arătat în această privință că cele mai vechi ținuturi locuite de populația autohtonă trebuie considerate : întîi Țara Hațegului și Munții Apuseni, urmează : regiunea Sibiului, Țara Oltului și Țara Bîrsei, apoi Cîmpia Transilvaniei și părțile de nord ale Ardealului.

Oricît de rezervați ar fi unii autori cu privire la vechimea populației românești în aceste ținuturi,[602] studiul așezărilor ne arată nu numai caracterul autohton al populației românești, dar și faptul incontestabil că noi am fost aici în epoca conviețuirii româno-slave, căci altfel nu se poate explica prezența marilor sate vechi de tipul îngrămădit cu nume de origine slavă la populația română, ca să nu mai stăruim și asupra mulțimii numirilor toponimice de origine slavă, și mai ales ale paralelismelor româno-slave, pe care le-am primit direct de la populația slavă a acestor ținuturi [603].

Marea majoritate a satelor noastre risipite și răsfirate nu s-au putut forma decît în perioada anterioară înjghebării statului feudal maghiar, și mai ales a organizării în aceste ținuturi a sistemului comitatens. Românii din Transilvania au trăit însă secole de-a rîndul sub organizația tradițională a voievodatelor și a cnezatelor autohtone, păstrîndu-și libertatea și dreptul de a se mișca pe teritoriile lor. Tendințele de a se restrînge aceste drepturi, recunoscute și de regii Ungariei, și introducerea sistemului administrativ al județelor, încep abia în secolul al XIV-lea și al XV-lea [604].

Rezultatele noastre au fost obținute cu mijloace etnografice și întrebuințînd îndeosebi metoda comparată pentru un ținut relativ destul de mare : Transilvania și Banatul. Aceste rezultate vor trebui confirmate sau rectificate prin cercetări și mai temeinice făcute asupra unor ținuturi mult mai restrînse, urmărind problemele în cele mai mici amănunte și în profunzimea lor istorică. E nevoie deci ca alături de monografii geografice și etnografice să se facă și la noi temeinice monografii

---

[602] Cf. L. Tanás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în *Archivum Europe Centro-Orientalis*, Budapest, I (1985), pp. 16, 31 și 49 ; I. Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften im XI Jahrshundert*, pp. 126, 127 și 128 ; L. Makkai, *Erdély népei a középkorban*, pp. 317, 318 și 371—401.

[603] Astfel de numiri paralele slavo-române sînt : Sohodol-Valea Seacă, Lesnic-Alun din Regiunea Pădurenilor, jud. Hunedoara (Cf. I. Popovici, *Rumänische Dialekte I, Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Hunyader Komität*, Halle, 1905, p. 13 și 14 și Bistrița-Vale Repede (Cf. N. Drăgan, *Românii din veacurile IX—XIV-lea*, p. 459 ; S. Pop, *Die Toponimie Siebenbürgens*, în *Siebenbürgen*, 1943, p. 325.

[604] Cf. R. Vuia, *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor*, pp. 26—29 ; V. Belay, *Marmaros megye toridalma ésnemzetiségei*, p. 22 ; I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei*, în *Bibl. de Istorie Națională*, 1944, pp. 45, 60 ; Idem, *Voevodatul Maramureșului*, Sibiu, 1945, p. 23 ; A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, pp. 24, 35—37 ; Gh. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea satelor românești*, pp. 115, 129—131.

Scanned with OKEN Scanner

de geografie istorică [605]. Toate acestea completate şi cu cercetări toponimice vor putea aduce noi şi preţioase contribuţii la problema vechimii aşezărilor noastre şi a populaţiei ce le locuieşte [606].

---

[605] Dintre lucrările de geografie istorică cu privire la regiunile cercetate de noi remarcăm înainte de toate monumentala lucrare a lui D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1890—1913, 3 vol. (Geografia istorică a Ungariei pentru epoca Huniazilor), îndeosebi capitolele cu privire la judeţele Transilvaniei ; B. Milleker, *Délmagyarország középkoriföldrajza*, Temesvàr, 1913—1914 (Geografia Ungariei de sud în Evul Mediu) ; Apoi publicaţiile Institutului pentru studiul istoriei populaţiei şi a aşezărilor de la Universitatea Pázmany din Budapesta *(A Pázmány Péter Tudomanyegyetem magyar népiség-éste-lepüléstörténéti intézetének kiadványai)* volumele ce privesc judeţele din Transilvania ; E. Iczkovits, *Azerdélyi Fehér megye a közepkorban*, 1939 ; E. Balazs, *Kolors mégye kialakulása*, 1939 ; Fr. Maksai, *A közepkori Szatmár megye*, 1940 ; Sig. Jako *Bihar megye a török puztitás ciott*, 1940 ; V. Bélay, *Maramoros megye tordalma ésnemzetisegei, A megye betelepülésetöl a XVIII szard elejéig*, 1940. Lucrările lui I. Györffy cu privire la vechimea populaţiei şi a aşezărilor din valea Crişului Negru ; *A feketekörösvölgyi magyarság települése (Das Ungarntum im Tale der Schwarzen Körös)*. Extr. din *Földrajzi Közlemények*, XLI (1913).

Înregistrăm cu deosebită satisfacţie şi începuturile făcute de autori români în acest domeniu : R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor*, Extr. din *Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj*, II (1926), pp. 23—36 ; I. Conea. *Ţara Loviştei*, Geografie istorică, Bucureşti, în *Bul. Soc. Rom. de Geografie*, LIII (1934) ; Şt. Manciulea, *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania în secolele XIV—XV*, Blaj, 1941 ; A. Sacerdoţeanu, *Aşezările omeneşti în Ţara Românească pînă la 1418*. Extr. din revista *Arhiva Românească*, VII (1941), cu o bibliografie a studiilor din domeniul geografiei istorice.

[606] După cum se poate vedea şi din prefaţa acestui volum, intenţia de la început a autorului a fost de a publica într-un singur volum nu numai partea întîia cu privire la aşezări, dar şi a doua, tratînd curtea şi casa ţăranului în Transilvania şi Banat. Cum mijloacele nu ne-au permis să publicăm ambele părţi la un loc, deşi constituie un întreg organic, vom fi nevoiţi a tipări partea a doua în al doilea volum sau într-o lucrare separată.

Scanned with OKEN Scanner

LE VILLAGE ROUMAIN DE TRANSYLVANIE ET DU BANAT

1937

Scanned with OKEN Scanner

LES TYPES DE VILLAGES

Pendant près d'un millénaire, la Transylvanie a été soumise á la domination étrangère. Tandis que les maîtres politiques du pays formaient la majorité de l'élément urbain, les villages étaient habités en majeure partie par des Roumains et gardaient un caractère ethnnique roumain prononcé. L'on s'explique ainsi que les Roumains n'aient pas pu créer une civilisation urbaine comme on en voit en Occident, mais bien une des plus brillantes civilisations rurales que l'Europe ait connues. Faute d'une activité politique et économique dans les centres urbains, la vie du peuple roumain de Transylvanie s'est concentrée et préservée dans les villages. De là l'importance de l'habitat rural pour qui veut bien connaître la vie et la civilisation roumaines de ces régions.

Parmi les chapitres qui peuvent être consacrés à la vie matérielle d'un peuple, celui qui concerne le village et la maison est sans contredit l'un des plus importants ; n'est-ce point par l'habitat quotidien et par les tombeaux que nous sommes le plus définitivement et le plus visiblement liés à la terre que nous occupons ? L'on a, à maintes reprises, discuté le problème de l'origine et de la continuité du peuple roumain en Transylvanie, surtout à la lumière de documents historiques. Dans ce débat, la question de l'habitat a été presque entièrement négligée, bien qu'elle soit intimement liée à celle de l'origine de la population et à celle de sa continuité à travers les âges.

L'étude de la maison paysanne suggère les mêmes réflexions ; elle a été le refuge et elle reste le témoin de la vie familiale et économique de la société paysanne. Chaque habitation est un petit musée populaire où chaque objet, chaque dénomination peut témoignier de l'évolution de la vie et de la civilisation du peuple roumain.

L'habitat rural et la cour d'une exploitation paysanne reflètent dans leur structure l'influence des deux types principaux d'occupation rurale : a) zone agricole, c'est-à-dire où l'agriculture prédomine, avec ses villages concentrés, et b) zone de prairies, dans laquelle l'élevage des bestiaux domine, avec ses villages dispersés. Entre ces deux extrêmes

Scanned with OKEN Scanner

apparaissent des formes de transition suivant l'importance donnée à tels ou tels éléments de l'économie agricole ou pastorale, et nous retrouverons les mêmes types de transition jusque dans la structure et le genre d'habitat. Disons tout de suite que les régions purement agricoles ou exclusivement pastorales sont très rares. Lorsque nous parlons de zone agricole, nous entendons par là une zone où les travaux agricoles l'emportent sur l'activité pastorale et inversement ; car il est vrai que, dans les régions agricoles, l'élevage existe sur une échelle plus ou moins étendue, de même que dans les régions pastorales l'agriculture n'est jamais complètement absente, mais reste à un moindre degré de développement. L'on doit donc admettre qu'il existe une forme de transition agricole-pastorale ayant son habitat propre.

Ainsi la structure et la forme des établissements humains sont en grande partie liées aux occupations des habitants, celles-ci dépendant au plus haut point du facteur géographique. La zone agricole, aux villages plus concentrés, est presque toujours celle des plaines et des larges vallées ; la zone pastorale, où domine le travail des foins, avec son habitat dispersé, correspond aux régions montagneuses ; et dans la région des collines apparaissent les formes de transition comme il y a interpénétration de la vie agricole et de la vie pastorale.

LE VILLAGE À MAISONS ISOLÉES *(Der Einzelhof)*. C'est le village des régions éminemment pastorales ; les maisons sont séparées les unes des autres et disséminées sur de vastes espaces, chaque famille ayant sa propriété autour de sa demeure. Point de rues ; les habitations ne tiennent même aucun compte de routes ; les chemins et les sentiers particuliers mènent d'une maison à l'autre ou à la route publique la plus proche (fig. 12).

Les habitants s'adonnent surtout à l'élevage des bestiaux et à la culture extensive des foins ; cette économie nécessite donc des étendues considérables. Aussi les propriétés individuelles, et par suite le terroir de la commune entière, ont une superficie incomparablement plus grande que dans les villages agricoles. Dans la plupart des villages dispersés, il existe une économie agricole rudimentaire mettant à profit les petits espaces plats et ensoleillés (v. pl. X B), les replats et terrasses si caractéristiques des vallées des régions hautes de la Transylvanie. L'altitude maxima atteinte par les cultures est de 1200—1300 m, dans les communes de Măguri et de Mărişel (Monts Apuseni) ; elle est aussi celle des plus hauts établissements humains permanents (v. pl. I A).

La région d'habitat dispersé la plus étendue en Transylvanie est celle des Monts Apuseni [1]. Ailleurs nous n'avons plus trouvé ce même type que sur le pourtour des bassins, dans la zone pastorale de la chaîne carpathique, et encore à l'état sporadique, par petits groupes de maisons isolées (v. carte No. 3). En altitude, la zone d'habitations isolées oscille

[1] Cf. Emm. de Martonne, *Résultats scientifiques des excursions géogr. de l'Inst. de Géogr. de l'Université de Cluj en 1921. Lucrările Inst. de Geogr. al Univ. din Cluj*, 1922, vol. I, pp. 63, 64, 85, 112—114.

Scanned with OKEN Scanner

de 400 à 1300 m. Son extension montre clairement que ce type appartient à la région montagneuse et que le facteur géographique est décisif pour en expliquer l'origine et l'expansion ; mais le facteur ethnique intervient aussi, car ce genre de village est habité presque exclusivement par les Roumains [2]. Les formes de relief les plus favorables à ce type de village sont les hautes plateformes d'érosion de la montagne, entaillée de vallées jeunes et profondes ; les habitations s'installent d'ordinaire sur ces surfaces onduleuses, évitent et contournent les vallées trop profondes, inhospitalières et boisées [3]. Un autre site propice à l'habitat dispersé est celui des cours supérieurs des vallées montagnardes, ayant atteint le stade de maturité et formant de larges vallées le long desquelles les maisons s'égrènent aisément, ou encore les petites plaines alluviales de la zone montagneuse au delà de 600 m. Nous trouverons de même des habitations disseminées sur le versant des vallées dont la pente est plus douce, surtout s'il est exposé au midi ou au levant.

Dans les Monts Apuseni l'habitat dispersé occupe toutes les formes de terrain possibles et le seul facteur géographique ne saurait donc l'expliquer ; il convient d'y adjoindre les facteurs ethnique et économique. Le Pays des Motzi correspond presque en entier à la zone d'habitat dispersé, ce qui lui confère, à côté des différenciations déjà connues de race, de langue et de caractère psychique, une nouvelle individualité jusque dans son type d'établissements humains [4].

A côté des zones d'habitat exclusivement dispersé, l'on trouve des maisons isolées dans les régions de collines et de plaines, mais ce ne sont que des annexes d'un village aggloméré, perdues sur le vaste terroir de la commune, au milieu de leur propriété (v. pl. XX). Tel est le cas de *hodăi* ou *sălaşe* du Banat, de la Plaine de la Tisa et de la Cîmpia transylvaine [5].

LE VILLAGE DISSOCIÉ *(Das Streudorf)*. Le plan de ce type de village est dissocié : les ruelles longues et sinueuses enferment dans leur réseau une vaste superficie ou forment un filet de chemins laissant entre leurs mailles de grands éspaces de terrain. Les habitations sont assez distantes l'une de l'autre près de la route, ou parfois sont isolées au mi-

---

[2] Cf. V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România. (Une carte des principaux types d'habitat rural en Roumanie) Bul. soc. reg. rom. de geografie*, Bucureşti, 1927, tom. XLVI, pp. 66—68.

[3] Cf. R. Vuia, *Aşezările, casa şi portul ţăranului român din Ardeal şi Banat. Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918—1928*, Bucureşti, 1929, vol. I, pp. 603—609.

[4] Cf. Dr. Gh. Popovici, *Diferenţe şi asemănări în structura biologică de rasă a popoarelor României, Cultura*, 1924, p. 234 ; Dr. P. Râmneanţu, *Origine ethnique des Seklers de Transylvanie. Revue de Transylvanie*, 1935, tom. I, nr. 1, p. 10 ; V. Lebzelter, *La répartition des types raciaux romano-méditerranéens en Roumanie*, în *Extr. de l'Anthropologie*, tom. 45, nr. 1—2, 1935, p. 68 ; I. Chelcea, *Cîteva constatări asupra caracterului psihologic al moţilor. Societatea de mîine*, Cluj, 1932, nr. 6. p. 77—79.

[5] G. Vergez-Tricom, *Les types d'habitat dans le Banat, Mélanges*, 1927, Bucarest, pp. 28, 29 ; Şt. Manciulea, *Sate şi sălaşuri din Cîmpia Tisei. Bul. soc. reg. rom. de geogr.*, Bucureşti, 1931, tom. L, pp. 158—168.

Scanned with OKEN Scanner

lieu de la propriété, ceci surtout à la périphérie du village. Ce type dissocié est une forme de transition entre le village à maisons isolées et le village aggloméré (fig. 18).

Le même caractère de transition ressort aussi du type de propriété ; le domaine du paysan est divisé, une partie hors du village sur le terroir de la commune, l'autre partie autour de la maison sous forme non seulement d'un jardin, mais encore de quelques arpents de terres labourables.

Bien qu'il existe à l'état sporadique en divers coins de la Transylvanie le village dissocié a une aire d'expansion bien délimitée dans le Nord de cette province où il représente le type d'habitat dominant [6]. Ailleurs on le trouve dans la zone de contact des collines et de la plaine ; dans la *lunca* de certaines rivières, encerclant les zones d'habitations isolées et formant la transition vers le village concentré (v. carte no. 3).

Type de transition, il dérive très certainement du village dispersé et de nombreux exemples nous le montrent se transformant en village aggloméré ou en village de route.

Les sites géographiques préférés par le village dissocié sont les régions de collines aux formes mûres et les plateformes inférieures. Dans la plupart des cas le village s'étend sur les versants adoucis de la zone des collines (v. pl. XXI). Lorsque le fond des vallées mûres est humide, l'agglomération s'allonge, tentaculaire, sur l'échine étroite des sommets, ou, dans les régions plus élevées, descend dans les vallées où elle prend la forme du village dissocié de vallée.

La zone de communes dissociées correspond à celle d'une économie mixte, à la fois agricole et pastorale, mais où l'agriculture a souvent la prépondérance sur l'élevage des bestiaux et la vie pastorale.

La majorité des villages dissociés est habitée, comme les villages à maisons isolées, par une population roumaine, et le facteur ethnique intervient, autant que le facteur géographique, dans la formation de ce type d'habitat.

LES VILLAGES DE VALLÉE *(Das Taldorf)*. L'existence du village roumain, en particulier dans la région de la montagne et des collines, est intimement liée aux cours d'eau. Peut-être nulle part ailleurs plus qu'en Ardeal il n'existe une relation aussi étroite entre le village et la rivière ; à tel point même qu'elle a déterminé la création d'un type de village spécifiquement roumain et transylvain, le village de vallée.

Dans ce genre de village la rue et les habitations suivent d'ordinaire le lit sinueux de la rivière et présentent souvent des ramifications, sous forme de rues adjacentes le long des vallées affluentes. Si fort est le lien qui unit la route et la vallée qu'on peut dire que la vallée c'est le village lui-même. Tel est sans doute l'aspect le plus caractéristique du

---

[6] V. Mihăilescu, *op. cit.*, pp. 68—71. Cf. aussi «*O hartă a aşezărilor rurale din România*» du même auteur. *Bul. soc. reg. de geogr.*, Bucureşti, 1934, tom. LIII, p. 373.

Scanned with OKEN Scanner

village roumain de Transylvanie : un petit cours d'eau traverse le village en son milieu, et la route en suit tous les méandres ; ses rives sont bordées de saules et d'aulnes et de loin en loin des ponts primitifs, faits d'une seule pièce de bois, enjambent la rivière [7].

Dans de tels villages on trouve cependant diverses variantes, les maisons étant tantôt agglomérées, tantôt isolées, tantôt dissociées le long de la rivière.

Leur domaine est celui des crêtes étroites et longues que séparent des cours d'eau longitudinaux et parallèles, et plus particulièrement celui de la zone périphérique des bassins transylvains au contact des collines et des dépressions ou des vallées fluviales plus larges. A l'état sporadique, on en pourrait citer dans toute la Transylvanie ; ils sont déjà plus nombreux au nord de la dépression de Baia Mare et dans la région comprise entre le Lăpuș et le Someș (v. carte no. 3). Mais la région classique des villages de vallée est la bordure méridionale des Monts Apuseni, coupée de crêtes étroites et longues qui descendent au Mureș, chaque vallée qui les sépare abritant un village typique de vallée (v. fig. 21).

Les villages de vallée, habités en majorité par une population roumaine, peuvent être considérés, en même temps que les villages dispersés et dissociés, comme les types d'établissement humains les plus répandus et les plus caractéristiques du peuple roumain de Transilvanie.

LE VILLAGE AGGLOMÉRÉ *(Das Haufendorf)*. Ici le plan de la commune a une forme plus ou moins circulaire et constitue un tout parfaitement délimité, parcouru de tous côtés par des ruelles entremelées sans aucun ordre, si bien que l'on a l'impression que le chemin a été dessiné jusqu'à la maison et non point les habitations placées sur le chemin. Très rarement un axe principal se dessine dans ce réseau de ruelles (v. fig. 24). Les maisons sont plus denses que dans le village dissocié, au point de présenter parfois le caractère d'un village bien concentré. Cependant l'on trouve des exemples d'évolution inverse lorsque le village occupe une superficie plus grande, avec des ruelles et des habitations dissociées, formant ainsi un type de transition entre le village aggloméré et le village dissocié. La structure permettrait donc ici de distinguer un type de village aggloméré à maisons rassemblées et un type de village aggloméré à tendance vers la dispersion (v. pl. XXII).

Les villages agglomérés dominent dans le Pays de Hatzeg [8], le département de Sibiu, celui de Făgăraș, dans le Pays des Séklers [9]. La région classique cependant est la Cîmpia transylvaine et le territoire

---

[7] R. Vuia, *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor. Lucrările Inst. de Geografie al Universității din Cluj*, vol. III, 1926, p. 82 ; S. Opreanu. *Ținutul Săcuilor. Lucrările Inst. de Geografie al Universității din Cluj*, vol. III, 1927, p. 127.

[8] R. Vuia, *op. cit.*, p. 82.

[9] S. Opreanu, *op. cit.*, p. 130.

Scanned with OKEN Scanner

compris entre le Mureş et les Tîrnave. Ce sont là des régions d'une étonnante uniformité de relief et d'habitat humain. L'influence du milieu géographique est évidente : des sommets aux formes douces, se ramifiant de tous côtés et enfermant dans leur filet une foule de petites dépressions circulaires, dans le fond desquelles, comme dans autant de nids, se sont installés les villages de type aggloméré (fig. 26).

Comme les villages de vallée, les villages agglomérés apparaissent souvent dans la région de contact de la zone montagneuse et des plaines des dépressions carpathiques : Pays de Hatzeg, de Sibiu, de l'Olt. Nombre des plus grands et des plus anciens villages roumains de ces régions sont de ce type.

Par contre, l'absence de villages agglomérés dans l'Ouest de la Transylvanie et dans les régions limitrophes de la Plaine de la Tisa et du Banat est surprenante. C'est à peine si dans la zone périphérique l'on trouve encore quelques exemples épars (Tîrnova, Sacoş), comme des témoins de types de villages plus anciens demeurés solitaires au milieu d'une région envahie par des types plus récents.

Ce genre de village s'établit en général entre 300 et 600 m. Il est donc le type de village concentré des régions de collines d'altitude moyenne. Les habitants s'y adonnent principalement à l'agriculture et en second lieu à l'élevage des bestiaux.

Comme les villages dispersés, dissociés ou de vallée, la grande majorité des villages agglomérés a une population roumaine. Les grands villages roumains de la périphérie des bassins transylvains sont le plus souvent du type aggloméré. Mais il en est aussi de population magyare ou Szekler ; chez les Saxons il est une rareté.

LE VILLAGE DE ROUTE (*Das Strassendorf*). Par contraste avec le village aggloméré, le village de route se différencie par une regularité excessive : pour axe principal une seule rue le long de laquelle, comme en un chapelet, s'alignent les maisons, perpendiculairement à la route. Les ruelles sont rares ou manquent entièrement. Type unitaire à l'extrême, partout invariable et comme forme et comme plan, presque sans aucune variante (fig. 27). Tandis que l'habitat dispersé est caractéristique des régions montagneuses, l'habitat dissocié et aggloméré caractéristique des pays de collines, le village de route est l'habitat des régions de plaine et des larges couloirs des grandes vallées. Ses occupants s'adonnent d'habitude et principalement à l'agriculture (v. pl. XXV).

Le type classique est surtout répandu dans la région de plaine et dans la zone de contact entre la plaine et les collines des départements de Satu-Mare et du Bihor, puis le long du Criş Rapide et du Criş Noir, dans le bassin de Beiuş avec une population ou roumaine ou hongroise[10] ; dans le Banat il est plus fréquent dans les vallées de la zone

[10] I. Györffy, *Das Ungarntum im Tale der Schwarzen Körös. Separatabdruck aus dem «Foldrajzi Kozlemenyek»*, 1913, Bd. XLI, pp. 1—36.

Scanned with OKEN Scanner

montagneuse sud-orientale, dans la vallée de la Bistra, le couloir de Caransebeş et les vallées du bassin de Bozovici (v. carte no. 3).

A l'intérieur de la Transylvanie, le village de route se retrouve le long des grandes vallées ou même des vallées plus petites, mais présentant des caractères de maturité ; les rivières sont ainsi ourlées d'une suite de villages de route, comme par exemple les vallées du Someş, de la Bistritza, du Mureş, du Niraj et des deux Tîrnave. Relevons toutefois les nuances du type saxon de la région de la Bistritza avec sa rue courte et large et sa place centrale, et du type des Tîrnave avec sa rue longue et étroite, formant même souvent des villages doubles de route, de part et d'autre d'un cours d'eau.

Par sa position dans les régions de plaine et dans les larges vallées, le village de route est presque exclusivement l'habitat d'agriculteurs. Ceux-ci appartiennent à toutes les nationalités de Transylvanie ; seulement chez les Saxons le village de route est le type d'habitat général et exclusif, chez les Hongrois il est encore fréquent, chez les Roumains on ne le trouve que dans les régions de plaine.

LE VILLAGE GÉOMÉTRIQUE (*Das geometrische Kolonistendorf*). Le village carré pourrait être aussi appelé géométrique ou à angles droits, parce que toutes ses rues forment un quadrillage régulier et qu'entre elles subsistent des espaces bâtis parfaitement symétriques (fig. 34). Par suite de cette structure en petits blocs quadrangulaires, le village tout entier prend d'ordinaire la forme d'un carré régulier. Les habitations sont alignées les unes à côté des autres, perpendiculairement à la rue, comme dans le village de route. Les rues sont généralement larges et droites, si bien que souvent le regard embrasse toute la rue d'un bout du village à l'autre (v. pl. XXVII).

Les villages géométriques ont en général une population nombreuse, et laissent l'impression d'être de grandes communes, aux maisons solidement construites et où les habitants vivent en majorité dans de bonnes conditions matérielles. Ils sont l'habitat typique des régions de plaine où l'agriculture est l'occupation principale. Leur forme très régulière montre qu'ils sont un type récent, imposé bien plus par l'administration que par les facteurs géographiques et ethniques, d'autant qu'ils sont habités indistinctement par tous les éléments ethniques de ces pays de plaine.

Le domaine du village géométrique comprend la région sud-ouest du pays et la zone de plaine du Banat[11] et du département d'Arad. Vers le Nord il ne dépasse pas le Criş Rapide, où, malgré l'identité des conditions géographiques, dominent les villages de route. Comme ces derniers, le village géométrique pénètre profondément le long des vallées du Criş Blanc, du Mureş et du Timiş (v. carte no. 3).

En résumé ces deux types d'habitat — villages géométriques et de route — sont des formes caractéristiques des régions de plaine où la population s'adonne à l'agriculture. Ils se fixent entre 100 et 200 m

[11] G. Vergez-Tricom, *op. cit.*, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

d'altitude. Et tous deux, par leur forme régulière prouvent suffisamment qu'ils sont des types artificiels, imposés à une époque relativement récente par l'administration politique à une population installée aussi tout récemment dans ces régions.

LE VILLAGE CONCENTRÉ (*Das geschlossene Grossdorf*). Ce village est d'ordinaire une agglomération déjà plus grande, aux habitations denses, présentant l'aspect d'un petit centre commercial (foire, *tîrg*). Il se distingue du type précédent en ce que les rues, au lieu de se croiser à angles droits, se recoupent sous divers angles laissant entre elles des blocs triangulaires, tels que parfois le village entier prend la forme d'un triangle. Les maisons très rapprochées donnent à l'agglomération un aspect plus compact (fig. 35).

Ces villages concentrés sont souvent de petits centres locaux, et comptent une population plus nombreuse. Ils forment la transition entre le village et la ville. On les trouve dans les régions plus fertiles, en plaine, dans les vallées larges et les dépressions et on y voit le plus souvent des éléments ethniques étrangers. Ils sont plus fréquents dans l'Ouest du pays et les départements du Bihor et de Satu Mare, ainsi que dans la Ţara Bîrsei à l'Est [12].

En dehors de ces principaux types d'établissements humains, les plus nombreux et les plus répandus, il en existe un autre que les spécialistes mentionnent, mais qu'on ne voit que rarement et sporadiquement : c'est celui que les Allemands ont appelé *Angerdorf* : type de village de route, mais dont la rue s'élargit au milieu de l'agglomération, formant un vaste espace libre sur lequel est construite l'église [13]. Relevons aussi le seul cas de village circulaire, du type *Rundling* : Sarolea, dans le Banat [14].

Après ces observations sur les principaux types de villages de la Transylvanie et sur leurs caractéristiques essentielles, nous sommes en mesure de faire certaines constatations sur les rapports qui existent entre ces types d'habitat, pour aboutir enfin à d'importantes conclusions sur l'ancienneté des villages et de leur population.

Le village dispersé est le village des régions montagneuse, des pays de pâturage où l'élevage domine et où l'agriculture, très réduite, se limite à quelques cultures en terrasses, sur les versants ensoleillés. Les formes de terrain les plus propices sont les hautes plateformes d'érosion, les vallées mûres de la montagne, autour de 600 m. Ce type est presque exclusivement habité par des Roumains. Il ne dépasse pas en altitude une zone comprise entre 400 et 1 300 m.

Le village dissocié est le village par excellence des régions de collines, où l'élevage et l'agriculture se partagent également l'activité

---

[12] V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 73.

[13] Princz Gy., *Magyarország településformái*, Budapest, 1922, p. 6 et 9, cite pour la Transylvanie plusieurs villages de ce type. En réalité, leur nombre est bien moindre. Un bel exemple d'«Angerdorf» est celui de Petelea, commune du Mureş supérieur (département du Mureş) en majorité peuplée de Germains d'origine.

[14] Cf. Vergez-Tricom, *op. cit.*, p. 26.

Scanned with OKEN Scanner

de la population. Il entoure d'ordinaire les vallées et s'étend sur les versants et les sommets. On le trouve entre 200 et 600 m. Il est peuplé éxclusivement de Roumains et présente une aire d'expansion non seulement dans le Nord de la Transylvanie, mais aussi dans la zone subcarpatique du Vieux Royaume [15], et jusque dans la Pologne méridionale où il forme la transition entre les villages disséminés de la montagne et les villages agglomérés du plateau de Podolie [16]. Spécialistes roumains et étrangers le considèrent comme le plus roumain de tous les types d'habitat [17].

Le village de vallée existe le plus souvent au contact des régions montagneuses et des dépressions voisines ; comme le village dissocié avec lequel il présente des ressemblances de structure, il se place entre 200 et 600 m d'altitude. C'est aussi un type spécifiquement roumain. On le trouverait encore chez les Seklers, mais à l'état sporadique et du reste sous une forme plus évoluée et plus complexe.

Le village aggloméré est celui des pays de collines riches en dépressions — telle est la Cîmpia Transylvaine — et souvent aussi, comme pour les villages de vallée, des zones de contact dans les grandes dépressions subcarpathiques. Quelques témoins isolés montrent qu'il a existé jadis dans la région de contact entre la plaine de la Tisa et la zone des collines. C'est le type d'habitat le mieux adapté au milieu géographique, car il se cache, comme dans des nids, au fond des petites dépressions qui se creusent dans les collines [18]. Par suite de son expansion sur le pourtour des grandes dépressions subcarpathiques et des petites dépressions des Carpathes transylvaines, il a une population qui s'adonne en grande partie à l'agriculture, mais aussi, et surtout sur la bordure des vastes dépressions, à l'élevage. En altitude son domaine oscille, comme pour les villages dissociés, entre 300 et 600 m. Il est peuplé en majorité de Roumains ; mais l'on trouve des villages agglomérés, peuplés de Hongrois et surtout de Seklers (Sicules).

Le village de route est caractéristique des zones agricoles des grandes et moyennes vallées et des régions de plaines, entre 100 et 500 m. Il a pour population les trois éléments ethniques de la Transylvanie : Roumains, Hongrois et Allemands. Il est plus fréquent et presque de règle chez les Magyars, surtout chez les Saxons pour qui il est le type dominant et presque exclusif. Partout les Saxons de Transylvanie ont le même type de village unitaire.

---

[15] V. Mihăilescu, *Trebuiesc recunoscute trei tipuri de sat : satul adunat (sau concentrat), satul răsfirat şi satul risipit*, în *Bul. soc. reg. rom. de geogr.*, Bucureşti, 1926, tom. XLV, p. 107.

[16] Bogdan Zaborski, *Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung*, Breslau, 1930, p. 62 et 92.

[17] V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România*, in *Bul. soc. reg. rom. de geogr.*, Bucureşti, 1927, tom. XLVI, p. 65 ; Nicu M. Popp, *Valea Prahovei între Predeal şi Floreşti*, în *Bul. soc. reg. rom. de geogr.*, Bucureşti, 1929, tom. XLVIII, p. 198.

[18] «Nestlage» de Schlüter O., *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, Berlin, 1903, p. 241.

Scanned with OKEN Scanner

Le village géométrique quadrangulaire est le type de plaines agricoles. Il a pénétré, mais en nombre moindre, le long des larges vallées qui aboutissent à la plaine de la Tisa. Ayant été imposé par les autorités en ces régions de plaine, sans distinction de nationalité, Roumains, Hongrois, Allemands peuplent les villages de ce genre. En altitude il occupe la zone la plus basse de l'habitat en Transylvanie, entre 100 et 300 m.

Ainsi donc, en ce qui concerne le milieu géographique et les occupations des habitants, les établissements ruraux de Transylvanie peuvent être partagés en trois catégories : 1. Village dispersé dominant, type montagnard et de vie pastorale, entre 400 et 1 300 m ; 2. Village dissocié, de vallée ou aggloméré des régions de collines, à occupation mi-agricole mi-pastorale, tous compris entre 200 et 600 m ; 3. Village de route ou quadrangulaire, des plaines et de larges *vals*, à agriculture dominante, mais non point exclusive.

Quant à la forme et à la structure des villages, deux catégories seulement peuvent être separées : a) les formes géométriques régulières et b) les formes naturelles irrégulières. Aux premières appartiennent les villages de route et les villages géométriques ; aux secondes tous les autres types d'habitat : villages disséminés, dissociés, de vallée et agglomérés [19]. Evidemment cette différenciation n'est pas due au hasard ni à une classification basée simplement sur des principes morphologiques mais elle répond a une distinction valable aussi pour l'origine et l'ancienneté des villages.

C'est parce qu'il est l'oeuvre d'une colonisation systématique que tel village présente une forme géométrique ordonnée, tandis que les villages de la deuxième catégorie se sont formés par une évolution naturelle, nullement influencée par les facteurs politiques et administratifs. Et ceci nous permet d'affimer que ces derniers villages sont plus anciens que les premiers.

Cette classification morphologique et chronologique est confirmée par les recherches qui ont été faites en d'autre pays ainsi que par les documents historiques concernant les villages quadrangulaires ordonnés [20].

C'est un fait connu que les villages quadrangulaires ont été créés sous l'influence de facteurs politiques et administratifs, qui ont imposé ce type de village aux nouveaux colons du Banat aux XVIII-ème et XIX-ème siècles, comme aux populations antérieures, lors de la reconstruction des villages après l'expulsion des Turcs de ces régions [21].

---

[19] Cf. Robert Mielke, *Entstehung und Ausbreitung des Strassendorfes Zeitschr. für Ethnologie*, LVIII, 1926, p. 217.

[20] Cf. R. Vuia, *Chronologie des types de villages dans le Banat et la Transylvanie. Revue de Transylvanie*, t. 3, nr. I, pp. 47—67.

[21] Ioh. Heinrich Schwicker, *Geschichte des Temesvarer Banats*, Budapest, 1872, pp. 369—403 ; S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc şi colonizările străine în Banat*, în *An. Ins. de Istorie Naţională*, 1924, p. 10—17 ; St. Manciulea, *Infiltrări de populaţii străine în Banat*, în *Bul. soc. reg. rom. de geogr.*, tom. XLVI, 1927, pp. 83—86 et 97—109.

Scanned with OKEN Scanner

Le fait que le village de route se trouve exclusivement et toujours le même chez les Saxons nous permet de fixer l'époque à laquelle ce type de village a été introduit, c'est-à-dire lors de la colonisation saxonne en Transylvanie au XII-ème siècle [22]. Les Roumains et les Hongrois ont emprunté sans aucun doute aux Saxons ce type de village que plus tard les autorités ont imposé en raison de sa forme régulière et plus propice au contrôle administratif que les vieux villages dispersés des aborigènes. Que l'expansion du village de route corresponde aux grandes périodes de colonisation des éléments germains et surtout franconiens des XII-ème et XIII-ème siècles, c'est ce qu'ont attesté maints auteurs étrangers même pour d'autres régions de l'Europe [23]. L'on ne peut passer sous silence l'influence des chemins sur la formation des villages de route à une période plus récente et nous avons, certes, de nombreux exemples de villages dissociés, de vallée ou concentrés qui se transforment par suite de l'attrait exercé par les chemins, en villages de route [24].

Ayant ainsi établi la chronologie des types géométriques ordonnés, nous pouvons fixer celle des villages nés d'une évolution naturelle et qui, par la force des choses, doivent être plus anciens que les villages géométriques.

Pour établir l'ancienneté des villages naturels, irrégulièrs, nous pouvons nous servir de divers éléments : évolution et structure des villages, des formes les plus simples aux plus évoluées, les premières étant plus anciennes que les secondes ; transformations sur place et passage d'un type à l'autre ; surtout preuves historiques et résultats des études consacrées en d'autres pays à ces types de villages [25].

L'époque à laquelle nous rattachons un certain type de village est pour nous celle où il s'est constitué, celle où naquirent la plupart des villages présentant les mêmes caractères. Ce qui ne signifie pas que tous les types anciens soient nés exclusivement au moment où prédominait le même genre de village. Ils ont pu se former sporadiquement et en nombre restreint à une époque plus récente, lorsque certaines circonstances en favorisaient la création.

En tenant compte de ces principes, le village dispersé doit être considéré comme la forme la plus archaïque, primitive, non seulement en raison de sa structure embryonnaire qui ne présente nullement la cohésion d'une véritatble agglomération rurale, mais aussi par suite du système archaïque de propriété *(Blocksystem)* et de son économie primitive. Presque tous les témoignages, de l'antiquité à nos jours, prouvent que cette forme d'habitat a existé chez tous les peuples d'Europe, avant et au début de l'ère chrétienne [26].

---

[22] Cf. Gy. Princz, *op. cit.*, p. 9.
[23] Cf. R. Mielke, *Siedlungskunde des deutschen Volkes*, München, pp. 138, 158.
[24] Cf. R. Vuia, *op. cit.*, p. 59.
[25] *Idem*, pp. 47—58.
[26] M. Hoernes, *Prähistorische Archäologie*, 1923, p. 360 ; R. Mielke, *Die altslawische Siedlung. Zeitschr. für Ethnologie*, LIV—LV, 1922—1923, p. 31—33 et 48—49.

Scanned with OKEN Scanner

De même, les auteurs les plus autorisés considèrent le village à maisons isolées comme le type primitif initial et le placent en tête de l'évolution des types d'habitat[27]. L'affirmation contradictoire de certains auteurs suivant laquelle des villages dispersés se seraient formés à une époque plus récente, comme par exemple en Pologne et dans les Pays Baltes au cours du XIX-ème siècle, par suite de la politique de colonisation et de démembrement de la grande propriété, ne contredit nullement ce que nous disons plus haut[28]. En conséquence le village disséminé peut être considéré dans nos régions comme le type archaïque primitif et nous pouvons fixer son origine à la première moitié du premier millénaire de notre ère : il était donc le type dominant à l'époque préromaine, et post-romaine. Son expansion en blocs isolés et compacts dans les Monts Apuseni d'une part et dans la région appelée *Stari vlah* en Vieille Serbie[29] d'autre part, prouve que nous avons à faire à deux îles témoins qui ont persisté dans ces territoires de refuge et que le village dispersé a été le type d'habitat dominant dans ces régions durant la période illyro-thrace.

Le village dissocié, étant une forme de transition entre le village disséminé et le village concentré, doit être placé chronologiquement entre le premier et le second type. Nous pouvons faire la même constatation en ce qui concerne les villages de vallée.

Parmi les villages naturels et irréguliers de forme, le village aggloméré constitue la forme la plus evoluée, donc la plus récente. Il conviendrait de placer son origine entre la période des villages dispersés et celle des villages de route. Des documents historiques la fixent pour les régions germaniques et scandinaves entre le III-e et le VIII-e siècle[30]. Chez nous il faudrait la rapporter entre le VII-e et le XII-e siècle, ce qui correspondrait à la période roumano-slave des historiens. Ce qui semble le prouver, c'est que nombre de ces anciens établissements ruraux agglomérés ont souvent une dénomination slave (Tîrnova, Răchitova, Grădişte, Clopotiva etc.).

Faisant un rapprochement entre les groupements ethniques et les types d'habitat, nous pouvons aboutir aux constatations suivantes : les villages dispersés, dissociés et de vallée, les plus primitifs et les plus anciens des villages naturels et irréguliers, sont peuplés presque exclusivement de Roumains. Chez les Magyars et les Allemands de Transylvanie, ils n'existent qu'exceptionnellement et à l'état sporadique. Même les villages agglomérés les plus évolués des types naturels sont des types en majorité roumains, bien qu'on les trouve parfois, mais en nombre moindre, à côté des villages de vallée et isolés chez les Hon-

---

[27] Cf. J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, Paris, 1918, p. 218 ; R. Mielke, *Ein Stammbaum der Dorfsiedlung Zeitschr. für Ethnologie*, 1930, pp. 117—118.

[28] B. Zaborski, *Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung*, Breslau, 1930, pp. 33, 40, 87—89, 91, 93, 98—100.

[29] Cf. J. Cvijić, *op. cit.*, p. 217.

[30] R. Mielke, *Siedlungskunde...* p. 119. Idem, *Entstehung des Strassendorfes*, pp. 195—196, 208, 210.

grois et en particulier chez les Seklers. Par contre les villages que nous avons rangés parmi les types naturels sont inconnus des Saxons et des Souabes, c'est-à-dire des éléments germaniques de ces régions, lesquels habitent exclusivement, les premiers des villages de route, les seconds des villages de colonisation, de forme géométrique.

Ces villages-colonies appartenant en majorité aux populations d'origine allemande venues comme colons dans ces régions sont les plus récents. Hongrois et Seklers habitant en même temps que des villages-colonies des types de villages agglomérés, sont plus anciens que les colons allemands, mais plus récents que les populations roumaines, qui, elles, peuplent exclusivement tous les types d'habitat naturels et irréguliers et doivent être considérées comme les populations les plus anciennes, autochtones en ces régions [31].

LA COUR DE FERME

La cour est l'expression économique d'une région. Tout autre est la cour de ferme en pays de plaine où dominent les villages concentrés et l'économie agricole et celle des régions de collines où de montagne, où les villages sont dissociés où dispersés et où la population s'adonne de préférence à l'élevage et à la culture des foins. La cour de ferme la mieux développée apparaît dans les pays agricoles ; en pays pastoral elle est des plus réduites ou même n'existe point.

En dehors de l'habitation, le bâtiment le plus important de la cour est la grange *(şura)*, par ses dimensions, sa position et son rôle économique. Dans sa forme la plus répandue, la grange comprend trois parties : au centre, une pièce plus grande ou grange proprement dite où l'on bat au fléau et où l'on vanne les céréales, puis de part et d'autre deux pièces plus petites, les étables *(grajdurile)* pour les bestiaux (v. pl. XXIX B). Dans les combles spacieux de la grange, l'on emmagasine la récolte de céréales ou de foin. L'on peut trouver encore deux autres types de grange : a) la grange à deux pièces seulement, grange proprement dite, ouvrant sur le petit côté du bâtiment, et de l'autre côté une étable (v. pl. XXX A) ; ce type est fréquent dans la Transilvanie centrale (départements de Cluj et de Turda) [32] ; b) la grange polygonale des Monts Apuseni à deux pièces, grange et étable, entièrement close sauf une porte sur la largeur du bâtiment [33].

---

[31] Cf. R. Vuia, *Types of villages and houses in Roumania, and their connection with the cultural circles in the South East of Europe. Congres. Intern. des Sc. Anthrop. et Ethnol., C. R. I-ère Session*, Londres, 1934, pp. 257—258.

[32] H. Phleps considère ce type comme d'origine saxonne (niedersachsisch), *Ost- und westgermanische Baukultur*, Berlin, 1934, p. 31, 32, 72.

[33] Des granges polygonales, légèrement différentes de celle de chez nous, existent dans les Carpathes polonaises, en Silésie et en Thuringe. Cf. Kuhn, *Karpathen-Land*, I, 1928, p. 490 et K. Moszynski, *Kultura Ludowa Slowian*, Krakow, 1929, p. 474.

Scanned with OKEN Scanner

Dans la région montagneuse où la vie pastorale domine, la grange n'existe pas ou apparaît sous une forme rudimentaire, comme un héritage des pays agricoles. D'autres bâtiments caractéristiques des exploitations paysannes de Transylvanie méritent d'être signalés : une remise *(şop, şopru, colnă)* pour les véhicules, les machines agricoles et les outils ; un grand panier d'osier tressé *(coşer, cotarcă)* de forme ovale et soutenu d'ordinaire sur quatre pilotis, où l'on garde le maïs (v. pl. XXIX B), détail caractéristique des exploitations agricoles du Sud-Est de l'Europe [34] ; une étable à porcs *(cocină, coteţ)*, une petite cabane fait de poutres de bois équarries à la hache et élevée sur de courts piliers de bois (v. pl. XXX B) ; un abri pour la volaille, appelé le plus souvent *coteţ* se réduisant parfois à la forme extrêmement primitive d'une cage d'osier au dessin ovale. Dans la zone où l'on cultive les foins et où la vie pastorale est assez développée, apparaît le parc à moutons *(ţarc ou staor)*, simple enclos de planches ou de branchages (v. pl. XXXIV B) :

Le plan, la forme et la distribution d'une cour de ferme sont en relation étroite avec l'occupation des habitants et le type d'établissement humain, et ceux-ci dépendent du cadre géographique et de l'origine ethnique de la population.

La cour la plus ordonnée et la plus évoluée, nous la trouvons dans les villages concentrés, comme sont les villages de route et les villages géométriques dont les habitants s'adonnent en grande partie à l'agriculture.

Dans le village de route, les deux côtés du chemin sont divisés en parcelles étroites et longues, chacune formant le domaine d'une maison ou d'une famille. Sur le bord de la route s'ouvre la cour, puis vient le jardin, puis la propriété agricole. Suivant la distribution de la cour et la disposition des divers bâtiments, nous pouvons distinguer diverses variétés de ce type de cour. La maison, le plus souvent, donne sur la rue ou en est proche, perpendicullairement à elle ; la grange est au centre de la cour parallèlement au chemin, et partage la cour en deux : en face de la grange, la maison, derrière, le jardin et la réserve de fourrage (v. pl. XXXI B). Parfois ces deux derniers espaces sont aussi séparés de telle façon que la cour est divisée en trois : cour et habitation devant la grange, réserve de fourrage derrière la grange, puis le jardin qui d'habitude est un verger (fig. 37). Quelquefois, lorsque la cour est trop étroite, la grange est placée sur un côté de la cour et sur la même que la maison.

Dans les villages géométriques, comme aussi dans d'autres villages du Banat et du département d'Arad où la place ne manque point, la cour est plus grande et tend à prendre une forme quadrangulaire, comme

---

[34] J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, p. 243 ; R. Meringer, *Das volkstumliche Haus in Bosnien und Herzegowina. Wiss. Mitt. aus Bosnien und Herzegowina*, VIII, Bd. 1900, p. 18 ; Idem, *Die Stellung des bosnischen Hauses und Etymologien zum Hausrat. Sitzungsberichte der kaiserl. Akad. d. Wiss, in Wien. — hist. Klasse*, Bd., CXLIV, 1901, p. 32 ; R. Kaindl, *Haus und Hof bei den Rusnaken, Globus*, Bd., LXXI, 1897, p. 141 ; L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, t. II, 1926, p. 113.

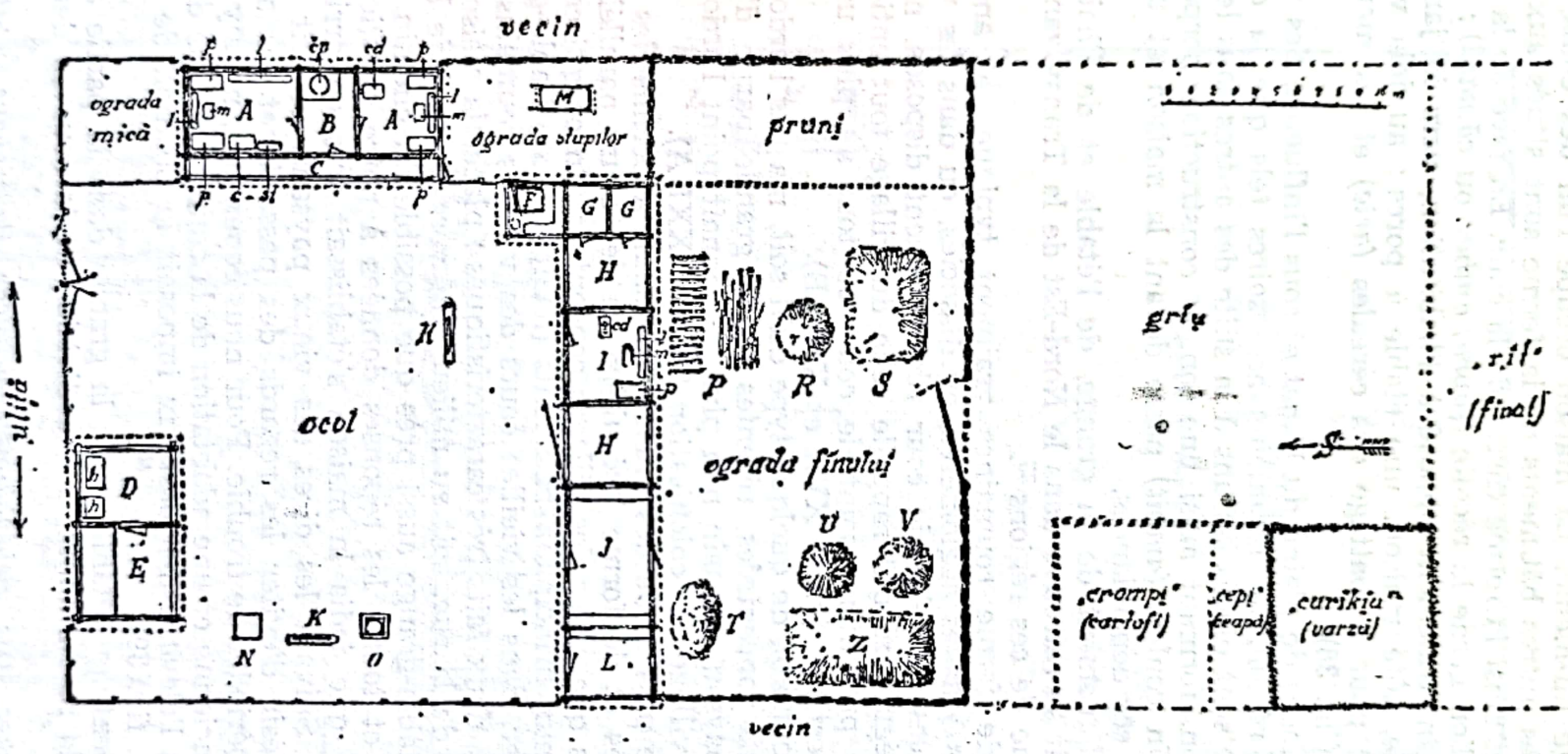

Fig. 37. Cour dans un village de route, Săcădate (dép. Bihor). A = chambre, B = antichambre, C = corridor, D = remise, E = chambre de réserve, F = four, G. étable à porcs, H = grange, I = chambre, cuisine d'été, J. L = étable, K = auge, N = pigeonnier, O = fontaine, P = bois à brûler, R, S, U, V, Z = meules de paille et de foin, T = fumier.

le plan du village lui-même. La maison occupe l'un des coins, sur la rue, tandis que les autres bâtiments de la ferme sont situés aux autres angles, accentuant ainsi la forme carrée de la cour. En face de la maison est la grange où l'on garde la récolte *(şopru, ambar* ou *cămară)* ; l'étable occupe l'angle diamétralement opposé à l'habitation, vers le jardin, et dans l'autre angle, côté maison, une étable à porcs ; au-delà vient le jardin avec l'aire pour le battage des céréales *(arie)* et les meules de paille et de foin (fig. 38).

Dans les villages de plaine du Banat et sous l'influence des villages souabes de cette région, les bâtiments accessoires tels que la *cămara,* l'étable, la grange sont placés les uns à la suite des autres sous le même toit que la maison, formant ainsi une longue construction perpendiculaire à la rue. Un couloir *(ambit)* passe devant la maison et unit les entrées de toutes ces dépendances.

Le même alignement de la grange, de l'étable et de l'habitation sous un même toit se retrouve dans le Nord-Est de la Transylvanie sous l'influence saxonne de ces régions [35].

Les cours de ferme roumaines vraiment typiques et anciennes se voient dans les villages agglomérés, ou dissociés, ou dans les villages de vallée ; dans ces cas plus de cour régulièrement disposée, mais au contraire une irrégularité qui rappelle celle du village tout entier. Les villages dispersés présentent point de cour, ou tout au plus un petit enclos pour les bestiaux (v. pl. XVII et XXX B).

Le village roumain, de quelque type qu'il soit, n'a pas l'ordonnance des agglomérations concentrées, récentes et en grande partie d'origine étrangère, et le paysan roumain non plus ne connaît point l'ordonnance des cours de ces villages de colonisation (v. pl. XXXI A).

La structure plus lâche des villages roumains a permis des dépendances plus vastes et de forme irrégulière ou des cours parallélogrammique plus larges que celles des villages concentrés. En ce qui concerne la position des deux principaux bâtiments (habitation et étable-grange), l'on peut constater, dans les vieilles cours des villages roumains agglomérés et dissociés, deux faits très caracteristiques : placer la maison aussi loin que possible de la rue, soit au milieu, soit vers le fond de la cour, mais installer l'étable-grange aussi près que possible du chemin. Toutes nos observations et toutes les réponses données à notre questionnaires nous ont montré que jadis la maison s'établissait très en arrière, au bout de la cour. Suivant les dires des vieux paysans, ce fait s'expliquerait par le désir d'éviter les regards des passants et les attaques inattendues aux périodes de trouble. Pour nous cependant, nous y voyons une disposition ancienne et une adaptation de la cour à un type d'habitat et d'économie ou l'élevage des bestiaux imposait la position de l'étable près de la rue (v. fig. 39).

L'établissement de l'étable et de la grange dans la partie avancée de la cour, vers la rue, a abouti à une division de la cour en deux par-

---

[35] I. R. Bünker, *Das siebenbürgisch-sächsiche Bauernhaus. Mitteilungen d. Antrop. Gesellschaft in Wien,* 1899, Bd XXIX, pp. 195, 199.

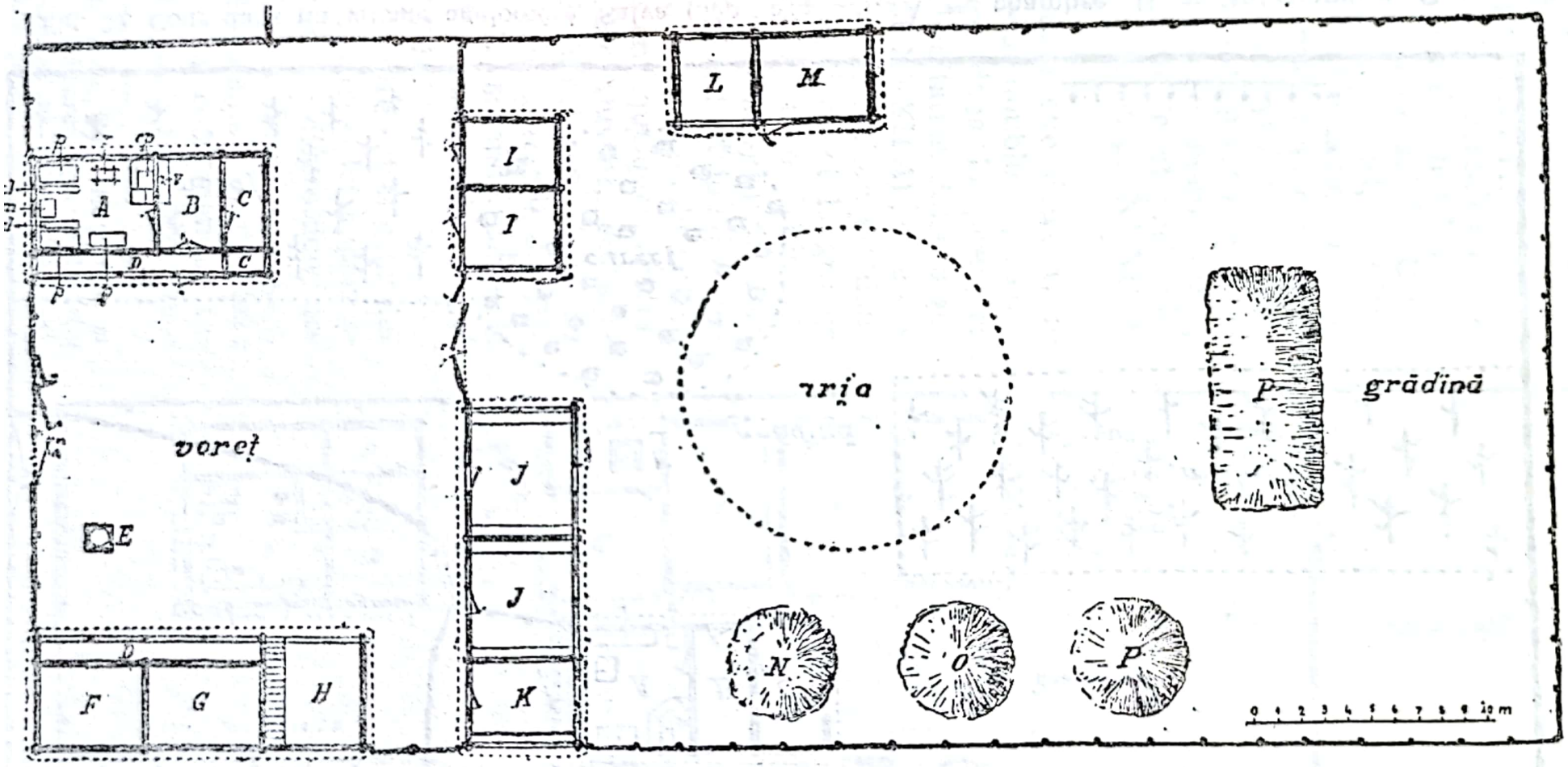

Fig. 38. Cour dans un village géométrique, Chisătău (dép. Timiș). A = chambre, B = antichambre, C, F, G = chambre de réserve (cămară), D = corridor, E = fontaine, H = remise, I = étable à porcs, J, K = ecurie, L, M = remise, N, O, P = meules de paille et de foin.

Scanned with OKEN Scanner

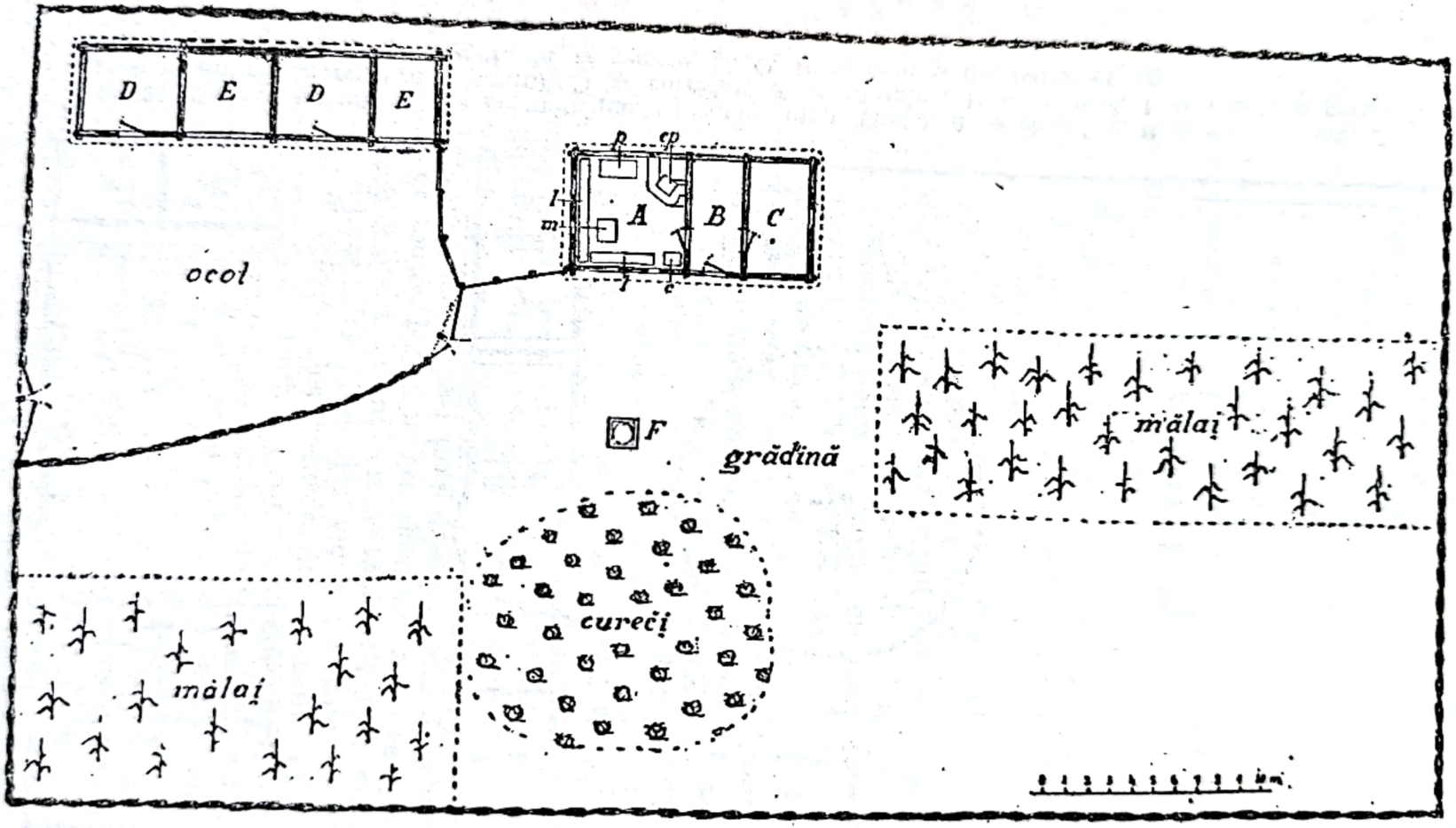

Fig. 39. Cour dans un village aggloméré, Salva (dép. Năsăud). A = chambre, B = antichambre, C = chambre de réserve (cămară), D = étable, E = grange, F = fontaine.

Scanned with OKEN Scanner

ties, au moyen d'un barrière : devant, l'espace réservé a l'élevage des bestiaux, derrière, celui où se groupent l'habitation, les réserves de céréales et de foin, l'aire où l'on bat les gerbes de blé ou de seigle. Cette séparation, d'une part, de l'étable et des bestiaux, d'autre part, de la maison et des récoltes, a créé un système de cour double, très expressif et très bien adapté a l'économie mixte, à la fois agricole et pastorale, de ces régions (v. pl. XXXII A et XXXII B).

On distingue deux variantes de cour double : a) quand l'étable est dans la première cour et l'habitation dans la seconde (v. pl. XXXII A) ; b) le cas inverse, où la maison est dans la première cour et la grange ainsi que les autres bâtiments agricoles dans la seconde. Aux deux types, il faut joindre une annexe, le verger ou le jardin, où subsistent quelques arbres. La première variante est surtout répandue dans le Pays de Haţeg et dans la région des Pădureni [36], la seconde dans le Pays de Făgăraş (fig. 40 et pl. XXXII B).

Tout autre est la cour des villages dispersés. Ici apparaissent, dans la disposition des bâtiments et leur voisinage, deux étonnants contrastes : d'une part la cour manque totalement ou présente une

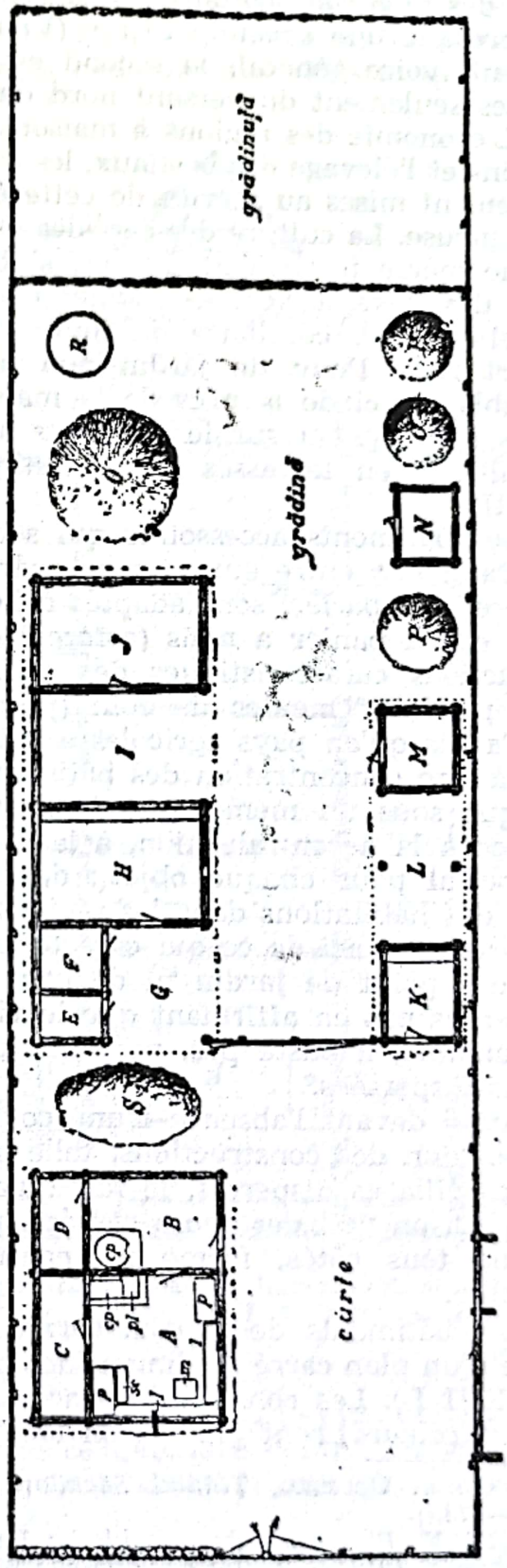

Fig. 40. Cour double à Viştea-de-Sus (dép. Făgăraş). A = chambre, B = antichambre et cuisine, C et D = chambre de réserve (cămară), E = étable à porcs, G, L = remise, F, H, J, K, M, N = étables, I = grange. P, O, R = meules de paille et de foin, S = fumier.

[36] R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor. Lucrările Inst. de Geogr. al Univ. din Cluj*, vol. I, 1926, p. 88.

forme des plus rudimentaires [37] ; d'autre part elle est la plus fermée qui soit, presque une enceinte carrée *(Vierkant)*. Le premier cas est le plus fréquent, voire général, le second est sporadique et limité a quelques localités seulement du versant nord des Carpathes méridionales.

L'économie des régions à maisons isolées étant basée sur la culture des foins et l'élevage des bestiaux, les constructions et leurs alentours sont entièrement mises au service de cette économie, bien adaptée à la région montagneuse. La culture des céréales et du maïs est reduite au minimum, manque même totalement parfois, si bien que les bâtiments caractéristiques des pays agricoles, grange, panier à maïs, n'existent point. La cour elle-même, corollaire de toute exploitation agricole, disparaît ou est fort rare. Point de jardin non plus ; quelques parcelles de terre cultivable, de ci de là près de la maison, tiennent lieu des jardins des régions agricoles, et sur les versants adoucis ou ensoleillés apparaissent des cultures en terrasses caractéristiques de ces régions (v. pl. X B et XVII).

Les bâtiments accessoires qui sont dispersés autour de la maison, sans grand lien entre eux et sans ordre, sans former non plus une cour à proprement parler, sont adaptés à l'économie pastorale. Au lieu de la grange et du panier a maïs *(cotarcă)* des régions agricoles, ce sont des constructions caractéristiques des pays à foin : à côté de l'étable, un enclos pour les meules de foin *(țarc)* et un parc à moutons *(staor)*.

Tandis qu'en pays agricoles à habitat concentré, l'on voit une tendance à une concentration des bâtiments dans une cour plus rassemblée et jusque sous un même toit, dans la zone des foins on constate une tendance à la décentralisation, à la dispersion et à la construction d'un abri spécial pour chaque objet ; de là le grand nombre de bâtiments autour des habitations dans les régions de pâturages [38].

Bref, rien ici de ce qui caractérise les villages concentrés des pays agricoles : point de jardin ni de cour de ferme, point de rue, et nous n'exagérons pas en affirmant que le village même, au sens d'agglomération humaine, n'existe pas, puisque, ici, il est émietté en une foule de maisons dispersées.

Aussi devant l'absence d'une cour de ferme et de tout ordre dans la disposition des constructions, telle que nous la trouvons dans la plupart des villages dispersés, le fait qu'en d'autres régions, physiquement identiques, on voit des cours carrées, parfaitement ordonnancées et fermées de tous côtés, forme un contraste surprenant et difficilement explicable.

Les bâtiments de la cour-carrée sont installés sur les deux côtés de face d'un plan carré de dimensions plus réduites (fig. 41, pl. XXXIII A et XXXIII B). Les constructions accessoires, étable, remise, chambre de réserves *(cămară)* sont placées en face de l'habitation ; ces deux ensem-

---

[37] Cf. S. Opreanu, *Ținutul Săcuilor. Lucr. Inst. de Geogr.*, vol. VI, 1926, pp. 172—173.

[38] Cf. K. Rhamm, *Ethnographische Beiträge zur germ.-slaw. Alterumskunde*, Braunschweig, 1910, II, 1. *Die altslawische Wohnung*, p. 788 ; Phleps, *op. cit.*, pp. 14, 40, 72.

bles, maison et bâtiments accessoires, sont reliés par une remise étroite, ouvrant vers l'intérieur de la cour, si bien que toutes les constructions forment un quadrilatère qui ferme la cour de tous côtés et que le toit recouvre toutes sans interruption [39].

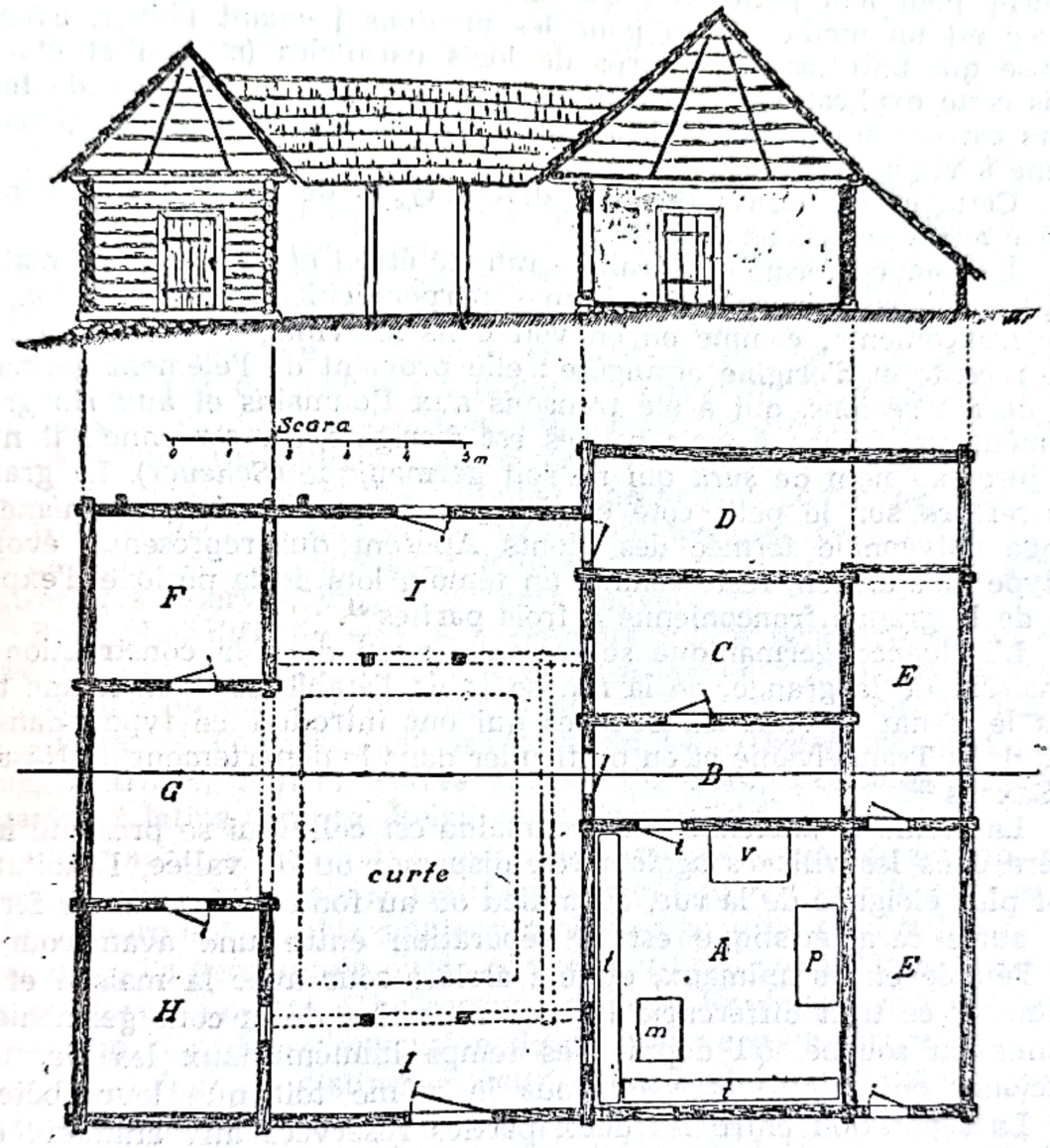

Fig. 41. Cour carrée à Bran (dép. Braşov). A = chambre, B = antichambre, C = cellier, D, E, F = étables, G, I = remises, H = chambre de réserve.

Les habitants de ce type de ferme expliquent le plan de ces petites citadelle de bois par la nécessité de se défendre contre les voleurs ou d'autres ennemis. Mais il y a là une adaptation aux occupations des

[39] K. Fuchs, *Die Tőrzburger Hausburgen. Sitzungsberichte der Anthrop. Ges. in Wien*, Jahrg., 1902, pp. 20—24 ; R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Păduretilor. Lucrările Inst. de Geogr.* al *Univers. Cluj*, vol. II, 1926, p. 106.

paysans. Ceux-ci sont des pasteurs qui, pendant une grande partie de l'année, sont loin de leur logis, l'été dans les bergeries montagnardes, l'automne et le printemps dans les cabanes et parcs *(sălaşe)* de la zone des prairies. Pendant leur absence, la maison carrée offre une plus grande sécurité pour leur petit avoir que la cour ouverte. De même, l'enceinte carrée est un meilleur abri pour les moutons pendant l'hiver, avec la remise qui unit les deux corps de logis parallèles (maison et étable). Mais cette explication ne saurait suffire, car, nous le verrons, de telles cours carrées apparaissent chez d'autres peuples et dans des régions de plaine à vie agricole.

Cette courte description des divers types de cour de ferme nous amène aux conclusions suivantes :

La cour en forme de parallélogramme étroit et long, avec la maison perpendiculaire à la rue et la grange perpendiculaire à l'habitation, du type franconien [40], comme on en voit dans les villages de route, est de date récente et d'origine étrangère ; elle provient de l'élément germanique de ces régions, qui a été transmis aux Roumains et aux Hongrois. De même la grange à trois parties est d'origine franconienne ; il n'est pas jusqu'au nom de *şura* qui ne soit germanique *(Scheuer)*. La grange à ouverture sur le petit côté est le type le plus ancien, de même la grange polygonale fermée des Monts Apuseni qui représente, évolué, un type plus ancien, resté comme un témoin lors de la période d'expansion de la grange franconienne à trois parties [41].

L'influence germanique se retrouve aussi dans la construction de la maison, de la grange, de la remise et de l'étable sous un même toit. Dans le Banat ce sont les Souabes qui ont introduit ce type ; dans le Nord de la Transylvanie et en particulier dans le département de Năsăud, les Saxons [42].

La vieille et ancienne cour roumaine est celle qui se présente irrégulière dans les villages agglomérés, dispersés ou de vallée, l'habitation étant plus éloignée de la rue, au milieu ou au fond de la cour de ferme. Une autre caractéristique est la séparation entre une avant-cour où sont l'étable et les animaux, et une arrière-cour avec la maison et ses habitants : ce trait différencie la cour roumaine de la cour germanique, saxonne ou souabe, où depuis des temps immémoriaux les Germains d'Occident ont habité et vécu sous le même toit que leurs bêtes [43].

La séparation entre les deux parties réservées aux animaux et à l'habitation a conduit au système des cours doubles de Transylvanie,

---

[40] R. Mielke, *Siedlungskunde*, p. 129 et 158.

[41] Cf. H. Phleps, *op. cit.*, pp. 30—32, 40, 42, 62, 72.

[42] D. Zelenin a constaté la même influence chez les Ruthènes des Carpathes du Nord-Est et chez les Ukrainiens du gouvernement de Iekaterinoslav. *(Russische Volkskunde*, p. 264).

[43] Cf. Tacite, *Germania*, 20 : *inter eadem pecora, in eadem humo degunt* ; cf. aussi K. Rhamm, *Ethnographische Beiträge zur germ. — slaw, Altertumskunde*, II, 1, pp. 748 et 770. Dans la vieille maison de type saxon, hommes et animaux vivent sous le même toit. Cf. W. Pessler, *Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung*, p. 113.

Scanned with OKEN Scanner

qui, de même que les cours-carrées, constituent un des problèmes les plus importants que soulève l'étude de la cour de ferme chez les Roumains. Toute la question est de savoir si le système de cour jumelée est né spontanément, d'une économie double, à la fois agricole et pastorale, dans laquelle on a réservé un espace distinct pour chaque type d'exploitation, ou si on a à faire à un sistème hérité ou emprunté à d'autres peuples.

Ce type de cour de ferme double e existé jadis, suivant les dernières recherches qui ont été faites, dans les pays scandinaves et s'est maintenu dans les îles d'Öland et de Gotland, chez les Malorusses et les Velicorusses [44]. Si l'on admet les conclusions de Rhamm, qui attribue la cour double et même la cour carrée aux peuplades gothiques, et qui voit dans les constructions paysannes des Velicorusses une influence des anciennes tribus nord-germaniques, il n'est pas impossible de considérer que la cour double de chez nous, et peut-être même l'enclos carré, a été introduit par des tribus germaniques venues du Nord et ayant fait halte dans nos régions (Goths, Gépides) ou par l'intermédiaire des Slaves.

La grande ressemblance entre les divers systèmes de cours-double chez tous ces peuples semble indiquer une origine commune nordique ; mais il nous manque une confirmation philologique, celle d'une similitude de mots empruntés à peuples différents, ce qui nous oblige à nous montrer très réservés, jusqu'à preuves nouvelles.

Bien plus difficile encore à résoudre est le problème de la cour carrée. On sait que dans l'antiquité elle a existé chez les Gréco-Romains. Aujourd'hui, bien que sporadiquement, on la trouve pourtant sur un vaste domaine, chez les peuples germaniques (Danemark, sud de la Suède, Autriche, Styrie), slaves (Russie du Nord, Bohême, Slovaquie, Bulgarie) et latins (France, Belgique et Roumanie) [45].

Sa grande expansion nous laisse supposer qu'elle est un type archaïque universel. Mais si l'on tient compte du fait que la cour carrée existe aujourd'hui le plus souvent dans une zone de population germanique, ou jadis germanisée ou en contact avec des populations germaines, nous pouvons admettre dans certains cas que les éléments germaniques ont joué un rôle dans l'expansion de ce type de cour carrée [46].

Mais il faut en distinguer deux variantes : l'une montre des constructions fermant la cour sur les quatre côtés et ouvrant vers l'intérieur ; l'autre présente des bâtiments en face de la maison et ces deux

---

[44] Cf. K. Rhamm, *op. cit.*, II, pp. 744, 745, 748, 785, 801, et II, 2, p. 136.

[45] K. Rhamm, *op. cit.*, II, 1, pp. 745, 752, 753, 755, 757, 764, 788, 789, 799, 941, 946, 947 ; II, 2, p. 137, 138 ; V, Suchević, *Gutzulština*, I, fig. 49—50 ; D. Zelenin, *op. cit.*, p. 264 ; J. E. Gellert, *Ostbulgarische Bauernhaustypen. Zeitschr. f. Ethnologie, Heft 1/3*, 1934, p. 4, fig. 1 ; M. A. Lefévre, *L'habitat rural en Belgique*, p. 243 ; A. Vaclavik. *Luhačovské Zálesti*, 1930, p. 101.

[46] K. Rhamm donne aux tribus germaniques de l'Ouest (Hérules, Rugiens, Ostrogoths) un rôle dans l'expansion de la cour-carrée, *op. cit.*, II, 1, p. 799 et 946 ; Phleps, *op. cit.*, pp. 70—71, donne au plan de la cour carrée en Roumanie une origine romaine, à la base du toit une origine germanique orientale (*ostgermanische Dachschwelle*), aux remises, une influence slave.

Scanned with OKEN Scanner

constructions sont reliées par une remise ouvrant sur l'intérieur de la cour.

Les renseignements que nous possédons indiquent que la première variante est répandue surtout chez les peuples germaniques et dans les régions de plaine où l'on s'adonne à l'agriculture, tandis que la seconde existe surtout dans les pays pastoraux et chez les Slaves. Chez les Roumains, c'est la seconde variété que nous trouvons, et comme plan notre cour-carrée se rapproche davantage de la forme slave ; cependant nous ne pouvons affirmer qu'elle soit d'origine slave [47].

Nous arrivons à de plus importantes conclusions quand nous étudions la nomenclature populaire relative à la cour et à ses parties constitutives ; des termes comme *arie, curte, ocol,* et *ogradă (avlie* et *voreț* dans le Banat), les deux premiers sont d'origine latine, les deux derniers sont slaves.

Au début le mot *arie* a désigné la cour tout entière (et c'est ainsi qu'on l'entend encore aujourd'hui dans le coin Nord-Ouest du Banat) ; à présent il est restreint à l'aire pour le battage des gerbes ; ainsi la partie principale de la cour destinée aux travaux agricoles a gardé le terme latin (v. fig. 38). De même par *curte* le paysan entend la cour d'un grand propriétaire, ou cette partie de la cour où se trouve la maison et qui est réservée aux habitants et à l'agriculture.

Par contre parmi les mots slaves, celui de *ocol* a désigné, dans son sens primitif, l'espace clos pour les bestiaux, ou la partie de la cour où est bâtie l'étable et qui est réservée à l'élevage des bestiaux. Avec le temps, le mot *ocol* a été appliqué à la cour toute entière et c'est aujourd'hui le terme le plus répandu. *Ogradă* a de même deux sens, l'un plus restreint, pour désigner le jardin ou le verger placé derrière la cour, l'autre l'exploitation toute entière [48].

Par là on peut voir que des deux parties principales de la cour de ferme, la première — habitation et communs agricoles — a une terminologie d'origine latine *(poartă, casă, curte, arie* etc.) ; la seconde, réservée à l'élevage des bestiaux et aux bâtiments qui en dépendent, a en grande majorité une nomenclature slave *(ocol, ogradă, grajd, poiată, colnă, vraniță).* On constate ainsi comment au vieux fonds latin et agricole s'est superposée l'influence slave, appliquée à l'élevage des bestiaux. Ce fait prouve qu'à l'arrivée des Slaves l'élément indigène s'occupait plus intensément d'agriculture, et que les Slaves auxquels nous avons emprunté leur terminologie étaient surtout des éléveurs.

LES TYPES DE MAISONS

LA MAISON À CĂMARA. La maison à *cămară* est un plus ancien et le moins évolué des types de maisons chez les Roumains de Transyl-

[47] La pièce la plus importante, les remises étroites qui relient les bâtiments, est nommée à Bran *«polatră»*, à Cîmpu lui Neag *«colnă»* et à Corneareva *«cindă»*. Les deux premiers termes sont d'origine slave et le dernier latin.

[48] Cf. L. Niederle, *op. cit.*, tom. II, p. 113.

vanie et du Banat. Ce qui le prouve, ce sont non seulement les éléments archaïques qui le constituent, mais aussi le fait qu'on la trouve souvent isolée au milieu de types plus récents qui se sont superposés à un vieux substratum. L'aire d'extension de la maison à cămara couvre deux régions importantes de la Transylvanie tant par le rôle historique qu'elles ont joué dans un passé lointain que par les attaches profondes qui lient les hommes à la terre : l'une est le Pays de Haţeg et la Région des Pădureni [49], l'autre coïncide en grande partie avec le Pays des Moţi, au coeur des Monts Apuseni (v. carte no. 5).

Ce qui caractérise essentiellement ce type de maison, c'est son plan et la répartition de ses chambres intérieures : deux pièces : la *casa* proprement dite ou pièce d'habitation et la *cămara* voisine, toutes deux ayant leur entrée séparée soit directement sur la cour, soit sur le corridor *(tîrnaţ)* ouvert devant la maison. Tandis que dans les autres types de maison le mur qui sépare ces deux pièces est percé d'une porte qui permet entre elles une communication directe, dans la maison à *cămara* cette porte n'existe jamais (voir fig. 42).

Extérieurement cette maison comporte une galerie formant balcon *(tîrnaţ)* à pilastres de bois et un toit très haut quand il est de chaume (pl. XXXIV A). Mais ces deux derniers traits ne sont pas spéciaux à la maison à *cămară,* car on les retrouve aussi dans les autres types de maisons, en Transylvanie. La *casa* est la seule et la principale pièce d'habitation, d'où son nom, qui s'est étendu par la suite à toute la bâtisse. Toute la famille y loge, travaille, prépare la cuisine, mange et dort. C'est dire que dans ce type de maison on est arrivé à la séparation de la *cămara* de la pièce d'habitation, mais pas encore à la création d'une cuisine, d'une antichambre ou d'une *tinda,* comme nous le verrons dans d'autres types de maisons.

Entrons dans la maison. Dans l'angle formé par le mur de séparation et le mur de fond se trouve le fourneau qui chauffe en même temps la *casa.* Nous en connaissons deux types anciens : *căloiul* ou *căloniul* dans la région des Pădureni et dans le Pays de Haţeg, et *camniţa* dans le Nord du département de Hunedoara et dans le Pays des Moţi.

Le *căloiu* ou *căloniu* est un âtre à l'air libre ; au-dessus une cheminée de forme pyramidale conduit la fumée directement au grenier où elle se disperse pour sortir enfin par les interstices du toit de chaume ou de bordeaux (pl. XXXV A). Il y a entre le *căloniu* et la *camniţa* une différence dans les matériaux de construction : la *camniţa* est faite en pierre et plus perfectionée de forme ; elle doit être plus récente (pl. XXXV B). Maints indices nous montrent que ces deux âtres ont été jadis plus répandus, mais ils ont en bien des endroits disparu, seul le nom en est resté.

Dans la région des Pădureni et au Pays de Haţeg, nous voyons une forme de foyer nouvelle et plus perfectionnée, appelée *sobă.* Le type primitif de *sobă* est fait de dalles crépies et blanchies à la chaux ; plus

[49] R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor,* pp. 92—101.

Scanned with OKEN Scanner

récemment on a utilisé les carreaux de terre cuite, les tuiles émaillées ou non et présentant parfois un aspect assez joli.

Nous trouverions des formes semblables dans d'autres régions (pl. XXXIX A). Mais ici comme ailleurs les foyers laissent transparaître

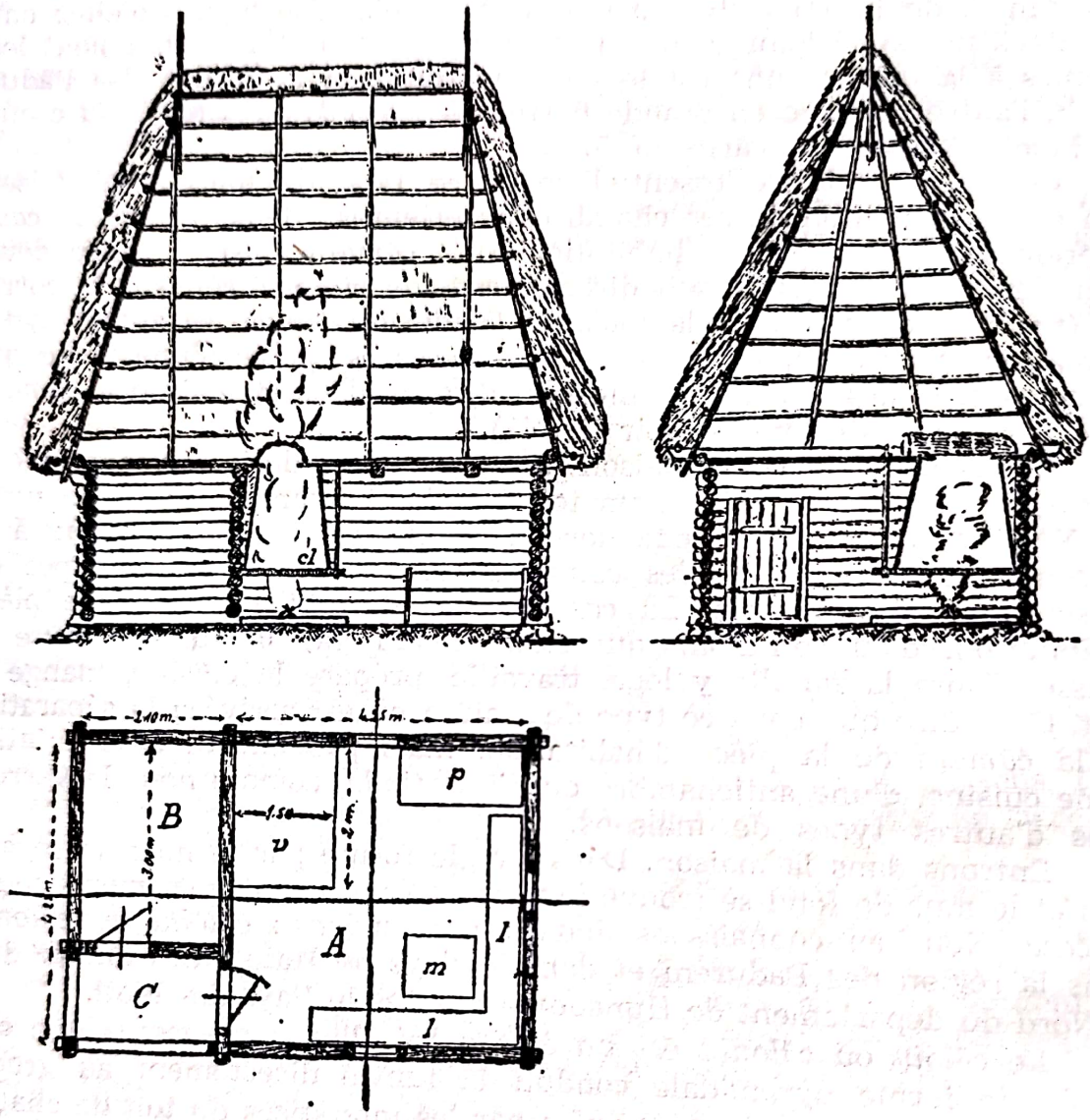

Fig. 42. Plan et section d'une vieille maison à cămară de Vălioara (dép. Hunedoara). A = chambre d'habitation (casa), B = chambre de réserve (cămara), C = corridor (tîrnaț), v = âtre libre, p = lit, m = table, l = bancs (lavițe), cl = căloniu.

une influence plus récente due à des populations étrangères ou aux villes des alentours.

Un second coin important de la *casa* est l'angle diamétralement opposé au foyer où s'unissent les deux banquettes *(lăviț)* adossés aux murs et où est aussi placée la table. Ces bancs sont faits d'une planche large et épaisse posée sur des piquets fichés en terre ou soutenus par des billots de bois. Ils n'ont point de dossier et d'ordinaire on ne les

change de place que lors des grands nettoyages qui précédent les fêtes importantes. Il existe également des bancs portatifs avec dossier, appelés *scamn*, placés devant le lit. L'on appele toujours *scamn* ou *scaun* les sièges de style paysan faits par les paysans eux-mêmes qui fabriquent aussi d'autres pièces de mobilier comme des tables et des coffres appelés *sicrini* ou *ladă* (v. fig. 43 et 58).

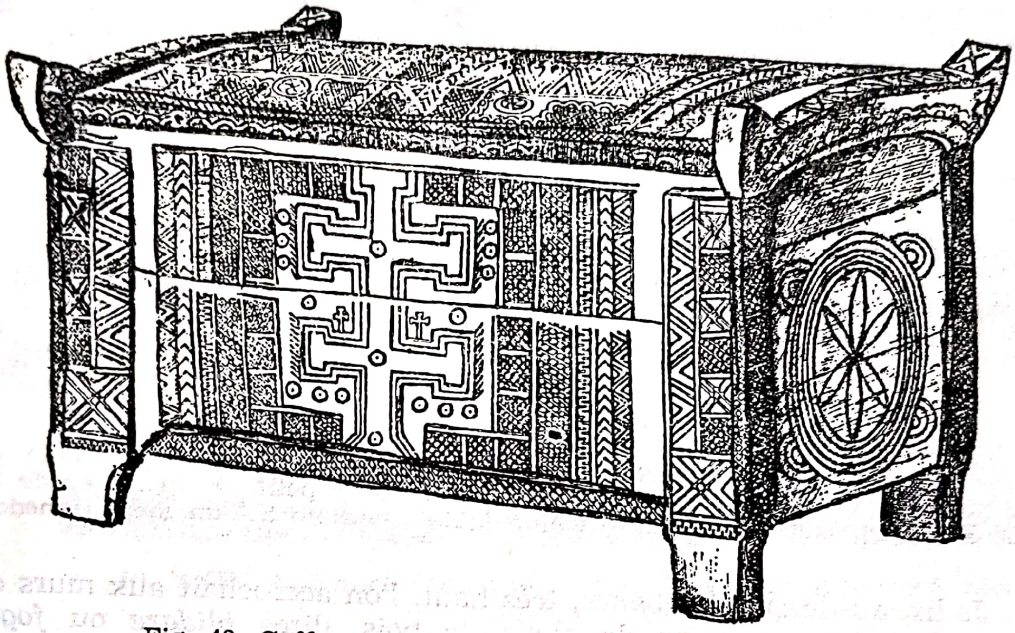

Fig. 43. Coffre ornementé de Preuteasa (dép. Sălaj).

Très souvent l'on trouve une seconde table, dite petite table *(masa mică)*, de dimensions moindres et pas plus haute qu'une chaise. Dans le Sud du Banat elle est plus basse encore, à une main du sol, et de forme ovale, taillée dans un seul bloc de bois. Elle ne sert qu'au repas et, portative, n'a pas de place fixe dans la maison : tantôt sous la grande table, tantôt sous le lit, dans la *cămara ;* c'est seulement quand on mange qu'on la place au milieu de la pièce, souvent le soir près de l'âtre, et l'été dans la cour devant la maison (fig. 44).

Dans le troisième coin contre le mur du fond se trouve le lit, car dans les maisons plus anciennes il n'y a qu'un seul lit. Fait par les paysans, il est bien plus rudimentaire que le lit utilisé à la ville. Jadis, il était fait d'une claie d'osier supportée par quatre piliers enfoncés dans la terre battue, ou de planches soutenues par deux tréteaux.

Récemment la disposition intérieure du mobilier a subi une importante modification du fait qu'on a ajouté un second lit, placé dans le coin où se trouvait la table et où l'on réunissait les bancs. Dans ce cas, les bancs disparaissent et sont remplacés par de sièges longs, à dossiers, un devant chaque lit et un troisième près du mur de façade qui est lui-même percé de deux fenêtres, généralement l'une près de l'autre. La table alors est installée au milieu, entre les chaises à dossier, devant les fenêtres (fig. 53).

Dans l'angle situé près de la porte, l'on voit souvent une petite armoire et une étagère à vaisselle, appelée *podişor* dans la région des Pădureni et *parseci* dans le Pays de Haţeg (fig. 45)

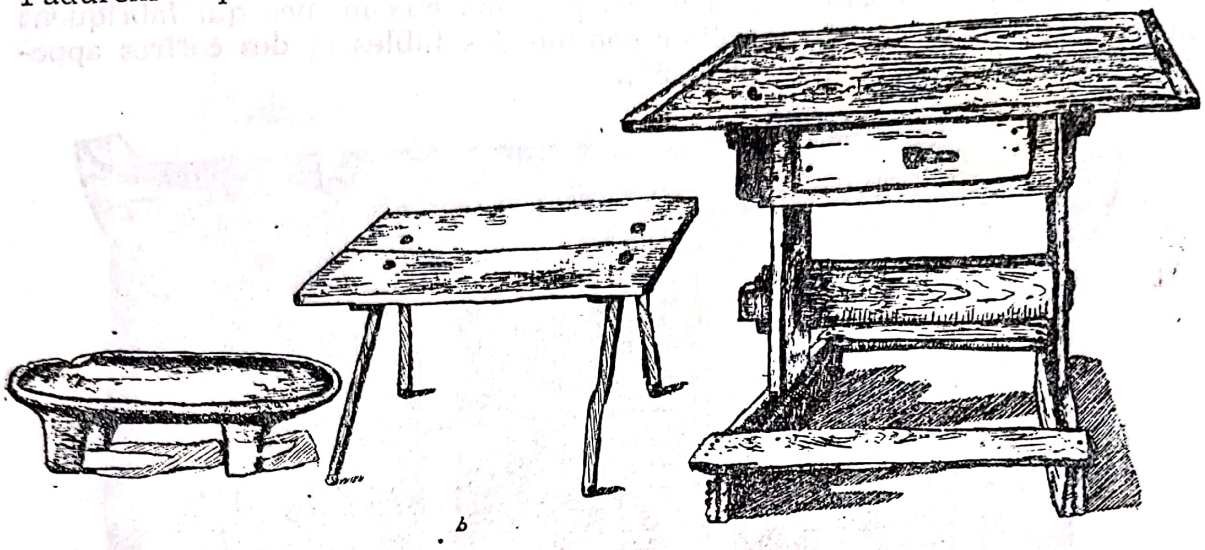

Fig. 44. Tables de différentes hauteurs : a = petite table ronde faite d'une seule pièce de bois, de Teregova (dép. Severin), b = petite table carrée de Sălaşul-de-Sus (dép. Hunedoara), c = vieille table paysanne d'Alun (dép. Hunedoara).

Jadis, au-dessus des bancs, très haut, l'on accrochait aux murs deux longues baguettes munies de clous de bois, dites *blidare* ou *fogaşe* : derrière l'on alignait les écuelles et les assiettes de bois et l'on suspendait aux clous des *cănceie*, étroites et hautes cruches de terre, dans lesquelles les hôtes buvaient le vin (fig. 46).

Au-dessus du lit, une longue perche, appelée *culme*, fixée à deux poutres, permettait d'y suspendre les tissus et les broderies dites *culme* ou *tindeie* c'est-à-dire essuie-mains aux jolis dessins brodés.

La seconde pièce de la maison à *cămara* est la *cămara*. Celle-ci est plus petite et l'on y enferme les aliments, les vêtements, les outils et d'autres objets qui ne peuvent trouver place dans la maison. Pour assurer la conservation des aliments, elle est fraîche, sans feu et sans fenêtres.

La galerie-balcon manque rarement à ce type de maison ; elle précède l'entrée de la maison et constitue un auvent formé par l'avancée du toit soutenu lui-même par des piliers de bois. Parfois une palissade de planches, d'un mètre de haut approximativement, la ferme, qu'on appelle *stobor*. Cette galerie a pour objet de protéger l'entrée de l'habitation contre la pluie. On y trouve parfois un coffre à céréales *(hîmbar)* et, l'été, un lit.

Dans la région des Pădureni, et le Pays de Haţeg l'on peut distinguer d'après la forme de cette galerie trois variantes ; l'une où la galerie n'occupe qu'on coin de la maison (v. fig. 42), une seconde où elle va

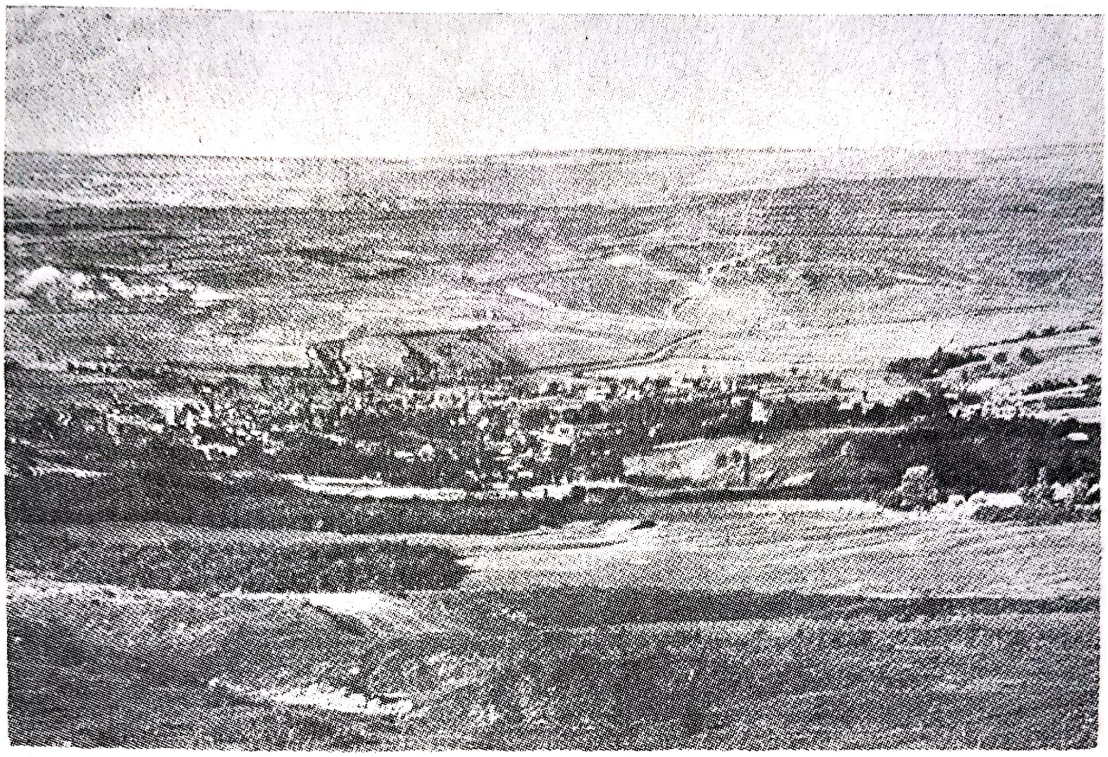

Pl. XXIX A. Feiurd (dép. Cluj). Type de village aggloméré, niché dans une dépression. Cl. R. Vuia.

Pl. XXIX B. La grange-étable et le hangar à maïs. Unciuc (dép. Hunedoara) Cl. *R. Vuia*.

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXX A. La grange, Aşchileul Mic (dép. Cluj). Cl. *R. Vuia.*

Pl. XXX B. Étable à porcs et maison à une seule pièce dans la zone herbagère. La bâtiment derrière la maison est la *cămara,* Dăbîca (dép. Hunedoara). Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

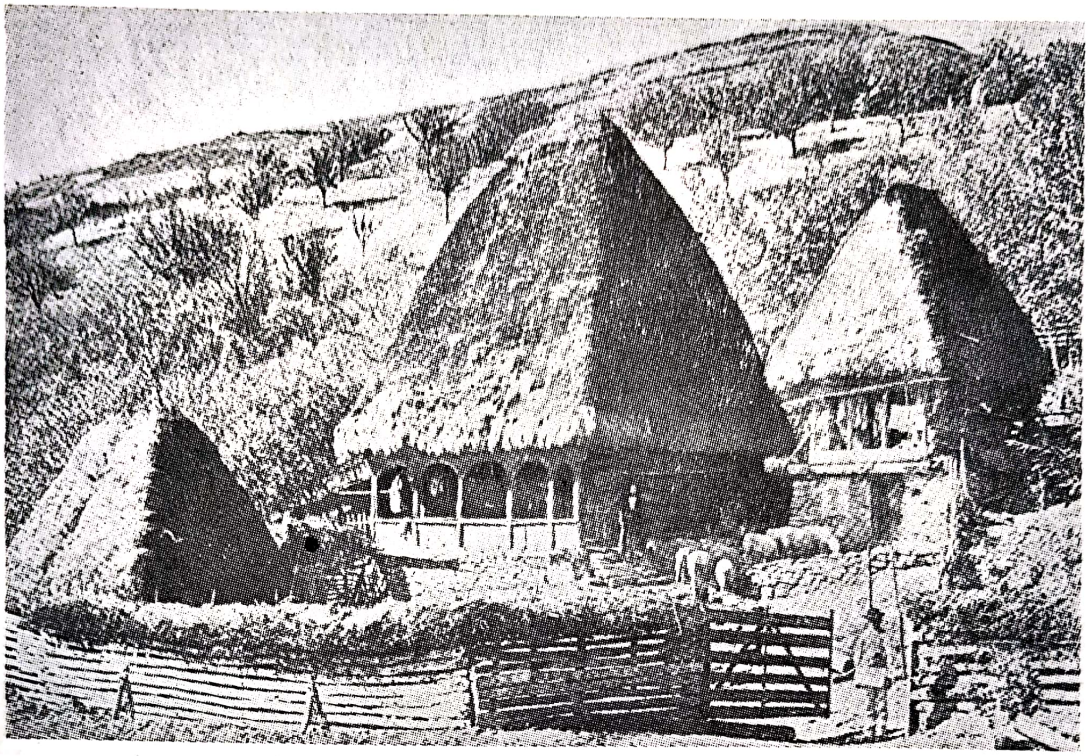

Pl. XXXI A. Cour d'un village aggloméré, Sălciua-de-Jos (dép. Turda). De gauche à droite : la remise et l'étable à porcs, la maison, le cellier surmonté d'une chambre de réserve. Cl. *R. Vuia.*

Pl. XXXI B. Cour à Recea Cristur (dép. Cluj). À gauche la grange-étable et à droite la maison. Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXXII A. Cour double à Fărcădinul-de-Sus (dép. Hunedoara). De gauche à droite : la grange-étable, la maison, le hangar à maïs. Cl. *R. Vuia.*

Pl. XXXII B. Cour double à Vișteа-de-Sus (dép. Făgăraș). Au premier plan, la maison, au second la grange-étable. Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXXIII A. Cour carrée à Bran (dép. Brașov). Cl. *R. Vuia.*

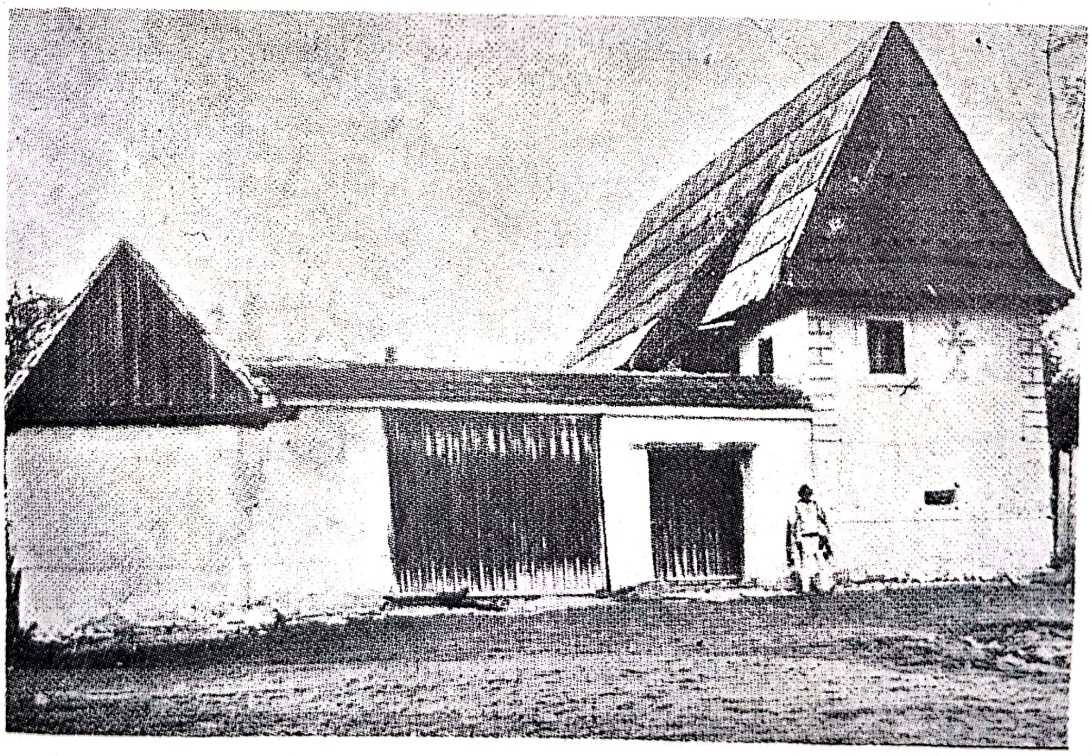

Pl. XXXIII B. Cour carrée à Poiana Sibiului (dép. Sibiu). Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXXIV A. Vieille maison à *cămară* à Poienița Tomii (dép. Hunedoara) Cl. *R. Vuia.*

Pl. XXXIV B. Maison aux murs de terre et toit de roseaux à Silvașul-de-Cîmpie. (dép. Cluj). À droite panier à maïs et enclos en claies d'osier pour les moutons et les porcs. Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

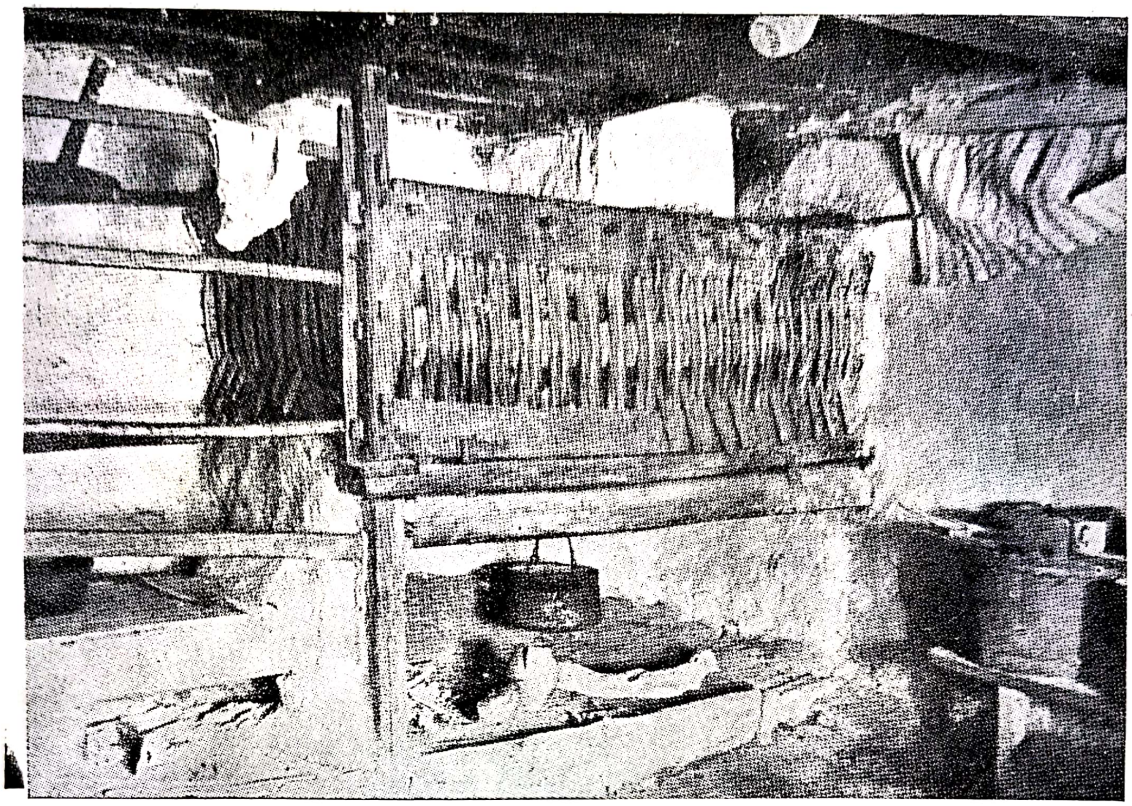

Pl. XXXV A. *Căloiu,* âtre à l'air libre à Muncelu Mare (dép. Hunedoara). Cl. *R. Vuia.*

Pl. XXXV B. *Camnița* de Salciua-de-Jos (dép. Turda), avec chaudron soutenu par la *cocaia.* Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXXVI A. Chambre d'habitation *(soba)* de Racoviţa (dép. Timiş). Cl. *R. Vuia.*

Pl. XXXVI B. Le foyer de la *tinda* dans la maison de type banatiote, Chisătău (dép. Timiş). Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

Pl XXXVII A. Maison avec toit à quatre versants à Sacoşul Mare (dép. Timiş) Cl. *R. Vuia.*

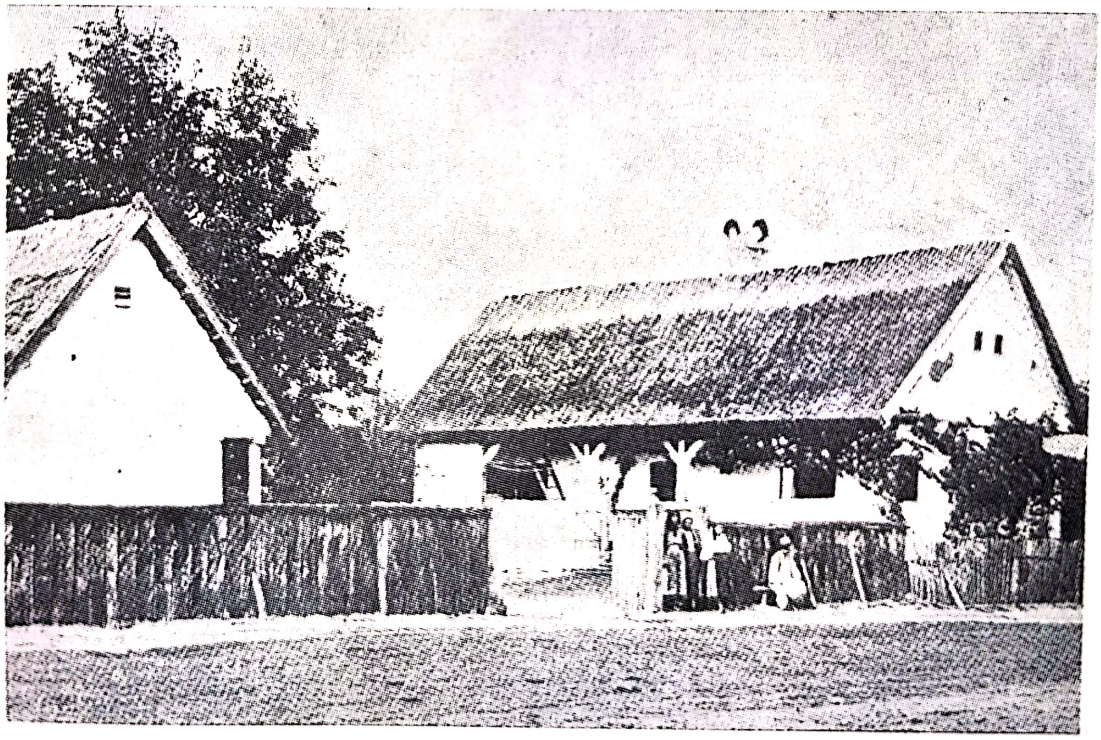

Pl. XXXVII B. Maison avec toit à deux versants à Chisătău (dép. Timiş). Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXXVIII A. Maison à four dans la *tinda*, à Rădeşti (dép. Alba). Cl. *R. Vuia.*

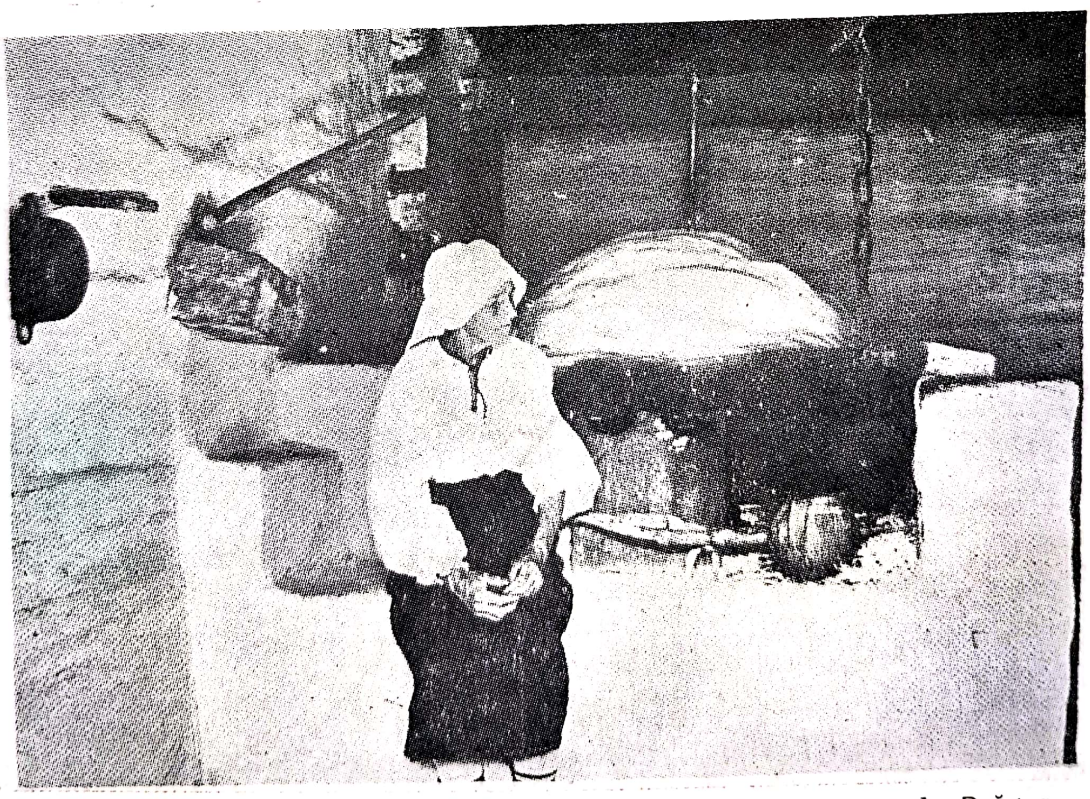

XXXVIII B. Four à cuire le pain dans la *tinda*, d'une maison de Drăguş (dép. Făgăraş). Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XXXIX A. Four à tuiles émaillées de Feleac (dép. Cluj). Cl. *R. Vuia.*

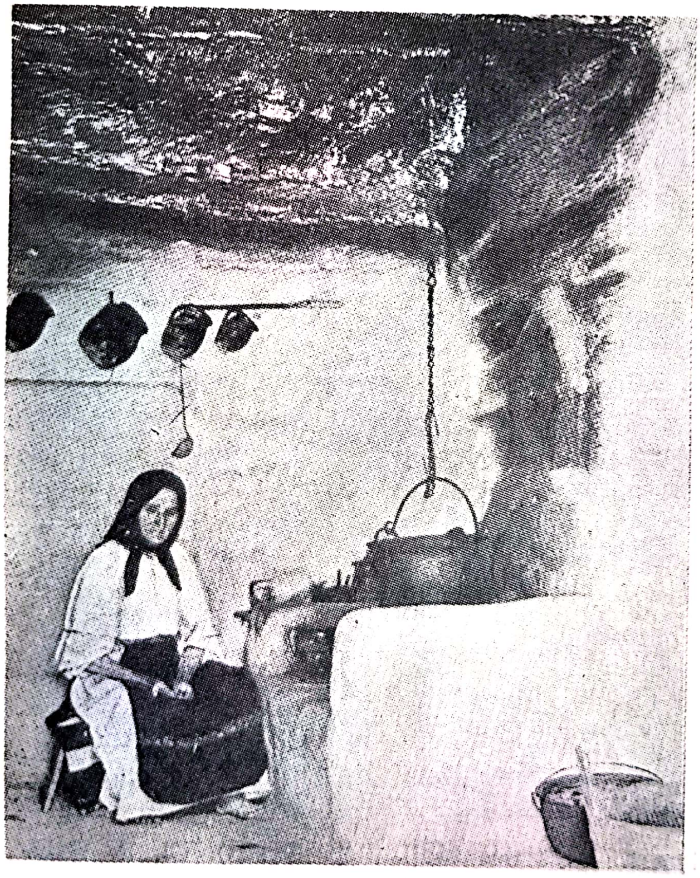

Pl. XXXIX B. L'âtre libre de la *tinda* dans une maison de Salva (dép. Năsăud). Au dessus de l'âtre, on voit la *băbura* noircie par la fumée. Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XL A. L'âtre libre d'une maison de Bran (dép. Brașov). À gauche, sur l'âtre on voit le *cocaia* pour soutenir le chaudron. Cl. *R. Vuia.*

Pl. XL B. Maison à Scărișoara, Pays des Moți (dép. Turda). Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

Pl. XLI. Maison à Cuhea (dép. Maramureş). Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

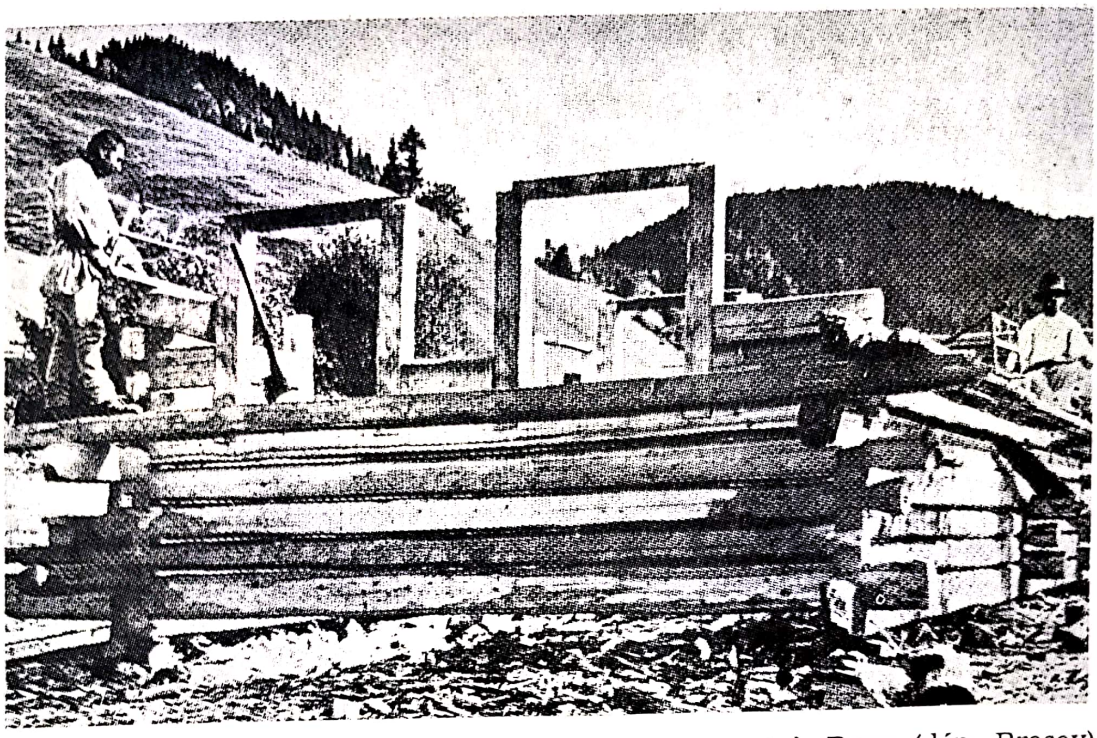

Pl. XLII A. Construction d'une maison en *cheotori* à Bran (dép. Braşov). Cl. *R. Vuia.*

Pl XLII B. Construction d'une maison en *căţei*, Colţirea (dép. Satu Mare). On voit la revêtement de chaume avec des gerbes de paille. Cl. *R. Vuia.*

Scanned with OKEN Scanner

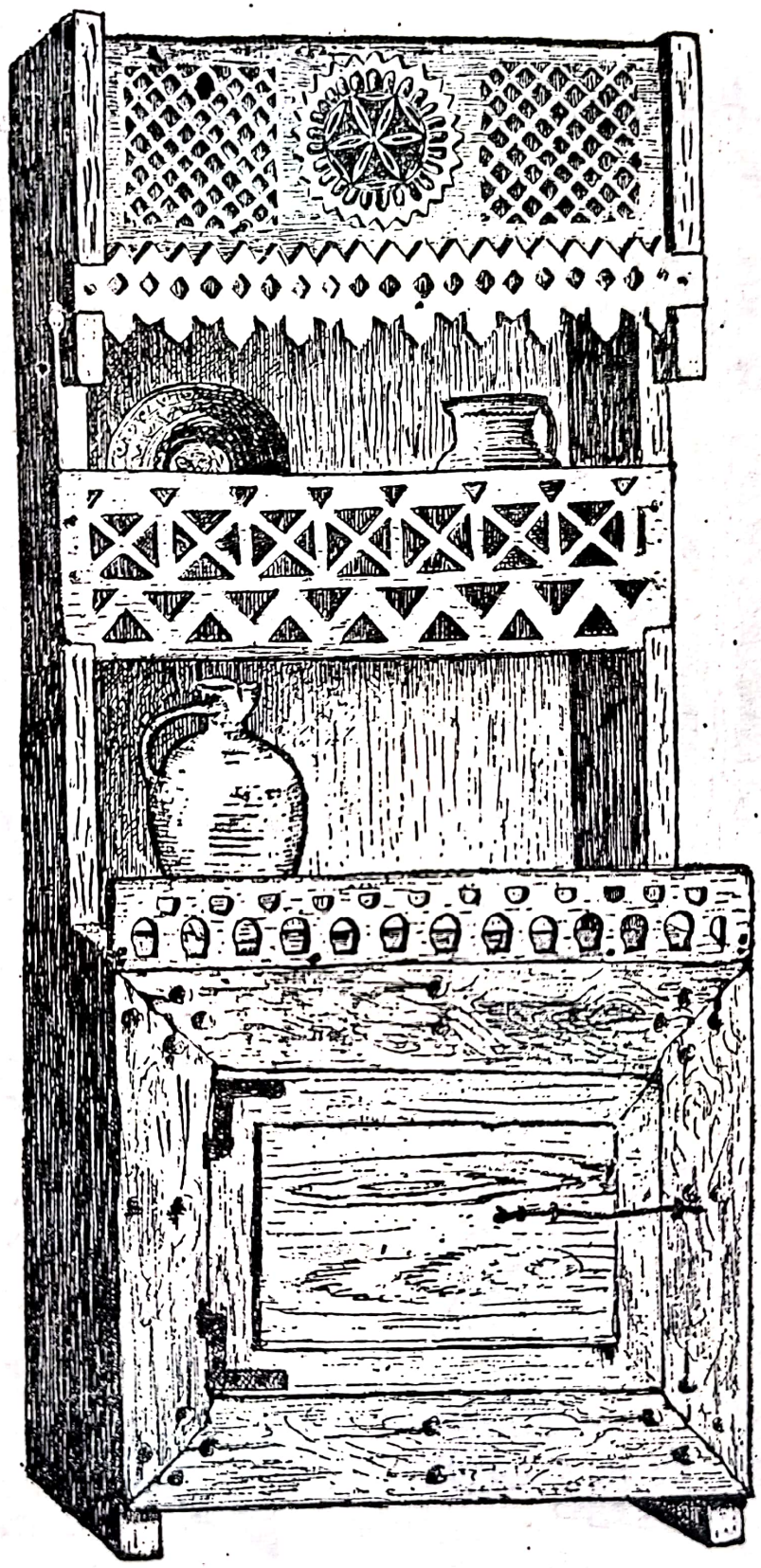

Fig. 45. Armoire à vaisselle *podișor* de Poienița Voinii (dép. Hunedoara).

Scanned with OKEN Scanner

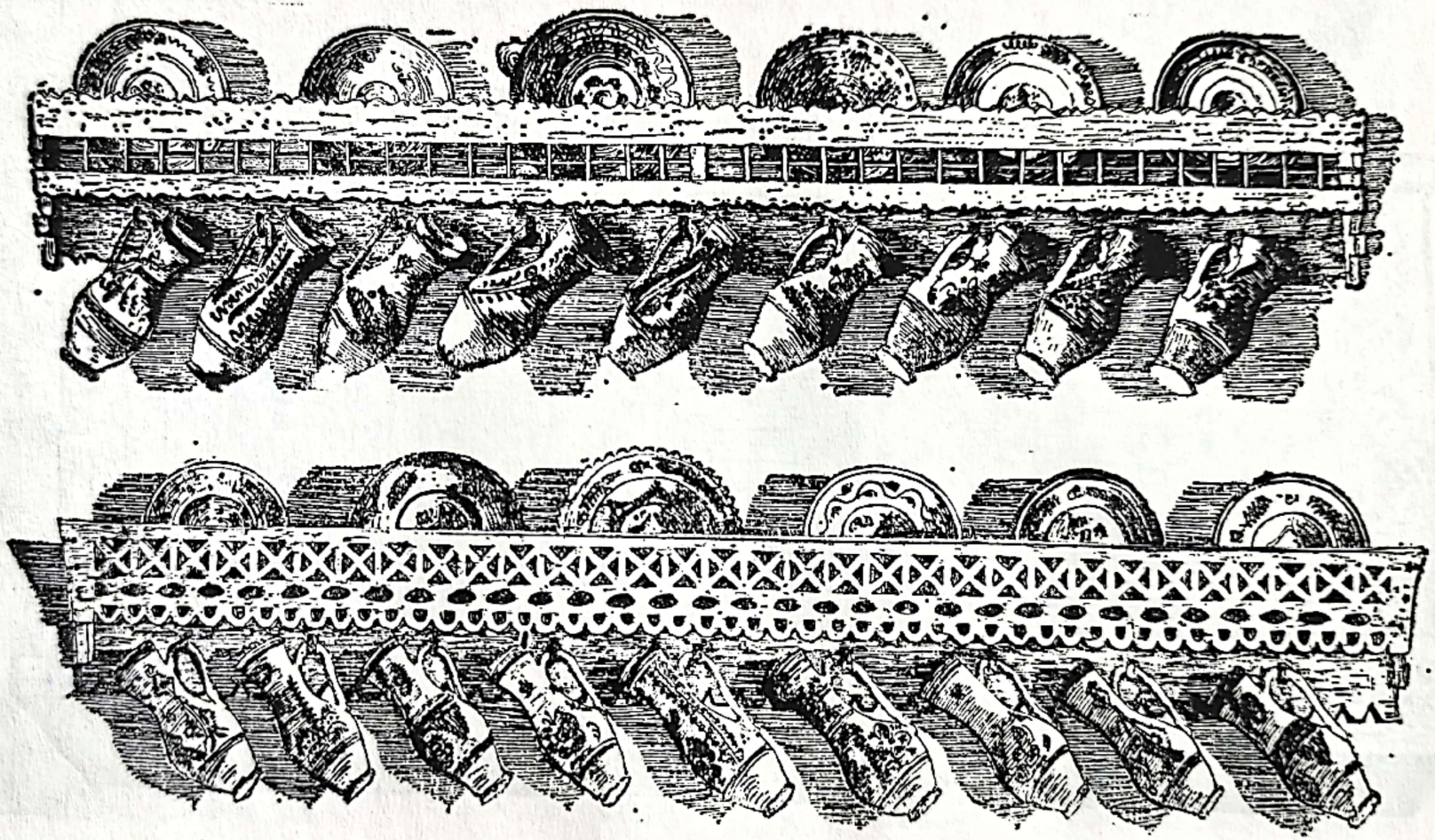

Fig. 46. Vaisseliers *blidare, fogaşe* de Bunila et Poienița Voinii (dép. Hunedoara).

Scanned with OKEN Scanner

d'un bout à l'autre de la maison (pl. XXXIX A), enfin une troisième où ces deux systèmes se combinent. La première semble la plus ancienne, car on ne la voit que dans les très anciennes constructions des villages les plus isolés. La seconde est le type le plus répandu au Pays de Haţeg ; quant à la troisième elle est une variante caractéristique de la région des Pădureni bien qu'on n'en trouve plus aujourd'hui que de rares exemplaires.

La maison à *cămară* ne comporte pas de pièce séparée pouvant servir de cuisine. Les mets se préparent dans la *casa* sur l'âtre du *căloniu* ou sur l'âtre, devant le *soba*. Mais il existe souvent près de la maison,

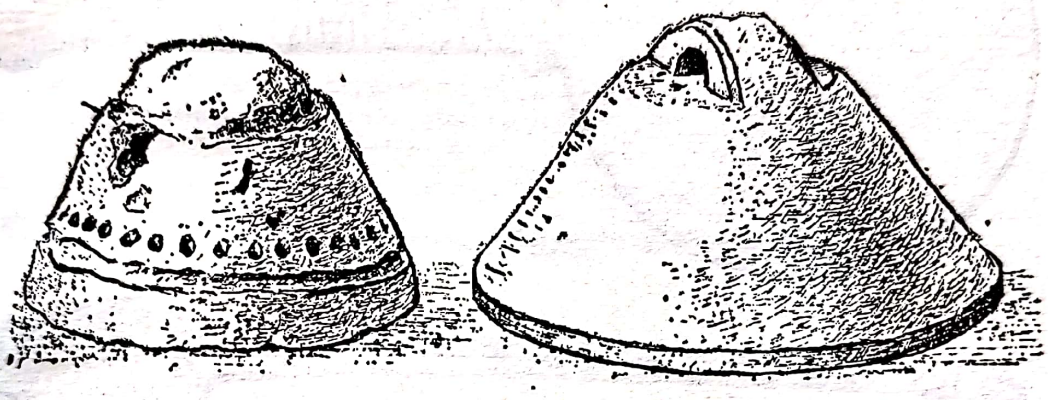

Fig. 47. *Ţăst* couvercle sous lequel on fait cuire le pain. A gauche *ţăst* de terre, cuite de Floreasa (dép. Hunedoara). A droite *ţăst* de pierre de Almaşul Mare (dép. Hunedoara).

dans la cour, une petite construction de poutres ou de branchages qui abrite le four à pain et qui sert de cuisine aussi longtemps que tardent les grands froids, du printemps jusqu'à l'automne avancé. On l'appelle dans la région des Pădureni *cuptoriţă* ou *cuptorişte* et dans le Pays de Haţeg *cuptor*.

Généralement cette construction n'a pas de plafond, sauf dans le cas où le toit est en chaume : on fait alors au-dessus du four et de l'âtre, un treillis de branchages, crépi, nommé *şerini* ou *cerii*.

Dans la *cuptorişte* prend place aussi, d'ordinaire, le *ţăst*, couvercle de forme conique, fait d'argile, de pierre ou de fonte [50], sous lequel on fait cuire le pain de maïs et rôtir les poulets (fig. 47). Pour s'en servir, on place ce *ţăst* sur l'âtre devant le four ; on le soutient à l'aide d'une chaîne et de bâtonnets plantés obliquement, tandis que le feu placé au dessous le chauffe. Dès qu'il est chaud, les braises sont treirées ; à l'aide d'une pelle *(lopar, curpător)*, on glisse au-dessous le pain de maïs que vient recouvrir le couvercle fortement chauffé ; tout autour on accumule les cendres avec le *vătrai*, petite pelle de fer à long manche (v. fig. 48). Les autres ustensiles archaïques qui se trouvent autour du

[50] Cf. Z. dr. Szilady, *Erdély régi tüzhelyei, A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztlyának Ertesítöje, Budapest*, X, 1909, p. 7.

foyer et qui complètent l'outillage domestique des cuisines paysannes sont : les trépieds de fer *cratiţe* (fig. 49) qui servent de support pour les vases et sous la *tigaie*, une poêle de fer ronde, à long manche (fig. 50), dans laquelle l'on rôtit la viande et la *plăcinta* (gâteau feuilleté au fro-

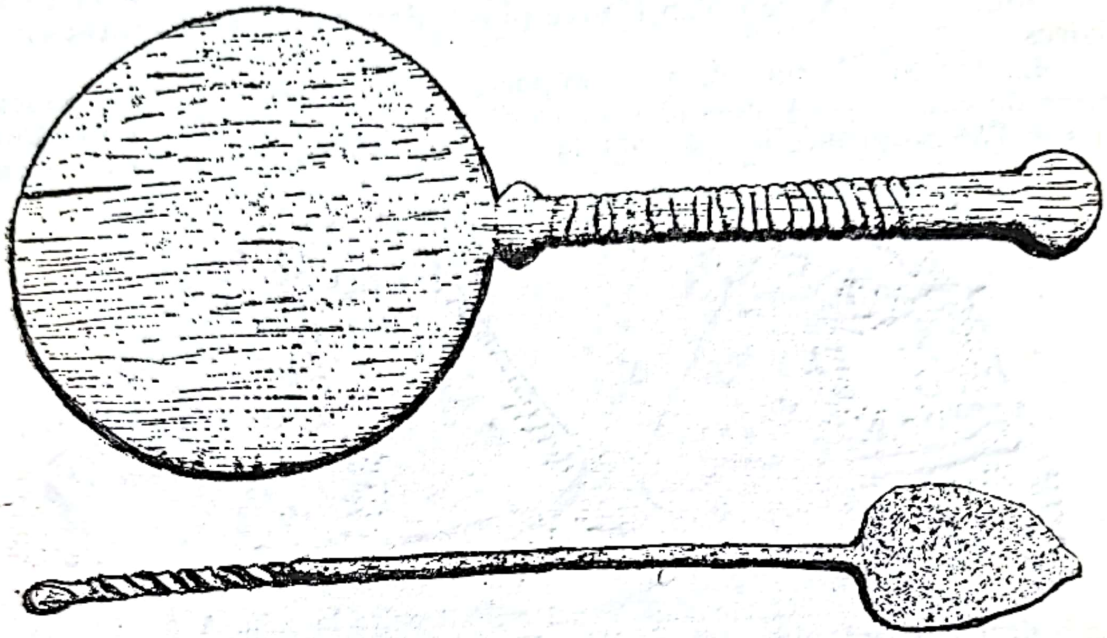

Fig. 48. En haut : *cîrpător* ou *lopar* de Alun (dép. Hunedoara) ; au-dessous : *vătrai* de Uricani (dép. Hunedoara).

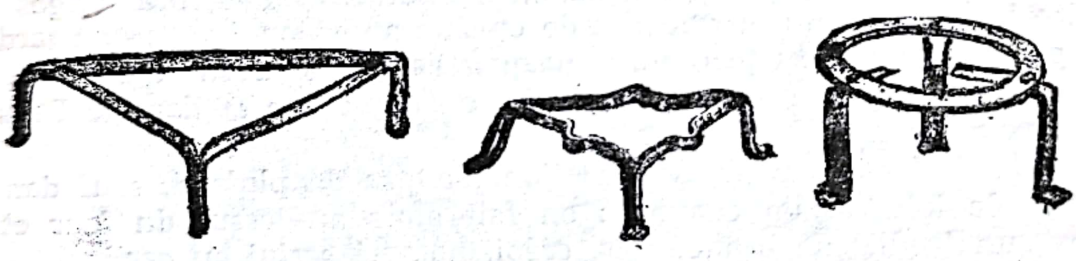

Fig. 49. Trépieds *(cratiţe)* qui supportent les pots et les poêles, a. de Poieniţa Voinii, (dép. Hunedoara), b. de Berind (dép. Cluj), c. de Vălar, (dép. Hunedoara).

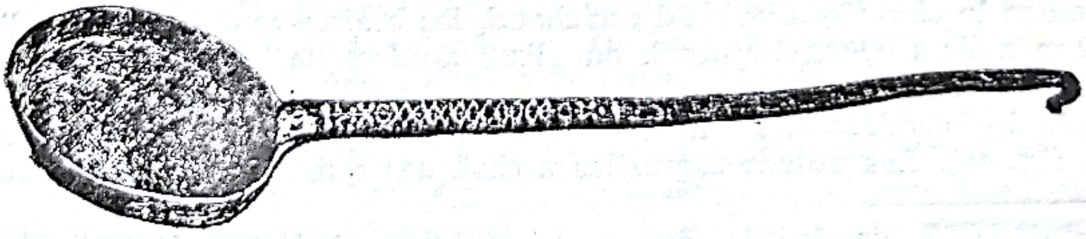

Fig. 50. Poêle *(tigaie)* de Poieniţa Voinii (dép. Hunedoara).

Scanned with OKEN Scanner

mage) ; des appuis de fer appelés *mîţ, căpătîi* servant de chenets (fig. 51 et pl. XXXVIII B) soit pour que le feu brûle mieux soit pour soutenir les longues broches de fer utilisées dans la préparation des rôtis (fig. 52).

Le vrai domaine de la maison à *cămara* est le Pays de Haţeg et la Région des Pădureni, mais on la retrouve dans le Nord du département de Hunedoara et même dans le Pays des Moţi. Dans ces dernières régions

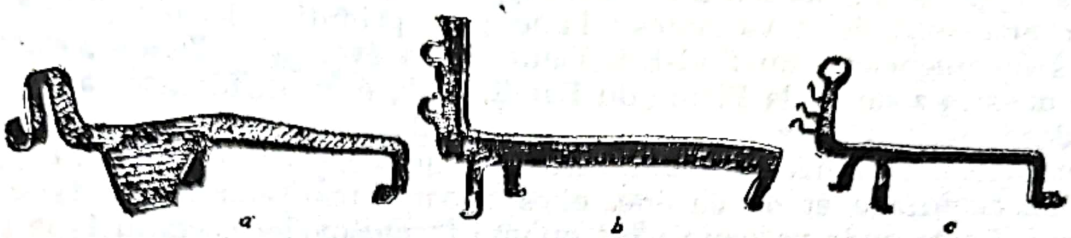

Fig. 51. Chenets *mîţ, căpătîi* qui supportent les bûches dans le foyer et les broches *frigări*. a. de Cîmpeni (dép. Turda), b. de Alun (dép. Hunedoara) c. de Dej (dép. Someş).

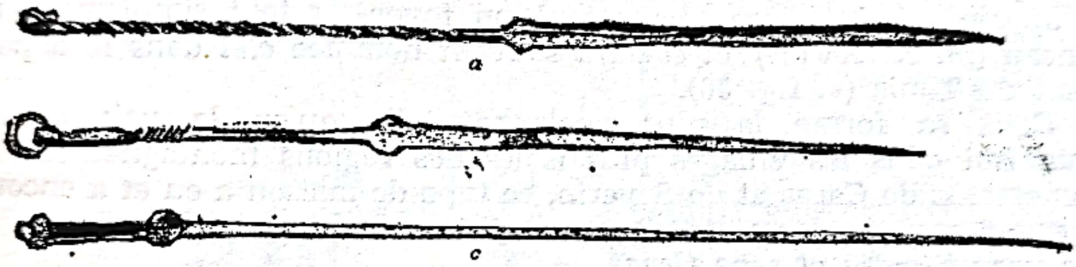

Fig. 52. Broches *frigări)* a. de Apahida (dép. Cluj), b. de Feiurd (dép. Cluj), c. de Uricani (dép. Hunedoara).

on observe une tendance à la bâtir sur de hautes fondations de pierre, au point qu'elle présente souvent l'aspect d'une maison à étage. La partie inférieure n'est cependant habitée que rarement et sert ordinairement de cave *(pimniţa)* (v. pl. XL B).

La *cuptorişte* et surtout la *cămara* apparaissent souvent sous forme de bâtiments isolés dans le Pays des Moţi, même lorsque la maison comporte une seconde pièce (v. pl. XXXI A) :

LA MAISON AVEC GRANGE. Dans quelques communes du Sud-Est du Pays de Haţeg (Ohaba, Ponor, Valea Lupului, Bărişor) nous avons de-ci, de-là, observé une tendance à placer la grange et l'étable sous le même toit que la maison : devant, la maison et sa *cămara*, ensuite la grange, puis l'étable. Ce type de maison a l'avantage de permettre une surveillance plus étroite des bestiaux, l'accès à l'étable étant plus aisé grâce à la grange et à la galerie-balcon. Nous retrouverions la même tendance en d'autres régions comme dans la plaine du Banat et dans la région de la Bistritza ; mais ici ce type n'apparaît pas de manière isolée ; il couvre une zone entière où il forme vraiment le type dominant d'habitat.

Scanned with OKEN Scanner

LA MAISON À TINDA DU BANAT. Si, quittant le Pays de Haţeg, nous allons vers l'Ouest et nous rapprochons lentement du Banat, nous voyons apparaître un nouveau type de maison, d'abord sporadiquement, puis exclusivement dans l'angle compris entre le Danube et la frontière et, au Nord, jusque dans le département d'Arad, au-delà du Mureş ; comme il s'agit là d'un type unitaire et caractéristique de la région, nous l'appellerons *maison* à *tinda* ou type du Banat (v. carte nr. 5). Nous en connaissons deux variantes : l'une plus primitive localisée aux régions montagneuses du Sud-Est, l'autre plus évoluée à l'Ouest, c'est-à-dire dans la zone de la Plaine du Banat. Malgré les différences apparentes dans les matériaux et dans l'aspect, ces deux variantes présentent les mêmes éléments fondamentaux : car, en ce qui concerne le plan et l'appareil de chauffage et de cuisine, elles appartiennent au même type de maison. La seconde variante n'est qu'une forme modernisée du type primitif qui s'est conservé, inaltéré, dans la zone montagneuse du Sud-Est (v. fig. 53).

Les traits esentiels de ce type sont les suivants : deux ou trois pièces qui se suivent : chambre d'habitation dite *soba,* (pl. XXXVI A), cuisine appelée *cinda* (pièce comportant un foyer ou tout simplement un fourneau (pl. XXXVI B) et *cămara* souvent nommée *clet* dans le département du Timiş (v. fig. 38).

Dans sa forme la plus ancienne, telle qu'on la voit encore aujourd'hui dans les villages plus isolés des régions montagneuses des départements de Caraş et de Severin, ce type de maison a eu et a encore, en certaines régions du Banat, deux pièces seulement : la *soba* et la *tinda,* sans *cămara* et sans *tîrnaţ.*

L'entrée dans cette maison se fait toujours par la *tinda,* laquelle sert donc d'antichambre, mais jamais, directement, dans la *casa,* comme c'est la coutume dans la *casa* à cămara.

Dans sa forme la plus évoluée, lorsque la maison comporte trois pièces, la *tinda* est au milieu ; de là, on entre d'un côté dans la *soba,* de l'autre dans la *cămara* ou *clet* ou dans une seconde chambre d'habitation plus petite appelée *soba mică.*

La *tinda* sert d'antichambre et, en même temps, de cuisine, dans laquelle, pendant l'été surtout, on prépare les repas. L'âtre, légèrement plus élevé, est placé près du mur voisin de la chambre d'habitation ; il empiète sur celle-ci et contribue à la chauffer, foyer aveugle qu'on n'alimente que par la tinda (v. pl. XXXVI B et fig. 53).

La tinda a un plafond *(cerime)* ; au-dessus du foyer une cheminée pyramidale monte jusqu'au toit, faite, dans les maisons de bois, de claies d'osier crépies d'argile ou plus rarement de planches serrées par des liens ; elle traverse le grenier et le toit et conduit la fumée de l'âtre et du four directement au dehors (v. fig. 53). Cette cheminée apparente au-dessus du toit n'existe nulle part ailleurs en Transylvanie et est une caractéristique des maisons du Banat (pl. XXXVII A et XXXVII B).

Dans les maisons plus récentes de la plaine, l'on construit une large voûte de briques reposant sur les deux murs de séparation et sur

Scanned with OKEN Scanner

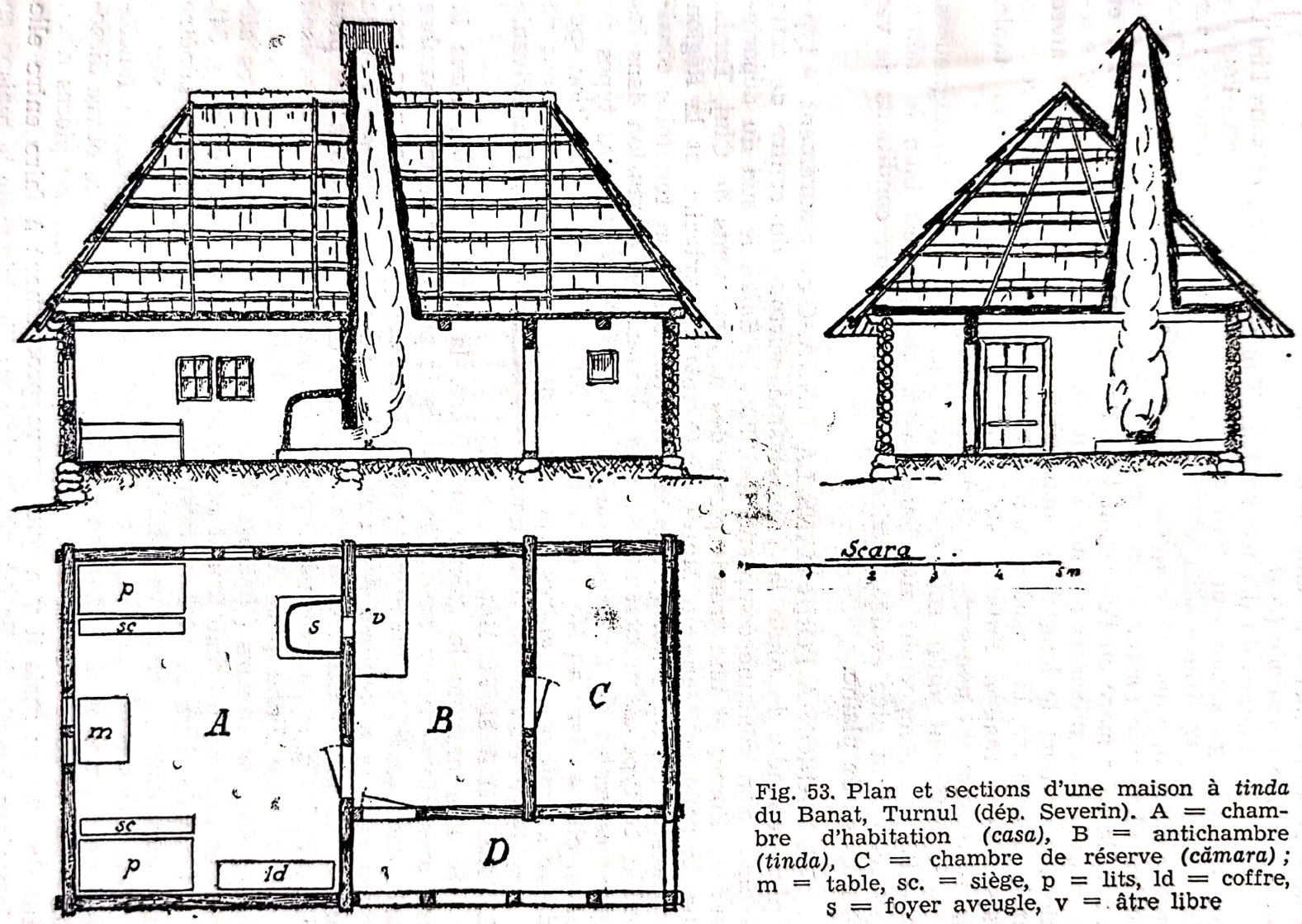

Fig. 53. Plan et sections d'une maison à *tinda* du Banat, Turnul (dép. Severin). A = chambre d'habitation *(casa)*, B = antichambre *(tinda)*, C = chambre de réserve *(cămara)*; m = table, sc. = siège, p = lits, ld = coffre, s = foyer aveugle, v = âtre libre

Scanned with OKEN Scanner

le mur de fond, même lorsque la maison est en bois, voûte qui se termine par une cheminée *(coș)*.

Dans les plaines du département de Timiș-Torontal, et sous l'influence des villages souabes de cette région, il arrive souvent que l'étable, dite ici *ștalog*, se trouve sous le même toit que la maison, comme nous l'avons déjà vu, mais sporadiquement, dans le Pays de Haţeg. La maison devient alors une longue bâtisse, perpendiculaire à la rue. Donnant sur la rue, la *soba mare* où l'on reçoit les hôtes ; puis la *cinda* avec l'âtre et les trois portes suivantes : l'une, à l'entrée, mène de l'*ambit* (ou galerie-balcon qui court le long de la maison) à l'intérieur, la seconde ouvre sur la *soba mare*, la troisième sur la *sobița* ou *soba mică* où vivent les maîtres de la maison. Enfin le *spaisul* ou *cămara* et le *ștalog* ou étable, toutes deux ayant une sortie séparée sur la galerie.

Si différent qu'il soit des maisons des régions montagneuses, lesquelles ne comportent que deux pièces, ce type est bien le même, mais seulement plus évolué, modernisé et adapté aux conditions de vie des régions de plaine.

LA MAISON À FOUR DANS LA TINDA. C'est assurément le type le plus répandu de toute la Transylvanie, surtout du centre de cette province. Son domaine comprend le Bihor, le Salaj, le sud du département du Someș et une grande partie des départements de Cluj, Turda, Alba, la zone moyenne du Mureș, la *Cîmpia* transylvaine et la Région des Tîrnave (v. carte no. 5). Bien qu'il s'étende sur un territoire considérable, ce type de maison est de date récente. Son expansion dans les régions centrales de la Transylvanie, le fait qu'il sépare des types de maison plus anciens au Nord et au Sud, comme aussi son apparition sporadique au milieu des autres types, en sont la preuve et permettent de le considérer comme le type nouveau spécifique de la Transylvanie (pl. XXXVIII A et VII B).

Si l'on excepte la galerie extérieure, la *maison à four dans la tinda* présente deux ou trois pièces : dans le premier cas, une chambre d'habitation *(casa)* et une *tinda ;* dans le second, il y a, en plus, une cămara ou une nouvelle pièce d'habitation. Le premier cas est le type primitif, le plus ancien, celui qu'on trouve dans les maisons les plus vieilles et les plus pauvres ; le second, plus récent, est celui des maison faisant montre d'une plus large aisance. Jadis la tinda et le grenier tenaient lieu de *cămara* (chambre de réserve) où l'on conservait les aliments et tout ce qui maintenant se trouve dans la *cămara* (voir fig. 54).

L'entrée dans la maison ouvre sur la tinda ; de là l'on pénètre d'une part dans la chambre d'habitation, d'autre part dans la *cămara* ou dans une seconde pièce qui sert de logis. Et ceci différencie foncièrement cette maison de la maison à *cămara* où chaque pièce ouvre directement sur la galerie et où les murs de séparation entre les pièces n'ont point de portes ; mais il y a quelque rapprochement à faire entre elle et la maison à *tinda* du Banat, où l'accès vers l'intérieur de la maison se fait toujours et exclusivement par la tinda.

Scanned with OKEN Scanner

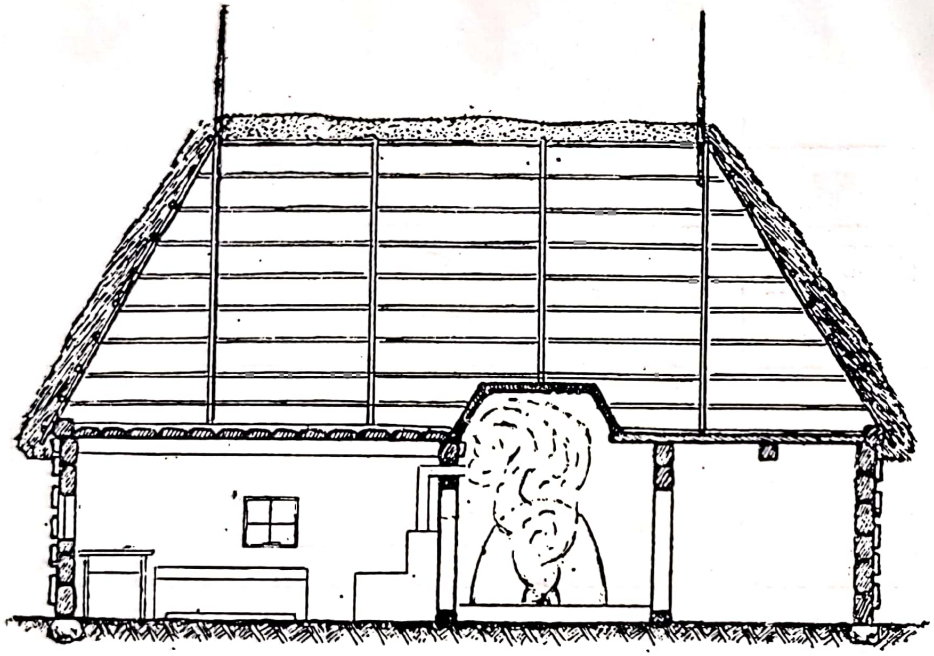

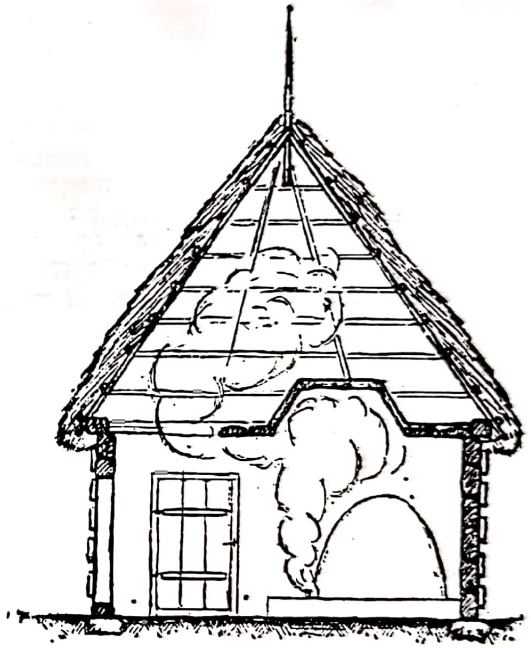

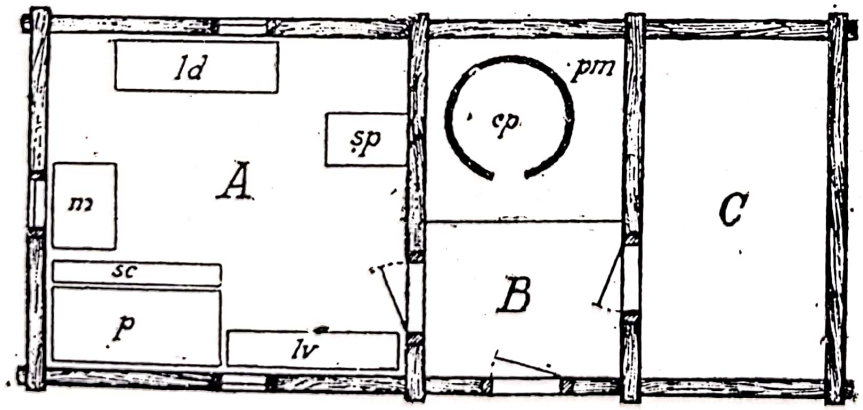

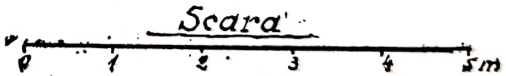

Fig. 54. Plan et sections d'une maison à four dans la *tinda*, Valea Neagră (dép. Bihor), A = chambre d'habitation, B = la *tinda* avec le four (cp.), pm = *(pomnol)* socle. C — chambre de réserve, m = table, sc = siège, p = lit, lv = banc, ld = coffre, sp. = fourneau de cuisine.

Scanned with OKEN Scanner

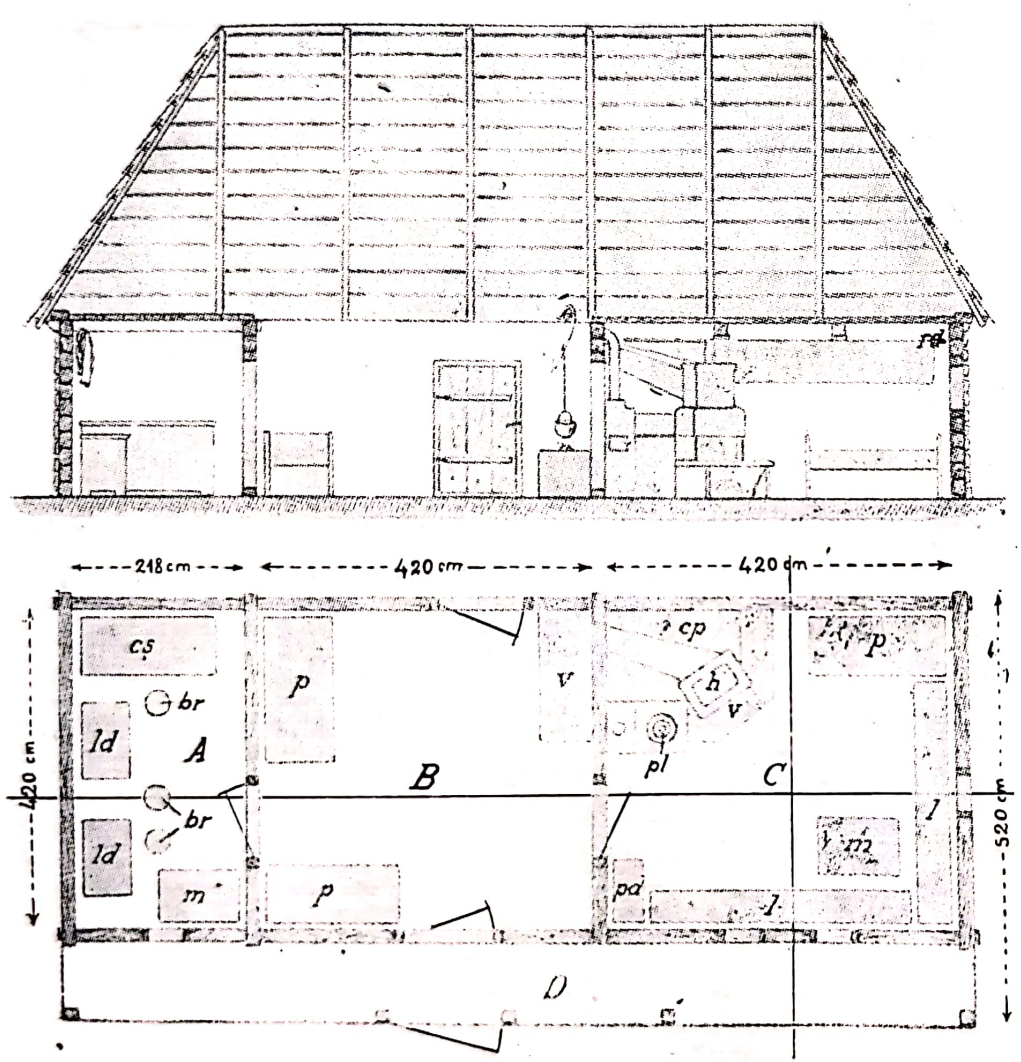

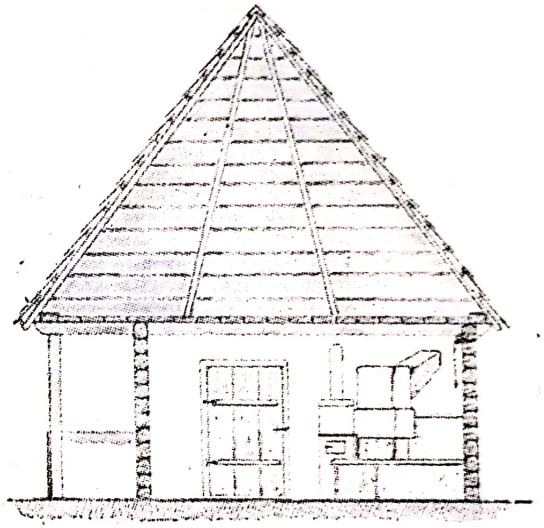

Fig. 55 — Plan et sections d'une maison de Prundu Bârgăului (dép. Năsăud). A = chambre de réserve (cămara), B = la *tinda* avec l'âtre libre (v), C = chambre d'habitation, cp. = four (cuptor), h = fourneau, v = âtre libre, pl. = fourneau de cuisine, pd. = vaisselier (podişor), 1 = banc (la viţă), m = table, p = lit

Scanned with OKEN Scanner

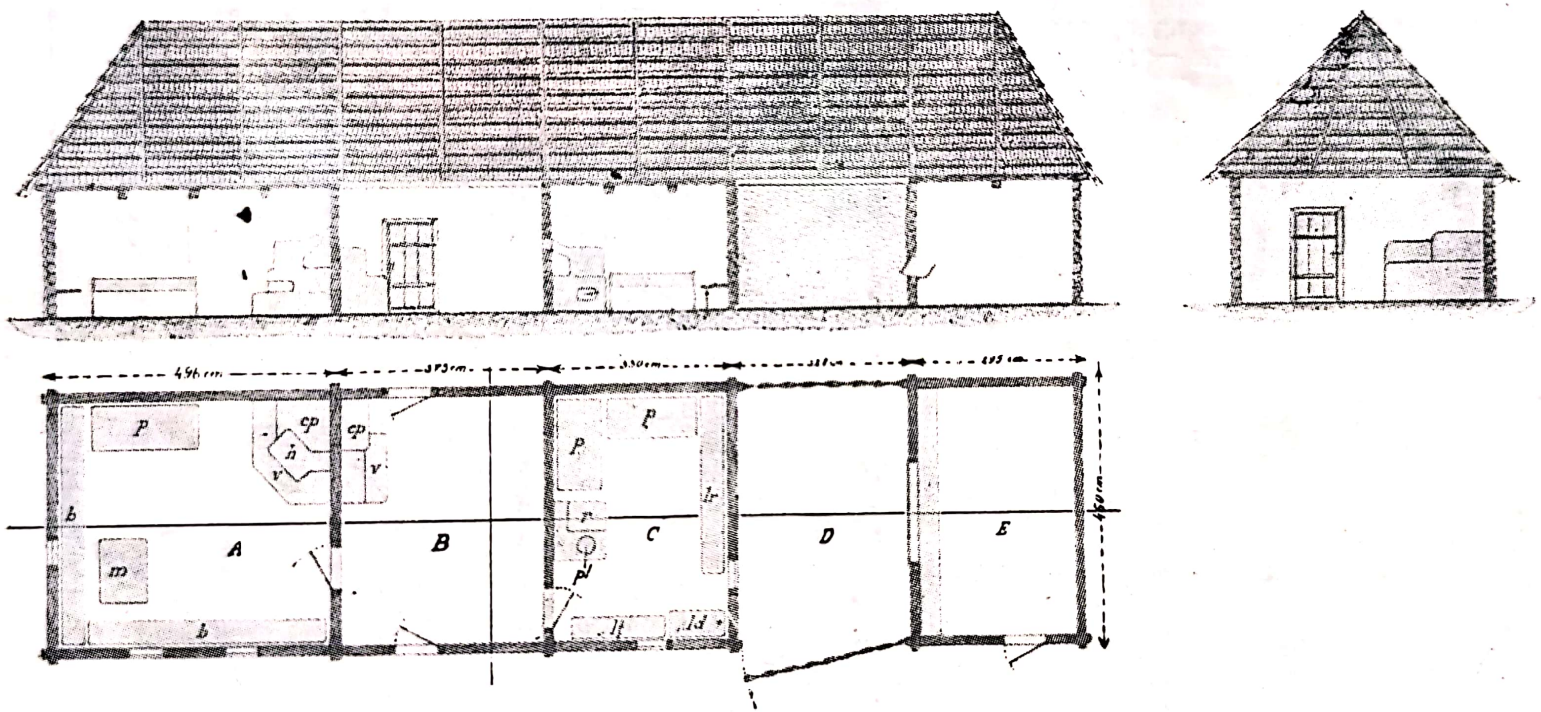

Fig. 56 — Plan et sections d'une maison de Ilva Mică (dép. Năsăud). A = chambre d'habitation, m = table, b = bancs (laviță), p = lit, v = âtre libre, h = fourneau (horn), cp — four (cuptor), B = *tinda*, v = âtre libre, C = chambre d'habitation, pl = fourneau de cuisine, D = grange, E = étable

Scanned with OKEN Scanner

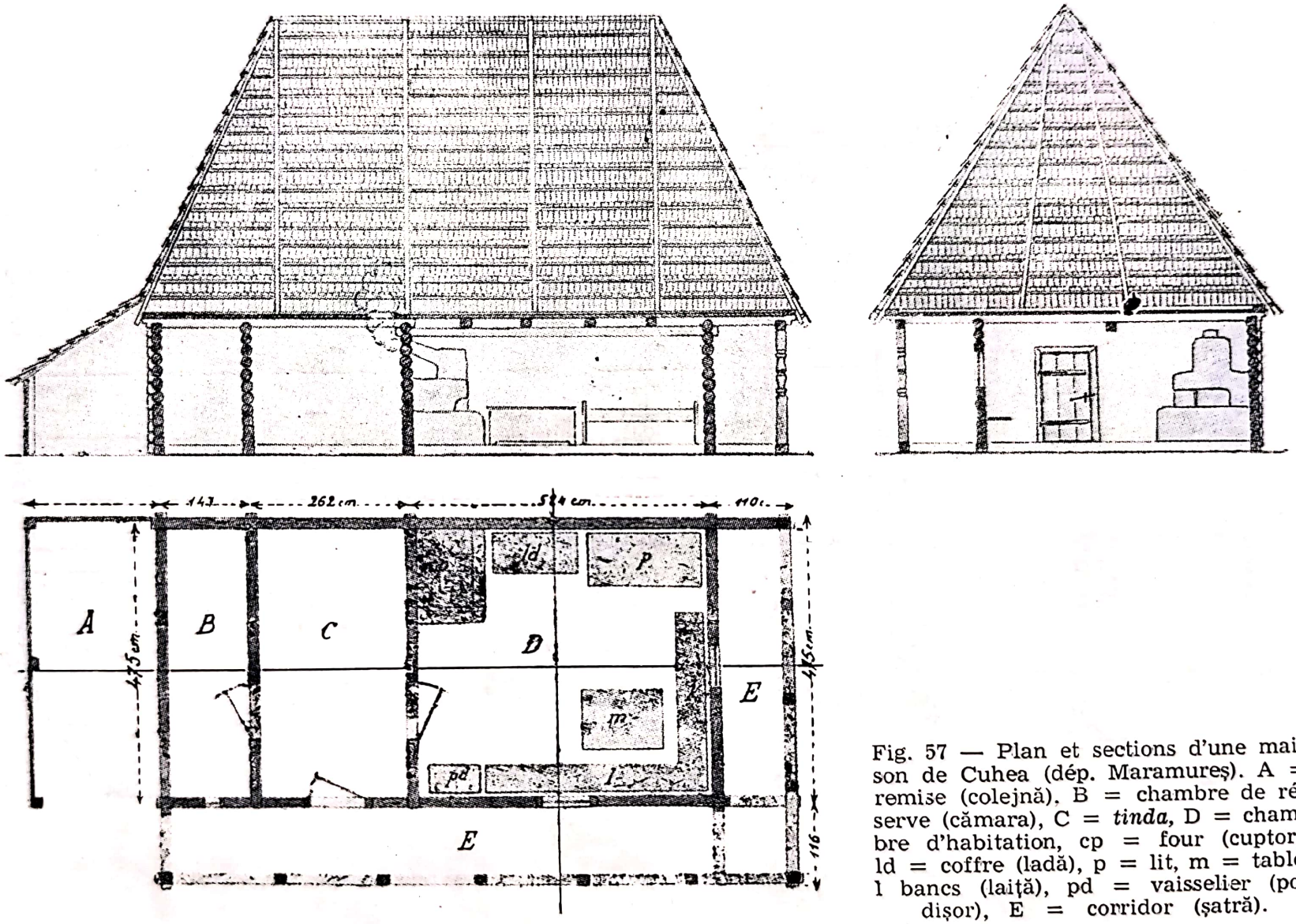

Fig. 57 — Plan et sections d'une maison de Cuhea (dép. Maramureş). A = remise (colejnă). B = chambre de réserve (cămara), C = *tinda*, D = chambre d'habitation, cp = four (cuptor), ld = coffre (ladă), p = lit, m = table, l bancs (laiţă), pd = vaisselier (podişor), E = corridor (şatră).

Scanned with OKEN Scanner

Mais la distinction essentielle de ce type réside dans la *tinda* avec son four à pain, placé sur un socle appelé *pomnol,* dans le fond de la *tinda* (voir pl. XXXVIII B et fig. 54).

Le four sert uniquement à la cuisson du pain. La paysanne fait la cuisine sur l'âtre qui se trouve devant l'entrée du four, en utilisant un chaudron suspendu à une crémaillère et des vases de terre posés directement sur les cendres ou sur des trépieds appelés *cratiţe* (v. fig. 49).

Dans les maisons plus vieilles, la *tinda* n'a ni fenêtres, ni plafond ; là où le toit est en chaume, l'on dispose au-dessus du foyer et du four, à hauteur du plafond, un bâti semi-circulaire ou pyramidal de pieux dentelés et rassembleés par le haut, ou de claies d'osier bien crépies, afin d'arrêter les étincelles.

La *casa* ou chambre d'habitation ne montre point de grande difference avec celle des types précédents. Sauf de légères variantes locales, elle reste la même dans le Banat et la Transylvanie ; le mobilier ne change pas, sauf de noms suivant les divers dialectes ; il n'y a que les appareils de chauffage et de cuisine qui présentent de plus grandes différenciations ; comme partout ailleurs, ceux-ci sont placés ici dans l'angle des murs de séparations. Le plus commun de ces appareils comprend trois parties, le tout portant le nom du principal élément *cuptor.* Il existe à peu près partout où est répandu ce type de maison. Le cuptor est placé sur un socle, dans un angle ; il est fait de pierre ou de tuiles émaillées *(cahale)* et, étroit et haut, présente souvent bien plus l'aspect d'un poêle que d'un four. Devant le four il existe un dispositif, plus bas, qui n'est pas autre chose qu'une plaque de fer de fourneau, enchassée entre deux petites cloisons de terre et collée au four. C'est là, et sur l'âtre, que l'on prépare plus spécialement les mets, tandis que le four a plutôt pour objet de garder la chaleur et de diriger la fumée par une cheminée vers la *tinda* voisine (pl. XXXIX A).

Le nom de *cuptor* est un indice qu'autrefois cet ensemble n'existait pas sous sa forme actuelle, mais sous celle d'un four véritable. Selon les dires de vieux paysans, il a été déplacé de la *casa* dans la *tinda,* ce qui ne saurait nous surprendre ici, car c'est un phénomène général : partout où un nouvel appareil de chauffage a été introduit dans la chambre d'habitation, le vieux fourneau a été transporté dans la tinda, ce qui montre l'intérêt plus spécial de ce dernier qui doit, par son ancienneté, retenir l'attention des ethnographes.

Ainsi donc le type le plus ancien avait le *cuptor* dans la *casa,* tandis que la *tinda* n'avait que la *băbura* telle que nous la trouvons encore dans le Nord de la Transylvanie (v. pl. XXXIX B).

Relevons aussi le cas, observé dans maintes localités, où la *cămara,* au lieu d'être, comme on le croit ordinairement, à la suite de la *casa,* dans la cour, est placée à l'avant de la maison et donne sur la rue, auquel cas l'habitation est située en arrière de la *cămara.* Même alors, la *cămara* reste aveugle ou ne présente qu'une toute petite ouverture permettant l'aération de cette réserve où l'on garde les aliments.

Scanned with OKEN Scanner

La maison de Făgăraş est une intéressante variante de la maison à fourneau dans la *tinda*. Et par ses traits distinctifs bien définis, par son domaine très unitaire dans tout le Pays de l'Olt où elle est le type exclusif, elle peut être considérée comme le type de maison spécifique de cette région.

Son plan rappelle celui de la maison à fourneau dans la *tinda*. La première pièce dans laquelle on pénètre est la *tinda* qui comporte un four à pain dans le fond (v. pl. XXXVIII B) ; de là, on passe dans la chambre d'habitation *(casa)*. Mais dans la partie arrière de celle-ci, et, ouvrant á l'intérieur de la *casa*, il existe une *cămara* étroite dite *celar*. Parfois aussi il y a une autre petite pièce, appelée alors *cămara*, dans le fond de la *tinda* (v. fig. 40). Toutes deux servent de pièces de réserve *(cămara)*.

LA MAISON DU NORD DE LA TRANSYLVANIE. Nous avons vu que les vieux paysans considèrent la maison à fourneau dans la *tinda* comme une forme récente, née du déplacement du fourneau de la chambre d'habitation ou de la cour dans la *tinda*. L'on peut donc admettre comme le type le plus ancien, la maison à fourneau dans la *casa*, et où, lorsque la maison est couverte de chaume, la *tinda* ne comporte que la *băbura* sans fourneau.

Ce type s'est conservé dans les régions septentrionales de la Transylvanie, dans les départements de Satu Mare, du Salaj, du Someş ; dans les zones limitrophes des départements de Cluj et du Bihor, il se raréfie et se mêle au type de maison à four dans la *tinda*. Les maisons paysannes des départements du Maramureş et de Năsăud peuvent être considérées comme des variantes de ce type.

Même plan que pour la maison à four dans la *tinda :* deux ou trois pièces à la suite l'une de l'autre avec entrée par la tinda, c'est-à-dire par le milieu, lorsque la maison comporte trois pièces. Ici, la troisième chambre est aussi une chambre d'habitation *casa cea mică ;* plus rarement elle sert de *cămară*. Ainsi c'est moins le plan que l'appareil de chauffage et de cuisine qui différencie ce type des autres (v. fig. 55).

Dans les départements du Maramureş, de Satu Mare et du Salaj, soit dans la région Nord-Ouest de la Transylvanie, les maisons les plus vieilles montrent une *tinda* froide, sans fourneau, sans âtre. Point de plafond non plus, sauf au fond de la pièce où, lorsque la maison est couverte de chaume, il existe une *băbura*, dispositif de forme pyramidale de poutres crépies, destiné à protéger le toit contre les étincelles sortant du foyer placé dans la chambre d'habitation et dont la cheminée traverse le mur de séparation.

Au Nord-Est (Maramureş, Năsăud), où les maisons sont couvertes de *draniţe* (bardeaux de sapin plus larges que les *şindrile)* la *băbura* manque. Dans les Maramureş la *tinda* est une pièce froide dont le plafond est fait de planches laissant une étroite ouverture le long du mur de séparation pour la cheminée qui mène la fumée au grenier.

Autour de Năsăud et dans les régions voisines du département du Someş, le plafond n'existe pas dans la *tinda* et l'on trouve très sou-

Scanned with OKEN Scanner

vent ici un âtre libre de forme très primitive : un bloc de pierre carré, de la largeur d'une table et pas plus haut qu'une chaise, accolé au mur qui sépare la *tinda* de la chambre d'habitation, plus rarement, à celui qui la sépare de la *cămara* (voir. fig. 55).

Cet âtre libre de la *tinda* présente une particulière importance non seulement par suite de sa forme archaïque, mais aussi parce qu'il doit être le vieil appareil de chauffage et de cuisine de la chambre d'habitation, d'où il a été déplacé lorsqu'on a introduit le fourneau *(cuptor)*, suivant la coutume que nous avons déjà signalée plus haut (v. pl. XXXIX B).

Le fourneau des maisons des environs de Năsăud montre l'influence exercée par la maison saxonne, non seulement dans sa construction, mais aussi dans sa position : il est placé obliquement, dans l'angle diamétralement opposé à celui où se trouve la table (v. fig. 55) [51].

La *tinda* manque presque totalement de mobilier. Nous n'avons trouvé, dans quelques communes, qu'un ou deux coffres à vêtements. Avec le grenier, elle sert de *cămară* lorsque celle-ci n'existe point, comme c'est souvent le cas dans les départements du Salaj, du Someş et de Cluj, tandis que dans le Maramureş et la région de Năsăud cette *cămară* ne fait jamais défaut. Dans le département de Năsăud nous avons souvent observé la présence d'une deuxième porte dans le mur de fond de la tinda (v. fig. 55).

L'appareil de chauffage et de cuisine de la *casa* se présente comme très uniforme et caractéristique. Il est constitué de trois ou quatre parties, le tout groupé dans le coin intérieur de la chambre d'habitation, contre le mur qui la sépare de la *tinda ;* à la base, un socle de la hauteur d'une chaise ; sur ce socle et accolé au mur, un four à pain, rond ou quadrangulaire *(cuptor cocător* ou simplement *cuptor)*. L'entrée de ce four ouvre sur la *casa,* devant l'âtre sur lequel on fait la cuisine. Au-dessus de l'âtre et devant la bouche du four s'élève une petite construction de dalles ou de claies tressées et glaisées, comme un petit coffre carré ouvrant vers le bas : elle a pour objet de concentrer la fumée qui sort du four et de l'âtre et de la diriger par la cheminée *(horn, horneţ)* qui traverse le mur de séparation, dans la *tinda* et, de là, dans le grenier. Plus récemment, on y a adjoint un fourneau de cuisine où l'on fait du feu l'hiver pour chauffer la *casa* lorsque'on ne cuit pas le pain.

Jadis, dans certaines régions, le fourneau était si vaste qu'il occupait presque un quart de la chambre d'habitation et que l'hiver les hommes dormaient sur la partie plane du fourneau (et aujourd'hui encore les vieillards et les enfants y dorment) ou sur la margelle du socle, autour du four.

Dans la région de Năsăud et la zone voisine du département du Someş, l'introduction de deux éléments particuliers constitue un variante local de ce type : d'une part, l'âtre libre dans la *tinda* et d'autre part, la réunion de la grange et de l'étable sous le même toit que la maison

---

[51] Cf. R. Bünker. *Das siebenbürgisch-sächsische Bauernhaus. Mitt. L. Anthrop. Ges. in Wien,* Bd. XXIX, 1899, fig. 49, 54, 59 et 61.

Scanned with OKEN Scanner

(fig. 56). La *tinda* avec âtre libre et sans plafond est un type extrêmement arhaïque, roumain ; la présence du fourneau dans la *casa* au lieu de l'âtre libre est due à une influence slave orientale ; la concentration de la maison, de la grange et de l'étable sous un même toit est un élément nouveau importé par les Saxons des environs de Bistritza ; nous avons vu plus haut que la position oblique du four dans la *casa* est aussi d'influence saxonne.

La maison du Maramureş présente aussi quelques traits distinctifs, mais plus extérieurs que fondamentaux : le plan et l'appareil de chauffage sont les mêmes que partout ailleurs : trois pièces avec *tinda* au milieu et toujours sans foyers (fig. 57). Jadis, la maison ne comportait que deux pièces sans galerie, ni *cămara*. Celle-ci était construite souvent à l'écart ; aujourd'hui elle apparaît comme une troisième pièce de la maison. La véritable caractéristique est à l'extérieur, dans la *şatra*, galerie qui entoure la maison sur deux côtés, avec ses piliers sculptés avec beaucoup d'adresse, ce qui donne aux habitations du Maramureş un aspect particulier et très beau (voir pl. XLI).

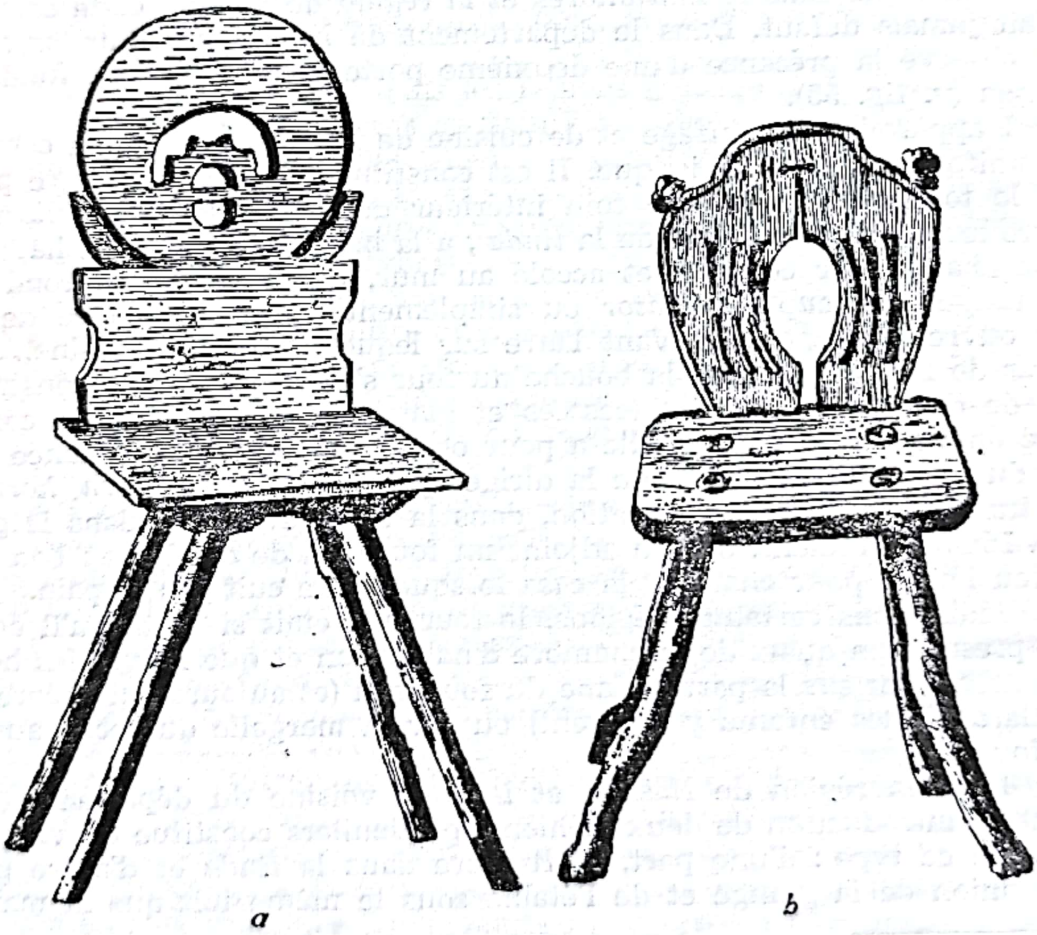

Fig. 58. Chaises paysannes, a. de Luncani (dép. Hunedoara), b. de Jeud (dép. Maramureş).

L'aménagement de la chambre d'habitation de ce type de maison est à peu près semblable à celui des autres (v. fig. 58 et 59).

CONCLUSION. La forme la plus archaïque de la maison paysanne est certainement celle qui ne comporte qu'une pièce, et dont l'âtre est ouvert sous une cheminée pyramidale. On en trouve encore, assez rarement il est vrai, dans les village isolés, et, plus fréquemment, dans les

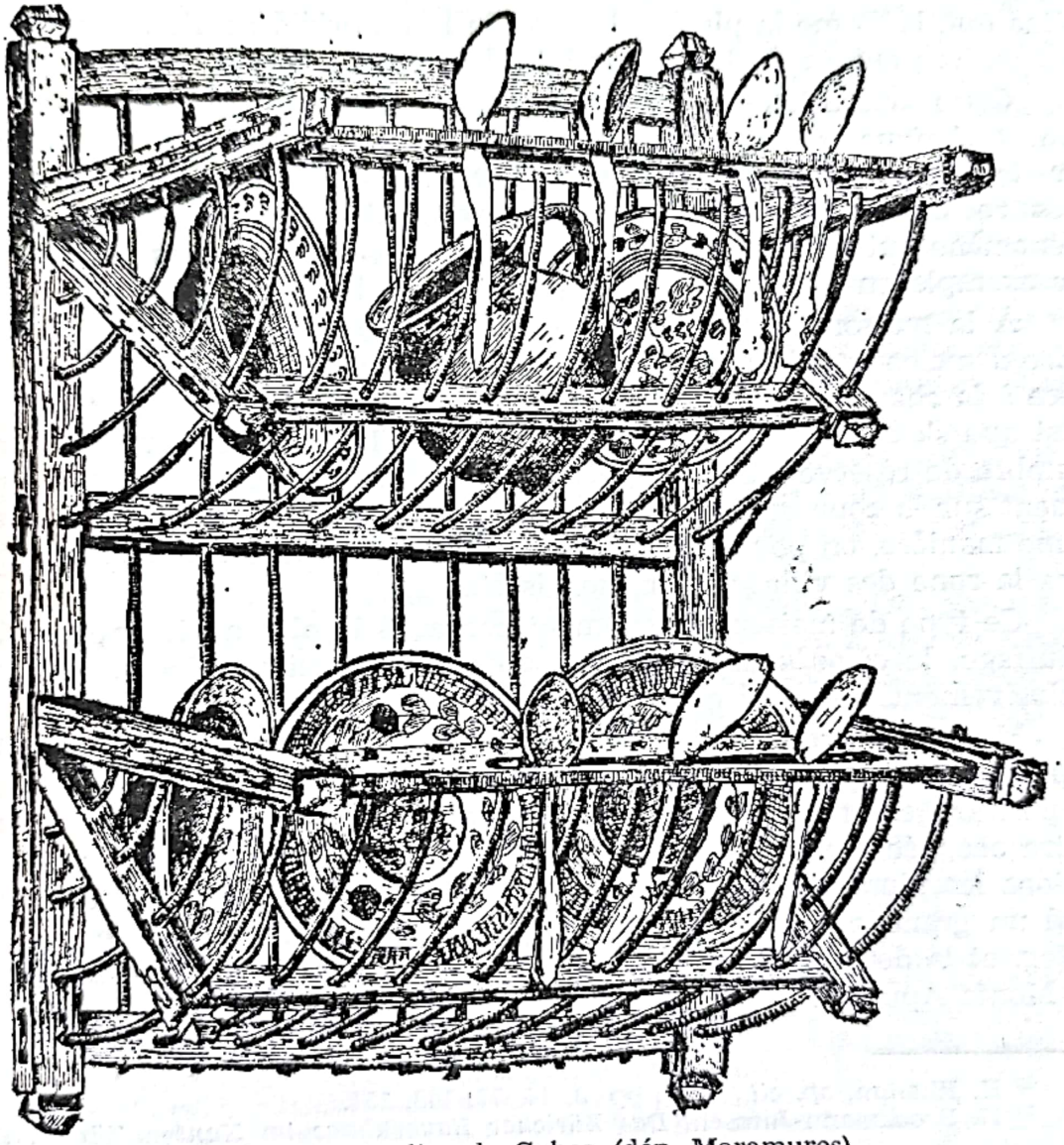

Fig. 59. Vaisselier de Cuhea (dép. Maramureş).

régions montagneuses où prédominent les herbages. Dans cette zone, on applique le principe de la décentralisation, c'est-à-dire que l'on élève un bâtiment séparé pour chaque usage. C'est porquoi la maison d'une seule

[52] Cf. R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor*, Cluj, 1926, p. 107 ; H. Phleps, *Ost und westgermanische Baukultur*, Berlin, 1934, p. 14, et fig. 6.

Scanned with OKEN Scanner

pièce, dont la *cămară* et parfois même la cuisine forment des constructions distinctes [52], comme c'est le cas dans ces régions, doit être considérée comme le type le plus primitif de la maison roumaine.

La zone des pâturages de la région montagneuse présente non seulement le type de village le plus primitif, celui dont les maisons sont isolées, mais elle conserve également le plus ancien type de construction : la maison décentralisée — comportant une seule chambre — de même que la forme la plus archaïque de la propriété : celle qui se trouve tout entière autour de la maison *(Blocksystem)*.

Cette séparation de la maison et de la *cămară* constitue un substratum archaïque qui se recontre chez d'autres peuples également, par exemple chez les Allemands et les Slaves mais à des époques reculées [53]. De même, la décentralisation des bâtiments est un phénomène qui se rencontre également dans d'autres parties de l'Europe, par exemple en Suisse [54] et dans les pays nordiques.

À la maison décentralisée de la zone des pâturages fait suite, par ordre d'ancienneté, la maison avec *cămară* formée par la réunion de cette pièce à la chambre d'habitation, toutes les deux sous un même toit. C'est ainsi que s'explique le fait que la chambre d'habitation de même que la chambre de réserve ont chacune une entrée particulière qui donne directement sur la cour et que la paroi qui les sépare n'a pas de porte. De la même manière, on peut expliquer pourquoi on rencontre la *casa* à *cămară* dans la zone des villages à maison isolées.

Ce type de maison a également conservé le plus ancien appareil de chauffage, le *căloniu,* dont l'âtre est ouvert et qui ne s'est à peu près exclusivement conservé qu'ici [55].

Mais ce ne sont pas seulement les éléments archaïques, caractéristiques de ce type de maison, qui prouvent son ancienneté, c'est aussi sa position centrale et isolée de toutes parts des types plus récents. L'aire occupée par la maison avec *cămară* couvre entièrement deux des régions les plus importantes de la Transylvanie et qui, toutes deux, ont joué un grand rôle historique. L'une d'elles est formée par le Pays de Haţeg, et la deuxième coïncide avec la région occupée par les Moţi dans les Monts Apuseni.

---

[53] K. Rhamm, *op. cit.*, II, 2, pp. 8, 14, 77, 142, 151.

[54] H. Brockmann-Jarosch, *Das Züricher Bauernhaus im Kanton Zürich*, 1927, p. 5.

[55] Même le mot «*căloniu*» est d'origine latine. V. S. Puşcariu, în *Dacoromania*, III, 1923, pp. 662—664.

[56] G. Szinte, *A székely ház Néprajzi Értesitö*, Budapest, XI, 1900, pp. 101—112 ; K. Sebestyén, *A haromszéki Szentföld-székely háza. A Magyar Nemzeti Muzeum Néprajzi Oszt. Ertesitöje*, Budapest, VI, 1905, p. 2, Zs. Bátky, *Néhány adat Banffyhunyadnak és környékének népies épitkerzéséhez, A. Magy. Nemz. Muzeum Néprajzi Oszt. Értesitöje*, VIII, 1907, p. 57, 59, 60 ; S. Opreanu, *Ţinutul Săcuilor, Lucr. Inst. Geogr., Cluj*, vol. III, 1927, pp. 181—189.

Scanned with OKEN Scanner

Nous ne pouvons omettre de signaler le fait que les Hongrois et les Sicules de Transylvanie ont eux aussi des maisons à *cămara*[56] et qu'il en existe également en Suède[57].

La maison du Banat, dont l'âtre est dans la *tinda* et chauffe en même temps le poêle qui se trouve dans la chambre, se rencontre également en Munténie[58]. Elle est plus récente et fait partie de l'aire balkanique. La cheminée pyramidale dont le tuyau passe au-dessus du toit se retrouve dans l'ancienne Serbie[59] et en Bulgarie[60]. Dans sa forme la plus ancienne, l'âtre ouvert ne se trouvait pas dans la *tinda,* mais dans la maison, et la *tinda* ne possédait pas alors d'appareil de chauffage, et de cuisine. Avec le temps, et probablement sous l'influence de l'élément germanique de ces régions, s'est formé le nouveau type de maison du Banat, dans laquelle l'âtre a été déplacé dans la *tinda,* et on a bâti le poêle *aveugle* (ainsi nommé parce qu'il n'à pas d'orifice dans la maison mais seulement dans la *tinda),* dans la chambre d'habitation. C'est ainsi que s'est introduit dans ces régions, le type de maison connu dans la littérature allemande sous la dénomination d'*«oberdeutsch»* et qui, dans les derniers temps, s'est répandu en Yougoslavie[61] de même que chez nous, au détriment de la vieille maison, où l'âtre se trouvait dans la chambre d'habitation.

C'est ainsi qu'à côté du village de route et de la cour *franconienne,* nous avons également la maison *oberdeutsch,* témoin de l'influence de l'Allemagne occidentale, introduite chez nous par l'intermédiaire des colons Saxons et Souabes.

D'un autre côté, ce type de maison, de même qu'en général les types du Sud-Ouest du Pays, accuse encore davantage l'influence balkanique, et cela surtout par les éléments qui composent l'âtre et le fourneau, ou qui y sont reliés : ce n'est pas seulement la cheminée pyramidale dont le tuyau émerge du toit, mais encore la claie nommée *cerini,* au-dessus de l'âtre ou du *cuptor*[62], la *ţăst,* couvercle sous lequel on cuit la bouillie de maïs, le *vătrai,* petite pelle de fer avec laquelle on prend la braise, le *lopar,* plateau de bois sur lequel on sert la *mămăligă*[63] (bouillie de maïs) et particulièrement la *masa mică,* petite table qui fait

---

[57] S. Erixon et S. T. Hjéllberg, *Ronneby Bygnadshistoria,* Stockholm, 1918, p. 43 ; S. Erixon, *Skultuna Brouks Historia,* Stockholm, 1921, I, pp. 342, 350, 401, 454, 579, 693, 731 ; H. Phleps, *op. cit.,* pp. 14, 16, 28.

[58] Gh. Crăiniceanu, *Igiena ţăranului român,* Bucarest, 1895, p. 98.

[59] J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique,* p. 228, 241.

[60] H. Wilhelmy, *Hochbulgarien,* Kiel, 1935, p. 54.

[61] R. Meringer, *Die Stellung des bosnischen Hauses und seine nächsten Verwandten Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wissenschaften in Wien,* Bd., CXLIV, 1901, p. 19 ; M. Murko, *Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen. Mitt. d. Anthr. Gesellschaft,* Wien, Bd. XXXV, 1905, p. 320 ; Br. Schier, *Hauslandschaften u. Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa,* Reichenberg, 1932, p. 19, 207.

[62] P. Rovinskij, *Crnagorija,* Sankpeterburg, 1897, tom. II, p. 456 ; M. Murko, *op. cit.,* p. 118 ; Jefto Dedijer, *Biljetjske Rudine Naselja,* II, p. 732.

[63] R. Meringer, *Das volkstümliche Haus in Bosnien u. der Herzegowina, Wien,* în *Wiss. Mitt. aus Bosnien,* Bd. VII, 1900, pp. 11, 257.

Scanned with OKEN Scanner

transition entre la table élevée de l'Europe centrale et celle encore plus basse de la Péninsule Balkanique [64].

D'ailleurs, dans le Banat, d'autre dénominations slaves ont pénétré, telles *avlie, voreț*, qui s'emploient à côté des formes latines *arie* et *curte*, de même que les termes *clet* pour *pridvor* ou *cămară*, et *clup* pour *laviță* (banc).

La maison du Nord de la Transylvanie présente des caractères très différents. La note caractéristique est constituée par le poêle dont l'âtre est placé devant l'orifice du poêle dans la chambre d'habitation et dont la fumée est conduite dans la *tinda* par un tuyau. Par cette disposition il se distingue complètement de tous les autres types de Transylvanie. Un autre trait distinctif est constitué par la *tinda* froide. Seule, la variante de Năsăud possède un âtre archaïque transporté de la maison dans la *tinda*. Il est incontestable, comme nous l'avons déjà indiqué, que cet âtre primitif représente le vieil appareil de cuisine et de chauffage qui se trouvait autrefois dans la maison et y a été remplacé par le grand *cuptor* avec l'âtre libre devant l'orifice. Ce changement est dû à l'influence slave-orientale de l'*isba-peč* voisine [65]. Car, tandis que certains éléments de la maison du Banat et des régions avoisinantes accusent l'influence balkanique, c'est celle des Slaves de l'Est, au contraire, que trahit la maison de la Transylvanie du Nord. C'est pourquoi, dans cette dernière région prédomine le grand fourneau précédé d'un âtre et dont la fumée est conduite par un tuyau dans la *tinda*, suivant une disposition analogue à celle qui se retrouve de l'autre côté des Carpathes, chez les Ukrainiens et les Polonais de Galicie et en Bukovine [66]. Une habitude répandue dans cette région, celle de dormir sur le four, a également été empruntée à nos voisins russes et ukrainiens. Parmi les autres preuves de l'influence slave, citons encore la *tinda* froide, et les deux portes, une sur le devant, l'autre sur le derrière, dont elle est pourvue [67].

Une autre modification qui se retrouve aussi bien en Bukovine [68]

---

[64] R. Meringer, *op. cit.*, p. 14 ; Murko, *Zur Gesch. des volkstüml. Hauses bei den Südslawen*, Kap. VI, *Der Tisch bei den Südslawen*, pp. 19, 113—128 ; *Ibid.*, *Das Grab als Tisch*, «*Wörter u. Sachen*», Bd., II, H. 1. p. 120—125 ; K. Moszynski, *Kultura Ludowa Slowian*, p. 582.

[65] R. Vuia, *Types of villages and houses in Roumania, and their connection with the cultural circles in the South East of Europe, Congres International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, Londres, 1934, p. 259 ; B. Schier, *op. cit.*, pp. 191, 202, 204—205.

[66] C. A. Romstorfer, *Typen der landwirtschaftlichen Bauten im Herzogthume Bukowina Mitt. d. Anthr. Ges. Wien*, Bd. XXII, 1892, p. 196 ; R. Kaindl, *Bei den Huzulen-Bojken an der galizischen goldenen Bystrycza, Mitt. der Anthrop. Ges. Wien*, Bd. XXVIII, 1898, p. 238 ; K. Rhamm, *op. cit.*, II, 2, pp. 146, 172—175 ; V. R. Geramb, *Die Feuerstätten des volkstüml. Hauses in Osterreich-Ungarn*, «Wörter u. Sachen», Bd. III, 1911, pp. 8—12 ; D. Zelenin, *Russische Volkskunde*, 1927, pp. 270, 271.

[67] K. Rhamm, *op, cit.* p. 93 et 184 ; L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, Paris, 1926, p. 106.

[68] C. Romstorfer, *op. cit.*, pp. 206, 210, fig. 5 et 7 ; R. K. Kaindl, *Bei den Huzulen im Prutthal, Mitt. d. Anthrop. Ges.*, Bd. XXVII, p. 218.

Scanned with OKEN Scanner

que dans les maisons du Nord de la Transylvanie, est le prolongement jusqu'au ras du sol, du toit derrière la maison, ce qui permet de gagner tout le long de cette dernière, un espace long et étroit que l'on utilise pour serrer les outils et abriter les bestiaux. Cette disposition nommée *colězne* en Bukovine et *corlă* dans la région de Năsăud, a pénétré jusqu'au environs de Bran et de Braşov où elle porte le nom de *crosnie,* et dans la vallée de la Prahova où elle est désignée par le mot *polată* [69]. Ces dénominations d'origine slave et la disposition elle-même à laquelle elles s'appliquent, sont encore des preuves de l'influence slave-orientale.

Nous avons déjà parlé de la maison dont l'écurie et la grange sont établies dans le prolongement de la maison et sous le même toit qu'elle, et nous avons montré que ce type caractéristique de la région de Năsăud s'est récemment formé sous l'influence de la maison saxone des environs de Bistriţa [70]. Ce même type, nous l'avons rencontré dans les régions de plaine du Banat où il est de création récente et où il est également dû à l'influence allemande, car ce sont les colons souabes de ces régions qui l'y ont introduit. Nous avons relevé la présence sporadique de ce type dans d'autres régions comme par exemple le pays de Haţeg [71].

En échange, la maison dont le fourneau est dans la *tinda,* bien que d'origine plus récente, paraît être un type spécifiquement transylvain, né du déplacement du *cuptor* dans la *tinda* où il est placé sur un socle qui sert d'âtre. De cette façon, la *tinda* froide devient une sorte de cuisine et gagne en utilité puisqu'elle permet à la pièce, où vit le paysan, de ne plus être à la fois chambre d'habitation et cuisine. Grâce à sa supériorité sur les autres types primitifs, ce type de maison se répand de plus dans les régions centrales de la Transylvanie au détriment des types archaïques qu'il repousse vers les zones de la périphérie [72]. La maison, dont le fourmeau est placé dans la *tinda,* représente un type nouveau, normalement évolué, et qui répond mieux que les autres aux besoins engendrés par les changements qui se sont produits, au cours de ces dernières années, dans la situation sociale et économique du paysan.

---

[69] N. M. Popp, *Valea Prahovei între Predeal şi Ploieşti,* în *Bul. soc. reg. rom.,* tom. XLVIII, 1912, pp. 201—206.

[70] J. R. Bünker, *Das siebenbürgisch-sächsiche Bauernhaus, Mitt. d. Anthrop. Ges. in Wien,* Bd. XXIX, 1899, pp. 195—199 ; H. Phleps, *op. cit.,* p. 50—52 ; B. Schier, *op. cit.,* p. 165, 170, 173, 177, 178.

[71] R. Vuia, *Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor,* extr. *Lucr. Inst. de Geogr. a Univ.* Cluj, II, 1926, p. 106.

[72] Des maisons avec four dans la *tinda* se trouvent aussi bien chez les Hongrois que chez les Seklers de Transylvanie. Cf. P. Zs. Bátky, *Néhány adat Bánffyhunyadnak és környékének népies épitkerzéséhez, A Magy. Nemz. Muzeum Néprajzi Oszt. Ertesitöje,* VIII, 1907, p. 60, 61 ; K. Viski, *Adatok a székely épitkezés isme retéhez, A Magy. Nemz. Muzeum Népr. Oszt. Ertesitöje,* XII, 1911, p. 116 : P. Thurinszky, *Adatok az erdélyi paraszthász ismeretéhez, A Magy. Nemzeti Muzeum Néprajzi Oszt. Ertésitöje,* Budapest, XIII, 1912, p. 98—103 ; I. Györffy, *Dél-Bihar falvai és épitkezése, A Magy. Nemz. Muz. Népr. Oszt. Ertesitöje,* Budapest, XVI, 1915, p. 109, 124 ; *Idem,* XVII, 1916, pp. 102—104.

Scanned with OKEN Scanner

Les matériaux que le paysan roumain emploie pour construire sa maison sont : les poutres, les claies, la pierre, la terre battue, la *văioagă* ou brique d'argile séchée, et la brique ordinaire.

La maison de poutres est la plus répandue. Elle encercle sur un large rayon toute la région montagneuse et couvre la zone des forêts, en partant du Maramureş pour s'étendre sur les Carpathes orientales et méridionales, les Monts du Banat et les Monts Apuseni (v. carte no. 6). Le fait que la zone des maisons de poutres coïncide en grande partie avec celle des forêts, est significatif.

La maison aux murs de claies d'osier est plus répandue dans la *Cîmpia* transylvaine, la région des Tîrnave jusqu'à proximité de l'Olt, le cours moyen de la vallée du Mureş d'où elle se prolonge par la vallée du Streiu et le bassin de Beiuş. Elle s'étend donc sur une région de collines et tout le long des cours d'eau les plus importants, où les forêts sont rares, mais où l'on a toujours à sa disposition des touffes d'arbustes flexibles (v. carte no. 6).

Le potici est également une construction de bois qui ressemble aux claies d'osier, mais pour laquelle on emploie du bois plus gros et fendu en deux (v. fig. 62). Il ne se pratique que sur une seule aire bien nette qui couvre toute la zone des collines du département de Salaj (v. carte no. 6).

La maison des régions de plaine, où l'absence de bois se fait sentir, est construite en terre battue. Ce type domine dans la région des plaines voisines de la frontière occidentale et dans la *Cîmpia* transylvaine, bien qu'à côté de la maison aux murs de terre battue on en trouve aussi qui soient faites de poutres ou de claies d'osier. C'est également vers la frontière de l'Ouest qu'apparaissent les murs de *văioagă*, grande brique d'argile séchée.

La brique ne figure que depuis une époque récente au nombre des matériaux qu'emploient les paysans pour leurs constructions. Elles n'est pas utilisée par zones définies, compactes. Elle s'emploie aujourd'hui partout pour les constructions neuves et gagne sans cesse du terrain sur les vieux matériaux de construction. Elle n'est donc pas une caractéristique de la vieille maison paysanne, mais est au contraire un élément nouveau dont la technique ne diffère en rien de celle qui est employée dans les constructions des villes, et c'est pourquoi nous ne nous en occuperons pas.

En échange, la pierre est employée, de façon sporadique, là où elle possède des qualités qui la rendent propre à être employée dans les constructions.

Il ressort de tout ce qui précède que les matériaux employés depuis les temps les plus reculés sont ; le bois, la claie d'osier, le *potici*, et la terre battue. Ils caractérisent donc la maison paysanne de ces régions, c'est pourquoi nous allons nous occuper de leur construction et de leur technique.

Scanned with OKEN Scanner

FONDATIONS. La maison avec solives, qui est l'objet principal de notre étude, ne comportait pas autrefois de fondations de pierre. On ne creusait que là où le terrain présentait des inégalités, et quand cela était fait, on posait une grosse pierre à chacun des quatre coins de la maison, afin que les *tălpi*, c'est-à-dire les grosses solives qui devaient supporter les murs, ne reposent pas sur le sol et ne pourrissent pas ; ces pierres permettaient aussi d'assurer l'horizontalité de la maison. On construisait ensuite les murs de solives, le toit, et quand toute la maison était finie, on complait en dernier lieu l'espace qui se trouvait sous les *tălpi*, avec des pierres et de la terre.

Dans les derniers temps, on observe une tendance de plus en plus marquée à élever autant que possible le mur des fondations, afin de réserver au-dessous un espace. L'aspect des maisons de date récente offre, à ce point de vue, un contraste frappant avec les vieilles maisons de poutres bâties directement sur le sol, sans fondation et sans cave.

Cette dernière était rare dans les anciennes maisons paysannes. En fait de légumes, les paysans ne possédaient guère que des pommes de terre qu'ils conservaient dans un trou pratiqué dans la maison sous le lit ou même dans la *cămară*, et fréquemment aussi dans la cour. On creusait pour cela une excavation de plus d'un mètre de profondeur, étroite à l'orifice, mais se renflant vers le milieu. Après l'avoir rempli de pommes de terre sur lesquelles on plaçait de la paille, on bouchait l'orifice de ce trou avec une planche que l'on recouvrait de terre.

Dans les régions de collines, quand la maison est construite sur une pente, on utilise cette particularité pour établir une cave, car il suffit de creuser la partie qui se trouve au flanc de la colline, et de construire, du côté opposé, des murs, où l'on pratique l'entrée de la cave. On peut utiliser de la sorte l'espace compris sous la maison comme cuisine, *cămară*, ou même, mais plus rarement, comme écurie (v. pl. XL B).

Dans les vieilles constructions, l'entrée de la cave se fait par la maison, dans le plancher de laquelle on pratique une petite ouverture carrée qui permet l'accès de la cave. Celle-ci, comme cette disposition nous permet de le supposer, a dû se développer à partir du trou destiné aux pommes de terre et qui, nous l'avons vu, se trouvait parfois sous le lit. Mais d'habitude, l'entrée de la cave se fait par l'extérieur et porte le nom de *gîrlij* ou *gîrlici*. Assez fréquemment, il arrive que la cave soit pratiquée, non sous la maison, mais sous la *cămară* lorsque cette dernière forme un bâtiment plus petit et construit à part (v. pl. XXXI A).

«TALPA» (SOUBASSEMENT) DE LA MAISON. La vieille maison de poutres ne possède en guise de fondations que les premières solives, choisies pour ce dessein dans un bois aussi épais et aussi résistant que possible, c'est-à-dire en chêne ou en chêne-vert. Les quatre *tălpi* sont d'habitude d'un seul morceau et ont la longueur et la largeur de la maison. Ce n'est que rarement, quand la maison est très longue, qu'il est nécessaire de mettre deux ou trois solives bout à bout (v. fig. 60).

Scanned with OKEN Scanner

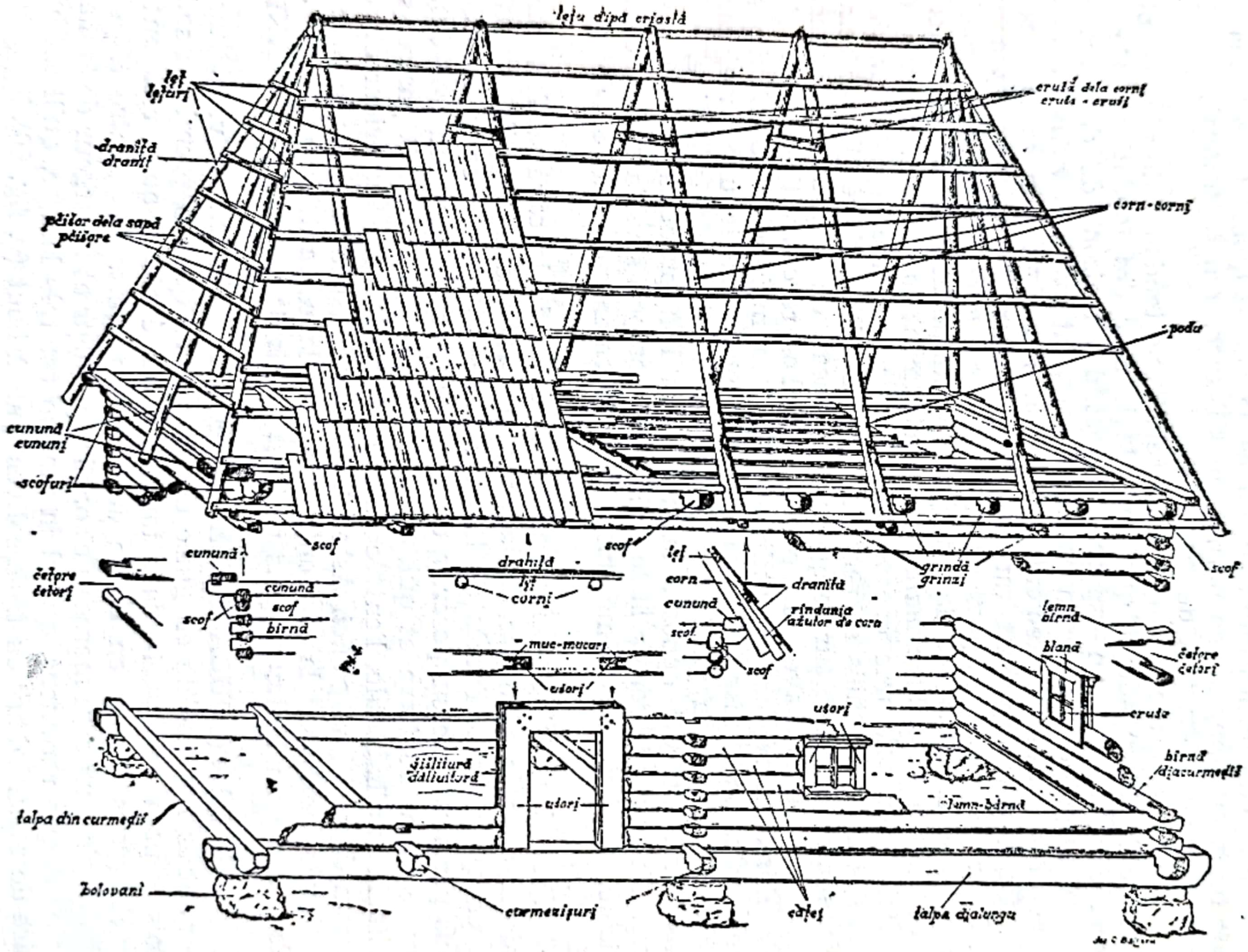

Fig. 60. Construction d'une maison faite de poutres, Telci (dép. Năsăud).

Scanned with OKEN Scanner

Les bois les plus employés dans la construction de la maison sont le hêtre, le sapin et surtout le chêne-vert que l'on préfère à tous les autres, car c'est le plus solide.

Autrefois, on ne demandait aux solives que d'avoir la longueur et la largeur voulues, c'est porquoi on les utilisait dans l'état où elles étaient apportées de la forêt, rondes, non équarries, on se bornait à les débarrasser de leur écorce. Récemment on a pris l'habitude de les dégrossir à la hache sur deux ou quatre faces ; dans ce dernier cas, deux des faces son en général plus larges que les autres.

MODE D'AJUSTEMENT DES SOLIVES. Les solives de base une fois placées, il s'agit d'élever les murs. On détermine d'abord la place des portes et des fenêtres, puis, dans la solive de base, on pratique à l'aide du ciseau, des cavités dans lesquelles viendront s'encastrer les montants de la porte. Sur toute la longueur de ces derniers, une large rainure reçoit une des extrémités des solives, tandis que l'autre va se

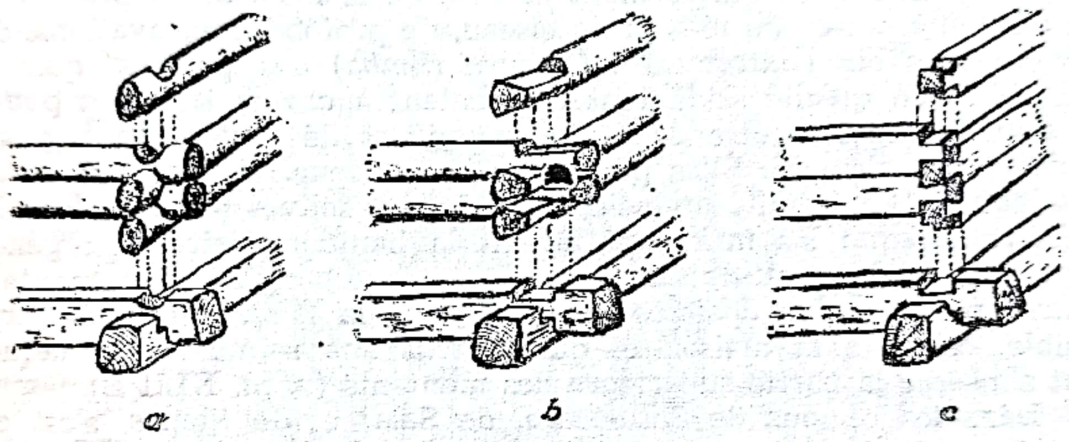

Fig. 61. Différents systèmes de fixation des poutres. A gauche : les *cheotori* roumains (a), et à droite : les *cheotori* allemands (c).

fixer, au coin de la maison, aux solives de la façade voisine. Cette fixation peut se faire de deux façons : en *cheotori*, ou en *căţei*.

Dans le premier cas, on pratique sur les solives, avec la hache ou la scie, à 15 ou 20 cm de l'extrémité, une entaille, puis les solives sont superposées de façon que ces entailles s'emboîtent l'une dans l'autre (v. pl. XLII A).

Autrefois, les poutres s'ajustaient de telle façon que leurs deux extrémités faisaient saillie hors des murs. C'est à ces bouts saillants qu'était donné le nom de *cheotoare*. Depuis peu, et probablement sous l'influence des constructeurs saxons, les poutres sont fixées en *cetori nemţăşti* (allemands) c'est-à-dire que le bout des poutres, carré d'habitude, est entaillé de deux côtés et s'emboîte de telle manière qu'il ne reste plus, en dehors, de *cheotoare* comme dans le système roumain. Leur dénomination atteste qu'il s'agit là d'une technique nouvelle, introduite par les maîtres constructeurs saxons de Transylvanie et qui a partout remplacé l'ancien mode de fixation qu'on ne trouve plus que dans les vieilles maisons construites en poutres rondes (v. fig. 61).

Scanned with OKEN Scanner

Les solives qui forment les murs de séparation entre les différentes pièces, sont également fixées par des *cheotoare* aux poutres des murs extérieurs. Il arrive fréquemment que ce mur de séparation soit fait de briques ou de pierres — il porte alors le nom de *cămin* ou de *căminet* — parce qu'auprès de lui sont construits le poêle ou l'âtre. Dans le cas où ce mur est fait de poutres, on laisse une place vide pour le poêle qui sera construit en pierres ou en briques. Dans les vieilles maisons, toute la paroi de séparation était faite de poutres qui étaient ensuite crépies, et la partie située vers le poêle ou l'âtre était revêtue de pierres.

Dans les derniers temps, le bois assez gros pour servir de poutres du type fixé en *cheotori*, s'est fait de plus en plus rare, surtout dans les villages des régions de vallées et de dépressions. C'est ce qui explique qu'une technique plus récente se soit développée, afin de construire des parois de bois moins épaisses : c'est celle qui porte le nom de *căţei*.

Dans les solives qui forment la base de la maison, on pratique de 2 m en 2 m environ, au moyen du ciseau, de profondes excavations, destinées à recevoir l'extrémité inférieure *(limba)* des poutres, que l'on taille de façon qu'elle s'adaptent exactement à ces cavités. Les poutres qui sont destinées à être de véritables piliers de soutènement, y sont insérées verticalement. Elles portent sur toute leur hauteur une rainure dans laquelle l'extrémité amincie ou *limba* des solives horizontales vient se fixer. Lorsque les murs ont atteint la hauteur désirée, en général 2 mètres, on place, au-dessus des extrémités supérieures des montants, d'autres poutres plus épaisses *(cununa)* dont la longuer doit égaler, si possible, celle de la maison et qui portent une rainure dans laquelle vient s'insérer la partie supérieure des montants (v. pl. XLII B).

Dans les régions de Satu-Mare, de Salaj et du Someş, s'est conservée une construction extrêmement archaïque, nommée *în furci* (en fourche) (v. carte no. 6). Les *furci* sont les poteaux dont la partie supérieure en forme de fourche soutient la *cununa*, tandis que l'extrémité inférieure, étant donné que la solive de base est absente, est longue et fichée en terre. Les murs sont construits en poutres, en *potici* ou en claies (v. fig. 62).

MURS DE CLAIES. Après les murs de solives, ce sont les murs de claies qui ont la plus grande aire de développement. Les départements de Sălaj et du Someş, la *Cîmpia* transylvaine, la région des Tîrnave jusqu'à Sibiu, le département d'Alba, la vallée du Mureş et le bassin de Beiuş sont les régions dans lesquelles cette technique s'emploie de préférence. Dans ces régions de collines, de vallées larges et de bassins, assez éloignées de la zone des montagnes et des forêts, il est plus facile de trouver des touffes d'arbustes flexibles que le bois massif nécessaire à la construction des maisons de solives (v. carte no. 6).

De nombreux signes indiquent que l'aire des maisons de claies a été plus étendue autrefois qu'elle ne l'est aujourd'hui. Partout les paysans nous disent qu'elles se font de plus en plus rarement et que seules quelques vieilles maisons sont encore faites de la sorte. Les murs de

Scanned with OKEN Scanner

branchages entrelacés ont été remplacés par ceux de poutres et, plus rarement, par ceux de pierres et de briques. Ainsi l'aire de ce type de maison se réduit de plus en plus. Dans beaucoup de communes, ce ne sont plus que les maisons des pauvres ou des tziganes qui se construisent suivant cette technique, l'une des plus anciennes et des plus primitives qui puissent être observées sur ce territoire aussi loin que l'on remonte dans la suite des temps.

MURS DE TERRE GLAISE. A côté de la maison de poutres et de celle de claies d'osier, la maison aux murs de terre est également très populaire et très répandue. Elle l'est surtout dans la région des plaines et des collines dépourvues de forêts. Son aire couvre la zone des plaines

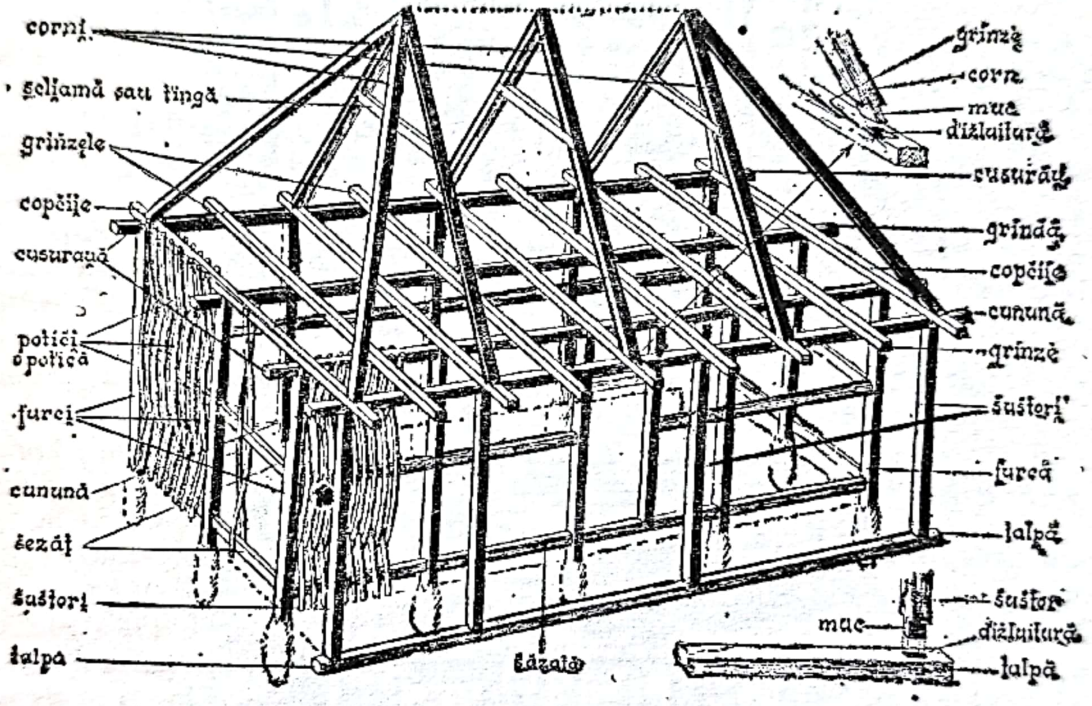

Fig. 62. Construction d'une maison en fourche (furci) et en *potici* (dép. Sălaj).

et les régions limitrophes de la plaine de la Tisa où elle prédomine, tandis que dans la *Cîmpia* transylvaine et dans les départements de Sălaj, de Turda, du Mureș et des Tîrnave, elle apparaît aussi, mais mélangée à d'autres types de constructions (v. carte no. 6).

PORTES ET FENÊTRES. Lorsque les solives de base ont été installées, on fixe la place des portes et des fenêtres (fig. 63 et 64). Le nombre des portes dépend du type de la maison. Celle où le poêle est dans la *tinda*, et celle du Nord de la Transylvanie ont toutes deux à l'extérieur une seule porte par laquelle on entre dans la *tinda* et de là dans les autres pièces. Seule la maison avec *cămară* possède à l'extérieur deux portes qui s'ouvrent sur le *tîrnaț* (sorte de balcon) : une pour la chambre d'habitation et une pour la chambre de réserve.

Dans certaines régions, comme dans celles de Năsăud et d'Alba, on rencontre des maisons qui ont également derrière la *tinda*, une porte nommée porte de derrière. Elle permet de passer directement de la *tinda* dans la partie de la cour qui est sur l'arrière de la maison. Les

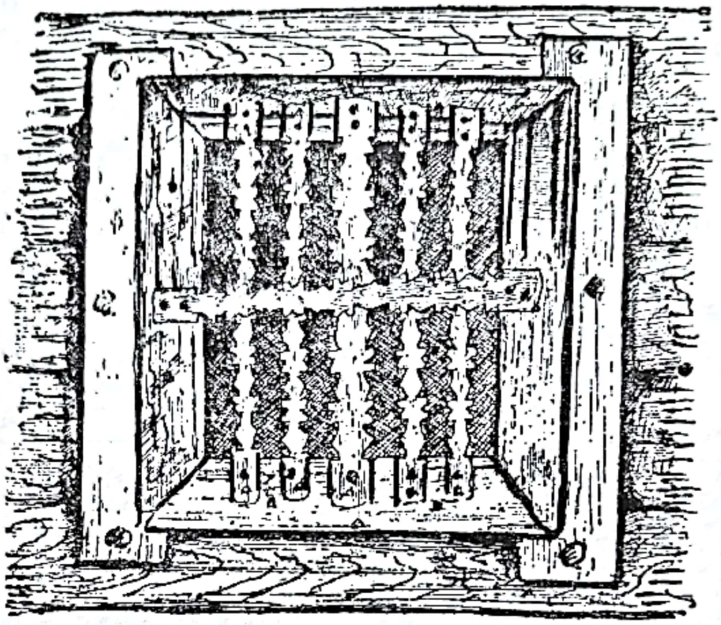

Fig. 63. Fenêtre d'une vieille maison de Poienița Voinii (dép. Hunedoara)

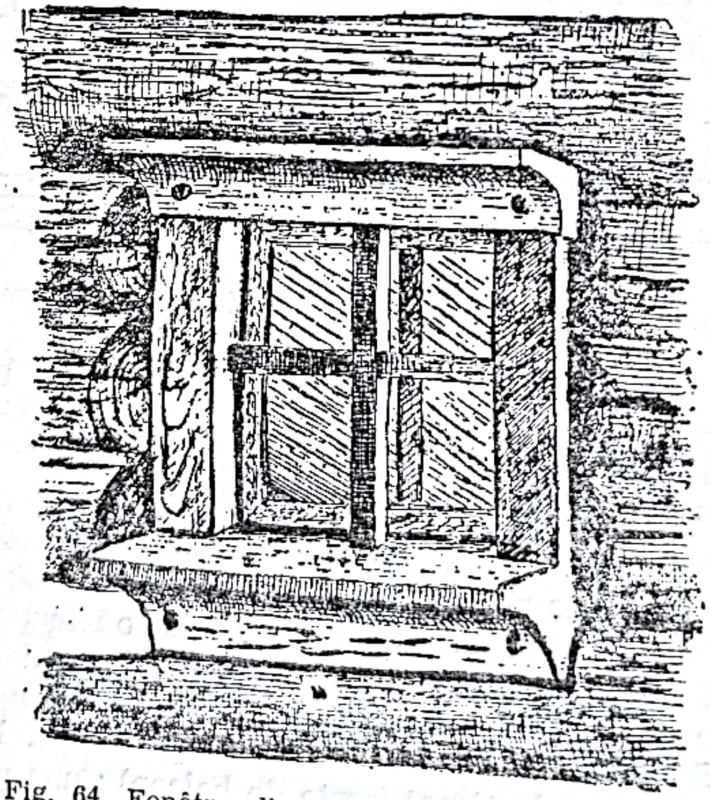

Fig. 64. Fenêtre d'une vieille maison de Telci (dép. Năsăud).

Scanned with OKEN Scanner

vieillards justifient autrement son existence : Jadis, quand on devait capturer les recrues au lasso, «*cu arcanul*» suivant un vieux dicton, ou qu'il y avait un danger quelconque, les habitants de la maison s'échappaient par la porte de derrière.

Le nombre des fenêtres dépend du nombre des portes de la maison. La vieille maison paysanne avait d'habitude trois fenêtres qui toutes appartenaient à la chambre d'habitation : deux d'entre elles étaient placées côte à côte sur la façade la plus étroite et l'une donnait sur le *tîrnaţ*.

La *tinda* et la *cămară* n'ont pas de fenêtre, mais sont aérées par une petite ouverture pratiquée d'habitude à cheval sur deux poutres voisines. Dans les murs de l'arrière, on ne perce que très rarement une fenêtre, c'est tout au plus si la *tinda* possède une petite lucarne.

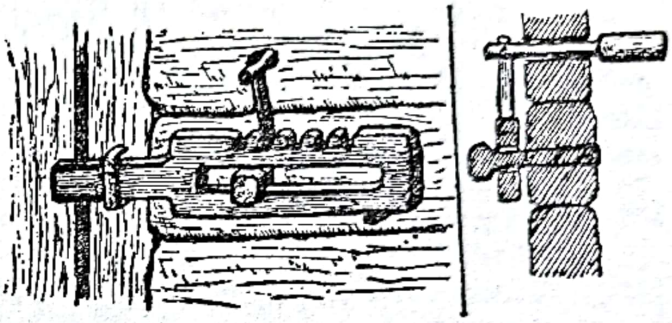

Fig. 65. Serrure en bois, à Petrila (dép. Hunedoara).

Autrefois les portes étaient plus basses qu'aujourd'hui et elles étaient presque carrées. Le seuil était aussi haut que les solives de base, de sorte que lorsque le paysan entrait, il ne marchait pas sur le seuil, mais entrait de plain pied dans sa maison. Actuellement, la solive de base est beaucoup moins élevée, de sorte que le seuil aussi est plus bas.

Dans les anciennes maisons, la porte était constituée par un seul morceau de bois taillé à la hache et tournait sur deux gonds verticaux taillés dans le même morceau de bois que des chevilles, également de bois, fixaient à la solive de base et au linteau. La fermeture de la porte, serrure et clef, est faite de bois comme tout le reste de la construction (v. fig. 65 şi 66).

La vieille génération parle, comme d'un souvenir de son enfances éloignée, du temps où les fenêtres étaient munies de vessies d'animaux en guise de vitres. La vessie de vache ou plus exactement de mouton était étendue sur un carré de bois et fixée avec des clous de bois sur les orifices des fenêtres.

PLAFOND. Les quatre dernières solives qui surmontent les murs de la maison de poutres forment ce qu'on appelle la *cununa*, sur laquelle repose le plafond (v. fig. 60). Dans le sens de la longueur, on place en travers d'un mur à l'autre, et de mètre en mètre, les *grinzi*, poutres qui soutiennent le plafond. Celui-ci, dans les vieilles maisons, n'est pas crépi, mais laisse voir les planches rabotées et noircies par la fumée. Anciennement, il était constitué non par des poutres mais par des claies enduites de terre glaise et ensuite blanchies à la chaux, comme cela se voit encore, mais très rarement, dans les très vieilles maisons. Dans

Scanned with OKEN Scanner

les écuries, on a conservé la *podina* de branchage entrelacé qui supporte le grenier où se conserve le foin. Autrefois, on ne faisait de plafond qu'au-dessus de la chambre d'habitation et de la *cămară ;* quant à la *tinda,* elle restait sans plafond ; depuis peu, on a pris l'habitude de la recouvrir, mais en partie seulement, d'un plafond.

TOTT. Le vieux toit de la maison paysanne à quatre versants et sa forme allongée est une conséquence du développement en longueur de la maison paysanne (v. pl. XXXI A, XXXI B, XXXIV A et XXXVII A).

Récemment, sous l'influence du toit de la maison saxonne ou de celle des villes, deux des versants se sont réduit à un petit triangle incliné *(fundoi),* vers lequel s'élève le mur jusqu'aux deux tiers du toit. Les dénominations d'origine allemande : *geber* de *Giebel* et hongroise *cioncă* de *csonka* et *şut* de *suta,* montrent suffisamment l'origine étrangère et récente de ces formes de toit (v. pl. XXV et XXXVIII A).

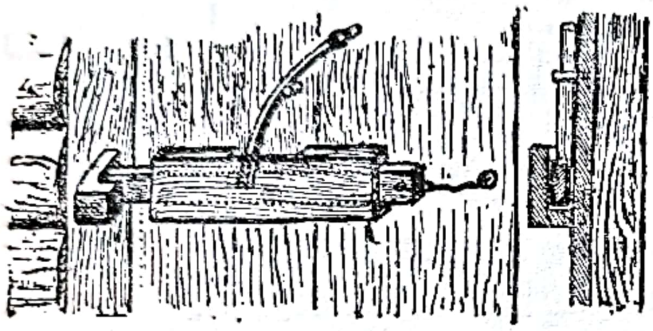

Fig. 66. Serrure en bois, à Feleac (dép. Cluj).

Une forme encore plus nouvelle, répandue surtout dans la région de la plaine de la Tisa et du Banat, est celle dont les murs des façades latérales s'élèvent jusqu'au sommet du toit de sorte que les deux méplats triangulaires de la toiture manquent. Dans ce cas, nous avons à faire à un toit dont le deux versants ont la forme de parallélogrammes à plan incliné (v. pl. XXVII et XXXVII B).

Nous devons étudier séparément la construction et le revêtement du toit.

La base du toit est constituée par la *cunună,* sur laquelle s'appuient les parties inférieures des chevrons qui portent le revêtement de chaume ou de bardeaux.

Par suite, il y a d'habitude deux *cunună,* l'une qui surmonte les murs et l'autre sur laquelle reposent les chevrons du toit. Entre ces deux *cunună* sont prises les extrémités des poutres du plafond, «grindă» pl. «grinzi».

La fixation des chevrons se fait suivant deux systèmes : le plus vieux porte le nom de *système roumain,* le plus récent celui de *système allemand.* Comme son nom l'indique, ce dernier a été emprunté à l'élément saxon. Dans le vieux système, l'extrémité inférieure des chevrons s'emboîte dans la rainure de la *cunună* où elle est, soit simplement posée, soit fixée par une cheville de bois. Les extrémités inférieures des chevrons dépassent la *cunună* pour former l'auvent du toit (v. fig. 60).

Depuis peu, les chevrons du toit se fixent directement sur les poutres, grâce à la *limba* (partie étroite) de leur extrémité inférieure

Scanned with OKEN Scanner

qui s'encastre dans une encoche pratiquée au bout de la poutre. Dans ce cas, il existe seulement une *cunună*, celle des murs, car la deuxième serait ici superflue (v. fig. 62).

Dans les régions occupées par les Moţi, nous avons rencontré des cas où ce sont les chevrons et non les poutres qui ont été fixés par leur extrémité inférieure sur la *cunună* [73].

Le revêtement du toit est aussi influencé dans une grande mesure par les conditions géographiques et par l'occupation des habitants. Dans les régions agricoles, le toit est de paille (v. pl. XXXI A, XXXI B, XXXII A, XXXII B et XXXVII A) ; dans les régions montagneuses où le bois se trouve en abondance, il est fait de bardeaux et d'échandoles (v. pl. VI A et IV B). Dans les régions marécageuses ou riches en lacs, comme c'est le cas de la *Cîmpia* transylvaine, il est constitué par des roseaux et des joncs (v. pl. XXXIV B et XXXVII B). Le revêtement de tuiles est, bien entendu, de date plus recente et d'origine étrangère.

Le toit le plus répandu est celui de chaume, et c'est pourquoi nous nous en occuperons d'abord et en détail.

Le haut toit de paille est une des notes extérieures les plus caractéristiques de la maison paysanne de Transylvanie. Il atteint en certains endroits une hauteur extrême, de sorte qu'il arrive à être deux ou trois fois plus élevé que les murs de la maison (v. pl. XXXI A, XXXI B et XXXIV A). Ce toit très élevé est surtout répandu dans les Monts Apuseni, le pays de Haţeg et la région des Pădureni. Sa zone d'extension était encore plus large autrefois.

Le revêtement se fait de deux façon : soit au moyen de pailles jetées sans ordre sur les chevrons, soit avec des gerbes de paille (v. pl. XLII B). Le premier est le plus ancien et fut autrefois le plus répandu, mais il s'est vu remplacer de plus en plus par le second.

De la crête du toit pendent deux perches, une sur chaque versant ; leur mission est de protéger les pailles du vent. Elles portent les noms de *posme, păunj* ou *mărtaci*. Comme la maison paysanne n'a de cheminée que dans le Banat, on laisse dans le revêtement de paille des ouvertures rondes, dans lesquelles on place un tuyau de claie par lequel s'échappe la fumée.

Le toit de roseaux est surtout répandu dans les départements de Salaj et du Someş, la *Cîmpia* transylvaine, dans la région des Tîrnave et la vallée inférieure du Mureş. Il est beaucoup moins élevé que celui de paille, quelquefois même, comme c'est le cas dans la *Cîmpia* transylvaine, il prend une forme très caractéristique, celle d'un toit infléchi dont l'auvent se relève (v. pl. XXXIV B).

Le toit où la partie inférieure des chevrons s'appuie sur la *cunună* de poutres des murs, est le plus répandu et semble également être le plus ancien. Dans certaines régions dispersées, s'est conservé une forme encore plus archaïque : c'est celle où deux fourches enfoncées dans le sol soutiennent entre leurs branches un bois très long, le *sleme*, qui

---

[73] Cf. H. Phleps, *op. cit.*, p.

Scanned with OKEN Scanner

constitue la crête du toit [74] (v. fig. 7). Le mode de construction, le nom qui lui est donné le prouve d'ailleurs, que nous avons à faire aux derniers vestiges de l'ancien toit slave conservés dans ces régions [75], le fait que le nom de *sleme* a survécu, même alors que la construction a disparu, prouve que ce système est plus ancien que celui des chevrons et qu'il a été plus répandu.

Une autre construction archaïque est celle que constitue, le toit élevé qui ne s'explique pas seulement par les abondantes précipitations dans la région des Monts Apuseni, mais qui est probablement comme une survivance de l'époque [76] préhistorique (v. fig. 6), étant donnée sa présence dans plusieurs régions différentes de l'Europe, comme par exemple, la Bosnie et l'Herzégovine [77]. Il doit donc être considéré à la fois comme une des formes les plus archaïques de construction chez les Roumains, et comme l'un des traits les plus caractéristiques de la maison roumaine, de la zone montagneuse.

---

[74] Cf. D. Zelenin, *Russische Volkskunde*, p. 268 ; Gy. Istvánffy. *A. palóczok lakóháza és beremdezése. A Magy. Nemz. Muzeum Népprajzi Oszt. Értesitöje*, XII (1911), p. 3.

[75] I. Dedijer, *Biljetjske Rudine*, in *Srpski Ethnografski Zbornik*, II (1903), p. 729 ; K. Rhamm, *op. cit.*, II, 2, pp. 190—203 ; R. Meringer, *Das volkstümliche Haus in Bosnien und der Herzegowina*, Wien, 1900, pp. 18—20 ; M. Murko, *Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen, Mitt. der Anthr. Ges. in Wien*, 1905, Bd. XXXV, pp. 315—319 ; K. Moszynsky, *Kultura Ludowa Slowian*, Krakow, 1929, pp. 475, 476, 477, 479, 483 ; B. Schier, *op. cit.*, p. 30.

[76] M. Hoernes, *Natur-und Urgeschichte des Menschen*, vol. II, p. 83.

[77] Rovinskij, Crnagorija, II, pp. 455—461 ; R. Meringer, *Das volkstümliche Haus in Bosnien u.d. Herzegowina. Wiss. Mitt. aus Bosnien*, Bd. VII (1900), pp. 18—20, 44 R. Nikolić, *Vranjska Pčinja, Srpski Etnografski Zbornik*, V (1903), pp. 130—131 ; B. Lalevic, I. Protic, Vasojevic. *Srpski Etnografski Zbornik*, V (1903), p. 528 ; M. Murko, *Zur Geschichte des volkstüml. Hauses bei den Südslawen, Mitt. d. Anthrop, Ges. Wien*, Bd. XXXV (1905) *op. cit.*, II, p. 1170 H. Schwab, *Über schweizerische Hausforschung. Das Bauernhaus im Kanton Zürich*. Zürich, 1927, p. 8 ; H. Phleps, *op. cit.*, p. 20.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINSUL

Prefață de Mihai Pop V
Notă asupra ediției XXIII

I. STUDII ȘI CERCETĂRI ETNOLOGICE

Etnografie, etnologie, folclor. Definiția și domeniul 3
Contribuții etnografice cu privire la formarea culturii noastre populare și a poporului român . . . 39
Dovezi etnografice pentru vechimea și continuitatea românilor în Transilvania 76
Legenda lui Dragoș 101
Originea jocului de Căluşari 110
The Roumanian hobby-horse, the Căluşari . . . 141

II. STUDII ANTROPOGEOGRAFICE ȘI ETNOLOGICE

Satul românesc din Transilvania și Banat 155
Le village roumain de Transylvanie et du Banat . . 361

Scanned with OKEN Scanner

Lector: IORDAN DATCU
Tehnoredactor: MINA CANTEMIR

Bun de tipar 9 IV 1975. Tiraj 860 ex. broşate.
Coli ed. 42,83. Coli tipar 28. Planşe tipo 29.

Tiparul executat sub comanda
nr. 722 la
Intreprinderea Poligrafică,
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97,
Bucureşti,
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

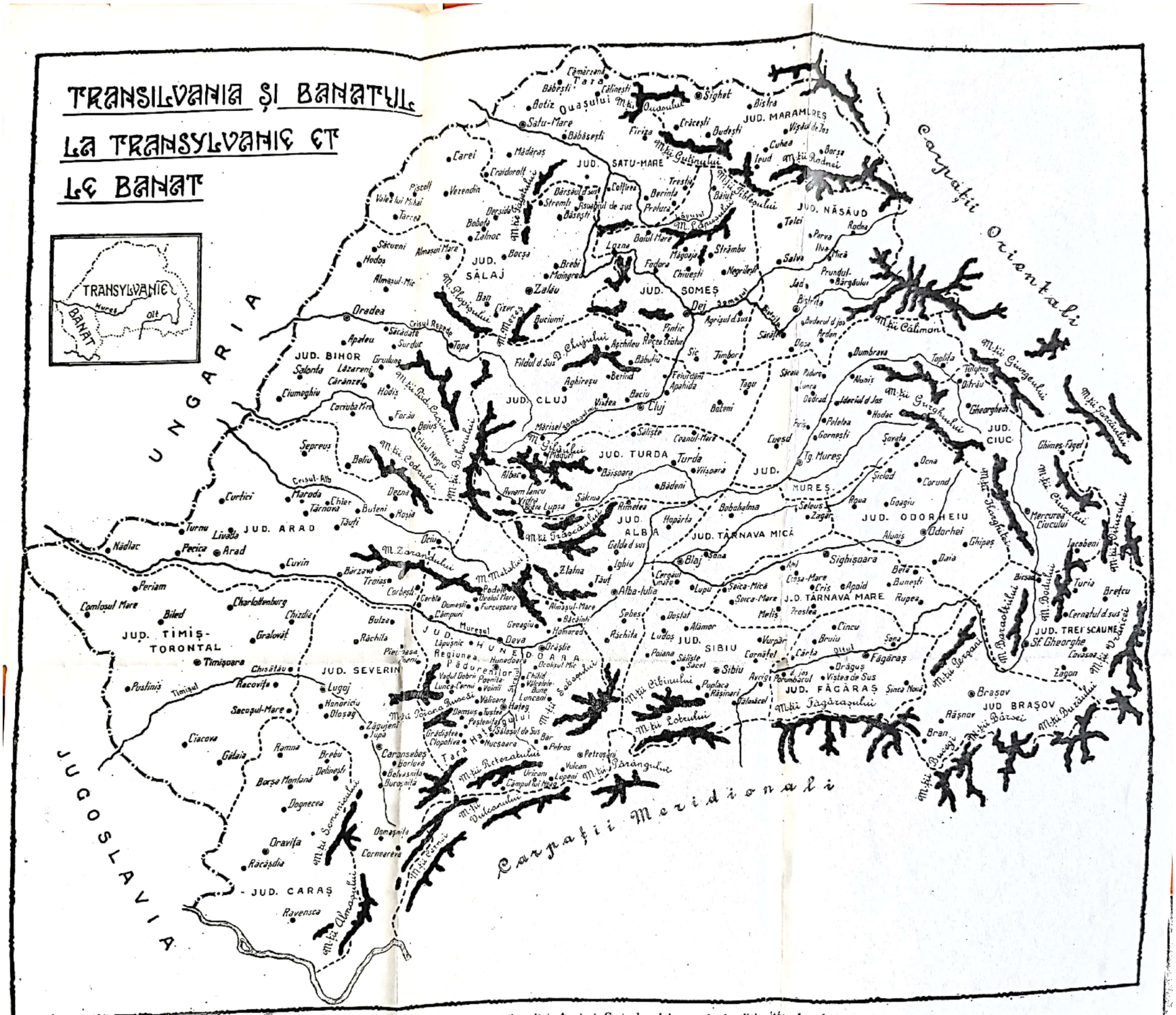
TRANSILVANIA ȘI BANATUL
LA TRANSYLVANIE ET
LE BANAT
TRANSYLVANIE
BANAT
Mureș
Olt
UNGARIA
JUGOSLAVIA
Carpații Orientali
Carpații Meridionali
JUD. MARAMUREȘ
JUD. SATU-MARE
JUD. NĂSĂUD
JUD. SĂLAJ
JUD. SOMEȘ
JUD. BIHOR
JUD. CLUJ
JUD. TURDA
JUD. CIUC
JUD. MUREȘ
JUD. ARAD
JUD. ALBA
JUD. ODORHEIU
JUD. TÂRNAVA MICĂ
JUD. TÂRNAVA MARE
JUD. TREI SCAUNE
JUD. TIMIȘ-TORONTAL
JUD. SEVERIN
JUD. HUNEDOARA
JUD. SIBIU
JUD. FĂGĂRAȘ
JUD. BRAȘOV
JUD. CARAȘ
Regiunea Pădurenilor
Satu-Mare
Oradea
Cluj
Turda
Deva
Alba-Iulia
Sighișoara
Sibiu
Brașov
Arad
Timișoara
Lugoj
Caransebeș
Reșița
Petroșani
Sighet
Dej
Bistrița
Târgu Mureș
Odorhei
Sf. Gheorghe
Zalău
Carei
Baia Mare
Cluj
Turda
Deva
Hunedoara
Orăștie
Alba-Iulia
Sibiu
Brașov
Râul Târnava
Râul Olt
Râul Mureș
Râul Bistrița
Râul Someș
Râul Crișul Negru
Râul Crișul Repede
Râul Olt
Râul Jiul
Râul Siret
Râul Bârsei
Râul Târnava Mare
Râul Târnava Mică
Râul Cibinului
Râul Lotrului
Râul Olănului
Râul Prahovei
Râul Ialomița
Râul Dâmbovița
Râul Argeș
Râul Bistrița
Râul Moldova
Râul Siret
Râul Bârlad
Râul Prutului
Râul Nistrului
Râul Tisei
Râul Dunării
Râul Timișului
Râul Bistrița
Râul Cernei
Râul Bistrița
Râul Ialomița
Râul Dâmbovița
Râul Argeș
Râul Olt
Râul Jiul
Râul Siret
Râul Bârlad
Râul Prutului
Râul Nistrului
Râul Tisei
Râul Dunării
Râul Timișului